Mykolo Romerio universitetas

Arnaud Parent

Gyvenimas, paaukotas žmonėms ir mokslui

Profesoriaus, gydytojo, botaniko Jean-Emmanuelio Gilibert'o (1741–1814) gyvenimas ir veikla

Arnaud Parent

Gyvenimas, paaukotas žmonėms ir mokslui

Profesoriaus, gydytojo, botaniko Jean-Emmanuelio Gilibert'o (1741–1814) gyvenimas ir veikla

Mokslinė biografija

Mykolo Romerio universitetas

Vilnius, 2026

Recenzavo:
Doc. dr. Viktorija Mažeikienė, Mykolo Romerio universitetas
Doc. dr. Liudas Glemža, Vytauto Didžiojo universitetas
Dr. Lina Balaišytė, Lietuvos kultūros tyrimų institutas
Dr. Aurika Ričkienė, Valstybinis mokslinių tyrimų institutas Gamtos tyrimų centras
Dr. Eugenija Rudnickaitė, Vilniaus universitetas
Prof. habil. dr. Juozas Paškevičius, geologas, † 2023 m.

Aprobavo
Mykolo Romerio universiteto Žmogaus ir visuomenės studijų fakulteto tarybos 2025 m. spalio 29 d. nutarimu, Nr. 1ŽVS-19.

Bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų informacinės sistemos (LIBIS) portale ibiblioteka.lt.

© Arnaud Parent, 2026
© Mykolo Romerio universitetas, 2026

ISBN 978-609-488-128-2 (spausdintas)
ISBN 978-609-488-127-5 (internete)
DOI https://doi.org/10.13165/9786094881275

TURINYS

Padėkos 8

Įvadas 11

I skyrius. Mokslai jaunystėje 19

Vaikystė 21

Pašaukimas mokslams 25

Medicinos studijos Monpeljė universitete 29

Botanikos žinių gilinimas 36

II skyrius. Prof. Giliberťo, gydytojo ir botaniko, karjeros pradžia 41

Prof. Giliberťo filosofinės ir religinės koncepcijos 43

Gydytojo prof. Giliberťo medicininės karjeros pradžia 49

„Medicininė anarchija“ (1772) 51

Prof. Giliberťas ir klinikinė medicina 57

Prof. Giliberťas – vaikų gydytojas 58

Herbariumai ir naujos draugystės 65

III skyrius. Nusivylimai ir nauja pradžia 69

Prof. Giliberťo bandymas sukurti Liono botanikos sodą 71

Naujos galimybės 71

Prof. Giliberťas ruošiasi kelionei į LDK 72

Išvykimas į paslaptingą šalį 75

Lemtingas susitikimas: susipažįsta su ATR valdovu 79

IV skyrius. Įsikūrimas Gardine 85

Gardinas – miestas, kuris keičiasi 87

Darbo sutartis 88

Botanikos sodo įkūrimas 89

Eksperimentai su augalais 92

Gėlių rinkinys ir gamtos mokslų kabineto kūrimas 95

Gardino apylinkių aprašas 98

V skyrius. Gardino karališkoji medicinos akademija 101

Medicinos mokslo padėtis ATR atvykus Giliberťui 103

Karališkosios medicinos akademijos steigimas Gardine 106

Prof. Giliberťo veikla Karališkojoje medicinos mokykloje 109

VI skyrius. Prof. Giliberťo gyvenimas Gardine ... 123
Užsienio mokslininko adaptacija pertvarkant šalį ... 125
Nelengvi gydytojų ir galingųjų santykiai ... 128
Sveikatos rūpesčiai ... 130
Gardino laisvųjų mūrininkų ložės įkūrimas ... 131
Karališkosios medicinos akademijos pabaiga ... 133

VII skyrius. Prof. Giliberťas – Stanislovo Augusto propagandistas ir LDK etnografas ... 139
Valdovo vizitas Gardine 1777 m. ... 141
Lietuvių valstietijos aprašymas ... 144
ATR žydų aprašymas ... 151

VIII skyrius. Vilniuje ... 157
Prof. Giliberťo veikla Vilniaus universitete ... 159
Bandymai nunuodyti ... 163
Prof. Giliberťo išvykimo priežastys ... 169

IX skyrius. Prof. Giliberťo LDK gamtos mokslų tyrimai ... 171
Gamtos mokslai ATR, kai Prof. Giliberťas atvyko į Lietuvą ... 173
LDK geologija, reljefas ir klimatas ... 176
LDK botanika ... 184
LDK zoologija ... 189
Gamtos mokslų dėstymas ATR Prof. Giliberťui išvykus ... 201

X skyrius. Sugrįžimas ir gyvenimas Prancūzijoje ... 209
Prof. Giliberťo gamtos kolekcijų likimas ... 211
Eksperimentai su oro laivais ir mesmerizmu ... 213
Tarp lojalumo ir oportunizmo: Respublikos valstiečių statusas ... 215
Profesinė, mokslinė ir socialinė veikla iki Prancūzijos revoliucijos ... 222

XI skyrius. Revoliucinė audra ir paskutinieji metai ... 229
Audringaisiais Prancūzijos revoliucijos metais ... 231
Paskutinieji prof. Giliberťo metai ... 240

XII skyrius. Prof. Giliberťo mokslinių darbų atsiliepimai spaudoje ... 251
Prof. Giliberťo medicinos darbai ... 253
Prof. Giliberťo gamtos mokslų darbai ... 258

Išvados ... 262

Priedai 267

1 priedas. Giliberťo darbo sutartis originalia (lotynų) kalba 267
Giliberťo darbo sutartis (lietuvių kalba vertimas) 298

2 priedas. Paskaitų programa. Originali versija (lotynų kalba) 270
Giliberťo paskaitų programa Vilniaus universitete (lietuvių kalba vertimas) 270

3 priedas. Coup d'œil sur l'état physique et moral de la Pologne, sur la fin du 18e siècle 272
Lenkijos fizinės ir moralinės būklės XVIII a. pabaigoje apžvalga 276

4 priedas. Mémoire sur la géographie physique du grand-duché de Lithuanie 280
LDK fizinės geografijos apžvalga 288

5 priedas. Sur les forêts de Lithuanie 296
Apie Lietuvos girias 300

6 priedas. Observations sur le climat de Lithuanie 304
Pastebėjimai apie Lietuvos klimatą 305

7 priedas. Grodno 307

8 priedas. Supplément pour les journaux politiques, Nov. - Déc. 1777 (nuorašas) . 308

9 priedas. Tableau de l'économie rurale de Lithuanie 311
Lietuvos kaimo ekonomikos aprašymas 318

10 priedas. *Dictionnaire de jurisprudence et des arrêts*, t. III, 1783 (nuorašas) 325

11 priedas. A. Mickevičiaus *Pono Tado* (1834) ištrauka apie Vilniaus botaniko sodą (originalia lenkų kalba) 326
Ištrauka lietuvių kalba 326

12 priedas. Odė originalia (lenkų) kalba 327
Odė Wilibaldui Besseriui 327

Šaltiniai 329

Prof. Giliberťo darbų sąrašas 349

Asmenvardžių sąrašas 352

SKIRIU LIETUVAI

PADĖKOS

Aš nuoširdžiai dėkoju šiems asmenims už pastabas ir patarimus, suteiktus rengiant šį leidinį: dr. Linai Balaišytei (Lietuvos kultūros tyrimų institutas), doc. dr. Liudui Glemžai (Vytauto Didžiojo universiteto Istorijos katedra), doc. dr. Viktorijai Mažeikienei (Mykolo Romerio universiteto Žmogaus ir visuomenės fakultetas), dr. Ramūnui Kondratui (Lietuvos mokslo istorikų ir filosofų bendrijos pirmininkui), dr. Aurikai Ričkienei (Valstybinio mokslinių tyrimų instituto Gamtos tyrimų centras), dr. Eugenijai Rudnickaitei (Vilniaus universiteto Chemijos ir geomokslų fakultetas), dr. Eglei Sakalauskaitei-Juodeikienei (Vilniaus universiteto ligoninė Santaros klinikos).

Už mano knygos geologijos dalies recenziją dėkoju šviesios atminties VU Geologijos ir mineralogijos katedros ilgamečiam vedėjui Prof. habil. dr. Juozui Paškevičiui (1924-03-19 – 2023-03-26).

Jei šiame veikale būtų padaryta kokių nors klaidų, už jas atsako tik autorius.

Prof. dr. Arnaud Parent

Vilniaus universitetą įvairiais amžiais kūrė įvairių tautų mokslininkai. Tarp jų buvo ir prancūzų profesorius Jean-Emmanuelis Gilibert'as, kuris XVIII a. pabaigoje įkūrė pirmąjį universiteto botanikos sodą ir kelių tomų botanikos veikale aprašė Lietuvos augalus. Vadovaudamas Gamtos mokslų katedrai, jis savo privačios kolekcijos pagrindu įsteigė mineralogijos kabinetą ir parengė pirmąjį mokslinį straipsnį apie Lietuvos gyvūnus. Gilibert'as yra puikus tarptautinės Vilniaus universiteto istorijos ir tiesioginės mokslo reikšmės ir įtakos visuomenės raidai pavyzdys.

Vilniaus universiteto rektorius
prof. dr. Rimvydas Petrauskas

ĮŽANGINIS ŽODIS

Profesorius Jean-Emmanuelis Gilibert'as Lietuvoje prisimenamas kaip botanikas, Baltarusijoje (Gardine) – kaip gydytojas, Prancūzijoje (Lione) – kaip revoliucionierius. Skirtingos vienos spalvingos asmenybės pusės. J.-E. Gilibert'as jau seniai laukė savo biografijos. Nepaisant daugybės straipsnių ir pranešimų konferencijose, skirtų jam, iki šiol nė vienas istorikas nesiėmė pasakoti jo įvykių kupinos gyvenimo istorijos ar apžvelgti mokslinę, socialinę ir politinę veiklą; asmenybę ir charakterį; bendravimo būdą. Trūko informacijos ir platesnio konteksto apie Gilibert'o ryšius su Vakarų Europos mokslininkais ir jo darbų vertinimo užsienio mokslinėje literatūroje. Šią istoriografijos spragą šiandien užpildė Arnaud'o Parent'o darbai.

Arnaud'as Parent'as dėsto prancūzų kalbą ir prancūzų šalityrą Mykolo Romerio universitete. Aš jį pažįstu nuo tada, kai pradėjo dalyvauti Lietuvos mokslo istorikų ir filosofų bendrijos organizuotose konferencijose. 2018 m. Lietuvos istorijos institute bendradarbiaudamas su Vilniaus universitetu jis apgynė disertaciją tema „Prancūzai Abiejų Tautų Respublikos pertvarkyme Stanislovo Augusto valdymo laikotarpiu (1764–1795)". Rašydamas disertaciją jis susipažino su J.-E. Gilibert'u, toliau tyrė jo gyvenimą ir veiklą, skaitė pranešimus mokslinėse konferencijose ir rašė straipsnius, kurie dabar sudaro šios biografijos pagrindą.

Kaip istorikas A. Parent'as supranta darbą archyvuose. Gilibert'o laiškų jis surado Lietuvos, Austrijos, Švedijos, Šveicarijos, Lenkijos ir Prancūzijos archyvuose (iš viso dvylikoje). Iki šiol nenaudotų šaltinių rado Berno miesto, Ciuricho centrinės ir Upsalos universiteto bibliotekose, Vienos gamtos istorijos muziejuje. Jo literatūros sąrašas – publikuoti šaltiniai, žodynai ir enciklopedijos, periodinė spauda ir knygos – sudaro 24 puslapius. Surinkta labai daug medžiagos apie Gilibert'ą. Ypač korespondencija su žymiais to laikotarpio mokslininkais, valdovais ir didikais leidžia geriau suprasti jo statusą Europoje, sužinoti daugiau apie asmenybę, kasdienį gyvenimą ir rūpesčius, gydymo praktiką, mokslo organizavimą, mokslo darbus ir idėjas. Be to, šis darbas pirmą kartą pateikia visus Gilibert'o tekstų apie Lenkijos ir LDK gamtą vertimus į lietuvių kalbą.

Gilibert'o indėlis buvo lemiamas plėtojant gamtos mokslus LDK ir reikšmingas ne tik Lietuvai, bet ir Baltarusijai, Lenkijai, Ukrainai. Savo pranešimais Liono akademijoje, straipsniais spaudoje ir knygomis Gilibert'as prisidėjo prie to, kad Lietuva būtų geriau žinoma Vakarų mokslininkams ir visuomenei. Jo darbai pagerino Abiejų Tautų Respublikos įvaizdį užsienyje ir padėjo taisyti klaidingus įsitikinimus apie ją.

Ši knyga – daugiau nei mokslinė biografija, ji per pasakojimus apie šio žymaus žmogaus gyvenimo vingius, pergyvenimus ir pasiekimus paners Jus į XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istoriją ir gyvenimą. Ir suteiks Gilibert'ui garbingą vietą Lietuvos mokslo istorijoje.

Ji skirta istorikams, gamtos mokslų ir medicinos istorikams, kraštotyros tyrinėtojams, o plačiau – visiems Lietuvos piliečiams, kurie nori sužinoti daugiau apie savo šalies istoriją. Linkiu visiems malonaus ir naudingo skaitymo.

Dr. Ramūnas Kondratas,
Lietuvos mokslo istorikų ir filosofų bendrijos pirmininkas

„Iš manęs galima viską atimti, bet niekada nepavyks atimti įrodymų, kad aš naudingai dirbau Lietuvai“[1].

Prof. Jean-Emmanuelis Gilibert'as (1741–1814)

ĮVADAS

Nagrinėta problema

Kaune profesoriaus Jean-Emmanuelio Gilibert'o vardu pavadinta gatvė, o Vilniuje mokslininkui skirta atminimo lenta pritvirtinta prie Pilies gatvėje esančio 22-ojo namo sienos, buvusios *Collegium medicum*, kur augo Gilibert'o botanikos sodas[2]. Prancūzijos ir Lietuvos programa „Gilibert“, kuria skatinamas dvišalis mokslinių tyrimų ir plėtros bendradarbiavimas, primena lietuviams apie Gilibert'o veiklą Lietuvoje. Gardine (Baltarusija), kur mokslininkas įkūrė ligoninę ir medicinos mokyklą, jo vardu pavadintas parkas. 2007 m. jo garbei atidengtas skulptoriaus Vladimiro Pantelejevo sukurtas paminklas. Gilibert'o veikla Gardine net minima šalies istorijos vadovėliuose[3]. Gimtajame Liono mieste (Prancūzija) jo vardu pavadinta gatvė ir vaikų darželis.

Profesorius Gilibert'as buvo gydytojas, botanikas, politikas. Sumanus ir nenuilstantis tyrėjas, suteikęs postūmį Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) geologijai, botanikai, zoologijai, medicinai, gamtos mokslams. Kitaip nei užsieniečiai, kurie paprastai bendravo tik su aukštuomenės atstovais, Gilibert'as mėgo bendrauti ir su paprastais žmonėmis. Toks artumas gyventojams leido jam rinkti informaciją apie LDK visuomenę.

Pateikdami to meto, kai Gilibert'as atvyko į LDK, kontekstą prisiminkime, kad tuo metu kunigaikštystė kartu su Lenkijos karūna suformavo Abiejų Tautų Respubliką (ATR). Valdžia buvo silpna, šalies administracija ir ekonominis gyvenimas menkai

---

1 „On peut tout m'otter, mais on ne m'ottera jamais les preuves, que j'ai travaillé utilement pour la Lituanie“. Gilibert'o laiškas Stanislovui Augustui, parašytas 1781 m. gegužes 5 d. AGAD, ZP 180, f. 388.

2 Vilniuje, prie Pilies g. 22 namo, pritvirtinta paminklinė lenta su užrašu: „Šiame name 1781 m. lapkričio 24 d. buvo įkurtas Vilniaus universiteto Medicinos fakultetas (*Collegium Medicum*) – pirmoji aukštoji medicinos mokykla Lietuvoje. Čia, Medicinos kolegijos kieme, 1781–1797 m. augo pirmasis Lietuvoje universitetinis botanikos sodas, įkurtas žymaus prancūzų botaniko ir mediko Žano Emanuelio Žilibero (Jean Emmanuel Gilibert, 1741–1814)“.

3 „1770 m. A. Tyzenhauzo iniciatyva Gardine ir Pastovyje organizuotos aukštosios medicinos, akušerijos, veterinarijos, piešimo ir tapybos mokyklos. Gardine prie medicinos mokyklos (akademijos) veikė ligoninė, zoologijos sodas, anatomijos kabinetas. Toje pačioje mokykloje profesorius Jeanas Emmanuelis Gilibert'as įkūrė pirmąjį botanikos sodą ATR“ („В 1770-е гг. в Городне и Поставах по инициативе А. Тизенгауза были организованы высшая медицинская, акушерская, ветеринарная, чертежная и рисовальная школы. В Городне при медицинской школе (академии) существовали больница, зоологический сад, анатомический кабинет. При ней же профессор Жан Эммануэль Жилибер заложил и первый в Речи Посполитой ботанический сад“. Žr: Воронин В. А., Скепьян А. А., Мацук А. В., Кравченко О. В., ИСТОРИЯ БЕЛАРУСИ XVI—XVIII вв., Минск: Изд. центр БГУ, 2017, с. 193). Dėkojame prof. dr. Vadzimui Anipiarkou, kuris mums suteikė šią informaciją.

išvystytas, mokslo pažanga silpna. Be to, valdovo rinkimams įtakos turėjo ir kitos valstybės (Rusija, Prūsija, Austrija, Prancūzija), kurios rėmė savo kandidatą į ATR sostą.

J. E. Giliberťo statula, sukurta skulptoriaus Vladimiro Pantelejevo.
Giliberťo parkas, Gardinas.

1764 m. Stanislovas Augustas Poniatovkis įžengė į sostą remiamas Rusijos carienės Jekaterinos II ir valdė iki abdikacijos 1795 m. Nepaisant jo prašymų Prancūzijos karalystei, kad apsaugotų šalį nuo Rusijos ir kitų kaimyninių šalių ekspansijos, prancūzų valdžia laikė Stanislovą rusų žmogumi, todėl nuolat atsisakydavo jam padėti. O kai 1768–1772 m. vyko Baro konfederacija, kuri kovojo su Rusijos kariuomene, taip pat su Stanislovu Augustu Poniatovskiu, Prancūzija nusiuntė karininkų konfederatams paremti[4]. Nusivylęs lelijų karalystės diplomatija Stanislovas ieškojo Prancūzijos filosofų paramos savo reformoms, kurios pertvarkytų ir sustiprintų Respubliką, bet veltui. O 1772 m., kai Prūsija, Rusija ir Austrija dalinosi Respubliką, filosofai net džiūgavo, tai suvokdami kaip civilizacijos pergalę prieš anarchiją ir „fanatizmą“ (suprasti: katalikybė).

Tačiau, nepaisant nusivylimo Prancūzijos diplomatija ir prancūzų filosofų paniekos ATR, atsirado prancūzų piliečių, kurie pasitikėjo Stanislovu Augustu ir palaikė jo valią modernizuoti šalį. Tarp jų vienas iš reikšmingiausių buvo Liono gydytojas ir botanikas profesorius Jean-Emmanuelis Gilibertas. Pakviestas dirbti LDK, jis entuziastingai padėjo pertvarkyti Respublikos švietimo sistemą, pasišventė dėstyti gamtos ir medicinos mokslus. 1783 m. sugrįžęs į Prancūziją mokslininkas nepamiršo Vyčio šalies, publikavo tekstus apie Lietuvos klimatą, geologiją, miškus ir gyventojų gyvenseną. Taip padėjo naikinti išankstines nuostatas apie ATR ir kūrė geresnį jos įvaizdį.

Nepaisant nuopelnų LDK mokslui, iki šiol nepaskelbta Giliberťo biografija. Šiuo darbu siekiama užpildyti šią spragą.

---

4 Parent A., „Prancūzų slaptoji misija Abiejų Tautų Respublikoje: barono Antoine-Charles'io de Vioménilio vaidmuo Baro konfederacijoje 1771–1772 m.“, in: *XVIII amžiaus studijos*, 2021, 7 tomas, p. 72–96.

Istoriografijos apžvalga

Gilibertas ir jo gyvenimas buvo ypatingi, apie jį daug kas rašė. XIX a. gamtininkas Stanislovas Jundzilas pirmasis savo atsiminimuose pabrėžė buvusio dėstytojo Giliberto įtaką gamtos mokslų plėtrai LDK[5]. Kitame amžiuje Lenkijos tyrinėtojai suteikė žinių apie Giliberto veiklą šalyje. Toks yra Witoldo Sławińskio monografija „Dr Žanas Emanuelis Gilibertas, Vilniaus botaniko sodo kūrėjas"[6]. Šiame maždaug trisdešimties puslapių veikale autorius pristatė jo gyvenimą, pateikė Tyzenhauzo ir Giliberto darbo sutartį, išvardijo ir aprašė Giliberto kūrinius. Paminėkim ir gydytojo Adamo Wrzoseko straipsnį „Karališkosios medicinos mokyklos kūrimas Gardine Stanislovo Augusto valdymo laikais[7]. Iš pavadinimo galima suprasti, kad straipsnyje daugiausia dėmesio skiriama medicinos mokyklai, kurią Gilibertas įsteigė Gardine. Beje, tai pirmasis straipsnis apie ją. Iš tiesų Wroszekas remiasi kitais autoriais, kurie savo darbuose paminėjo Giliberto veiklą.

Lietuvoje Gilibertas visų pirma prisimenamas dėl to, kad iš esmės pažino šalies florą. Prancūzų mokslininkas patraukė Lietuvos botanikų dėmesį. Tarpukariu Lietuvos botanikas šveicaras Constantinas von Regelis pristatė Giliberto veiklą „Lietuviškojoje enciklopedijoje" (1936)[8]. 1940 m. Giliberčui straipsnį skyrė botanikė Marija Natkevičaitė-Ivanauskienė: „Jonas Emanuelis Gilibertas – Lietuvos botanikos tevas" žurnale „Gamta"[9].

XX a. antrojoje pusėje Lietuvos botanikai Vytautas Galinis[10] ir Alfonsas Merkys[11] pristatė, koks Gilibertas buvo svarbus. 1981 m. straipsnyje pavadinimu „Lietuvos gamtos tyrimų pradininkas" (leidinyje „Mokslas ir gyvenimas") Galinis priminė, kiek daug Gilibertas davė Lietuvos gamtos mokslų raidai: „Šiais metais Lietuvos gamtininkai, medikai ir visuomenė mini svarbų istorinį įvykį – Gamtos mokslų katedros įkūrimo ir gamtamokslinių disciplinų dėstymo pradžios Vilniaus universitete 200 metų sukaktį"[12]. Pažymėkim ir tai, kad 1960 m. surengta paroda „Gamtos mokslai Vilniaus universitete XVII–XIX a.", skirta žymiųjų gamtininkų J. E Giliberčo, S. Jundzilo, J. Pabrėžos gimimo sukaktims sutikti[13]. Žurnalistas Jonas Bulota padėjo Giliberčui tapti

---

5 Jundziłł S., *Pamiętniki* (wydal Kurpiel A.), Kraków: Sklad glowny w Ksiegarni Spolki Wydawniczej Polskiej, 1905.

6 Dr. Jan Emmanuel Gilibert, profesor i założyciel Ogrodu Botanicznego w Wilnie, Wilno, 1925.

7 Wrzosek A., „Założenie Królewskiej Szkoły Lekarskiejw Grodnie za Stanisława Augusta", in: *Archiwum Historii i Filozofii Medycyny oraz historiii Nauk Przyrodniczych*, 1925, z. 2, p. 149–168.

8 Regelis K., Botanika, in: *Lietuviškoji enciklopedija*, Kaunas, 1936, t. IV, p. 351–353.

9 Natkevičaitė-Ivanauskienė M., „Jonas Emanuelis Gilibert – Lietuvos botanikos tevas", in: *Gamta*, 1940, nr. 1, p. 1–7.

10 Galinis V., *Lietuvos Floros tyrinėtojai,* Vilnius: Lietuvos TSR aukšt. ir spec. vid. mokslo mja, 1968.

11 Merkys A., „Plant physiology in Lithuania", in: *Biologija*, 1995, nr. 3–4, p. 7. Merkys A., „Botanikos ir žemės ūkio mokslų raida Vilniaus Universitete XVIII-XIX a.", in: *Iš mokslų istorijos Lietuvoje*, I, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1960, p. 52.

12 Galinis V., „Lietuvos gamtos tyrimų pradininkas", in : *Mokslas ir gyvenimas*, 1981, nr. 5, p. 13–14.

13 VU F 47-Vilniaus viešoji biblioteka. 1852–1941, 1960.

žinomesniam visuomenėje: „Įžymūs Pilies gatvės gyventojai: Ž. E. Žiliberas ir A. L. Bekiu“ ir „Kaip studentas profesorių išgelbėjo“[14].

1945 m. Prancūzijoje medicinos istorikas Jules Guiart'as leidinyje „Medicininė biologija“ paskelbė Giliberťo gyvenimo apybraižą: „Neeilinis Liono gydytojo ir botaniko Emmanuelio Giliberťo gyvenimas“[15]. 1952 m. istorikas Jean Fabre aptarė Giliberťo veiklą savo išleistoje knygoje „Stanislovas Augustas Poniatovskis ir Apšvietos Europa“[16]. Straipsnyje, paskelbtame 1997 m., istorikas Jean-Pierre Guttonas pristatė Giliberťo gyvenimą: „Keli dokumentai apie Žaną Emanuelį Giliberťą (1741–1814“)[17].

Giliberťo Didžiosios Kunigaikštystės geologijos pažinimą nagrinėjo gamtos mokslų istorikas Piotras Daszkiewiczius ir geologas Radoslawas Tarkowskis straipsnyje „Mažai žinomas Jean-Emmanuelio Giliberťo (1741–1814) traktatas – įdomus Lenkijos geologijos istorijos dokumentas“ , paskelbtame „Geologijos žurnale“[18]. O Prancūzijos medicinos istorikas Samuelis Kottekas straipsnyje „Piliečiai! Ar norite vaikų gydytojų? – ankstyvas vaikų ligų gydytojų išteisinimas“, (1991) pirmasis nagrinėjo medicininę Giliberťo veiklą[19].

Išsamiausias iki šiol parašytas darbas apie Giliberťą yra gamtos mokslų istoriko Piotro Daszkiewicziaus „Politika ir gamta, kalba apie Žaną Emanuelį Giliberťą“[20]. Jis daugiausia rėmėsi Giliberťo paskelbtais darbais ir autoriais, kurie jau rašė apie jį. Darbas iš esmės yra teminis (dalys yra tokios: „Jean-Emmanuel Giliberťas Abiejų Tautų Respublikoje“, „Botanika“, „Dr. Giliberťo zoologiniai pastebėjimai“, „Dr. Giliberťo medicininė veikla“ ir „Giliberťo politinė veikla“), ypač daug dėmesio skyrė Giliberťo botaniniams tyrimams. Piotr Daszkiewiczius pateikė Giliberťo tekstų („Apie Lietuvos girias" ir "Pastabos apie Lietuvos bebrus“) vertimus į lenkų kalbą. Remdamasis istoriko Jean Rousseťo 1962 m. straipsniu „J. E. Gilibertas, gydytojas iš Monpeljė, Liono politikas revoliucijos metu“[21], publikuotu žurnale *Monspeliensis hippocrates*, Piotras Daszkiewiczius atsekė Giliberťo veiklą Prancūzijos revoliucijos metu.

---

14 Bulota J., „Įžymūs Pilies gatvės gyventojai: Ž. E. Žiliberas ir A. L. Bekiu“, in: *Vilniaus medicinos istorijos almanachas*, 2006, t. 2, p. 26–35; Bulota J., „Kaip studentas profesorių išgelbėjo“, in: *Universitas Vilnensis*, 2006, birželis (nr. 5), p. 10–11.

15 Guiart J., „La vie extraordinaire d'Emmanuel Gilibert, médecin et botaniste lyonnais“, in: *Biologie médicale*, volume XXXIV, n. 10-11-12, 1945, p. 164–190.

16 Fabre J., *Stanislas-Auguste Poniatowski et l'Europe des lumières*, Paris: Belles Lettres, 1952.

17 Gutton J.-P., „Quelques documents sur Jean-Emmanuel Gilibert (1741–1814)“, in: *Bulletin de la Société historique, archéologique et littéraire de Lyon*, 1997, t. 27, p. 105–115.

18 Daszkiewicz P., Tarkowski R., „Malo znana rozprawa Jean-Emmanuela Giliberta (1741–1814) – interesujący dokument historii polskiej geologii“, in: *Przeglad Geologiczny*, 2007, vol. 55, nr 12/2, p. 1123-1129.

19 Kottek S., „Citizens! Do you want children's doctors?“, an early vindication of paediatric specialists“, in: *Medical History*, 1991, p. 103–116.

20 Daszkiewicz P., *Polityka i przyroda: rzecz o Jean Emmanuelu Gilibercie*, Warszaw: Neriton, 1995.

21 Rousset J., „J. E. Gilibert, Docteur de Montpellier, homme politique à Lyon pendant la Révolution“, in: *Monspeliensis hippocrates*, 1962, n. 17. p. 11-28.

Ganėtinai neseniai, 2014 m. rugsėjo 25 ir 26 d., Varšuvoje, Lenkijos istorijos ir mokslų institute, vyko tarptautinė konferencija Giliberťo mirties dviejų šimtų metų sukakties proga, skirta jo veiklai gamtos mokslų srityje LDK. Konferencijoje dalyvavo įvairių sričių mokslininkai. Pranešimai vėliau buvo publikuoti specialiajame Lenkijos „Mokslo ir technologijų žurnalo" leidinyje[22].

Tame žurnale apie Giliberťo gyvenimą ir veiklą parašė Piotras Daszkiewiczius: „Jeano Emanuelio Giliberťo (1741–1814) gyvenimas ir kūryba to meto korespondencijos ir liudijimų šviesoje" (*Jean Emmanuel Gilibert (1741–1814) – życie i praca w świetle korespondencji i świadectw z epoki*) ir prancūzų istorikas Danielis Beauvois: „Jean Emmanuel Gilibert ir prancūzai Lenkijoje bei Lietuvoje 1770–1780 m." (*Jean Emmanuel Gilibert i francuzi w Polsce i n Litwie w latach 1770–1780*). Apie Giliberťo mokslinį palikimą ATR rašė lenkų botanikas Piotras Köhleris: „Žano Emanuelio Giliberťo mokslinis palikimas Lenkijoje (darbų kopijos, atsiliepimai)" (*Naukowa spuścizna Jeana Emmanuela Giliberta w Polsce (egzemplarze dzieł, recepcja*).

Giliberťo indėlį į botanikos mokslą Lietuvoje tame žurnale aprašė botanikė Aurika Ričkienė dviejuose straipsniuose: „J. E. Giliberťo indėlis į Lietuvos floros tyrimus" (*The contributions of J. E. Gilibert to the studies of Lithuanian flora*) ir „Flora *Litvanica inchoata* (1781–1782), J. E. Giliberťas: preliminarus egzempliorių Europos bibliotekose surašymas" (*Flora Litvanica inchoata (1781–1782) by J. E. Gilibert: preliminary census of copies in European libraries*). Lietuvos botanikai Audrius Skridaila ir Silva Žilinskaitė kartu su Ukrainos botanike Natalia Shiyan parašė straipsnį: „Jeanas Emmanuelis Giliberťas ir Vilniaus universiteto Botanikos sodas: Vilniaus archyvo, Getingeno universiteto ir Ukrainos nacionalinio herbariumo archyvinės medžiagos tyrimų rezultatai (KW)" (*Jean Emmanuel Gilibert and Vilnius University Botanical Garden: results of current studies of archive material from Vilnius Archives, Göttingen University and National Herbarium of Ukraine (KW)*.

Geologas Radosław Tarkowski parašė apie Giliberťo indėlį į LDK geologiją: „J. E. Giliberťo (1741–1814), pirmojo Vilniaus universiteto gamtos istorijos profesoriaus, Vilniaus krašto geologinis tyrimas" (*Geologiczny ogląd Wileńszczyzny J. E. Giliberta (1741–1814), pierwszego profesora historii naturalnej Uniwersytetu Wileńskiego*). Apie jo gamtos mokslų vadovėlius rašė Wanda Grębecka: „J. E. Giliberťo didaktinės pažiūros" (*Poglądy dydaktyczne J. E. Giliberta*). O apie Lietuvos žinduolius Giliberťo darbuose – Piotras Daszkiewiczius ir biologas Tomaszas Samojlikas: „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laukiniai žinduoliai Jeano-Emmanuelio Giliberťo darbuose" (*Dzikie ssaki Wielkiego Księstwa Litewskiego w pracach Jeana-Emmanuela Giliberta*).

Galiausiai šios knygos autorius paskelbė straipsnių apie Giliberťo veiklą. Jo medicininė veikla pristatyta kartu su kitais dviem prancūzų gydytojais, tuo pačiu metu dirbusiais Vilniuje: „Prancūzų gydytojų medicinos mokslo paveldas Lietuvoje XVIII a. paskutiniame ketvirtyje (Jean-Emmanuelis Gilibertas, Nicolas Regnier'as, Jacques'as

22 *Kwartalnik historii nauki i techniki*, 2015, rok LX, nr. 1.

Brioteťas)“[23], ir „The Medical Science Heritage of French Physicians in Lithuania in the Last Quarter of the Eighteenth Century: Jean-Emmanuel Gilibert, Nicolas Regnier and Jacques Briotet“[24].

Giliberťo vitalistinės medicinos taikymas LDK, pirmą kartą nagrinėta straipsnyje „Nuo Monpeljė medicinos fakulteto iki Gardino karališkosios medicinos mokyklos: kaip dr. Jean-Emmanuelis Gilibert'as pasitelkė vitalizmą savo pacientams gydyti Lietuvoje“[25]. O Giliberťo mesmerizmo eksperimentai pirmą kartą pristatyti straipsnyje „Nuo vitalizmo iki gyvūnų magnetizmo: Jean-Emmanuel Gilibert (1741–1814) eksperimentai su mesmerizmu“[26].

Giliberťo gyvenimo sąlygos LDK aprašomos šiuose straipsniuose: „Užsienio mokslininko adaptacija LDK: dr. Jean-Emmanuelio Giliberťo atvejis“[27] ir straipsnyje „Gydytojo gamtininko Jean-Emmanuelio Giliberťo gyvenimas ir veikla Gardine (1775–1781“)[28]. Gyvendamas LDK Gilibert'as turėjo galimybę stebėti valstiečių gyvenimo būdą. Jo išverstas aprašymas pirmą kartą paskelbtas 2014 m. „Gydytojo botaniko Žano Emanuelio Žilibero pastebėjimai apie XVIII a. pabaigos lietuvių valstietijos gyvenimą“, žurnale *Liaudies kultūra*[29]. Kartu su Domininku Burba tyrinėti bandymai nunuodyti Giliberťą[30].

Biografijos tikslas

Biografijos tikslas – ne tik pristatyti Giliberťo mokslinę medicinos ir botanikos veiklą LDK, bet ir pasakoti apie asmenį, mokslininką, kurio gyvenimas buvo neįprastas. Nagrinėjama, kaip gimė aistra botanikai, kaip jis įsivaizdavo mediciną ir koks jo likimas grįžus į Prancūziją. Sekti prof. Giliberťo pėdsakais LDK – taip pat keliauti į

---

23 Parent A., „Prancūzų gydytojų medicinos mokslo paveldas Lietuvoje XVIII a. paskutiniame ketvirtyje (Jeanas-Emmanuelis Gilibert'as, Nicolas Regnier, Jacques'as Briotet)“, in: *XVIII amžiaus studijos*, 2015, t. 2, p. 122-146.

24 Parent A., „The Medical Science Heritage of French Physicians in Lithuania in the Last Quarter of the Eighteenth Century: Jean-Emmanuel Gilibert, Nicolas Regnier and Jacques Briotet“, in: *The Polish-Lithuanian Commonwealth: History, Memory, Legacy*, (ed. : Chwalba A., Zamorski Krz.), New York : Taylor and Francis, 2020, p. 234–255.

25 Parent A., „From the Montpellier faculty of medicine to the Grodno Royal School of Medicine: how dr. Jean-Emmanuel Gilibert applied medical vitalism to heal his Lithuanian patients“, in: *XVIII amžiaus studijos*, 2016, t. 3, p. 210-237.

26 Parent A., „From Vitalism to animal magnetism: the mesmerist experiments of Dr Jean-Emmanuel Gilibert (1741–1814)“, in: *Acta Baltica Historiae et Philosophiae Scientiarum*, 2020, vol. 8, no. 1, p. 72-95.

27 Parent A., „Užsienio mokslininko adaptacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje: dr. Jeano-Emmanuelio Žilibero atvejis“, in: *XVIII amžiaus studijos*, 2019, t. 5, p. 212–228.

28 Паран А., „Жыццё і справы медыка-натураліста Жана-Эманюэля Жылібера ў Гродне (1775–1781)“, in: *Асоба і час: беларускі біяграфічны альманах*, 2020, вып. 9, p. 22–32.

29 Parent A., „Gydytojo botaniko Žano Emanuelio Žilibero o pastebėjimai apie XVIII a. pabaigos lietuvių valstietijos gyvenimą“, in: *Liaudies kultūra*, 2014, nr. 3, p. 44–52.

30 Burba D., Parent A., „Šeimyninis konfliktas XVIII amžiaus Vilniuje: bandymas nunuodyti profesorių Žaną Emanuelį Žiliberą 1782 m.“, in: *Lietuvos istorijos metraštis*, 2019, t. 2, p. 89–111.

Lietuvos praeitį. Pasak prancūzų istoriko Jacquesas Le Goffas: „koks objektas, labiau ir geriau nei veikėjas, kristalizuoja aplink save visą savo aplinką ir visas sritis, kurias istorikas išskiria istorinio pažinimo lauke?“[31].

Bendrai Gilibert'as buvo didis pedagogas. Kaip Gardino medicinos mokyklos direktorius, pirmasis Vilniaus universiteto Gamtos mokslų katedros vedėjas jis diegė naujas mokymo programas. Tyrinėtojas savo darbais skleidė žinias kuo platesnei auditorijai. Dėstytojas, prof. Gilibert'as puikiai mokėjo perduoti savo žinias, buvo „labai uoliai atsidavęs [...] studentų pažangai“, rašė buvęs jo studentas Stanislovas Jundzilas.

Gydytojui Giliberťui rūpėjo ir medicinos dėstymas. Savo darbe „Medicininė anarchija“ (1772) jis smerkė tuometes medicinos studijas, tačiau kritikuodamas kartu pasidalijo vizija, kaip tai reikėtų daryti, ir išsamiai išdėstė savo pasiūlymus. Profesoriaus mintys novatoriškos tuo, kad pabrėžė socialinių ir ekonominių veiksnių svarbą asmens sveikatai, tai yra visuomenės sveikatos studijų programų užuomazga. Gilibert'as ypač domėjosi vaikų sveikata, atkreipė dėmesį į žindyves, rekomendavo vaikų mediciną išskirti kaip atskirą specialybę, Samuelis Kottekas rašė, kad jis „pateikė tikslią profesinę tipologiją („vaikų gydytoją“). Bendrai, Giliberťo nuomone, gydytojas turi prisidėti prie visuomenės pažangos.

Darbo naujumas ir aktualumas

Žvelgiant į istoriografiją, kad ir kokia kalba ji parašyta, matyti, jog nepublikuota nė viena Giliberťo biografija. Nors kai kurie jo gyvenimo ir veiklos momentai jau pristatyti, ypač gamtos mokslų srities palikimas, kiti aspektai nenagrinėti. Šiame tyrime imtasi naujų temų: Giliberťo vaikystės, pomėgio gamtos mokslams ir medicinai, filosofinių įsitikinimų ir sampratų formavimosi, Lietuvos garsinimo užsienyje, profesoriaus darbų vertinimo jo laikais. Dar pridėkime, kad Giliberťo mintys apie žmogaus pareigą išsaugoti gamtinę aplinką aktualios ir mūsų laikais, kai gamta ir jos ekosistema yra pavojuje. Be žinomų rankraštinių šaltinių, šiame darbe remiamasi ir iki šiol nenaudotais šaltiniais (Berno miesto, Ciuricho centrinės ir Upsalos universiteto bibliotekų, Vienos gamtos istorijos muziejaus).

Keliami uždaviniai:

- atskleisti Giliberťo laimėjimų reikšmę;
- suprasti Giliberťą kaip pedagogą;
- sužinoti, kaip Gilibert'as garsino Lietuvą užsienyje;
- atskleisti Giliberťo asmenybę;
- sužinoti daugiau apie to meto visuomenę.

---

31 „[...]quel objet, plus et mieux qu'un personnage, cristallise autour de lui l'ensemble de son environnement et l'ensemble des domaines que découpe l'historien dans le champ du savoir historique?“ Le Goff J., Saint Louis, Paris: Gallimard, 1996, p. 16. Siekiant geriau įsijausti į XVIII a. dvasią, šią biografiją puošia dekoratyvios iliustracijos, paimtos iš J.-E. Gilberto leidinių.

Naudoti šaltiniai

Giliberťas susirašinėjo su daugeliu Europos mokslininkų. Jo laiškų galima rasti Europos bibliotekose. Šveicarijoje, Berno miesto bibliotekoje (*Burgerbibliothek Bern),* yra laiškų, adresuotų šveicarų mokslininkui Albrechtui von Halleriui; Ciuricho centrinėje bibliotekoje (*Zentralbibliothek Zürich*) – nežinomam gavėjui; Austrijoje, Vienos gamtos istorijos muziejuje *(Naturhistorischen Museum Wien*), ir Upsalos universiteto bibliotekoje (*Uppsala Universitetsbibliotek*) – austrų gamtininkui von Jacquinui; Prancūzijos nacionaliniame gamtos istorijos muziejuje Paryžiuje (*Museum national d'histoire naturelle*) – gamtininkui Antoine-Laurent'ui de Jussieu; Vilniaus universitete – laiškas Louis Viteťui; Lenkijos bendrame senųjų aktų archyve (*Archiwum Główne Akt Dawnych*) Varšuvoje ir Krokuvoje, Kunigaikščių Čartoriskių bibliotekoje (*Biblioteka Książąt Czartoryskich*) – karaliui Stanislovui Augustui. Liono mokslų, grožinės literatūros ir menų akademijoje (*Académie des sciences, belles-lettres et arts de Lyon*) yra Giliberťo tyrimų rankraščių.

Be to, remtasi daugybe Giliberťo išleistų tekstų: traktatų, vadovėlių ir straipsnių. Moksliniai traktatai įdomūs ne tik dėl to, kad liudija apie pomėgius ir tyrimus, juose gausu informacijos apie jo gyvenimą, LDK gamtą ir gyventojus.

Vertingos informacijos apie Giliberťo mokslinę veiklą suteikia bendri ir moksliniai to laikotarpio Prancūzijos ir kitų šalių spaudos straipsniai. Bendroji spauda: Prancūzijos *Journal de Lyon*, *Journal encylopédique ou universel*, *L'esprit des journaux*, Vokietijos *Allgemeine Literatur-Zeitung*, Šveicarijos *Nouveau journal helvétique*, Didžiosios Britanijos *The Critical Review, Analytical Review*. To meto mokslo leidiniai: Prancūzijos *Journal de Médecine*[32], *Journal de physique, Recueil des actes de la société de santé de Lyon, Nouvelles ou annales de l'art de guérir*, Vokietijos *Medicinisch-chirurgische Zeitung.* Šie žurnalai ypač vertingi, nes juose skelbtos Giliberťo mokslinių darbų recenzijos.

Darbo struktūra

Kadangi šis darbas – biografija, suprantama, pateikiama chronologine tvarka. Jį sudaro dvylika skyrių. Aiškesniam Giliberťo veiklos vaizdui susidaryti kai kurie skyriai yra teminiai: „Gardino karališkosios medicinos akademija" (V skyrius); „Prof. Giliberťas – Stanislovo Augusto propagandistas ir LDK etnografas" (VII); „Prof. Giliberťo LDK gamtos mokslų tyrimai" (IX); „Prof. Giliberťo mokslinių darbų atsiliepimai spaudoje (XII)".

Dabar kviečiame skaitytoją prof. Giliberťo pėdsakais į XVIII a. LDK.

32 „Journal de médecine" per šimtmetį skirtingai vadintas. Dėl aiškumo laikysimės šio pavadinimo.

I

I SKYRIUS

MOKSLAI JAUNYSTĖJE

I

Vaikystė

Jau suaugęs Gilibert'as gerai prisiminė jį labai stipriai paveikusią vaikystę. Knygoje „Medicininė anarchija" (*L'anarchie médicinale*, 1772), apie kurią vėliau kalbėsime, jis plačiai aprašė šį gyvenimo laikotarpį. Giliberťo prisiminimai liudija ne pačius geriausius ugdymo metodus. Akivaizdu, mažas patyrė traumų, o prastas mokymas vėliau nuvedė prie pamąstymų apie geresnius pedagoginius ir ugdymo metodus, kuriuos jis taikė dėstydamas mediciną ir gamtos mokslus Gardine ir Vilniuje. Taigi verta sutelkti dėmesį į Giliberťo patirtus pedagogikos niuansus, kurie nulėmė jo karjerą ir gyvenimą. Skaitykime jo žodžius:

> *Gimiau neturtingoje prasčiokų šeimoje. Kai man buvo septyneri, buvau išsiųstas į geros reputacijos pensioną. Tos mokyklos vadovas, kilęs iš Savojos, buvo girtuoklis ir ištvirkėlis. Jo mokymo pagrindą sudarė tai, ką valstietis gali gauti viešojoje kolegijoje[33]. Beždžioniaudamas jėzuitus[34], savo mokykloje jis įvedė bendrąja prasme panašią į šių dvasiškųjų tėvų mokymo tvarką. Be to, senas mokytojas mokė vaikus skaityti. Jau dešimtį metų šis savotiškas žmogus vegetavo klasėje, jo vienintelis užsiėmimas buvo išgerti su keliais draugais ir rūkyti. Vyravo visiška rutina. Trindami suolus mes nuo ryto iki vakaro turėjome skaityti, niekas nepagyrė mūsų už laimėjimus. Pliaukštelėjimas delnu arba, jei būdavo blogos nuotaikos, rimbu, buvo vienintelė skatinimo priemonė, kurią jis žinojo. Dėl to tik galite įsivaizduoti mūsų skaitymo skonį. Mes praleisdavome ištisą dieną akis įbedę į knygas. Jeigu pasitaikydavo, kad mes šnekučiuodavomės ar juokaudavome, pribėgęs tas brutalus žmogus trankydavo mus kumščiais, skaldydavo antausius, išraudavo kuokštą plaukų. Dėl to pasidarėme labai baikštūs. Dėl kiekvieno šiek tiek šiurkštesnio žodžio mes tiesiog drebėdavome. Visada įsibaiminę dėl ateities keikdavome savo gimimo akimirką, dažnai neviltis užvaldydavo mūsų sielas, kiek tai įmanoma mūsų amžiuje. Niekada linksmumas nenušviesdavo mūsų lūpų, vaikiška šypsena iš jų buvo išguita, niūrūs ir susimąstę arba veikiau atbukintais protais buvome tarsi į mūšį varomos mašinos. Neapykanta žadino jaunas širdis, kad atsiskleistų švelnesni jausmai. Galite įsivaizduoti mūsų nelaimę ir mūsų laimės planus. Mes karštai troškome būti gero žemdirbio sūnūs, kurie, matėme, leido laiką visą dieną juokdamiesi, šokdami ir dainuodami. Su džiaugsmu būtume išmainę jų darbus*

33 Pranc. *collège*, t. y. progimnazija.

34 Posakį „beždžioniaudamas jėzuitus" reikia suprasti, kad mokytojas taikė iš jėzuitų išmoktus mokymo metodus. Ši kongregacija buvo labai reikšminga elito berniukų edukacijai. Pvz., Prancūzijoje 1764 m. kongregacijai priklausė 152 mokymo įstaigos. Žr.: Viguerie J. de, *Histoire et dictionnaire du temps des lumières, 1715–1789*, Paris: Robert Laffont, 2007, p. 1055–1056.

į savo malonumus. Keli mūsiškiai pabėgo. Veltui! […] greitai pajautėme alkį; nepaisant mūsų vargo, šimtus kartų norėjome mirti, jeigu apylinkių valstiečiai nebūtų mūsų grąžinę į kalėjimus. Bepročiai tėvai, Jūs atidavėte savo sūnus, ištisais metais jų nematydami, ko gero, Jūs nė nežinojote apie jų kančias. Ne, Jūs dar barbariškesni ir už jų budelius. Būdami nejautrūs savo vaikų skundams Jūs prisidėjote prie jų kankinimų[35].

Tokį pasakojimą reikia papildyti ir pakomentuoti. Jean-Emmanuelis Gilibert'as gimė 1741 m. birželio 21 d. nedidelėje tėvų valdoje La Carette vadintoje vietovėje, viršum Saint-Clair kaimo, ant Croix-Rousse aukštumos, Liono apylinkėse (mūsų dienomis tai yra Margnolles g. Nr. 8, Caluire-et-Cuire mieste)[36]. Jo tėvai buvo Claude'as Gilibert'as ir italų kilmės Agathe Giminiani (arba Geminiani). Gilibert'as rašė, kad gimė neturtingoje šeimoje, tačiau, anot istoriko Jeano Rousset'o, jo tėvas buvo drobių pirklys (pranc. *négociant*), o pasak botanikos istoriko Christiano Bange'o, netgi turtingas prekybininkas (pranc. *négociant aisé*). Dar žinome, kad Gilibert'as turėjo vyresnį brolį Jeaną ir senelį, Valanso miesto spaustuvininką-knygininką[37]. Be to, jo močiutės brolis abatas Giminiani garsėjo sakralinėmis eilėmis[38].

---

35 „Né dans un état médiocre pour la naissance et la fortune, je fus mis à sept ans dans une pension qui avoit quelque réputation. Le chef de cette école étoit un savoyard ivrogne et débauché, qui n'avoit reçu d'autre éducation que celle que peut acquérir un paysant qui va au collège public. Singe des jésuites, il suivoit à-peu-près le même ordre que ces pères dans la direction de son école. Il avoit un vieux précepteur pour les enfants qui commençoient à apprendre à lire. Cet homme singulier dans son espèce, végetoit dans sa classe depuis dix ans, sans s'être jamais occupé à autre chose qu'à boire avec quelques amis, et à prendre du tabac. Tout étoit routine chez lui. Il nous gardoit deux ans sur le petit banc, nous faisoit lire notre leçon soir et matin, sans jamais nous aider par aucune explication à notre portée. Un soufflet ou le fouet, s'il étoit de mauvaise humeure, voila les seuls instrumens d'émulation qu'il connut. Jugez après cela du goût que nous prenions à la lecture. Nous passions constamment toute la journée, les yeux collés sur nos livres. Si nous nous amusions quelquefois à jaser ou à rire, notre brutal fondoit sur nous, nous donnoit des coups de poing, des soufflets, nous arrachoit des poignées de cheveux. Aussi on ne peut rien imaginer de plus timide que nous ; chaque mot un peu dur nous faisoit trembler. Craignant sans cesse pour l'avenir, nous maudissions le moment de notre naissance, et souvent le désespoir s'emparoit de notre âme, autant que notre âge en étoit susceptible. Jamais la gaieté ne paroissoit sur nos lèvres, le sourire enfantin en étoit banni ; mornes et rêveurs, ou plutôt stupides, nous étions des machines que l'on conduisoit par les coup. La haine agitoit constamment des jeunes cœurs faits pour de plus doux sentimens. Jugez de notre malheur par nos projets de félicité. Nous désirions ardemment d'être nés d un bon laboureur, dont nous voyions les fils passer les journées entières à rire, danser et chanter. Que dis-je? Nous aurions changé de bon cœur leurs travaux contre nos plaisirs. Plusieurs d'entre nous se sauvoient. Vaine ressource! [...] la faim ne tardoit pas à nous faire sentir ses rigueurs ; malgré toutes ces misères, nous nous serions cent fois laissé perir, si les paysans du voisinage ne nous avoient pas ramenés dans nos prisons. Parens insensés, vous abandonniez vos fils des années entières sans les voir, vous ignoriez apparemment ce qu ils souffroient. Non, vous étiez plus barbares que leurs bourreaux. Insensibles à leurs plaintes, vous ajoutiez les menaces aux tourmens qu'ils souffroient." Žr.: Gilibert J.-E., *L'anarchie médicinale ou la médecine considérée comme nuisible à la société*, seconde partie, Neuchatel, 1772, p. 16–19.

36 Guiart J., *op. it.*, p. 165.

37 Rousset J., *op. cit.*, p. 48.

38 Sainte-Marie E., *Eloge historique de M. Jean-Emmanuel Gilibert, médecin à Lyon*, Lyon, 1814, p. 1.

O dėl tokio prasto lavinimo Gilibert'as nedvejoja apkaltinti ir vaikų tėvų, kurie, beje, dėl to kenčia:

> *Kai pasiekiau brandaus amžiaus, prisimindamas šiuos liūdnus metus iš smalsumo norėjau patikrinti pastabas, kurias padariau dar vaikystėje: aš dažnai klausinėjau vaikų, jie man pasakojo apie patirtą blogį taip jaudinančiai naiviai, tad nemanau, kad tai būtų netiesa. Aš sielvartavau matydamas, kad jie kentėjo taip, kaip ir mes kentėjome. Šie faktai mano galvoje sukėlė daugybę minčių: [...] Kai jūs ištraukiate savo vaikus iš mokyklos, jie yra kvaili, melagiai, darantys gėdą, linkę vaidytis. Jie prie nieko neprisiriša, nemyli nei tėvo, nei motinos, nei seserų, nei brolių. Jie stebi jų mirtį nerodydami skausmo. Jie tinginiai, nestropūs, vėjavaikiai, palaidi, įžūlūs. Tai manęs nestebina: šios nedorybės yra logiškos jų edukacijos pasekmės. Stebėčiausi, jeigu būtų kitaip. Jie yra jūsų kūrinys, tad visai normalu, kad ir jūs esate šios edukacijos kankiniai. Jūs nusipelnėte sielvarto, kurį jums kelia barbariški tėvai. Jūs juk norėjote, kad savo vaikystėje jie kentėtų tūkstančius blogių, todėl nesiskųskite, kad jie apkartina jūsų senatvės dienas*[39].

Gilibert'as toliau pabrėžia švietimo poveikį vaiko psichologijai:

> *Aš mokiausi skaityti pats, bet garsiai skaitydamas sustodavau prie kiekvieno žodžio, ieškojau, abejojau: beveik visi mano klasiokai turėjo tokią ydą. Mano raštas buvo vos įskaitomas, koks jis yra dar šiandien, nes esama nepataisomų dalykų. Kadangi nepasirinkau profesijos, reikalaujančios gražios plunksnos, neturėjau drąsos grįžti atgal ir išmokti rašyti. Versdavau iš lotynų kalbos į prancūzų pažodžiui, nė nežinau, kodėl. Taip pat neišmanau ir gramatikos. Viską dariau grynai mechaniškai.*

---

39 „Dans l'âge mûr, me rappelant ces tristes années, j'ai été curieux de vérifier mes anciennes observations: je me suis souvent occupé à questionner des enfans, ils m'ont fait l'histoire de leurs maux avec une naiveté si touchante, que je n'ai pu soupçonner aucun déguisement. J'ai eu peine qu'ils souffroient ce que nous avions souffert. Ces faits ont fait naître dans mon esprit une foule d'idées: j'ai vu jaillir de cette source tous les vices. Vous trouvez vos enfans, lorsque vous les retirez, stupides, menteurs, honteux, acariâtres, colères. Ils ne s'attachent à personne, ils n'aiment ni père, ni mère, ni sœur, ni frères. Ils voyent mourir leurs parens sans marquer la moindre douleur. Ils sont fainéans, inappliqués, étourdis, débauchés, insolens. Je ne suis pas surpris : tous ces vices sont les suites nécessaires de leur éducation; je serois étonné qu'ils ne les eussent pas. Ils sont votre ouvrage, il est donc bien juste que vous en soyez les victimes. Vous méritez les chagrins qu'ils vous causent, pères barbares. Vous avez voulu qu'ils souffrissent mille maux dans leur enfance, ne vous plaignez donc pas s'ils répandent l'amertume sur vos vieux jours". Žr.: Gilibert J.-E., *L'anarchie médicinale*, p. 19–20.

Mano akys ir rankos dirbo daugiau negu protas[40].

Matyti, koks jausmingas žmogus buvo Gilibert'as, vaikystėje patyręs traumą. Po daug metų jis dar tai gerai prisiminė. Atsižvelgiant į svarbą, kurią jis vėliau teikė pedagogikai ir vaikų gerovei, galima manyti, kad tai, ką jis pasakoja, yra tiesa. Giliberťo liudijimą galima palyginti su abato[41] akademiko Morelleťo[42], kuris taip pat gyveno Lione tais laikais ir studijavo pas jėzuitus, prisiminimais: „Mokiausi jėzuitų kolegijoje. Ten pirmieji dėstytojai manimi nesirūpino, nes buvau kuklios kilmės, neturėjau kito vadovo, prisimenu, kad penktoje ir šeštoje klasėse nuolat buvau vienas iš prasčiausių ir nuolat kiekvieną šeštadienį plakamas kaip pavyzdys ir nurodymas kitiems. Tačiau tai man, neabejotina, buvo visiškai nenaudinga"[43]. Taigi jaunučiam Gilibert'ui ne vienintelis sunkiai sekėsi mokykloje, šis reiškinys, ko gero, buvo plačiai paplitęs.

Sulaukęs 16 metų Gilibert'as paliko internatinę mokyklą, kurioje „liūdnai ir ilgai buvo"[44], lankė garsiąją Liono kolegiją[45], tikriausiai Trejybės (pranc. *collège de la Trinité*), vadovaujamą jėzuitų[46]. Laimei, ten jis gerai sutarė su savo mokytoju: „Tai buvo trisdešimties metų įvairiapusių talentų vyras, kurio nuostabi atmintis derėjo su išskirtiniais sprendimais. Sunkiausi humanitariniai mokslai negalėjo jo sustabdyti. Jis turėjo labai gilių ir įvairių žinių, pasižymėjo ramia nuotaika, lengvu charakteriu, nuolatiniu švelnumu"[47].

Pasak Giliberťo, dėl netinkamo ugdymo mokiniai ima bjaurėtis mokymusi,

---

40 „Je savois lire seul, mais si je le faisois à haute voix, je m'arrêtois à chaque mot, je cherchois, j'hésitois : presque tous mes condisciples avoient le même défaut. Mon écriture étoit à peine lisible, comme elle l'est encore aujourd'hui, car il y a des choses qu'on ne corrige pas. N'ayant pas embrassé un état qui exigeat une belle plusme, je n'ai jamais eu le courage de revenir sur mes pas pour apprendre à ecrire. Je rendois en latin du françois, mot pour mot, mais si on m'avoit demandé pourquoi, je ne le savois pas. J'ai vérifié depuis que je n'avais aucune idée de la théorie grammaticale." *Ibid.*, p. 22.

41 Pagal komendacinę sistemą abatas arba komendacinis prioras yra dvasininkas arba kartais pasaulietis, kuris asmeniškai gauna vienuolyno pajamas (pranc. *abbaye en commende*) ir, jei jis yra dvasininkas, taip pat gali vykdyti kažkokią jurisdikciją, tačiau neturi nė menkiausios galios vienuolių vidinei drausmei.

42 André Morellet (1727–1819) – ekonomistas, literatas.

43 „Je fis […] mes études au collège des Jésuites. Là, négligé de mes premiers régents, à cause de la médiocrité de mon état, et n'ayant point d'autre guide, je me souviens qu'en sixième et en cinquième je fus constamment un des derniers de la classe, et fouetté régulièrement tous les samedis, pour l'exemple et l'instruction des autres; il est sûr que pour moi, cela ne me servait de rien". Žr.: *Mémoires de l'abbé Morellet*, Paris: Mercure de France, 2000, p. 45.

44 „une triste et longue végétation". Žr.: Gilibert J.-E., *L'anarchie médicinale, op. cit.*, p. 25.

45 Lione veikė jėzuitų trys įstaigos: noviciatas, „le petit collège de Notre Dame" (sukurta 1632 m.), „le grand collège de la Sainte Trinité" (sukurtas 1565 m.). Žr.: *Mémoires de l'abbé Morellet, op. cit.*, p. 526, išnaša 4.

46 Guiart, J., *op. cit.*, p. 165.

47 „C'étoit un homme de trente ans, né avec tous les talens, qui joignoit à une mémoire prodigieuse un jugement exquis. Tout ce que les sciences humaines ont de plus relevé n'avoit rien qui put l'arrêter. A des connoissances très-profondes et très variées, il joignoit une égalité d'âme, une simplicité de caractère, une douceur inaltérable". Žr.: Gilibert J.-E., *L'anarchie médicinale,* p. 27.

mokymosi procesą jie sieja su sielvartu, skausmu ir rūpesčiais drauge[48]. „Palyginus šiuos faktus ir pastabas bet kuriam sveiko proto žmogui lengva suprasti, kodėl visų sričių mokslininkų yra tiek mažai“[49]. Jis tai įžvelgė būtent medicinos moksle[50]. Prieš įstodamas į filosofijos klasę[51] Gilibert'as susipažino su Paryžiaus universiteto rektoriaus Charleso Rollino (1661–1741) darbu „Dėl būdo studijuoti ir dėstyti grožinę literatūrą su dvasia ir širdimi (*De la manière d'étudier et d'enseigner les belles-lettres par rapport à l'esprit et au coeur*, 1726–1728), dažnai vadinamą „Studijų traktatu“ (*Traité des études*)[52] apie pedagogiką ir studijų programą, kurie giliai veikė tą laikmetį. Taip nutiko ir Giliberťui, kuris iš karto suvokė gautos ir Rollino siūlomos edukacijos skirtumą[53]. Suprantama, jį tai labai liūdino: „tas laikas gal buvo liūdniausias mano gyvenime“[54]. Apie tokį liūdesį Gilibert'as kalbėjo su minėtu maloniuoju dėstytoju, kuris jį nuramino. Nusprendęs iš naujo mokytis prancūzų ir lotynų kalbų jaunasis Gilibert'as skaitė žinomą prancūzų kalbos „Port-Royal gramatikos vadovėlį“ (*Grammaire de Port-Royal*, 1660), kuris jam padėjo suprasti abiejų kalbų logiką. Šiame etape labai svarbus buvo jo mokytojas. Gilibert'as netgi rašė, kad jo dėka tapo laimingas[55] ir: „be šio žmogaus [...] niekada nebūčiau išsikapstęs iš nežinojimo dumblynės. Būčiau išmokęs savo filosofijos sąsiuvinius kaip papūga, išėjęs iš šios kolegijos kaip iš nemalonaus kalėjimo, atgrasytas nuo knygų“[56]. Nuostabu stebėti, kaip dar jaunutis, nebaigęs mokslų Gilibert'as susidomėjo pedagogika ir suvokė, kad žinių perdavimo sėkmę lemia mokytojo asmenybė.

Pašaukimas mokslams

Be savo mokytojų ir jų pedagogikos metodų, Gilibert'as prisimena, kaip susidomėjo gamtos mokslais. Apie tai jis rašė savo darbuose „Medicininė anarchija“ ir „Europos augalų istorija“ (*Histoire des plantes d'Europe*, 1798). Pirmame darbe rašė:

> *Su švelniu jausmu aš prisimenu šias laimingas vaikystės akimirkas, kai atsidavęs gryniems gamtos judesiams pasivaikščiojimų metu su kitais vaikais sekiojau visus gyvūnus, kuriuos tik matėme. Mes praleisdavome valandų valandas saulės kaitroje, įsitraukę sekti kamanę, drugelį. Koks būdavo džiaugsmas*

48 *Ibid.*, p. 33-34.

49 „En combinant tous ces faits et ces observations, il sera aisé à tout homme sensé de trouver la cause du petit nombre des savans dans tous les genres“. *Ibid.*, p. 34.

50 *Ibid.*, p. 34–35.

51 XVIII a. filosofijos kursas, be pačios filosofijos, apėmė logiką, metafiziką, moralę, fizikos ir gamtos mokslus.

52 Viguerie J. de, *op. cit.*, p. 1342.

53 Gilibert J.-E, *L'anarchie médicinale*, p. 27.

54 „ce tems fût peut-être le plus malheureux de ma vie“. *Ibid*, p. 27–28.

55 *Ibid*, p. 29–30.

56 „Sans cet homme, [...] je ne serois jamais sorti du bourbier de l'ignorance. J'aurois appris mes cahiers de philosophie en perroquet, je serois sorti de ce collège comme d'une prison importune, profondément dégouté de tous les livres“. *Ibid*, p. 32.

> *išvydus driežą[57]? [...] Tai ne tik mums teikė džiaugsmo ištisomis dienomis regėti vabzdžius, tačiau troškome stebėti ir gamtos reiškinius. Labai entuziastingai ieškojome paukščių lizdų. Jokie pavojai negalėjo mūsų sustabdyti, laipiojome ant aukščiausių šakų. Drąsesni už stogdengį ėjome paimti paukštelių iš kregždžių ir žvirblių lizdų[58].*

O dar apie mineralus rašė: „nors negyvi, traukė mūsų žvilgsnius. Mes ieškojome ypatingiausių akmenų, stalaktitai traukė mūsų dėmesį“[59]. Šios akimirkos Gilibert'ui vėliau buvo naudingos ne tik kaip botanikui, bet ir kaip gydytojui, kuriam botanika buvo medicinos mokslo dalis:

> *Galiu patvirtinti, kad susidomėjus gamtos istorija mano vaikystės pastebėjimai labai pravertė. Be to, ką tada supratau, niekada nebūčiau padaręs reikšmingos pažangos šioje naudingoje ir malonioje medicinos srityje[60].*

Abatas Noëlis Pluche'as (1688–1761), Louis-Jacques'o Cathelin'o graviūra. Viešai prieinama.

---

57 Gilibert'as rašo *larmise*. „Larmise: Liono apylinkėse taip vadinamas pilkos spalvos driežas“. Žr.: Onofrio J.-B., *Essai d'un glossaire des patois de Lyonnais, Forez et Beaujolais*, Lyon: N. Scheuring, 1864, p. 257.

58 „Je me rappelle avec un doux sentiment ces heureux momens de mon enfance, où livré aux purs mouvemens de la nature, j'employois le tems de mes promenades à poursuivre avec mes petits camarades, tous les animaux qui tomboient sous nos yeux. Nous passions des heures entières à l'ardeur du soleil, tout occupés de la chasse d'un bourdon, d'un papillon. Quelle joie lorsque nous avions pu saisir une larmise? [...] Non seulement les insectes nous amusoient des journées entières, mais nous étions avides d'observer tous les phénomènes de la nature. Avec quelle ardeur travaillions-nous à découvrir les nids d'oiseaux! Nul danger ne pouvoit nous arrêter, nous escaladions les branches les plus élevées. Plus hardis que des couvreurs, nous allions enlever sur les toits les petits des hirondelles et des moineaux“. Žr.: Gilibert J.-E., *L'anarchie médicinale,* p. 263–264.

59 „Les minéraux, quoi qu'inanimés, fixoient souvent nos regards. Nous cherchions les cailloux les plus singuliers, les stalactites attiroient notre attention“. *Ibid.*, p. 264.

60 „je peux assurer que lorsque j'ai tourné mes regards vers l'histoire naturelle, j'ai tiré un très grand-secours des observations de mon enfance; sans les notions qu'elles m'ont fournies, je n'aurois jamais pu faire des progrès sensibles dans cette utile et agréable partie de la médecine“. *Ibid.*, p. 265.

Taigi dar vaikystėje žaisdamas su draugais kaimo apylinkėse Gilibert'as atrado gamtos grožį. Jo smalsumą gamtai taip pat sužadino namų mokytojas ir garsus tų laikų abato Pluche'o kūrinys. Giliberťo „Europos augalų istorijoje" rašoma:

> *Tai dėl Pluche'o „Gamtos spektaklio" pamėgau mokslą, kuris suteikė laimės visą mano gyvenimą, laimės laikais suteikė labai malonių akimirkų ir išgelbėjo mane nuo beviltiškos nelaimės. Mano vaikystė praėjo kaime. Aš buvau auklėtas netoli Liono, mane mokė namų mokytojas, kuris palietė visus mokslus ir išmokė gerai rašyti. Šis gerasis žmogus skatino mus poilsio valandėlėmis stebėti augalus ir gyvūnus. Jis dažnai mums skaitydavo Pluche'o trijų pirmųjų tomų ištraukas. Aiškino mums to talentingo mokslininko dėstymą*[61].

Abato Noëlio Pluche'o (1688–1761) darbas „Gamtos spektaklis" (*Spectacle de la Nature,* devyni tomai, publikuoti 1732–1750), daug kartų pakartotinai vėl išleistas, susilaukė didelio atgarsio ir buvo vienas iš XVIII a. bestselerių Prancūzijoje[62]. Neabejotina, šis darbas paskatino domėtis gamtos mokslu. Tarsi pramogaudamas Pluche'as supažindino su gamta, kurią pristatydamas pasiūlė gyvenimo filosofiją, nostalgiją, pasisakė už paprastą ir ramų gyvenimą kaime[63].

---

61 „Je dois au *Spectacle de la Nature*, par Pluche, le goût que j'ai toujours conservé pour une science qui a fait le bonheur de ma vie, qui m'a procuré des momens délicieux dans la prospérité, et qui m'a sauvé du désespoir dans l'adversité. J'ai passé mon enfance dans une campagne ; j'ai été élevé près de Lyon, sous les yeux d'un Précepteur qui avoit effleuré toutes les sciences, et qui étoit littérateur distingué. Cet homme de bien nous exhortoit, pendant nos heures de recréation, à examiner les plantes et les animaux ; il nous lisoit souvent des morceaux détachés des trois premiers volumes de l'ouvrage de Pluche: nous faisoit connoître les substances dont cet élégant écrivain a tracé l'histoire". Žr.: Gilibert J.-E., *Histoire des plantes d'Europe*, tome premier, Lyon: chez Amable Leroy, 1798, p. I–II.

62 Viguerie J. de, *op. cit.*, p. 1291.

63 Roger J., *Buffon*, Paris: Fayard, 1989, p. 110.

LE SPECTACLE
DE
LA NATURE,
OU
ENTRETIENS
SUR LES PARTICULARITÉS
DE
L'HISTOIRE NATURELLE,
Qui ont paru les plus propres à rendre les Jeunes-Gens curieux, & à leur former l'esprit.
PREMIÈRE PARTIE,
CONTENANT CE QUI REGARDE les Animaux & les Plantes.
TOME PREMIER.
A PARIS,
Chez les Freres ESTIENNE, rue S. Jacques, à la Vertu.
M. DCC. LIV.
Avec Approbation & Privilège du Roi.
SALOMON a traité des plantes depuis le Cedre qui est sur le Liban jusqu'à l'Hissope qui sort de la muraille. Il a traité de même des animaux de la Terre, des oiseaux, des reptiles, et des poissons.

Abato N. Pluche knyga „Gamtos spektaklis“ (1754)

Pagaliau Gilibert'as pasakojo, kaip jis pajuto pašaukimą medicinai ir norą ją studijuoti garsiame Monpeljė (Montpellier) universitete:

> *Šios pirmosios žinios nepamirštos mokantis filosofijos. Mūsų profesorius laikėsi tos pačios nuostatos, kaip ir mano namų mokytojas: jis dažnai kartojo, kad tikrieji mokslai remiasi gamtos reiškinių stebėjimu, jų tarpusavio sąveika ir poveikiu žmogui. Jis mums išdėstė savo trumpąjį anatomijos ir fiziologijos veikalą paskutiniais fizikos dėstymo mėnesiais, kurie ir nulėmė mano pašaukimą. Supratau, kad tik medicina, apimdama žinių apie kūną visumą, atitiko mano suvokimą ir pasiūlė mano skonį atitinkančio maisto, be kurio negalėčiau siekti laimės. Todėl 1760 m. nusprendžiau keliauti į Monpeljė*[64].

64 „Ces premières connoissances ne s'affoiblirent pas en philosophie. Notre professeur pensoit comme mon précepteur : il nous disoit souvent que les vrais sciences reposent sur les productions de la nature, et sur leurs rapports entr'elles, ou avec l'homme. Un petit traité d'Anatomie-physiologique, qu'il nous dicta, les derniers mois de notre cours de physique, décida ma vocation. Je crus que la médecine, qui embrasse dans sa sphère la connnoissance de tous les corps, pouvoit seule convenir à ma manière de voir ; quelle seule, en m'offrant toute la vie un aliment conforme à mon goût, contribueroit à mon bonheur : je résolus donc, en 1760, de me rendre à Montpellier“. Žr.: Gilibert J.-E., *Histoire des plantes d'Europe*, tome premier, Lyon: chez Amable Leroy, 1798, p. I–II.

Taigi Gilibert'as išmoko stebėti, o tai jam pravertė kaip mokslininkui. Jo kolega gydytojas Etienne'as Sainte-Marie (1777–1829) vėliau patvirtino, kad taip gimė pašaukimas medicinai. Esmė ta, kad tuo metu filosofijos kursas dažnai baigdavosi anatomijos demonstracijomis, o susižavėjęs žmogaus organizmo funkcionavimu Gilibert'as įsigijo knygų[65] ir nusprendė studijuoti mediciną. Lygiai taip pat, kaip namų mokytojas sužadino Giliberto susidomėjimą gamtos mokslais, šis filosofijos profesorius įkvėpė jį tapti gydytoju. Įdomu, kaip charizmatiški dėstytojai turi įtakos savo mokiniams.

Medicinos studijos Monpeljė universitete

Pasak istoriko Jeano Rousseto, šeima vylėsi, kad Gilibert'as taps kunigu[66]. Iš tiesų būtų sunku įsivaizduoti, jog žmogus, nors geranoriškas ir dosnus, nevyniojęs žodžių į vatą, būtų pasiryžęs visam gyvenimui įsipareigoti institucijai ir prisitaikyti prie jos taisyklių. Gilibert'as įstojo į Monpeljė medicinos fakultetą.

Tuo metu, Apšvietos laikais, vyravo optimistinis požiūris į žmogų, pasitikėjimas jo gebėjimu tobulintis ir valdyti aplinką. Tokiam tikslui pasiekti mokslas, pagrįstas racionalia analize ir padalytas skirtingų nuomonių, vaidina eisminį vaidmenį. Būtent tuo metu iškilo medicina, nes ligų kilmės ir plitimo tyrinėjimai skatino gydytojus domėtis ir visuomenės problemomis[67]. Populiarinama medicina išgyveno atgimimą. Pvz., daugelyje straipsnių apie mediciną, įtrauktų į „Enciklopediją", filosofai Diderot (1713–1784) ir d'Alembert'as (1717–1783) entuziastingai rašė apie medicinos pažangą. Gydytojams rengti ir medikų profesinei veiklai gerinti buvo priimti nauji įstatymai[68].

1760 m. Gilibert'as pradėjo medicinos studijas Monpeljė universitete[69], kuris garsėjo Medicinos fakultetu, įkurtu 1220 m. ir šiandien laikomu vienu seniausių veikiančiu pasaulyje[70]. Lenkijos stalininkas Augustas Fryderykas Moszyńskis (1731–1786), kuris paskutiniaisiais dvejais gyvenimo metais inkognito keliavo į Prancūziją ir Italiją (kreditoriai jį persekiojo visoje Europoje)[71], lankydamasis Monpeljė rašė:

---

65 Sainte-Marie E., *op. cit.*, p. 1.

66 Rousset J., *op. cit.*, p. 12.

67 Porter R., *The Greatest Benefit to Mankind, a Medical History of Humanity, from Antiquity to the Present*, London, 1999, 302.

68 Lebrun Fr., *Se soigner autrefois, médecins, saints et sorciers aux XVIIe et XVIIIe siècles*, Paris: Editions du seuil, 1995, p. 62, 65 ; Brockliss L., Jones C., *The Medical World of Early Modern France*, Oxford, 2004, p. 443-500.

69 Sainte-Marie E., *op. cit.*, p. 1.

70 1498 m. jame jau veikė keturios medicinos katedros. Universitetas turėjo anatomijos ir botanikos katedras (nuo 1593 m.), chirurgijos ir farmacijos katedras (nuo 1597 m.), chemijos katedrą (nuo 1676 m.) ir vieną katedrą, skirtą vargšų globai (nuo 1715 m.). 1566 m. jame pastatytas pirmasis Prancūzijoje anatomijos amfiteatras. Žr.: Dulieu L., „Le mouvement scientifique montpelliérain au XVIIIe siècle", in: *Revue d'histoire des sciences et de leurs applications*, 1958, tome 11, n. 3, p. 227–228.

71 Moszynski August Fryderyk, *Journal de voyage, I – La France (1784-1785)*, (éd.: Calafat G.), Paris: CNRS, 2010, p. 35, 51.

Kalbant apie [Monpeljė] gydytojus, jie visai nepanašūs į [Lenkijos] gydytojus. Be to, šiame medicinos studijomis garsėjančiame didmiestyje pastebimi gydytojai rimtais veidais, vilkintys tik juodais drabužiais, dėvintys perukus ir pasiremdami didele lazda atsakingai keliaujantys pas savo pacientus [...]. Man belieka pamatyti anatominio teatro interjerą ir garbingo Meudono kunigo rūbą[72]*, kurį studentai vertino kaip brangią relikviją*[73].

Vertinant studijų organizavimą pastebėtina, kad medicinos studijų ir praktikos tvarka Monpeljė universitete buvo nustatyta remiantis karališkuoju 1707 m. Marli ediktu (pranc. *édit de Marly*). Pagal šią tvarką studentai pirmiausia turėjo išklausyti kursą, tik tada jiems buvo leidžiama įstoti į medicinos fakultetą. Medicinos studijos truko ne mažiau kaip trejus metus, kiekvieni baigdavosi dviejų valandų trukmės egzaminais. Po dvejų pirmųjų studijų metų studentų klausinėjo tik to, ko mokėsi antraisiais metais. Tačiau pasibaigus tretiesiems studijų metams jų klausdavo visko, ko mokėsi nuo studijų pradžios. Sėkmingai išlaikę kasmečius egzaminus studentus galėjo tęsti studijas ir siekti aukštesnių laipsnių (pranc. *grades* arba *degrés*), kuriuos suteikdavo po viešojo gynimosi, t. y. tik baigęs trečius studijų metus studentas per šiek tiek daugiau nei tris mėnesius pereidavo šias tris pakopas: bakalauro, licencijato, medicinos daktaro (pranc. *bachelier*, *licencié* ir *docteur en médecine*). Pažymėtina, kad tik gabiausi ir turtingiausi galėjo gintis disertaciją[74]. Taip pat svarbu, kad Monpeljė medicinos fakulteto absolventai įgydavo teisę dirbti visoje karalystėje[75].

Kai Gilibert'as pradėjo studijuoti Monpeljė universitete, klestėjo medicininis vitalizmas. Ši doktrina turėjo didelės įtakos jo karjerai, todėl jai verta skirti daugiau dėmesio. XVIII a. 5-ajame dešimtmetyje Prancūzijoje susiformavo naujasis „Hipokratinis judėjimas"[76], kuriuo sekdami gydytojai tolo nuo iatromechanikos[77] ir dažniau rėmėsi Hipokrato[78] doktrina, tikėdamiesi gydomosios gamtos pagalbos. Pradėta ieškoti

---

72 Tikriausiai čia minėtas rašytojas humanistas ir gydytojas François Rabelais (1483/94–1553), kuris studijavo ir dėstė mediciną Monpeljė universitete.

73 „A l'égard des médecins, ils ont bien tout autre air que chez nous, et on ne voit dans cette métropole de la médecine que des habits noirs, des perruques à marteaux, et des faces séchées et allongées, qui ne perdent rien de leur gravité dans les courses qu'on leur voit faire dans les rues, une grande canne à la main. […] Il me reste à voir l'intérieur du théatre anatomique et la robe du vénérable curé de Meudon, que les élèves respectent comme une précieuse relique, après en avoir été revêtus". Žr.: Moszynski August Fryderyk, *op. cit.*, p. 106.

74 Lebrun Fr., *op. cit.,* p. 30–32.

75 Dulieu L., *op. cit.*, p. 227–228.

76 Lebrun Fr., *op. cit.*, p. 62.

77 Iatromechanika – doktrina, kuri rėmėsi universalaus gydymo idėja (skirdavo tuos pačius vaistus visiems pacientams).

78 Jau senais laikais graikų gydytojas Hipokratas (c. 460–377/359), laikomas medicinos tėvu, įrodė, kad kūnas susijęs su gamta. Tai jau buvo tam tikras vitalizmo suvokimas.

natūralesnių gydymo būdų[79], dažniau rekomenduota ligos metu laikytis dietos[80]. Vienas iš vitalizmo atgimimo pradininkų buvo Halės universiteto vokiečių filosofas, chemikas ir gydytojas Georgas Ernstas Stahlis (1659–1734). Jis prieštaravo filosofų Descarteso (1596–1650) ir Leibnizo (1646–1716) dualizmui, pagal kurį dvasia, medžiaga, protas ir kūnas buvo atskirti. Stahliui siela (lot. *anima*) buvo gyvybingumo šaltinis, kuris sugeba daryti viską, kas reikalinga kūno sveikatai apsaugoti. Vokiečių gydytojas turėjo daug šalininkų Monpeljė medicinos fakultete, kuriame XVIII a. 6–7 dešimtmečiais vitalizmas klestėjo. Ši doktrina ten buvo tokia svarbi, kad iki dabar terminas „vitalizmas“ siejamas su Monpeljė universitetu[81].

Georgas Ernstas Stahlis (1659–1734). Ankstyvojo modernaus laikotarpio grafinių portretų skaitmeninių portretų rodyklė. Viešai prieinama.

Medicininis vitalizmas rėmėsi paciento kūno ir veiklos stebėjimu. Manyta, kad ligos yra organizmo sutrikimo pasekmė, dėl kurios vitalinės jėgos kovoja su tuo, kas griauna kūno harmoniją. Todėl, kitaip nei iatromechaninės doktrinos pasekėjai, vitalistai manė, kad vaistai turėtų būti priderinti kiekvienam pacientui pagal jam būdingas vitalines jėgas[82]. Kitaip sakant, gydymas turi būti pasyvus (pranc. *expectant*), t. y. reikia palaukti, kol gamta ims veikti ir pacientas išgis.

Ignace-Vincent'as Voullonne'as „Disertacijoje apie aktyvią mediciną“ (*Mémoire sur la médecine agissante*, 1776) aprašė pasyvų gydymą: „Tai toks gydymas, kurio metu

79 Kondratas R., *Joseph Frank (1771–1842) and the Development of Clinical Medicine: A Study of the Transformation of Medical Thought and Practice at the End of the 18th and the Beginning of the 19th Centuries*, disertacija, Harvard University, 1977, p. 18, 43.

80 Lebrun Fr., *op. cit.*, p. 62.

81 Williams E., *A Cultural History of Medical Vitalism in Enlightenment Montpellier*, Aldershot: Ashgate, 2003, p. 85–86, 95, 157, 263–275.Vila A., *Enlightenment and Pathology*, Baltimore: Johns Hopkins UP, 1998, p. 43.

82 Apie vitalizmą žr.: Rey R., *Naissance et développement du vitalisme en France de la deuxième moitié du 18e siècle à la fin du premier empire*, Oxford: Voltaire Foundation, 2000; Elizabeth Williams, *op. cit.*, p. 3–4.

neteikiama kokia nors pagalba arba naudojamos tik tokios priemonės, kurios sukelia tik nereikšmingą pokytį, kuris būtų įvykęs ir be jų“[83]. Atvirkščiai, Voullonne'ui aktyvi medicina yra „bet kokios priemonės, kurios sukelia reikšmingą paciento organizmo pokytį, palyginti su jo būkle, jei jis vaisto nevartotų“[84]. Būdvardį „vitalistinis“ (pranc. *vitaliste*) 1800 m. sukūrė gydytojas Charles-Louis'as Dumas'as (1765–1813), jis ypač gerai išreiškė Monpeljė universiteto medicininę kryptį[85].

Studijuodamas Monpeljė universitete Gilibert'as sutiko žinomų profesorių, kurie padarė didelę įtaką jo medicinos koncepcijai. Jis primena: „Tai reikšminga šio universiteto epocha, visi profesoriai buvo puikios reputacijos. Be plačios erudicijos, kai kurie buvo ir genialūs tyrinėtojai“[86]. Tarp jų – profesorius François'as Boissier de La Croix de Sauvages'as (1706–1767), įvairių mokslinių akademijų narys, kuris veikė ne tik Prancūzijos, bet ir užsienyje gyvenančius mokslininkus. Boissier de Sauvages'as prieštaravo jatromechninėms koncepcijoms ir laikėsi priešingų pažiūrų, Stahlio „sielą“ traktuodamas mechaninių kūno judesių priežastimi. Įtvirtindamas vokiečių gydytojo koncepcijas Monpeljė medicinos fakultete, Boissier de Sauvages'as parašė bakalauro baigiamąjį darbą „Ar meilę galima gydyti su augalų vaistais?“[87], taip jis tapo pagrindiniu vitalizmo idėjų skleidėju[88]. Šio mokslininko darbai svarbūs ir ligų klasifikacijai (nozologijai)[89], ir fiziologijai, ir botanikai. Paminėtina, kad jis domėjosi elektros terapijos taikymu gydymo tikslais, vienas pirmųjų Prancūzijoje pristatė tradicinę kinų mediciną. Šis išskirtinių ir plačių interesų gydytojas padarė reikšmingą profesinį poveikį Gilibert'ui, be to, jie buvo artimi: „niekada nepamiršiu, kad Sauvages'as [...] mylėjo mane kaip tėvas“[90]. Be to, jo dėka Gilibert'as susipažino su profesoriaus Paulio Josepho

---

83 „la médecine [est] expectante, non seulement quand elle s'abstient absolument de l'application de tout secours, mais encore lorsqu'elle n'emploie que des secours incapables de produire un changement un peu notable dans la suite des modifications physiques que le malade éprouverait sans elle“, in: *Mémoire sur la médecine agissante*, 1776 m. pristatytas Dižono karališkoje akademijoje. Cituoja: Mérat Fr., *Dictionnaire universel de matière médicale et de thérapeutique générale*, t. 1, Paris: chez J.-B. Bailliere, 1829, p. 111.

84 „Application d'un secours quelconque, capable de produire dans l'état physique du malade un changement remarquable, relativement à la suite des modifications que le malade éprouverait sans l'application de ce remède“. *Ibid*, p. 111.

85 Alfonso-Goldfarb A., Amaral M.-Th., Waisse S., „Roots of French vitalism: Bordeu and Barthez, between Paris and Montpellier“, in: *História, Ciências, Saúde – Manguinhos*, 2011, v. 18, n. 3, p. 625–640.

86 „C'étoit l'époque brillante de cette faculté : tous ses professeurs jouissoient d'une réputation bien méritée ; quelques-uns réunissoient à une vaste érudition le génie des recherches“. Žr.: Gilibert J.-E., *Histoire des plantes d'Europe*, tome premier, Lyon: chez Amable Leroy, 1798, p. II.

87 *Dissertatio medica atque ludicra de Amore…Utrum sit amor medicabilis herbis ?*

88 „Eloge de Monsieur de Sauvages... par M. de Ratte“, in: Boissier de Sauvages Fr., *Les chefs-d'œuvres de Monsieur de Sauvages,* tome premier, Lausanne, Lyon: V. Reguilliat, 1770, p. XXXII–XXXIII.

89 Jis būtent pasižymėjo savo: *Nosologia methodica sistens morborum classes, genera et species juxta Sydenham mentem et botanicorum ordinem* (Amsterdam, Genève, 1763).

90 „je n'oublierai jamais que Sauvages [...] m'a aimé comme un père“. Laiškas parašytas Vilniuje 1778 m. kovo 13 d. Adresatas nežinomas, ZZ, archiv, Ref: Ott, Gilibert, 1r.

Barthez'o[91] vitalizmo idėjomis[92]. Šis gydytojas pristatė vitalizmo sintezės koncepciją reikšmingame darbe „Nauji elementai apie žmogaus mokslą" (*Nouveaux élémens de la science de l'homme,* 1778).

François'as Boissier de La Croix de Sauvages'as (1706–1767).
Montpeljės medicinos fakulteto paveikslas. Viešai prieinama.

Gilibert'ui dėstė profesorius François-Bourguignonas de Bussières'as de Lamure'as (1717– 1787)[93], gydytojas fiziologas, taip pat Stahlio pasekėjas. Nors, Gilibert'o požiūriu, jo modelis buvo pernelyg teorinis, kartu su Lamure'u lankė jo ligonius mieste ir Saint-Eloy ligoninės klinikose[94]. Galima numanyti, kad vėliau prašydamas Gardino karališkosios mokyklos studentų rūpintis ligoniais Gilibert'as prisiminė, kaip pats kartu su profesoriumi Lamure'u lankė pacientus Monpeljė Saint-Eloy klinikose. Pažymėtina, kad Gilibert'ui studijuojant Monpeljė universite tuo metu ten dėstė profesoriai Gabrielis-François'as Venelis[95] ir Charles'as Leroy'us[96], kurie taip pat tikėjo gamtos galia gydyti ligas[97].

---

91 Paul Joseph Barthez (1734–1806) – gydytojas, vienas iš reikšmingų tų laikų vitalizmo propaguotojų. Nuo 1755 m., per Septynerių metų karą, dirbo gydytoju, tačiau užsikrėtęs šiltine, 1757 m. atleistas nuo pareigų. Pradėjo rašyti straipsnius Diderot *Enciklopedijai* ir *Journal des savants*. 1760 m. tapo Monpeljė universiteto medicinos profesoriumi. Savo darbuose *De principio vitali hominis* (1773), *Nova Doctrina de functionibus naturae humanae* (1774) ir *Nouveaux Éléments de la science de l'homme* (1778) aiškino vitalinio principo teoriją. 1781 m. tapo Liudviko XVI gydytoju. Buvo karališkosios ir įvairių akademijų narys.

92 Rousset J., *op. cit.*, p. 13.

93 François-Bourguignon de Bussières de Lamure (1717–1787) – Monpeljė universiteto medicinos profesorius. Nuo 1742 m. šio miesto Karališkosios mokslų akademijos narys. G. Stahlio rėmėjas. Padėjo vystyti fiziologiją. Be kitų darbų, parašė: *Recherches sur la cause de la pulsation des artères, sur les mouvements du cerveau dans l'homme et les animaux trépanés, sur la coëne du sang* (Paris, 1768). Žr.: Dulieu L., „François-Bourguignon de Bussières de Lamure (1717–1787), in: *Revue d'histoire des sciences et de leurs applications*, 1968, t. 21, n. 3, p. 234, 237, 239.

94 Guiart J., *op. cit.*, p. 165.

95 Gabriel Venel (1723–1775) – chemikas ir Monpeljė universiteto medicinos profesorius. Išgarsėjo Prancūzijos mineralinių vandenų tyrimais, surado būdą vandeniui gazuoti. Parašė: *Analyse chimique des eaux de Passy, avec M. Bayen* (Paris, 1757). Žr.: Dezeimeris J.-E., *Dictionnaire historique de la médecine ancienne et moderne*, t. 1, Paris: chez Bechet jeune et Labé, 1839, p. 316–317.

96 Charles Le Roy (1726–1779). Be kitų darbų, parašė: *Mélanges de physique et de médecine* (Paris, 1771).

97 Gilibert J.-E., *L'autocratie de la nature,* Lyon, 1785, p. 35.

Žinoma, kad Gilibert'as apsigynė bakalauro laipsnį 1763 m. vasario 24 d., o liepos 2 d. išlaikė ir licencijato egzaminą. 1764 m. rugpjūčio 5 d. vadovaujamas profesoriaus Charles'o Leroy'aus (1726–1779) sėkmingai apgynė daktaro disertaciją, tiesiogiai susijusią su medicininiu vitalizmu: „Apie gamtos galią gydyti ligas" (*Sur le pouvoir de la nature pour la guérison des maladies*)[98]. Į vėlesnį Gilibert'o darbą „Gamtos autokratiją" (*L'autocratie de la nature*, 1785), pridėta dalis „Antrieji užrašai apie gamtos autokratiją" (*Second mémoire sur l'autocratie de la nature*) [99]. Čia Gilibert'as entuziastingai pasidalino prisiminimais, kaip gynė savo disertaciją, kuri buvo labai reikšminga jo tolesnei karjerai, medicinos praktikai Lietuvoje. Gydytojas taip rašė:

> *Aš samprotavau taip. Išanalizavau įvairių praktikų žinomų gydytojų publikuotus užrašus. Pastebėjau, kad daug žmonių žymūs gydytojai gydė labai skirtingo poveikio vaistais. Palyginau J. B. Van Helmont'o[100] ir Hipokrato pasekėjų metodus. Palyginau atvejus, kada rekomenduoti šildantys vaistai („médicaments échauffans") ir griežtai nurodyti šaldantys („raffraîchissants"). Palyginau praktikavusius kraujo nuleidimą ir to nemėgusius daryti. Palyginau dažnai skyrusius viduriu laisvinančius vaistus ir išvalymų („évacuans") vengusius. Atsižvelgdamas į įvairius gydymo būdus padariau išvadą, kad gydomąjį poveikį daro trečiasis veiksnys. Aš gamtą pavadinau šiuo gyvybiniu veiksniu. Diskutuojant apie tai visi buvo priversti sutikti: kai gydytojai tikslų nepasiekė, gamta turėjo galios išgydyti ligą ir panaikinti netinkamo gydymo pasekmes. Iš to padariau išvadą, kad pagal gyvybinį principą prigimčiai pakako galių visiškai išgydyti negalavimus ir panaikinti netinkamo gydymo pasekmes[101].*

---

98 *Ibid.*, p. 1-2; Rousset J., *op. cit.*, p. 11–13; Guiart J., *op. cit.*, p. 166.

99 *Second mémoire sur l'autocratie de la nature*, in: Gilibert J.-E., *L'autocratie de la nature,* p. 33–40.

100 Jean-Baptiste van Helmont (1577–1644) – Ispanijos Nyderlandų gydytojas, iatrochemijos pasekėjas.

101 „je m'appuyais sur un raisonnement bien singulier; je fis l'analyse des observations de médecine, publiées par les praticiens les plus vantés des différentes sectes; je démontrai qu'une foule de malades avoient été guéris par des médecins célèbres qui avoient employé des remèdes absolument opposés par leurs effets; j'opposai les sectateurs de Van-Helmont aux sectateurs d'Hippocrate; ceux qui prescrivoient des médicamens échauffans, à ceux qui n'ordonnoient que des raffraîchissans, ceux qui saignoient à ceux qu'abhorroient le sang; ceux qui purgeoient souvent, à ceux qui omettoient toujours les évacuans: alléguant de part et d'autre une foule de guérisons, je dus conclure qu'un troisième agent avoit procuré la guérison; j'appelai cet agent la nature, le principe vital. La question présentée sous ce point de vue, tous furent contraints d'avouer que dans tous les cas où l'on n'avoit pas suivi leur doctrine, la nature avoit eu assez d'énergie pour guérir la maladie et pour surmonter les mauvais effets des remèdes mal administrés. D'où je conclus dès lors, que puisque le principe vital, la réaction spontanée des organes irrités où la nature avoit eu assez de ressources pour guérir malgré les empêchements causés par les remèdes contraires au mal, elle sauroit bien guérir des maladies qui lui seroient absolument abandonnées". Žr.: Gilibert J.-E., *L'autocratie de la nature,* p. 34–35.

Po gynimo senasis profesorius Antoine'as Fizes'as (1689–1765), iatromechanistų koncepcijų šalininkas (išgarsėjo gydydamas filosofą J.-J. Rousseau)[102], sakė Giliberťui: „Dėl šito metodo Jūs nepraturtėsite, nes žmonės nori vaistų"[103]. Esmė ta, kad tuometis gydymas buvo orientuotas į vaistų vartojimą, to iš gydytojų tikėjosi pacientai[104]. Davęs priesaiką medicinos daktaras Giliberťas buvo priimtas į Monpeljė universitetą. Jam tada buvo 22 metai[105]. Nepaisydamas gerbiamo profesoriaus Fizes'o pastabos, Giliberťas visą gyvenimą tikėjo gamtos galia gydyti.

Darbe „Gamtos autokratija" paminėti du Giliberťo gyvenimo įvykiai, sustiprinę jo tikėjimą, kad laukimo (vitalistinė) medicina yra veiksminga. Pirmasis susijęs su vienu pažįstamu:

> *Sąžiningas šio miesto pirklys rodo visus kepenų kongestijos požymius; kiekvieną dieną su juo bendravau kaip su savo šeimos nariu. Jo gydytojas beveik kas dvi dienas jam taikė organizmo valymo procedūras. Veltui aiškinau jo sūnums, mano draugai, kad jų vargšas tėvas žudomas, jie manimi netikėjo, o, tiksliau sakant, jie manimi tikėjo, bet neišdrįso ką nors pasakyti. Aš buvau jaunas, jų tėčio gydytojas – senas, todėl teisus. Galiausiai šis drąsus pirklys, kuris su savo liga dar būtų gyvenęs ir dirbęs septynerius ar aštuonerius metus, pradėjęs vartoti paskirtus vaistus, mirė per mėnesį*[106].

O antras atvejis, dar skausmingesnis, susijęs su Giliberťo motinos mirtimi:

> *Man vis dar skauda širdį dėl antros istorijos: ji susijusi su mano motina, kurios nepamiršau po dvidešimt vienų metų ir dėl kurios likimo iki šiol lieju ašaras. Labai mylimo vyro mirtis ją taip paveikė, kad po šešių mėnesių užpuolė netipinė apopleksija, dėl kurios ji negalėjo jausti ir valdyti dešinės rankos ir liežuvio ir dėl kurios atsirado ir išplito per stemplę paralyžius. Kiekvieną kartą išgertas skystis nubėgdavo kaip į šulinį. Buvau*

---

102 Dulieu L., „Antoine Fizes, communication faite à la Société Montpelliéraine d'Histoire de la Médecine", p. 57. https://www.biusante.parisdescartes.fr/sfhm/hsm/HSMx1974x008x001/HSMx1974x008x001x0055.pdf

103 „cette méthode ne vous enrichira pas, car le peuple veut des remèdes". Žr.: Guiart J., *op. cit.*, p. 166.

104 Porter R., *op. cit.*, p. 268.

105 Guiart J., *op. cit.*, p. 166.

106 „Un honnête négociant de cette ville offre tous les signes d'un empâtement au foie; je le voyois tous les jours comme mon allié, son médecin le purgeoit presque tous les deux jours, j'avois beau prêcher à ses fils, mes amis, qu'on tuoit leur pauvre père, on ne me croyoit pas, ou plutôt en me croyant on n'osoit rien dire. J'étois jeune, le médecin du papa étoit vieux, donc il avoit raison. Enfin ce brave homme, qui auroit encor vecu sept ou huit ans avec ses obstructions, qui avant ces remèdes vaquoit à ses affaires, fut expedié en un mois". Žr.: Gilibert J.-E., *L'autocratie de la nature,* p. 100–101.

jaunas gydytojas ir kadangi daug skaičiau, iš Rivjero[107] *veikalų sužinojau, kad šis simptomas yra mirtinas. Išdrįsau tai pasakyti senam gydytojui, atsakingam už gydymą. Nusišypsojęs mane patikino, kad jis atsako už pasekmes. Dedant pūsles ant pūslelių, skatinant vėmimą po vėmimo, buvo sukeliami baisūs skausmai, kuriuos nenuilstamai vargšė mama visą mėnesį kentė. Paskui mirė sakydama, kad ją be reikalo kankino.*

Giliberťas baigia aprašymą karčia rekomendacija: „Tegul šie ir dar šimtas kitų kasdienių atvejų padeda atsakingiau skirti vaistų dozes“[108].

„Aš buvau jaunas, jų tėčio gydytojas – senas“, „buvau jaunas gydytojas“ ir „sužinojau, kad šis simptomas yra mirtinas“. Iš tiesų šios istorijos ne tik sustiprino Giliberťo tikėjimą gamtos galia gydyti, bet ir neabejotinai kurstė jo pyktį medicinos įstaigoms, tai matysime toliau.

Taigi Giliberťas visą savo karjerą buvo Hipokrato ir pasyvios medicinos šalininkas. Net praėjus daug metų po disertacijos gynimo jis laikėsi nuostatos, kad gamtos galia yra esminė. Pasak jo, „gamtos energija“ gali gydyti ne tik ligas, bet ir lūžius[109]. Gydytojui gamtos galia buvo tokia akivaizdi, jog „gamtininkas arba pasyvios medicinos gydytojas kasdien stebėdamas save ir sveikesnius pacientus mato gydančios gamtos poveikį, kuris kasdien pašalina rimčiausių ligų priežastis[110].

Botanikos žinių gilinimas

Be medicinos mokslų studijų, Giliberťas turėjo progą ir toliau studijuoti botaniką, „mielą florą“ (pranc. *l'aimable flore*). Tiesa, XVIII a. medicinos ir veterinarijos studentams[111] dėstyta ir botanika[112]. Beje, dauguma gamtininkų pagal profesiją buvo medikai[113]. Prancūzijoje šis mokslas dėstytas būtent Paryžiuje Karališkojoje kolegijoje

---

107 Tikriausiai čia kalbama apie Monpeljė gydytoją Lazare Rivière (1589–1655). Visi jo kūriniai, surinkti darbe *Lazarii Riverii Opera Omni*, pakartotinai publikuoti 1772 m.

108 „J'étois jeune médecin, j'avois beaucoup lu, Rivière m'avoit appris que ce symptome étoit mortel, j'osois l'avancer au vieux médecin qui étoit chargé du traitement, il me sourit en disant qu'il répondoit de l'événement; on applique vésicatoires sur vésicatoires; on ordonne émetiques sur émetiques; on cause des douleurs affreuses qui fatiguent sans interruption ma pauvre mère pendant un mois, après lequel elle mourut en disant qu'on l'avoit bien inutilement tourmentée. Que ces exemples et cent autres qui se montrent chaque jour, servent au moins à modérer l'énergie de nos médecins trop agissans“. Žr.: Gilibert J.-E., *L'autocratie de la nature,* p. 101.

109 *Ibid,* p. 7–9.

110 „un Médecin naturaliste ou expectant, voit tous les jours sur lui-même, et sur les sujets les plus vigoureux, le travail d'une nature active, agissante, qui éloigne à chaque heure les causes des maladies éminentes les plus graves“. *Ibid,* p. 10.

111 Malecot V., „La botanique: de l'inventaire du 18ème siècle à la phylogénie du 21ème siècle“, in: *Bulletin de l'Académie des Sciences et Lettres de Montpellier*, p. 9.

112 Pépy E.-A., „Décrire, nommer, ordonner. Enjeux et pratiques de l'inventaire botanique au XVIIIe siècle“, in: *Etudes rurales* 1/2015 (n° 195), p. 39.

113 Piročkinas A., Šidlauskas A., *Mokslas senajame Vilniaus universitete*, Vilnius: Mokslas, 1984, p. 126.

(*Collège royal*) ir Karaliaus sode (*Jardin du roi*). Amžiaus antroje pusėje atnaujinus medicinos fakultetų dėstomus dalykus paskirti gamtos stebėjimai, tapę vadinamąja laisvalaikio pramoga[114]. Monpeljė profesorius Sauvages'as turėjo įprotį siųsti savo studentus į kaimą arba universiteto sodą rinkti augalų pavyzdžių herbariumui[115]. Antrame kurse, tris kartus per savaitę, aplink miestą gamtininkas profesorius Antoine'as Gouanas (1733–1821)[116] irgi organizavo augalų rinkimo ekskursijas, kuriose dalyvavo Gilibert'as. Po to Gouanas mėgo sėdėti kartu su studentais po medžiu ir aptarti surinktus augalus. Vėliau, kai pats organizavo augalų rinkimo ekskursijas su Gardino karališkosios medicinos mokyklos ir Vilniaus universiteto studentais, Gilibert'as neabejotinai prisiminė ekskursijas su profesoriais Sauvages'u ir Gouanu Monpeljė universiteto apylinkėse.

Antoine'as Gouanas (1733–1821). Viešai prieinama.

Trečiame kurse, nors turėjo mažiau laiko botanikai, nes ruošėsi medicinos egzaminams, Gilibert'as spėjo surinkti retų augalų kolekciją[117]. Plečiant herbariumą susižavėjimas floros įvairove augo: „ūkininkai ir gydytojai per savo gyvenimą, kuris, tarkime, tęsiasi iki pat senatvės, vargu ar sugebės įsivaizduoti visas rūšis, kurias gamta kasmet

114 Pépy E.-A., *op. cit.*, p. 39.

115 Gilibert J.-E., *Histoire des plantes d'Europe*, tome premier, Lyon: chez Amable Leroy, 1798, p. II.

116 Prancūzų botanikas ir ichtiologas. Monpeljė universiteto medicinos profesorius. Be kitų darbų, parašė: *Histoire des poissons* (Strasbourg, 1770); *Herborisation des environs de Montpellier* (Montpellier, 1802).

117 Gilibert J.-E., *Histoire des plantes d'Europe*, tome premier, Lyon: chez Amable Leroy, 1798, p. II–III.

sukuria kelių lygų[118] spindulių aplink jų namų“[119]. Gilibert'as teigė, kad Prancūzijoje yra daugiau nei 2 tūkst. skirtingų augalų rūšių, botanikai skiria 600 augalų genčių.

Aptardamas florą Gilibert'as rėmėsi moksliniais metodais, t. y. identifikavimu, nomenklatūra ir metodiniu sutvarkymu[120]. Tiesa, identifikuoti, aprašyti ir klasifikuoti augalus buvo vienas iš svarbiausių botanikos mokslo tikslų Apšvietos laikotarpiu. XVIII a. augalų klasifikavimo sistemos ieškota, nes vis daugiau teritorijų ištirta, gausėjo žinių apie augalus ir jų įvairovę. Jau XVII a. pabaigoje buvo žinoma 10 tūkst. augalų rūšių[121]. Kadangi įvairūs autoriai kūrė augalų sistemas pagal savo žinias, reikėjo naujos universalios klasifikavimo sistemos. XVIII a. pirmojoje pusėje pasiūlyta iki 25 skirtingų klasifikacijų. Dėl augalų įvairovės ir nuolatinių atradimų surasti idealią klasifikavimo sistemą atrodė taip nelengva, o žymus prancūzų gamtininkas Georges'as Jeanas Louis Leclercas, grafas de Buffonas (1707–1788) net manė, kad išvis neįmanoma, ir tokį projektą pavadino „filosofiniu akmeniu“[122].

Karlas Linėjus (1707–1778). Dailininkas Aleksandras Roslinas (1718-1793). Nacionalinė portretų kolekcija (Statens porträttsamling), Švedija. Viešai prieinama.

---

118 Lyga (pranc. *lieue*), Prancūzijoje senovinis kelio ilgio vienetas. Sausumos lyga prilygsta 4,452 km.

119 „les cultivateurs et les médecins peuvent à peine, dans leur vie entière, en la supposant prolongée jusqu'à la vieillesse, avoir des images bien dessinées, dans leur cerveau, de toutes les espèces que la nature produit chaque année, à quelques lieues autour de leur demeure“. Žr.: Gilibert J.-E., *Le calendrier de Flore,* Lyon :Amable Leroy, 1809, p. I.

120 Gilibert J.-E., *ibid.*, p. II.

121 Pépy E.-A., *op. cit.*, p. 29.

122 Buffon G.-L., *Histoire naturelle générale et particulière*, nouvelle édition, tome premier, Avignon, 1778, p. 15.

Tarp savo sistemą sukūrusių botanikų pasižymėjo švedas Karlas Linėjus[123]. Ją pirmą kartą pristatė 1753 m. darbe „Augalų rūšys“ (*Species plantarum*). Pasiūlyta glausta ir operatyvi klasifikacija gerai priimta[124]. Linėjaus lotyniška sistema buvo universali, ja galėjo naudotis įvairiomis kalbomis kalbantys mokslininkai. Labai tikėtina, kad profesoriaus Sauvages'o dėka Gilibert'as susipažino su Švedijos mokslininko koncepcijomis[125]. Žinome, kad jau 1760 m. Monpeljė universitete Sauvages'as dėstė botaniką antro kurso studentams, remdamasis savo švedo draugo darbais („didysis Linné ir garsusis Sauvages buvo taip susiję širdimis, kad kelis kartus mačiau, kaip skaitydamas savo mylimo Linné laiškus jis liejo švelnumo ašaras“[126], – prisimins Gilibert'as). Kadangi Prancūzijoje Linėjaus *Species plantarum* leidiniai buvo reti ir brangūs, Gilibert'as, teigiamai įvertinęs Linėjaus klasifikaciją[127], įsipareigojo išversti šį darbą į prancūzų kalbą (bus išleista 1785–1787 m.).

Svarbu pastebėti, kad, Gilibert'o nuomone, medicina ir botanika buvo labai susiję mokslai. 1776 m. rašė iš Varšuvos savo kolegai gydytojui Louis'ui Vitet'ui[128]: „Visą savo gyvenimą teigsiu, kad kiekvienas pažangus gydytojas turėtų tyrinėti augalų savybes ir išsiaiškinti gydomąsias gamtos galias“[129]. Apskritai, jo nuomone, kiekvienam naudinga gilintis į gamtos mokslus: „augalus, mineralus ir gyvūnus stebėti patrauklu ir

123 Carl Nilsson Linnæus (1707–1778) pirmiausia nustatė vienodą sistemą augalams pagal rūšį ir gentį apibūdinti. Be kitų darbų, parašė *Systema naturae* (1735), *Philosophia Botanica* (1751).

124 Tarp klasifikavimo sistemų tinkamiausia buvo Linėjaus, augalus jis suskirstė į 24 klases pagal dauginimosi organų sandarą. Žiedinius augalus skirstė pagal kuokelių (t. y. žiedinių augalų vyriškų dauginimosi organų) skaičių. Jis augalus skirstė taip: I klasė – vienakuokeliniai, II klasė – dviejų kuokelių ir t. t.). Linėjaus sistema buvo dirbtinė, pagal kuokelius grupuojant į vieną klasę pateko tolimai giminingi augalai. Be to, tokia sistema taikyta ne tik augalams, bet ir gyvūnams. O svarbiausia, kad pagrindiniu sistemos vienetu laikoma rūšis. Rūšies pavadinimą sudaro du žodžiai: pirmasis nurodo gentį, o antrasis – rūšį. Toks pavadinimo sudarymo būdas yra binarinė nomenklatūra, patogi tuo, kad parodomas panašūs vienos genties individai. Žr.: Dulieu L., „Le mouvement scientifique montpellierain au XVIIIe siecle“, in: *Revue d'histoire des sciences et de leurs applications*, 1958, tome 11, n. 3, p. 241; Pépy E.-A., *op. cit.*, p. 30, 33.

125 Boissier de Sauvages Fr., *Les chefs-d'œuvres de Monsieur de Sauvages,* tome premier, Lausanne, Lyon : V. Reguilliat, 1770, p. Lxxii.

126 „le grand Linné et le célèbre Sauvages étoient tellement unis de *cœur* de la même manière, que jai vu plusieurs fois ce dernier verser des larmes de tendresse en lisant les lettres de son cher linné“. Laiškas parašytas Vilniuje 1778 m. kovo mėnesį. Adresatas nežinomas, ZZ, archiv, ref: Ott, Gilibert, 1r.

127 Duris P., „Traduire Linné en français à la fin du XVIIIe siècle“, in: *Early science and medicine*, 2007, vol. 12, n. 2, p. 168, 183.

128 Louis Vitet (1736–1809) – prancūzų gydytojas. Tobulino ligoninių veikimą ir įkūrė akušerijos mokyklą Lione. Revoliucijos laikais išrinktas miesto meru. Be kitų darbų, jis parašė : *Observations sur les maladies régnantes à Lyon* (1768–1784). Buvo artimas Gilibert'o draugas, dedikavo savo *Médecine expectante* (Paris, 1803) dviem gydytojams, iš kurių vienas – Gilibert'as. Jis taip pat parašė šiuos darbus: *Traité de la sangsue médicinale* (1809), *Pharmacopée de Lyon* (1809). Žr. *Dictionnaire des sciences médicales, biographie médicale*, tome septième, Paris: C. L. F. Panckouke, 1825, p. 441–443.

129 „je le dirai toute ma vie, déterminer les effets de la nature dans la guérison des maladies et constater la vertu des plantes, ce doit être le but de tout médecin qui veut vivre au-delà de son siècle“. Gilibert'o laiškas profesoriui Viteť ui, parašytas Varšuvoje 1776 m. spalio 6 d., VU RS F 26 – 2765, f. 1 v.

paprastiems valstiečiams, ir išsilavinusiems žinovams“[130]. Nagrinėdami Giliberťo meilės medicinai ir botanikai ištakas pažvelkime į jo karjerą.

Louis Vitet (1736-1809). Viešai prieinama.

130 „Depuis le paysan le plus borné jusqu'au savant le plus érudit, la contemplation des plantes, des minéraux et des animaux, a pour eux un singulier attrait“. Žr.: Gilibert J.-E., *Le calendrier de Flore.* p. I.

II

II SKYRIUS

PROF. GILIBERT'O, GYDYTOJO IR BOTANIKO, KARJEROS PRADŽIA

II

Prof. Gilibert'o filosofinės ir religinės koncepcijos

Prieš aptardami Gilibert'o karjeros pradžią ir tai, kaip pasaulio suvokimas ją paveikė, aptarkime jo filosofines ir religines pažiūras. Mokslininkas savo darbuose (ypač „Medicininėje anarchijoje") pateikia kai kuriuos atsakymus. Skaitydami suprantame, jog Gilibert'as mažai simpatizavo savo laiko filosofams. Ne tiek dėl jų nuolatinių tarpusavio ginčų, kiek dėl arogantiško mokymo, kaip kiti turį elgtis. O tokios pamokos Gilibert'ui visai nereikalingos: „Mums menkai terūpi filosofų ginčai. Kiekvienas turi neklystančią taisyklę vengti ydos ir praktikuoti dorybes, tiesiogiai susijusias su mumis"[131]. O dar labiau nei filosofų arogancija mokslininkui nepatiko abstraktus mąstymas, būtent – žmogaus suvokimas[132]. Atvirkščiai, gydytojas teigia, jog reikia rūpintis konkrečiu, paprastu žmogumi.

Jis netgi rekomenduoja filosofams: „Keliaukite po kaimą, tyrinėkite šias paprastas sielas, kurias jūs niekinate, kurios „tikrųjų filosofų"[133] akyse yra aukštesnio rango. Matykite, kaip rūpestingai [valstiečiai] padeda vienas kitam. Jie beveik visi geros širdies, užjaučiantys ir žmogiški[134]". Gilibert'as prisimena, kad matė „riedančias ašaras žmonių, buvusių prie ligonių lovų, nors jų visiškai nepažinojo"[135]. Filosofams, teigusiems, jog žmonės mėgsta stebėti viešąsias egzekucijas, atsakė, kad jie ateina tik todėl, nes užjaučia aukos kančias[136].

Kartu pasakytina, kad Gilibert'as pripažino, jog kaimo gyventojai nėra tik dorybių įsikūnijimai[137]. Geros prigimties žmogus toli gražu nėra be ydų: „lemtinga ir liūdna patirtis mus moko, kad visų žmonių širdyse despotiškai viešpatauja žemas egoizmas". Taip nutinka, nes „socialiniai santykiai, prabanga, fiktyvūs ir įsivaizduojami poreikiai beveik užslopino šiuos natūralius gerumo jausmus savo artimiesiems"[138]. Dėl to išryškėja turto skirtumai, poreikis mėgautis, godumas, valdžios troškulys. Ir tokios nelaimės nutinka, nes žmonės nukrypo nuo Dievo įsakymų. Kiekvienas visuomenės sluoksnis, visi „nuo monarcho iki ganytojo, labiausiai prislėgto skurdo", nori būti giriami. Nori pasirodyti ne dori, o turtingi. Todėl nenuostabu, kad „sąžinei, dorybei ir religijai" pavaldžių žmonių yra labai mažai[139].

---

131 „Peu occupés des disputes des philosophes, nous avons tous une règle infaillible pour éviter les vices, et pratiquer les vertus qui ont un rapport direct avec nous-mêmes". Žr.: Gilibert J.-E., *L'anarchie medicinale*, seconde partie, Neuchatel, 1772, p. 344.

132 *Ibid.*, p. 355–356.

133 Šiais žodžiais reikia suprasti tuos, kurie moka stebėti be išankstinių nusistatymų.

134 „Parcourez les campagnes, étudiez ces âmes simples que vous méprisez, & qui à tous égards tiennent un rang plus distingué aux yeux des vrais philosophes; voyez avec quel empressement ils se secourent mutuellement : ils sont presque tous charitables, compatissans, humains". *Ibid.*, p. 349.

135 „je me rappelle les larmes que j'ai vu couler auprès des lits des malades par des personnes qui ne les connoissoient nullement". *Ibid.*, p. 347.

136 *Ibid.*, p. 347.

137 Gilibert J.-E., „Dissertation sur la dépopulation causée par les vices, et les préjugés et les erreurs des nourrices mercenaires", in: Boissier de Sauvages Fr., *Les chefs-d'œuvres de Monsieur de Sauvages,* 1770, tome second, p. 276.

138 „les relations sociales, le luxe, les besoins factices & imaginaires ont déjà presque étouffés ces sentiments naturels de bienveillance pour nos semblables". *Ibid.*, p. 267–268.

139 *Ibid.*, p. 269–270.

Giliberťo nuomone, nepaisant trūkumų, žmogus iš prigimties yra geras ir myli į save panašius[140]: „Žmonės nėra žiaurūs, atvirkščiai, jie užjaučia“[141]. Visuomenė sugadina gerą natūralios būsenos žmogų[142]. Šiais žodžiais galima įžvelgti aiškią Rousseau (kilnaus laukinio idėjos) raštų įtaką. Giliberťo entuziazmas dėl Ženevos piliečio tampa akivaizdus:

> *Šis amžius pagaliau sukūrė dorybingą ir mąstantį žmogų. Jo nemirtingi raštai skelbia entuziazmą dėl dorybės. Juos skaitydami mes rasime tiesos ir tikrovės pagrindus. Čia paaiškinti visi motyvai, kurie gali išlaikyti mus gerus ir ištraukti iš ydos[143].*

Ir neabejotinai Gilibert'ui Rousseau buvo patrauklus ir dėl to, kad mėgo botaniką. 1782 m. filosofas rašė „Išpažintyse“ (*Confessions*): „Pasaulyje niekas labiau už augalų tyrimus neatitinka mano prigimtinių pomėgių, jau dešimtį metų gyvendamas kaime nuolat renku augalus“[144]. Beje, Gilibert'as vertino Rousseau Botanikos terminų žodyną (*Dictionnaire des termes d'usage en botanique*)[145], kurį rekomendavo savo skaitytojams[146].

Kaip gydytojas Gilibert'as susidūrė su visais visuomenės sluoksniais, ypač pačiais kukliausiais, todėl suprato blogo žmonių elgesio priežastis. Pavyzdžiui, kaip vėliau pamatysim, Gilibert'as stipriai bars žindyves, kurios blogai rūpinasi vaikais, kartu pripažindamas, kad šitoms kaimo moterims atleistina, nes jų padėtis „dažnai kelia liūdesį ir baimę“. Tiesa, jas kamuoja visokios bėdos: kruša, blogas derlius, prievolės, kariuomenės, mokesčiai. O rezultatas – „joms labai sunku apsisaugoti nuo baisių nevilties padarinių“ [147] ir jų sielvartas paveikia jų vaikus[148].

Be paniekos nuolankiesiems, yra dar viena priežastis, dėl kurios Gilibert'as atmetė filosofus. Jiems priekaištavo dėl tikėjimo diskreditavimo. 1787 m. „Botanikos pradinėse pratybose“ (*Démonstrations élémentaires de botanique*) jis rašė: „Keli filosofai

---

140 Gilibert J.-E., *L'anarchie médicinale*, seconde partie, 1772, p. 353–354.

141 „les hommes ne sont point cruels, ils sont au contraire compatissans“. *Ibid*, p. 347.

142 Boissier de Sauvages Fr., *Les chefs-d'œuvres de Monsieur de Sauvages,* tome second, p. 267–268.

143 „ce siècle a produit enfin un homme vertueux et penseur, ses immortels écrits annoncent l'enthousiame de la vertu; c'est dans leur lecture que nous trouverons la base de l'honnête et du vrai. Là tous les motifs qui peuvent nous entretenir dans le bien et nous arracher au vice sont développés“: Žr.: Gilibert J.-E., *L'anarchie medicinale*, première partie, p. 108.

144 „Je ne connais point d'étude au monde qui s'associe mieux à mes goûts naturels que celle des plantes, et la vie que je mène depuis dix ans à la campagne n'est guère qu'une herborisation continuelle“. Žr.: Rousseau J.-J., *Confessions*, Paris : Librairie Michel Lévy Frères, 1849 (1782), p. 168.

145 Rousseau J.-J., *Dictionnaire des termes d'usage en botanique*, in: *Collection complète des œuvres de Jean-Jacques Rousseau*, Genève : Marc-Michel Rey, 1780–1789.

146 Gilibert J.-E., *Histoire des plantes d'Europe*, tome second, Lyon: Amable Leroy, 1798, p. 483.

147 „elles ont bien de la peine à se garantir des affreux effets du désespoir“. Žr.: Gilibert J.-E., *Dissertation sur la dépopulation causée par les vices, et les préjugés et les erreurs des nourrices mercenaires*, in: Boissier de Sauvages Fr., *Les chefs-d'œuvres de Monsieur de Sauvages,* tome second, p. 303.

148 *Ibid.*, p. 302–303.

mano, kad sarkazmu[149] jie panaikino tikinčių sielų įsitikinimus“[150]. Tai žinomas faktas, kad taip elgėsi Prancūzijos filosofai, kartu stengęsi užminti ant kojos pasaulietinei moralei, nepaisiusiai katalikiškų dogmų. Tiesa, Prancūzijoje išplito abejingumas tikėjimui, 1770 m. Paryžiuje susirinkę vyskupai paskelbė „Prancūzijos dvasininkijos pranešimą apie netikėjimo pavojus“ (*Avertissement du clergé de France sur les dangers de l'incrédulité*)[151]. Gilibert'as dar labiau piktinosi, nes tikėjo, kad dievybė įdėjo į žmogaus sielą visas dorybes. Kadangi žmogaus protas yra ribotas, filosofai dievybės negali suvokti[152].

Bet Gilibert'as džiaugėsi, kad nors filosofams pavyko įtikinti kelis rašytojus ir mokslininkus, turintys žinių gamtininkai jų reikalavimams nepasidavė. Jis citavo Linėjų ir įžymų Berno gydytoją botaniką Albrechtą von Hallerį[153], kurie „užtektinai kompetentingi įrodyti jų juokingus požiūrius“[154]. Mokslininkas taip rekomendavo: „Klausykime gamtos, tik ji išgelbės nuo labirinto, į kurį mus atvedė visuomeniniai santykiai“[155].

Gamtos siejimas su dievybe gali stebinti, tačiau tais laikais, pasak prancūzų mokslo istoriko Jacqueso Rogero, tyrinėti gamtą reiškė tyrinėti ir Dievo kūrybą. Antai, entomologai vabzdyje regi Apvaizdą, nes vabzdžio struktūra visiškai pritaikyta jo poreikiams. Vadinasi, Dievas yra puikus amatininkas, tobulai sukūręs kiekvieną vabzdį. Taip entomologija tapo Dievo egzistavimo įrodymu. Apskritai gamtos klasifikatorių užduotis buvo atrasti Dievo tvarką gamtoje. Šitaip klasifikuodamas augalus Linėjus „ėjo Dievo pėdsakais“. Amžiaus pabaigoje Dievo ieškota Jo sukurtuose gamtos stebukluose[156], tai puikiai matyti Gilibert'o atveju. Skaitykime jo žodžius:

> *Kiekvieną savo gyvenimo akimirką jaučiu, kad mane veda nepažįstama ranka, kuri gausiai man duoda turtų. Atrodo, visi pasaulio kūnai sukurti mano naudai. Jie darbuojasi kartu, kad*

149 Gilibert J.-E., *Démonstrations élémentaires de botanique*, troisième édition, tome troisième, Lyon: chez Bruyset frères, 1787, p. 437.

150 „Quelques philosophes hardis ont cru abolir, par le sarcasme, la philosophie des âmes pieuses“. Žr.: Gilibert J.-E., *ibid.*, p. 437-438.

151 Mornet D., *Les origines intellectuelles de la Révolution française*, Paris: Texto, 2021, p. 184, 212, 258.

152 Gilibert J.-E., *L'anarchie médicinale*, tome second, 1772, p. 353–354.

153 Albrecht von Haller (1708–1777) – šveicarų gydytojas ir gamtininkas. 1736–1753 m. Gotengino universitete dėstė botaniką, anatomiją ir chirurgiją, susirašinėjo su daugybe Europos asmenų. Pirmasis Europos fiziologas. Šis mokslininkas nustatė, kad kiekvienas gyvas organizmas pasižymi dviem pagrindinėmis savybėmis – dirglumu ir susitraukimu, atitinkančiomis dvi anatomines struktūras – nervus ir raumenis. Be daug kitų darbų, 1757–1766 m. išėjo 9 tomų fiziologijos kūrinys „Žmogaus kūno fiziologijos elementai“ (*Elementa physiologiae corporis humani*). Žr.: Frixione E., „Albrecht von Haller (1707–1777)“, in: *Journal of Neurology*, 2006, volume 253, issue 2, p. 265–266; Kazakevičius R. V., *Medicinos atradimų istorijos*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2017, p. 13.

154 „les Linné, les Haller, étoient assez bien organisés pour que leur manière de voir ne nous paroisse pas ridicule, sur-tout ayant comme eux les mêmes preuves déduites des œuvres coordonnées de la nature“. Žr.: Gilibert J.-E., *Démonstrations élémentaires de botanique*, tome troisième, Lyon : *Chez Bruyset aîné et cie,* 1787, p. 438.

155 „écoutons la nature, elle seule nous tirera heureusement du labyrinthe où les relations sociales nous ont malheureusement conduits“. Žr.: Gilibert J.-E., *L'anarchie médicinale*, tome second, p. 345.

156 Roger J., *op. cit.*, p. 108.

suteiktų man malonumų. Kiekvienas metų laikas, saulės pagimdyta vaisių įvairovė, tai, kad jų skonis atitinka dabartinius mano poreikius, ir prasmė rodo, kad Kūrėjas yra labdaringa būtybė, kuri savo amžinais įsakymais sukūrė mane laimei ir suteikė man visas priemones taip būti. Priblokšta šių minčių mano širdis veržiasi į Jį, ir aš kasdien Jam dėkoju[157].

Kaip įrodymas, kad gamtoje randasi viskas, kas reikalinga žmogui, „Botanikos pradinėse pratybose" Gilibert'as mini kaimo chirurgą, kuris jūrinėmis vynuogėmis (pranc. *raisin-de-mer*) gydė savo pacientus, kentėjusius nuo karščiavimo. Gilibert'as taip komentuoja: „Žavėkimės Apvaizda, kuri kiekviename krašte daigina augalus, pritaikytus gyventojų temperamentui ir turinčius vienintelių savybių, gebančių išgydyti juos nuo ištinkančių ligų"[158]. Pasak Gilibert'o, tokia koncepcija nedera su amžiaus filosofų mąstymu.

Gilibert'o filosofines ir religines koncepcijas giliau apibūdina jo kolega Sainte-Marie. Jo dėka žinome, kad 1775 m. keliaudamas į LDK Gilibert'as su savimi pasiėmė Montaigne'o ir Charrono knygas. XVI a. prancūzai filosofas humanistas Michelis Eyquemas de Montaigne'as (1533–1592) ir katalikų teologas, moralistas Pierre'as Charronas (1541–1603)[159], stebėdami intelektualinį Renesanso irimą ir religinius katalikų ir protestantų karus Prancūzijoje (1562–1598), ėmė remti skepticizmą. Kitaip sakant, manė, kad žmogus negali pasiekti tiesos, todėl reikia sistemiškai viskuo abejoti. Galima spėti, kad autorių skepticizmas, būtent Charrono polinkis į tikėjimo laisvę, Gilibert'ui patiko.

Tiesa, nors nesimpatizavo savo meto filosofams, Gilibert'as dalijosi su jais kai kuriais dvasiniais aspektais. Jis žiūrėjo gamtininko akimis, jam fizinis pasaulis buvo „didžiulis mechanizmas" (pranc. *immense machine*), kurio visos dalys viena su kita susietos ir siekia bendro tikslo. Kiekvienas individas (ir jo gebėjimai), sujungtas su kitomis būtybėmis, tampa reikalinga pasaulio dermės grandimi[160]. Tokia samprata iš tiesų buvo gana paplitusi tarp to meto elito. Pavyzdžiui, Volteras Dievą laikė „didžiuoju laikrodininku" (pranc. *grand horloger*), t. y. Dievą suvokė kaip laikrodininką, kuris įjungęs laikrodį paliko jį veikti savaime. Kitaip tariant, Dievas sukūrė pasaulį, bet nebesikiša.

157 „chaque moment de ma vie je me sens conduit par une main inconnue qui me comble de biens; tous les corps de l'univers semblent créés pour mon usage, ils travaillent de concert à me procurer des plaisirs. La variété des fruits que le soleil fait naître dans chaque saison, la proportion de leur goût avec mes besoins actuels, tout enfin m'annonce dans le Créateur un être bienfaisant, qui dans ses décrêts éternels m'a formé pour le bonheur, et m'en a fourni tous les moyens. Frappé de ces idées, mon cœur s'élance vers lui, je lui rends chaque jour des actions de grâce": Žr.: Gilibert J.-E., *L'anarchie médicinale*, seconde partie, *op. cit.*, p. 352.

158 „Admirons la Providence qui dans chaque contrée fait germer des plantes adaptées aux tempéramens des habitans, et douées de principes seuls capables de remédier aux maladies qui les affligent". Žr.: Gilibert J.-E., *Démonstrations élémentaires de botanique*, troisième édition, tome troisième, Lyon: chez Bruyset frères,1787, p. 437.

159 Sainte-Marie, *op. cit.*, p. 3.

160 Gilibert J.-E., *Démonstrations élémentaires de botanique*, troisième édition, tome troisième, Lyon: chez Bruyset frères,1787, p. 438.

Atkreipkime dėmesį, kad tuo metu Prancūzijoje net ir katalikų ugdymo įstaigose tikėjimo dėstymą veikė deizmas[161] ir panteizmas[162]. Dvasininkai plačiai vartojo terminus „Aukštoji būtybė“ (pranc. *être suprême*), „didysis Visatos architektas“ (pranc. *grand architecte de l'univers*). Daugiau nei apie Kristų kalbėta apie gamtos religiją, deizmą, kūrinius, panašius į Rousseau „Savojos vikarą“ (*Vicaire savoyard*, 1765)[163]. Gilibert'as pats nevartojo termino „Dievas“, tik „Aukštąją būtybę“: „Dažnai mes pakilsime Aukštosios būtybės link, giedodami puikią Rousseau odę“[164] (čia omenyje turi dramaturgą ir poetą Jean-Baptiste'ą Rousseau (1671–1741), ne filosofą Jean-Jacques'ą Rousseau).

Tada terminas „Aukštoji būtybė“[165] dažnai vartotas laisvamanių, masonų. Gilibert'as pats buvo masonas[166], gyvendamas Lione priklausė „Puikiosios harmonijos“ (*La parfaite harmonie*) ložei, o paskui, bent nuo 1773-iųjų, buvo „Dviejų susirinkusių draugų“ (*Les deux amis réunis*) ložės narys[167]. Lione tuo laiku veikė daug aktyvių ložių, miestas buvo tarsi Prancūzijos masonijos sostinė. Atkreipkime dėmesį, kad nors masonų ložių reglamentuose minimas Dievas, Kristus niekada neminimas, iš esmės tai – deistinė pasaulėžiūra. Dėl to 1738 m. popiežius Klemensas XII ir 1751 m. popiežius Benediktas XIV uždraudė katalikams jungtis prie masonijos, o 1763 m. Sorbonos universitetas ją pasmerkė. Pasak idėjų istoriko Danielio Morneťo, dalyvavimas masonų ložėse išreiškė elito nepasitenkinimą, ko nors kita troškimą, norą sukurti pasaulį, kuriame visi žmones būtų lygūs broliai. Tai daugiau nei noras susipažinti su masonų paslaptimis, tai noras susitikti ir bendrauti su kitais[168]. Iš tiesų masonai mėgo ir pramogauti kartu[169]. Tačiau tai ne visiems patiko, pasitaikydavo skundų, pavyzdžiui, šis Liono masono laiškas, parašytas moterų ložei „Didieji Rytai“ (pranc. *Grand-Orient*) Paryžiuje: „Jau kurį laiką Liono masonija išgyvena didžiulį nuopuolį. Net galiu Jums pasakyti, kad pateko į vaikystę. Mūsų paslaptims ir reglamentui pagarbos beveik nebėra. Dėl to nusprendžiau daugiau nebelankyti ložių, kurios virto tik linksmybių ir bakchanalijų vieta“[170]. Pridėkim dar, kad daug lioniečių, kaip ir Gilibert'as, keliavo po Europą, nemažai užsieniečių, būtent iš ATR, lankėsi Liono ložėse[171].

---

161 Filosofinė pripažįstančių dieviškumo egzistavimą, tačiau nepripažįstančių religijos pozicija.

162 Idėja, kad Dievas apsireiškia gamtoje.

163 Petitfils J.-Chr., *Louis XVI*, Paris: Perrin, 2009, p. 116.

164 „souvent nous nous élèverons vers l'Etre suprême, en chantant les magnifiques odes du grand Rousseau“. Žr.: Gilibert J.-E., *L'anarchie médicinale*, seconde partie, Neuchatel, 1772, p. 307.

165 *Ibid.*, p. 307.

166 Rousset J., *op. cit.*, p. 13.

167 Lecornu-Lehman Chr., *Gabriel-François Venel*, *1723–1775: sa place dans la chimie française du XVIIIe siècle*, atelier national de reprodution des thèses, 2008, p. 135.

168 Garden M., *Lyon et les Lyonnais au XVIIIe siècle*, Paris: Flammarion, 1975, p. 302, 306, 309, 375 ; Viguerie J. de, *op. cit.*, p. 998-999.

169 Mornet D., *op. cit.*, p. 368.

170 „La franc-maçonnerie lyonnaise est ici dans un dépérissement extraordinaire depuis quelque temps. Et puis même vous dire qu'elle tombe dans l'enfance. Il n'y a presque plus de respect pour nos mystères, ni pour nos règlements, ce qui m'a fait décider de ne plus fréquenter les loges qui ne sont qu'un amusement et les banquets des bacchanales“. Žr.: Garden M., *op. cit.*, p. 305.

171 *Ibid.*, p. 302, 306, 309, 375 ; Viguerie J. de, p. 998–999.

Köppen C., Aukštųjų laipsnių pačios slapčiausios paslaptys, 1767 m. (*Les plus secrets mystères des hauts grades*, 1767). XVIII a. masonų ložės tampa privilegijuota mokslininkų idėjų ir žinių mainų vieta.

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, RSS V-18-1-14380 titulinis puslp.

Dabar, norint daryti išvadas apie Giliberťo filosofinę ir religinę koncepcijas, reikia atsargumo. Istorikas gali papasakoti ir paaiškinti žmogaus veiksmus, gerokai sunkiau ir rizikingiau bandyti suvokti, kaip jis mąstė. Iš surinktos informacijos galima daryti tam tikras išvadas. Kai kuriais atžvilgiais religinės ir filosofinės koncepcijos atspindi to meto prancūzų elito įsitikinimus ir susižavėjimą Rousseau mintimis. Daugeliui patiko šis sentimentalus mąstytojas.

Kaip ir to meto Prancūzijos elitas, ypač masonai, Giliberťas suvokė pasaulį kaip didžiulį mechanizmą, kurį Dievas įjungė anksčiau, bet kuriuo šiandien nebesirūpina. Tačiau skaitydami Giliberťą matome, kad jis „žavisi Apvaizda“ ir džiaugiasi, jog jį veda „nepažįstama ranka“. Atrodo, mokslininkui „didžiulis mechanizmas“ yra būdas pasaulio veikimui įsivaizduoti, o ne dvasinis suvokimas. Toks panteizmas, neabejotina, kilo iš jo traukos gamtai, susižavėjimo gydomąja jos galia, medicininiu vitalizmu. Trumpai tariant, jo meilė gamtai sušvelnino šaltą ir abstrakčią pasaulio sampratą.

Atmesdamas to meto prancūzų filosofų mintis Giliberťas pateikė asmeniškesnius įsitikinimus. Kitaip nei filosofai, kurie laikėsi abstrakcijos, beasmenės žmogaus sampratos, gydytojas Giliberťas pažino žmones tiek fiziškai, tiek psichologiškai. Jo polinkis eiti prie žmonių, būtent nusižeminimas, padeda suprasti, kodėl jis susidomėjo Lietuvos gyventojais ir jų gyvenimo būdu. Matyti, kad jo idėjos turėjo įtakos medicinos ir gamtos mokslų praktikai, o savo ruožtu šių mokslų praktika formavo jo pasaulėžiūrą.

Dabar, kai geriau pažįstame Giliberťo filosofines ir religines koncepcijas, pažiūrėkime į jo gydytojo karjeros pradžią.

Gydytojo prof. Gilibert'o medicininės karjeros pradžia

Prieš pradėdamas dirbti gydytoju Lione pagal tuomečius reikalavimus jaunasis Gilibert'as privalėjo dvejus metus atlikti kaimo gydytojo praktiką. Nusipirkęs namą jis įsikūrė netoli Liono, Chazay d'Azergue kaime, ir pradėjo dirbti gydytoju, chirurgu ir vaistininku[172]. Savo pacientams gydyti Gilibert'as pritaikė vitalizmo požiūrį, kuriuo vėliau vadovausis ir Gardine:

> *Be jokio sąžinės priekaišto drįsau gydyti savo pacientus pasitelkdamas Hipokrato ir Sydenhamo[173] metodus, ir su dideliu džiaugsmu lygiai taip sėkmingai, kaip ir mūsų Antikos autoriai, stebėjau sveikstančius ligonius. Kartu aš stebėjau savo kolegos, kuris irgi remiasi gamta, gydymą. Nuo to laiko visada laikiausi šio metodo. Aš turėjau progų jį patikrinti savo pasirinktose Lietuvos[174] ligoninėse[175].*

1768 m. Gilibert'as grįžo į Lioną, kuris buvo „didelis miestas, turtingas, gražus, senas, su daug gyventojų, gerai išvystyta prekyba, reikšmingiausias po Paryžiaus", pasak Visuotinio žodyno (*Dictionnaire universel*)[176]. Mums žinoma, kad gyventojų skaičius (truputį vėliau, 1780–1785 m.) artėjo prie 150 tūkst. gyventojų. Šiame mieste siauromis ir vingiuotomis gatvėmis, ankštais būstais metai iki revoliucijos gyventojų tankis buvo didelis. Dominavo fabrikai, kuriuose dirbo dauguma miesto darbininkų. Tiesa, Liono reputacija ir turtai kilo iš gamyklų gausos, ypač didžiųjų šilko audeklų fabrikų[177]. Įpratęs gyventi pramoninio miesto atmosferoje ir gydyti darbininkus Gilibert'as turbūt greitai apsiprato Gardine, kur irgi buvo nemažai gamyklų.

Lione Gilibert'as prisijungė prie ką tik perorganizuotos Medicinos kolegijos[178], Liono didžiosios ligoninės, ėmė dėstyti anatomiją, chirurgiją ir gamtos mokslus[179]. Paskaitos vyko oratorionų kongregacijos Trejybės kolegijoje. Viskas sekėsi gerai iki 1768 m. lapkričio 27 d., kai paskaitos buvo netikėtai nutrauktos. Staiga „tarp ketvirtos ir penktos valandos vakaro minia apsupo mokyklas, iš visų pusių buvo girdėti šauksmai,

---

172 Guiart J., *op. cit.*, p. 166.

173 Thomas Sydenham (1624–1689) – žymus anglų gydytojas. Be kitų darbų, parašė: *Observationes medicae circa morborum acutorum historiam et curationem* (1676).

174 Patikslinkime: kalbėdamas apie Lietuvą, Gilibert'as omenyje turi LDK.

175 „j'osai sans remords traiter mes malades par la méthode d'Hippocrate et de Sydenham, et j'eus le plaisir de les voir guérir tout aussi bien au moins que nos anciens. Dans le même temps je fus témoin des guérisons opérées par un de mes confrères qui étoit aussi soumis à la nature. Depuis ce temps j'ai constamment suivi cette méthode ; j'ai eu l'occasion d'en vérifier plus en grand l'avantage dans les hôpitaux qui m'ont été confiés en Lithuanie". Žr.: Gilibert J.-E., *L'autocratie de la nature,* p. 37.

176 *Dictionnaire universel, dogmatique, canonique, historique,* tome troisième, 1760, Paris: chez Jacques Rollin, p. 730.

177 Garden M., *op. cit.*, p. 23, 26, 41, 178, 207.

178 Guiart J., *op. cit.*, 166.

179 Gilibert J.-E., *Histoire des plantes d'Europe*, ou, *Eléments* de *botanique pratique*, t. premier, Lyon, 1798, p. VI; Sainte-Marie E., *op. cit.*, p. 2–3.

į langus mėtyti akmenys, o vienam mokytojui teko bėgti, kad išvengtų įniršusios minios[180]“. Riaušininkai išsisklaidė, bet sutemus sugrįžo:

> *Staiga pasirodė daugiau maištininkų, ginkluotų kirviais ir plaktukais: niekas nesipriešino jų įniršiui, vartai buvo išlaužti, geležinės užtvaros pašalintos, amfiteatras sudaužytas; vyrai, moterys ir vaikai bėgo į įvykio vietą su liepsnomis rankose[181].*

Populiarus tarp žmonių magistratas bandė įsikišti, bet nesėkmingai, padėtis greitai blogėjo:

> *Netrukus atsirado laužas, sudarytas iš laboratorijos ir salės nuolaužų; nieko nepasigailėjo, visi medžio darbai, baldai, knygos, anatomijos, mineralogijos ir botanikos kolekcijos tapo ugnies aukomis, o kai viskas sudegė, įsisiautėjusi minia nesiliovė viską aplinkui naikinti[182].*

Profesoriai buvo priversti bėgti, kad nebūtų nulinčiuoti. Mat pasklido gandas, kad jie grobia vaikus, kuriuos paskui pjausto medicinos mokykloje. Vienas riaušininkas netgi teigė buvęs vaiko pagrobimo liudytoju. Tačiau veikalas „Memorandumas dėl būtinybės atkurti medicinos mokyklas Lione“[183], kuriuo gydytojai reikalavo tęsti šiuos kursus, teigė, kad tokie kaltinimai yra visiškai nepagrįsti. Beje, skrodimams mokyklai didžioji miesto ligoninė tiekė įvairaus amžiaus ir lyties lavonus. Maža to, ligoninės administratoriai buvo tokie rūpestingi, kad pasirūpino, jog lavonai būtų ne miesto mirusiųjų, kad neįžeistų lioniečių jausmų[184]. Kadangi patalpas reikėjo atstatyti, Medicinos kolegijos paskaitos vėl prasidėjo tik 1772 m.[185]. Tais metais šios kolegijos anatomijos ir chirurgijos profesoriumi paskirtas Gilibert'as skirstė savo laiką tarp botanikos ir medicinos. „Augalai mane užima gražiuoju metų laiku, o žiemą imu skalpelį“, – rašė jis Halleriui[186].

---

180 „entre quatre ou cinq heures du soir, le peuple environna les écoles, les clameurs se firent entendre de toutes parts, les pierres furent lancées contre les vitres, un des Professeurs n'évita que par la fuite les fureurs de la populace“. Žr.: *Mémoire sur la nécessité de rétablir les écoles de médecine de Lyon, détruites le 27 novembre 1768*, Genève, 1768, p. 5.

181 „les mutins parurent tout à coup en beaucoup plus grand nombre, armés de haches & de marteaux : rien ne résista à leur rage, les portes furent enfoncées, les barrières de fer enlevées, l'amphithéâtre brisé ; hommes, femmes & enfants, tout accourut la flamme à la main“. *Ibid.*, p. 6.

182 „Bientôt parut un bûcher formé des débris du laboratoire & de la salle; rien ne fut épargné, tous les boisages furent enlevés, les meubles, les livres, la collection d'anatomie, de minéralogie & de botanique devinrent la proie du feu, lorsque tout fut consumé, le Public effréné ne parut point las de détruire“. *Ibid.*, p. 6.

183 *Mémoire sur la nécessité de rétablir les écoles de médecine de Lyon, détruites le 27 novembre 1768*, Genève, 1768.

184 *Ibid.*, p. 4–5, 7, 13, 16.

185 Guiart J., *op. cit.*, p. 166, 282.

186 „les plantes me fixent pendant la belle saison, et pendant l'hiver je prends le scalpel“. Gilibert'o laiškas Hallerui, parašytas 1772 m. balandžio 1 d., BB (N Albrecht von Haller 105.19, Gilibert, Jean Emanuel: 2 b).

„Medicininė anarchija“ (1772)

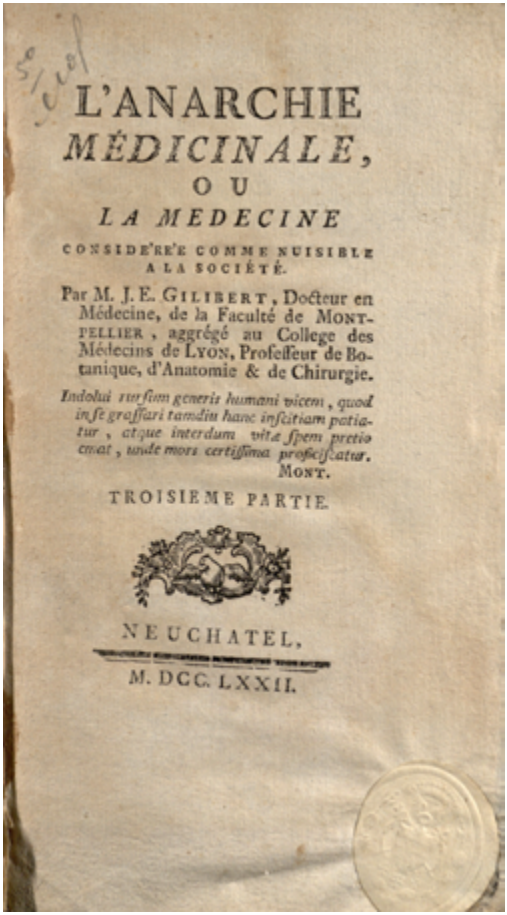
Tie metai Giliberťui buvo įsimintini ir dėl jo publikuoto darbo „Medicininė anarchija, arba Medicina laikoma žalinga visuomenei“ (*L'anarchie médicinale, ou la médecine considérée comme nuisible à la société*), kuriame kritikavo to meto Prancūzijos medicinos mokymą ir praktiką. Rašyti paragino Monpeljė universiteto profesorius Gabrielis-François'as Venelis, kad „demaskuotų neišprusimą ir šarlatanizmą, kurie kenkia medicinos garbei“. Giliberťas trejus metus rinko medžiagą šiai knygai[187]. Jis apie tai mąstė 1766–1767 m., gamtoje rinkdamas augalus[188].

Knygų istoriko amerikiečio Roberto Darntono dėka žinome, kad pirmiausia Giliberťas pateikė savo „Medicininė anarchiją“ karališkosios cenzūros pareigūnams Paryžiuje, bet bijodami gydytojų reakcijos paraišką spausdinti atmetė. Vildamasis publikuoti savo knygą Prancūzijoje, Giliberťas nuvažiavo į Paryžių ieškoti globėjo (pranc. *protecteur*), kuris gautų valstybinių institucijų leidimą publikuoti, tačiau paramos nerado. Tada jis kreipėsi į užsienio (Šveicarijos) Nešatelio tipografijos draugiją (pranc. *Société typographique de Neuchâtel*). Ši leidykla, veikusi 1769–1789 m., klastojo ir perspausdino sėkmingus kūrinius, nes tuo metu nebuvo tarptautinių autorių teises reglamentuojančių teisės aktų. Ji turėjo platų platinimo tinklą Europoje, pasitelkdavo kontrabandininkus, kurie gabeno Prancūzijoje uždraustas knygas[189].

187 „démasquer l'ignorance et la charlatanerie qui déshonoraient la médecine“. Giliberťo laiškas Stanislovui Augustui. Labai tikėtina, kad parašytas lapkričio 1779 m. BKC, tomas 721 (Nr. 49) p. 222–223.

188 Giliberťo laiškas Albrecht von Halleriui parašytas Lione 1772 m., balandžio 1 d., 1a, BB (N Albrecht von Haller 105.19, Gilibert, Jean Emanuel: 3).

189 https://hls-dhs-dss.ch/fr/articles/024569/2011-08-04/

L'ANARCHIE
MÉDICINALE,
OU
LA MEDECINE
CONSIDE'RE'E COMME NUISIBLE
A LA SOCIÉTÉ.

Par M. J. E. GILIBERT, Docteur en Médecine, de la Faculté de MONTPELLIER, aggrégé au College des Médecins de LYON, Professeur de Botanique, d'Anatomie & de Chirurgie.

Indolui vursum generis humani vicem, quod in se grassari tamdiu hanc insitiam patiatur, atque interdum vitæ spem pretio emat, unde mors certissima proficiscatur.
MONT.

TROISIEME PARTIE.

NEUCHATEL,
M. DCC. LXXII.

„Medicininė anarchija“ (*L'anarchie médicinale*, 1772).
Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, RSS L-18-808-3 1v.

Susierzinęs dėl nesėkmių nežinomam korespondentui Paryžiuje Gilibert'as rašė Tipografijos draugijai apie Prancūzijos valdžios cenzorius: „Jie neleidžia niekam, turinčiam minčių savo galvoje, popieriuje atspausdinti savo požiūrio. Jie ypač bijo ir persekioja kiekvieną autorių, kuris yra drąsus nepasakyti, kad viskas klostosi gerai ir piktnaudžiavimai yra iliuzija“[190]. 1772 m. pavasario pradžioje Gilibert'o prašymu vienas iš Tipografijos draugijos direktorių, Frédéricas Ostervaldas, nusiuntė įvertinti

190 „They don't permit anyone with thoughts in his head to print his view of things on paper. They especially fear and persecute any author who is bold enough not to say that all is going well and that the abuses are an illusion“. Žr.: Darnton R., *Pirating and Publishing, The Book Trade in the Age of Enlightenment*, Oxford: Oxford University Press, 2021, p. 254.

knygos rankraštį Halleriui[191]. Sutikęs padengti spausdinimo išlaidas Gilibert'as parūpino tris šimtų egzempliorių Liono knygų pardavėjams[192].

1772 m. pabaigoje knyga išleista, apie tai Gilibert'as liūdnai informuoja Hallerį 1773 m. sausį: „Šį kūrinį ištiko likimas visų, kurie išspausdinti neprižiūrint autoriaus". Pasak Gilibert'o, joje yra klaidingų interpretacijų, kalbos klaidų, kai kas praleista, o dar daugybė spausdinimo klaidučių[193]. Kovą jis rašė Šveicarijos mokslininkui: „Turbūt jūs gavote „Medicininė anarchijos" egzempliorių ir kaip aš nustebote, kad Tipografijos draugija publikavo darbą su tiek daug klaidų".

„Medicininė anarchija" – tai reikšmingas darbas, padedantis suvokti tų laikų Prancūzijos mediciną. Mokslininkas ne tik kritikavo, bet ir pateikė savo pasiūlymų, kaip pertvarkyti medicinos studijas ir kokia turėtų būti gydytojo profesija. Autorius džiaugėsi: „Kuo daugiau skaitau šią knygą, tuo mažiau gailiuosi ją išleidęs". Didžiuodamasis (bet ne itin kukliai) jis rašė: „Jei mano patarimų, kuriuos pateikiu kiekviename puslapyje, būtų klausomasi, žmonės atrastų tikrąją laimę, to pakanka, kad patikėčiau, jog dirbau ne veltui"[194]. Ir atsidėkodamas už pagalbą rengiant knygą Gilibert'as ją dedikavo Halleriui.

Dabar panagrinėkim „Medicininę anarchiją". Pirmiausia verta pastebėti, kad pasvarstymų medicinos profesijos ir studijų temomis pasirodė įvairiuose to meto kūriniuose. Pavyzdžiui, rašytojo Louis-Sébastieno Mercier'o (1740–1814) fikcijos „Du tūkstančiai keturi šimtai keturiasdešimt metų – svajonė, jeigu kada nors buvo tokia" (*L'an deux mille quatre cent quarante, rêve s'il en fût jamais*, 1771) pasakotojas, atsidūręs Paryžiuje 2440 m., stebisi laimingais pokyčiais. Džiaugiasi, kad nebėra „kenčiančio žmogaus, prie savo lovos nebematančio trijų gydytojų, juokingai vienas kitam pavaldžių, besiginčijančių, vertinančių vienas kito gebėjimus akimis ir laukiančių, kad kas nors padarytų klaidą ir būtų galima iš to pasijuokti". Pasakotojas dar prideda, kad jam patinka 2440 m. gydytojai, nes „nebėra savanaudiški ir žiaurūs šarlatanai, kartais pasiduodantys pavojingai rutinai, kartais vykdydami barbariškus bandymus ir pratęsdami paciento, kurį nužudo be gailesčio, kankinimus"[195].

---

191 Gilibert'o laiškas Halleriui, parašytas Lione 1772 m. balandžio 1 d., 1 b, BB, N Albrecht von Haller 105.19, Gilibert, Jean Emanuel: 3),

192 Darnton R., *op. cit.*, p. 254.

193 Gilibert'o laiškas Halleriui, parašytas Lione 1773 m. sausio 20 d., 1a, BB (N Albrecht von Haller 105.19, Gilibert, Jean Emanuel: 6).

194 „plus je relis cet ouvrage moins je me repens de l'avoir publié. Si les avis que je donne à chaque page étoient écoutés, les hommes y trouveroient leur bonheur réel, cela suffit pour me faire croire que je n'ai pas travaillé inutilement". *Ibid*, 1b.

195 „un homme souffrant ne voit plus au chevet de son lit trois praticiens qui, comiquement subordonnés l'un à l'autre, se disputent, se mesurent des yeux, & attendent quelque bévue de leurs rivaux pour en rire tout à leur aise [...] J'aime vos médecins: ils ne sont donc plus des charlatans intéressés & cruels, tantôt adonnés à une routine dangereuse, tantôt faisant des essais barbares & prolongeant le supplice du malade qu'ils assassinoient sans remords". Žr.: Mercier L.-S., *L'an deux mille quatre cent quarante, rêve s'il en fut jamais*, Londres, 1771, p. 71.

O terminas „Medicininė anarchija“ jau anksčiau vartotas dešimtame Diderot ir d'Alemberto „Enciklopedijos“ tome, straipsnyje „Médecine“, išleistame 1765 m.[196]. Straipsnio autorius Louisas de Jaucourtas (1704–1779) teigė, jog Viduramžiais būdinga menka ir netinkama medicinos žinių transmisija. Bet Giliberto medicininės anarchijos terminą taiko plačiau ir kritiškiau. Jis pirmasis kėlė problemas, susijusias su medicinos mokymu ir gydytojo profesija. Ši knyga įdomi tuo, kad suteikia užuominų apie medicinos ugdymą Gardino karališkoje medicinos mokykloje, todėl verta čia apžvelgti.

Giliberto teigė, kad užsiimant medicina visuomenės labui, būtina turėti daug žinių[197]. Jo nuomone, idealu būtų, jog, be anatomijos, chemijos ir fizikos, gydytojas mokytųsi ir gamtos istorijos. Tačiau pripažindamas, kad to jau būtų per daug, jis rekomenduoja studentui susitelkti į medicinos mokslą[198]. Tik po septynerių arba aštuonerių studijų metų ir ligonių lankymo, susipažinęs su ligomis ir gamtos veikimo principais, gydytojas galėtų konsultuoti kelis pacientus. Mokslininkas manė, kad sąžiningas gydytojas negali gydyti daugiau nei dešimt pacientų per dieną, skirti vaistų, kol nėra tikras dėl ligos[199]. Pasak Giliberto, dauguma gydytojų dėl gobšumo ir „savavališkų sistemų“ (pranc. *systèmes arbitraires*)[200] lanko daugiau pacientų nei derėtų, o gydyti namie ir taikyti gamtos galias reikia laiko[201]. Be to, gydytojas gali skirti tik tuos vaistus, kurių veiksmingumas žinomas. Nežinomą ligą gydytojas privalo tiksliai aprašyti ir papasakoti apie gydymo būdus, kurie sėkmingai ją paveikė. Taip elgdamasis jis pasitarnaus mokslo pažangai[202]. Taigi kaip mokslininkui Giliberčui medicinos praktika neatsiejama nuo atradimų sklaidos.

Žinoma, Giliberčas kaip vitalizmo rėmėjas manė, kad gydydamas ligas gydytojas turi suprasti ir gamtos galią[203], nes kitaip nesugebėtų teisingai gydyti savo pacientų. O kaip botanikas teigė, kad gydytojas turi išmanyti ir augalų savybes, ne tik gydyti pacientus, nes kitaip vaistininkai ir žolininkai jį apgaus[204]. Jis net pridėjo: „Visuose mažųjų ir didelių miestų vienuolynuose yra vaistinių, kurios turi daugiau vaistų (pranc. *drogues*) nei reikėtų visiems kurio nors regiono vienuoliams išnuodyti“[205].

---

196 *Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métier*s, tome dixième, Neufchastel: Chez Samuel Faulches, 1765, p. 261.

197 Gilibert J.-E., *L'anarchie médicinale*, première partie, p. 8.

198 Gilibert J.-E., *Abrégé du système de la nature, de Linné, histoire des mammaires ou des quadrupèdes et cétacées,* Lyon, 1806, p. XIII.

199 Gilibert J.-E., *L'anarchie médicinale*, seconde partie, p. 147–148.

200 Tai suprantama kaip įprastinė gydymo praktika, atitinkanti medicinos institucijų rekomendacijas, tačiau neatsižvelgianti į individualias paciento ypatybes.

201 Gilibert J.-E., *L'anarchie médicinale*, seconde partie, p. 216.

202 *Ibid.*, p. 148.

203 Gilibert J.-E., *L'anarchie médicinale*, première partie, p. 212.

204 *Ibid.,* p. 216-217.

205 „Dans tous les couvens des petites et des grandes villes, on trouve des pharmacies qui contiennent plus de drogues qu'il n'en faudroit pour tuer tous les moines d'une province“. *Ibid.*, p. 298.

Kadangi daug medicinos traktatų parašyta ne tik prancūzų, bet ir anglų, vokiečių kalbomis, Gilibert'as rekomendavo gydytojui suprasti šias kalbas. Savaime suprantama, būtina mokėti lotynų kalbą ir nors „truputį graikų". Mokslininkas net siūlė dešimčiai gydytojų mokytis arabų kalbos ir versti knygas į prancūzų kalbą[206].

Gilibert'as aprašė, koks turėtų būti medicinos mokymas, kaip ir kiti amžininkai medikai, pabrėžė gydytojui privalomą moralinį ugdymą. O kad gydytojas vadovautųsi dora[207], privalu „prisotinti protą ir širdį aukščiausiomis filosofinėmis ir moralinėmis idėjomis"[208]. Dėl to Gilibert'as rekomendavo būsimiems gydytojams skaityti filosofus Voltaire'ą, Montesquieu, Rousseau, Montaigne'ą ir gamtininką Pluche'ą[209]. Be moralinio ugdymosi, geram gydytojui būtina formuoti ir dvasinį gyvenimą. O jis Gilibert'ui neatsiejamas nuo gamtos pažinimo:

> *Argi tai netraukia aukščiausios būtybės kontempliacija, ryškus jos egzistavimo įrodymas, bruožų sąsajos, tikėtina, sielos prigimtis, jos savybės, santykis su dievybe, santykiai su gamta? [...] Psichologija, arba sielos mokslas, nušvies moralę skaidriausia šviesa. Gamtos teologija pakylės sielą jos Kūrėjo link, padės suvokti žmogaus ir Dievybės santykius*[210].

Prie panteistinio tikėjimo Gilibert'as dar pridūrė, kad gydytojas kaip „švelnus, bet apsišvietęs tėvas" turi auklėti savo šeimą krikščioniškai, tačiau be „išankstinių nusistatymų"[211]. Tiesa, pasipriešinimas „išankstiniams nusistatymams" – nuolat pasikartojanti Apšvietos amžiaus tema. Kitaip sakant, Gilibert'as nori pasakyti, kad tikintysis turi išlaikyti skepticizmą ir atvirą mintį.

---

206 *Ibid.*, p. 36, 39–40.

207 *Ibid.*, p. 92 .„Žinome, kad vėliau, Gilibert'as, gyvendamas Gardine šiek tiek mokėjo italų kalbą ir pradėjo mokytis lenkų ir vokiečių: „kadangi mes čia turime daug italų, aš lengvai išmokau šią kalbą ir dabar su malonumu skaitau Torkato Tasso. Su lenkų ir vokiečių einasi sunkiau, bet susitvarkysiu". („comme nous avons beaucoup d'Italiens, j'ai appris sans peine cette langue je lis à présent avec plaisir les bons livres d'Italie il y en a d'excellents, je suis assez fort pour lire Torquato Tasso. Le Polonais et l'allemand vont plus lentement, cependant j'en viendrai à bout". Gilibert'o laiškas (kopija) profesoriui Louis'ui Viteť ui, parašytas 1776 m. spalio 6 d., VU RS, F 26–2765, fol 2 v.

208 „il se pénètrera l'esprit et le cœur des plus grandes vues philosophiques et morales". Žr.: Gilibert J.-E., *L'anarchie médicinale*, première partie, p. 29.

209 *Ibid.*, p. 28, 32.

210 „La contemplation de l'Etre suprême, les preuves frappantes de son existence, la chaîne de ses attributs, la nature probable de l'âme, ses propriétés, ses rapports avec la divinité, ses relations avec la nature entière, tout cela n'a-t'il rien de séduisant? [...] la psychologie, ou la science de l'âme, jettera la lumière la plus pure sur la morale, la théologie naturelle élèvera l'âme vers le Créateur, et fera connoître les rapports de l'homme à la divinité". *Ibid.*, p. 93–94.

211 „Père tendre, mais éclairé, il procure à ses enfants une éducation chrétienne, mais exempte de préjugés". Žr.: Gilibert J.-E., *L'anarchie médicinale,* seconde partie, p. 151.

Giliberťas atkreipė dėmesį, kad ne tik savo, bet ir pacientų šeimoms gydytojas vien savo buvimu teikia ir paguodą, ir džiaugsmą: „Jo nurodymai, pokštai, žaismingumas mus pralinksmina: jo balsas iš mūsų namų veja liūdesį, pasidygėjimą“[212]. Gydytojas gali išlaisvinti pacientą nuo netinkamos elgsenos, pvz., alkoholizmo[213]. Taigi Giliberťas laikė gydytojo pareiga daryti teigiamą poveikį visuomenei. Iš esmės, jo nuomone, tikrasis gydytojo atlygis – džiaugsmas padėti savo artimui:

> *Jis nuolat galvoja apie vargšą žmogų, kuris kenčia nuo alinančio karščiavimo ir kurio kančią palengvina gydymas. Jis slapčia didžiuojasi, kad suteikė kilnią pagalbą, kurios šaukėsi vargšo padėtis. Jis prisimena gedulingai raudančią motiną ir liūdnus vaikų žvilgsnius, kuriems jis grąžina viltį ir džiaugsmą, atėmęs iš mirties ir grąžinęs mylimą tėvą. Jis džiaugiasi, kad surado puolusią šeimą, kurią jis sudomino jų Ganytojo malda, nesugniuždydamas jausmų. Šie malonūs prisiminimai gaivina jo drąsą [214].*

Giliberťo nuomone, kad gydytojas sėkmingai atliktų visuomeninį vaidmenį, jam būtinos istorijos žinios, dėl to savo amžininkams rekomendavo skaityti Voltaire'o darbus[215]. Be to, būtina tirti medicinos ir visuomenės santykius, ekonomikos įtaką žmonių sveikatai, įvykusias gamtines katastrofas ir epidemijas. Taip pat naudinga žinoti apie įpročių įtaką žmonių sveikatai ir protui. Šiam tikslui Giliberťas rekomenduoja skaityti Ženevos gydytojo Danielio Le Clerco (1696–1728) „Medicinos istoriją“ (*Histoire de la médecine*, 1696), aukščiau minėto Charleso Rollino ir gydytojo Johno Freindo[216] darbus[217].

Giliberťo požiūris į medicinos dėstymą buvo novatoriškas, nes pažymėjo visuomeninio-ekonominio konteksto svarbą žmonėms ir sveikatai, jis iškilo kaip vienas iš visuomenės sveikatos studijų programų pirmtakų. Apskritai Giliberťui buvo svarbu,

---

212 „A ses ordres, les ris, les jeux, se présentent pour nous égayer : à sa voix, la tristesse, l'ennui, le dégoût, fuyent loin de notre sejour“. *Ibid*, p. 106.

213 *Ibid.*, p. 102–103.

214 „Il se rappelle avec délices un malheureux livré aux ardeurs d'une fièvre dévorante, que ses soins ont soulagé, il s'applaudit en secret, de lui avoir procuré généreusement les secours qu'exigeoit son pitoyable état. Il se rappelle le coup d'œil attendrissant d'une mère éplorée et d'enfans plongés dans le deuil a qui il a rendu l'espérance et la joie en leur présentant un père cheri qu'il a arraché au trépas ; il s'applaudit d'avoir découvert une famille honteuse qu'il a fait participer aux aumônes de son pasteur, sans blesser sa délicatesse. Ces doux souvenirs raniment son courage“. *Ibid.*, p. 150–151.

215 Tikriausiai Giliberťas turi omenyje Voltaire'o *Essay sur l'Histoire Générale et sur les Mœurs de l'Esprit des Nations*, Genève: Cramer, 1756.

216 Gydytojas John Freind (1675–1728). Jis rėmė jakobitus, buvo įsitraukęs į jų sąmokslą 1722 m. Dėl to kalintas Londono bokšte. Kalėjime parašė: *The History of Physic from the Time of Galen to the Beginning of the Sixteenth Century*. Darbas publikuotas 1725 m. Freind tapo pirmuoju anglų medicinos istoriku. *Žr.:* Rowlinson J. S., „John Freind: Physician, Chemist, Jacobite, and Friend of Voltaire's“, in: *Notes and Records of the Royal Society of London*“, 2007, vol. 61, no. 2, p. 109–127.

217 Gilibert J.-E., *L'anarchie médicinale,* première partie, p. 66, 69, 71–72.

kad gydytojas gerai žinotų, kaip atlikti savo profesines pareigas, ir užsiimtų saviugda. Medicinos žinios kartu su šiuo gebėjimu padėtų jam rasti originalių būdų dar nežinomoms ligoms gydyti. Be to, gydytojas, kaip išsilavinęs visuomenės narys, turi ją ugdyti.

Kai „Medicininė anarchija" buvo išleista, Gilibert'as parašė Halleriui, kad darbas iš karto patyrė didžiulę sėkmę[218]. Kadangi jis pasmerkė piktnaudžiavimą ir pateikė pasiūlymų, knyga sulaukė atgarsio tiek Prancūzijoje, tiek užsienyje, o vėlesniais metais pacituota įvairiuose darbuose. Aptarę Gilibert'o „Medicininė anarchija" išsamiau apžvelkime medicinos sritis, kurioms jis skyrė daugiausia dėmesio.

Prof. Gilibert'as ir klinikinė medicina

Jau XVI a. Italijoje, ypač Padujos universitete, buvo galima įgyti praktinių medicinos įgūdžių[219], pagal 1707 m. anksčiau minėtą Marli ediktą Prancūzijoje, Monpeljė universitete, įkurta praktinės medicinos katedra[220], o Gilibert'o laikais vis daugiau gydytojų ir chirurgų suvokė, kad medicinos studijos turėtų remtis praktika[221]. Apžvelgdamas Gilibert'o medicinos veiklą iš dabarties pozicijų Liono istorikas Jean-Pierre'as Guttonas atkreipė dėmesį, kad jis daug nuveikė klinikinės medicinos srityje. Iš Gilibert'o veikalo „Gydytojas gamtininkas" (*Le médecin naturaliste*, 1800) aiškėja, jog jis ir Lione, ir LDK atliko labai daug stebėjimų. Matyt, dėl gebėjimo nustatyti ligas Liono medicinos kolegija jį paskyrė tirti galimą venerinių ligų poveikį „La charité" ligoninėje gydomiems pamestinukams.

Dirbdamas gydytoju Hôtel-Dieu ligoninėje Gilibert'as kaupė vizitų užrašus (*cahiers de visite*), kaip ir karo ligoninėse, kurie buvo labai naudingi klinikinei medicinai. Liono medicinos istorijos muziejuje (pranc. *Muséum d'histoire de la médecine de Lyon*) saugomi keturi 1800–1807 m. Gilibert'o užrašų sąsiuviniai „Ligoninės gydytojo Gilibert'o klinikiniai pastebėjimai" (*Observations cliniques de Gilibert médecin de l'Hôpital*)[222].

---

218 Gilibert'o laiškas Halleriui, parašytas 1773 m. kovo m. BB (N Albrecht von Haller 105.19, Gilibert, Jean Emanuel: 7).

219 Sakalauskaitė-Juodeikienė E., Motiejūnas G., Jatužis D., „Nervų ligų diagnostika ir gydymas XIX a. pr. Vilniaus imperatoriškojo universiteto klinikose", in: *Neurologijos seminarai*, 2018; 22 (78), p. 298.

220 Emch-Dériaz A., „L'enseignement clinique au XVIIIe siècle: l'exemple de Tissot", in: *Bulletin canadien d'histoire de la médecine*, 1987, volume 4, 1, p. 148.

221 Gutton J.-P., „Quelques documents sur Jean-Emmanuel Gilibert (1741–1814)", in: *Bulletin de la Société historique, archéologique et littéraire de Lyon*, 1997, t. 27, p. 106–107.

222 *Observations cliniques de Gilibert médecin de l'Hôpital* (manuscrit de l'académie de Lyon n. 261, fol. 19-26). Cituoja Rousset J., *op. cit.*, p. 27.

O 1784 m., „Liono intendento nustatytame darbo plane“[223], kurį jis parengė Liono intendanto (valdytojo) Flesselleso[224] prašymu, Gilibert'as rekomendavo steigti informatorių tinklą, pranešantį apie epidemijų išplitimą, pabrėždamas, kad įgyvendintas toks planas būtų labai naudingas klinikinei medicinai[225]. Revoliucijos laiku, 1798 m., rašytame laiške Penkišimtųjų tarybos[226] atstovui prof. Viteťui Gilibert'as rekomendavo įkurti aukštąją medicinos mokyklą, kurią sudarytų dvi klinikinės medicinos katedros[227]. Gilibert'ui priskirtina idėja ir dėl žindyvių lankymo, t. y. sveikatos būklės stebėjimo po gimdymo ir vaikų sveikatos priežiūros, nes tai „labai brangi klinikinė medicina“[228]. Vaikų sveikata iš tiesų buvo jam labai rūpėjusi tema, kaip pamatysime dabar.

Prof. Gilibert'as – vaikų gydytojas

Jau 1763 m.[229], dar nepabaigęs studijų, Gilibert'as suprato, kad pediatrija – širdžiai ypač artima sritis:

> *Atidžiai išstudijavęs visas medicinos dalis nusprendžiau daugiausia dėmesio skirti vaikų sveikatai, ligų, nuo kurių jie kenčia, prevencijos ir gydymo priemonėms. Nenumaldomas potraukis šiems nekaltiesiems traukė mane prieš mano valią*[230].

Ir lankydamas vaikus Gilibert'as suprato, kad vaikų medicina – gana menkai pažengusi[231]. Tiesa, reikia pasakyti, jog XVIII a. pediatrija kaip mokslas neegzistavo, bet literatūra, jungianti teorinius ir praktinius vaiko gerovės aspektus, įspūdingai išsivystė antroje amžiaus pusėje[232]. Beje, Apšvietos Europoje susirūpinta vaikų gerove. Apie tai

---

223 *Plan du travail arrêté par M. l'intendant de Lyon, relativement au traitement des maladies épidémiques, de la généralité de Lyonnais, Forez et Beaujolais.*

224 Jacques de Flesselles (1721–1789). 1767–1784 m. buvo Liono intendantas. 1784 m. paskirtas valstybės patarėju, 1788 m. – Paryžiaus prekybininkų „prévôt“ (pareigūnu, kuris vykdo įvairias pareigas užtikrinančias miesto viešąją tvarką). Nužudytas liepos 1789 m., Revoliucijos metu. Žr.: Viguerie J. de, *op. cit.*, p. 985–986.

225 Gutton J.-P., *op cit*, p. 108.

226 Penkišimtųjų taryba (pranc. *Conseil des Cinq-Cents*) buvo Direktorijos (*Directoire*) seimas, įkurta 1795 m., kuri kartu su Senųjų taryba (pranc. *Conseil des Anciens*) sudarė įstatymų leidžiamąją valdžią.

227 Bibliothèque municipale de Lyon, Chavanay fondas, MS 424 (3 vendémiaire an VII). Žr.: Gutton J.-P., *op. cit.*, p. 109.

228 „une précieuse médecine clinique“. Žr.: *Plan du travail arrêté par M. l'intendant de Lyon,* p. 46.

229 Gilibert J.-E., *L'anarchie médicinale,* troisième partie, p. 249.

230 „Après avoir étudié avec soin toutes les parties de la Médecine, je résolus de fixer ma principale attention sur l'art de conserver la santé des enfants, de prévenir leurs maladies & de les guérir, lorsqu'ils en sont affligés. Un gout indéfinissable pour ces innocents m'entraina malgré moi“. Žr.: Gilibert J.-E., *Dissertation sur la dépopulation causée par les vices, et les préjugés et les erreurs des nourrices mercenaires*, p. 247–248.

231 Gilibert J.-E., *L'anarchie médicinale,* troisième partie, p. 250.

232 Kottek S., *op. cit.*, p. 105.

rašė ir dvasininkai, norintys toliau globoti vaikus, mat bažnyčia tai darė jau kelis amžius. Susirūpino ir filosofai, ir aukšti valstybės pareigūnai, ir ypač gydytojai. Kritikuoti kūdikių vystyklai (nes neleidžia vaikui natūraliai vystytis), naujagimių košė (nes blokuoja virškinimo traktą). Stengtasi keisti higienos įpročius, atsirado naujų terapeutų ir įstaigų.

Nilsas Rosénas von Rosensteinas (1706–1773).
Dailininkas Jacobas Björckas (1727-1793).
Švedijos Mokslo akademijos portretų kolekcija. Viešai prieinama.

Tarp daugelio autorių, kurie rašė apie vaikų sveikatą Prancūzijoje, 1741 m. pasižymėjo Nicolasas Andry de Boisregard (1658-1742) su „Ortopedija"[233], 1768 m. Josephas Raulinas (1708-1784) išleido „Dėl vaikų išlaikymo"[234]. O švedas Nilsas Rosénas von Rosensteinas (1706–1773), laikomas moderniosios pediatrijos tėvu, 1764 m. išleido pirmą Europoje pediatrijos traktatą „Pranešimai apie vaikų ligas ir jų gydymo modelį[235]. Prancūzijos karališkoji medicinos bendrija (pranc. *Société Royale de médecine*) dažnai skelbė vaikų medicinos plėtros konkursus[236].

233 Andry de Boisregard N., *L'orthopédie*, Paris: Vve Alix, 1741.

234 Raulin J., *De la conservation des enfans*, Paris: Merlin, 1768.

235 Rosén von Rosenstein N., *Underrättelser om Barn-Sjukdomar och deras Bote-Model*, Stockholm: På Kongl. Wet. Acad. kostnad, tryckte hos direct. Lars Salvius, 1764.

236 Morel M.-Fr., „Les soins prodigués aux enfants: influence des innovations médicales et des institutions médicalisées 1750-1914)", in: *Annales de démographie historique*, 1989, p. 159–161, 393.

Ponios Langhans kapas. Skulptorius Johannas Augustas Nahlas (1710-1781). Hindelbanko parapinė bažnyčia, Šveicarija,1751 m.

Marijai Magdalenai Langhans, mirusiai gimdant savo pirmąjį vaiką. XVIII amžiuje moterų mirtingumas gimdymo metu buvo didelis.

Gilindamas žinias ir tobulindamas vaikų gydymą Gilibert'as praktikavo mediciną mieste ir kaime, lankė ligonines, keliavo po provinciją, klausinėjo žindyvių ir specialistų. Ypač jam buvo įdomios vargšų šeimos[237]. Beje, kaip ir kiti kolegos Lione, nemokamai konsultavo vargšus. Galiausiai jis nusprendė gydyti tik vaikus[238]. Gilibert'ui šeimų lankymas buvo proga paaiškinti tėvams, kaip užtikrinti vaikų gerovę. Jis pastebėjo: „Žmogui, kuriam vaikai yra daugiau našta nei parama, jų netektis menkai rūpi. Reikia jį versti ir įpareigoti rūpintis savo vaikų sveikata". Ir įsitikinęs „šia liūdna tiesa",

237 Boissier de Sauvages Fr., *Les chefs-d'œuvres de Monsieur de Sauvages,* tome second, p. 248–249.

238 Gilibert J.-E., *L'anarchie médicinale,* troisième partie, p. 251.

kad vaikų sveikatai apskritai neskiriama dėmesio, Gilibert'as apsisprendė trečdalį savo kasdienių medicinos konsultacijų skirti vargšams[239]." 1769 m. sausio 14 d. laikraščio „Liono skelbimai" (*Affiches de Lyon*) numeryje rašyta:

> *P. Gilibert'as, gydytojas, botanikos profesorius, kelerius metus stebėjo vaikų ligas. Esant reikalui, jis skiria vaistus, beveik visada pagamintus iš augalų, kuriuos gamta mums dovanoja kaimo apylinkėse ir kuriuos rekomenduoja, nes yra paprasti. Nei jų skonis, nei kvapas nėra nemalonūs, o ligą palengvinantys ar gydantys ankstyvojo amžiaus ligas metodai tokie veiksmingi, kad jis priima užmokestį už gydymą tik visiškai pasveikus. Jau keleri metai vargšai puikiai žino, jog jo kabinetas jiems yra atviras[240].*

„Kuriuos gamta mums dovanoja" įrodo Gilibert'o autorystę. O vaistų apibūdinimas „nei jų skonis nei kvapas nėra nemalonūs" rodo, kad jis suvokė vaikų poreikius ir jų gydymo ypatumus.

Tais laikais ypač aktualios buvo dvi problemos, susijusios su vaikais: pamestinukai[241] ir pripratinimas prie žindyvių, nes motinos atsisakydavo maitinti vaikus savo pienu. Labai daug vaikų buvo apleistų, paliktų prie bažnyčių durų arba vienuolynų gyvybės langeliuose. Dažnai jie buvo kilę iš vargšų šeimų arba nesantuokiniai. Prastos dirbančių moterų gyvenimo sąlygos – pagrindinė priežastis, kodėl tiek daug gimdavo nesantuokinių vaikų. Daugybė žindyvių maitinamų vaikų mirdavo[242], nes gyvenimo sąlygos buvo prastos ir joms mažai rūpėjo vaikai (iš tiesų žindyvės imdavo kūdikius tik tam, kad stipriai papildytų savo pajamas, kurių labai trūko valstiečių šeimoms). O

---

239 „Le peuple, pour qui les enfans sont plutôt une charge qu'un secours, s'inquiète fort peu de les perdre. Il faut, pour ainsi dire, lui faire violence pour l'obliger à les soulager, et c'est parce que je me suis assuré de cette triste vérité que depuis plusieurs années je me fais une loi inviolable d'accorder aux pauvres le tiers de ma pratique journalière". *Ibid.*, p. 263–264.

240 „M. Gilbert (sic!), Médecin Professeur de Botanique, etc, s'est appliqué pendant plusieurs années, à faire des observations sur les maladies des enfants ; les remèdes qu'il ordonne, étant presque tous composés de plantes que la nature nous offre dans nos campagnes, sont recommandables par leur simplicité; ils n'ont ni goût ni odeur désagréables, et les méthodes qu'il suit pour soulager ou guérir la plupart des maladies du premier âge, sont si certains, qu'il ne prend des honoraires, qu'après l'entière guérison. Quant aux pauvres, ils savent assez, depuis plusieurs années, que son cabinet leur est ouvert gratuitement". Žr.: *Affiches de Lyon*, n. 1 du mercredi 4 Janvier 1769, p. 1.

241 Tuomet pamestinukų problema buvo reikšminga ir Vilniuje. 1786 m. gruodį Trakų vaivadienė Jadvyga Teresė Zaluskytė-Oginskienė užrašė sklypą ir tuščią mūrnamį už Subačiaus vartų būsimai Vaikelio Jėzaus pamestinukų špitolei. Vaivadienė priėmė tokį sprendimą, nes: „niekada negalėjo sausomis akimis žiūrėti ar ramia širdimi pakelti to, kad LDK sostinėje Vilniuje tarp gausiai aprūpintų fundacijų nei be pragyvenimo šaltinio vargstantiems, po gatves valkataujantiems ir kone iš bado mirštantiems našlaičiams, nei savų tėvų paliktiems kūdikiams nėra jokios globos nei prieglaudos". Teko valdovui 4 metus papildomai aprūpinti instituciją, bet galų gale iškilmingai atidaryta 1791 m. Žr.: Jakulis M., Špitolės Vilniuje XVI–*XVIII a.*, daktaro disertacija, VU-LII, 2016, p. 84–85.

242 Leroy-Ladurie E., „Un phénomène bio-socio culturel: l'allaitement mercenaire en France au XVIIIe siècle", in: *Communications*, 31, 1979, p. 15–16.

buržuazijos ir amatininkų šeimų moterys nemaitino savo kūdikių, atiduodavo juos žindyvėms. Argumentai, kodėl reikėtų maitinti motinos pienu, buvo mažai žinomi. 1762 m. išleistoje *Emile*, kurioje rėmėsi prancūzo gydytojo Jean-Charles'o Desessartz'o (1729–1811) mintimis, Rousseau išpopuliarino maitinimo motinos pienu svarbą[243]. Iš tikrųjų atiduoti vaikus žindyvėms buvo ir moralinė, ir bendražmogiška problema[244].

Gilibert'as rašė, kad per daug matė aplaidžių tėvų, kurie „palieka savo vaikus dėl šiurkščiausio nežinojimo ir vaikiškiausių išankstinių nusistatymų"[245]. Gydytojas iš patirties teigė, kad dėl neatsakingų žindyvių miršta du trečdaliai vaikų, o tik ketvirtadalis būna su atsakingomis moterimis ir žindyvėmis[246]. Dėl to 1770 m. publikuodamas savo buvusio profesoriaus Boissier de Sauvages'o disertacijų rinkinį „Pono de Sauvages'o šedevrai" (*Chefs d'oeuvre de M. de Sauvages*) Gilibert'as įdėjo iš lotynų kalbos išverstą Linėjaus veikalą *Nutrix noverca* (1749), kurį pervadino „Bloga žindyvė, arba Disertacija apie pražūtingas samdomo maitinimo pasekmes"[247] (pirmasis Linėjaus veikalas išverstas į prancūzų kalbą)[248]. Šioje disertacijoje aiškinama, dėl kokių fiziologinių prielaidų tik motina gali maitinti savo kūdikį. Rinkinyje buvo ir Gilibert'o parašytas darbas: „Disertacija apie gyventojų skaičiaus mažėjimą dėl samdomų žindyvių ydų, išankstinių nuostatų ir klaidų"[249], paskirtame Liono intendantui Flessellesui[250]. Gilibert'as atkreipė dėmesį į tai, kad „žemiausių klasių vaikai [...] nusipelno tiek pat, kiek turtingųjų, kad mes rūpintumėmės jų sveikata", ir pridūrė: „jie vieną dieną gali būti labai brangūs tėvynės piliečiai. Tai jie bus visų rūšių kariai ir amatininkai"[251].

Toks teiginys gali nustebinti, bet priminkime, kad Apšvietos epochoje tarnauti visuomenei buvo dažna tema. Siekta apsaugoti vaikus dėl etinių paskatų ir noro valstybei

---

243 Nors apgailestauja, kad Rousseau nepacitavo jo *Mažų vaikų fizinio laivinio traktatu* (1760), iš kurio jis sėmėsi argumentų, gydytojas džiaugiasi, kad garsusis rašytojas prisidėjo prie žindymo skatinimo. Žr.: Desessartz J.-Ch., *Traité de l'éducation corporelle des enfans en bas âge*, Paris: chez Fr. Hérissant, 1799, p. VIII–X.

244 Garden M., *op. cit.*, p. 22, 78–79.

245 „J'ai trop souvent observé ces accidents, pour ne pas gémir sur la négligence des parents qui abandonnent leurs enfants à l'ignorance la plus grossière & aux préjugés les plus puérils." Žr : Boissier de Sauvages Fr., *Les chefs-d'œuvres de Monsieur de Sauvages,* tome second, 1770, p. 320.

246 *Idem*, p. 326–327.

247 Linné C . von, *La nourrice marâtre ou dissertation sur les suites funestes du nourrissage mercenaire*, composé en latin par le chevalier Linné, in: Boissier de Sauvages Fr., *Les chefs-d'œuvre de Monsieur de Sauvages*, tome second. Lyon, 1770, p. 215–244.

248 Francesca A., Foehr-Janssens Y., Prescendi Fr., „Avant-propos", Arena F., Foehr-Janssens Y., Papaikonomou I, Prescendi F., „Allaitements entre humains et animaux: représentations et pratiques de l'Antiquité à aujourd'hui", *Anthropozoologica* 52 (1): 7–15, juin 2017, p. 9.

249 Jaustis dėl gyventojų skaičiaus mažėjimo buvo pasikartojanti tema XVIII a.

250 Gilibert J.-E., „Dissertation sur la dépopulation", p. 245–333.

251 „Les enfants du peuple [...] méritent autant que ceux des riches que l'on veille à leur santé [...] ils doivent être un jour des citoyens très-précieux à la Patrie ; c'est eux qui fourniront des soldats, & des artisans de toute espèce". *Ibid.*, p. 275.

išsaugoti būsimus ūkininkus, mokesčių mokėtojus, karius[252]. Taip buvo, pavyzdžiui, ir Vilniuje, kur akušeriją dėstęs Nicolas Regnier apgailestavo, kad mirę vaikai yra „asmenys, kurie karo metu būtų gynę ir maitinę tėvynę“[253]. Gali būti, kad ugdydamas sąmoningumą dėl vaikų gerovės ir Gilibert'as apeliuoja į nacionalinius interesus.

Savo tyrime „Disertacija apie gyventojų skaičiaus mažėjimą“ Gilibert'as teigė, kad kaimo gydytojai kartu su kunigais turi auklėti žindyves: gydytojai privalo aiškinti, kaip rūpintis vaikais, o kunigai skiepyti moralumą ir gerus įpročius. Pasak Giliberto, vystyklai yra viena iš didžiausių vaikų mirtingumo priežasčių, todėl rekomenduoja suteikti daugiau laisvės, kaip gyvūnai elgiasi su savo palikuoniais: „Pamatykite mažus triušius savo lizde, jie nuolat juda“[254].

Be to, Gilibert'as teigė, kad nėščia žindyvė neturėtų žindyti, nes tuo laikotarpiu jos pienas nėra tinkamas. Tuo metu tai buvo paplitusi nuomonė, ypač tarp gydytojų, suprantama, buvo ir kitaip manančių. Gydytojas Balme'ė[255], praktikavęs Puy-en-Velay mieste, „Medicinos žurnale“ (*Journal de médecine*)[256] publikavo laišką Gilibert'ui. Pripažinęs, kad Giliberto darbas yra gerai sumanytas, įdomus ir vertas būti skaitomas, ir sutikęs, kad taip mano ir daug kitų gydytojų, Balme'ė išreiškė mintį, kad vis tiek vaikus maitinti būtina, net ir nėščioms žindyvėms[257].

1772 m. apgailestaudamas, kad vaikų sveikata nesulaukė medicinos mokslininkų dėmesio, Gilibert'as į „Medicininę anarchiją“ įtraukė „Tyrimų planą, kaip įvaldyti vaikų sveikatos palaikymo meną, ligų prevenciją ir gydymą“[258]. Šiame darbe jis rekomendavo sukurti vaikų mediciną kaip atskirą specialybę. Pasak medicinos istoriko Samuelio Kotteko, nors toks tų laikų darbas tikriausiai turėjo mažos įtakos šiuolaikiniams gydytojams, o tik po šimtmečio pediatrija tapo pripažinta specialybe, Gilibert'as „pateikė tikslią profesinę tipologiją („vaikų gydytoją“, *médecin des enfans*), siekdamas sukurti naują specialybę. Tai buvo svarbu pediatrijos istorijai, kartu rodo, kad Gilibert'ui nuoširdžiai rūpėjo vaikų gerovė[259].

Po 1770-ųjų pasiturinčios Liono klasės ėmė suvokti rizikas, kylančias dėl samdomų žindyvių. Vietos valdžia išleido aplinkraščius apie „samdomo maitinimo krūtimi“

---

252 Morel M.-Fr., *op cit*, p. 403.

253 LVIA, F 1511–12.

254 Gilibert J.-E., „Dissertation sur la dépopulation“, p. 307, 328.

255 Tikriausiai tai Claude-Denis Balme (1742–1805). Studijavęs mediciną Monpeljė ir Paryžiaus universitetuose, jis įsikūrė Puy-en-Velay, kur dirbo gydytoju iki mirties. 1768–1790 m. rašė straipsnius *Journal de médecine*. Žr.: *Nouvelle biographie générale*, Paris: MM Firmin-Didot frères, tome troisième, MDCCCLV, p. 306–307.

256 „Lettre de M. Balme, médecin au Puy-en-Velay, adressée à M. Gilibert, aggrégé et professseur de botanique au Collège de Lyon, contenant quelques réflexions critiques sur la question, si la grossesse est une exclusion à l'alaitement?“, in: *Journal de médecine*, mai 1777, tome XLVII, p. 402–423.

257 *Ibid*., p. 403, 405.

258 „Plan de recherches sur l'art de conserver la santé des enfants, de prévenir et guérir leurs maladies“, in: Gilibert J.-E., *L'anarchie médicinale,* troisième partie, p. 249–287.

259 Kottek S., *op. cit.*, 35, p. 105.

(pranc. *l'allaitement mercenaire*) pavojus, kuriuos kaimo kunigai skelbė bažnyčiose[260]. 1777 m. karaliaus prokuratorius Christophe'as de la Rochette'as reikalavo įsteigti Liono žindyvių padalinį (pranc. *Bureau des nourrices*), kad jų veiklą būtų galima kontroliuoti[261]. O 1778 m., Giliberťo draugas, Liono policijos vadas Antoine-Françoisas Prostas de Royeras (1729–1784) rašė „Traktatas apie vaikų išlikimą"[262]. 1784 m. šiame mieste žymus dramaturgas Pierre-Augustinas Caronas de Beaumarchais[263] įsteigė Labdaros institutą neturtingoms maitinančioms motinoms[264], ragindamas vaikus maitinti motinos pienu[265]. Pamažu Prancūzijoje mentalitetas keitėsi. Pavyzdžiui, Versalyje 1778 m. gimus dukrai Marie karalienė Marie-Antoinette rašė: „Noriu gyventi kaip moteris, maitinti savo vaiką ir pasišvęsti jo švietimui"[266].

Michalo Jerzy Mnišeko portretas su dukra Elžbieta ir šunimi Kiopku (1795 m.). Dailininkas Marcello Bacciarelli (1731-1818). Apšvietos idėjos padėjo pakeisti požiūrį į vaiką, jo poreikiai vis labiau atsižvelgiami ir dažniau vaizduojami. Varšuvos karališkoji pilis.

Giliberťas griežtai apibūdino savo laikų medicinos mokslo ir gydytojų edukacijos trūkumus, pažymėjo klinikinių stebėjimų svarbą ir atkreipė dėmesį į vaikų poreikius. Ar jam pavyko toliau tyrinėti taip mėgstamą botaniką?

---

260 Leroy-Ladurie E., *op. cit.*, p. 21.

261 Garden M., *op. cit.*, p. 80.

262 Prost de Royer A.-F., *Mémoire sur la conservation des enfants*, Lyon, 1778, p. 12. Cituoja Morel M.-Fr., *op. cit*, p. 410.

263 Pierre Augustin Caron de Beaumarchais (1732–1799), dramaturgas, *Le mariage de Figaro*, 1778.

264 Pranc. *Institut de Bienfaisance en faveur des pauvres mères nourrices.*

265 Žr. straipsnį, publikuotą *Le journal de Paris,* 1784, spalio 15. Morel M.-Fr., *op. cit.*, p. 407–408.

266 „Je veux vivre en mère, nourrir mon enfant et me consacrer à son education" Žr.: Franklin A., *La vie privée autrefois: l'enfant, la layette, la nourrice*, Paris, 1896, p. 46.

Herbariumai ir naujos draugystės

Karjeros pradžioje, be gydytojo praktikos, Gilibert'as toliau domėjosi botanika[267]. Mokydamasis rėmėsi Hallerio darbais, jam buvo naudinga Berno gamtininko „Nomenklatūra iš Šveicarijos augalų istorijos" (*Nomenclator ex Historia plantarum indigenarum Helvetiae*). 1771 m. Gilibert'as net parašė šveicarų mokslininkui: „Jau dvylika metų kasdien skaitau jūsų nemirtingus kūrinius, juos skaitysiu visą savo gyvenimą"[268]. Apskritai XVIII a. antroje pusėje vis daugiau žmonių domėjosi botanika, norėjo surinkti savo herbariumą, arba sausąjį sodą (pranc. *jardin sec*)[269]. 1764–1773 m. turėdamas laisvo laiko Gilibert'as rinko augalus[270], ypač mėgo eiti žolelių į Chazay d'Azergues kaimą su kolegomis botanikais Barthelemy-Camille'iu de Boissieu[271] ir Bernard'u de Jussieu (1699–1777)[272]. Gilibert'as augalus klasifikavo pagal Linėjaus, esant reikalui, ir pagal botanikų Tourneforto[273] arba Ludwigo sistemas[274]. Jis ištyrinėjo visus Liono apylinkių augalus. Kartais išsiruošdavo į tolimesnes ekspedicijas, pavyzdžiui, 1772 m. su kitais botanikais keliavo į Alpes, į pagrindinį Kartūzų ordino vienuolyną (pranc. *La grande chartreuse*) netoli Grenoblio[275], ir Pila kalną Centrinio Masyvo rytuose[276].

Tais metais Gilibert'as susidraugavo su kitais botanikais. Liono mokslų, grožinės literatūros ir menų akademijoje (pranc. *Académie des Sciences, Belles-Lettres et Arts de Lyon*) Gilibert'as klausė Charles'o Villerso[277] ir Marco-Antoino Clareto de la

---

267 Gilibert J.-E., *Histoire des plantes d'Europe*, tome premier, 1806, p. X.

268 Gilibert'o laiškas Halleriui, parašytas 1771 m. rugpjūčio 27 d., 1a, 1b. BB (N Albrecht von Haller 105.19, Gilibert, Jean Emanuel: 1).

269 Pépy E.-A., *op. cit.*, p. 38.

270 Gilibert J.-E., *Histoire des plantes d'Europe*, tome premier, Lyon: chez Amable Leroy, 1798, p. IV.

271 Barthélémy-Camille de Boissieu (1734–1770) – gydytojas, botanikas, rinkęs žoles su Gilibert'u 1763–1764 m. Mirė teikdamas pagalbą epidemijos metu Chazelles-en-Forez mieste.

272 Rousset J., *op. cit.*, p. 12.

273 Joseph Pitton de Tournefort (1656–1708) studijavo mediciną Monpeljė universitete. 1693–1708 m. dėstė botaniką Karaliaus sode, klasifikavo gėles. Be kitų darbų, publikavo: *Eléments de Botanique* (1694), *Histoire des Plantes qui naissent aux environs de Paris* (1698). Sukūrė daugiau nei 9000 augalų herbariumų, sudarytų iš kitų botanikų jam dovanotų augalų arba jo paties surinktų Prancūzijoje ir 1700–1702 m. viešint Levanto šalyse.

274 Gydytojas ir botanikas Christian Gottlieb Ludwig (1709–1773) dėstė Leipcige. Be kitų darbų, parašė: *De vegetatione plantarum marinarum* (1736); *Institvtiones historico-physicae regni vegetabilis in usum auditorum adornatae...*(1742). Žr.: Heß W.: Ludwig, Christian Gottlieb, in: *Allgemeine Deutsche Biographie* (ADB), band 19, Leipzig: Duncker & Humblot, 1884, p. 600.

275 Gilibert J.-E., *Histoire des plantes d'Europe*, tome premier, Lyon, 1798, p. IV–V.

276 Gilibert'o laiškas Halleriui, parašytas 1771 m. rugpjūčio 27 d., 2a, BB (N Albrecht von Haller 105.19, Gilibert, Jean Emanuel: 1)

277 Charles Joseph de Villers (1727–1810) – gamtininkas, populiarinęs Linėjaus entomologijos darbus.

Tourette'o[278] pranešimų, kurie jam padarė gilų įspūdį[279]. Ypač patiko antrasis, kuris „užuot kūręs frazes, kaip dažnai pats juokavo, plėtė savo akiratį studijuodamas Didžiosios Esaties (pranc. *Grand Etre*) kūrinius", prisiminė Gilibert'as[280].

Abatas Rozier (1734-1793). Ferdinando Goulu graviūra (1796-1848).
Viešai prieinama.

Vėliau Gilibert'as susipažino ir su La Tourrette'o draugu abatu François'u Rozier'u (1734–1793), kuris nuo 1763 m. vadovavo Liono veterinarų mokyklai. Tačiau 1765 m. dėl kolegų intrigų atleistas iš darbo. Apie tai Gilibert'as rašė: „Šia proga abatas Rozier'as, kaip ir daugelis kitų iki jo, pajuto, kad žmonių ir visuomenės patirtis beveik visada praleidžia tuos, kurių deganti aistra ragina ir sutelkia savo dėmesį kitur." Ir jau Gardine Gilibert'as siūlė abatui dėstyti veterinarijos mokslą medicinos mokykloje, bet jis atsisakė. Tačiau verta pastebėti, kad, ko gero, tik dėl ATR valdovo rekomendacijų abatas vėliau gavo Nanteuil le Haudoino lėšų (*in commendam*) oriam gyvenimui[281].

Taigi Gilibert'ui gamtos studijos buvo ypač patrauklios, jam patiko bendrauti su kitais gamtininkais, kurių kompanija jam tapo ramybės šaltiniu:

---

278 Gamtininkas Marc-Antoine-Louis Claret de Fleurieu de la Tourette (1729–1766). Jis sukūrė miškų mokyklą (dėl medžių aklimatizacijos) ir botanikos sodą, kuriame buvo apie 3000 įvairių rūšių augalų. Nancy karališkojo akademijos narys nuo 1750 m. Žr.: Monfalcon J.-B., *Histoire monumentale de la ville de Lyon*, t. III, Lyon: à la bibliothèque de la ville, 1766, p. 34–35.

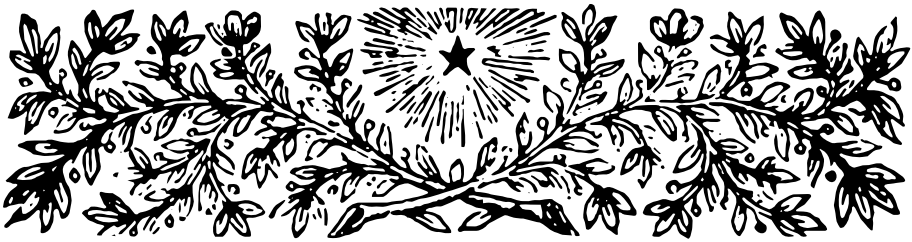
279 Gilibert J.-E., *Histoire des plantes d'Europe*, tome premier, Lyon, 1798, p. III–IV.

280 „las de faire des phrases, comme il nous l'a souvent dit en plaisantant, il cherchoit à donner de l'étendue à son esprit, en étudiant les productions du grand Etre". Žr.: *Ibid.*, p. IV.

281 „L'abbé Rozier éprouva dans cette occasion, comme tant d'autres avant lui, que l'expérience des hommes et de la société échapppe presque toujours à ceux dont une passion ardente appelle et concentre ailleurs l'attention toute entière". Abatas leido įvairių darbų. 1766 m. kartu su kitu botaniku de la Tourette jis publikavo: *Démonstrations élémentaires de botanique* pirmą tomą. Vėliau prie jų prisijungė Gilibert'as. Abatas parašė ir *Cours d'agriculture*, (12 tomų, išleisti 1781–1805 m.). Žr.: Notice sur la vie et les écrits de M l'abbé Rozier in: Claret de la Tourette M., Gilibert J.-E., *Démonstrations élémentaires de botanique*, quatrième édition, Lyon, 1796, tome premier, p. LXI, LXIII, LXVI; Thiébaut de Berneaud A., *Eloge historique de François Rozier*, Paris: imprimerie Barbier, 1833, p. 49; Monfalcon J.-B., *op. cit.*, p. 58–59. Guiart J., *op. cit.*, p. 172.

Tiems, kurie domisi gamtos istorija, retai būdingas pavydas, dažnai pastebimas tarp kitų mokslo šakų atstovų. Visi Europos gamtininkai nuo senų laikų kūrė tikrosios draugystės santykiais pagrįstą bendruomenę. Arba dėl to, kad jų tyrimai pavojingi, arba dėl poreikio dalintis atradimais, kurie suartina, botanikai retai kada vienas kito bijojo ar neapkentė. Beveik visi tarpusavyje maloniai bendravo[282].

Atrodo, Gilibert'ui sunkiau sekėsi bendrauti su gydytojais. Pavyzdžiui, 1776 m. Varšuvoje jis rašė profesoriui Louis'ui Viteťui: „Kaip ir kitur, čia jie kuria intrigas, palikdami nuošalyje knygas ir gamtą“ [283]. Gilibert'as buvo jausmingas žmogus, kuriam rūpėjo kokybiški santykiai su kitais.

282 „L'étude de l'Histoire Naturelle produit rarement chez ceux qui l'aiment ces jalousies trop fréquentes dans ceux qui cultivent d'autres branches des connoissances humaines. Tous les Naturalistes de l'Europe ont formé de tout temps une société fondée sur les liaisons d'une veritable amitié : soit que les dangers qu'entoure cette étude, soit que le besoin de se communiquer rapproche les Botanistes, on les a rarement vus se *haïr* ou se craindre; presque tous se sont aimés avec tendresse“. Žr.: Gilibert J.-E., *Notice sur la vie et les travaux d'Antoine Dombey, médecin naturaliste*, in: *Recueil des Actes de la Société de Santé de Lyon*, 1798, p. 458.

283 „comme ailleurs, ici on cabale et on laisse là les livres et la nature“. Gilibert'o laiškas (kopija) profesoriui Louis'ui Viteťui, parašytas 1776 m. spalio 6 d., VU RS, F 26–2765, fol 1.

III

III

III SKYRIUS

NUSIVYLIMAI IR NAUJA PRADŽIA

III

Prof. Gilibert'o bandymas sukurti Liono botanikos sodą

Plėtodamas gamtos mokslų istoriją ir gerindamas medicininę vaikų priežiūrą Lione, Gilibert'as ėmė kurti botanikos sodą, gamtos istorijos kabinetą ir akušerijos mokyklą, kuri jam buvo svarbiausia. Šiems projektams jis gavo Liono intendento Flesselleso ir finansų ministro Henri'o Bertino[284] pritarimą ir pažadą skirti pinigų. Kol Gilibert'as laukė lėšų iš valstybės administracijos, dalį pinigų jam skyrė Liono gydytojų bendruomenė. Tad jis įsigijo sklypą (Brotteaux botanikos sodas) ir pastatė pastatus, kai kurie ir dabar yra šalia Morand'o tilto[285].

Anot Gilibert'o, Prancūzijos karalius pats jam paskyrė šių pastatų vadovavimo ir viešojo administravimo pareigą[286]. Tačiau Gilibert'o planas nesiklostė, kaip norėta. Tuo metu susipyko finansų ministras Bertinas ir abatas Terray'us[287], kuris 1769 m. tapo naujuoju ministru. Kadangi ministerija nuolat kišosi ir smarkiai kontroliavo valstybės skirtą finansinę paramą, galiausiai finansavimas buvo nutrauktas ir Gilibert'ui nepavyko iki galo įgyvendinti savo projekto. Maža to, jis investavo asmeninių pinigų, tikėdamasis, kad vėliau valstybė juos kompensuos, ir net spėjo įdarbinti darbuotojų, kuriems privalėjo mokėti, nors žinojo, kad tai jį veda į asmeninį bankrotą[288].

Naujos galimybės

Tuo metu kitos Europos pusės įvykiai nulėmė Gilibert'o gyvenimą. 1772 m. vyko Pirmasis ATR padalijimas. 1773 m. čia panaikintas Jėzuitų ordinas, kuris ilgą laiką kuravo švietimo sistemą. Kartu šie pasikeitimai buvo gera proga Respublikos valdovui Stanislovui Augustui pertvarkyti šalies švietimą taip, kad jis padėtų įgyvendinti reformų programą. Monarchas pareiškė astronomui Jonui Sniadeckui, būsimajam Vilniaus universiteto rektoriui[289]: „Lenkijoje mums lieka tik švietimas, kuris mane labiausiai domina ir apie kurį galvoju kiekvieną dieną"[290]. 1773 m. vasario 10 d. Seime jis sakė:

---

284 Henri Léonard Jean-Baptiste Bertin (1719–1792). 1763–1782 m. buvo finansų ministras. Jo iniciatyva įkurta pirmoji karalystės žemės ūkio bendruomenės ir veterinarijos mokyklos (Lyon ir Alfort). Žr.: Viguerie J. de, *op. cit.*, p. 759.

285 Rousset J., *op. cit.*, p. 13; Guiart J., *op. cit.*, p. 167.

286 Gilibert'o laiškas Halleriui, parašytas Lione 1773 m. sausio 20 d., BB (N Albrecht von Haller 105.19, Gilibert, Jean Emanuel: 6), 1b.

287 Abatas Joseph Marie Terray (1715–1778). Vyriausiasis finansų prižiūrėtojas („Contrôleur général des finances"), nuo 1769 m. įgyveno visokias reformas, pertvarkė karalystės finansus. Kadangi griežtai nubaudė piktnaudžiavusius asmenis, jis turėjo daug priešų ir 1774 m. rugpjūčio 24 d. atleistas iš pareigų. Žr.:Viguerie J. de., *op. cit.*, p. 1398.

288 Gilibert'o laiškas Stanislovui Augustui. Labai tikėtina, kad parašytas 1779 m. lapkritį. BKC, tome 721 (nr 49) p. 224–225.

289 Jonas Sniadeckis (1756–1830) – Lietuvos astronomas, matematikas, filosofas , Vilniaus universiteto rektorius.

290 „En Pologne, il ne nous reste rien que l'éducation, je m'y intéresse par-dessus tout et j'y pense chaque jour". Žr.: Fabre J., *op. cit.*, p. 445. Tais laikais, Europoje, terminas „Lenkija" galėjo reikšti tiek pačią Lenkiją, tiek Abiejų Tautų Respubliką (ATR).

„Mano darbas [...] yra šviesti mano tautą tol, kol gyvas būsiu“[291]. Norėdamas modernizuoti šalį valdovas turėjo išugdyti naujos pasaulėžiūros kartą[292]. Apie tai jis rašė literatui Feliksui Oraczewskiui (1739–1799): „Labiausiai pasitikiu šiuo pasėliu, kurį pasėjau, nors po mano mirties jį pjaus kas nors kitas, bet dėl tinkamos vaikų edukacijos jis ras dešimtis tūkstančių apšviestų piliečių, išlaisvintų nuo išankstinių nusistatymų ir geriau paruoštų eiti įvairias pareigas, nei aš radau“[293].

Todėl 1765 m., tik praėjus metams po Stanislovo įžengimo į sostą, Varšuvoje įkurta Kadetų mokykla (lenk. *Collegium rycerskie*), kuri turėjo išugdyti ne tik karininkus, bet ir inžinierius, valstybės tarnautojus ir politinius veikėjus, turėjusius dirbti Ketverių metų seime[294]. 1773 m. spalio 14 d. įkurta Edukacinė komisija, laikoma pirmąją Europoje pasaulietine švietimo ministerija.

Prof. Gilibert'as ruošiasi kelionei į LDK

ATR valdovo Stanislovo Augusto ir Lietuvos dvaro iždininko grafo Antano Tyzenhauzo[295], 1765 m. paskirto Lietuvos rūmų iždininku (jis pagal pareigas perėmė valdovo pajamų šaltinius Lietuvoje ir tapo Lietuvos ekonomijų generaliniu administratoriumi[296]), bendrai nuspręsta įkurti medicinos mokyklą ir ligoninę Gardine. Kadangi ATR trūko specialistų, gebančių kurti ir vadovauti tokioms įstaigoms, reikėjo jų pakviesti iš užsienio[297]. Todėl Tyzenhauzas kreipėsi į šveicarų gydytoją Albrechtą von Hallerį, prašydamas rekomenduoti gydytoją, kuris įkurtų tokią įstaigą. Šveicarų mokslininkas kartu su Monpeljė universiteto profesoriumi Antoine'u Gouanu rekomendavo prof. Gilibert'ą[298]. Tai yra geras XVIII a. „Respublikos žinovų“ (pranc. *République des lettres* – tarptautinės žinovų bendruomenės) bendradarbiavimo pavyzdys. Gali būti, kad Halleris, kuriam Gilibert'as dedikavo knygą „Medicininė anarchija“, žinodamas

---

291 „Je reviens donc à l'exercice de mon emploi. Il consiste a eclairer ma nation, tant que je vis“. Žr.: Stanislas-Auguste, *Mémoires*, (ed.: Grześkowiak-Krwawicz A., Triaire D.), *Paris: Institut d'études slaves*, 2012, p. 485.

292 Zamoyski A., *The Last King of Poland*, London: Weidenfeld and Nicolson, 2020, p. 229.

293 Morawski K., *Ignacy potocki*, Krakow, p. 17. Cituoja: Zamoyski A., *op. cit.*, p. 233–234.

294 1791 m. gegužės 3 d. ATR paskelbta pirmoji konstitucija Europoje. Tai buvo valstybės edukacinių reformų metu išugdytų intelektualų vaisius. Žr.: Fabre J., *op. cit.*, p. 436, 445.

295 Antanas Tyzenhauzas (1733–1785). 1762–1764 m. buvo LDK valdovo kanceliarijos didysis raštininkas, 1764–1765 m. Lietuvos didysis žirgininkas. 1765 m. Stanislovo Augusto Poniatovskio paskirtas LDK dvaro iždininku, Gardino seniūnu ir LDK valstybinių (karališkųjų) ekonomijų valdytoju. Gardine ir jo priemiesčiuose steigė manufaktūras. Siekdamas didesnio pelno ekonomijose steigė daugiau palivarkų, valstiečiams palikdamas po 1/4 valako ir vietoj činšo reikalaudamas 2 dienų lažo per savaitę. Valstiečiai baudžiauninkai buvo varomi statyti manufaktūrų ir vykdyti lažą. Žr.: Matulevičius A., Merkys V., Tyzenhauzas Antanas, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. XXIII, Vilnius, 2013, p. 814.

296 Kiaupa Z., *Lietuvos istorija*, tomas VII, I dalis, p. 476.

297 Apie reikalavimą pritaikyti užsienio medicinos modelius Lietuvoje XVIII a., žr.: Ramonaitė M., „Vakarų Europos medicinos paslaugų teikimo modelis ir jo pritaikymas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI–XVIII amžiuje“, in: *Lietuvos istorijos studijos*, 2016, n. 36, p. 9–31.

298 Gilibert J.-E., *Histoire des plantes d'Europe*, t. premier, Lyon, 1798, p. VI; Sainte-Marie E., *op. cit.*, p. 2–3.

lioniečio ambicijas norėjo jį paskatinti ir suteikti galimybę įgyvendinti novatoriškas mokymo koncepcijas naujoje mokykloje. 1774 m. balandį prof. Giliberťui pasiūlė vykti į Lietuvą[299]. Pasak jo kolegos Sainte-Marie, tuo pačiu metu Halleris, be Tyzenhauzo pasiūlymo, perdavė ir Portugalijos premjero markizo de Pombalio (Sebastião José de Carvalho e Melo, 1699–1782) pasiūlymą sukurti medicinos mokyklą jo šalyje. Giliberťas pasirinko LDK, nes Augustas Poniatovskis laikytas vienu šviesesnių Europos valdovų[300].

Albrechtas von Halleris (1708–1777).
Dailininkas Johann Rudolf Huber. Berno miesto biblioteka. Viešai prieinama.

Vis dėlto Giliberťas abejojo savo kompetencija ir nesiryžo kurti tokią mokyklą. Liono gydytojų bendruomenė jį drąsino. Nepaisant to, jis slapčia nuvyko į Berną pas Hallerį išgirsti jo nuomonę ir gauti paskatinimą. Jie ilgai kalbėjosi ir tarėsi. Šveicarų mokslininko nuomone, Giliberťui labai tinka dėstyti. Ir jis prisiminė, kaip būdamas Giliberťo amžiaus neabejodamas išvyko iš Šveicarijos dėstyti Getingeno universitete. Po šios konsultacijos Giliberťas grįžo į Prancūziją, susitiko su Tyzenhauzo atstovu Dovnarovičiumi ir sutiko dirbti Lietuvoje. Jie sutarė, kad jeigu po trejų metų darbdaviai nebus patenkinti rezultatais, Giliberťas pasitrauks. O jei, atvirkščiai, bus patenkinti, jam kasmet mokės tris tūkstančius prancūziškų svarų[301], apgyvendins ir sumokės tūkstančio penkių šimtų prancūziškų svarų pensiją.

---

299 Egzistuoja ir kita Giliberťo atvykimo į Lietuvą versija: 1775 m. Lione gydytojas susitiko su grafo Antano Tyzenhauzo pasiuntiniu, Rečicos vėliavininku Tadu Dovnarovičiumi (*Tadeusz Downarowicz*). Grafas siuntė vėliavininką į Vakarų Europą su misija surasti medicinos specialistų Gardine steigiamai mokyklai. Pasiuntinys pasiūlė Giliberťui steigti šią mokyklą. Gydytojas susidomėjo projektu, priėmė pasiūlymą ir tais pačiais metais atvyko į Lietuvą. Sławiński W., „Gilibert Jan Emanuel", in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. VII/5, z. 35, 1948–1958, p. 465–466.

300 Sainte-Marie, *op. cit.*, p. 3.

301 Giliberťo laiškas Stanislovui Augustui. Labai tikėtina, kad parašytas 1779 m. lapkritį. BKC, tome 721 (nr 49) p. 227.

Naujos pareigos Liono mokslininkui taip pat buvo proga baigti kelias knygas, pradėtas rašyti dar prieš dešimt metų, o kartu vykdyti naujus tyrimus ligoninėje, kuriai jis vadovaus[302]. Be to, pedagoginis darbas buvo artimas Giliberťo širdžiai, jis tikėjosi per dvylika metų išugdyti apie dvidešimt vietinių medicinos specialistų. Galiausiai tai yra galimybė atrasti ir pažinti naują šalį, gauti pakankamai lėšų, kurias jis panaudotų savo seniems sumanymams ir labdaringoms veikloms. Jis rašė: „Tikėjausi, kad kai šie projektai bus įgyvendinti, senatvėje džiaugsiuosi silpnam mirtingajam suteikiama laime, t. y. būtinu ir visada maloniu prisiminimu, kad gyvenimą paskyriau visuomenės labui“[303].

Prieš išvykdamas iš Prancūzijos Giliberťas sąžiningai ruošėsi šiai misijai. Jis keliavo į Paryžių studijuoti Karaliaus sodo augalų. Šiame mieste susitiko su žymiausiais botanikais broliais Antoine-Laurentu[304], Josephu[305] ir jau minėtu Bernarďu de Jussieu[306]. Bernarďas, Karaliaus sodo botanikos profesorius, kuris ką tik buvo įkūręs Trianono botanikos sodą (Versalio rūmų parke), dirbo su Giliberťu keturis mėnesius. Be to, patartas Antoineťo Gouano Giliberťas keliavo į Rytų Pirėnus rinkti augalų ir kartu aplankyti botanikus[307]. Su gydytoju, botanikos profesoriumi Coste jis iš Perpinjano keliavo į Mont-Louiso apylinkes ir aplinkinių kalnų grandinę. Grižus gydytojas Bourgatťas ir vaistininkas Razoulis leido išsirinkti kai kuriuos pavyzdžius iš savo herbariumų. Narbone Giliberťas susipažino su rečiausiais vietiniais augalais, ypač Sainte-Lucie salos, Pietų Prancūzijos[308].

Manydamas, kad jos jam bus naudingos atvykus į Lietuvą, Giliberťas pasiėmė su savimi dalį vario raižinių, vaizduojančių augalus, kuriuos XVII a. buvo užsakęs pagaminti botanikas Pierreťas Richeťas de Bellevalis. Šios plokštės, ilgą laiką laikytos dingusiomis, vėl pasirodė, kai 1760 m. Gouanas, dalį jų (apie 270) aptikęs pas Monpeljė knygininką, jas įsigijo. Tuomet Gouanas ėmėsi didžiulio darbo – pakeisti Bellevalio plokštėse augalams suteiktus pavadinimus pagal Linėjaus nustatytas nomenklatūrines denominacijas[309].

---

302 *Ibid*, p. 228.

303 „je me flattais que tous ces plans remplis, je jouirais dans ma vieillesse de tout le bonheur accordé à un faible mortel, scavoir: du nécessaire et du souvenir toujours agréable, d'avoir consacré sa vie pour le bien public“. *Ibid*., p. 229.

304 Antoine-Laurent de Jussieu (1748–1836). Studijavo mediciną Paryžiuje, 1770 m. apgynė disertaciją, kurioje gretino augalus ir gyvūnus. Tais pačiais metais tapo „démonstrateur“, t. y. Karališkojo sodo mokytoju. Revoliucijos laikais dirbo Paryžiaus ligoninėse. Padėjo pertvarkyti Karališkąjį sodą, pervadintą Gamtos istorijos muziejumi (pranc. *Muséum d'histoire naturelle*). 1800 m. Jussieu paskirtas jo direktoriumi.

305 (1704–1799).

306 Daszkiewicz P., „Sur les forêts de Lithuanie“, in: *Cahiers lituaniens*, 2004, n. 5, p. 21–27.

307 Guiart J., *op. cit.*, p. 167.

308 Gilibert J.-E., *Histoire des plantes d'Europe*, tome premier, Lyon, Amable Leroy, 1798, p. vii.

309 Pierre Richer de Belleval (1564–1632) buvo Prancūzijos karalių Henriko IV ir Liudviko XIII gydytojas. Jis dėstė anatomiją ir botaniką Monpeljė universitete. Pirmasis Prancūzijoje gavo karališkojo botanikos profesoriaus titulą. Sukūrė Monpeljė botaniko sodą. Žr.: Daszkiewicz P., „Plantes méditerranéennes en Lituanie: L'extraordinaire voyage des cuivres et des illustrations de Pierre Richier de Belleval au XVIIIe siècle“, in: *Darbai ir dienos*, 2015, nr. 63, p. 201, 203.

Pasak Giliberťo, norėdamas finansiškai padėti į bėdą patekusiems giminaičiams Gouanas planavo parduoti vario raižinius ir neišgraviruotus piešinius Ispanijos karaliui, tačiau Gilibert'as paprašė parduoti jas Gardino medicinos mokyklos naudai („tik aš vienas ėmiausi iniciatyvos atimti šiuos lobius iš ispanų", – rašė jis). Gouanas pirmenybę suteikė savo draugui ir buvusiam studentui Gilibert'ui, kuris taip pat įsigijo jo herbariumą („gražiausią Europoje", nes „pavadinimai tikri ir kurtas itin kruopščiai ir elegantiškai"). Jame buvo 4000 augalų rūšių (ypač iš Pirėnų ir Langedoko)[310].

Gouanas teigė, kad Gilibert'as buvo per daug „plepus", kai jį gyrė Stanislovui Augustui, kuris tada norėjo įsigyti herbariumą. Vis dėlto nors ir nenoriai, veikiau įsiteikdamas pardavė. Herbariumas ir su plokštėmis susiję užrašai buvo siunčiami į Varšuvą per Amsterdamą. Norėdamas atkurti savo 25 metus rinktą herbariumą Gouanas išvyko į kaimą, prašė draugų džiovintų sėklų ir augalų, tikėdamasis per penkerius ar šešerius metus vėl surinkti 6000 gerų rūšių kolekciją[311]. Vėliau Gouano herbariumo ir Bellevalio plokštelių nuosavybės klausimas taps ginčų šaltiniu. Kam – Gilibert'ui ar karaliui – priklauso? Gilibert'as teigė, kad tai jis, o ne Stanislovas Augustas, įsigijo plokštes ir herbariumą[312].

Reikia pažymėti, kad to meto spaudoje varinės plokštės buvo reikšmingas išradimas, nes iki tol iliustracijos graviruotos ant medžio. Bellevalio vario plokštės buvo žinomos visoje Europoje. Pavyzdžiui, garsus Tourneforťo ir Nyderlandų gydytojas, chemikas Hermanas Boerhaave'as (1668–1738) labai vertino Bellevalio darbus ir piešinius. Tuo metu Lietuvos spaustuvėse dar nežinota vario plokštelių graviravimo metodika. Ji atsirado Vilniuje tik tada, kai atvykęs graveris Friedrichas Leonardas Lehmannas (1787–1836) iš Darmštato paruošė spaudai Vilniaus universiteto mokslininko Liudvigo Bojano „Europos vėžlio anatomijos" (*Anatome Testudinis Europeae*, 1819–1821) iliustracijas[313].

Išvyksta į paslaptingą šalį

1775 m. rugpjūčio 15 d. Gilibert'as išvyko iš Liono į Gardiną, planuodamas sustoti Šveicarijoje. Visas kelionės išlaidas finansavo Tyzenhauzas[314]. Pačioje kelionės pradžioje Gilibert'as atsitiktinai susitiko su gamtininku Antoine'u Dombey'umi (1742–1794), kuris ruošėsi vykti į Pietų Ameriką rinkti augalų. Apie šį susitikimą Gilibert'as prisimena:

---

310 „j'ai seul pris sur moi d'enlever aux espagnols ces trésors". Laiškas parašytas Vilniuje 1778 m. kovo 13 d. Nežinomas adresatas. ZZ, archiv, Ref: Ott, Gilibert, 1v.

311 Gouano laiškai Thouinui, parašyti Monpeljė 1777 m. spalio 12 d. ir gruodžio 26 d. MNHN, MS 1987, Folio 530, 530.

312 Laiškas parašytas Vilniuje 1778 m. kovo 13 d. Nežinomas adresatas. ZZ, archiv, Ref: Ott, Gilibert, 1v.

313 Daszkiewicz P., „Plantes méditerranéennes en Lituanie", *op. cit.*, p. 203–204, 206

314 Giliberťo laiškas profesoriui Viteťui Lione, parašytas Varšuvoje 1776 m. spalio 6 d., VU RS F 26–2765, f. 1.

> *Aš keliavau į Lenkiją, kur mane pakvietė itin išsilavinęs ir labai nelaimingas karalius, [keliaudamas] norėjau pamatyti Šveicarijos augalus ir ypač pabendrauti su šito krašto gamtininkais mokslininkais. Buvau užsiėmęs ir tvarkiau paskutinius savo surinktus žolelių ryšulius, bet štai mane maloniai nutraukė keliautojo žodžiai, kuris man kalbėjo: „Mes niekada nesusitikome, bet esame pažįstami. Tokie pat pomėgiai, tokia pati ambicija veda mus į dvi skirtingas pasaulio puses. Jūs vykstate į Lenkiją, o aš važiuoju į Peru. Mūsų gyvybės pavojuje, nes abu ruošiamės keliauti per plačius kraštus, bet būsime laimingi, jeigu praplėsime pažinimo ribas, o tai galima [padaryti] tik su meile ir aistra*[315].

Iš tikrųjų Gilibert'as taip apsidžiaugė šiuo susitikimu, kad sustabdė kelionę ir praleido dieną rinkdamas žoles su Dombey'umi[316]. Sakinys, jog „mūsų gyvybės pavojuje, nes abu ruošiamės keliauti per plačius kraštus", liudija, jog Vakaruose ATR laikyta tolima ir į šiaurę nutolusia šalimi, apie kurią mažai kas žinoma. Taip pat egzistavo atsilikusios ir anarchiškos šalies įvaizdis. Tačiau, nepaisant negatyvaus požiūrio į ATR, būdavo pabrėžiama (bent Prancūzijoje), jog ši šalis – gana saugi. Tai mažai žinomas faktas, todėl verta į jį pažvelgti atidžiau. Antai, Diderot ir d'Alembert'o „Enciklopedijoje" rašoma:

> *Keliautojai Lenkijoje*[317] *gali būti tikri, kad geri papročiai yra daug vertingesni už įstatymus. Gausūs miškai, nemaži atstumai tarp gyvenančių, įprotis keliauti naktį taip pat, kaip ir dieną, seniūnų nesirūpinimas gera kelių būkle. Dėl netvarkos ir daugelio neišspręstų problemų, atrodytų, turėtų vykti daug vagysčių ir žmogžudysčių, tačiau per dešimtmetį žinomas vos vienas kitas atvejis*[318].

---

315 „je me rendois en Pologne, appelé par le plus instruit et le plus infortuné des Rois, je désirois voir les plantes rares de la Suisse et surt-out de converser avec les savans naturalistes de ces contrées ; occupé à disposer les espèces de ma dernière herborisation, je fus agréablement interrompu par les questions d'un Voyageur qui me dit: „Nous ne nous sommes jamais vus, mais nous nous connoissons, nous nous aimons. Les mêmes goûts, la même ambition nous conduisent vers deux points opposés du globe, vous vous rendez en Pologne, je pars pour le Pérou; nous allons l'un et l'autre parcourir, au péril de notre vie, de vastes contrées, mais nous serons heureux si nous pouvons reculer les bornes d'une science qu'on ne peut aimer qu'avec passion". Žr.: Gilibert J.-E., „Notice sur la vie et les travaux d'Antoine Dombey, médecin naturaliste", in: *Recueil des Actes de la Société de Santé de Lyon*, 1798, p. 457.

316 *Ibid.*, p. 457.

317 Priminkime, kad tuo laikotarpiu „Lenkija" galėjo reikšti pačią Lenkiją arba ATR.

318 „Les voyageurs éprouvent en Pologne que les bonnes mœurs valent mieux que les bonnes lois. La quantité des forêts, l'éloignement des habitations, la coutume de voyager de nuit comme de jour, l'indifférence des starostes pour la sûreté des routes, tout favorise le vol et l'assassinat; dix ans en montrent à peine un exemple" in: *Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, Tome XII, Neufchastel: chez Samuel Faulches, 1765, p. 930.

Teiginys „geri papročiai yra daug vertingesni už įstatymus“ labai primena Charles'o de Montesquieu teiginį „Persų laiškuose“ (*Lettres persannes*) „papročiai visada daro geresnius piliečius nei įstatymai“[319]. Iš tiesų ATR žinovai buvo nustebę ne tik dėl to, kad šalis saugi, bet ir dėl to, kad joje nebuvo žiaurumų, kurių dažnai pasitaikydavo didelėse valstybėse. O markizas Louis-Antoine'as de Caraccioli[320], kuris dirbo generolo Vaclovo Rževuskio auklėtoju, rašė:

> *Būtų galima manyti, jog keliaujant šalyje, kurioje laisvė dažnai virsta anarchija, [ir] kad visko reikia bijoti, bet vagystė arba žmogžudystė čia yra retenybė. Geri papročiai daro, ko įstatymai nedarytų. Kiekvienas pereina per miškus, dieną ir naktį, be jokios agresijos ar pavojaus*[321].

Jaučiama ir čia Montesquieu įtaka. Tam pritaria ir advokatas Simonas Lingė[322], kuris keliavo į ATR: „Tėvažudystės, nuodijimai ir baisingi pamaldumai buvo ir kartais tebėra geriausiai valdomose valstybėse. Lenkija yra vienintelė šalis, kurioje šie siaubingi darbai nežinomi“[323]. Panašiai rašė literatas César-Félicité Pyrrhys de Varille'as[324], kuris ilgą laiką gyveno ATR:

---

319 „Les *mœurs* font toujours de meilleurs citoyens que les lois“ in: de Montesquieu Ch., *Lettres persanes*, 1721.

320 Markizas Louis-Antoine de Caraccioli (1719–1803) gyveno Paryžiuje, neapolietiškos kilmės šeimoje. 1739 m. įstojo į Šventojo Pilypo Nerio oratorijos kongregaciją. Vėliau išvyko į Romą, kur susipažino su generolu Vaclavu Rzewuskiu (1706–1779), kuris pasamdė jį auklėti savo vaikus. Be daugybės knygų, pasinaudodamas žiniomis, kurias įgijo gyvendamas ATR, šmaikštusis markizas parašė: *La Pologne telle qu'elle a été, telle qu'elle est, telle qu'elle sera* (1775), *Lettres à une illustre morte, décédée en Pologne depuis peu de temps* (1771) ir *La vie du comte Wenceslas Rzewuski* (1782).

321 „On croiroit qu'il y auroit tout à craindre en voyageant dans un pays où la liberté dégénère souvent en licence, néanmoins c'est un phénomène qu'un vol ou qu'un assassinat. Les bonnes mœurs font ce que ne feroient pas les Loix ; chacun traverse les forêts la nuit comme le jour, à l'abri de toute insulte et de tout péril“. Žr.: Caraccioli L.- A., *La Pologne, telle qu'elle a été, telle qu'elle est, telle qu'elle sera*, Varsovie, Poitiers, 1775, p. 64.

322 Simonas Linguetas gimė 1736 m. Reimso mieste. Žinome, kad dirbo Cveibriukeno grafo palatino sekretoriumi ir kartu su juo keliavo į Lenkiją. Vėliau Linguetas pradėjo advokato karjerą, buvo Paryžiaus parlamento narys. 1773 m., įvykus pirmajam ATR padalijimui, Linguetas parašė savo *Considérations politiques et philosophiques, sur les affaires présentes du Nord, et plus particulièrement sur celles de Pologne* (1773). 1777 m. jis įkūrė savo laikraštį *Annales politiques et littéraires*, kuris sulaukė didžiulio pasisekimo, tarp uolių skaitytojų įskaičiuodamas net karališkosios šeimos narius. Prancūzijos revoliucijos laiku, 1794 m., už teiginį, kad duona yra kenksmingas maistas, Linguetas giljotinuotas, nes tokią nuomonę revoliucionieriai laikė nepagarba liaudžiai.

323 „Des parricides, des empoisonnements, des impiétés énormes se sont commis et se commettent encore quelquefois chez les Peuples les mieux gouvernés. La Pologne est le seul pays où ces actions horribles ne soient pas connues.“ Žr.: Linguet S., *Considérations politiques et philosophiques sur les affaires du Nord et particulièrement sur celles de Pologne*, Londres, 1773, p. 122.

324 Pyrrhys de Varille (1708–1800) gimė Normandijoje, 1755 m. atvyko dirbti auklėtoju Sanguškų namuose. Paskelbė darbų apie ATR: *Lettres historiques et politiques à son altesse Le Prince Jean Sanguszko sur les Interrègnes de Pologne depuis les établissements des Pacta Conventa* (1764); *Réflexions politiques sur la Pologne* (1782).

Be pavojaus važiuojama Lenkijoje iš vienos pusės į kitą. Keliautojas neskolingas už savo saugumą gausioms policijos pajėgoms ar kariuomenei, išsidėsčiusiai nuo vieno atstumo iki kito. Valstybė nesuteikia jam jokios pagalbos kelyje, o vienintelė jo gynyba yra jo paties drąsa ir viešas sąžiningumas[325].

Jis net nurodo pavyzdį:

Aš pats kelis kartus gavau didžiules sumas aukso, kurias paprastas kazokas apsiginklavęs ietimi man atgabeno į Varšuvą iš Volynės gilumos. Ir dauguma bajorų taip siunčia savo pinigus. Jie gali tai pavesti paprastiems ir ištikimiems asmenims. O Prancūzijoje Liono mokesčių rinkėjai surinktus pinigus karaliaus iždui į Paryžių turėjo gabenti vežimu, kurį labai saugojo[326].

Taigi grįžkime prie Giliberťo. Keliaudamas per Šveicariją Ženevoje jis susitiko su gamtininku Charles'u Bonneťu (1720–1793)[327], o Berne – su Halleriu. Toliau keliavo Vokietijos link, rinkdamas žoleles. Vienoje Giliberťas praleido rugpjūtį ir rugsėjį. Anot Sainte-Marie, jis Šenbruno rūmuose pietavo su gydytoju Antonu Störcku (1731–1803), kuris jam grąžino Charrono ir Montaigne'o knygas, atimtas iš jo prie miesto vartų. Mat imperatorė Marija Teresė (1717–1780) Austrijos imperijoje uždraudė platinti raštus, laikytus prieštaraujančiais Katalikų Bažnyčios mokymui. Galima spėti, kad autorių skepticizmas, būtent Charrono polinkis į tikėjimo laisvę, austrų valdžiai nepatiko. Įdomus faktas, kad knygos buvo konfiskuotos ir grąžintos, vadinasi, Giliberťą žinojo ir pripažino imperijos sostinėje. Čia lionetis susipažino su gydytojais Antonu de Haenu[328], Maximilianu Stollu[329], Collinu[330], Josephu von Quarinu (1733–1814) ir botaniku

325 „on parcourt sans danger la Pologne d'un bout à l'autre. Ce n'est point à une maréchaussée nombreuse, ou à des troupes postées de distance en distance qu'un voyageur doit sa sûreté. L'etat ne luy fournit aucun secours sur la route, et il n'a d'autre défense que son courage et l'honnêteté publique" in: Pyrrhys de Varille C.-F., „Première lettre sur les diettes de convocation", in: *Lettres historiques et politiques à son altesse Le Prince jean Sanguszko sur les Interrègnes de Pologne* p. 106.

326 „J'ay moi-même reçu plusieurs fois des sommes considérables en or, qu'un simple cosaque avec la longue pique m'apportait à Varsovie du fond de la Volhinie, et la plupart des Seigneurs ne font point de difficulté d'envoyer ainsi leur argent. Ils peuvent le remettre avec beaucoup plus d'assurance à des hommes simples et fidèles, que les Receveurs généraux des fermes de France à Lyon ne confient à la diligence de cette ville les deniers du Roy qu'ils sont obligés d'envoyer à Paris". *Ibid*., p. 106.

327 Charles Bonnet buvo vienas iš didžiausių savo laikų gamtininkų, sėkmingų knygų autorius ir amarų partenogenezės atradėjas. 1745 m., jis išleido „Vabzdžių mokslų traktatą" (*Traité d'insectologie*).

328 Anton de Haen (1704–1776) – nyderlandų kilmės gydytojas, daug nuveikęs medicinos srityje Austrijoje. Vienas iš reikšmingiausių praktikuojančių gydytojų Europoje XVIII a. See: Hirsch A.: „Haën, Anton van", in: *Allgemeine Deutsche Biographie*, Band 10 (1879), p. 311–313.

329 Maximilian Stoll (1742–1788) – vokiečių jėzuitas, išėjęs iš ordino studijuoti mediciną Vienoje, kur gavo daktaro laipsnį ir dirbo kartu su De Haenu. Jis ypač pasižymėjo kaip epidemiologas. Žr.: Guiart J., *op. cit*., p. 188.

330 Žinoma, kad Collinas dėstė patologiją 1786–1787 m. Vienos universitete. Žr.: *Vorlesungen welche sowohl ordentlich als ausserordentlich an der Universität zu Wien*, Wien, 1786.

Nikolausu von Jacquinu[331], kuris jam aprodė imperatoriškąjį botanikos sodą[332]. Rūmų parke Giliberťas susitiko su imperatore. O pakviestas pas rūmų leidėją ir knygininką Edlerį von Trattnerį (1719–1798) turėjo progos pakalbėti su imperatoriumi Juozapu II (1741–1790)[333]. Šis monarchas ėmėsi ambicingų reformų, todėl patiko Giliberťui, kuris vėliau laiške von Jacquinui jį apibūdins kaip „didį žmogų“[334]. Be to, Giliberťui Pazmanno ligoninėje parodė pacientus, gydomus dėmėtąja mauda[335].

Nikolaus Joseph von Jacquin (1727–1817). Viešai prieinama.

Lemtingas susitikimas: susipažįsta su ATR valdovu

Spalį Giliberťas atvyko į Varšuvą. Laukdamas savo žmonos Jeanne'os jis turėjo laiko konsultuoti „reikšmingus“ (pranc. *de marque*) pacientus[336], susipažino su Stanislovu Augustu. Tuo metu valdovui buvo keturiasdešimt treji, o mokslininkui – trisdešimt ketveri metai. Abu iš pat pradžių puikiai susibendravo. 1776 m. Giliberťas rašė savo draugui Louis'ui Viteťui: „Su karaliumi galima taip maloniai bendrauti, kaip ir su kitais paprastais žmonėmis. Jis labai išsilavinęs politikos ir gamtos moksluose, ypač

331 Nikolaus Joseph von Jacquin (1727–1817) – Vienos universiteto botanikos profesorius. Austrijos valdžios išsiųstas į Pietų Ameriką rinkti augalus ir papildyti Vienos botanikus sodus. Žr.: Guiart J., *op. cit.*, p. 188.

332 Giliberťo laiškas von Jacquinui, parašytas 1776 kovo 13 d., 1a, NMW, Nachlass Jacquin.

333 Sainte-Marie, *op. cit.*, 1814, p. 3.

334 „Votre aimable souverain que j'aime parce que c'est un grand homme [François II]“. Žr.: Giliberťo laiškas von Jacquinui, parašytas Gardine 1781 m. vasario 4 d., UU, „Dörfler: to specificerade mottagare“, V1.

335 Roques J., *Phytographie médicale*, tome II, Paris-Lyon: 1835, p. 393–394.

336 Giliberťo laiškas profesoriui Viteťui, parašytas Varšuvoje 1776 m. spalio 6 d., VU RS F 26–2765, f. 1.

mėgsta pastarąjį“[337]. Kitais metais Varšuvoje Gilibert’as dažnai Stanislovo kvietimu lankėsi karališkoje pilyje[338].

Vienas faktas liudija ryšius, siejusius Giliberťą ir karalių: kai 1780 m. gruodžio 11 d. Gardine gimė jo pirmasis sūnus, karalius pasirinktas krikštatėviu per krikštą, vykusį gruodžio 24 d.[339], o vaikas jo garbei pavadintas Stanislas’u Auguste’u. Jau suaugęs krikšto sūnus nepamirš savo krikšto tėvo šalies[340]. O 1789 m., kai Gilibert’as patyrė sunkumų, Stanislovas Augustas rašė: „Krikštatėvis nepamiršo, kad jo krikšto sūnus yra sūnus žmogaus, kurį gerbiu ir myliu“[341].

Taigi Stanislovo Augusto ir Giliberťo bendradarbiavimas virto ilga ir ištikima draugyste. Verta pasakyti kelis žodžius apie ATR valdovą. Apie jį prancūzų istorikas Jeanas Fabre’as rašė: „Joks kitas žmogus neturėjo tiek daug kantrybės ir tiek daug neatsižadėjo, kaip Stanislovas Augustas[342]“, „karalius, kuris rimčiau nei kas kitas suvokė savo pareigas“[343]. Taip manė ir valdovo biografas britas Adamas Zamoyskis: „Stanislovas buvo vienas protingiausių žmonių, kada nors sėdėjusių Lenkijos soste, ir tikrai darbščiausias, ir labiausiai atsidavęs savo šaliai“[344]. Stanislovas norėjo padaryti savo tautą laimingą[345] ir kantriai dirbo, 1789 m. Filipui Mazzei’ui[346] jis rašė: „kantrumas ir drąsa 30 metų buvo mano lozungas“. Ilgą laiką Stanislovas vertintas neigiamai dėl ATR padalijimų. Tai apibendrino venecijietis rašytojas ir avantiūristas Casanova (1725-1798): „Kai prisimenu gerbtinas šio puikaus princo savybes, man sunku suvokti, kaip jis galėjo padaryti tokių didelių klaidų, iš kurių ne mažesnė – išgyventi savo tėvynės išnykimą[347].

---

337 „le Roi est aussi doux dans le tête à tête qu’un simple particulier, il est très savant, en politique, et en histoire naturelle, il aime surtout beaucoup cette dernière science“. Giliberťo laiškas profesoriui Viteťui, parašytas Varšuvoje 1776 m. spalio 6 d., VU RS F 26–2765, f. 1 v

338 Sainte Marie E., *op. cit.*, p. 4.

339 Stanislovo Augusto laiškas Giliberťui, parašytas 1789 m. spalio 3 d., AGAD ZP, MS 185 f 41.

340 Dar įdomu pastebėti, kad antras vaiko vardas – Joachim (Joachimas). Tada toks vardas Prancūzijoje buvo nedažnas. Yra nemaža ištikimybė, kad jis pavadintas LDK pakanclerio Jokimo Liutauro Chreptavičiaus (1729–1812), kurį Gilibert'as pažinojo, garbei.

341 „Le parrain n’a pas oublié que son filleul est le fils d’un homme que j’estime et que j’aime“. Stanislovo Augusto laiškas Giliberťui, parašytas 1789 m., spalio 3 d. AGAD ZP MS 185, fol. 42.

342 „Nul homme d’état ne poussa plus loin que Stanislas- Auguste la patience ni l’abnégation“. Žr.: Fabre J., *op. cit.*, p. 75.

343 „Un roi qui plus que nul autre a pris son métier au sérieux“. Žr.: Fabre J., *ibid.*, p. 75.

344 „Stanislaw was one of the most intelligent men ever to sit on the Polish throne, and certainly the most hard-working and devoted to his country“. Žr.: Zamoyski A., *op. cit.*, p. 461.

345 *Ibid.*, p. 319.

346 *Ibid.*, p. 318, išnašas 39. Filippo Mazzei (1730–1816) – italų gydytojas, prekybininkas ir literatas, buvo Stanislovo Augusto rūmų patarėjas ir jo atstovas Paryžiuje Prancūzijos revoliucijos metu. Žr.: Stanislovo Augusto laiškas Mazzei’ui, parašytas 1789 m. lapkričio 12 d.

347 „Toutes les fois que je me rappelle les qualités si dignes d’estime de cet excellent prince, j’ai peine à concevoir comment il a pu tomber dans d’aussi grandes fautes, dont la moindre n’est pas d’avoir survécu à sa patrie“. Žr.: *Mémoires de Casanova*, tome sixième, Paris: Eugène Flammarion, 1872, p. 135.

Stanislovas Augustas Poniatovskis, 1786. Dailininkas Marcello Bacciarelli (1731-1818)
Lvovo nacionalinė dailės galerija. Viešai prieinama.

Tačiau, pasak lenkų istorikės Krystynos Zienkowskos, ne tiek karalius, kiek ATR buvo atsakinga už ATR žlugimą[348]. O Zofia Zelinska primena, kad savo valdymo metu modernizuodamas Respubliką Stanislovas Augustas stengėsi ją atverti Vakarams. Jam valdant įsteigta Edukacinė komisija, Kadetų mokykla, kurioje rengti kadrai kariuomenei ir administracijai, ir paskelbta Gegužės trečiosios konstitucija[349]. Dėl valdovo įgyvendintų reformų ATR reikšmingai stiprėjo ir būtent todėl kaimyninės galybės nusprendė ją užpulti ir pasidalinti. Šiuo atžvilgiu reikšmingi Nikolajaus Repnino (1734–1801), įgaliotojo ministro ATR, žodžiai: „Jis visada veikė prieš mūsų naudą, vadovavo visiems pokyčiams Lenkijoje, kurie prieštaravo mūsų vizijoms“[350].

Kaip ir Gilibert'as, valdovas buvo labai smalsus ir troško žinių[351]. Savo memuaruose ponia de Brancas (1676–1763), kuri susipažino su Stanislovu Poniatovskiu, kai 1753-1754 m. jis lankėsi Paryžiuje, pastebėjo:

> *Atrodo, ne tik Lenkijos įstatymus ir įpročius jis gerai moka, bet išmano ir gretimų šalių. Jis išmano mūsų [Prancūzijos] istoriją, pasakoja apie mūsų valdovus. Pokalbiai su juo yra malonūs ir gerokai gilesni nei su dauguma prancūzų. Jis stengiasi sužinoti apie viską: mokslus, valdymo principus, karybą*

348 Zienkowska Kr., *Stanisław August Poniatowski*, Wrocław: Wydawnictwo Ossolineum, 2004, p. 423–424.

349 Zelinska Z., „Stanisław August – Krol i polityk“, in: *Stanisław August Ostatni król Polski, polityk, mecenas, reformator 1764–1795*, (ed. Sołtys A.), Warszawa: Arx Regia, 2011, p. 15, 20-21. Nepaisant juodosios legendos, lydėjusios Stanislovą Augustą, istorikai nuo XIX a. pabaigos stengėsi jį reabilituoti. XX a. visų pirma bus prisimenami Emanuelis Rostworowskis ir Jerzy Michalskis.

350 „Il avait toujours agi contre nos avantages, il avait présidé à tous les changements en Pologne contraires à nos visions“. Žr.: Stanislas Auguste, *op. cit.*, p. 23.

351 Fabre J., *op. cit.*, p. 191.

ir karą. Jam viskas įdomu ir jis apie viską puikiai kalba, nesipuikuodamas, kukliai. Be to, jis puikiai bendrauja su ministrais, kariuomenės generolais, akademikais, vyresnėmis dvaro damomis ir girdžiu, kad mūsų jaunos ir gražios damos tiki, jog jis moka tik patikti, ir dažniausiai jam pavyksta[352].

O menininkė Élisabeth-Louise Vigée Le Brun (1755–1842), kuri nupiešė Stanislovo Augusto portretus, rašė:

Stanislovas Poniatovskis buvo aukštas. Jo gražus veidas išreiškė švelnumą ir geranoriškumą. Jo balsas skambėjo skvarbiai, o eisena buvo natūrali, be galo ori. Jis kalbėjo ypač žavingai, pasižymėjo didele meile raidėms ir jas išmanė. Jis taip aistringai mylėjo menus, Varšuvoje karalius nuolat lankėsi pas geresnius menininkus. Jo gerumas tikrai neprilygstamas[353].

Dar reikia pridurti, kad Prancūzijos kultūra buvo patraukli Stanislovui Augustui, jo mėgstamiausia kalba buvo prancūzų[354], savo memuarus rašė prancūziškai. Buvo laikas, kai jis bandė būti panašus į karalių Henriką IV (1553–1610). Adamas Zamoyskis rašė: „Jis neabejotinai pasižymėjo Prancūzijos karaliaus draugiškumu, galantiškumu ir protingumu, rūpinimusi savo pavaldiniais ir pragmatiniu požiūriu į politiką"[355]. Stanislovas netgi buvo užsisakęs Prancūzijos karaliaus biustą.

Valdovas ir gydytojas botanikas turėjo nemažai bendrų charakterio bruožų ir troškimų. Abu santūrūs, smalsūs, darbštūs, atsidavę viešajai gerovei, kosmopolitai (Stanislovas Augustas kalbėjo įvairiomis kalbomis, o Gilibert'as susirašinėjo su daugeliu užsienio mokslininkų). Abu ištroškę reformų. Stanislovas Augustas norėjo pertvarkyti ir atgaivinti savo šalį, tačiau susidūrė su stipriais didikų ir kaimyninių šalių priešta-ravimais. O Gilibert'as labai kritikavo medicinos ugdymo sistemą ir norėjo taikyti savo pedagogikos metodiką. Iš tiesų Stanislovo Augusto noras pakelti bendrą visuomenės švietimą patiko pedagogui Gilibert'ui ir jis padėjo valdovui.

---

352 „il paraît non seulement instruit des lois, coutumes et usages de la Pologne, mais des pays qui y ont rapport. Il sait notre histoire, les anecdotes de chaque règne; sa conversation est agréable et bien au-dessus de celle de la plupart des français. Il cherche à s'instruire de tout, également appliqué aux sciences, aux maximes de gouvernement, à ce qui concerne le militaire et la guerre. Il n'est rien dont il ne s'occupe, dont il ne parle, et très bien, sans ostentation, avec modestie; il est également de bonne compagnie pour un ministre, pour un général d'armée, pour un académicien, pour une vieille dame d'honneur; et j'entends dire que nos jeunes et belles dames croient qu'il ne sait que plaire et qu'il y est généralement parvenu". Žr.: Fabre J., *op. cit.*, p. 191, išnašas 44.

353 „Stanislas Poniatowski était grand. Son beau visage exprimait la douceur et la bienveillance. Le son de sa voix était pénétrant, et sa marche avait infiniment de dignité sans aucune affectation. Il causait avec un charme tout particulier, possédant à un haut degré l'amour et la connaissance des lettres. Il aimait les arts avec tant de passion, qu'à Varsovie, lorsqu'il était roi, il allait sans cesse visiter les artistes supérieurs. Sa bonté était vraiment sans pareille". Žr.: *Souvenirs de Madame Louise-Elisabeth Lebrun*, tome III, Paris: H. Fournier Jeune, libraire, 1836, p. 29–31.

354 Fabre J., *op cit.*, p.163–186.

355 „He certainly shared the French king's gifts of affability, gallantry and clemency, his concern for his subjects, and his pragmatic attitude to politics". Žr.: Zamoyski A., *op. cit.*, p. 182, 223.

Be to, abu buvo jausmingi ir jautrūs. O tai gali būti susiję su jų vaikyste. Prisimename, ką Giliberťas rašė. Panašiai rašyta ir Stanislovo Augusto memuaruose:

> *Iš tiesų netobulas bendrasis ugdymas Lenkijoje tiek dėl pačių mokslų, tiek dėl moralės buvo priežastis mano motinai drausti man kalbėti su visais, kurių blogo pavyzdžio ji bijojo [...]. Stengdamasis kalbėti tik su tobulais žmonėmis, aš beveik su niekuo nekalbėjau [...]. Paprasčiau sakant, man niekada neleido būti vaiku. Tai lyg balandžio mėnuo išbrauktas iš metų*[356].

Ir abu vertino gerus žmonių santykius: nepaisydamas užimtumo, Giliberťas savo draugus laikė labai svarbiais. O Stanislovas Augustas, kuris per trisdešimt metų susidūrė su sudėtingais valstybės vidaus ir užsienio politikos klausimais, teigė: „Iš tikrųjų žmonių, kurie gerai dera tarpusavyje, draugija yra vienintelė autentiška gyvenimo laimė“[357]. Adamas Zamoyskis, kuris ilgas valandas archyvuose nagrinėjo paskutinio ATR valdovo gyvenimą, teigė, jog Stanislovo „instinktyvus gerumas atsispindi jo susirašinėjimo dėžutėse“[358].

Dar pridurkim, kad valdovas labai vertino mokslininkus, nes ieškojęs moralinės Prancūzijos filosofų paramos ne tik jos negavo[359], bet šie dar labiau palaikė Prūsijos karalių Frydricho II Didžiojo ir Rusijos imperatorės Kotrynos II politiką. Pavyzdžiui, 1770 m. abatas Guillaume-Thomas Raynalis (1713-1796) savo „Europos vaizde“ (*Tableau de l'Europe*) ciniškai rašė: „Lenkija, būdama vergų tauta, nusipelno tik išorės engėjų“[360]. O Voltaire'as apsidžiaugė Pirmuoju ATR padalijimu[361]. Dėl to Stanislovas Augustas kreipėsi į mokslininkus, kad šie jam padėtų reformuoti šalį[362]. Šiuo atžvilgiu Giliberťas, palaikęs santykius su įvairių šalių mokslininkais, tikrasis aukščiau minėtų „Respublikos žinovų“ atstovas, kuris mėgo sakyti: „mokslas yra geras, tik jeigu galima jį perduoti“, monarchui galėjo tik patikti[363] .

---

356 „l'imperfection réelle et fort générale de l'éducation nationale en Pologne, tant pour les sciences que la morale, portoit encore ma mère à me faire éviter la conversation de tous ceux dont elle craignoit pour moi le mauvais exemple. [...] A force de chercher des gens parfaits, je ne parlois presque à personne. On ne m'a pour ainsi dire jamais laissé le temps d'être enfant; c'est comme si l'on ôtoit le mois d'Avril à l'année“. Žr.: Stanislas-Auguste, *op. cit.,* p. 30.

357 *Ibid.,* p. 303.

358 „His instinctive kindness shines forth from the boxes of his correspondence“. Žr.: Zamoyski A., *ibid.*, p. 440.

359 Istorikas Jean Favre'as, su humoru perfrazuodamas žymaus Laclos de Choderlos'o kūrinį „Pavojingi santykiai“ (*Les liaisons* dangereuses (dangereuses, 1782), tai vadina nuviliančiais santykiais („Les liaisons décevantes“).

360 „La Pologne n'ayant qu'un peuple esclave au-dedans, mérite de ne trouver au dehors que des oppresseurs“. Žr.: Raynal G.-Th., *Tableau de l'Europe*, Maestricht, 1774, p. 16.

361 Cornut R., *Voltaire complice et conseiller du partage de la Pologne*, Paris: J. Lecoffre et Cie et Dentu, 1846, p. 21.

362 Zamoyski A., *op. cit.*, p. 226.

363 „la science n'est bonne qu'autant qu'on peut la communiquer“. Žr.: Gilibert J.-E., *L'anarchie médicinale*, seconde partie, *op. cit.*, p. 46.

IV

IV

IV SKYRIUS

ĮSIKŪRIMAS GARDINE

IV

Gardinas – miestas, kuris keičiasi

Išvykęs iš Varšuvos pakeliui Giliberťas aplankė Lietuvos pietus, kur jis pamatė septynis puikius geležies klodus. Spalio pabaigoje atvyko į Gardiną[364]. Pažiūrėkime, kaip tada atrodė miestas, kuriame Giliberťas turėjo praleisti šešerius metus. Didžioji miesto dalis įsikūrusi dešiniajame Nemuno krante keliose aukštumose, kurias skyrė gilios daubos. Vakaruose ir šiaurėje miestas ribojosi su Nemuno intaku Gardinėle. Tik nedidelė Gardino dalis, Užnemunė, įsikūrusi kairiame Nemuno krante. Grafui Tyzenhauzui patiko prancūzų klasicizmas, tai rodo jo dvaras priemiestyje, Horodnico kaimo aikštės centre: parkai sudaryti iš geometrinių formų medžių alėjų ir iškarpytų gyvatvorių[365].

1765 m. gavęs valdyti ekonomijas, vystydamas gamybą dideliu mastu ir didindamas LDK lėšas, pagal škotų ekonomisto Adamo Smitho (1723–1790) koncepcijas grafas ant upelės Gardinėlės (Городничанка) krantų Horodnice pradėjo įsteigti gamyklas[366]. Fabrikuose gaminta: tekstilė, drobė, medvilnė, linas, šilko kojinės, kepurės, nėriniai, šaunamieji ginklai, adatos, žaidimo kortos, vaškas, karietos. Juose darbavosi apie 3000 žmonių, taip pat iš aplinkinių kaimų. Žinoma, kad vienoje gelumbės manufaktūroje dirbo apie 400 darbininkų[367].

Norėdamas, kad Gardinas taptų vienu iš LDK kultūros ir mokslo centrų, grafas Tyzenhauzas siuntė savo atstovus į užsienį, būtent į Paryžių, kad rastų įvairių sričių profesionalų. Vietos valdžiai nepatiko, kad gabūs specialistai kalbinami palikti šalį ir įsidirbinti užsienyje. Pavyzdžiui, 1772 m. prancūzas Jacques'as Bécu už bandymą pasamdyti grafui kvalifikuotą darbininką buvo įkalintas Bastilijoje. Jam pavyko išeiti tik Stanislavo Augusto pažįstamos ponios Geoffrin[368] dėka[369]. O dar po kelerių metų, 1778 m., prancūzų užsienio reikalų ministras grafas de Vergennes'as (1719–1787) paprašė Paryžiaus policijos ištirti grafo Tyzenhauzo veiklą Prancūzijos sostinėje, užtikrinti, kad jis nesamdytų specializuotų darbuotojų ir neišvežtų jų į Lietuvą[370].

Tačiau nepaisant kliūčių, grafui pavyko pritraukti į Gardino fabrikus daug meistrų ir darbininkų iš užsienio, kurie ne tik dirbo, bet ir apmokė vietinius. Kiekvienas turėjo ruošti bent du mokinius, dažniausiai kilusius iš baudžiauninkų šeimų. Organizuotos prancūzų ir vokiečių kalbų pamokos, kad mokiniams būtų lengviau mokytis[371]. Pri-

---

364 Giliberťo laiškas Viteťui parašytasVaršuvoje 1776 m. spalio 6 d., VU RS F 26–2765, f. 2 v.

365 Kiaupa Z., *op .cit.*, p. 223.

366 Gedminienė J., Gardinas – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūros centras. XVIII a. antroji pusė (1765–1793 m.), daktaro disertacija, Vilniaus Universitetas, Vilnius, 2014.

367 Coxe W., *Travels into Poland, Russia, Sweden and Denmark*, London, ed: J. Nichols, volume I, 1784, p. 220.

368 Marie-Thérèse Rodet Geoffrin (1699–1700), turėjusi garsų saloną.

369 Borderioux X., Кондаков Д., „Модны імпарту Рэчы" Паспалітай: парыжскія закупы Антонія Тызенгаўза", in: *Асоба і час,* 2018, p. 5–9.

370 Kandakou D., „Les Lituaniens à Paris à la fin du XVIIIe siècle vus par la police", in: *Cahiers Lituaniens*, n°12 (2013), p. 9.

371 Gedminienė J., *op. cit.*, p. 97, Kiaupa Z., *op. cit.*, p. 261.

traukdavo taip pat menininkų, mokslininkų ir technikų. Pavyzdžiui, baleto mokyklai įsteigti pakviestas prancūzas François'as Gabrielis Ledoux'as (1755–1823), kurio mokiniai buvo iš Alytaus ir Gardino ekonomijų. Įkurta ir matavimo mokykla, vadovaujama matematiko Pranciškaus Ksavero Norvaišos (1742–1819), veikė astronomijos kabinetas[372]. 1773 m. grafas kvietė ir Jean-Jacques'o Rousseau apsigyventi Lietuvoje, tačiau filosofas atsisakė.

Be to, gavus karališką privilegiją Gardine veikė spaustuvė[373], kurioje spausdinti oficialūs dokumentai, istoriniai tekstai, grožinė literatūra, komedijos, dažniausiai išverstos iš prancūzų kalbos, „Gardino laikraštis" (lenk. *Gazeta Grodzieńska*), kuris ėjo kiekvieną savaitę 1776–1783 m. (iš viso apie 400 numerių), „Kalendorius" (1776–1800)[374].

Darbo sutartis

1776 m. gegužės 9 d. darbo sutartis (lotynų kalba)[375] sudaryta tarp LDK dvaro iždininko, grafo Tyzenhauzo ir Gilibert'o, „žinomo Liono karališkosios medicinos kolegijos profesoriaus ir Monpeljė akademijos Medicinos fakulteto daktaro". Pagal ją Gilibert'as įsipareigojo per dešimt metų įkurti medicinos ir veterinarijos mokyklas, įsteigti gamtos mokslų kabinetą, užveisti sodą, mokyti gydytojus ir veterinarijos gydytojus, instruktuoti ekonomijų chirurgus, konsultuoti visus ekonomijai priklausiusius ligonius. Mokslininkas turėjo dėstyti LDK gamtos istoriją (ypač botaniką, žemdirbystę ir mineralogiją), šias pamokas reikėjo įtraukti į būsimą periodinį mokyklos leidinį „Efemeridės". Verta pažymėti, kad planuota studentus rinkti iš aristokratijos. Taigi Gilibert'ui ši sutartis kėlė itin ambicingų tikslų.

Buvo nustatyta, kad nuo 1775 m. rugpjūčio 1 d. (kai Gilibert'as išvyko iš Liono) už kiekvienus valstybės tarnybos metus bus sumokėta 280 dukatų. Sutartyje pažymėta, kad Gilibert'ui bus laiku sumokėta. Be to, gydytojui bus paskirtas išlaikymas, būstas, kuras, žvakės ir „kiti būtini dalykai". Jam ir jo žmonai skiriami du tarnai, o iždininko arklidėse laikoma pora žirgų.

Išmokos natūra yra gana klasikinės. Pavyzdžiui, 1758 m. į grafienės Potockos (gim. Sapieha) prašymą atsiųsti jai gabų chirurgą Juzefas Severinas Vasilevskis atsakė, kad vykstant Septynerių metų karui sunku rasti, tačiau jis pažįsta patyrusį chirurgą, kuris prašo „šešių dukatų per mėnesį, gero valgio („gero stalo"), gero apgyvendinimo, vieno drabužio per metus ir tarno, kuris jį aptarnautų grafienės lėšomis, laisvės konsultuoti

372 Antano Tyzenhauzo laiškas Rousseau, parašytas Gardine 1773 m., AGAD ZP, f. 351. Cituoja: Gedminienė J, *op. cit.*, p. 107–108.

373 Veikė 1775–1796 m. Žr.: Gordziejew J., Socjotopografia Grodna w XVIII wieku, Toruń :Wydawnictwo Adam Marszałek, p. 298.

374 Lojek J., „Gazeta Grodzienska 1776-1783", in: *Rocznik Historii Polskiego*, 5/2, 1966, p. 5–44; Игнатович Ф.И., „Ж.Э. Жилибер и его попытка издаиия медико-биологического журнала в Гродно", in: *Гарадзенскія чытанні: зб. матэрыялаў*, Гродна, 2011, p. 22; Gedminienė J., *op. cit.*, p. 121, 139.

375 Originali versija (lotynų k.) su lietuvių vertimu – prieduose. Žr.: Wrzosek A., „Założenie Królewskiej Szkoły Lekarskiejw *Grodnie* za Stanisława Augusta", in: *Archiwum Historii i Filozofii Medycyny oraz historiii Nauk Przyrodniczych*, 1925, z. 2,, p. 159–160.

kaimynystėje ir pašaro dviem arkliams“[376].

Be to, žinoma, kad Giliberťas buvo paskirtas Gardino karališkosios medicinos mokyklos direktoriumi ir profesoriumi, gamtos istorijos profesoriumi, LDK gamtos mokslų tyrinėtoju, valdovo gydytoju, Lietuvos ligonių inspektoriumi[377].

Garbingiausios Giliberťo pareigos – Stanislovo Augusto gydytojas. Be to, jos liudijo valdovo pasitikėjimą prancūzu, kuris geografiškai buvo per toli, kad padėtų iškilus problemai. Tiesą sakant, tuo metu buvo gana įprasta, kad gydytojai konsultuodavo susirašinėdami. Pavyzdžiui, 1746 m. Varšuvos gydytojas Guitarďas rašo grafienei Potockai į Semiatyčių (*Siemiatycze*) rūmus Lenkijoje rekomenduodamas ištraukti kraujo iš rankos, ne iš kojos[378].

Kitos jo pareigos – Lietuvos ligoninių inspektorius. Gardino medicinos mokykla buvo vienintelė tokia moderni įstaiga LDK. Ji baigta statyti 1777 m. rudenį. Projektuoti padėjo Giliberťas, kurį ypač įkvėpė vieno didžiausio to meto gydytojo Gerarďo van Swieteno (1700–1772) darbai. Tiesa, nyderlandų gydytojas pasižymėjo ne tik kaip pirmasis vampyrų medžiotojas istorijoje, kai imperatorienės Marijos Teresės prašymu jis išvyko tirti jų tariamo egzistavimo Moravijoje[379], bet ir kaip medicinos studijų reformatorius Austrijos imperijoje. Būtent jis įkvėpė 1754 m. Vienoje įkurti pirmąją modernią kliniką.

Dar pažymėtina, kad botanikos sodas sumanytas kaip būtinas mokyklos priedas, mat augalai turėjo būti skirti vaistams ruošti. Verta pastebėti, kodėl planuota rinktis studentus iš aristokratijos. Tikriausiai manyta, jog jie jau turi pagrindinių skaitymo ir rašymo žinių.

Botanikos sodo įkūrimas

Pagal darbo sutartį Giliberťas ėmė kurti Gardino botanikos sodą (*Hortus Grodnensis*). Europos botanikai jam siuntė augalų sėklas. Iš Vienos Nikolausas Jacquinas atsiuntė tūkstančio sėklų dėžę kartu su retais augalais[380]. Lionietis Antoine'as Gouanas – sėklų iš pietinių Prancūzijos regionų, strasbūrietis Jeanas Hermannas[381] – kelis retus

376 „six ducats par mois, une bonne table bon quartier, un habit par an, et un garçon pour le servir aux frais de V. E. avec la liberté d'aller faire quelques cures dans le voisinage s'il y étoit appelé et les fourrages pour deux chevaux“. Vasilevskio laiškas grafienei Potockai (gim. Sapieha), parašytas Varšuvoje 1758 m. balandžio 27 d., LMAVB , F 139-647, f.1–2.

377 Giliberťo laiškas Halleriui, parašytas 1776 m. rugpjūčio 12 d., BB (N Albrecht von Haller 105.19, Gilibert, Jean Emanuel: 8), 1b.

378 Guitarďo laiškas grafienei Potockai, parašytas Varšuvoje 1746 m. liepos 18 d., LMAVB F. 139–1037, f. f. 4-4v.

379 Atlikęs tyrimą, jis paliko ataskaitą prancūzų kalba, 1768 m. išverstą ir publikuotą „Traktatas apie vaiduoklių egzistavimą su priedu apie vampyrizmą“ (*Abhandlung des Daseyns der Gespenster, nebst einem Anhange vom Vampyrismus*). Giliberťo laiškas Antoine-Laurent Jussieu, parašytas 1777 m. lapkričio 23 d., MNHN, Per K 130.

380 Giliberťo laiškas parašytas von Jacquinui Gardine 1777 m. birželio 20 d., 1a, NMW, Nachlass Jacquin.

381 Jeanas Hermannas (1738–1800) – Strasbūro gydytojas ir gamtininkas. Giliberťo laiškas Antoine-Laurent'ui de Jussieu, parašytas 1777 m., rugsėjo 23 d., MNHN, Per K 130.

augalus, vokietis Peteris Simonas Pallasas[382] iš Peterburgo – Sibiro augalų. Beje, iš jo gautų sėklų Gilibert'as pasodino keružinį migdolą (lot. *Prunus tenella*)[383].

1776 m. pavasarį aptvertas labai didelis sklypas, pastatyti šiltnamiai[384] ir pasėti augalai. Taip gerai pavyko, kad liepos mėnesį išaugo 1200 svetimžemių augalų[385]. Rugpjūtį Gilibert'as rašė Halleriui, kad vasarą sode buvo 2000 skirtingų rūšių augalų. Susižavėję karalius ir Tyzenhauzas suteikė Gilibert'ui galimybę dirbti didesniuose sklypuose[386]. Naudodamasis tuo lapkritį Gilibert'as paprašė Hallerio, kad pasiūlytų Berno ekonomikos bendruomenei (pranc. *Société œconomique de Berne)*, kurios narys buvo Halleris, atlikti kviečių bandymus ir taip sužinotų, kokie javai gali augti LDK[387]. 1777 m. mirė Halleris, o 1778 m. – Linėjus. Gilibert'ą labai paveikė šių gamtininkų, kuriais jis žavėjosi, mirtys. Laiške nežinomam gavėjui jis sielvartauja: „Mirtis, žiauri mirtis smogia mažiausiam vabzdžiui ir brangiausiai žmonijos galvai, todėl jos auka tapo ir didysis Linėjus, mano garsusis draugas, todėl mirė dieviškasis Haleris"[388].

Ruošiantis 1777 m. žiemai pastatytas naujas didelis šiltnamis su besisukančia krosnimi (pranc. *fourneau de rotation*)[389], trijuose šiltnamiuose auginti afrikiniai augalai. Laiške Antoine-Laurent'ui de Jussieu Gilibert'as rašė, kad sodas „dėl augalų įvairovės ir skaičiaus yra Monpeljė universiteto botanikos sodo lygio"[390]. Kadangi šiltnamiai davė gerų rezultatų, 1779 m. pastatyti nauji. Tuo metu von Jacquinas atsiuntė sėklų ir sode jau buvo šeši šimtai „labai gražių" skirtingų rūšių iš užsienio. Taigi šiltnamiai buvo reikalingi, jam Gilibert'as rašė: „Per pastaruosius ketverius metus daug išmokau iš savo klaidų"[391]. 1781 m. Stanislovas Augustas atsiuntė augalų sėklų, kurias švedų gamtininkas Danielis Solanderis (1733–1782) kaip dovaną perdavė per ATR atstovą Londone. Mat jis dalyvavo Jameso Cooko kelionėje 1768–1771 m. į Ramiojo vandenyno pietus laivu „Endeavour"[392]. 1780 m. laiške Stanislovui Augustui Gilibert'as teigė auginąs

---

382 Peteris Simonas Pallas (1741–1811), – vokiečių gamtininkas.

383 Gilibert J.-E., *Démonstrations élémentaires de botanique*, troisième édition, tome troisième, p. 618.

384 Gilibert'o laiškas von Jacquinui, parašytas 1776 m. kovo 13 d., 1a, NMW, Nachlass Jacquin.

385 Gilibert'o laiškas Stanislovui Augustui. Labai tikėtina, kad parašytas 1779 m. lapkritį. BKC, t. 721 (Nr. 49) p. 229.

386 Laiškas parašytas 1776 m. rugpjūčio 12 d., BB (Albrecht von Haller 105.19, Gilibert, Jean Emanuel: 8), 1a, 1b.

387 Gilibert'o laiškas, parašytas Halleriui 1776 m. lapkričio 19 d., 1b, BB (N Albrecht von Haller 105.19, Gilibert, Jean Emanuel: 9).

388 „la mort, la cruelle mort qui frappe avec indifférence le plus vil insecte et la teste la plus précieuse à l'humanité, le grand Linné a donc aussi été sa victime, mon illustre ami, le divin Haller est donc mort". Gilibert'o laiškas parašytas 1778 m. kovo 13 d., Vilniuje. ZZ, archiv, Ref: Ott, Gilibert, 1r nežinomas adresatas.

389 Gilibert'o laiškas parašytas von Jacquin'ui 1777 m. lapkričio 22 d., 1 a , NMW, Nachlass Jacquin.

390 „le dispute pour le choix des plantes et leur nombre à celui de Montpellier". Žr.: Gilibert'o laiškas Antoine-Laurent'ui de Jussieu, parašytas 1777 m., rugsėjo 23 d., MNHN, Per K 130.

391 „Depuis quatre ans j'ai beaucoup appris à mes dépens". Gilibert'o laiškas parašytas von Jacquinui 1779 m. rugpjūčio 13 d., 2a, NMW, Nachlass Jacquin.

392 Gilibert'o laiškas Stanislovui Augustui, parašytas 1781 m. rugpjūčio 1 d., AGAD ZP, MS 180, f. 397.

daugiau nei 2 000 augalų rūšių[393]. Sodo augalais, kaip vaizdine medžiaga, Giliberťas rėmėsi gamtos mokslų paskaitose[394].

Garsas apie Gardino botanikos sodą pasklido Europoje. Austrijos Nyderlandų laikraščio „Papildymai politiniams laikraščiams“ (*Supplément pour les Journaux politiques*) 1777 m. spalio–gruodžio numeryje rašyta, kad Gardino sodo šiltnamiuose (pranc. *orangeries*) augo arti tūkstančio rūšių iš užsienio atgabentų augalų, skirtų gydyti[395]. 1788 m. balandžio mėn. Paryžiaus laikraštyje „Medicinos žurnalas“ (*Journal de médecine*) paskelbta, kad Gardino sode prancūzų botanikas augina nuodingąją spigeliją (*Spigelia anthelmia*), ir aprašytos gydomosios šio augalo savybės. Giliberťo nuomone, šis iš Brazilijos kilęs augalas labai veiksmingai gydo parazitų sukeltas ligas. „Du drachmai[396] šio augalo – vienas geriausių vaistų nuo kirminų“, – teigė gydytojas aprašęs, kaip nuodingosios spigelijos lapais gydė nuo kirmėlių sukeltų konvulsijų kenčiantį dešimties metų berniuką, pažymėdamas, jog „lapai[397] padėjo sėkmingai išgydyti vaiką“[398].

Augalų gausa ir įvairovė traukė lankytojus. Pavyzdžiui, 1779 m. spalį Giliberťas priėmė kelis Vilniaus universiteto profesorius[399]. Sode lankėsi ir žymūs mokslininkai, keliaudami LDK: 1777 m. Giliberťo draugas prancūzų mineralogas Eugène'as-Louisas Patrinas (1742–1815)[400] ir 1778 m. šveicarų matematikas Jean Bernoullis (1744–1807). Beje, Giliberťas davė rekomendacinių laiškų Peterburgo mokslų akademijai ir Patrinas gavo leidimą tyrinėti Sibirą, kuriame keliavo aštuonerius metus[401]. Gardino botanikos sode lankėsi istorikas ir keliautojas Williamas Coxe'as (1748–1828), kuris savo „Kelionėse po Lenkiją, Rusiją, Švediją ir Daniją“ (*Travels into Poland, Russia, Sweden and Denmark*, 1784) apie sodą pasakojo taip:

> *Botanikos sodas, kurio 1776 m. dar nebuvo, kai 1778 m. važiavau [per Gardiną], p. Giliberťo rūpesčiu, man sukėlė pagarbą. Sode skaičiuojama 1500 egzotinių augalų, būtent gležnų Amerikos augalų, kurie auginami po atviru dangumi ir kurie gerai aklimatizavosi. P. Giliberťas man pasakė, kad jis*

393 Giliberťo laiškas Stanislovui Augustui, parašytas 1780 m., birželio 12 d., BKC 718 (nr 48) p. 902.

394 Lempicki S. (red.), „Okrąg Lwowski towarz. Nauczycieli szkól srednich i wyzszych w holdzie Komisji Edukacji narodowej i Stanisl. Konarskiemu“, in: *Studia i materjały do dziejów oświaty w Polsce XVIII wieku*, Lwów-Warszawa : Książnica Polska, 1923, p. 92.

395 *Supplément pour les journaux politiques, ou gazettes des gazettes des mois d'Octobre, Novembre et Décembre 1777*, „Pologne“, p. 23.

396 1 drachma: apie 4,36 gr.

397 Neaišku, tai yra lapų nuoviras, tinktūra ar užpilas.

398 *Journal de médecine*, avril 1788, t. LXXV, Paris, p. 358.

399 Giliberťo laiškas Počobutui, parašytas Gardine 1779 m. spalio 25 d., VURS F2-DC53/22, f. 142.

400 Patrin E., *Histoire naturelle des minéraux*, Paris: Deterville, tome V, an IX, p. 346.

401 Thiébaut M., Bärtschi Bl., Falzon N., „Découverte d'un herbier signé Jean-Emmanuel Gilibert (1741–1814) à l'université Claude Bernard Lyon 1 parmi les collections de la Faculté catholique de Lyon“, in: *Colligo* 1 (1) : 5–18, p. 12.

atrado 200 augalų rūšių Lietuvoje, kurios, manoma, auga tik Sibire, Totorijoje[402] *ir Švedijoje, ir kad jis Lietuvos Kunigaikštystėje jų priskaičiavo 980 rūšių, išskyrus būdingas daugeliui Europos šalių*[403].

Williamas Coxe'as (1748–1828). Graviūra, iš leidinio „Istorinis turas per Monmouthshire" (*A Historical Tour Through Monmouthshire* (1904).

Be žinių apie botanikos sodą, britų keliautojas suteikė informacijos apie LDK augaliją ir gyvūniją, kurią jam parodė prancūzų gamtininkas[404]. Beje, tarp retų iliustracijų „Kelionėse" yra pateiktas puikus remezos (iš žvirblinių paukščių būrio šeimos) atvaizdas.

Eksperimentai su augalais

Gilibert'as botanikos sodo paskirtį matė daug plačiau nei tik kaip pažintinę priemonę tam tikriems retiems ar egzotiniams augalams auginti. Sode jis atliko bandymus su augalais, tyrė, kaip jie juda. Apie tai rašė savo „Botanikos pradinėse pratybose":

Įpareigotas 1776 m. vadovauti Gardino sodui, aš įrengiau medines langines, kurias atverti galima savo nuožiūra. Visi augalai, pastatyti šalia langų, kaip žinome, ieškojo šviesos, kreipė jos link savo stiebelius ir lapus, nepaisant atsiradusios

402 XVIII a. – neaiškiai apribota teritorija, kuri apytikriai tęsėsi per Centrinę Aziją.

403 „The physic garden, which did not exist in 1776, made, when I passed through the town in 1778, a very respectable appearance, which was owing to Mr. Gilibert's attention and care. It contained 1,500 exotics, particularly several delicate American plants sown in the open air, which thrived remarkably well in this climate. Mr. Gilibert told me that he had discovered 200 species of plants in Lithuania which were only thought indigenous in Siberia, Tartary, and Sweden, and that in the whole duchy he had observed 980 species, exclusive of those common to most countries in Europe". Žr.: Coxe W., *op. cit.*, volume I, 1784, p. 216.

404 Coxe W., *ibid.*, p. 216–220.

kliūties. Užverdamas pamažu langinę aš mačiau juos keičiant kryptį. Kai leido šakas, anga siaurėjo. Matėme, kaip jie krypo į priešingą pusę, nuleido šakeles į apatinius langinių kraštus. Šitos šakelės sukdamosi ant savęs sudarė apskritimus ir vijosi į priešingą pusę. Ar galima paaiškinti šiuos reiškinius tik mechaniškai?[405]

Giliberťo nuomone, kadangi gręžiasi į saulės šviesą (dabar tai vadinama fototropizmu, augalo judesiu į šviesą), soduose sunku augalus susodinti taip, kad jie gręžtųsi viena kryptimi[406]. Jį labai domino tai, kad augalai juda maisto šaltinio link. Dėl to jis atliko įvairius bandymus:

Pasodinę augalą dėžės centre, kur tolstant nuo centro ji būtų padalyta skyriais, užpildytais skirtingu dirvožemiu, po kelių mėnesių nuėmę dėžės sieneles pamatytume, kad šaknų masė nukreipta į dėžutės skyrių, kuriame buvo augalui tinkamiausias dirvožemis[407].

Cituoja ir kitą bandymą:

Izoliuokime vieną braškių augalą, kai jis pradeda vystytis. Padėkime po jo šaknimis mažas vazeles, pakaitomis užpildytas smėliu ir dirvožemiu. Pamatysime, kaip augalas kerta smėlį ir kiša savo šakeles tik į dirvožemį[408].

405 „Chargé en 1776 de la direction du jardin botanique de Grodno, j'avois fait disposer des fenêtres en bois plein à coulisses, dont l'ouverture pouvoit se graduer à volonté; toutes les plantes placées devant ces fenêtres cherchoient comme on sait, la lumière, et dirigeoient vers elle leurs rameaux et leurs feuilles, quelques contrariétés qu'on cherchât à opposer à cette direction constante. Baissant successivement la coulisse, je les voyois prendre une direction contraire à celle de la nature, inclinant successivement et de plus en leurs branches, à mesure que l'entrée du jour devenoit plus resserrée; on les a vu végétant en quelque sorte en sens contraire, plier leurs rameaux vers les bords inférieurs de la coulisse, et ces rameaux se contournant sur eux-mêmes former des cercles entiers pour se recourber dans un sens opposé à celui de leur direction. Seroit-il possible d'expliquer par des moyens purement mécaniques de semblables phénomènes?". Žr.: Gilibert J.-E., *Démonstrations élementaires de botanique*, quatrième edition, Lyon, 1796, tome premier, p. XXX.

406 *Ibid.*, p. XXIII.

407 „Qu'on plante un végétal quelconque au centre d'une boîte dont le pourtour soit divisé en plusieurs loges garnies chacune d'une terre différente ; au bout de quelques mois, en enlevant les parois de la boîte, on verra la masse de ses racines et de ses radicules dirigée vers la loge qui contenoit la terre appropriée à la plante". *Ibid*, p. XXV.

408 „Qu'on isole un fraisier au moment où il commence à tracer, qu'on pose sous ses drageons de petits vases alternativement remplis de sable et de terreau, vous verrez le plant franchir constamment le sable, et ne jeter ses radicules que dans les vases pleins de terreau". *Ibid.*, p. XXV.

Hales D., Augalų statika ir oro analizė
(*La statique des végétaux et l'analyse de l'air*, 1735).
Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, RSS V-18-11972 p44 iliustacija.

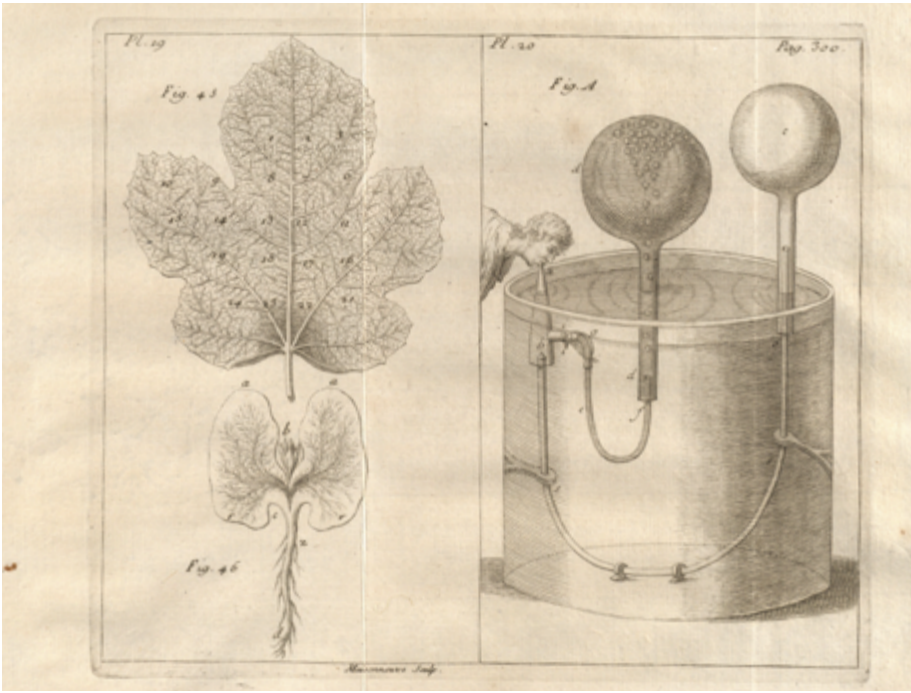
Kaip matyti, Giliberťui sodas buvo ir specialių bandymų su augalais vieta. Šiuolaikiniu požiūriu, jo tyrimai su augalų reakcija į šviesos šaltinį ar šaknų formavimąsi tinkamesniame dirvožemyje tėra tipiški augalų fiziologijos[409] eksperimentai. Jie atskleidžia mokslininko mąstymą, gebėjimus ir bendrą supratimą apie augalų mokslą. Augalų fiziologija atsirado XVIII a. pabaigoje. Profesorius biologas Alfonsas Merkys (1927–2016) pažymėjo, kad Giliberťas vienas pirmųjų pavartojo terminą „augalų fiziologija"[410]. Pasak lietuvių mokslininko, Giliberťo darbuose randama nemažai fenologinių[411] duomenų, kurie yra pirmosios Lietuvoje užrašytos ir paskelbtos fenologinės

409 Augalų fiziologija tiria augalų organų ir audinių funkcionavimą, aiškindamasi būdus, kuriais organai atlieka savo funkcijas, o augalas vystosi aplinkoje.

410 Merkys A., „Plant physiology in Lithuania", in: *Biologija*, 1995, nr. 3–4, p. 7.

411 Fenologija – „mokslas, tiriantis kasmet pasikartojančius gyvosios ir negyvosios gamtos sezoninius reiškinius, tų reiškinių priklausomybę nuo klimato ir kitų ekologinių sąlygų. https://www.vle.lt/straipsnis/fenologija/

žinios[412]. Pabaikime pažymėdami, kad Stanislovo Augusto memuarai[413] ir Giliberťo korespondencija[414] atskleidžia, jog mokslininkas iš augalų išskyrė spalvas, kurios buvo naudojamos kaip dažai fabrikuose.“

Hales D., Augalų statika ir oro analizė (1735).
Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, RSS V-18-11972 p300 iliustracija.

Gėlių rinkinys ir gamtos mokslų kabineto kūrimas

Giliberťas taip pat tyrinėjo LDK florą ir mineralus. Norėdamas apibūdinti kunigaikštystėje natūraliai augančius augalus, jau 1775 m. rugpjūtį, ką tik atvykęs į Gardiną, jis pradėjo rinkti vietinius augalus, samanas, kerpes ir grybus. Anot jo, iki tol nė vienas gamtininkas netyrė Lietuvos augalų[415]. 1776 m. pavasarį kartu su maždaug dvidešimčia studentų pradėjo rinkti vietinių augalų herbariumą[416]. Darbą tęsė ir 1777

412 Merkys A., „Botanikos ir žemės ūkio mokslų raida Vilniaus universitete XVIII–XIX a.“, in: *Iš mokslų istorijos Lietuvoje*, I, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1960, p. 52.

413 Stanislas-Auguste, *op. cit.,* p. 703.

414 Giliberťo laiškas Stanislovui Augustui. Labai tikėtina, kad parašytas 1779 m. lapkritį. BKC 721, p. 232.

415 Gilibert J.-E., *Histoire des plantes d'Europe*, tome premier, Lyon, 1798, p. VIII.

416 Gilibert J.-E., *Le calendrier de Flore,* p. 49.

m. pavasarį buvo surinkta 900 augalų rūšių[417]. Kol gyveno Lietuvoje, Gilibert'as su studentais tyrė florą, pradėjo rinkti augalus Gardine, paskui Breste (dab. Baltarusija), galiausiai Vilniaus ir Naugarduko apylinkėse (dab. Baltarusija)[418].

Gilibert'as ėmė kurti gamtos mokslų kabinetą. 1776 m. keturiolika knygų ir gamtos mokslo kolekcijų atvežė iš Liono[419]. Kartu su iš Prancūzijos parsivežtais mineralais akmenų dežes sudarė trys tūkstančiai eksponatų: „Mūsų Lietuva turtinga akmenų, agatų, porfyrų, marmuro nuolaužų, dumblo geležies kasyklų, nežinau nė vienos šalies, kuri galėtų su ja konkuruoti", – entuziastingai rašė Gilibert'as Halleriui[420]. Apie suakmenėjusias organines medžiagas[421] (agatus, karneolius, jaspius, hiacintus, ametistus) rašė ir savo draugui Antoine-Laurent'ui de Jussieu'ui: „Nėra kitos tokios žinomos turtingos šalies kaip lygumų Lietuvos"[422]. Viteˇui rašė, kad nėra ko pavydėti žymiausiems gamtos istorijos kabinetams[423], o von Jacquinui – kad gamtos istorijos kabinete yra 30 tūkst. eksponatų, iš kurių 6 tūkst. „ypač įdomūs"[424]. Gilibert'as austrų gamtininkui nusiuntė kelis mineralus, kad susidarytų vaizdą apie turtingą Lietuvos dirvožemį[425].

Gilibert'o ir mokinių sudarytą rinkinį stipriai papildė saksietis Kristianas Ferdinandas Magnickis, dirbęs bibliotekininku pas kunigaikštį Mykolą Kazimierą Radvilą (1702–1762), iš kurio Dovnarovičius nupirko kolekciją[426]. Tiesa, pragyvenęs 50 metų Lietuvoje, mirdamas saksietis paliko kruopščiai sudarytą ir „su aistra kurtą" nuostabų fosilijų rinkinį. Keturiasdešimt metų kauptą kolekciją sudarė mineralai, surinkti Vokietijoje ir ATR. 1778 m. Stanislovo Augusto sūnėnas Stanislovas Poniatovskis (1754–1833) dovanojo raudonojo švino ir Sibiro dramblio kaulo[427]. 1776 m.[428] gamtos mokslų

---

417 Gilibert'o laiškas Antoine-Laurent de Jussieu parašytas 1777 m., lapkričio 23 d., MNHN, Per K 130, f. 2.

418 Gilibert J.-E., *Histoire des plantes d'Europe*, 1798 (tome premier, p. IX), tome second (p. 305, 330-331).

419 Gilibert'o laiškas Stanislovui Augustui, parašytas Gardine, 1781 m. gegužės 5 d., AGAD ZP MS 180, f. 387-387 v.

420 „notre Lituanie est riche en fait de pétrifications, d'agathes, porphires, fragments de marbre, mines de fer limoneuses, je ne connois aucun pays qui puisse lui disputer". Gilibert'o laiškas parašytas 1776 m. rugpjūčio 12 d., 1b, BB (N Albrecht von Haller 105.19, Gilibert, Jean Emanuel: 8).

421 Gamtinis procesas, kurio metu organinė medžiaga darosi kieta kaip akmuo.

422 "qu'il n'existe aucun pays connu aussi riche dans ce genre que les plaines lituaniennes". Gilibert'o laiškas A.-L. de Jussieu parašytas 1777 m., lapkričio 23 d., MNHN, Per K 130, fol. 2.

423 „travaillée avec passion [...] Nous n'envions rien aux plus célèbres [cabinets d'histoire naturelle] pour la suite des pétrifications". Gilibert'o laiškas (kopija) profesoriui Viteˇui, parašytas 1776 m. spalio 6 d., VURS, F 26 – 2765, f. 2.

424 Gilibert'o laiškas parašytas von Jacquinui, 1 b , 1776 m. gegužės 4, NMW, Nachlass Jacquin.

425 Gilibert'o laiškas parašytas von Jacquinui, 1776 m. kovo 13 d., 1 b, NMW, Nachlass Jacquin.

426 Bernoulli J., *Reisen durch Brandenburg, Pommern, Preußen, Curland, Rußland und Pohlen, in den Jahren 1777 und 1778*, Sechster Band, Leipzig: Fritsch, p. 39; Tarkowski R., „Geologiczny ogląd Wileńszczyzny J.E. Giliberta (1741–1814), pierwszego profesora historii naturalnej Uniwersytetu Wileńskiego", in*: Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*, 2015, R. 60, nr. 1, p. 167.

427 Gilibert'o laiškas parašytas 1778 m. kovo 13 d., 2 v. Nežinomas adresatas. ZZ, archiv, Ref: Ott, Gilibert.

428 Gilibert'o laiškas parašytas 1776 m. rugpjūčio 12 d., 1a, 1b., BB (N Albrecht von Haller 105.19, Gilibert, Jean Emanuel: 8).

kabinete buvo 400 vabzdžių, po metų – 800[429]. O anatomijos amfiteatre – 60 gyvūnų skeletų[430].

Taigi kitų gamtininkų dovanos pildė Giliberťo augalų ir gamtos mokslų kolekcijas. Tad ir Giliberťui teko siųsti savo kolegoms Europoje, ką rado LDK. 1778 m. kovą (gal Strasbūro gamtininkui Jeanui Hermannui) siuntė dėžę, kuri plaukė Nemunu iki Konigsbergo, jūra keliavo į Amsterdamą ir Reinu – į Strasbūrą. Gamtininkas įdėjo gerai išdirbtą bebro odą, kaulus atskirai, briedžio ragus ir jauną lokį[431]. Mokyklos pirkiniams Giliberťas turėjo akademinį fondą (pranc. *caisse académique*)[432]. Vilniaus vyskupas Ignotas Jokūbas Masalskis (1729–1794), LDK edukacinės komisijos pirmininkas, tarpininkavo perkant knygas užsienyje[433]. Nors kartais teko raginti korespondentų kreditorius, kad primintų vyskupui apie mokėjimus[434], vyskupą Giliberťas laikė vienu iš geradarių[435].

Galėjo atsitikti taip, kad užsienio korespondentų siunčiamos dėžės pakeliui pasiklydo. Taip 1778 m. sausį dingo iš Vienos von Jacquino siųsta knygų dėžė. Gamtininkas Patrinas, tada buvęs Silezijoje, Bielsko mieste (dab. Čekija), pamatė ją pas vežėją ir pranešė Giliberťui. Šis pasiteiravo vežėjo, kuris neva perdavęs ją bankininkui Tepperiui Varšuvoje, tačiau nieko už ją negavęs[436]. Šis atvejis vis dėlto atskleidžia tą pagalbą, kurią tuo metu mokslininkai galėjo vieni kitiems teikti, sudarydamas puikų „tarptautinės žinovų bendruomenės" principo įgyvendinimo pavyzdį. Pridėkime, kad Giliberťo pastangomis Karolio Stanislovo Radvilos (1734–1790) stiklo dirbtuvėse Nalibokuose (*Налібокі*, dabar Baltarusijoje) pagamino specialius stiklo indus eksperimentams[437].

Gardino medicinos mokyklos lankytojai galėjo įvertinti gamtos istorijos kabinetą. 1777 m. Patrinui Giliberťas rodė „dilbio storumo"[438] gintaro gabalus ir seną rožinį iš gintaro, kurio kiekviename karoliuke buvo inkliuzas[439] (šį rožinį daugelį metų citavo

429 Giliberťo laiškas A.-L. de Jussieu parašytas 1777 m. lapkričio 23 d., MNHN, Per K 130.

430 Giliberťo laiškas parašytas von Jacquin'ui, 1776 m. gegužės 4, 1 b, NMW, Nachlass Jacquin.

431 Laiškas parašytas 1778 m. kovo 13 d. Vilniuje, 1 v, 2 r. Nežinomas adresatas. ZZ, archiv, Ref: Ott, Gilibert.

432 Giliberťo laiškas parašytas von Jacquinui, 1780 m. balandžio 9, 1 a , NMW, Nachlass Jacquin.

433 Giliberťo laiškas parašytas von Jacquinui, 1777 m. lapkričio 22 d., 2 a , NMW, Nachlass Jacquin.

434 Giliberťo laiškas von Jacquinui, parašytas Gardine 1781 m. vasario 4 d., 1v, UU, „Dörfler: to specificerade mottagare".

435 Giliberťo laiškas, parašytas 1783 m. gegužės 25 d. Gavėjas nežinomas, gali būti Giliberťo draugas ir Vilniaus universiteto medicinos profesorius Jacques'as Brioteťas. VURS F2-DC53/22, fol. 144 v.

436 Giliberťo laiškai, parašyti von Jacquinui 1777 m. lapkričio 22 d., 2 a; 1780 m. balandžio 9 d., 1a, NMW, Nachlass Jacquin.

437 Skujienė G., „Vilniaus universiteto Zoologijos muziejus – seniausias zoologijos muziejus Lietuvoje", in: *Vilniaus universiteto Zoologijos muziejaus paukščių rinkinių aprašymas*; *Non Passeriformes* (sud. Budrys) Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005, p. 5–12. Žr.: *Alma Mater Vilnensis: Vilniaus universiteto turtai istorijos skersvėjuose (XVI-XXI amžiai)*, kolektyvinė monografija (sud. Petrauskas R.), Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 141.

438 Patrin E., *op. cit.*, p. 346-347.

439 *Nouveau dictionnaire d'histoire naturelle*, tome XXII, Venezia: de l'imprimerie Pezzana, 1808, p. 80.

daugybė prancūzų autorių[440]). 1778 m. mokyklą lankantį britą Coxe'ą Gilibert'as informavo, jog ruošiasi rašyti darbą apie LDK gamtos istoriją. Tiesa, aprašęs Lietuvos augmeniją gamtininkas planuoja pristatyti ir šalies mineralus, vabzdžius, keturkojus, paukščius. Britų keliautojas šitaip komentavo: „Žinant, kad šioje šalyje žinios apie gamtą – dar tik vaikystės stadijos, šiam sumanymui įgyvendinti reikės daug laiko ir atkaklumo, tačiau nėra nieko, ko negali įveikti stropumas ir rūpestingumas"[441]. 1777–1778 m. per Europą keliavęs šveicarų mokslininkas Bernoullis aplankė Gilibert'ą. Apžiūrėjęs mineralų kolekciją pastebėjo labai kruopščiai Gardino gamykloje nupoliruotus agatus, ypač kariolitus, iš kurių gaminti įvairūs gaminiai, pavyzdžiui, tabako dėžės[442]. Šveicaras prisiminė lionietį kaip „labai dinamišką ir darbštų", „mandagų ir mokytą", „socialų ir paslaugų" [443].

Gamtininkas Gilibert'as iš tiesų buvo laimingas: gamtos istorijos kabineto įrengimas, naujos pareigos ir iššūkiai, mažai žinomos šalies atradimas. 1777 m. lapkričio 23 d. jis parašė laišką Antoine-Laurent'ui de Jussieu, kuriuo išreiškė mokslininko entuziazmą dirbti Gardine: „Jeigu Jūs manęs klausiate, kokia yra mano padėtis, aš Jums pasakysiu, kad ji puiki!". Tiesa, karalius ir grafas Tyzenhauzas suteikė mokslininkui ne tik „labai garbingų" titulų[444], bet ir progą įsteigti Gardine medicinos mokyklą, kokią gydytojas norėjo sukurti Lione. Be to, Gilibert'as, kurio žinių troškulys buvo nepasotinamas, džiaugėsi ir dėl suteiktų galimybių tobulinti žinias: „Be to, turėdamas tai, ko aš kada nors norėjau, viską, kas gali auginti mano išsilavinimą, aš turiu būti patenkintas"[445]. Pabaigoje gamtą įsimylėjęs mokslininkas rašė: „Šalis yra labai graži, Gardino apylinkės labai panašios į Monmoransi"[446] (miestelis į šiaurę nuo Paryžiaus, šalia kurio miškas).

Gardino apylinkių aprašas

„Europos augalų istorijoje"[447] Gilibert'as aprašė Gardiną ir jo apylinkes, kurias jis tyrinėjo per nuolatinius žygius. Štai ką jis rašė:

---

440 Tarkowski R., „Geologiczny ogląd Wileńszczyzny J.E. Giliberta (1741–1814)", *op. cit.*, p. 168.

441 „Considering the infant state of natural knowledge in this country, the design will require great length of time and perseverance before it is completed; but there is nothing which assiduity and attention will not effect". Žr.: Coxe W., *op. cit.*, p. 216.

442 Tarkowski R., „Geologiczny ogląd Wileńszczyzny J.E. Giliberta (1741–1814)", *op. cit.*, p. 167.

443 „H. Gilibert, ein sehr hurtiger und arbeitsamer Mann". „Dieser höfliche französische Gelehrte [...] so verbindlich und dringend". Žr.: Bernoulli J., *op. cit.*, p. 35, 39.

444 LDK medicinos mokyklų vyriausiasis inspektorius, Kunigaikštystės chirurgas, Gardino medicinos mokyklos pirmasis profesorius, karaliaus gydytojas ir rūmų patarėjas.

445 „ ayant en outre ce que j'ai toujours désiré, tout ce qui peut contribuer à mon instruction, j'ai lieu d'être content". Giliberto laiškas A.-L. Jussieu, parašytas 1777 m., lapkričio 23 d., MNHN, Per K 130.

446 „ le pays est très beau, les environs de Grodno ressemblent au mieux à Montmorenci". *Ibid.*

447 Gilibert J.-E., *Histoire des plantes d'Europe*, tome second, Lyon: chez Amable Leroy, 1798, p. VIII-IX.

Šis miestas įsikūręs 53 laipsnių šiaurės platumoje, šiauriniame Nemuno, kuris teka gana greitai tarp dviejų kalnų ir gana panašus į Soną[448], krante. Ant šitų kalnų šlaitų auga tankios girios, kurias viena nuo kitos skiria smėlio kopos. Tarp šitų dviejų kalnų plyti labai gražios pievos. Miesto pietuose, nutolusi per pusantros lygos[449], yra žavinga vieta tarp dviejų gana arti vienas prie kito stūksančių kalniukų. Nedidelio slėnio viduryje tarp pievų ir krūmų vingiuoja upelis: jo abu šlaitai gana miškingi. Šita vieta vadinasi Lososna[450]: tai viena iš geriausių vietų žolelėms rinkti. Gardino šiaurėje yra Horodnicas, per kurį teka upelis, o šiaurėje, vakaruose ir rytuose jį vainikuoja apskriti šlaitai: esantis vakaruose, virš Nemuno, vadinamas Panemune, viename jo tarpeklyje yra geležies kasykla, o čia randama klintis, permišusi su molio sluoksniu[451], gana lanksti, labai lengva, balta, vienalytė, vandenį gerai sugerianti, kalkinga medžiaga. Nutolęs per penkias lygas Gardino šiaurės rytuose auga didelis miškas vadinamas Bobrovočina[452], tai derlingas plotas su retais augalais. Per jį plaukia upelis. Ant jo krantų plyti kelių arpanų[453] dydžio pievos, vainikuojamos labai aukštų medžių. Tas miškas susisiekia, einant rytų link, su dviem kitais miškais, irgi vagojamais upelių, maitinančių daugybę bebrų šeimų, kurie rengia sau buveines ir kelia užtvankas, visiškai panašias į Kanados bebrų, kuriuos taip gerai aprašo Sarrazinas[454]. Ten dar veisiasi ir garsieji laukiniai šiaurės jaučiai, vadinami urus arba stumbrais.

Dabar, kai pamatėme, koks buvo Giliberťo gyvenimo Gardine kontekstas, panagrinėkime jo veiklą medicinos mokykloje.

---

448 Sona (Saône) – upė Prancūzijoje, kuri Lione įteka į Roną (Rhône).

449 „Lieue“ – Prancūzijoje senovinis kelio ilgio vienetas. Sausumos mylią sudaro 4,452 km.

450 Lososna yra upė, prie kurios buvo pastatyti fabrikai. Dabar tai yra Lososno (Лососно) rajonas Gardino vakaruose. Žr.: Lelevel J., *Histoire de Pologne*, tome second, Paris, Lille: La Librairie Polonaise, 1844, p. 94.

451 Giliberťas rašo „agaric minéral“. Žr.: Bergman T., *Manuel du minéralogiste, ou sciagraphie du règne* minéral, Paris: chez Guchet, 1784.

452 Giliberťas rašo: „Bobrouzisna“.

453 Arpenas – senas matmuo. Pavyzdžiui, Paryžiaus arpenas sudarė 3418,87 kv. m.

454 Giliberťas čia mini prancūzų gydytoją ir gamtininką Michelį Sarraziną (1659–1734). Žr.: „Extrait d'une lettre de M. Sarrazin médecin du Roy en Canada, touchant l'anatomie du castor, lûe en l'académie par M. Pitton Tournefort“, in: *Histoire de l'académie royale des sciences*, année 1704, Paris: chez Charles-Estienne Hochereau, 1772, p. 48–66.

V

V

V SKYRIUS

GARDINO KARALIŠKOJI MEDICINOS AKADEMIJA

V

Medicinos mokslo padėtis ATR atvykus Gilibert'ui

Kai Gilibert'as atvyko į Gardiną, dar remtasi liaudies medicina[455], buvo pirtininkų, o daugelyje miestelių ir kaimų – barzdaskučių, teikusių medicinos paslaugas. Žinoma, kad XVI–XVIII a. buvo apie 150 barzdaskučių, dirbančių daugiau nei 40 miestų ir kaimų, priklausančių LDK dabartinėse Baltarusijos žemėse[456].

Tais laikais ligonių gydymu rūpinosi bažnyčios, vienuolynų ir miestiečių bendruomenės atstovai. Šiam tikslui kurtos prieglaudos (špitolės), kuriose rūpintasi senais žmonėmis, benamiais, negalią turinčiais, ligoniais (XVI–XVIII a. Gardine aštuonios įstaigos vykdė tokią veiklą). 1707 m. Seime nutarta, kad kiekvienoje ligoninėje bus gydytojas ir vaistinė[457]. Gerinant jų teikiamas paslaugas 1773–1775 m. įkurtos Lenkijos Karalystės ir LDK špitolių komisijos[458], kurių tikslas buvo įsteigti kiekvienoje vaivadijoje po generalinę špitolę. Kitaip nei anksčiau, nuspręsta, kad kiekvienoje špitolėje nuolat dirbs gydytojas. Planuota, kad jis atliks ir kitas funkcijas: lankys pacientus savo apylinkėse, jei kiltų epidemijos grėsmė, vizituos vaistines, sudarys kolegiją (*collegium*), kuri baus šarlatanus ir neteisėtai dirbančius gydytojus, teiks leidimus dirbti iš užsienio atvykusiems gydytojams. Deja, įgyvendinti Seimo sprendimų špitolėms nepavyko. Pasak Martyno Jakulio, špitolėms įkurti, be lėšų, reikėjo ir institucinės paramos, teisinių mechanizmų, dar buvo būtina gabių gydytojų, galinčių ruošti naują medicinos personalą[459], pagalba.

Kita problema – ATR trūko gydytojų rengimo įstaigų. Jau XVII a. Airijos gydytojas Bernard'as O'Connoras (1666–1698) pastebėjo, kad šalyje jų trūksta[460]. Tik bajorai turėjo lėšų studijoms užsienyje, bet nesimokė[461]. O Lietuvoje išties nebuvo medicinos mokyklos. Nors 1641 m. jėzuitai iš valdovo Vladislovo Vazos gavo leidimą įsteigti medicinos fakultetą Vilniaus universitete (*Alma Academia et Universitas Societatis Jesu*),

---

455 Liaudies medicina dar neišnyko Lietuvoje iki XIX a. pradžios. Žr.: Lelis J., *Iš mokslų istorijos Lietuvoje*, I, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, Vilnius, 1960, p. 118.

456 Po mokymų, kurie paprastai trukdavo ne ilgiau nei trejus metus, barzdaskučio mokinys galėjo tapti meistru tik dar po kelerių metų. Todėl jiems dažnai tekdavo keliauti po miestus (klajojimas dar vadintas „vandravojimu"), paskui laikyti egzaminą. O jam kandidatas privalėjo pateikti atestacijos dokumentus, kurie turėjo įrodyti, kad jis mažiausiai vienus metus mokėsi, yra teisėtas vaikas, o tėvai – geros reputacijos žmonės. Pagal chartiją, priimtą Vilniuje, barzdaskutys turėjo sugebėti aštrinti žirkles ir kraujo nuleidimo instrumentą, paruošti tvarsčius ir tepalą, gydyti votis, pūlinius, žaizdas, lūžius, išnirusius sąnarius. Buvo ir anatomijos, patologijos, chirurgijos, vaistininkystės klausimų. Žr.:Третьякевич В. К., „Развитие медицинского образования на Гродненщине: от средневековья до наших дней", in: *Журнал Гродненского государственного медицинского университета*, 2018, Том 16 (2), p. 238.

457 Vilniuje pirmoji ligoninė įkurta apie 1518 m. (10 lovų), antroji – 1536 m. (70 lovų). 1635 m. bonifratrai įkūrė psichiatrijos ligoninę (pirmąją Lietuvoje). 1743 m. gailestingosios seserys įkūrė didelę ligoninę (150 lovų). Žr.: Kazakevičius R. V., *op. cit.*, p. 101.

458 Kiaupa Z., *op. cit,*, p. 259.

459 Jakulis M., *op. cit.*, p. 303–304.

460 *Игнатович Ф. И.*, Журавлёва Т. Б., *Гродненская медицинская академия*, Гродно, 2006, предисловие.

461 Dubois de Jancigny J.-B., *Essai sur l'histoire littéraire de Pologne*, Berlin : chez G J Decker, Imprimeur du Roi, 1778, p. 363.

šiuo leidimu taip ir nepasinaudojo[462].

1773 m., kai darbą pradėjo Edukacinė komisija, Lenkijoje nebuvo nė vieno veikiančio medicinos fakulteto, nes po Pirmojo ATR padalijimo Lvovo ir Zamojskos akademijos priklausė Austrijai[463]. Be to, dauguma gydytojų buvo užsieniečiai, mieliau gydė turtingus miestiečius arba bajorus kaime[464]. Edukacinė komisija prisidėjo prie medicinos specialistų rengimo ir medicinos mokslo plėtojimo Lietuvoje.

LDK daugiau dėmesio skirta sanitarijai ir sveikatos apsaugai gerinti, pavyzdžiui, 1767–1772 m., kai Iždo komisijos lėšomis atlikti Nemuno valymo darbai, įdarbintas gydytojas sužeistiems darbininkams gydyti. O 1770–1771 m., Ukrainos Podolėje prasidėjusiai maro epidemijai stabdyti imtasi radikalių priemonių: ribotas žmonių judėjimas, iškasti apkasai sienoje tarp LDK ir Lenkijos, pastatytos užkardos Sandomiero–Olykos–Vlodavos–Pinsko ruože. Nors ne visos priemonės įvykdytos, epidemija nesiplėtė LDK[465].

XVIII a. paskutinį ketvirtį šalies elitas vis garsiau kalbėjo apie būtinybę plėtoti sveikatos priežiūros paslaugas, ypač todėl, kad susidarė įspūdis, jog gyventojų skaičius mažėja. 1777 m. žurnale „Malonūs ir naudingi žaidimai“ (*Zabaw Przyjemne i Pożyteczne*) išspausdintame straipsnyje „Pastabos apie gydytojo profesiją“ (*Uwagi o lekarskiej sztuce*) atkreiptas visuomenės dėmesys į ligų pavojų ir gydytojo profesijos praktikavimą[466]. 1778 m. prancūzas Jean-Baptiste'as Dubois de Jancigny[467] savo „Esė apie Lenkijos grožinės literatūros istoriją“ (*Essai sur l'histoire littéraire de Pologne*) apgailestavo, kad į medicinos studijas žiūrima su panieka, jos nepritraukia jaunų specialistų, be to, net Varšuvoje nėra medicinos kolegijos. Tokio požiūrio į medicinos studijas pasekmė – nemažai šarlatanų. Tačiau Dubois svarstė: „Kas yra garbingiau ir reikalingiau už išsilavinusį gydytoją?[468]“. Publicistas Józefas Rufinas Wybickis (1747–1822) „Patriotiniuose laiškuose buvusiam kancleriui Zamoyskiui (1777–1778) nurodo Respublikos sveikatos

462 Parent A., „Prancūzų gydytojų medicinos mokslo paveldas Lietuvoje XVIII a. paskutiniame ketvirtyje“, p. 123.

463 Kocela W., *Trudna sztuka babienia. Kultura medyczna polski drugiej Połowy XVIII wieku*. Praca doktorska, Katowice 2017. Uniwersytet Śląski w Katowicach, p. 11.

464 Игнатович Ф. И., „Ж.Э. Жилибер и его попытка издаиия медико-биологического журнала в Гродно“, in: *Гарадзенскія чытанні: зб. матэрыялаў*, Гродна, 2011, p. 20.

465 Dėl to 1771 m sausio 20 d. Vilniaus vyskupas Ignotas Masalskis skelbė vyskupijos miestuose keturiasdešimties valandų pamaldas tris mėnesius dvylikoje bažnyčių, rekomenduodamas melstis šventiesiems, kurie saugo nuo maro (šv. Sebastijonui, šv. Rokui ir šv. Kazimierui). Žr.: Kiaupa Z., *op. cit.*, p. 258–259.

466 [Piramowicz G.], „Uwagi o lekarskiej sztuce“ in: *Zabawy Przyjemne i Pożyteczne*, 1774, t. 10 cz. 2., s. 213. Žr.: Kocela W., *op. cit.*, p. 15–21.

467 Jean-Baptiste Dubois de Jancigny (1753–1808). Adomo Kazimiero Čartoriskio kvietimu 1775 m. atvyko į ATR, kur tapo Varšuvos kadetų mokyklos istorijos mokytoju, bibliotekininku ir sekretoriumi. 1777 m. prisidėjo prie gamtos mokslų vadovėlio Edukacinės komisijos mokykloms rengimo. Buvo vienas iš ATR Fizikos mokslų draugijos steigėjų. Nuo 1779 m. buvo vadovėlių rengimo draugijos garbės narys. Žr.: Parent A., *Prancūzai Abiejų Tautų Respublikos pertvarkyme Stanislovo Augusto valdymo laikotarpiu (1764–1795)*, Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2018, p. 248.

468 „Quel homme plus respectable et plus nécessaire qu'un médecin instruit?“. Žr.: Dubois de Jancigny J.-B., *op. cit.*, p. 364.

srities blogybes, būtent, kad „ligos visuose regionuose valdo“[469]. Janas Ferdynandas Naxas (1736–1810)[470] „Pastabose apie Jano Zamojskio gyvenimą“ (1785) teigė, kad pagrindinė priežastis, kodėl mažėja gyventojų, yra netinkama gimdyvių ir jų vaikų priežiūra. Todėl jis ragino kiekvienoje apskrityje įsteigti gydytojo ar chirurgo, kuris stebėtų kaimo moteris, etatą[471].

Be Giliberťo, tarp kitų užsieniečių gydytojų (būtent prancūzų), turėjusių įtakos XVIII a. ATR, vertėtų paminėti Jeaną Cameliną[472], kuris nuo 1744 m. praktikavo Krokuvoje, 1745 m. tapo Vavelio rūmų gydytoju, nuo 1749 m. iki mirties 1774 m. dėstė mediciną. XVIII a. antroje pusėje, Varšuvoje dirbo labai gabus akušeris ir chirurgas Pierre'as François'as Julienas Maignainas[473] (*Maignan,* arba *Magnen,* 1752–?). Jis pirmasis dėstė akušeriją ir tvarstymo metodologiją naujojoje Varšuvos chirurgijos mokykloje.

Nicolas'as Regnier'as (1723–1800) įsteigė pirmąjį LDK akušerijos skyrių ir mažąją akušerijos mokyklą[474] Šv. Roko ligoninėje Vilniuje 1775 m. Po penkerių metų jis daug padėjo steigiant praktinės chirurgijos ir akušerijos skyrius universitete, jo specializacija buvo žaizdų, navikų ir opų gydymas. 1777 m. Jacques'as Briotet'as (1746–1819) atvyko į Vilniaus universitetą dirbti padėjėju chirurgijos katedroje. 1780 m. pradėjo dėstyti chirurgiją. Jis pirmasis Vidurio Europoje skaitė kursą apie skiepijimą nuo raupų (1785–1786). 1786 m. gydytojui pavesta įkurti chirurgijos ligoninę. 1805 m. gruodžio 12 d. dalyvavo steigiant Vilniaus medicinos draugiją, o 1808 m. atidarė chirurgijos kliniką. Glaudžiai bendravo su Giliberťu.

---

469 „choroby we wszystkich okolicach panują“. Cituoja: Kocela W., *op. cit*, p. 14.

470 Architektas, ekonomistas, inžinierius, mąstytojas. Žr.: Rabowicz E., „Nax Ferdynand“, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXII/4, z. 95, 1977, p. 637-640.

471 Nax J.F., *Uwagi nad uwagami czyli obserwacje nad książką, która w roku 1785 wyszła pod tytułem „Uwagi nad życiem Jana Zamoyskiego Kanclerza i Hetmana Wielkiego Koronnego*“, in: Wybór pism, wybór i oprac., Sierpiński, Warszawa 1956, s. 289. Cituoja: Kocela W., *op. cit.*, p. 16–17.

472 Mirė 1774 m. vasario 1 d. Palaidotas Vilniuje, Šv. Onos bažnyčioje.

473 Parent A., „The work of French surgeons in disseminating obstetrics in the Polish-Lithuanian Commonwealth in the 18th century“, in: *Acta medica lituanica*, 2013, vol. 20, n. 3, p. 104.

474 Žinoma, kad 1763 m. Lenkijoje, Semiatyčių mieste, kunigaikštienė Ana Jablonowska atidarė akušerijos mokyklą, kurioje ruošė akušeres savo valdoms. Žr.: Третьякевич В. К., „Развитие медицинского образования на Гродненщине: от средневековья до наших дней“, in: *Журнал Гродненского государственного медицинского университета*, Том 16 (2), 2018, p. 239.

Jacques'as Brioteťas (1746–1819). Dailininkas Julijonas Karčevskis.
Lietuvos nacionalinis dailės muziejus. Lietuvos dailės muziejus, T-843.

Kitas iškalbingas švietėjiškos prancūzų gydytojų veiklos Lietuvoje įrodymas yra teisės istoriko Adamo Stankevičiaus aprašyti atvejai, kai Lietuvos vyriausiasis tribunolas kvietė Vilniaus universiteto mokyklos gydytojus apžiūrėti ir ištirti aukų kūnus. 1786 m. balandžio 13 d. instigatoriui pranešus apie Vilniaus gatvėje rastą vyro lavoną, tribunolas apžiūrą paskyrė Vilniaus universiteto anatomijos profesoriams Regnier'ui ir Brioteťui, pavesdamas ištirti kūną ir nustatyti nužudymo būdą[475].

Dabar, kai susipažinome su medicinos švietimu ATR tuo metu, kai Giliberťas atvyko į Gardiną, pereikime prie medicinos mokyklos.

Karališkosios medicinos akademijos steigimas Gardine

Atvykęs į Gardiną Giliberťas ėmė kurti ligoninę ir Karališkąją medicinos akademiją (*Académie royale de médecine*), arba Medicinos mokyklą. Ji buvo dviejų aukštų pastate, kurį pastatė italų architektas Giuseppeė de Sacco'as (1735–1798) Horodnice, išlakių medžių paunksmėje, prie pat botanikos sodo[476]. Pagal statutą tai – visuomeninė įstaiga, kurią, pritarus ATR, finansuoja karalius. Mokykla yra „lyginamoji", nes studentai mokomi ne tik medicinos, bet ir veterinarijos[477]. Karališkosios medicinos mokyklos tikslas buvo rengti gydytojus, chirurgus ir akušeres, kurie vėliau, savo ruožtu, turėjo perduoti žinias kitiems mokiniams. 1776 m. prasidėjo paskaitos[478], o 1777 m. mokykla oficialiai inauguruota[479].

475 Parent A., *Prancūzai Abiejų Tautų Respublikos pertvarkyme Stanislovo Augusto Valdymo laikotarpiu (1764–1795)*, *op. cit.*, p. 199.

476 Gedminienė J., *op. cit.*, p. 87.

477 Giliberťo laiškas Halleriui, parašytas 1776 m. lapkričio 19 d., 1a, BB (N Albrecht von Haller 105.19, Gilibert, Jean Emanuel: 9).

478 Giliberťo laiškas Viteťui, paskelbtas laikraštyje *Supplément pour les journaux politiques, ou Gazettes des gazettes des mois d'Octobre, Novembre et Décembre 1777*, Bouillon, p. 23. Giliberťo laiškas Stanislovui Augustui, parašytas 1780 m. birželio 12 d., BKC 718 (nr 48) p. 902.

479 Parent A., „XVIII a. prancūzų gydytojų medicinos mokslo paveldas Lietuvoje XVIII a. paskutiniame ketvirtyje", p. 124–125.

XIX a. karališkoji medicinos mokyklos pastato Gardine vaizdas.
Dailininkas Napoleonas Orda (1807-1883).
Krokuvos valstybinis muziejus (Muzeum Narodowe w Krakowie).

1777 m. lapkričio 23 d. laiške botanikui Antoine-Laurenťui de Jussieu Gilibertas aprašė mokyklos biblioteką, kurią sudarė „trys tūkstančiai tomų gražiausių botanikos, zoologijos ir anatomijos darbų“. Žinoma, kad karalius pats dovanojo knygas bibliotekai ir reikalavo iš grafo Tyzenhauzo kasmet aukoti 500 auksinių naujoms įsigyti[480].

Mokykla turėjo anatomijos amfiteatrą, virš kurio durų kabojo užrašas: „Čia pati mirtis tarnauja žmogaus labui“[481] ir kuriame buvo reikšminga skeletų kolekcija. 1776 m. Gilibertas linksmai rašė Haleriui, kad per aštuonis mėnesius jam pavyko duoti 100 anatomijos eksponatų amfiteatrui[482]. Tuo metu skrodimai plačiai pasitelkti kūno funkcionavimui ir ligų vystymuisi išsiaiškinti. Italijos gydytojas, Padujos universiteto profesorius Giovannis Battista Morgagnis (1682–1771) darbe „Apie ligų vietą ir priežastis, parodytas anatomo“ (*De sedibus et causis morborum per anatomen indagatis*, 1761) apibendrino 700 skrodimų duomenis[483].

Mokykloje Gilibertas skaitė klinikinės medicinos paskaitas lotynų kalba[484]. Be to, kad vadovavo mokyklai ir ligoninei, pagal sutartį kartu su kitais gydytojais privalėjo

480 Verta paminėti, kad šiandien ši biblioteka laikoma pirmąja Baltarusijos medicinos mokslo biblioteka.

481 (pranc. *Ici la mort elle-même est tournée au profit de l'homme*). Žr.: Илюшина И. Н., *„Жилибер вернулся в Гродно“*, in: *Гродненская городская центральная библиотека имени А. Макаёнка*, Гродно, 2016, p. 6, 115–116.

482 Giliberťo laiškas Halleriui, parašytas 1776 m. rugpjūčio 12 d., 1a, BB (N Albrecht von Haller 105.19, Gilibert, Jean Emanuel: 8).

483 Kazakevičius, *op. cit.*, p. 13.

484 Sainte-Marie E., *op. cit.*, p. 3–4.

gydyti pacientus[485]. Konsultacijos buvo nemokamos. Tarp kitų jam padėjusių gydytojų buvo Gerhardas Werneris Heinzelmannas ir Charles'as Virionas. Heinzelmannas gydė fabrikų darbininkus ir darbuotojus, prižiūrėjo vaistinę ir pirmosios pagalbos skyrius, atrodo, taip pat dėstė chirurgiją. Po mirties jį pakeitė Virionas (1749–1817), buvęs Strasbūro ir Vilniaus universitetų anatomijos profesorius, vėliau dirbęs Radvilų šeimos gydytoju Nesvyžiuje[486]. Akušerijai dėstyti Giliberťas pakvietė akušerę iš Paryžiaus[487]. O p. Menarďas turėjo pareigą mokyti lotynų kalbos pagrindų, kadangi medicinos įprastai mokyta šia kalba[488].

Planuota Gardine apmokytus gydytojus siųsti į ekonomijas. Žadėta suteikti apgyvendinimą, maistą ir gerą atlygį. Be to, jaunieji gydytojai kasmet turėjo siųsti stebėjimų ataskaitą. Labai tikėtina, kad toks sprendimas buvo Giliberťo iniciatyva. Laiške Halleriui šiuos paskyrimus jis palygino su į parapijas siunčiamais kunigais ir išreiškė norą, kad toks planas būtų taikomas visoje Europoje. Planuota kiekvienais metais dviem studentams suteikti mokslinius laipsnius, kad jie dirbtų tik žemės ūkio ir gamtos istorijos plėtrai. Ketinta jiems atlyginti iš vienos arba dviejų ekonomijų pajamų (Giliberťo teigimu, karalius gauna jų iš 300 ekonomijų)[489]. Lėšos paskirtos, vadinasi, Stanislovas Augustas rūpinosi mokykla.

Anot Bernoullio, Karališkoje medicinos mokykloje mokėsi penkiolika studentų. Buvo numatyta rengti jaunus bajorus (kaip nurodyta Giliberťo darbo sutartyje), bet taip pat ir valstiečius. Tai liudija, jog aristokratinėje aplinkoje buvo sunku rasti studentų. Planuota, kad iš aukštuomenės kilę studentai dirbs mieste, o kiti – kaime[490]. Mokykloje buvo šešiasdešimt lovų, ji atrodė labai moderni ir jauki[491], ja plačiai domėjosi šalyje ir užsienyje. 1777 m. rugsėjo 15 d. lankydamasis Gardine Stanislovas Augustas į ją užsuko. Aprašydamas valdovo vizitą Austrijos Nyderlandų laikraštis *Journal politique* paminėjo, jog „karalius džiaugėsi matydamas anatomijos pamokų progresą", o „susižavėjęs mokyklos populiarumu" patvirtino mokymo planą[492].

---

485 „par la transaction, je devais traiter gratuitement les sujets malades de sa Majesté tant directement qu' indirectement par le médecin adjoint et par les chirurgiens". Giliberťo laiškas Stanislovui Augustui, parašytas 1780 m. birželio 12 d., BKC MS 718 (nr 48) p. 903.

486 Игнатович Ф. И., „Доктор медицины И. И. Вирион: новые данные о жизни и деятельности в Беларуси в последней четверти XVIII – начале XIX века к 260-летию со дня рождения", in: *Журнал Гродненского государственного медицинского университета*, 2009, n. 4, p. 114–116. 1785 m. Karoliui Virionui medicinos mokslų daktaro laipsnis pirmąkart suteiktas Vilniaus universitete, kur dėstė anatomiją. Žr.: Sakalauskaitė-Juodeikienė E., *Nervų ligos Vilniuje XIX amžiaus pirmoje pusėje*, daktaro disertacija, Vilniaus Universitetas, 2019, p. 36.

487 „Spomnika o Antonim Tyzenhauzie. Dla J. U. Niemcewicza napisana przez X. Xawerego Bohusza w Warszawie w miesiącu wrześniu 1819 r.", in: *Tygodnik Wileński*, n. 161, Dnia 30 Kwietnia 1820 roku v. s., p. 238.

488 Sainte-Marie E., *op. cit.*, p. 4.

489 Giliberťo laiškas Halleriui, parašytas 1776 m. lapkričio 19 d., 1a, BB (N Albrecht von Haller 105.19, Gilibert, Jean Emanuel: 9).

490 Bernoulli J., *op. cit.*, p. 36.

491 Третьякевич В. К., *op. cit.,* p. 238.

492 *Supplément pour les journaux politiques*, *op. cit.*, p. 22–24.

Prof. Gilibert'o veikla Karališkojoje medicinos mokykloje

Gardino pacientus Gilibert'as gydė pagal anksčiau šiame darbe pristatytus vitalizmo principus. Po dešimties darbo metų gydytojas vis dar tikėjo gydomąja gamtos galia. 1776 m. gegužę jis pranešė von Jacquinui, kad jau užrašė daugiau kaip 500 atvejų, kuriuos jis pats matė, kai ligas išgydė (Ispanijoje, Langedoke ir „šaltose Prancūzijos provincijose") vien tik gamtos poveikis[493]. Vėliau jis rašė: „Laikausi principo kasdien užrašyti savo mintis ar pastebėjimus"[494]. Verta pastebėti, kad XVIII a. žodis „stebėjimas" buvo dažnas mokomųjų knygų ir straipsnių pavadinimuose[495]. „Apšvietos epocha vadinama proto amžiumi, tačiau gamtos ir humanitarinių mokslų požiūriu ją tiksliau būtų vadinti stebėjimo amžiumi"[496], – pažymėjo amerikiečių mokslo istorikė Lorraine Daston. Tiesa, Apšvietos laikotarpiu mokslinis stebėjimas pasiekė zenitą ir buvo glaudžiai susijęs su eksperimentu, „stebėjimas" plačiąja prasme gali būti suprantamas kaip „patirtis"[497]. 1768 m. Olandijos Harlemo akademija net pateikė tokį klausimą: „Ko reikia stebėjimo menui?"[498]. O Ženevos pastorius ir gamtininkas Jeanas Senebier'as leido „Meną stebėti" (*L'Art d'observer*, 1775).

Savo pacientus Gilibert'as gydė žolėmis, kurias augino botanikos sode, pavyzdžiui, vėmimą skatino ipekakuana (*ipecacuanha)*[499], kilusia iš Pietų Amerikos. Jo kolegos Sainte-Marie dėka truputį žinoma apie medžiagas, kuriomis Gilibert'as gydė pacientus. Iš viso mokslininkas nei daugiau nei penkiasdešimt žolių. Užuot skyręs opijų pacientui prieš operaciją, Gilibert'as naudojo koncentruotus aguonų užpilus (*Papaver Rhoeas*). Jis naudojo kamparą tik vietiškai (pranc. *topique*) skausmui malšinti ar kraujo cirkuliacijai stimuliuoti. Dažniau nei mikstūras ar tabletes skyrė muskusą klizmoms daryti ar nervingoms karštinėms gydyti. Aliejumi malšino skrandžio dirginimą, esant flogozei (*phlogosis*), t. y. uždegimui[500]. Žinoma, kad Gilibert'as kartu su moksa[501] ir pienu naudojo žaliųjų driežų (*Lacerta vulgaris*) sultinį vidiniam plaučių pūliavimui

493 Gilibert'o laiškas von Jacquinui, parašytas 1776 m. gegužės 4 d., NMW, Nachlass Jacquin.

494 „J'ai pour maxime de ne jamais laisser échapper un jour sans écrire ou mes réflexions ou mes observations". Žr.: Gilibert J.-E., *Le médecin naturaliste,* 1800 p. XIII.

495 Daston L., *Observation and Enlightenment*, in : *Scholars in Action* (eds. Holenstein A., Steinke H., Stuber M.), Leiden : Brill, p. 657-660.

496 „The Enlightenment has been called the Age of Reason, but from the standpoint of the natural and human sciences, it would be still more accurate to call it the Age of Observation". *Ibid.*, p. 658.

497 *Ibid.*, p. 658–659, 663.

498 Atsakydamas Benjamin Carrard'as parašė „Esė apie klausymą, kuri 1770 m. Harleme laimėjo Olandijos mokslų draugijos prizą: ko reikalinga stebėjimo menui" (*Essai qui a remporté le prix de la Société Hollandoise des Sciences de Haarlem en 1770, sur cette question, qu'est-ce qui est requis dans l'art d'observer*, Amsterdam, 1777). Žr.: Boch J., Gevrey Fr., Haquette J.-L. (dir.) *Ecrire la nature au XVIIIe siècle: autour de l'abbé Pluche*, Paris: Presses Paris Sorbonne, 2006, p. 133; Daston L., *op. cit.*, p. 658, 660.

499 Gilibert J.-E., *L'autocratie de la nature*, p. *77*.

500 Sainte-Marie E., *op. cit.*, p. 10–11.

501 „Gydymas, tradicinė medicinos praktika, kilusi iš Kinijos ir iš ten paplitusi kitose Azijos šalyse. Ji atliekama deginant mažus džiovintų lapų kūgelius tam tikruose nustatytuose kūno taškuose, paprastai tuose pačiuose taškuose, kaip ir akupunktūroje." https://www.britannica.com/science/moxa-treatment

gydyti[502]. Tikėtina, kad tai jo buvusio profesoriaus Sauvages'o, rytietiškų gydymo būdų specialisto, įtaka. O botanikai ir LDK gamtos mokslui paskirtame darbe Gilibert'as rašė, kad giriose galima rasti priemonių (pranc. *les vrais spécifiques*), t. y. uogų, kurios padeda išgydyti karščiavimą (pranc. *fièvres ardentes*): mėlynių, gervuogių, aviečių krūmų, paprastųjų raugerškių (pranc. épines-vinettes)[503,]. Gilibert'as beveik atsisakė vėmimo priemonių ir naudojo pūslelinę ūminėms ligoms gydyti, tik tuomet, kai reikėjo reguliuoti nervinę organizmo būklę[504].

Gardine Gilibert'as stebėjo ligų eigą ir ieškojo būdų joms gydyti. Iš savo patirties parengė ligų aprašymą „Stebėjimų rinkinys apie pasyviąją mediciną, padarytų Gardino karališkojoje ligoninėje 1774–1781 m."[505]. Tai unikalus informacijos apie ligų gydymo istoriją Lietuvoje šaltinis. Taip Gilibert'as norėjo „pristatyti faktus, kurie padėtų geriau pažinti lietuvių pacientų ligų istoriją Gardine"[506]. Tai itin svarbu, nes, anot jo, tais laikais lietuviai buvo „mažai tiek savo moralinėmis, tiek ir fizinėmis savybėmis pažinta tauta"[507].

Skaitant Gilibert'o pastebėjimus reikia turėti omenyje, kad XVIII a. nozografija[508] iš esmės rėmėsi simptomais ir sindromais, todėl ne visada lengva atpažinti, kaip liga vadinama mūsų laikais. Tik 1840–1850 m. ligos imtos diagnozuoti pagal anatominius ir etimologinius (priežasties įvardijimo) principus[509]. Pvz., Gilibert'as daug rašė apie karščiavimą ir jo simptomus, nes tai būdinga daugeliui ligų[510]. Taigi aptarkime reikšmingiausias mokslininko pastabas.

Gydytojas pastebėjo, kad trumpos eigos (pranc. *éphémères*), uždegiminė (pranc. *sinoches*), paprastoji (t. y. nekomplikuota, pranc. *simples*), pūlinga karštinė buvo gana

---

502 Sainte-Marie E., *op. cit.*, p. 11.

503 Gilibert J.-E., „Sur les forêts de Lituanie", *lu à la Société d'Agriculture de Lyon en 1784*, in: Gilibert J.-E., *Démonstrations élémentaires de botanique*, quatrième edition, Lyon, 1796, tome premier, p. XL–XLVI.

504 Sainte-Marie, *op. cit.*, p. 9–10.

505 Reikia pažymėti, kad čia klaidingai parašyta „1774", vietoj „1775". 1774 metais Gilibert'as dar nebuvo atvykęs į Gardiną. Žr.: Gilibert J.-E., „Recueil d'observations relatives à la médecine expectante faîtes dans l'hôpital royal de Grodno, depuis 1774 jusques 1781", in: Gilibert J.-E., *L'autocratie de la nature, op. cit.*, p. 40. Čia galima matyti, kad Gilibert'o pastebėjimai apie ligas Lietuvoje pateikti ir kitoje jo knygoje *Annotations relatives aux maladies observées à Grodno en Lithuanie, depuis 1775 jusqu'en 1781*, in: Gilibert J.-E., *Le médecin naturaliste*, Paris-Lyon, 1800, p. 98–147.

506 „présenter les faits qui peuvent éclairer l'histoire des maladies des Lithuaniens à Grodno". Žr.: Gilibert J.-E., *L'autocratie de la nature,* p. 42.

507 „un peuple aussi peu connu pour le moral que pour le physique". *Ibid.*, p. 37. Verta pažymėti, kad daktaras Jacques'as Emilienas Camuset'as, Lenkijos dvaro patarėjas, parašė traktatą apie epidemijas, paplitusias Lenkijoje 1737 m. vasarį–rugsėjį. Žr.: Camuset J., *Traité des fièvres malignes épidémiques,* Dresde: chez Gottlob Christian Hilscher, 1738.

508 „Nozografija" yra ligų aprašymas ir metodinė klasifikacija. Šis terminas šiuolaikinėje klinikoje retai vartojamas.

509 Peter J.– P., *Médecins, climat et épidémies à la fin du XVIIIe siècle*, Paris: Editions de l'EHESS, 1972, p. 148.

510 Lebrun F., *op. cit.*, p. 130.

paplitusi ir nelabai skyrėsi nuo raupų ir protarpinio karščiavimo[511]. Pradėkime nuo Giliberťo įžvalgų apie uždegiminį karščiavimą. Per šešerius darbo metus Gardino ligoninėje nuo jo gydyti daugiau nei du šimtai pacientų, tik vienas mirė nuo pūlingos karštinės. Giliberťas pažymėjo: „Aštuntąją dieną nuo ligos pradžios jis išgėrė kažkokio alkoholio, kuris sukėlė kliedesius, o galiausiai ir mirtiną letargiją“[512]. Karščiavimą ir uždegimus Giliberťas gydė pagal austrų gydytojo Antono de Haeno koncepcijas. Kaip ir Hipokratas ir Georgas Ernstas Stahlis, jis pripažino gamtos gydomąją galią. Laikydamasis jo požiūrio Giliberťas pastebėjo, kad pacientams, kuriems pritaikytas vadinamasis pasyvus gydymas, sekėsi geriau, palyginti su gydytais aktyviai (t. y. vaistais, skatinančiais skysčių išsiskyrimą iš organizmo natūraliu būdu: per išmatas, šlapimą, prakaitą). Aktyvus gydymas dažnai sukeldavo nepageidaujamų reakcijų, kurias taip pat reikėjo gydyti[513]. Laiške draugui Viteťui Giliberťas pastebėjo, kad Lietuvoje[514], ypač Vilniaus apylinkėse, plačiai paplitusi kalninė arnika (*Arnica Montana*), kuri tiesiog „stebuklingai“ gydė pūlingą ir tridienę karštinę (kai karščiavimas atsiranda kas trečią dieną)[515]. Arnika plačiai vartota liaudies medicinoje sumušimams, mėlynėms, sausgyslių patempimui ar raumenų skausmams gydyti[516].

Gydytojas taip pat analizavo katarinį karščiavimą (pranc. *fièvres catharrales*)[517], kuris pasireiškia sergant viršutinių kvėpavimo takų kataru (sloga ir t. t.). Tačiau Giliberťo laikais tokiu laikytas karščiavimas, atsiradęs kartu su sloga[518]. Dėl oro temperatūros kaitos jis buvo gana įprastas Lietuvoje, ypač žiemą. Giliberťas pastebėjo, kad, nepaisant oro temperatūros svyravimų, lietuviai vienodai šildo savo namus, o rezultatas yra toks, kad išėję lengvai gauna slogą arba pradeda karščiuoti[519]. Tai buvo pavieniai atvejai, tačiau kartais kildavo ir epidemijų, pavyzdžiui, 1781–1782 m. žiemą Vilniuje daugelis studentų ir profesorių sirgo sloga. Iš šimto pacientų, kuriuos pagal savo metodą gydė

511 Gilibert J.-E., *L'autocratie de la nature,* p. 42.

512 Gilibert J.-E., *ibid.,* p. 45.

513 Gilibert J.-E., *ibid.*, p. 45–46.

514 „Arnika pasižymi skausmą mažinančiu ir priešuždegiminiu, antimikrobiniu poveikiu. Arnika plačiai vartojama liaudies medicinoje: spuogams, furunkulams, sumušimams, mėlynėms, sausgyslių patempimui ar raumenų skausmams gydyti. Ji taip pat naudojama prie širdies ir kraujagyslių ligų, norint sumažinti cholesterolio kiekį ir stimuliuoti širdies darbą, ginekologiniam kraujavimui stabdyti.“ Žr.: http://naturalus.sveikas.lt/lt/naturalus-vaistai/vaistazoles/arnika_kalnine/#

515 Giliberťo laiškas Viteťui, parašytas 1776 m. rugsėjo (spalio ?) 6 d. Varšuvoje, kopija. VU RS F. 26–2765.

516 http://naturalus.sveikas.lt/lt/naturalus-vaistai/vaistazoles/arnika_kalnine/#

517 Gilibert J.-E., *L'autocratie de la nature,* p. 46.

518 Col de Vilars E., *Dictionnaire françois-latin, des termes de médecine, et de chirurgie,* Paris: chez Le Mercier, 1753, p. 359–360.

519 Gilibert J.-E., *L'autocratie de la nature*, p. 47.

Gilibert'as, tik vienas „sangvinikas“[520] pradėjo kliedėti antrą gydymo dieną. Paprastai pacientai turėjo gulėti lovose, laikytis paskirtos dietos ir gerti veronikos (*veronica latifolia*) žiedų arbatą su medumi[521].

Gilibert'as pastebėjo, kad geriausią uždegiminės karštinės gydymo būdą atrado vienas Lietuvos gydytojas, Stahlio metodikos šalininkas, tačiau jo pavardės neatskleidė[522]. Žinoma tik tiek, kad tas gydytojas, anot Gilibert'o, teisingai suprato „Apvaizdos planus, matydamas mišką, pilną uogų, pačių tikriausių vaistų, tinkančių tiek stipriam karščiavimui, tiek ir skorbutui, labai paplitusiam šiose žemėse, gydyti“[523].

Dar verta pažymėti, kad uždegiminiam ir pūlingam karščiavimui Gilibert'as skyrė vynakmenio kremą (pranc. *crème de tartre*). Iš kalkakmenio daroma rūgštinė druska, kuri atsiranda po vyno fermentacijos ir lengvai ištirpsta šaltame vandenyje. Trys sėklos dydžio rūgštinės druskos gabaliukai dedami į vieną vandens unciją, tokiu karštu gėrimu gydyta įvairių rūšių karštinė.

Vandenyje virta kviečių duona labai tinka uždegiminiam (pranc. *sinoche*) karščiavimui ir peripneumonijoms gydyti[524]. Po dvidešimt metų praktikos Gilibert'as rašė: „Fizinis lavinimas, trynimas ir duonos sriuba (pranc. *panade*) yra geresni už visus kitus gydymo būdus“[525].

---

520 Anot XVIII a. vertinimo, „sangvinikas – tas, kuriame kraujas vyrauja“ („Sanguin: celui en qui le sang prédomine“). Žr.: *Dictionnaire de l'académie françoise*, tome second, 4e édition, Paris: Imprimerie de la Compagnie des Libraires associés, 1762, p. 682. XVIII a. medicinoje dar plačiai remtasi antikine Klaudijaus Galeno humoraline (keturių skysčių pusiausvyros) teorija. Pagal ją sveikata priklauso nuo pusiausvyros tarp keturių kūno „humorų“: kraujo, gleivių, geltonosios tulžies ir juodosios tulžies. Todėl taikytas tradicinis „humorų“ (skysčių) šalinimo būdas. Žr.: Clarac Fr., Ternaux J.-P., *Encyclopédie historique des neurosciences*, Bruxelles: De Boeck Sup, 2008, p. 459–460.

521 Gilibert J.-E., *L'autocratie de la nature*, p. 48–49.

522 Gilibert J.-E., *ibid.*, p. 38.

523 „La vraie méthode de traiter cette fièvre avoit été trouvée en Lituanie par un disciple de Stahl qui admiroit avec raison les vues de la Providence en voyant les forêts couvertes de baies acides, vrais spécifiques des fièvres ardentes et du scorbut si commun dans ces contrées“. Gilibert J.-E., *op. cit.*, p. 52. Uogos, vitamino C šaltinis, yra geras vaistas nuo skorbuto.

524 Gilibert J.-E., *Démonstrations élémentaires de botanique*, troisième édition, tome troisième, Lyon, 1787, p. 278, 576.

525 „L'exercice, les frictions et les panades, valent mieux que tous les remèdes“. *Ibid.*, p. 278.

Išanalizavęs kasdienę (pranc. *fièvre quotidienne*)[526] ir pavasario tridienę karštinę[527] Gilibert'as teigė, jog ją sukelia epidemijos, o pacientai dažnai perserga abiem formomis. Gardine karštinės epidemija ištikdavo kone kiekvieną pavasarį. Iš 1500 darbininkų mažiausiai 60 susirgdavo tridiene arba kasdiene karštine[528]. Stebėdamas karščiuojančius pacientus įsitikino „gamtos galia". Gilibert'as rašė: „Aš pastebėjau, kad palikti gamtai pacientai turėjo drąsos kentėti ketvirtą, septintą arba keturioliktą karščiavimą, jie atrodė geriau ir pasveikdavo greičiau nei gavę vaistų, ypač daug chinino[529]. Dėl to aš daugiau nei du šimtus pacientų gydžiau nenuleisdamas kraujo, nesukeldamas viduriavimo ar neskirdamas chinino"[530].

Gydytoją stebino karščio priepuolių ištiktų pacientų veidų pokyčiai. Jis rašė: „Aš mačiau labai gražių moterų ir mergaičių, kurių veidus karščiavimas deformuodavo taip, kad nebegalima atpažinti. Jos sulysdavo, tačiau per mėnesį turinčios gerą apetitą susigrąžindavo šviežumą ir tvirtumą. Po šios ligos net tapdavo šviesesnės ir gražesnės nei anksčiau"[531].

Vasarinė karštinė, labai paplitusi Lione, buvo reta Gardine. Gilibert'ui pavyko užfiksuoti tik septynis keturdienės karštinės atvejus. Tačiau 1777 m. pasireiškė pavojinga tridienė karštinė. Gardine, kuriame tuo metu gyveno apie tris tūkstančius žmonių, iš 42 gydytų nuo šios ligos tik trys mirė[532].

Gydytojas stebėjosi, kad Lietuvoje karštinė dažniausiai gydyta minimalia, sėklos

---

526 „protarpinė karščiavimo rūšis, kuri ištinka kasdien kelioms valandoms. Ji yra gerokai retesnė nei tridienė ir keturdienė karštinė. Su tokia karštine gamta stengiasi išsilaisvinti nuo pavojingos medžiagos, kuri jai yra nepatogi ir kuri paprastai randasi virškinimo sistemoje". Žr.: („Quotidienne, fièvre, (médecine): espèce de fièvre intermittente qui vient, cesse tous les jours, & est suivie de quelques heures d'intermission. Elle est beaucoup moins fréquente que la tierce & la quarte; dans cette fièvre la nature tâche de se délivrer elle-même du poids d'une matière morbifique qui lui est incommode, & qui se trouve communément exister dans les premières voies". Žr.: *Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, t. 28, Genève: chez Pellet, 1775, p. 182.

527 „tridienė karštinė (medicinoje): karštinė, kuri grįžta kas antrą dieną su šalčio ir drebulio jausmu, pagreitėjusiu pulsu, kuris pagreitėja ištikus karščio priepuoliui. Tai yra plačiausiai paplitusi karštinės rūšis. Ja serga visi, nepaisant amžiaus, lyties ar kūno sudėjimo". („Tierce, fièvre, (médec.): fièvre qui revient tous les deux jours, accompagnée de froid et de frisson, d'un pouls prompt et fréquent, que suit une chaleur incommode et brûlante; c'est l'espèce de fièvre la plus commune; elle attaque indistinctement les personnes de tout âge, de tout sexe, et de tout tempérament"). *Ibid.*, t. 33, 1779, p. 445.

528 Gilibert J.-E., *L'autocratie de la nature,* p. 76.

529 Chininas (lot. *quinquina*), chininmedžio žievės milteliai. Šio medžio žievėje kaupiamas alkaloidas chininas, kuris efektyvus karščiavimams mažinti ir maliarijai gydyti. Pirmas efektyvus vaistas nuo maliarijos.

530 „J'ai remarqué que les malades abandonnés à la nature, qui avoient le courage de souffrir le quatrième, septième ou quatorzième accès, étoient moins défaits et plutôt rétablis que ceux qui avoient été médicamentés, surtout que ceux qui avoient pris beaucoup de quinquina; aussi en ai-je traité plus de deux cent sans saignées, sans purgations ni quinquina". Žr., Gilibert J.-E., *ibid.,* p. 77.

531 „j'ai vu de très jolies femmes ou filles être tellement défigurées qu'elles n'étoient plus reconnoissables. On aurait dit qu'elles étoient étiques, mais un mois de bon appétit leur rendoit la fraîcheur et l'embonpoint; elles étoient même plus fraîches, plus jolies après cette maladie qu'auparavant". *Ibid.,* p. 77–78.

532 *Ibid.,* p. 79.

dydžio, arseno doze (*minima dosi*) su ketvirtadaliu pintos vandens. Savo veikale jis paminėjo kelis kilmingus žmones, vartojusius „žydų gydytojų paslaptimi" vadintą arseną. Gilibert'as pripažįsta, kad pacientai išgijo „be fatališkų pasekmių"[533]. Tačiau sekdamas Stahliu Gilibert'as pasisakė už tai, kad tai būtų uždrausta.

Gilibert'as pats kentėjo nuo karščiavimo. Jam netiko Lietuvos klimatas: „Vos atvykęs į Lietuvą, supratau, kad toks klimatas man neskirtas"[534]. Jis net manė, kad bloga sveikata gali būti pražūtinga[535]. Jau pirmąją žiemą Gilibert'as kentėjo nuo krūtinės suveržimo ir karščiavimo, tai komplikavosi į nervinę ligą, lydimą sunkaus kosulio. Jis labai sulyso: „Atrodžiau numirėliškai išblyškęs"[536]. Kitais metais jis užsikrėtė sunkia protarpine karštine, lydima dažno širdies plakimo. Liga labai jį išsekino.

Gilibert'as „Stebėjimų rinkinyje" aptarė ir marą, nors Gardine niekada nepasitaikė juo užsikrėtęs žmogus. Jis žinojo, kad 1772 m. prasidėjo maro epidemija[537]. Lenkijoje ir Lietuvoje sutiko kelis užsikrėtusius žmones, bendravo su juos gydžiusiais chirurgais. Visi tvirtino, kad „palikti gamtos valiai" pasveiko greičiau[538]. Beje, ne visi sirgo sunkia maro forma. Gilibert'as rašė: „Sutikau kelis žydus, totorius, lietuvius, gydytus nuo maro, kurie man tvirtino esą sirgo nesunkiai"[539]. Dar pažymėkime, kad tais laikais laiškai buvo impregnuoti actu, kad neplistų maras[540].

Mokslininkas atkreipė dėmesį į Lietuvoje paplitusią rožę (lot. *erysipelas*), pastebėdamas, kad įvairaus amžiaus žmonės ja lengvai užsikrečia, ypač liepos ir rugpjūčio mėnesiais. Jo nuomone, tai buvo dėl to, kad manufaktūrų darbininkai mėgo vasarą miegoti lauke. Šimtas pacientų sirgo šia liga, nuo kurios dažniausiai gydėsi natūraliai. Ligoniai turėjo laikytis dietos, sudarytos iš ryžių košės (pranc. *crème de riz*) ir žolelių arbatos su kalio nitratu (pranc. *tisane nitrée*), o žaizdos valytos drungnu vandeniu. Kraują nuleisdavo tik tuo atveju, jeigu pacientas labai karščiuodavo. Gilibert'as mini, kad gydė 70 m. žmogų, kurio rožė galvoje buvo tokia stipri, kad paskyrė net du kraujo nuleidimus. Kai pacientams kartu su rože iškildavo niežtinti pūslė (pranc. *phlyctènes*, *phlictaines*)[541], darė tepalą iš saldymedžio sulčių ir linų sėklų nuoviro. Jis pastebėjo, kad

---

533 *Ibid.,* p. 81–82.

534 Giliberťo laiškas Stanislovui Augustui, parašytas 1780 m. birželio 9 d. BKC 718 (nr 48), p. 895.

535 *Ibid.,* p. 898.

536 „j'offrois le teint livide du cadavre". Žr.: *Lettre première*, Lyon, 14 juillet 1784, in: Gilibert J.-E., *Apperçu sur le magnétisme animal,* Genève, 1784, p. 6–7.

537 Kiaupa Z., *op. cit.*, p. 553.

538 Gilibert J.-E., *L'autocratie de la nature,* p. 64.

539 „Je me suis assuré que cela est très faux, j'ai vu plusieurs juifs Tartares, Lithuaniens guéris de la peste, qui m'ont assuré avoir été très peu malades". Žr.: Gilibert J.-E., *ibid.,* p. 65.

540 Apie šį būdą rašė Stanislovas Augustas poniai Geoffrin savo laiške, parašytame 1770 m. lapkričio 14 d.: „Jei maras artėja prie Varšuvos, mano laiškai bus kvepinami ir apšlakstomi actu, kad nesijaudintumėte". („Si la peste s'approche de Varsovie, mes lettres seront parfumées et aspergées de vinaigre, pour vous préserver de toute inquiétude"). Žr.: Stanislovo Augusto laiškas Madame Geoffrin, parašytas 1770 m., lapkričio 14 d., in: Mouy Ch. de, *Correspondance inédite du Roi Stanislas Auguste Poniatowski et de Madame Geoffrin*, Paris: E. Plon & Cie,, 1875, p. 386–388.

541 Gilibert J.-E., *L'autocratie de la nature,* p. 66-68.

liga trukdavo 3–21 dieną. Kai ligos eigą lydėjo kliedesiai, aplink žaizdą dėjo kelias dėles[542]. Jei pasveikęs pacientas neturėjo apetito, gydytojas davė viduriavimą sukeliančios mikstūros (iš siauralapės velniapupės (lot. *senna alexandrina*), pusės ar visos uncijos magnio sulfato arba trijų uncijų kavos tirščių)[543].

Hidrosarkocelės stebėjimas, su merocėle kairėje pusėje. Šis piešinys, sukurtas Nikolajaus Renjė prašymu, vaizduoja sergantį 74 metų vyrą, gyvenusį „Entokole“ (Antakalnyje), Vilniuje. 1781 m. gegužės 1 d. jis buvo paguldytas į Šv. Roko ligoninę, kuri tuo metu buvo vadovaujama Nikolajaus Renjė. Tai galbūt seniausias žinomas Lietuvos paciento atvaizdas. Prancūzijos Nacionalinė medicinos akademija.

Gilibert'as aptarė pleuritą ir peripneumoniją, arba krūtinplėvės (lot. *pleura*) uždegimą. Jo nuomone, ši Prancūzijoje plačiai paplitusi liga buvo reta Lenkijoje ir dar retesnė Lietuvoje. 1779 m. vasarį ir kovą Gardino ligoninėje buvo apie dvidešimt pacientų, kurie kentėjo nuo pleuroperipneumonijos. Patvirtindamas vitalizmo teoriją Gilibert'as aprašė atvejį, kai neturėdami pinigų vaistams trylika ja sirgusių Lietuvos valstiečių natūraliai išgijo. Gydytojo prašymu, keturi atvyko į Gardiną, kad papasakotų, kaip gydėsi[544]. Iš ligų, ypač dažnų Lietuvoje, mokslininko darbuose minimos reumatinės ligos arba raumenų sistemos uždegimai. Žiemą ar vasarą keli pacientai dėl reumato[545] būdavo gydomi Gardino ligoninėje[546].

Analizuodamas kaulų lūžius Gilibert'as aprašė tokį atvejį. Gardine valstietis nukrito

---

542 Gilibert'as vartoja terminą *tumeur* (navikas), tačiau čia jį reikėtų suprasti kaip „sutinimą“. Žr.: „tumeur: enflure non ordinaire en quelque partie du corps“, *Dictionnaire portatif de la langue françoise*, t. II, Lyon: chez Pierre Bruyset Ponthus,1775, p. 732.

543 Gilibert J.-E., *L'autocratie de la nature,* p. 67–68.

544 *Ibid.,* p. 72–73.

545 Reikia pažymėti, kad reumato samprata praeityje ir dabar skiriasi. Reumatu (reumatine karštine) vadiname infekcinę, streptokoko sukeliamą ligą, o prof. Gilibert'as – ligą, pasireiškiančią sąnarių skausmais peršalus.

546 Gilibert J.-E., *L'autocratie de la nature,* p. 82.

nuo pastolių ant akmenų krūvos ir susižeidė galvą. Jis atvežtas į ligoninę be sąmonės, kraujas bėgo iš nosies ir ausų. Kitą dieną pacientas paniro į komą ir vėmė tulžimi. Trečią dieną pagreitėjo pulsas, o ketvirtą letargija nurimo, jam smarkiai skaudėjo galvą, bet kraujavimas iš nosies jį apmalšino. Vienuoliktą dieną visi simptomai dingo, o šešioliktą pasveikęs jis grįžo namo. Gilibert'ui tai buvo įrodymas, kad lūžiai patys gyja[547], o gyvybingumo energija yra be galo stipri.

Iš Gilibert'o užrašų žinoma, kad 1778–1779 m. kovo Gardiną buvo apėmusi raupų epidemija. Tais laikais ši liga plito ir Europoje (pvz., 1774 m. nuo jos mirė Prancūzijos karalius Liudvikas XV). Ir neretai ji palikdavo neišdildomą žymę veide, taip nutiko Lietuvos kunigui Juozapui Kazimierui Kasakovskui (1738–1794). Gimęs ir vaikystę praleidęs Šiluose, netoli nuo Jonavos, būsimasis Livonijos vyskupas (1781) „Prisiminimuose" rašė: „Septintaisiais savo amžiaus metais, mirus tėvui, susirgau labai sunkia raupų liga, kuri vos nesugadino mano akių, nes pradūrė veidą. Aš turėjau būti gražios kompozicijos ir spalvų, bet dėl raupų jų netekau"[548]. Dar 1786 m. rugsėjį mokytojas Attenot'as, tikriausiai prancūzų kilmės, kuris kartu su savo žmona Ružanos (lenk. *Różana*, dab. *Ружаны* Baltarusijoje) Sapiegų rūmuose įsteigė nedidelę mokyklą, jaudinosi, kad ši liga paplitusi tarp mokinių: „Čia vis dar siaučiantys raupai atnešė nemažai nuostolių, nukentėjo ir mano maža mokyklėlė [...]. Kasdien einu pas sveikstančius ligonius jų mokyti, nes bijau, kad jiems gali būti pražūtinga per anksti išvykti iš namų[549].

1769 m. pirmą kartą Respublikoje skiepyta nuo raupų[550]. Gardino ligoninėje keturiasdešimt pacientų gydyti nuo šios ligos. Gilibert'as sėkmingai (tik vienas pacientas mirė) taikė nuosaikųjį (pranc. *méthode tempérante*) gydymą. Jis pastebėjo, kad tuo metu žydų gydytojai gydė pagal šildantį metodą (pranc. *méthode échauffante*)[551], bet jis buvo neveiksmingas, mat daugiau nei trečdalis žydų vaikų mirė (62 iš 150)[552]. Be to, nors deguto vanduo (pranc. *l'eau de goudron*), t. y. vanduo, kuriame derva virė

547 Kaukolės lūžiai gali savaime sugyti, jei smegenų trauma lengva ar vidutiniškai sunki, nėra kontūzijos židinių smegenyse, galvos smegenų ar jų dangalų kraujavimo.

548 „W siódmym roku wieku mojego już po śmierci ojca, miałem ospę bardzo ciężką, która zaledwie mnie oczu nie spsuła, tak jak mnie twarz podziurkowała. Miałem być cale pięknego składu i koloru, przez ospę je straciłem". Žr.: Kossakowski J., *Pamiętnik Józefa Kossakowskiego biskupa inflanckiego 1738–1788*, Warszawa: Skład główny w Księgarni Gebethnera i Wolffa, 1891, p. 11.

549 „La petite vérole qui règne encore ici, y a fait jusqu'à présent un assez grand ravage ; ma petite Ecole s'en est resentie: [...] Je vais journellement chez les convalescentes leur donner lecon, craignant que la sortie trop prompte ne leur devienne funeste". Attenot'o laiškas, parašytas 1786 m. kovo 27 d. Ružanoje, LMAVB, F 139–91, fol. 1-2.

550 Kiaupa Z., *op. cit.*, p. 259.

551 „Šildymo metodą sudaro vidinis spiritinių ir greitai išgaruojančių vaistų vartojimas, šie vaistai sustiprina širdies jėgą, verčia humurus išeiti pro odą. Kūnas turi būti gerai apdengtas, būti šiltame kambaryje, turi būti palaikoma šilta temperatūra, kad poros liktų atviros" („méthode échauffante, laquelle consiste dans l'usage intérieur de remèdes spiritueux et volatils, qui augmentent la force du Cœur, et disposent les humeurs à se porter vers la peau, ainsi qu'à tenir le corps bien couvert, et dans un air chaud, pour que les pores restent ouverts"). Žr.: Retz N., *Nouvelles ou annales de médecine, chirurgie et pharmacie*, tome V, Paris, 1789, p. 153.

552 Gilibert J.-E., *L'autocratie de la nature,* p. 61.

dvidešimt keturias valandas, girtas gydant raupus ir pats jį dažnai naudojo, nebuvo gerų rezultatų[553].

1782 m. gruodį – 1783 m. sausį trys Giliberťo vaikai taip pat sirgo raupais. Tuo metu profesoriaus nebuvo namuose. Jis gyrė savo žmoną, „turėjusią drąsos palikti juos gamtai“[554] ir leidusiai vaikams kvėpuoti grynu oru. Rezultatas – visi vaikai išgyveno. Giliberťas padarė išvadą, jog „abejojantys gamtos jėga turi prisiminti žvilgsnius mažų vaikų, kurie kasdien susiduria su rimta liga ir kurie išgydyti tik taikant vitalizmo principus. Tikriausiai jie buvo labai laimingi, nes negėrė vaistų“[555]. Be to, jis pastebėjo, kad, nepaisant paplitusios nuomonės, gilios žiemos iš tiesų nestabdo epidemijų. Jis rašė, jog Gardine ir Vilniuje „tūkstančius kartų matė linksmai ant ledo žaidžiančius vaikus su raupų pustulėmis, kurios nekėlė nemalonumų“[556]. Dar žinoma, kad 1776 m. rudenį Tyzenhauzas paprašė Giliberťo paskiepyti nuo raupų trisdešimt Gardino teatro trupės vaikų[557], tačiau tais metais raupų atvejų neužfiksuota mieste, Giliberťas neturėjo reikalingų patogenų[558] ir nepagamino skiepų, tad nepaskiepijo vaikų[559]. Jis pažymėjo, kad LDK girios atskiria kaimus nuo epidemijos, todėl ligos neplinta[560]. Tiesa, jau XVIII a. suprasta, kad uždarose vietose jos lengviau platinamos.

Giliberťas taip pat aptarė alkoholio vartojimą ATR. Jį laikė karščiavimo ir ūminių ligų priežastimi. Alkoholį vartojo tiek prasčiokai, tiek diduomenė[561]. Tai tiek apie Gardine paplitusias ligas, kurias Giliberťas įtraukė į „Stebėjimų rinkinį“[562].

Kadangi Giliberťas buvo praktiškai mąstantis Apšvietos amžiaus žmogus, medicinos žinioms gilinti naudojosi savo pacientais. Pavyzdžiui, vieną dieną Gardine mašina poliams į žemę kalti sutraiškė kareivio ranką. Atvežus jį į ligoninę Giliberťas pasinaudojo proga atlikti eksperimentą. Taip ištyrė sausgyslių ir nervų jautrumą.

---

553 Gilibert J.-E., *Démonstrations élémentaires de botanique*, troisième édition, tome troisième, 1787, p. 463.

554 Gilibert J.-E., *L'autocratie de la nature,* p. 61.

555 „Ceux qui seront tentés de douter du pouvoir de la nature n'ont qu'à réfléchir sur cette foule de petits enfans qui chaque jour présentent des maladies très graves et sont guéris par les seuls efforts du principe vital. Peut-être sont-ils très heureux de ne vouloir prendre aucun remède“. *Ibid.,* p. 61.

556 „J'ai vu cent fois des enfants couverts de pustules varioliques, jouer gaiement sur la glace sans éprouver aucun accident“. *Ibid.,* p. 62.

557 Pasak Augusto Moszyńskio, palyginti su suaugusiųjų, tokias trupes buvo pigiau ir pelningiau steigti. Žr.: Moszynski August Fryderyk*, op. cit.*, p. 174.

558 Patogeninis mikroorganizmas, biologinis veiksnys, sukeliantis žmogaus, gyvūno arba augalo infekcinę ligą.

559 Giliberťo laiškas (kopija) Viteťui, parašytas 1776 m. spalio 6 d., VURS, F 26–2765, fol. 2 v.

560 Gilibert J.-E., *Démonstrations élémentaires de botanique*, quatrième edition, Lyon, 1796, tome premier, p. XLVI–XLI.

561 Gilibert J.-E, *L'Autocratie de la nature,* p. 69.

562 Pažymėtina, kad Lietuvoje atliktus medicininius stebėjimus Giliberťas taip pat įtraukė į *Indagatores naturae*: „Anatomie d'un monstre fœtal acephale“ (*Lucubratio Anatomica Defætu Monstroso Acephalo*, p. 50–61) ir „De l'ulcère endémique en Lituanie, issu de la fureur infernale“ (*De ulcere endemico in Lithuania, ex furia infernali*, p. 91–98). Žr.: Gilibert J.-E., *Indagatores naturae in Lithuania seu opuscula varii argumenti, quae historiam animalium, vegerabilium, in Magno Ducatu Lithuaniae*,Vilnae, 1781.

Eksperimentas su vėžliais suteikė dar daugiau duomenų[563]. Vertėtų pridurti, kad, norėdamas suprasti ligų vystymąsi, be gyvūnų, rūpestingasis Gilibert'as skrodė mirusius ligonius. Pavyzdžiui, lakoniškai rašė: „Aš skrodžiau virėją, kuris mirė nuo asfiksijos"[564]. Aiškėja įrašo virš anatomijos amfiteatro durų prasmė.

Nors buvo švelnių gydymo metodų šalininkas, pavyzdžiui, skyrė kuo mažiau vaistų, Gilibert'as praktikavo kraujo nuleidimą arba gydė keistais būdais: „Perskrostas balandis, uždėtas ant skausmingos vietos, kartais malšina skausmą"[565]. Beje, XVIII a. balandžiai dažnai naudoti gydymo tikslais. Apie tai rašoma Visuotiniame menų ir mokslų žodyne (*Dictionnaire universel des arts et des sciences*): „Balandis yra labai naudingas medicinai. Jis perpjaunamas į dvi dalis, kurios iš karto uždedamos ant paciento galvos arba kitos kūno vietos, kad šildytų ir mažintų skausmą"[566].

Gilibert'as mokėjo stebėti ir klausyti, kaip gyventojai patys gydosi. Pasitelkdamas liaudies patirtį sausą kosulį ir plaučių skausmus gydė plukės pulpa, kurią dėjo ant plaštakų ir riešo. Taip gydyti, sakė, išmoko iš lietuvių valstiečių[567]. Darbe „Botanikos pradinės pratybos" jis pastebėjo, kad norėdami išsigydyti nuo raupų vargšai lenkai užsikasdavo mėšle iki kaklo ir gerdavo karštą varnalėšos (pranc. *bardane*) šaknų nuovirą, sumaišytą su vynu arba degtine (pranc. *eau-de-vie de grain*). „Mačiau, kaip taikant šį metodą išnyksta rimti simptomai. Tačiau manau, kad tokį poveikį gali sukelti tik kelias valandas trunkantis karščiavimas, kurį sukelia karšti mėšlas ir vanduo, atskiestas brendžiu"[568].

Gilibert'as aprašė, kaip lietuviai bando išvengti epilepsijos priepuolio: „Paplitęs prietaras, kad ilgai bėgęs briedis patiria epilepsijos priepuolį. Aš mačiau ištisas dienas persekiojamų ir niekada nenukrisdavusių. Taigi beveik visuose Lietuvos namuose yra po žiedą su briedžio kojos fragmentu viduje. Galiu teigti, kad toks amuletas su briedžio kojos milteliais niekada, nė vienai dienai neatidėdavo epilepsijos krizės"[569]. Muskusas,

---

563 Gilibert'o laiškas Halleriui, parašytas 1776 m. lapkričio 19 d., 2b, BB (N Albrecht von Haller 105.19, Gilibert, Jean Emanuel: 9).

564 „J'ai disséqué un cuisinier qui mourut asphyxié". Žr.: Gilibert J.-E., *L'autocratie de la nature,* p. 70.

565 „Des pigeons ouverts vivants et appliqués sur le côté douloureux ont quelquefois calmé la douleur". *Ibid.*, p. 74.

566 „Le pigeon est d'un grand usage dans la Médecine, et quelquefois on le coupe vif par la moitié pour l'appliquer sur la tête ou sur quelque autre partie, afin de fortifier la chaleur naturelle, de résoudre les restes de l'humeur qui a été la cause du mal". Žr.: „pigeon", in: *Le dictionnaire universel des arts et des sciences de M. D. C. de l'Académie Françoise*, t. 2, Paris: chez Estienne Michallet, 1732, p. 221.

567 Gilibert J.-E., *L'autocratie de la nature,* p. 139.

568 „J'ai vu disparoître par cette méthode, des symptômes graves; mais je crois que la fièvre de plusieurs heures, causée par la chaleur du fumier, et l'action de l'eau chaude animée par l'eau-de-vie, peuvent seules produire cet effet". Žr.: Gilibert J.-E., *Démonstrations élémentaires de botanique*, troisième edition, tome troisième, 1787, p. 113.

569 „Un autre préjugé aussi répandu, c'est de croire que l'élan est attaqué d'épilepsie après de longues courses. J'en ai vu qui étaient harcelés des journées entières, et qui ne tombaient jamais. Dans presque toutes les maisons, en Lithuanie, on conserve des bagues dont le chaton est rempli, par un fragment taillé, de corne de pied de l'élan: je peux assurer; d'après une foule d'épreuves dont j'ai été témoin, que cette amulette et la poudre de corne d'élan, n'ont jamais retardé d'un seul jour les accès d'épilepsie". Žr.: Gilibert J.-E., Le *médecin naturaliste,* p. 281.

pagamintas iš lytinių liaukų, manyta, veikia kaip stimuliantas[570]. „Linėjaus gamtos sistemos santraukoje“ (pagal Linėjaus knygą *Systema Naturæ,* 1735) Giliberťas rašė, kad net išdirbta stumbro oda ilgai išlaiko muskuso kvapą. Jis padarė išvadą, jog iš senovės atkeliavusi lietuvių gydytojų rekomendacija pridengti stumbro oda gimdyvę, kad ji lengviau gimdytų, nebuvo tokia absurdiška[571].

Verta atkreipti dėmesį į Giliberťo pastabas apie psichinę pacientų būseną. Jis minėjo chirurgą, kuris savo sukurtu vaistu gydė marą, nors pats pripažino, kad šis vaistas visiškai neveikė kūno. Tačiau chirurgas teigė, kad tai ramino jo pacientus ir kartu suteikė laiko gamtai gydyti[572]. Giliberťas taip pat papasakojo: „Su raupais, kaip ir su maru, paciento vaizduotė blogina simptomus ir dažnai atneša mirtį. Mačiau gražią moterį, kuri nepatyrė jokios nelaimės. Vos sužinojusi savo diagnozę ji užgeso per parą“[573]. Žinodamas proto įtaką ligai, Giliberťas dažnai skirdavo vaistų ligonio nerimui palengvinti[574]. Sainte-Marie apie tai rašė:

> *Jis [Giliberťas] skirdavo vaistų, kad patenkintų skubų prašymą, o dar dažniau nuramintų besiblaškančią ir susijaudinusią vaizduotę. Kai tik pacientas imdavo pasitikėti jo gėrimu, jis taikydavo gydymo programą visam jo organizmui: atmesdavo nepatikrintas rekomendacijas, skirdavo bado dietas, reikalaudavo stengtis dėl mitybos ir įpročių*[575].

Suvokta proto įtaka kūnui buvo žingsnis psichomatinių ligų pažinimo link[576]. Iš esmės Giliberťo gydymo būdai atspindi jo tikėjimą vitalizmo medicina. 1779 m. jis

---

570 Sakalauskaitė-Juodeikienė E., *op. cit.*, p. 126.

571 „On a remarqué que la peau du front [du bison], même préparée, conserve longtemps une odeur de musc ; d'où l'on peut conclure que l'assertion des anciens médecins lithuaniens, sur l'application de cette peau pour faciliter l'accouchement des femmes nerveuses, n'est pas aussi absurde“. Žr.: Gilibert J.-E., *Abrégé du système de la nature, de Linné*, Lyon, 1805, p. 437. Galima pažymėti, kad XIX a. baronas Julius von Brinkenas pastebėjo: „Anksčiau buvo sakyta, kad iš stumbro odos pagamintas diržas palengvina gimdymą“ („On prétendait autrefois que cette ceinture en peau facilitait l'accouchement“). Tačiau neaišku, ar jis pats tai girdėjo, ar tiesiog pakartojo Giliberťo komentarus. Žr.: Brincken J., *Mémoire descriptif sur la forêt impériale de Bialowieza en Lithuanie*, Varsovie: chez Glucksberg, 1828, p. 61.

572 Gilibert J.-E., *Le médecin naturaliste*, p. 123.

573 „Dans la petite vérole comme dans la peste, l'imagination réagissant aggrave les symptômes, et la rend souvent mortelle. J'ai vu une jolie femme qui n'eut aucun accident tant qu'elle ignora qu'elle avait la petite vérole, qui fut tuée en vingt heures dès qu'elle eut appris la nature de la maladie dont elle était affligée“. *Ibid.*, p. 124–125.

574 Sainte-Marie E., *op. cit.*, p. 9.

575 „Il prescrivait des remèdes pour satisfaire à une indication pressante, et plus souvent encore pour calmer une imagination inquiète et agitée. Dès qu'il avait gagné la confiance du malade par une potion, il organisait autour de lui un service dont toutes les parties concouraient à sa guérison ; il écartait des conseils dangereux, imposait des privations, exigeait des sacrifices, commandait des reformes dans le régime et les habitudes“. *Ibid.*, p. 9.

576 Johannas Christianas Heinroth'as (1773–1843) yra šios medicinos srities pirmtakas.

parašė Stanislovui Augustui, kad dėl jo gydymo metodų miršta trigubai mažiau pacientų[577]. O 1781 m. nustatė, kad gamta gali išgydyti du trečdalius ligų; o kitas galima gydyti vaistais ir dietomis; ligos, kurių gamta negali išgydyti, yra visiškai nepagydomos (tai rodo lavonų skrodimas). Toks teiginys grindžiamas trimis tūkstančiais kasdienės praktikos stebėjimų, kuriuos Gilibert'as aprašė per 20 metų. Visus aprašymus galima rasti jo darbe *Adversaria medico-practica pirma*[578], kurį publikavo kritikuodamas „medicinos despotizmą"[579] (kovoti su išankstiniu nusistatymu ir klaidingais gydymo būdais). Šioje 1791 m. išleistoje knygoje mokslininkas parašė, kad trys ketvirtadaliai žinomų ligų geriau gydomos, kai gydytojas leidžia „gamtai veikti"[580]. Jo nuomone, vitalistinis gydymas ypač tinka lietuviams, nes jie yra stiprūs[581].

Knyga įdomi ir tuo, kad padeda sužinoti, kokius ligonius Gilibert'as gydė. Taigi jis gydė visų visuomenės klasių ir religijų pacientus: katalikų kunigą[582], ortodoksų metropolitą[583], žydus ir jų vaikus[584], kunigaikštį Radvilą[585], Rusijos kunigaikštienės Daškovos dvylikos metų sūnų[586], Gardino fabrikų personalą, karietų fabriko direktorių[587], fabrikų inspektorių Jacobą (arba Jacques'ą) Bécu[588], jo brolio Louis'o 22 m. žmoną iš Nyderlandų[589] ir jų aštuonerių sūnų Augustą Louis [590], LDK ekonomijų generalinį

---

577 Gilibert'o laiškas Stanislovui Augustui, tikriausiai parašytas 1779 m. lapkritį. BKC 721 (Nr. 49), p. 232.

578 *Adversaria* – taip vadinamas žurnalas, kuriame gydytojas įrašo savo stebėjimus ir taikomas gydymo priemones.

579 Gilibert'o laiškas Stanislovui Augustui, parašytas Gardine 1781 m. kovo 26 d. AGAD ZP, MS 180, fol. 378–379.

580 „Envoi à Monsieur Tissot, célèbre médecin de Lausanne", in: Gilibert J.-E., *Adversaria medico-practica prima*, Lyon: J. B. Delamolliere, 1791, p. 366.

581 Gilibert J.-E., *L'autocratie de la nature*, p. 42.

582 Gilibert J.-E., *Adversaria medico-practica prima*, Lyon: Delamolliere, 1791, p. 212.

583 *Ibid.*, p. 103.

584 *Ibid.*, p. 8, 29, 180.

585 *Ibid.*, p. 149.

586 *Ibid.*, p. 174. Įdomu pastebėti, kad Rusijos kunigaikštienė Jekaterina Romanovna Daškova (*Екатери́на Рома́новна Да́шкова*, 1743–1810) „Memuaruose" minėjo, , kad 1775 m., keliaujant LDK jos sūnus susirgo tymais. Gardine jie sutiko „puikų gydytoją", kurį karalius atsiuntė iš Briuselio ir paskyrė į kadetų mokyklą. Kadangi tuo metu nebuvo gydytojo iš Briuselio, be to, gana mažai tikėtina, kad kadetų mokykla turėjo savo ligoninę (Karališkoji medicinos mokykla priėmė Gardino ir jo apylinkių gyventojus ir kadetų mokyklos narius), matyt, kunigaikštienė turėjo omenyje patį Gilibert'ą. Kunigaikštienė ir sūnus, būsimasis generolas Pavelas Michailovičius Daškovas (*Павел Михайлович Дашков*, 1763–1807) ten buvo bent penkias savaites. Žr.: *Mémoires de la princesse Daschkoff*, vol. 1, Paris: libraire A. Frank, 1859, p. 36.

587 Gilibert J.-E., *Adversaria medico-practica prima*, Lyon: Delamolliere, p. 1791, 172.

588 Gilibert J.-E., *ibid.*, p. 110.

589 Gilibert J.-E., *ibid.*, p. 87.

590 Būsimąjį Vilniaus universiteto medicinos profesorių. Žr.: Gilibert J.-E., *ibid.*, p. 65.

administratorių grafą Tyzenhauzą (kuris susirgo išgėręs šampano, vyno[591]), jo pavaduotoją[592] ir vieną iš jo haidukų (karių ant žirgų)[593], Gardino kadetų mokyklos vadovą Frölichą[594], ligoninės personalo narius, pavyzdžiui, Charles'ą Virioną[595] ir 16 m. mokinį Andrių Matusevičių[596]. O vėliau Vilniuje Giliberťas gydė universiteto 35 m. astronomijos profesorių[597] ir rektorių Martyną Počobutą-Odlianickį[598]. Gydytojas irgi rašė apie savo ir dukrytės Sophie Gilibert[599] ligas.

Giliberťui išvykus iš Lietuvos tarp Vilniaus universiteto medicinos profesorių dar buvo vitalizmo šalininkų. XIX a. pradžioje Johannas Peteris Frankas (1745–1821) taip gydė nesunkias ligas. Pritardamas šiam gydymo būdui Andrius Sniadeckis (1768–1838) plėtojo organinių būtybių teoriją. Pasak Eglės Sakalauskaitės-Juodeikienės, nors XIX a. pradžioje Vilniaus universitete pripažinta vitalizmo doktrina, klinikose nervų sistemos ligos dažniausiai gydytos iatromechanistiniais būdais, išskyrus atvejus, kai ligonio sveikatos būklė buvo pernelyg komplikuota, tada rekomenduota susilaikyti nuo tokio gydymo[600].

591 Gilibert J.-E., *ibid.*, p. 220.

592 Gilibert J.-E., *ibid.*, p. 288.

593 Gilibert J.-E., *ibid.*, p. 90.

594 Gilibert J.-E., *ibid.*, p. 49.

595 Gilibert J.-E., *ibid.*, p. 126.

596 Būsimąjį Vilniaus universiteto medicinos profesorių. Žr. : Gilibert J.-E., *ibid.*, p. 105.

597 Gilibert J.-E., *op. cit.*, p. 189.

598 Martynas Počobutas-Odlianickis (1728–1810), astronomas, matematikas, dėstęs Vilniaus universitete, buvo jo observatorijos direktorius, 1780–1799 m. buvo universiteto rektorius. Žr.: Matulaitytė St. „Počobutas Martynas", in: *Visuotinė lietuvių encikopedija*, t. XVIII, Vilnius, 2010, p. 452; Gilibert J.-E., *ibid.*, p. 240.

599 Gilibert J.-E., *op. cit.*, p. 12, 191.

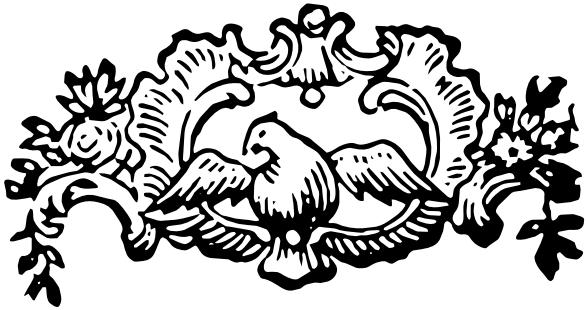
600 Sakalauskaitė-Juodeikienė E., *op. cit.*, p. 56.

VI

VI

VI SKYRIUS

PROF. GILIBERT'O GYVENIMAS GARDINE

VI

Užsienio mokslininko adaptacija pertvarkant šalį

Pirmaisiais metais Gardine Giliberťą tenkino gyvenimo sąlygos, santykiai su grafu Tyzenhauzu buvo geri. Su džiaugsmu ir pasididžiavimu jis pasakojo apie laimėjimus. Pavyzdžiui, 1776 m. laiške savo draugui Louis'ui Viteťui profesorius rašė, kad grafas Tyzenhauzas „dėl jo genialumo ir patriotinių pažiūrų atlieka reikšmingą ūkio vystytojo vaidmenį". O komentuodamas ATR vaizdavimą Prancūzijos spaudoje mokslininkas dar įterpė: „Lenkijoje viskas ramu, laikraštininkai beveik nuolat meluoja, mes juokiamės iš to, ką jie rašo"[601]. Šis komentaras įdomus tuo, kad Giliberťas jautėsi įsitraukęs į šalies gyvenimą. Tačiau su laiku Gardine jis susidūrė su netikėtais sunkumais. Laiškuose karaliui Stanislovui Augustui mokslininkas detaliai paaiškino savo nepasitenkinimo priežastis.

Viena svarbiausių problemų buvo finansai. Visų pirma, kilo nesklandumų dėl jo atlyginimo. Sutartyje numatyta, kad jis gaus 280 dukatų per mėnesį. Tačiau pervedimai vėlavo šešis ar net daugiau mėnesių. Dėl to Giliberťas iššvaistė daug laiko, nes nuolat teko prašyti savo atlyginimo, o kasininkas lenkiškai atsakydavo *nie ma* (liet. „nėra"). Neišmokėjus paskirto atlyginimo mokslininkas buvo priverstas skolintis su didelėmis palūkanomis Prancūzijoje ir siųsti pinigus į Lietuvą[602]. Net praėjus šešeriems metams, kai grįžo į Prancūziją (1789), Giliberťas vis dar reikalavo iš Edukacinės komisijos savo atlyginimo už laikotarpį, kai buvo Gardino mokyklos direktorius[603].

Jau aptarta, kad pagal sutartį Giliberťas privalėjo sukurti botanikos sodą, kuriame žadėjo užveisti 500 įvairių rūšių vaistinių augalų. Teigiama, kad augino daugiau nei 2 000 rūšių užsienio augalų. Tačiau jam įkurti pats gamtininkas ir dar keli kiti asmenys davė avansą iš savų pinigų, kurių jiems negrąžino. Giliberťui net teko mokėti sodininkui ir nupirkti jam paltą (kainavusį 3 dukatus). Vienus metus profesorius reikalavo, kad 150 dukatų suma būtų sumokėta jo „korespondentams" (turbūt Prancūzijoje), bet nieko negavo[604].

Be finansavimo problemų, Giliberťas skundėsi ir konkrečiomis gyvenimo sąlygomis. Sutartyje buvo numatyta, kad su šeima jis gaus gydytojo pareigas atitinkantį gyvenamąjį būstą. Tačiau mokslininkui suteiktas prastas medinis namas, kuriame žiemą gyventi buvo šalta, o vasarą – karšta, nes kambarys buvo palėpėje po čerpiniu stogu. Nors iš pradžių Giliberťui žadėta, kad tai laikinas būstas, kol bus baigta medicinos mokykla, tačiau statybos darbai, iš pradžių ėję sparčiai, užsitęsė ir buvo apleisti. Mokslininkas buvo ypač nepatenkintas ir net šokiruotas, kad miesto teatro muzikantai ir šokėjai nuo seno gyveno labai patogiai[605]. Be to, lionietis Giliberťas, įpratęs prie geros kulinarijos, skundėsi maisto kokybe: „Pirmaisiais metais administracijos tiekiamas

601 „Tout est tranquille en Pologne, les gazettiers mentent presque sans cesse sur cet objet. Ils nous font rire par leurs propos". Giliberťo laiškas Louis'ui Viteťui, parašytas 1776 m. spalio 6 d., f. 1–1 v., VU RS F 26 – 2765.

602 Giliberťo laiškas Stanislovui Augustui, parašytas 1780 m. birželio 12 d., BKC 718 (Nr 48) p. 901–902.

603 Giliberťo laiškas Stanislovui Augustui, parašytas 1789 m. rugsėjo 3 d., Lione, AGAD ZP Nr 185, l. 37.

604 Giliberťo laiškas Stanislovui Augustui, parašytas 1780 m. birželio 12 d., BKC 718 (Nr. 48) p. 902–903.

605 Giliberťo laiškas Stanislovui Augustui, parašytas 1780 m. birželio 12 d., BKC 718 (Nr. 48) p. 900.

maistas buvo labai bjaurus, šimtą kartų mums buvo pristatyti sugedusios mėsos patiekalai ir pagaminti taip, kad net mano tarnai jų nenorėjo“[606].

Tad Giliberťui teko pačiam gaminti maistą namuose. Dėl tokių sąlygų reikėjo atnaujinti sutartį su Tyzenhauzu. Tačiau Giliberťas greitai suprato, kad ir atnaujinta sutartis neužtikrins gerovės jo šeimai ir tarnams[607]. Stanislovui Augustui mokslininkas skundėsi:

> *Kai reikėjo įgyvendinti įvairius [sutarties] straipsnius, aš mačiau iš šito šaltinio trykštančius kasdienius nemalonumus nelaimingųjų žmonių, kurie buvo priversti prašyti išmaldos duonai. Šimtą kartų teko prašyti veltui, visada mane įžeidinėjant, niekingai elgiantis su mano vargšu tarnu, kuris kasdien turėjo rūpintis tais reikalais, maisto produktai dažnai būdavo sugedę, nes pavėluotai pristatydavo. Kasdien vis daugiau, mano vargšė žmona rūpestingai tai slėpė nuo mano akių*[608].

Dėl panašių priežasčių savo namą Giliberťas apibūdino kaip „bjaurų kalėjimą[609]“. Prancūzų mokslininkas atkreipė dėmesį, kad tuo metu, kai jis skųsdavosi ekonomijos administracijai dėl prasto aprūpinimo, už maitinimą atsakingi asmenys tiesiog būdavo išbarami jo akivaizdoje. Tačiau po dienos Giliberťą aptarnaudavo dar blogiau. Jis padarė išvadą, kad Horodnice veikė sistema, apibūdinama kaip „paimti kuo daugiau iš užsieniečių“, nes, pasak jo, ir kiti ten dirbę bei gyvenę užsieniečiai patirdavo panašių problemų ir nesėkmių[610].

Giliberťo taip pat netenkino santykiai su Lietuvos dvaro iždininku grafu Tyzenhauzu. Jie buvo keistas abipusio susižavėjimo ir nepasitikėjimo mišinys. Mokslininkas neturėjo įrodymų, kad būtent grafas kaltas dėl jo nelaimių. Jis netgi gyrė Lietuvos dvaro iždininko veiklą ir neeilinius jo sugebėjimus[611]. Jautė dėkingumą, kad grafas rūpinosi jo sveikata, kai šis sirgo, budėjo prie jo lovos, iki gyvybei nebegrėsė pavojus. Dėl to Giliberťas nenorėjo nieko bloga pasakyti apie Tyzenhauzą[612]. Tačiau bendrai kalbant jo elgesys su žmonėmis gąsdino mokslininką: „Jis valdo savo pavaldinius lenkus ir užsieniečius geležine lazda“, – rašė Giliberťas. Be to, grafas nesivaržė keiktis, surakinti

---

606 „La première année, on m'a nourri de la cuisine de l'administration d'une manière si odieuse que cent fois j'ai vu servir des viandes corrompues et apprêtées de manière que mes domestiques même n'en voulaient pas manger“. *Ibid.*, p. 900.

607 *Ibid.*, p. 901.

608 „Mais lorsqu'il a fallu en obtenir en réalité les articles différents, j'ai vu jaillir de cette source les déboires journaliers des malheureus qui sont réduits au pain de l'aumône; cent voyages inutiles toujours accompagnés d'insultes pour ma personne, d'indignes traitements pour mon pauvre domestique qui étoit uniquement occupé de cette importante affaire, des denrées altérées des fréquens retards, tout cela journellement multiplié et soigneusement caché à mes yeux par ma pauvre femme“. *Ibid*, p. 901.

609 „Une affreuse prison“. *Ibid*, p. 901.

610 „Le système dominant à Horodnitsa est de tirer le plus que l'on peut des étrangers“. *Ibid.*, p. 901.

611 Giliberťo laiškas Stanislovui Augustui, parašytas 1780 m. birželio 9 d., BKC 718 (nr 48), p. 896.

612 *Ibid.*, p. 896.

grandinėmis, mušti kaučiuko šratais, plėšyti drabužius, pešti plaukus[613]. Įdomu pastebėti, kad vietiniai Tyzenhauzą vadino šėtonu ir jo vardu gąsdino nepaklusnius vaikus[614]. Gali būti, kad Tyzenhauzo elgesys Giliberťui atrodė kaip baisus jo vaikystės mokytojo, kuris minėtas anksčiau, aidas. Apie savo bėdas su Tyzenhauzu Giliberťas rašė von Jacquinui. Jis teigė, kad daugiau nei trisdešimt jo laiškų buvo perimti[615], grafas nuolat delsia mokėti jam atlyginimą, maža to, trukdo pinigus pervesti von Jacquinui[616].

Antanas Tyzenhauzas (1733–1785). Dailininkas Jan Rustem (1762-1835). Viešo naudojimo.

Valdovui mokslininkas skundėsi blogomis darbo sąlygomis. Priminė apie sutartą jo pareigą dėstyti mediciną, ugdyti studentus, kurie vėliau patys savarankiškai praktikuos ir dėstys medicinos mokslus. Tačiau studijų sąlygos medicinos mokykloje buvo netinkamos. Atsiųsti mokytis 15 valstiečių vos mokėjo rašyti ir skaityti. Iš savo lėšų (60 dukatų) Giliberťas atlygino lotynų kalbos mokytojui Menardui, kurio dėka per mažiau nei metus studentai galėjo suprasti Giliberťo pamokas. Tačiau profesoriaus išlaidos lotynų kalbos pamokoms nepadengtos, o jis nebegali toliau mokėti Menardui. Taip ši iniciatyva žlugo[617]. Be to, planuota, kad studentai bus aprengti kaip medicinos studentai, tačiau jie gavo tarnų livrėjas. Giliberťo vertinimu, neturėdami kuo apsirengti, studentai daug laiko praleisdavo lovose, taigi jis privalėjo nutraukti pamokas[618]. Kadangi buvo per mažai norinčių mokytis mediciną Gardine, Tyzenhauzas savavališkai paėmė vaikų iš ekonomijų[619].

---

613 Giliberťo laiškas Stanislovui Augustui, parašytas 1780 m. birželio 12 d. BKC 718 (nr 48) p. 904.

614 Gedminienė J., *op. cit. p.*, 102–103.

615 Giliberťo laiškas von Jacquinui, parašytas 1780 m. balandžio 9 d., 1a , NMW, Nachlass Jacquin.

616 Giliberťo laiškas von Jacquinui, parašytas 1780 m. spalio 31 d., 1a, NMW, Nachlass Jacquin.

617 Giliberťo laiškas Stanislovui Augustui, parašytas 1780 m. birželio 12 d., BKC 718 (nr 48) p. 902.

618 *Ibid.*, p. 903.

619 *Spomnika o Antonim Tyzenhauzie*, *op. cit.,* p. 237.

Problemų buvo ir įrengiant ligoninę. Trūko įrangos ir medžiagų, kad pacientus būtų galima gydyti tinkamomis sąlygomis: „Kiek daug rūpesčių turėjau patirti nuolat kariaudamas, kad gaučiau pačius būtiniausius dalykus, pavyzdžiui, tvarsčius“[620]. Tačiau, esant būtinybei, Gilibert'as nedvejodamas priimdavo ryžtingus sprendimus. Tai aprašė laiške karaliui:

> *Vienas valstietis, krisdamas iš kažkokios patalpos, susilaužė šlaunį. Visą savaitę prašiau, rašiau prašymus skirti drobės tvarsčiams. [Negavęs atsakymo] pats nuėjau į administraciją, kur man buvo atsakyta „nie ma“. Bet tuo pačiu metu lauke pastebėjau žmones kraunant 1000 uolekčių gražios ir kokybiškos drobės į vežimą. Aš paklausiau, kokiam tikslui bus naudojamos šios drobės. Man buvo atsakyta, kad tai teatro kulisams ir užuolaidoms. Aš nedvejodamas paprašau nupjauti kelis drobės gabaliukus tvarsčiams*[621].

Nors nežinoma Tyzenhauzo reakcija į šią gydytojo iniciatyvą, galima spėti, kad tai nepadėjo mokslininko santykiams su Gardino administracija ir grafu. O sužinojęs, kad jį paniekinamai vadina arklių gydytoju, nes dėstė veterinarinę mediciną, Gilibert'as nenorėjo toliau šios mokslo srities mokyti ir apsiribojo galvijų gydymo receptų rengimu vietose, kur pasirodydavo ligos[622].

Nelengvi gydytojų ir galingųjų santykiai

Taigi mokslininkui sudėtinga buvo bendrauti su Gardino ekonomijų valdytoju. Trūko tarpininko, kuris būtų palengvinęs Gilibert'o, vietos administracijos ir kitų užsieniečių problemų sprendimą. Galiausiai ši funkcija teko pačiam karaliui. Tačiau valdovas buvo toli ir negalėjo tinkamai tarpininkauti. Akivaizdu ir tai, kad nepalankios vietinės aplinkybės trukdė įgyvendinti karaliaus ir grafo planus ir reformas. Iš esmės Gilibert'as buvo nepatenkintas savo gyvenimu čia.

Tiesą sakant, dirbti galingiesiems, atrodo, buvo nelengva. Gydytojas Gerhardas Werneris Heinzelmannas taip pat nesutarė dėl to, kaip jam atlikti pareigas. Iki Gardino karališkoje medicinos mokyklos jis dirbo Dziarečyne (dab. *Дзярэчын*, Baltarusija)[623], pas LDK lauko etmoną Aleksandrą Mykolą Sapiegą (1730–1793). Išdirbęs dvejus metus, 1775 m., Heinzelmannas staiga neteko atlyginimo ir pašalpų, tai jį nustebino nes tikėjosi pas kunigaikštį dirbti „visą laiką“.

---

620 „quelle foule d'ennuis il a fallu essuyer, toujours en guerre pour obtenir les choses les plus urgentes comme toile». Gilibert'o laiškas Stanislovui Augustui, parašytas 1780 m. birželio 12 d., BKC 718 (Nr. 48), p. 902-903.

621 „un paysan se casse la cuisse en tombant du haut d'un bâtiment, depuis huit jours j'écrivai soir et matin un rapport, des billets pour obtenir de la toile, à cette occasion j'y vais moi-même on respond brusquement niema, dans le même moment je vois charger 1000 aulnes de bonnes et belles toiles sur un chariot, je m'informe, on me dit que c'étoit pour les coulisses et les rideaux du théâtre, […] je fais couper mes draps pour le pansement du malheureux“. *Ibid.*, p. 903.

622 *Spomnika o Antonim Tyzenhauzie*, p. 235–236.

623 Heinzelmanno laiškas, parašytas 1775 m. rugsėjo 1 d. Dziarečyne, LMAVB f. 139–1057, fol. 1-1v.

Paaiškėjo, kad skundžiamasi tuo, kad jis per daug keliauja konsultuodamas, o vaistinė, kuriai vadovavo, neduoda pelno. Gydytojas paaiškino, kad keliauja tik pas pacientus, kurių sveikatos būklė neleidžia jiems atvykti savarankiškai. Patikino, kad šių kelionių jis nenori, nes tapo nemalonių apgaulių auka. Kaip pavyzdį Heinzelmannas pateikia kelionę pas LDK žirgininko žmoną prieš pat Kalėdas, kad paskiepytų jos jauniausią sūnų nuo raupų. Kadangi šeima negalėjo pasirūpinti kelione, Heinzelmannui teko keliauti pačiam, nors nenoriai, mat „jeigu niekada nekeliausiu, neįgysiu nei žinių, nei tautiečių pasitikėjimo, ir niekas neieškos mano prieglobsčio“[624].

Dėl vaistinės Heinzelmannas „liudija Dievui ir savo pacientams“, kad griežtai vykdė kunigaikščio įsakymus. Prisipažino, kad tik tris ar keturis kartus pagamino vaistą, kuris neparduodamas vaistinėje, nes jo kaina maža ir todėl nepelninga (ir už savo paruoštus vaistus neimdavo mokesčio). Be to, jis negalėjo išvykti į konsultaciją nepasiėmęs su savimi vaistų.

Nepaisant to, kad Heinzelmannas atsisakė savo pareigų pas Sapiegą ir pradėjo dirbti gydytoju Gardino medicinos mokykloje, atrodo, išlaikė gerus santykius su juo. Kadangi apie dešimt metų dirbo Sapiegos šeimoje ir trejus metus tarnavo jam, kreipėsi prašydamas užtarti jį Seimo posėdyje, kad gautų indigenatą[625]: „Kadangi dabar esu šalyje, kurioje sąžiningas žmogus, norintis būti ko nors vertas, būtinai turi būti kilmingas, esu priverstas siekti šios garbės prieš apsigyvendamas su savo giminaičiais“[626].

Tiesa, to meto luominėje visuomenėje socialinis statusas buvo svarbus, todėl tai galėjo paveikti gydytojo ir aukštuomenės pacientų santykius. Be to, gydytojas galėjo jaustis draskomas tarp dviejų pacientų. 1754 m. gegužę taip atsitiko gydytojui Cerutti. Jis buvo Lietuvos pakanclerio Mykolo Antano Sapiegos žmonos (Aleksandros Čartoriskaitės) Slanino (dab. *Слоним*, Baltarusija) dvare. Jau tris dienas vicekanclerienė sirgo tymais, tad gydytojas apgailestavo, kad negali nuvykti gydyti Aleksandrą Mykolą Sapiegą, tuometį Polocko vaivadą, nors jis prie jo prisirišęs „iš dėkingumo, pareigos ir polinkio“.[627]

Grįžkime prie Giliberťo. Akivaizdu, kad jam buvo paskirta per daug pareigų, turbūt todėl Edukacinei komisijai trūko kompetentingų darbuotojų ir finansinių išteklių. Atrodo, laikui bėgant padėtis negerėjo. Įdomus šiuo požiūriu Vilniaus universitete patologiją, chirurgiją ir obsteriką dėsčiusio Nicolaso Regnier'o atvejis. 1799 m., būdamas jau per 70 metų, jis atsiliepė į komisijos prašymą vadovauti praktinės chirurgijos ligoninei. Beje, jis jau vadovavo gimdymo ligoninei (kurią, anot jo, savanoriškai ėmė

624 „Mais ne voyageant jamais je ne gagnerai ni la conoissence, ni encore moins la confience de mes compatriotes présents, et personne ne viendra me chercher dans mon asyle“. Heinzelmanno laiškas Aleksandrui Sapiegai parašytas 1776 m. rugsėjo 4 d. Gardine, LMAVB f. 139–1057, fol 5–5 v.

625 Indigenatas (pranc. *indigénat* < lot. *indigena* – vietinis, čiabuvis, kraštietis) – pagal ATR teisę svetimšalio bajoro įsiteisinimas valstybėje.

626 „Comme je suis maintenant dans un pays, où un homme, qui veut valoir quelque chose doit absolument être noble, je suis nécessité de faire la recherche de cet honneur, avant que d'y fixer mon séjour et d'y faire venir mes parents“. *Ibid.*, f. 5–5 v.

627 Cerutio laiškas Aleksandrui Sapiegai, parašytas 1754 m. gegužės 19 d. Slanine, LMAVB F 139–2015, fol. 1.

valdyti ne tik tam, kad mokytų akušeres, bet ir „iš žmogiškumo“, kad priimtų neturtingas nėščiąsias, negalinčias gimdyti namuose) ir trims universiteto katedroms. Regnier'as atsisakė, nes, jo nuomone, prašymo neįmanoma įgyvendinti, juolab kad sveikata labai susilpnėjo, nebegali atlikti chirurginių operacijų „dėl [jo] akių silpnumo ir [jo] rankų nepastovumo“. Priminęs apie savo „23 sunkaus darbo metus“, negautus jam už „papildomą pamoką“ priklausančius 200 florenų ir patikinęs, kad „tik dėl prisirišimo prie universiteto“ atsisako eiti pareigas, jam pasiūlytas Lenkijoje ir Rusijoje, laišką baigė: „Man uolumo netrūksta, savo naudos nesiekiu, bet tik neįmanoma įgyvendinti siūlomo projekto“[628].

Sveikatos rūpesčiai

Be pernelyg didelio darbo krūvio, Gardine Gilibert'as patyrė ir sveikatos problemų. Vadovaudamasis *jus gentium*[629] principu jis parašė valdovui teigdamas, kad sveikatos būklė yra pakankama priežastis išeiti iš darbo[630]. Mokslininkas paminėjo kelis atvejus, kai užsienyje dirbančius gydytojus atleisdavo iš darbo dėl sveikatos. Be kitų, jis minėjo daktarą Jean'ą Astrucą, buvusį Augusto II dvaro gydytoją[631]. Gilibert'as teigė esąs pasiruošęs, kad kiti gydytojai patikrintų jo sveikatos būklę. Jis žino, kad tokia priežastis išeiti iš pareigų nepatiks grafui Tyzenhauzui ir jam atrodys per menkas pretekstas palikti pareigas. Tačiau Gilibert'as primena, kad bet kokios sutarties (net tarp suvereno ir prasčioko) įsipareigojimus kiekviena šalis privalo vykdyti[632].

Jau rašyta, kad Gilibert'ui Lietuvos klimatas „nebuvo paskirtas“. Jo sveikata kentėjo, matyt, prancūzų mokslininkas pasiilgo saulėto Liono. Gilibert'o nusistatymas dėl Lietuvos klimato, įdomu priartinti, su kuo parašė Augustas Moszyńskis, kai keliavo pietų Prancūzijoje ir Italijoje 1784–1785 m.:

> *Taigi laimingas, kas gali gyventi švelniame klimate! Įsivaizduoju, tai yra pusė žmogaus laimės, kad žmogus, gimęs ir ilgą laiką gyvenęs šaltame klimate, kiekvieną akimirką nesiilgėtų vietos, kurioje beveik nuolat žaluma gaivina akis, gamta visada gyva, o žiemos sezono metu pastebi tik per keletą lietaus*

---

628 „ce n'est point le zèle qui me manque, ni l'intérêt qui me guide, mais uniquement l'impossibilité d'exécuter le projet proposé“. Nicolas'o Regnier'o laiškas Edukacinei komisijai, parašytas 1799 m birželio 7 d. Vilniuje, VU RS F 2 DC 126, f. 100-100 v.

629 *Jus gentium* (lot. tautų teisė) – santykius reguliuojančių teisės normų ir principų sistema.

630 Gilibert'o laiškas Stanislovui Augustui, parašytas 1780 m. birželio 12 d., BKC 718 (nr 48) p. 899.

631 Jean Astruc (1684–1766) – gydytojas. Studijavo Monpelje, dėstė Tulūzoje, Monpelje ir Paryžiuje. 1729–1730 m. buvo Augusto II pirmasis gydytojas Drezdene. Grįžęs į Prancūziją tapo Liudviko XV gydytoju. Paraše daug darbų apie mediciną, ir apie tikybą. Tarp kitų galima paminėti: *Doutes sur l'inoculation de la petite vérole, proposés à la Faculté de médecine de Paris* (1756); *Dissertation sur l'immatérialité et l'immortalité de l'âme* (1755). Žr.: Dulieu L., „Jean Astruc“, in: *Revue d'histoire des sciences*, tome 26, n. 2, 1973, p. 120.

632 Gilibert'o laiškas Stanislovui Augustui, parašytas 1780 m. birželio 12 d., BKC 718 (Nr. 48) p. 899.

dienų ar per šiaurės vėjo gaivą[633].

Gardino aplinka nulėmė ir Giliberťo psichologinę būseną. Pasak jo, „moralinės priežastys padarė [jo] gyvenimą Gardine nepakenčiamą". Jis kentėjo dėl izoliacijos, nes nemokėjo lenkiškai ir negalėjo laisvai bendrauti su vietiniais gyventojais, išskyrus, tiesa, kitus užsieniečius. Žinoma, entuziastingas mokslininkas, kaip ir kiti, mėgo dalytis savo pastebėjimais su kolegomis ir susipažinti su jų patirtimi. Tokių socialinių ryšių Gardine, atrodo, labai trūko. Savo būseną Gilibert'as karaliui Stanislovui apibūdino taip:

> *Atsiskyręs nuo pasaulio, neturėdamas nieko, kas kalba mano kalba, aš prisipažįstu Jūsų Didenybei, kad pamažu jaučiu gęstančią savo sielos energiją. Remdamasis savo patirtimi jaučiu, kad negalėdamas bendrauti su draugais, kurie domisi ta pačia sritimi, žmogus po truputį krenta žemiau savo galimybių*[634].

Giliberťas tikėjosi, kad persikels į Varšuvą ir džiaugsis darbu šalia karaliaus arba bus atleistas iš pareigų[635]. Tačiau žadėjo pasielgti taip, kaip įsakys karalius: „Jeigu Jūsų Didenybė [...] reikalautų, kad grįžčiau prie savo pareigų Gardine, aš iš karto ten grįšiu, nors esu įtikinęs, kad šiuo atveju ten rasiu greitą ir neišvengiamą mirtį"[636]. Karaliaus jis prašė leidimo sugrąžinti šeimą į tėvynę, kol jis yra gyvas[637]. „Greita ir neišvengiama mirtis". Ar Gilibert'as neperdėjo?

Gardino laisvųjų mūrininkų ložės įkūrimas

Nors ir jautėsi atsiribojęs nuo pažangios visuomenės, Giliberťas visgi rado būdą ryšiams su bendraminčiais užmegzti. Kartu su kitais Gardine gyvenančiais užsieniečiais jis įkūrė pirmąją Gardino masonų ložę ir jai vadovavo. Buvo gana įprasta, kad persikėlę į kitą miestą užsienio masonai įkurdavo ložę, kad turėtų kur burtis. Masonystė jau buvo išplitusi ATR. Iš Prancūzijos grįžtantys Lenkijos aukštuomenės atstovai

---

633 „Heureux, donc, qui peut habiter un climat doux! Je me figure que cela fait la moitié de l'existence de l'homme et qu'il faut être né et avoir vécu longtemps dans les climats froids pour ne pas soupirer à tout moment après un [endroit où] une verdure presque continuelle recrée les yeux, où la nature ne parait jamais morte, et où l'on ne s'aperçoit de la saison de l'hiver que par quelques pluies ou par la fraicheur du vent du Nord". Žr.: Moszynski August Fryderyk, *op. cit.*, p. 94–95.

634 „Absolument isolé, n'ayant personne qui entende ma langue, j'avoue à Votre Majesté que j'ai senti graduellement s'éteindre l'énergie de mon âme, j'ai senti par ma propre expérience qu'un homme tombe insensiblement au-dessous de lui-même, lorsqu'il ne peut communiquer avec des amis qui cultivent les mêmes sciences". Giliberťo laiškas Stanislovui Augustui, parašytas 1780 m. birželio 9 d., BKC 718 (Nr. 48), p. 897.

635 *Ibid.*, p. 895, 897.

636 „en supposant même qu'elle exigea absolument de moi que je reprisse mes occupations à Grodno, je m'y rendrai sur l'heure, quoique je sois convaincu que j'y trouverai une mort prompte et certaine". *Ibid.*, p. 898.

637 *Ibid.*, p. 898.

atsivežė ją į Varšuvą 1738 m. Čia, kaip ir Prancūzijoje, priklausymas ložei naikino klasinius skirtumus, leido bendrauti skirtingų luomų asmenims: didikams, diplomatams, karininkams, gydytojams, prekybininkams. 1739 m. Lenkijos pirmoji ložė „Trys balti ereliai" (lenk. *Trzy białe orły*) įkurta Varšuvoje. 1769 m. įkurta ložė „Dorybingasis sarmatas" (pranc. *Le vertueux Sarmate*), į kurią susidomėjęs masonyste dėl diplomatinių ir labdaringų priežasčių 1777 m. įstojo Stanislovas Augustas[638]. Įstodamas valdovas masonystę suvokė kaip būdą aristokratijai vienyti ir ryšiams su užsieniečiais megzti, kad išvengtų naujo ATR padalijimo. 1779 m. Vilniuje įkurta ložė „Gerasis ganytojas" (pranc. *Le bon pasteur*)[639].

Be labdaros veiklos, kai kurios ložės vykdė mokslinę veiklą. Pavyzdžiui, 1780 m. Varšuvos „Lenkijos Didžiųjų Rytų" (pranc. *Grand Orient de Pologne*) ložėje, kurią įsteigė Ignacijus Potockis (1750–1809), buvo skaitomi mokslo darbai[640]. Paminėkime masonų chirurgų ložę, kurios vadas gydytojas dr. Boeckleris nepasiturinčius asmenis nemokamai skiepijo nuo raupų[641].

Tikėtina, kad Gardine įkurta ložė irgi siekė panašių tikslų. Ji pavadinta „Gardino Rytų Išsilaisvinimu" (pranc. *La délivrance d'Orient de Grodno*). Išliko dokumentas, suteikiantis Antoine'ui Godinui, ložės „Gerasis ganytojas" katedros magistrui Vilniuje[642], įgaliojimus atstovauti Gardino ložei ložėse, susibūrusiose po „Tobulos Lietuvos Sąjungos" (pranc. *La parfaite Union de Lithuanie*) vardu. „Didžiojo visatos architekto šlovei"[643] skirtame įgaliojime, „kur viešpatauja tyla, jėga ir vienybė"[644], Gilibert'as nurodytas kaip katedros magistras (pranc. *Maître en chaire*) ir CKS (pranc. *chevalier kadosh*)[645]. Pasirašė Robert'as Bécu (pagalbinis katedros vedėjas), Jeanas Louis'as Bécu (iždininkas), Charles'as Virionas (antspaudų saugotojas), architektas Giuseppeë de Sacco'as[646]. Dokumentas datuotas 5781 m. birželio 21 d. pagal masonų kalendorių, uždėtas antspaudas su užrašais „Tiesa" ir „Išlaisvinimas". Ložė vykdė veiklą prancūzų kalba, kiek žinoma, bent iki 1809 m.

---

638 Stodamas atliko iniciacijos apeigas ir gavo *Salsinatus a Corona Vindicata* vardą (tikėtina, *Salsinatus* yra vardo *Stanislaus* anagrama.

639 Moszynski August Fryderyk, *op. cit.*, p. 27; Parent, A., „Užsienio mokslininko adaptacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje: dr. Jeano-Emmanuelio Gilibert'o atvejis, *op. cit.*, p. 222; Zamoyski A., *op. cit.*, p. 262.

640 Jobert A., *La Commission d'éducation nationale en Pologne: 1773-1794,* Paris: Société d'édition Les Belles Lettres, 1941, p. 324.

641 Zamoyski A., *op. cit.*, p. 262–263.

642 „maitre en chair de la loge du Bon pasteur de Wilna".

643 „A la gloire du grand architecte de l'univers".

644 „D'un lieu où règne le silence, la force et l'Union".

645 Senovės ir pripažinto škotų ritualo trisdešimtas laipsnis.

646 LMAVB, F 1–378.

Įgaliojimas suteiktas Antanui Godinui atstovauti ložę „Gardino Rytų Išsilaisvinimas“. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, RS F1-378 (C); A.

Karališkosios medicinos akademijos pabaiga

Gardino medicinos mokykla, nepaisant vilčių, patyrė sunkumų. Kaip minėta, steigiant ją tikėtasi, kad baigę studijas bajorų kilmės studentai dirbs miesto gydytojais, o valstiečių – imsis kaimo gydytojų praktikos. Tačiau, kaip jau matėme, į medicinos studijas šalyje žiūrėta su panieka ir nepasitikėjimu, todėl buvo sunku pritraukti mokytis tiek bajorus, tiek ir valstiečius. Nepadėjo ir tai, kad į mokyklą priimti valstiečiai iš kitų Lietuvos ekonomijų[647]. Nors planuota, kad mokyklą išlaikys valstybė, trūko lėšų

647 Parent A., Prancūzai Abiejų Tautų Respublikos pertvarkyme Stanislovo Augusto valdymo laikotarpiu (1764–1795), Daktaro disertacijaVU-LII, 2018, p. 184.

maistui, drabužiams ir priemonėms[648], o Giliberťas negaudavo reguliaraus atlyginimo. Vilniaus universiteto vokiečių gamtininkas Georgas Forsteris[649] pastebėjo, kad karalius dažnai pasirodo esąs tikrai geros ir taurios mąstysenos ir ypač palankus mokslams. Jei turėtų lėšų, mokslai tikrai neliktų be paramos“[650].

Mokyklos padėtį sunkino ypač prasta finansinė Gardino ekonomijų situacija ir administratorius grafas Tyzenhauzas. Nors fabrikai žavėjo karalių, kitaip manė didikai ir ypač grafo giminaičiai. Esą Tyzenhauzas siekia tik savo intereso, švaisto valdovo skiriamas lėšas. Prie Gardino ekonomijų buvo jungiami privatūs sklypai, vaikai verčiami dirbti fabrikuose, tai kėlė nepasitenkinimą. Stanislovo Augusto sesuo Izabela Elžbieta Poniatovska Branicka (1730–1808) pradėjo koaliciją, kad atleistų Tyzenhauzą iš Gardino seniūno ir LDK rūmų iždininko pareigų ir kad taip būtų išvengta sukilimų, kurie vyko 1769 m. Šiaulių ekonomijose[651]. O 1780 m. gegužę Giliberťas kartu su kitais Gardino pareigūnais išvyko į Varšuvą skųstis karaliui dėl Tyzenhauzo[652]. Sulaukęs didikų ir Rusijos ambasadoriaus Otto Magnuso grafo von Stackelbergo (1736–1800) priekaištų (Tyzenhauzas švaisto valstybės iždo lėšas ir laiku nemoka mokesčių) Stanislovas Augustas iš grafo atėmė ekonomijas, manufaktūros buvo uždarytos. 1783 m. grafą teisė, po metų atėmė privilegijas, dvarus, Seimo atstovo teises. Paskui jis pripažintas nekaltu, bet 1785 m. palūžęs žmogus mirė skurde[653].

Friedrichas Joachimas Christophas Schulzas (1762–1798). Dalininkas E. Henne. Viešo naudojimo.

---

648 *Prospectus lectionum in alma Universitate et Academia Vilnensis nomine Scholae Principis M. D. L. ab amplissimo collegio praefectorum educationi publicae insignita ex A. 1781 in A.* 1782 *tradendarum sub instaurationem studiorum luci publicae exhibitus*, Vilnae: *Typis Sacræ Regiæ Majestatis,* 1781, p. 28.

649 Johannas Georgas Adamas Forsteris (1754–1794) – vokiečių keliautojas ir gamtininkas, 1772–1775 m. dalyvavo antroje Jameso Cooko kelionėje aplink pasaulį. 1784–1787 m. Vilniaus universitete dėstė mineralogiją, botaniką, zoologiją, botaniką, paleontologiją. Rėmė Prancūzų revoliuciją.

650 Forsterio laiškas Kristianui Gotlibui Heinei, parašytas 1785 m. gegužės 15 d. Vilniuje. Žr.: Forster G., *Georgo Forsterio laiškai iš Vilniaus* (sud.: Kilius J.), Vilnius: Mokslas, 1988, p. 55, išnašas n. 39.

651 Gedminienė J., *op. cit.*, p. 101–102.

652 Giliberťo laiškas von Jacquinui, parašytas 1780 m. spalio 31 d., 1a, NMW, Nachlass Jacquin.

653 Zamoyski A., *op. cit.*, p. 250.

Per kelias dienas fabrikai uždaryti, keli tūkstančiai darbininkų liko be darbo. 1780 m. Gardino ekonomijos administratorius Franciszekas Rzewuskis (1730–1800) pagrobė didelę Tyzenhauzo turto dalį ir pabėgo į Sankt Peterburgą[654]. Vokiečių keliautojas Friedrichas Schulzas[655], 1793 m. keliavęs iš Mintaujos (Jelgavos) į Gardiną, komentaruose apie Gardino fabrikų žlugimą rašė:

> *Gardine vienas žmogus, Tyzenhauzo iškviestas iš Šveicarijos prižiūrėti manufaktūros, man sakė, kad didžiausia Tyzenhauzo klaida buvo ta, kad neturėjo kantrybės palaukti, kol pradėtas darbas ims sektis, o iškart imdavosi naujo. Todėl jo įmonėse atsirado netvarka, galų gale viskas žlugo. Tyzenhauzas buvo Lietuvos iždininkas, turėjo didelę karaliaus malonę ir būtų sutvarkęs finansus, padidinęs valstybės pajamas, pristeigęs Lenkijoje fabrikų ir manufaktūrų, bet jį pražudė kitų pavydas. Užpuolė kreditoriai ir viskas žuvo*[656].

Be to, grafas buvo nupirkęs daug brangių prekių užsienyje, pavyzdžiui, drobių iš Gobelinų manufaktūros Paryžiuje, tapetų iš gamintojo Réveillono[657], o 1778 m. gegužės 30 d. paėmė paskolą iš Prancūzų banko[658].

1781 m. rudenį Gilibert'as nebeturėjo darbo medicinos mokykloje, jam pasiūlyta dirbti Vilniaus universitete už 6 tūkst. florinų atlyginimą. Kadangi anksčiau žadėjo 12 tūkst. florinų[659], nesutiko. Laiške Stanislovui Augustui jis neslėpė savo nusivylimo pažymėdamas, kad tarnavo karaliui „ištikimiausiai prisirišęs"[660], jam skausminga nebeturėti tiesioginio ryšio su valdovu, kurį jis „myli" kaip „tik prancūzai geba mylėti savo karalių"[661]. Pasiūlymą dirbti Edukacinėje komisijoje už dvigubai mažesnį atlyginimą nei tartasi Gilibert'as vertino kaip abejojimą jo kompetencijomis[662]. Jis karštai rašė: „Po šešerių metų labai stropaus darbo turiu tik pusę to, ką gavau atvykdamas. Tai

654 Gedminienė J., *op. cit.*, p. 106.

655 Friedrichas Joachimas Christophas Schulzas (1762–1798). Kilęs iš Magdeburgo, baigęs Halės universitetą. Gyveno įvairiose vietose, daug Paryžiuje. Parašė *Istorija Didžiosios Revoliucijos Prancūzijoje* (*Geschichte der großen Revolution in Frankreich*, Berlin, 1790) ir *Apie Paryžių ir paryžiečius* (*Über Paris und die Pariser*, Berlin, 1791). Apsigyveno Mintaujoje (dab. Jelgava, Latvija). 1793 m. atstovavo Mintaujos miestiečių luomui Gardino seime. Savo kelionę jis apraše knygoje *Livoniečio kelionė per Lenkiją* (*Reise eines Livlanders durch Polen*) Žr.: Friedrichas Schulzas, „Mokytojo Frydricho Šulco 1793 metų kelionės įspūdžiai" [vertė Juratė Kaupienė], in: *Kraštas ir žmonės*: *Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV–XIX a.)*, (sud.: Jurginis J., Šidlauskas A.) Vilnius: Mokslas, 1983, p. 92.

656 *Ibid.* p. 101–102.

657 Jean-Baptiste Réveillon (1725–1811), žymus tapetų fabriko savininkas.

658 Kandakou Dz., „Les Lituaniens à Paris à la fin du XVIIIe siècle vus par la police", in: *Cahiers Lituaniens*, n°12 (2013), p. 9.

659 Giliberťo laiškas Stanislovui Augustui, parašytas 1781 m. gegužės 5 d., AGAD ZP 180, f. 387 v.

660 „le plus sincère attachement". *Ibid.*, f. 388–388 v.

661 „c'est bien assez que j'ai la douleur de cesser d'être attaché à un souverain que j'aime, comme les Français scavent aimer leur roi". *Ibid.*, f. 388.

662 *Ibid.*, f. 388 v.

faktiškai reikštų, kad esu negabus eiti pareigas, dėl kurių buvau pakviestas atvykti iš Prancūzijos“.[663]

Pasiūlytas atlyginimas mokslininkui atrodė visiškai neadekvatus, o jo pateikimo sąlygos – „labai neįprastos“[664], ypač tuo pat metu, kai „Heseno gamtininkas“ (Georgas Forsteris) reikalavo mokėti apie tūkstantį dukatų per metus ir dar skirti lėšų keturių mėnesių kelionėms. Gilibert'as nenorėjo sutikti su blogesnėmis sąlygomis ir pabrėžė, kad jei situacija nepasikeis, jam teks grįžti į Prancūziją ne tik negavus pažadėtą 2 000 dukatų pensiją, bet dar ir apiplėštam, be bibliotekos ir kolekcijų[665]. Vis dėlto jis vylėsi, kad jo įpėdinis „turės daugiau uolumo ir talentų“, o „istorija parodys“, ar jis, Gilibert'as, buvo tinkamai įvertintas[666]. Jis karštai baigė: „Iš manęs galima viską atimti, bet niekada nepavyks atimti įrodymų, kad aš naudingai dirbau Lietuvai“[667] (prieš dvejus metus Gilibert'as rašė Stanislovui Augustui: „Visada malonu [senatvėje] prisiminti per gyvenimą nuveiktus darbus visuomenės labui“)[668].

Nepaisant Gilibert'o nusivylimų, palankumas karaliui nepasikeitė. Profesorius įsigijo valdovo portretą ir jį pakabino mokykloje, priešais savo kėdę: „Pastebiu, kad mano pamokos nuo tada darosi įdomesnės“. Jo žmona norėjo, kaip buvo įprasta tais laikais, kad Stanislovas Augustas jai dovanotų medalioną su savo portretu[669]. 1781 m. mokykla oficialiai uždaryta, tad galima įsivaizduoti, koks buvo šokas Gilibert'ui, kuris paliko savo šalį, kad pašvęstų kitai kelerius savo gyvenimo metus ir vėliau pamatytų sužlugdytas savo pastangas.

Rektoriaus Martyno Počobuto pakviestas dirbti Vilniaus universitete ir vadovauti jam sukurtai gamtos istorijos katedrai ir botanikos sodui[670], Gilibert'as sutiko. Į Vilnių atvyko su šešiais studentais ir trimis būsimomis akušerėmis, nors administracija nebenorėjo toliau finansuoti jų mokslo. Susirūpinęs jų likimu bent tris kartus Gilibert'as

---

663 „Ainsi, après six ans de service très assidu, je me trouve avoir la moitié moins que ce que je valais en arrivant. Ce procédé m'annonce un congé absolu, comme incapable de remplir les places pour lesquelles on m'a fait venir de France“. *Ibid.*, f. 388.

664 „propositions aussi extra-ordinaires“. *Ibid.*, f. 388 v.

665 *Ibid.*, f. 388–388 v.

666 „Je souhaite que mon successeur ait plus de zèle et plus de talens, l'événement prouvera si on m'a bien jugé“. *Ibid.*, f. 388.

667 „On peut tout m'otter, mais on ne m'ottera jamais les preuves, que j'ai travaillé utilement pour la Lituanie“. *Ibid.*, f. 388.

668 „je me flattais que tous ces plans remplis, je jouirais dans ma vieillesse de tout le bonheur accordé à un faible mortel, scavoir: du nécessaire et du souvenir toujours agréable, d'avoir consacré sa vie pour le bien public“. Gilibert'o laiškas Stanislovui Augustui. Labai tikėtina, kad parašytas 1779 m. lapkritį. BKC, tome 721 (Nr. 49), p. 229.

669 „je l'ai mis en face de ma chaire, depuis ce moment je m'aperçois que mes leçons deviennent beaucoup plus intéressantes“. Gilibert'o laiškas Stanislovui Augustui, parašytas 1781 m. gegužės 5 d. AGAD ZP 180, f. 391 v.

670 Skridaila A., Žilinskaitė S., Shiyan N., „Jean Emmanuel Gilibert and Vilnius University Botanical garden: results of currents studies of archive material from Vilnius archives, Göttingen University and National Herbarium of Ukraine (kw)“, in: *Kwartalnik Historii i Techniki*, r. 60: 2015 Nr. 1, p. 96.

rašė karaliui, labai prašydamas valdovo priimti įsakymą šiuo klausimu. Devynių studentų mokslas ir apgyvendinimas kainavo 10 tūkst. florinų per metus. Laukdamas (ir tikėdamas), kad Edukacinė komisija apmokės jų studijas, Gilibert'as iš savo kišenės sumokėjo už vieną mėnesį. 1782 m. karaliaus dėka mokiniai galėjo tęsti mokslus[671]. Devyni studentai, atrodo, mažai bet palyginkime: 1783–1784 m. m. Vilniaus universitete mokėsi 14 medicinos studentų[672]; 1784–1785 m. m. Regnierio akušerijos paskaitas lankė 7 būsimos akušeres, 1789–1790 metais – 5[673].

Pasak garsaus botaniko kunigo Stanislovo Jundzilos, pats lankęs Gilibert'o botanikos paskaitas Vilniaus universitete, studentai, kuriuos Gilibert'as auklėjo Gardine, atsidavė medicinai"[674]. Šiandien žinomi trys garsūs jo buvę Gardino medicinos mokyklos studentai: Andrius Matusevičius, Juozapas Jasinskis ir Bernard'as Michelsohn'as. Andrius Matusevičius (1760–1816)[675] baigęs studijas 1785 m. pradėjo dirbti Vilniaus universitete akušerijos profesoriaus asistentu. Dėstė patologiją, akušeriją ir teorinę chirurgiją. 1800 m. tapo profesoriumi, 1803 m. įsteigė Akušerijos katedrą, 1815 m. – akušerijos kliniką[676]. O Juozapas Jasinskis praktikavo Naugarduke. Pasižymėjo gamtiniu-filosofiniu darbu „Antropologija apie žmogaus fizines ir moralines nuosavybes" (*Anthropologia o wlasnosciach człowieka fizycznych i moralnych*), išleistu 1818 m. Vilniuje. Bernard'as Michelsohn'as 1785 m. gavo anatomijos, fiziologijos, patologijos ir chirurgijos, o 1786 m. Konigsberge – daktaro diplomus. Praktikavo Gardine ir 1791 m. tapo Stanislovo Augusto gydytoju[677].

---

671 Gilibert'o laiškas Stanislovui Augustui, parašytas 1781 m. kovo 26 d. Gardine, AGAD ZP 180, fol. 398 v.-399; Stanislovo Augusto laiškas Gilibert'ui, parašytas 1782 m. birželio 7 d., AGAD ZP, MS 180, fol. 416–416 v.

672 Sakalauskaitė-Juodeikienė E., *op. cit.*, p. 36. Priminkime, kad 1781 m. lapkričio 24 d. buvo įkurtas Vilniaus universiteto Medicinos fakultetas (*Collegium Medicum*).

673 Kiaupa Z., *op. cit.*, p. 526. Gilibert'as dar negalėjo žinoti, kad jis ne veltui darbavosi Gardine. Dabartinis Gardino valstybinis medicinos universitetas (Гродзенскі дзяржаўны медыцынскі універсітэт) laikomas Karališkojo medicinos mokyklos įpėdiniu. Akademijos pastatas išsilaikė, jame šiandien įsikūrusi administracinė įstaiga. Žr.: Игнатович Ф.И., „Ж.Э. Жилибер и Гродненская медицинская академия", in: *Журнал Гродненского государственного медицинского университета*, 2011, n. 2, p. 88.

674 „Katedra jej nawet a akademii, po oddaleniu się Giliberta wakowała; uczniowie jego, których w Grodnie utworzył, wszyscy medycynie się poświecili". Žr.: Jundziłł S., *Pamiętniki*, 1905, p. 14.

675 *Spomnika o Antonim Tyzenhauzie, op. cit.*, p. 237, išnašas 4.

676 *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t XIV, Vilnius, 2008, p. 457.

677 Ziemczonok J., „Działalność Jeana Emmanuela Giliberta w Wielkim ksiestwie litewskim w latach 1775–1783", in: *Acta Albaruthenica*, tom 12, 2012, p. 235.

VII

VII

VII SKYRIUS

PROF. GILIBERT'AS – STANISLOVO AUGUSTO PROPAGANDISTAS IR LDK ETNOGRAFAS

VII

Valdovo vizitas Gardine 1777 m.

Kadangi „laikraštininkai beveik nuolat meluoja“, kaip Giliberťas rašė savo draugui Louis'ui Viteťui, jis pats paskelbė straipsnį apie valdovo apsilankymą karališkose Gardino manufaktūrose. Tiesa, 1777 m. laikraštyje „Papildymai politiniams laikraščiams“ (*Supplément pour les journaux politiques*[678]) paskelbta ištrauka iš Giliberťo laiško Viteťui (paskui jį perėmė ir išvertė vokiečių žurnalas *Reichs-Postreuter*)[679]. Joje minimas Stanislovo Augusto vizitas Gardine ir apsilankymas manufaktūrose. Laikraštininkas taip pristato Giliberťo pasakojimą:

> *Po ilgo anarchijos ir vidinių nesutarimų laikotarpio šita karalystė – Respublika – žengia į ramios taikos mėgavimosi periodą, valdoma apšviesto ir draugiško savo pavaldiniams suvereno. Tačiau išlieka baimė, jog ši ramybė bus sudrumsta ir vėl. Dvi galingos besivaržančios imperijos pasirengusios savo pretenzijas spręsti ginklais. Dar nežinant naujo, jau numatomo, karo baigties galima laukti tik neigiamo poveikio Lenkijos teritorijoms, kurios ribojasi su Rusija ir Turkija. Ištikimi piliečiai tikisi, kad Karalius ir Nuolatinė taryba*[680] *priims labai sudėtingą sprendimą, kaip išvengti karo įtikus Turkijos ir Rusijos norams, nors tai beveik neįmanoma. Nuo jo priklauso suklestėjimas šitos Respublikos, kuri dar neišgijo po daugelio ją ištikusių sukrėtimų. Tik dėl taikių Stanislovo Augusto pastangų sėkmingai susiklostys ekonominė gerovė. Valdovas sutelkia savo pastangas šiam tikslui įgyvendinti, nors dažnai skelbta, kad šios karalystės administracinės valdžios ištakos apleistos, o verslumas ar ekonominis augimas neskatinami. Žinoma, šie teiginiai perdėti. Norint sumenkinti jų poveikį užsienio skaitytojams, čia spausdiname profesoriaus Giliberťo laiško iš Gardino ištrauką prof. Viteťui Lione. Tai yra Lenkijos iškilumo apžvalgos tęsinys, kurį pradėjome pirmoje lapkričio pusėje, 9 puslapyje. Matysime, kaip šitas valdovas palaiko Lietuvoje kuriamas įstaigas.*

Toliau Giliberťas pasakoja, kaip lankosi Stanislovo Augusto įsteigtose manufaktūrose. Suteikime mokslininkui progą pateikti savo „reportažą“ [681]:

---

678 *Supplément pour les journaux politiques, ou gazettes des gazettes des mois d'Octobre, Novembre et Décembre 1777*, Bouillon, p. 22–26.

679 *Reichs-Postreuter*, 42ste Woche, Montag, vom 13ten Oktober, 1777.

680 1775–1789 ir 1793–1794 ATR vykdomosios valdžios institucija.

681 *Supplément pour les journaux politiques, op. cit.*. Tekstas originalia kalba – prieduose. Įdomu pastebėti, kad Giliberťo ataskaitą apie valdovo lankymąsi Gardine perėmė Airijos laikraštis *Le magazine à la mode, dédié aux dames*, Décembre 1777 (première partie), premier volume, p. 750.

Prieš atvykdamas [1777] rugsėjo 15-ąją Karalius išreiškė norą smulkiai susipažinti su grafo Tyzenhauzo įsteigtomis institucijomis, kurias globoja Jo Didenybė ir kurių projektams jis pritarė. Todėl jis išsiuntė kvietimus kiekvieno departamento administratoriui. Ir po labai trumpų pietų pats nuvyko į naują medicinos akademiją. Savo apsilankymą pradėjo botanikos sode, kurio lauke, nepaisant vėlyvo metų laiko, augo apie tūkstantis rūšių egzotiškų augalų. Jos Didenybė, patenkintas ir susidomėjęs, klausinėjo sodininkų vado, jauno drovaus valstiečio, kuris, malonaus monarcho nusiteikimo padrąsintas, stebėtinai entuziastingai rodė penkias pirmąsias lysves, auginamas pagal riterio Linėjaus metodą ir nomenklatūrą. Paskui Jo Didenybė supažindintas su sode pasodintų augalų vertingumu, ypač medicinos srityje, ir apžiūrėjo egzotinius augalus oranžerijose. Jo Didenybė išreiškė didelį nustebimą ir pasitenkinimą, kad ši inciatyva pasiekė tiek daug dar tik einant antriems gyvavimo metams. Paskui jis apsilankė akademijos bibliotekoje, kur jam pristatyta Lietuvos augalų kolekcija. Pamatęs niekur neskelbtas 300 vario plokščių su išgraviruotais augalais, parengtų prižiūrint Richiero de Belvalio Prancūzijos karaliaus Henriko IV užsakymu, jis pasakė: „Tebūna žinomas šio žmogaus, kuris yra karalių pavyzdys, gerumas. Būtina plačiai paskelbti žygdarbius, dėl kurių šis didis žmogus nebus pamirštas". Po bibliotekos Karalius apžiūrėjo gamtos mokslų kabinetą ir atrodė labai patenkintas mineralų kolekcija. Jo Didenybė aplankęs anatomijos amfiteatrą pripažino didelę lyginamosios anatomijos pažangą. Dienos pabaigoje Jo Didenybė susipažino su akademijos studijų planu, patikslino detales ir jį patvirtino.

16 d. 7 val. Karalius raitas nuvyko į Lososną[682], labai puikią vietą, kurioje ateityje planuojama steigti įvairių manufaktūrų. Jo Didenybė lankėsi dideliame gelumbių ir šilko audinių manufaktūros pastate. Jo Didenybė apsilankė jau visiškai įrengtose manufaktūrose. Labai dėmesingai stebėjo vaško balinimo ir žvakių fabriko veiklą. Vėliau Jo Didenybė lankėsi drobių ir lino skalbykloje.

Savo paprastumu ir darbo sąnaudų taupa Valdovą nustebino vandens tiekimo į pievas mechanizmas ir audimo staklės. Jo Didenybė susitiko su šią įrangą konstravusiu ir novatorišką tilto modelį sukūrusiu šveicarų inžinieriumi. Jo Didenybė labai pagyrė inžinierių ir įsakė inspektoriui pakelti jam atlyginimą.

682 Dab. Lososno (Лососно) rajonas Gardino vakaruose.

Tą pačią dieną (16 d.) dešimtą valandą Karalius sugrįžo į Horodnicą šalia Gardino, kur sutelktos įvairios manufaktūros. Jo Didenybė apžiūrėjo drobių ir šilko audinius, aukso siūlų vijas audimo staklėse, kojinių fabriką, lino drobių dirbtuves, nėrinių manufaktūrą, auksinius ir sidabrinius Briuselio nėrinius; račių, dailidžių ir kitų karietų meistrų darbus. Ponas Becu, vyriausiasis karališkųjų manufaktūrų inspektorius, turėjo garbės aprodyti Jo Didenybei drobių fabriką, supažindinti su visais gamybos etapais: nuo siūlų sukimo iki plonų raudonų ir tamsiai mėlynų (pranc. bleus de roi) Paryžiaus gobeleno[683] tipo audeklų. Šilko audinių manufaktūroje buvo išskleisti įvairūs audeklai pagal Prancūzijoje gaminamų audinių pavyzdžius: nuo lengvučio kamloto (kailinio arba vilnos audeklo) iki sunkaus auksinio brokato.

Ponas Dupiney'us, šios manufaktūros direktorius, net pristatė Karaliui Lione dar nežinomą naujos rūšies audeklą. Visose aplankytose vietose Karalius nuodugniai domėjosi, kaip atidžiu grafo Tyzenhauzo rūpesčiu plėtėsi gamyklos. Visur Karalius su pasitenkinimu stebėjo, kaip Gardino manufaktūros siekia tobulumo, o kelios pramonės net konkuruoja su užsienio įmonėmis, ypač tai matyti karietų gamykloje. Visur Jo Didenybė teiravosi, ar visi darbuotojai patenkinti savo padėtimi, ir visur išgirdo, kad Jo Didenybės Ministro prižiūrimi visi gyvena gerai. Ir užsieniečiai, ir lenkai darbuotojai vienbalsiai sakė, kad yra laimingi. Labai viskuo patenkintas Karalius maloniai šnekučiavosi su didžiausių manufaktūrų administratoriais ir vadovais, įteikė apdovanojimus geriausiems mokiniams ir įsakė inspektoriui iškelti šventę visiems Gardino karališkųjų manufaktūrų darbuotojams ir darbininkams. Jo Didenybė paprašė pateikti užrašus, kaip tobulinti šias įmones.

Pirmą valandą Karalius grįžo į savo apartamentus, kur pietų apsilankę Gardino miestelėnai jam išsakė pagyrimus. Po pietų valdovas, kaip Karalius, kuris moka viešai įvertinti deramus nuopelnus ir reikšdamas pagarbą Tyzenhauzui, pasakė giriamąjį tostą į piliečio, kuriam tėvynė dėkinga už pramonės progresą, sveikatą. Po pietų Jo Didenybė aplankė savo rūmus mieste ir aptarė su Majoru Sacco'u, Karaliaus ir Respublikos architektu, remonto darbus, planuojamus atlikti karaliaus rūmuose, ir pareiškė norą dažniau lankytis Gardine. Vėliau aplankė šaunamų ginklų gamyklą ir kadetų akademiją, kur Jo

683 Garsi gobelenų manufaktūra Paryžiuje.

Didenybės lėšomis studijavo 30 jaunų neturtingų bajorų. Visi akademiniai užsiėmimai vyko Suvereno akyse. Jo Didenybė išreiškė savo pasitenkinimą mokinių darbu leitenantui pulkininkui de Frölichui, šios akademijos direktoriui. Keturiems geriausiems kadetams, kaip ir Varšuvos mokyklos absolventams, iš Karaliaus rankų įteikti apdovanojimai už laimėjimus. 16-os ir 17-os dienų rytus labdaringas Karalius skyrė atsakydamas į malonės prašymus (pranc. placets), jam pateiktus viešnagės metu. Pasibaigus vizitui, ketvirtą valandą, Jo Didenybė sėdo į karietą ir atsisveikino su aplinkiniais, kurių širdys buvo sklidinos karališkos malonės ir jo tėviško rūpesčio, kuriuo jis stengėsi skatinti pramonę.

Giliberťo ataskaita įdomi tuo, kad ji radikaliai priešinga žinioms, kurias skelbė Prancūzijos laikraščiai ir publicistika (dažniausiai perteikė neigiamą požiūrį į ATR ir jos valdovą). Tačiau cituojamą Giliberťo pasakojimą apie manufaktūrų darbuotojų gerovę reikėtų palyginti su britų keliautojo Williamo Coxe'o liudijimu. Jame parodytas kitas žvilgsnis į šiuos darbininkus. Coxe'as taip pat lankėsi Gardino gamyklose, surėstose iš medienos ir dar neperkeltose į naujus Lososnos pastatus. Darbininkams teko dirbti ir gyventi buvusiose karvidėse. Jis užjautė darbininkus.

Keliautojas pažymėjo, kad manufaktūrose dirba jaunimas ir vaikai iš valstiečių šeimų. Jiems suteikiama apranga, maistas ir nedidelis atlyginimas. Anot Coxe'o, manufaktūrų direktoriai skundžiasi, kad darbininkai nesistengia dirbti, nors, jų nuomone, jie geriau maitinasi ir geriau aprengti nei valstiečiai. Todėl juos tenka versti dirbti. Tačiau Coxe'as darbininkų elgesį suprato, nes iš tikrųjų jie gyveno vergystėje, o gaunamą atlygį atiduodavo savo tėvams, kurie iš šių pinigų mokėjo žemės nuomą bajorui. Britų keliautojas rašė: „Dauguma iš jų atrodė taip sukaustyti melancholijos, kad man gėlė širdį į juos žiūrint, lengva spėti, kad jie dirbo per prievartą, o ne savo noru". Dėl to pasiūlė po kelerių metų našiausiems darbininkams suteikti laisvę. Bet šis siūlymas buvo atmestas, nes tikėta, kad išsilaisvinę jie nustos dirbę, o manufaktūros neteks geriausių darbininkų. Coxe'ui atrodė, kad ydinga taip manyti[684].

Akivaizdžiai Giliberťas, gindamas Stanislovo Augusto reformas ir gerindamas jo įvaizdį užsienyje, nutylėjo tikrąją fabrikų darbininkų padėtį. Dabar pažiūrėkime, kaip jis pristatė LDK valstiečių gyvenseną.

Lietuvių valstietijos aprašymas

Dėstydamas Karališkojoje medicinos mokykloje, gydydamas pacientus ligoninėje, dirbdamas botanikos sode, rinkdamas žoles Gilibert'as sutiko įvairių žmonių, tarp jų – ir Lietuvos valstiečių.

Grįžęs į Prancūziją, 1787 m., Liono žemdirbystės bendrijos (pranc. *Société*

684 „Most of them appeared with such a settled melancholy in their countenances, as made my heart ache to see them ; and it was easy to perceive that they worked from compulsion, and not from inclination". Coxe W., *op. cit*., p. 221–222.

d'agriculture de Lyon) susirinkime Gilibert'as perskaitė kalbą „Lietuvos kaimo ekonomikos aprašymas" (*Tableau de l'économie rurale de Lituanie*)[685], kurioje su mokslininko tikslumu ir draugiškumu apibūdino Lietuvos valstiečių gyvenimo būdą. Pranešimas buvo publikuotas 1806 m. „Europos augalų istorijos" leidime. Šis Gilibert'o raštas labai svarbus, nes išlikusių rašytinių liudijimų apie XVIII a. Lenkijos ir Lietuvos valstiečius yra mažai.

Gilibert'as manė, kad Prancūzijos žemės ūkiui naudinga žinoti, kaip žemė dirbama kitose Europos šalyse žinant, kad „kiekvienoje tautoje, kiekvienoje Europos dalyje yra nuostabių žmonių, kurie, būdami kūrybingi iš prigimties, atrado reikšmingų dalykų". Todėl jis pristatė LDK, „mažai žinomos šalies", žemdirbystę, ypač kad šito krašto valstiečiai dažnai „iš pažiūros taip menkai ir prastai mūsų keliautojų vertinami", toliau pamatysime, kad tai buvo tiesa.

Gilibert'as priminė, kad valstiečiai buvo baudžiauninkai, pririšti prie žemės, priklausančios bajorui, kuriam jie privalėjo dirbti. Atsitikus nelaimei ir netekus namų ar gyvulių, šeimininkas turėjo atstatyti namus ir aprūpinti naujais gyvuliais. Neturtingiausi laikė du jaučius, dvi karves, arklį ir kiaulių. Jei derlius negausus, šeimininkas privalėjo duoti jiems grūdų[686]. Valstiečiai taip pat turėjo žemės, kurią jie palieka savo vaikams ir kurios iš jų negali atimti. Kiekvienam priklauso bent šešiasdešimt *bicherées*[687] žemės ploto.

Pasak Gilibert'o, valstiečiai – „labiausiai pažeminta žmonijos klasė", bet jie „instinktyviai žino, kaip panaudoti viską, ką gerai sutvarkyta gamta teikia jų labui". Jie yra „valstybės nervas" ir aprūpina „tinginiaujančius didikus". Gilibert'as rašė: „Nieko nemokantys, išmanančių žmonių laimėjimais tesinaudojantys didikai, kaip ir kitur, viskuo mėgaujasi, dažniausiai nė nežinodami, kaip sėjami ir auginami javai".

Apie valstiečių išvaizdą rašė taip: „Dažnas Lietuvos valstietis tvirto stoto, malonaus, taisyklingo veido. Beveik visi šviesiais ar apyšviesiais plaukais, tamsiaplaukių reta. Sunkus kaimiškas gyvenimas juos užgrūdina. Jie ramaus būdo, stoję prie darbo viską daro lėtai. Nors ne tokie judrūs kaip mes, prancūzai, jie gali dirbti gerokai ilgiau". Jų žieminis apdaras yra toks: „namie verptos ir austos lino drobės marškiniai ir versto avies kailio tunika". Valstiečiai nešioja ir ilgas togas – „apsiaustus iš gelumbės, pačių moterų suverptos ar išaustos, kaip ir lino drobės". Perka tik raudoną vilnonį diržą. Jie nešioja ilgas barzdas „kaip patriarchai".

---

685 Gilibert J.-E., „Tableau de l'économie rurale en Lituanie", in: *Histoire des plantes d'Europe et étrangères,* tome troisième, Lyon, 1806, p. XVIII-XXXI. Pažymėkime, kad toks aprašymas jau buvo publikuotas veikale: *Séance publique de la société royale d'agriculture de la généralité de Lyon, tenue le 5 janvier 1787*, Genève–Lyon, 1788, p. 65–80. Priminkime, kad kalbėdamas apie „Lietuvą" Gilibert'as omenyje turi LDK.

686 Williamas Coxe'as pažymėjo: „Pagal Lenkijos papročius bajorai privalo savo valstiečiams pastatyti namus ir ūkinius pastatus, taip pat aprūpinti juos maistu, arklais, plūgais ir visomis kitomis žemdirbystei reikalingomis priemonėmis" („Obliged, according to the custom of Poland, to build cottages and barns for his peasants, and to furnish them with feed, horses, ploughs, and every implement of agriculture"). Žr.: Coxe W., *op. cit.*, p. 133.

687 „Bicherée" – žemės plotas, kurį galima užsėti vienu *bichet*. *Bichet* – tai nesisteminis biralų ir skysčių tūrio vienetas. Liono regione, iš kur buvo kilęs Gilibert'as, šiais laikais 1 *bichet* atitinka 33 litrus.

Sveiki valstiečiai serga nedaug ligų. Gilibert'as teigė, kad ypač pasiturinčiose apylinkėse pamatė daugiau senų žmonių nei geriausiose Prancūzijos provincijose. Sergantys valstiečiai „moka kentėti". Iš patirties jie žino, nuo kokių ligų galima gydyti, o nuo kurių ne. Pirmu atveju valstiečiai geria rūgštų gėrimą ir guli lovoje. Antru laukia mirties „nemurmėdami ir nesiskųsdami". Gilibert'as prisiminė valstietį, kenčiantį nuo vandenligės, kurį jis stengėsi įkalbėti išgerti vaistų, bet ligonis jam atsakė: „Mūsų vaivada mirė prieš du mėnesius nuo tokios pat ligos, nors Varšuvos didysis gydytojas jam davė vaistų"[688].

Gilibert'as stebėjosi valstiečių gebėjimu pasistatyti namus, lygino juos su garsaus Danielio Defoe romano herojumi: „Lietuvių valstietis, audros išmestas į Robinzono Kruzo salos krantą, nebūtų labai nerimavęs dėl savo likimo. Duokit jam kirvį ir jis vien juo surės pastogę tiek sau, tiek gyvuliams". Tiesa, kirviu valstietis kerta medžio kamienus ir dėdamas vieną kamieną ant kito tvirtai renčia savo namo sienas. Į plyšius pridėdamas samanų ir kerpių apsaugo namą nuo šalčio. Namai yra stačiakampio formos ir uždengti šiaudiniu stogu. Viename kampe stovi aukšta „labai išradingai" pastatyta krosnis, kuri palaiko nuolatinę 15 laipsnių temperatūrą, kai lauke spaudžia 24 laipsnių šaltis. Krosnies durys ir pakura – lauke, kad dūmai netrukdytų gyventojams. Valstietis pats dega molį krosnies plytoms gaminti.

Lauke stovi neaukštos arklidės, padarytos iš supintų šakų, tarp kurių prikrečia molio, sumaišyto su šiaudais, tai puiki apsauga nuo šalčio. Grindys padarytos iš jaunų drebulių kamienų, padengtos šiaudais ir šienu. Šiaudinis stogas labai nuolaidus, pakanka vietos šiaudams ir šienui gyvulių pašarui žiemą saugoti.

Namuose randama lova iš keturių sukaltų jaunų ąžuolų kamienų ant keturių kojų. Ant išpinto lovos dugno klojami paparčiai ir samanos. Turtingiausieji lovą užkloja dviem lokio kailiais. Dar yra šešių kojų stalas ir kelios medinės taburetės. Žiemą vaikai miega ant suolų šalia krosnies (vasarą ant lapų ar lauke). Keli molio puodai. Valstiečiai turi ir plaktuku nutašytą akmenį, ir grublėtą [dantytą] grūstuvą, kuriuos naudoja kaip girnas grūdams ir miltams malti. Kirviu išskobtas ąžuolinio rąsto gabalas yra duonkubilis, o duonkepė stovi šalia krosnies. Svarbiausiems darbams (verpimui ar kitiems kasdieniams užsiėmimams) pasišviečiama sakingos eglės balana su kopūsto aliejumi. Žiemą valstiečiai gamina lengvą ir tvirtą vežimą derliui vežti.

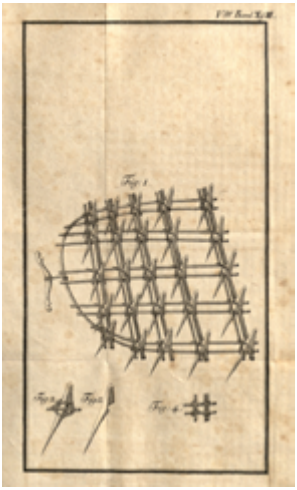
Valstiečiai dar moka gaminti puikias virves ir batus iš medžio žievės, ypač liepos. Moka naudoti pelkių rūdos kasyklas, pasigaminti plūgo noragus, iškasti anglį, išgauti potašą, naudoti medžių sakus. Jie yra gabūs žvejai ir žvėrių medžiotojai. „Visa tai jie puikiai sugeba", – entuziastingai rašė Gilibert'as.

Kadangi jis kreipėsi į Liono žemdirbystės bendriją, atidžiai aprašė, kaip Lietuvos valstietis dirba žemę, pagerbė ūkininkavimo talentus, kaip iš skurdžiai atrodančios žemės geba išgauti gausų derlių:

---

688 Kitoje knygoje Gilibert'as rašė, kad Lietuvoje manoma, jog briedį po ilgo bėgimo ištinka epilepsija. Todėl beveik kiekvienuose namuose laikomi žiedai, kurių įtvare yra briedžio rago arba kanopos gabaliukas. Žr.: Gilibert, J.-E. *Le médecin naturaliste,* p. 281–282.

Patirtis jį išmokė, kad arimas turi būti paviršinis, o kas penkias vagas reikia išarti gilesnę vagą. Jo plūgas – paprastesnis negu mūsų. Jis yra toks lengvas, kad gali lengvai panešti ant nugaros. Tokiai lengvai žemei suarti užtenka vieno arklio. Norint susmulkinti gruntą, kuris yra beveik homogeninis ir be akmenų, nereikia arti daug kartų, užtenka poros. Kai ariama antrą kartą, sėjikas eina iš paskos. Jis vienodais tarpais beria sėklas, o einantis iš paskos užakėja, kas pasėta. Akėčios tokios pat lengvos, kaip ir plūgas.

Lengvas arimo įrankis, panašus į tą, kurį naudojo LDK valstiečiai.
Friedrich Samuel Bock, Ekonominės Rytų ir Vakarų Prūsijos karalystės gamtos istorijos bandymas, 1784 m.
Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, RSS V-18-12121 p515.

Į tokį lengvą gruntą rugiai sėjami rugsėjo pabaigoje arba spalio pradžioje. Javai pjaunami liepos 15–25 dienomis. Be rugių, auginami ir apyniai alaus fermentacijai pagerinti. Nors ne vietiniai, jie taip gerai aklimatizavosi Lietuvoje, kad pasiekė net ir miškus. Iš miežių gaminamas alus, pagardinamas absentu. Visur auginami ir grikiai. Jie sėjami pavasarį į neartą dirvą ir pjaunami rugsėjį. Iš grikių gaminami miltai, kruopos, įvairūs konditerijos gaminiai (pyragai), net ir paukščiai lesinami.

Valstietis augina ir įvairių rūšių kopūstus, burokus, bulves, svogūnus, česnakus. Jis raugina smulkintus kopūstus ir burokus. Rūgštynės ir agurkai taip pat vartojami. Anyžiai, kalendros ir krapai naudojami degtinei gaminti ir dedami į duoną. Kopūstų aliejus naudojamas maistui ir apšvietimui.

Dar auginami linai. Olandai superka beveik visus linus ir iš jų patys audžia drobes, nes, anot Giliberťo, švelniai suverpti jie pranoksta Flandrijos linus. Iš sėklų gaminamas aliejus, o žiemą jų išspaudos yra bene pagrindinis kiaulių pašaras. Molingose žemėse auginamos kanapės.

Dar kiekvienas namas turi savo sodą, kuriose auga obelys, kriaušės, vyšnios, slyvos. Valstiečiai gerai moka skiepyti vaismedžius. Gilibert'as taip aprašė:

> *Supjausto gabalais jaunos obels šaką, nulupa nago dydžio žievės gabaliuką ir nupjauna įskiepą nuožulniai kaip fleitos pūtiklį. Jį prideda prie įskiepiui paruoštos kryžmai (tai keturi įpjovimai, tarp kurių statūs kampai, lyg kryžminis atsuktuvas) įpjautos vietos medyje, apriša karklu, padengia moliu ir apvynioja riebaluota medžiaga.*

O kad apsaugotų nuo šalčio, vynuogienojai turi būti giliai (vienos pėdos gyliu) susodinti, apdengti mėšlu ir dar apkloti trijų pėdų sniego sluoksniu.

Rugiai – tiek valstiečių, tiek bajorų maisto pagrindas. Gilibert'as teigė, kad ruginė duona lengvesnė ir skanesnė nei kepama Prancūzijoje. Valstiečiai skanina maistą iš laukinių kopūstų sėklų spaustu aliejumi, rūkytais lašiniais ir kitomis kiaulės dalimis, žąsų taukais. Jis pažymėjo, kad nors medžiojamų paukščių ir žvėrių LDK yra daug, valstiečiai jų mažai valgo. Tiesa, anot jo, naminiais paukščiais, gyvuliais, sviestu ir kiaušiniais sumokamos prievolės.

Gilibert'as stebėjosi, kiek daug valstiečiai suvalgo aguonų: tai „priverstų drebėti mūsų medicinos teoretikus". Dar renkamas baltas medus, kuris, Gilibert'o nuomone, yra kur kas kokybiškesnis nei Prancūzijos Pirėnuose renkamas Narbonos[689] medus.

Valstiečiai raugina aviečių ir kitų uogų (tekšių ir spygliuotų krūmų uogų, mėlynių arba spanguolių) vyną. Išsunkę uogų sultis verda ir fermentuoja jas vienas arba su trupučiu medaus. Pasak lioniečio, šitie vynai malonūs, nespirituoti. Valstiečiai mažai gamina sidro, nors, Gilibert'o nuomone, obuoliai pakankamai geri, kad būtų galima pagaminti tokį pat gerą kaip Pikardijos[690] sidrą. Iš medaus gaminama gėrimas, kuris, išlaikytas dvidešimt metų, įgyja tokį malonų spiritinį skonį, kad „negali atskirti nuo geriausių Ispanijos vynų". Valstietis geria šį midų pirmaisiais pagaminimo metais, o daugelis aukštuomenės šeimų jį išlaiko šimtmetį. Be alaus, midaus ir uogų vyno, „savo nelaimei" valstiečiai gamina ir degtinę iš kviečių, rugių, miežių, avižų ir vyšnių kauliukų. Ji aromatizuota anyžių arba krapų sėklomis. Taip pat ji gaminama iš kitų augalų, pavyzdžiui, laukinių barščių. Valstiečiai šitų gėrimų vartoja daug. Bet Gilibert'as teigė matęs tūkstančius lietuvių, vyresnių nei septyniasdešimt metų, nors jie gėrė visą gyvenimą. Tai jam buvo žmogaus gyvybingumo įrodymas.

Pažymėtina, kad informacijos apie ATR valstiečių mitybą yra ir kituose Gilibert'o darbuose. Taigi lietuviai mielai valgo bebro mėsą, kuri gerai paruošta yra skani, ypač kojos ir uodega, kepti grilyje. Be to, bebro kailiu apšiltinami ilgaauliai žiemos batai[691]. O kruopos su juodosiomis kviečių sėklomis, išvirtos kartu su sviestu, yra labai maistingos ir lengvai virškinamos[692].

---

689 Miestas Prancūzijos pietvakariuose.

690 Regionas Prancūzijos šiaurėje.

691 Gilibert J.-E., *Le médecin naturaliste*, p. 285.

692 Gilibert J.-E., *Démonstrations élementaires de botanique*, troisième édition, tome troisième, 1796, p. 269.

Lenkijoje, Ukrainos pusėje, iš fermentuotų rugių ir kviečių gaunamas alkolizuotas gėrimas (pranc. *liqueur spiritueuse*)[693]. Arbūzai Ukrainoje valgomi žali, jie yra švelnūs, baltu arba raudonu vidumi, stori ir labai skanūs. Lietuvoje auginami nėra tokie skanūs, nes auginami su substratu[694]. Gilibert'as mėgo marinuotus agurkus. Jų paruošimą jis aprašė kaip etnografas, o savybes – kaip gydytojas:

> *Šiaurėje vartojama daug agurkų, lenkai juos valgo prie kiekvieno valgio kartu su koše. Pildoma statinė su žalsvokais agurkais, storumo kaip vaiko ranka. Pripilama druskėto vandens ir panardinama statinė kūdroje trims mėnesiams. Tada agurkai nebeišskiria lipnių ir kibių sulčių. Turiu pripažinti, kad besiskundžiančių žmonių nesusitikau, net silpnesni žmonės suvalgydavo sūdytų agurkų. Aš jų pats valgau kasdien ir virškinimas yra geras. Mūsų karščiuojantiems pacientams labai tiko vanduo, išspaustas iš šitų agurkų. Šis vanduo malonus gerti, ne druskėtas ir puikiai numalšina troškulį. Mes valgėme ne tik žalių agurkų, bet ir išvirtų su sultimis arba tik papjaustytų riekėmis ir pagardintų aliejumi, actu, pipirais ir druska. Tokie kelia pilvo pūtimą ir dažnai būna sunkiai įsisavinami. Lietuvoje auginami agurkai laukuose. Birželio 25 dieną aš juos mačiau nušalusius*[695].

Apie apynius mokslininkas rašė:

> *Lietuvoje valstiečiai augina apynius ant aukštųjų karčių, trisdešimties pėdų aukštumo, ant paralelinių linijų, keturių penkių pėdų atstumu vienas nuo kito. Tai sudaro žaliuojančias sienas (pranc. pyramides de verdure), kurios panašios į mažus miškus*[696].

---

693 Gilibert J.-E., *ibid.*, p. 278–279.

694 Gilibert J.-E., *Démonstrations élementaires de botanique*, quatrième edition, tome premier, 1796, p. 327.

695 „On consomme dans le nord une étonnante quantité de concombres, les Polonois en mangent à chaque repas avec le bouilli. On remplit un tonneau de concombres encore verdâtres, déjà gros comme le bras d'un enfant, on verse de l'eau très salée et on noie le tonneau dans un étang pendant trois mois: alors on a des concombres qui n'offrent plus un suc gluant et tenace: on en prépare aussi beaucoup en forme de cornichons. J'avoue que je n'ai point connu de gens incommodés, même parmi les délicats, après avoir mangé des concombres salés: j'en ai moi-même mangé chaque jour, sans que ma digestion en ait été troublée ; nos fébricitans se trouvoient très-bien de l'eau exprimée de ces concombres: cette eau est agréable, point salée, et calme admirablement la soif. Non-seulement nous mangions ces concombres crus, mais aussi cuits au jus, ou simplement coupés par tranches et assaisonnnés avec huile, vinaigre, poivre et sel: de cette manière, ils sont venteux et souvent indigestes. On cultive en Lithuanie les concombres en pleine terre: Je les ai vu gelés le vingt-cinq juin". Žr.: Gilibert J.-E., *ibid*, p. 323.

696 „En Lithuanie, les Paysans élèvent le houblon sur de grosses perches, hautes de trente pieds, sur des lignes parallèles, éloignées de quatre à cinq pieds. Cela forme des pyramides de verdure qui imitent de loin de petites forêts". Žr.: Gilibert J.-E., *Histoire des plantes d'Europe*, tome second, 1798, p. 368.

Giliberťas rašė, kad vynuogės gerai auga švelniuose klimatuose, šiaurėje vos gali prigyti. Gardine pats augino, bet vaisiai buvo rūgštūs. Dėl to reikėjo pridėti daug cukraus, kad būtų skaniau. Žiemą vynmedžius jis apdengdavo žeme (kojos su puse gylio), o viršuje dar pridėdavo per pusę kojos mėšlo. Tik gegužės mėnesį vynmedžius atidengdavo. Be to, Giliberťas gamino limonadą ir punšą, vietoj citrinos dėjo paprastąjį raugerškį (pranc. *suc de berberis*) [697].

Be Giliberťo, informacijos apie mitybą pateikia prancūzų keliautojai. 1761 m. keliaudamas į Rusiją astronomas Jean-Baptiste'as Chappe'as d'Auteroche'as (1722–1769) pastebėjo, kad Lenkijoje ir Lietuvoje vasarą valstiečiai valgo duoną, o žiemą jos pritrūksta, nes didžiąją javų derliaus dalį parduoda. Tada jie maitinasi miežine koše[698], virta vandenyje kaip ryžiai. O kunigas Hubert'as Vautrinas[699] atkreipė dėmesį į raugintų kopūstų naudą: „Rūgštaus kopūsto, liaudiškai vadinamo raugintais kopūstais, antiskorbutinė savybė, sėkmingai naudojama laivuose, įrodo, kokia išmintinga yra gamta savo patarimais, nes ji suteikė skonį šiam maistui ir visiems fermentuotiems augalams Šiaurės tautoms, labiau linkusioms į skorbutą nei Pietų gyventojams"[700].

Giliberťui aprašyti LDK valstiečių gyvenimo būdą buvo svarbu ir dėl to, kad jie „iš pažiūros taip menkai ir prastai [...] keliautojų vertinami". Tiesa, dauguma keliautojų po ATR atkreipė dėmesį į skurdžią valstiečių buitį ir žiaurumą, kurį patiria iš savo šeimininkų. Įdomu palyginti Giliberťo ir Friedricho Schulzo aprašymus. Tai vieninteliai XVIII a. antrosios pusės Lietuvos valstiečių aprašymai. Vokiečių keliautojas rašė:

> *Lietuviai yra stiprūs ir sveiki žmonės, plačiapečiai, aukšti. Jie primena rytiečius, nes dauguma nešioja barzdas, kurios daro išvaizdą karingą, rengiasi ilgais rūbais, plačiomis kelnėmis, avi pintomis karnų vyžomis. Ant galvos nešioja kailines kepures lyg kokius senoviškus perukus nukarusiais galais. Moterys taip pat dėvi ilgus viršutinius rūbus ir tokius pat sijonus, o galvas apsivynioja drobės atraiža, kurios vienas galas krinta ant pečių. Milą, o veikiau vilnonį audeklą, audžia namuose ir visai nedažo, todėl jis dažniausiai būna rusvas arba baltas, kokia vilna pasitaiko. Vaikai žiemą vasarą vaikšto vienais marškiniais. Retai kada pamatysi juos natūraliai linksmus, gerai nusiteikusius, užtat labai dažnai linksminasi degtine*[701].

---

697 Gilibert J.-E., *Démonstrations élémentaires de botanique*, troisième édition, tome troisième, Lyon, 1787, p. 573, 579.

698 Chappe d'Auteroche J., *Voyage en Sibérie, fait par ordre du roi en 1761,* tome premier, Amsterdam, 1769, p. 31.

699 Kunigas jėzuitas Hubertas Vautrinas (1742–1822) Lenkijoje 1777–1781 m. dirbo Kazimiero Nestoro Sapiehos mokytoju. 1807 m. buvo išleistas jo *L'Observateur en Pologne*.

700 „La propriété antiscorbutique du chou aigre, vulgairement appelé choucroûte, employé avec succès dans la marine, prouve combien la nature est sage dans ses conseils, puisqu'elle a donné du goût pour cet aliment et pour tous les végétaux fermentés aux peuples du Nord, plus sujets au scorbut que ceux du Midi". Žr,: Vautrin H., *L'observateur en Pologne*, Paris : Giguet et Michaud, 1807, p. 43, 297-298.

701 Jurginis J., Šidlauskas A., *op. cit.*, p. 107.

O apie valstiečių namus jis rašė:

> *Lietuvos kaimai nepaprastai skurdūs. Namai mediniai, šiaudais dengti, o apie kaminus kalbos nėra. Kiekvienas kaip pakliūva susirenčia sodybėlę ir neketina taisyti, todėl kaimai atrodo kaip netvarkingi laužynai. Supuvusios sienos ir kiauri stogai – įprastas dalykas. Kai kur mačiau iš šakų supintas pašiūres, uždengtas menkais stogais. Vidaus nebeaprašysiu*[702].

Palyginti su kitais užsieniečiais, keliaujančiais po Respubliką, Gilibert'as išsamiausiai aprašė LDK valstiečių gyvenimą. Suprantama, nes vienintelis reguliariai ir iš arti bendravo su jais. Jis žavėjosi jų išradingumu, taupumu, pasiaukojimu sergant. Šis aprašymas nuoširdžiai ir ne taip niūriai pristatė ATR užsieniečiams.

ATR žydų aprašymas

Gilibert'as paliko ir įdomų žydų gyvenimo būdo aprašymą, kuris niekada nebuvo publikuotas: „Tyrimai apie žydų dabartinę padėtį Lenkijoje ir Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje"[703]. Kaip ir Lietuvos valstiečius, Gilibert'as stebėjo žydus iš arčiau – kaip pacientus ir kolegas. Kadangi sudarė reikšmingą ATR gyventojų dalį, žydai yra verti „keliautojų filosofų" (pranc. *voyageurs philosophes*, t. y. stebinčių ir analizuojančių) dėmesio. Gilibert'as pažymėjo, kad žydai rado prieglaudą tolerantiškoje ir saugioje Europos šalyje, kurios gyventojai yra religingi žmonės.

Gilibert'as įvertino, kad ATR gyveno aštuoni milijonai gyventojų, iš kurių aštuntadalį, jo nuomone, sudarė žydai, o LDK teritorijoje šita proporcija dar didesnė. Gilibert'as teigė, kad gaunant tikslius miestelių ir kaimų skaičius dažnai atrodė, jog žydai sudaro trečdalį, o Gardine – beveik pusę miesto gyventojų (1778 m. iš keturių tūkstančių sielų jų priskaičiuota 1900).

Paminėkime, kad 1764 m. spalį – 1765 m. vasarį Seimas paskelbė pirmąjį visuotinį ATR žydų surašymą (pagalvės mokesčiui apskaičiuoti)[704]. Apskaičiuota, kad Respublikoje gyveno apie 750 tūkst. žydų, gyventojų buvo 12, 3 mln.[705] (manoma, kad po Pirmojo padalijimo LDK gyveno apie 3,2–3,6 mln. gyventojų[706]). Taigi ATR žydų populiacija buvo didžiausia pasaulyje[707].

---

702 Jurginis J., Šidlauskas A., *ibid.*, p. 107.

703 *Recherches sur l'état actuel des Juifs en Pologne et dans le Grand Duché de Lituanie*. Čia labai norėčiau padėkoti Marie-Odile Thirouin ir Denis Reynaud, kurie man suteikė rankraščio transkripciją.

704 Reikia turėti omenyje, kad ne visi užsiregistravo, o jaunesni nei metų vaikai išvis neregistruoti. Žr.: Hundert G., *Jews in Poland-Lithuania in the Eighteenth Century*, Berkeley, Los Angeles: University of California Press, 2006, p. 22.

705 Wijaczka J., „The Role and Significance of the Jews in the Economy of the Polish–Lithuanian Commonwealth": in: *New Directions in the History of the Jews in the Polish Lands* (sud.: Polonsky A., Węgrzynek H., Żbikowski A.), 2018, p. 235.

706 Sakalauskaitė-Juodeikienė E., *op. cit.*, p. 16.

707 Teller A., *Money, Power, and Influence in Eighteenth-Century Lithuania,* Stanford: Stanford University Press, 2016, p. 3.

Giliberťas detaliai apibūdino žydų drabužius: vyrai nešiojo juodą togą, kuri ėjo per pusę kojos ir kuri nusagstyta daugybe sidabrinių virvelių (pranc. *agrafes*), ant togos – juodas paltas su rankovėmis. Turtingieji rengėsi aksomu arba atlasu, o žiemą – lapės kailiniais. Vasarą nešiojo didelę nulenktą skrybėlę, žiemą – kimštą kepurę.

Moterų apranga irgi skyrėsi: jos nešiojo aksomo arba šilko sukneles, kurių korsetas labai trumpas su sagomis (pranc. *agrafes*). Priekinė auksinė dalis ėjo nuo smakro iki skrandžio, kaktą dengė galvos juosta (pranc. *bandeau de linon*). Nugara nuo viršaus iki pėdų apdengta plono lino medžiaga. Žiemą jos nešiojo velvetinius garniruotus galvos apdangalus (pranc. *coiffes garnies*) su kailiais viduje. Suknelės be rankovių, korsetai – su juostelėmis (pranc. *galonné*). Ant rankos matyti tik plonos klostuotos (pranc. *plissée en amadis*) drobės rankovė, kuri baigdavosi nėriniais. Galvą ir krūtinę švenčių dienomis puošė akmenimis ir smulkiais perlais, kuriuos perduodavo iš kartos į kartą. Vienplaukės vaikšto tik tol, kol yra merginos.

Žydai nelabai aukšti, bet aiškių ir gražių bruožų. Pasak Giliberťo, žydės gražios, beveik visų švelni ir blizganti balta oda, jų bruožus apskritai galima gerai nupiešti. Dažnai jos sutuokiamos aštuonerių ar devynerių metų. Jaunos moterys, dar nepasiekusios trisdešimties, jau turi daug vaikų, dažnai trylika arba keturiolika.

Pasak Giliberťo, žydų namai labai nešvarūs, todėl beveik visi kenčia nuo niežų ir kenksmingų vabzdžių, kurių neįmanoma išnaikinti. Tačiau per šventes namai gražiai sutvarkyti ir labai rūpestingai nuvalyti. Žydai dažniausiai maitinasi duona ir svogūnais ir patys žudo gyvūnus, kurių mėsą vartoja. Jie vartoja degtinę. Bet tiek maitinasi, tiek geria labai saikingai. Giliberťas net teigė, kad žydas mažiau skiria lėšų maistui nei menkiausias prancūzų valstietis.

Žydai turi savo mokyklas, sinagogas ir kapines. Rabinų vadovaujamose mokyklose mokosi skaityti, skaičiuoti, vokiečių ir savo kalbas. Dėl to lietuvių ir lenkų žydai kalbėjo keturiomis kalbomis: hebrajų, slavų (pranc. *esclavon*), lenkų ir vokiečių[708].

Žydai tvirtai tiki, rūpestingai studijuoja tikėjimą. Nuo vaikystes dėstomi hebrajų šventieji raštai, beveik visi atmintinai žino psalmių ir šventųjų raštų dalis. Rabinai – išsilavinę, iš jų kai kurie net įsigilinę į krikščionių dogmas. ATR rabinai nemėgsta griežtai pamokslauti (pranc. *dogmatiser*), ir dėl to, vienas rabinas paaiškino Giliberťui, juos dažniausiai išrenka pareigoms eiti Olandijos sinagogose (tai galėjo tik patikti Giliberťui, kuris buvo laisvamanis).

Gardino sinagoga dėl dantytų (pranc. *créneaux*) ir išorės įtvirtinimų (pranc. *contrevallation*) panaši į tvirtovę. Vyrai atskirti nuo moterų, neleidžiama įeiti ne žydams. Atsitiko, kad penki Gardino fabrikų darbininkai įėjo į miesto sinagogos moterų galeriją. Jie iš karto areštuoti ir, nepaisant grafo Tyzenhauzo prieštaravimų, žydų tribunolas juos griežtai nubaudė. Kapai paprasti, vietoj antkapių paprasti akmenys.

Šabato ir kitomis šventomis dienomis, kurios yra gana dažnos ir gali trukti savaitėmis, namai labai apšviesti, kiekvienas žydas turi senovines žvakides. Vargingiausi mažiausiai šešis šviesos šaltinius, turtingiausi – labai daug. Per šventes žydai mėgsta

708 Apskritai žydų šeimos, norėdamos geriau paruošti berniukus verslui, ypač dėmesio skyrė jų mokymui skaityti ir rašyti. *Ibid.,* p. 188.

priimti svetimšalius prie savo stalų, vaišina gausiai, ypač žuvies patiekalais ir pyragaičiais.

Kalbėdamas apie žydų bendruomenę Gilibertas minėjo, kad žydai turi savo pareigūnus ir jurisdikciją. Vietos organizacijos kahalai rūpinosi sinagogomis, mokyklomis, labdara, viešąja tvarka ir teisingumu. Kahalo vadai privalėjo prisiekti karaliui ir ATR, buvo bendruomenės ir valstybės institucijų tarpininkai[709]. Anot Giliberto, už autonomiją žydai priversti sumokėti didžiuliais mokesčiais ir net kūno bausmėmis. Gilibertas pasakoja apie gražią Gardino žydę, kuri įsimylėjo jauną vokietį. Už svetimavimą ji nuteista ir išplakta. Paskui nuvežta į Minsko žydų tribunolą. Meilužis, jos neradęs Gardine, kreipėsi į vietos karališkąją valdžią, kuri nusiuntė ulonus (totorių kareivius, samdomus karaliaus)[710] visuose plentuose ieškoti vargšės žydės. Jos brolis surado beveik nuogą ir kruviną ant rogių. Žydų teisėjai buvo griežtai nubausti, o bendruomenė privalėjo sumokėti 12 tūkst. florinų baudą.

Apskritai Gilibertas pastebėjo, kad, nepaisant suteiktų teisių ir gana gerų gyvenimo sąlygų, žydai nėra visiškai saugūs. Jie nuolat rizikuoja prarasti savo turtą arba gyvybę. Jie priversti mokėti daug mokesčių. Būna, kad kartais dėl kažkokių nutarimų uždaromos žydų parduotuvės ir atidaromos tik sumokėjus pareikalautą sumą. Žydai kenčia ne tik nuo valdžios, bet ir valstiečių piktnaudžiavimo. Gilibertas minėjo įvykį, kuris jam paliko didelį įspūdį. Kartą jaunas valstietis, išklausęs pamokslą apie Kristaus kančias, be to, norėjęs atkeršyti už bajoro mirtį, įsibrovė į žydo smuklę, perpjovė jo, žmonos ir septynių vaikų gerkles. Areštuotas valstietis, priklausantis karaliui, buvo nuvežtas į Gardiną. Tyzenhauzas nubaudė šį piktadarį, liepdamas pririšti prie grandinės iki gyvenimo galo. Gilibertas prisiminė, kad po penkerių metų šis kalinys, merdėjęs dėl ligos, buvo atvežtas į Gardino ligoninę. Kadangi jis gyveno paskutines akimirkas, Gilibertas jo paklausė, ar gailisi. Jis ramiai atsakė, kad jau pakankamai nubaustas ir tik „nuvalo žemę nuo kelių stabmeldžių".

Gilibertas dar pasakoja, kad jei pakviestas krikščionių namuose atlikti darbą žydas įtariamas vagyste, jis yra nurengiamas. Jei randamas pavogtas daiktas, iš karto paguldomas ant grindų ir sumušamas lazda. Ir jam nekils mintis pateikti skundą, nes bijo savo tribunolo. Gilibertas pastebėjo, kad šiuo atžvilgiu žydai yra tokie pat nelaimingi kaip valstiečiai, nes nepaisant įstatymo, kuris pasmerkia mirčiai bajorą dėl valstiečio arba žydo nužudymo, šis įstatymas neįgyvendinamas, nes nusikaltimą turi patvirtinti keturi bajorai, o žudiką galima areštuoti tik įrodžius kaltę.

Gilibertas aprašė ir žydų prekybą. Pagal privilegijas, kurias jiems 1264 m. suteikė Kališo kunigaikštis Boleslovas Pamaldusis, Lenkijos žydai galėjo laisvai prekiauti bet kokiomis prekėmis. Lietuvoje panašios privilegijos suteiktos 1388–1389 m. didžiojo kunigaikščio Vytauto. 1578 m. karalius Steponas Batoras leido žydams laisvai prekiauti visuose ATR miestuose[711].

---

709 Jobert A., *op. cit.*, p. 71.

710 „Soldats tartares aux gages du roi."

711 Wijaczka J., *op. cit.*, p. 235.

Giliberťas pastebėjo, kad Lenkijos ir Lietuvos žydai vertėsi komercine veikla. XVIII a. antroje pusėje jie dominavo vidaus rinkoje ir buvo svarbūs užsienio prekyboje. Pasak Jaceko Wijaczkos, 1764–1767 m. 50–60 procentų vidaus prekybos buvo jų rankose[712], taigi jie buvo svarbi ATR ekonomikos dalis[713]. Nuo XV a. pabaigos perduotos plačios teisės bajorams atvėrė didelių ekonominių galimybių žydams, kurie aktyviai įsipareigojo jiems tarnauti[714]. Giliberťas pasakojo, kad miestų centre, didžiulėse aikštėse, stovi erdvus kvadratinis pastatas su varpine. Pastato viršuje susirenka miesto magistratai, o pirmame aukšte yra žydų parduotuvės.

Giliberťas pastebėjo, kad medžiagos iš Prancūzijos, nepaisant didžiulių mokesčių ir gabenimo išlaidų, parduodamos tokiomis pačiomis kainomis, kaip jo mieste Lione. Labai nustebęs bandė išsiaiškinti. Pasirodo, žydų pirkliai keliauja į Leipcigą arba Karaliaučių, kur susitinka su kitais žydais, keliaujančiais po Europą ir superkančiais turtą iš asmenų arba prekes iš kitų pirklių, kuriems skubiai reikia pinigų. Todėl žydų pirkliai gali šias prekes parduoti labai nebrangiai.

Be to, žydai buvo palūkininkai. Pvz., Baro konfederacijos laikais jie paskolino lėšų valstybei. Nuomojo bajorų smukles, užeigas, alaus ir degtinės gamyklas, turtingiausi net ir dideles valdas. Giliberťo nuomone, verslumas leido žydų rankose sutelkti šalies grynuosius pinigus. Britų keliautojas Williamas Coxe'as patikslino: „Žydų yra daug, jie savotiškai apėmė visą šalies prekybą. Tačiau ši klestinti padėtis turi būti siejama ne tik su jiems palankiais Kazimiero įsakais, bet ir nepaprastu tų žmonių darbštumu, bajorų atsainumu ir valstiečių priespauda“[715].

Giliberťas rašė, kad žydai praktikuoja visus amatus, tik jie šalyje dirba vyrų arba moterų siuvėjais[716], tik jie yra auksakaliai, juvelyrai, laikrodininkai, graviruotajai, knygrišiai, tik jie moka ruošti kailius. Giliberťas ypač domėjosi gydytojų praktika. Jis pastebėjo, kad Lenkijoje gydytojai yra žydai, o turėję galimybę studijuoti Vokietijos universitetuose yra labai gerai išsilavinę. Giliberťas net teigė, kad Vilniuje susipažino su tokiais gydytojais, kuriuos dėl praktikos ir dėl žinių galima prilyginti geriausiai išsilavinusiems vokiečių gydytojams. Nors chirurgai moka įdomių gydymo būdų, jų praktika apskritai yra rutininė.

Pasak Giliberťo, žydų gydytojai geriau nei prancūzų naudoja siurbtukus, dėles ir pirtis sunkioms ligoms gydyti. Jie žino medicininę vietinių augalų naudą. Giliberťą ypač nustebino, kad gydydami pasikartojantį karščiavimą gydytojai plačiai ir drąsiai nuleidžia kraują. Nuostabiai gabiai, nenaudodami lancetų, o ašmeniu, kurį

712 Wijaczka J., *ibid.*, p. 241, 247.

713 Hundert G., *op. cit.*, p. 55.

714 Teller A., *op. cit.,* p. 3.

715 „The number of Jews is now prodigious, and they have in a manner engrossed all the commerce of the country; yet this flourishing state of affairs must not be attributed solely to the edicts of Casimir in their favour, but to the industry of those extraordinary people, to the indolence of the gentry, and oppressed condition of the peasants“. Žr.: Coxe W., *op. cit.*, p. 161.

716 Žinoma, kad 1770 m. du trečdaliai žydų amatininkų dirbo drabužių pramonėje ir gamino mados aksesuarus. Žr.: Eisenbach A., *Z dziejów ludności żydowskiej*, 1983, p. 22. Cituoja Wijaczka J., *op. cit.*, p. 242.

spyruoklėmis paleidžia į veną. Vietoj švirkštų naudoja šlapimo pūsles su kaniulėmis. Giliberťas ypač žavėjosi žydų akušerėmis, nes jos nevargina gimdyvių vaistais. Be to, yra gabios, o sėkmingų gimdymų daugiau nei krikščionių. Šitos akušerės mielai priima pasiūlytas inovacijas, vadinasi, Giliberťas su jomis bendravo ir davė praktiškų patarimų. Ir tai paaiškina, kodėl kūdikių mirtingumas mažesnis, palyginti su nežydais[717].

Pabaigai pridedamas anksčiau minėto vokiečio Friedricho Schulzo liudijimas iš Šiaulių:

> *Turgaus aikštė palyginti labai erdvi. Iš vienos pusės ją supa mūriniai pastatai, bažnyčia ir daboklė. Kairėje stovi dviguba eilė žydų būdų ir parduotuvių, kuriose parduodami medvilniniai audiniai, gelumbė, stiklas, duona ir kiti daiktai. Kadangi žydai Lenkijoje susirado antrą tėvynę, apskritai jie čia atrodo švaresni ir padoresni, labiau nei kur kitur išprusę. Ypač moterys išprususios daugiau nei įprasta rytuose. Plaukai juodi, nosys vanagiškos, beveik visų gražios juodos akys, oda ypač, beveik liguistai švelni, tokios Lietuvoje tarp krikščionių nepamatysi*[718].

Taigi Schulzas rašo, kaip ir Giliberťas, abu buvo sužavėti žydžių grožio. Norėtųsi grįžti prie įstatymo, turėjusio užtikrinti valstiečių ir žydų teises ir praktiškai netaikomo. Vadinasi, valstiečių padėtis nėra tokia gera, kokią Giliberťas vaizdavo „Lietuvos kaimo ekonomikos aprašyme“. Galbūt jis nenorėjo pernelyg nepalankiai parodyti savo draugo Stanislovo Augusto valdomos ATR?

717 Hundert G., *op.cit.*, p. 24.

718 Jurginis J., Šidlauskas A., *op. cit.*, p. 94.

VIII

VIII

VIII SKYRIUS

VILNIUJE

VIII

Prof. Gilibert'o veikla Vilniaus universitete

Į Vilnių mokslininkas atsivežė per 3 tūkst. knygų, bet grafas Tyzenhauzas manė, kad jos priklauso Gardino medicinos mokyklos bibliotekai, tad grasino Giliberťą paduoti į teismą. Karaliaus sprendimu, knygos perduotos LDK Vilniaus universitetui[719]. Giliberťas atsivežė ir savo augalus, mineralų, akmenų, fosilijų, kriauklių, uolienų kolekciją. Iš viso 75 vagonai, kai kas atplukdyta Nemunu ir Nerimi[720]. Šie eksponatai davė pradžią Vilniaus universiteto gamtos istorijos kabinetui[721].

„Iš tolo atrodo gražiai Vilniaus miestas ant smėlėtų kalvų, apaugusių pušynais, su daugybe gražių varpinių"[722]. Gilibert'ui atvykus Vilniaus universite vyko pertvarkos. 1780 m. naujas rektorius prof. Martynas Počobutas-Odlianickis pakeitė jėzuitų kunigą prancūzų kilmės Jeaną Chevalier'ą (1732–1780). Pagal 1781 m. Edukacinės komisijos statutus nuspręsta, kad Lietuvos dėstytojai bus rengiami Krokuvoje, kur vyko jauni Lietuvos kandidatai. Siekdamas išsaugoti autonomiją nuo Krokuvos universiteto, Vilniaus universitetas pertvarkytas ir 1781 m. lapkričio 24 d. iškilmingai pavadintas LDK vyriausiąja mokykla (*Schola Princeps Magni Ducatus Lithuaniae*)[723], kuri skleidė pažangias mokslines Apšvietos idėjas, remdamasi Vakarų Europos mokslininkais, tarp jų – prancūzų fiziokratų[724] ir enciklopedininkų darbais[725].

Vilniaus universitete buvo įsteigti fizinių ir moralinių mokslų fakultetai, tuo metu vadinti kolegijomis (lot. *Collegium physicum* ir *Collegium morale*). Fizinių mokslų fakultete įsteigta gamtos mokslų katedra (*Historiae naturalis*)[726]. O buvusiame Kilmingųjų kolegijos pastate atidaryta ir Medicinos kolegija (lot. *Collegium medicum*)[727]. Viena iš sudėtingiausių užduočių naujam rektoriui Počobutui buvo surinkti tinkamus dėstyti profesorius[728]. Gilibert'as paskirtas vadovauti gamtos mokslų katedrai. Kadangi iki tol Vilniaus universitete šitie mokslai nedėstyti, jis tapo pirmuoju šio dalyko

719 Игнатович Ф.И., „Научная библиотека Гродненской медицинской академии: создание, деятельность и судьба", in: *Журнал Гродненского государственного медицинского университета*, n. 4, 2014 r, p. 117.

720 Tarkowski R., „Geologiczny ogląd Wileńszczyzny J. E. Giliberta (1741–1814), *op. cit.*, in*: Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*, R. 60: 2015 nr 1, p. 167.

721 Paškevičius J., (sud.), *Geologija Vilniaus universitete*, tarptautinės konferencijos medžiaga, Vilnius, 2003, p. 10; Paškevičius J., „Geologija Vilniaus ir Kauno universitetuose nuo Mineralogijos katedros įkūrimo", in: *Geologija*, 2013, vol. 55, Nr. 1(81), p. 23–39.

722 „La ville de Wilno, de loin, sur ses collines sablonneuses couvertes de forêts de pins, a belle appparence, avec de nombreux et beaux clochers". Žr.: Jobert A., *op. cit.*, p. 260.

723 Jobert A., *op. cit.*, p. 254–255; Kiaupa Z., *op, cit.*, p. 522.

724 Fiziokratizmas – ekonominė teorija, susiformavusi Prancūzijoje XVIII a. antroje pusėje, pagal kurią žemės ūkis yra vienintelis turtų šaltinis, dėlto valdžia privalo jį laisvai plėtoti.

725 Jobert A., *op. cit.*, p. 281.

726 Balinski M., *Dawna Akademija Wilenska*, S Peterburg, 1862, p. 415–426.

727 Parent A., „Prancūzų gydytojų medicinos mokslo paveldas Lietuvoje XVIII a. paskutiniame ketvirtyje", p. 190.

728 Kiaupa Z., *op. cit.*, 522.

profesoriumi Lietuvoje[729]. Be gamtos mokslų, pradėtas dėstyti ir medicinos mokslas (lot. *materia medica*)[730]. Kartu su italu Stefano'u Lorenzo'u Bisio (1724–1800?) Giliberťas atstovavo medicinos dėstytojams universiteto taryboje[731].

Martynas Počobutas-Odlianickis (1728–1810). Dalininkas Oleškevičius (1777-1830). Viešai prieinama.

Gamtos mokslų studijos dar buvo retos Europos universitetuose. LDK jos turėjo pasitarnauti ne tik žemės ūkiui stiprinti ir gyventojų skaičiui didinti, bet ir išsilavinusių žmonių mąstymui keisti. Kartu įsitraukta į Europos kultūrą, gamtos mokslai keitė požiūrį į žmogų ir visuomenę[732]. Išleisdama zoologijos ir botanikos vadovėlių, vykdama LDK gamtos išteklių tyrimus Edukacinė komisija atliko reikšmingą vaidmenį plėtodama ir populiarindama gamtos mokslus[733]. Būtent Stanislovo Augusto ir Komisijos dėka LDK susidomėta gamtos mokslu. Apskritai gamtos istorijos katedroje išryškėjo mokslinė Vilniaus universiteto kryptis, kuri siejo mokslą, praktiką ir ekonominius krašto poreikius[734].

Pasak Edukacinės komisijos istoriko Ambroise'o Joberťo, nors Počobutas ir įkūrė gamtos mokslų katedrą, pats nevertino šios mokslų krypties, pirmiausia domėjosi lotyniška poezija ir astronomija, žiemą mėgo stebėti dangų šaltoje observatorijoje[735].

---

729 Merkys A., „Botanikos mokslas ir jo problemos Lietuvoje", in: *Biologija*, 1993, 4, p. 5; Tarkowski R., „Geologiczny ogląd Wileńszczyzny J.E. Giliberta (1741–1814)", *op. cit.*, p. 166.

730 *Alma Mater Vilnensis: Vilniaus universiteto istorijos bruožai*, kolektyvinė monografija, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012, p. 409, 427.

731 Jobert A., *op. cit.*, p. 255.

732 Jobert A., *ibid.*., p. 291.

733 Grębecka W., „L'enseignement de la botanique à l'université de Vilna (1781-1830)", in: *Kwartalnik historii nauk*, n. 3, 1979, XXIV, p. 595; Daszkiewicz P., „Cabinet du roi, jardin des plantes, puis Museum national d'histoire naturelle – Conférence donnée le 8 mars 2011 à l'Académie polonaise des sciences à Paris.

734 Pavilionis R. (įvado autorius), *Vilniaus universiteto istorija 1579–1994*, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1994, p. 118.

735 Jobert A., *op. cit.*, p. 258.

Galima spėti, kad gamtos mokslais nesidomėjo ir kiti universiteto dėstytojai. Įdomus šiuo požiūriu prancūzo jėzuito Pierre'o Gattey'o atvejis[736]. 1774 m išleistame „Kritiniame, moraliniame ir politiniame katekizme, skirtame jauniems lenkų bajorams, kurie mokosi prancūzų kalbą", tarp daugelio aforizmų yra netikėtas ir pašaipus pasisakymas Nr. 241:

> *Aforizmas 241: Į ką panašūs botanikai?*
> *Ats.: Šias laukines tautas, kurios turi kasdien ieškoti išgyvenimo išteklių laukuose ir miškuose. Botanikai taip pat turi labai stengtis ieškodami toli miškuose ir laukuose augalų, kurie yra jų smalsumo maistas[737].*

Toks universiteto dėstytojų požiūris į gamtos mokslus gali paaiškinti sunkumus, su kuriais vėliau susidurs Gilibert'as. Mokslininko gamtos istorijos kurso bendrieji bruožai buvo įtraukti į universiteto 1781–1782 m. „Paskaitų aprašą" (*Prospectus lectionum*)[738]. Paskaitas Gilibert'as skaitė lotyniškai[739]. Savo paskaitoms 1781 m. Vilniuje išleido „Gamtos tyrinėtojai Lietuvoje" (*Indagatores naturae in Lithuania*), kur sudėtos jo stebėjimų Gardine išvados[740].

---

736 Prancūzų jėzuitų kunigas Pierre Gattey (1742–?) retorikos ir matematikos mokėsi Prancūzijoje, kurioje uždraudus Jėzuitų ordiną, 1764 m., atvyko į Vilniaus universitetą. Čia 1763–1770 m. jis studijavo filosofiją ir teologiją. Kartu Vilniuje dėstė prancūzų kalbą ir matematiką vietos bajorams. Be to, dvejus metus jis specializavosi astronomijoje, tapo M. Počobuto antruoju asistentu, o nuo 1772 m. – asistentu. Kartu su kitais astronomais atliko astronominių ir meteorologinių stebėjimų, apie juos paskelbė spaudoje. Žr. Matulaitytė St., *Senoji Vilniaus universiteto astronomijos observatorija ir jos biblioteka,* Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2004, p. 64.

737 „Aph 241: A qui ressemblent les Botanistes? Rep: A ces peuples sauvages, qui sont obligés d'aller tous les jours chercher leur susbsistance dans les campagnes & dans les bois. Les Botanistes doivent de même chercher au loin, & avec beaucoup de fatigues dans les bois & les campagnes, les plantes qui sont les alimens de leur curiosité". Žr.: Gattey P., *Catéchisme critique, moral et politique, à l'usage des jeunes seigneurs polonois qui apprennent la langue françoise*, Vilna: Imprimerie royale de l'Université, 1774, p. 90–91.

738 *Prospectus lectionum in Alma Universitate et Academia Vilnensi: nomine scholae principis M. D. L. ab amplissimo collegio praefectorum educationi publicae insignita, ex anno 1781 in annum 1782, tradendarum sub instaurationem studiorum luci publicae exhibitus*, Vilnae: typis Sacrae Regiae Majestatis penes Academiam, 1781, p. C 1, C 2. Žr.: prieduose.

739 Sainte Marie E., *op. cit.*, p. 4.

740 *Pastebėjimai apie Lietuvos stumbrus* (*Observationes de bisone lithuanico*, p. 30–49); *Bebrų stebėjimai* (*Observatio de castore*, 62–64); *Briedžių stebėjimai* (*Observatio de Alce*, p. 65–72); *Stebėjimai apie europinių ežių fetusus* (*Observatio de faetu erinacei Europaei*, p. 73–76); *Lietuvos vėžlių anatomijos įvadas* (*Lucubratio zoologica anatomica de testudine Lithuanica*, p. 76–90); *Vilkų pažinimo įvadas* (*Lucubratio de Lupo Anno 1781 12 xbxis in schola Principe Vilnen: exhibita*, 109–117); *Vilko anatomija* (*Anatomia lupi*, p. 117–125); *Pastebėjimai apie vilkų mišrūnus* (*Observatio de Lupis hybridis*, p. 125) ; *PO apie veterinarijos mokslus, susijus su galvijais: Pastebėjimai apie suakmenėjimus karvių smegenyse (Observatio de calculo in cerebro bovis reperto, p. 126–128). Stebėjimai apie uždegimines ligas Lietuvoje (Observatio de morbo inflammatorio pecorum in Lithuania, p. 99–101); Lietuvos galvijų užkrečiamas niežulys (Pru ritu contagioso in pecoribus Lithuaniae, p. 102). Žr.: Gilibert J.-E., Indagatores naturae in Lithuania seu opuscula varii argumenti, quae historiam animalium, vegerabilium, in Magno Ducatu Lithuaniae,Vilnae, 1781.*

Gilibert J.-E., Gamtos tyrinėtojai Lietuvoje, Vilnius, 1781.
Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, RSS L-18-74 p29.

Gilibert'as taip pat ugdė savo studentus stebėti ir eiti prie mokslinio apibendrinimo. 1782 m. darbe „Botanikos pratybos" (*Exercitium botanicum*)[741] gamtininkas išvardijo 15 studentų, su kuriais apibūdino augalus. Jis labai vertino šį bendrą mokslinį darbą[742]. Gilibert'ui, kuris mėgo konkrečiai dėstyti, nebuvo sunku prisitaikyti prie Edukacines komisijos nurodymų, kad dėstymas turėjo būti praktiškas. Jo studentas Stanislovas Jundzilas[743], būsimasis botanikas, Gilibert'o darbų tęsėjas, rašė:

> *Šis profesorius, labai uoliai atsidavęs mokslui, studentų pažangai ir šalies labui, Gardine, be kasdienio teorinio anatomijos, medicinos pradmenų, chirurgijos, mineralogijos, zoologijos ir botanikos mokymo, savo studentus pavasario ir vasaros sezonais mokė ir praktiškai. Kartu su jais miesto apylinkėse tyrinėjo akmenis, fosilijas, vabzdžius, žuvis, paukščius, gyvūnus, augalus, atsargiai juos rinkdamas ir nuodugniai aiškindamas jų prigimtį ir savybes*[744].

741 *Exercitium botanicum in schola principe Universitatis Vilnensis peractum die mensis Juli*, anno 1782.

742 Piročkinas A., Šidlauskas A., *op. cit.*, p. 128.

743 Stanislovas Bonifacas Jundzilas (lenk. Stanisław Bonifacy Jundziłł, 1761–1847) – gamtininkas, filosofas. 1792–1824 m. dėstė VU Gamtos mokslų katedroje, nuo 1798 m. jai vadovavo. Pirmasis parašė vadovėlių studentams. Žr.: Jakimavičius A., „Jundzilas Stanislovas Bonifacas", in: *Lietuvių visuotinė enciklopedija*, t. VIII, p. 773.

744 „Profesor ten nauce swej całkowicie oddany, o postęp uczniów i pożytek kraju niespracowanie gorliwy, w Grodnie jeszcze prócz lekcji anatomii, początków medycyny i chirurgii, mineralogii, zoologii i botaniki, które uczniom swym codziennie już teoretycznie, już praktycznie dawał, w wiosennej i letniej porze, w towarzystwie tychże uczniów, zwiedzał przyległe miastu okolice, i w nich kamienie, skamieniałości, owady, ryby, ptactwo, zwierzęta, rośliny troskliwie zbierał, przyrodzenie ich i przymioty gruntownie wykładał". Cituoja Fedorowicz Z., „Katedra historii naturalnej w dawnej Wszechnicy Wileńskiej", in: *Studia i Materiały z dziejów Nauki Polskiej 5, Historia Nauk Biologicznych i medycznych* 1957 z. 1, p. 80. Žr.: Tarkowski R., „Geologiczny ogląd Wileńszczyzny J.E. Giliberta (1741–1814)", in: *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*, R. 60: 2015 nr 1, p. 169, išnašas 44.

Be paskaitų, Vilniaus senamiestyje, *Collegium medicum* (dab. Pilies g. 22) 200 kv. m sklype, Giliberťas įrengė botanikos sodą iš sėklų ir augalų, kuriuos atsigabeno iš Gardino[745]. Iš augalų ruošė vaistus, vedėsi studentus į sodą, kur aiškino apie vaistažolių auginimą ir panaudojimą. Botanikos sodo vaistinių augalų skyrelis padėjo farmakologijos studijų Vilniaus universitete pagrindus. Beje, Giliberťą paskyrė vadovauti Universiteto vaistinei (įsteigta 1587 m.)[746]. Suprantama, juk mokslas apie vaistinius augalus buvo sudėtinė mokslo apie vaistus dalis[747]. Vaisininkystė kaip atskira mokslo šaka pradėjo formuotis XVIII a.[748]. 1777 m. Stanislovas Augustas leido dominikonams Vilniuje, prie Šv. Dvasios bažnyčios, įsteigti viešąją vaistinę (įkurta dab. Domininkonų gatvėje), jei „neparduos preparatų, kenksmingų žmonių sveikatai". Tik 1785 m. chemijos profesorius Sartoris pradėjo dėstyti farmacijos kursą[749]. Giliberťo dėka buvo renkami moksliniai faktai apie žolių gydymo savybes, šia informacija jis dalijosi paskaitose su savo studentais.

Dirbdamas Vilniaus universitete, atrodo, Giliberťas atgavo tikėjimą ateitimi, kurią jam buvo sugriovusi panaikinta Gardino medicinos mokykla. Tačiau viena nelaimė viską pakeitė.

Bandymai nunuodyti[750]

Vienas atsitikimas smarkiai apkartino mokslininko gyvenimą LDK sostinėje ir nulėmė tai, kad jis išvyko. Taip susiklostė, kad Giliberťo žmonos palankumo ėmė siekti jo giminaitis iš Provanso Josephas Berlucas, kuris po kurio laiko suplanavo pasikėsinti į profesoriaus gyvybę – 1782 m. bandė jį nunuodyti.

Berlucas atvyko į LDK, kai Prancūzijos karaliui Liudvikui XVI atėjus į sostą ir taupant pinigus iš pareigų buvo atleisti karininkai, tarnavę karalių ir jo šeimą ginančiuose pulkuose (pranc. *Maison militaire*). Tarp jaunų karininkų, likusių be darbo, buvo ir Berlucas. Nors atvykimo į LDK aplinkybės nežinomos, bet žinoma, kad jis įstojo į vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio 6-ąjį pėstininkų pulką kaip kadetas. Kai su kitu žmogumi apiplėšė pulko kasą, buvo išvytas iš dalinio. Berlucas apsigyveno pas Giliberťą Gardine, o 1781 m. atvyko kartu su juo į Vilnių. Ir „pajuto potraukį profesoriaus

745 Skridaila A., Žilinskaitė S., Shiyan N., *op. cit.*, p. 96.

746 Biziulevičius S., „Iš farmacijos raidos Lietuvoje (iki 1914 m.)", in: *Mokslų istorijos Lietuvoje*, T.I, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1960, p. 48–139.

747 Grębecka W., *Wilno-Krzemieniec botaniczna Szkoła naukowa (1781-1841)*, Warszawa: Retro-Art, 1998, p. 47.

748 Tuo rūpinosi religinės kongregacijos, būtent jėzuitai. Seniausia žinoma Vilniuje buvo Dobrovolskio vaistinė, įkurta 1622 m. Joje buvo galima rasti įvairių augalų skysčių: „tirpsmo vandens", acto, džiovintų augalų šaknų ir ypač tepalų, pagamintų iš kiškio, gandro, lapės, barsuko, lokio taukų ir, žinoma, įvairių varlių, driežų, gyvačių, dar žmogaus kraujo (kurį pirkdavo iš budelio) epilepsijai gydyti. Žr.: *Илюшина И.* Н., *op. cit.*, p. 6–7.

749 Biziulevičius S., „Iš farmacijos raidos Lietuvoje (iki 1914 m.)", p. 140, 144.

750 Ši dalis iš esmės perimta iš mūsų straipsnio, parašyta kartu su Domininku Burba: „Šeimyninis konfliktas XVIII amžiaus Vilniuje: bandymas nunuodyti profesorių Žaną Emanuelį Žiliberą 1782 m.", in: *Lietuvos istorijos metraštis*, 2019/2, p. 89–111.

žmonai“, todėl nusprendė nužudyti mokslininką. Vilniaus policijai aiškinantis bandymą nunuodyti buvo apklausti 5 žmonės, tarnavę pas Giliberťus.

Studentų ir tarnų liudijimais, Berlucas kartu su profesoriene būdavo iki pusės trijų nakties jos kambaryje Medicinos mokyklos trečiame aukšte. Berlucas turėjo raktą nuo profesoriaus žmonos kambario, o jei vartai būdavo užrakinti, jis eidavo anatomikumo koridoriumi. Kartą abiem vaišinantis lovoje užėjo Giliberťas. Berluckas pasislėpęs po lova tūnojo tol, kol profesorius išėjo. Norėdamas paruošti nuodus Berluckas mėgino pasiskolinti grūstuvę iš Giliberťo studento, bet jis atsisakė skolinti. Negavęs paėmė surūdijusią grūstuvę iš profesoriaus žmonos, o nuodus – iš jo kabineto Medicinos mokykloje.

Berlucas bandė nužudyti mokslininką nuodingais milteliais, kuriuos norėjo įmaišyti į kavą, du kartus jų pylė į kavos malūnėlį. Tai pastebėjo 20 metų tarnaitė Barbora Baranauskaitė. Prieš maldama pamatė į kavą panašios spalvos miltelius. Atnešė ant lėkštės savo šeimininkei, kuri nusprendė išmesti į ugnį. Po kurio laiko virdama kavą tarnaitė pamatė ant gėrimo paviršiaus lipnią masę. Pamaniusi, kad tai – nuodai, parodė botanikos pamokų repetitoriui Anuprui Orlauskui[751], kuris pranešė profesoriui, o šis sukvietė kolegas. Apie tai, kad Berlucas turėjo grūstuvę ir trynė miltelius sužinota iš liudijimų. Atsakovas perspėjo Giliberťą dieną prieš aktą. Nuodinga medžiaga buvo auripigmentas (pavojingas arseno sulfidas). Patikrinus paaiškėjo, kad jos nebuvo galima gauti vaistinėse, o Žaliojoje vaistinėje – be oficialaus leidimo parduoti.

Kaltinamasis lotynų kalba pasakojo, kad jų santykiai su Giliberťais buvo geri, jie leido jam dažnai būti namuose. Jis teigė nežinojęs, jog Giliberťas geria kavą kasdien. Išties norėjęs pirkti grūstuvę, nes ji reikalinga profesoriaus žmonai. Jis perspėjo Giliberťą negerti kavos prie daug liudytojų, nes ją gerti nesveika, mat tirština kraują, o apie nuodijimą nieko nežinąs. Jis teigė, kad prie liudytojų išsakė pastabą profesoriui, kad nevartotų alkoholinių gėrimų, ypač punšo, nes galima prarasti sveikatą. Nors prisipažino, kad būdavo iki nakties pas profesoriaus žmoną, teigė, kad tai buvę garbingi ryšiai.

Nepraėjus nė mėnesiui po įvykio 1782 m. gegužę savo draugui karaliui Stanislovui Augustui vis dar šokiruotas profesorius rašė[752]: „Aš dar negaliu suvokti, kaip galėjo gimti toks pragariškas planas keleriais metais sutrumpint Apvaizdos skirtą laiką tam, kuris rūpinosi viešąja gerove ir laime tų, kurie jį supo[753]“. Berluco poelgis apstulbino, nes prieš aštuonis mėnesius Giliberťas jam suteikė prieglaudą ir maitinimą. Profesorių guodė bent tai, kad jį labai atjautė aplinkiniai, ypač kolegos, kurie „paplūdo ašaromis“[754].

Nepaisant bandymo nužudyti, Giliberťas pareiškė, kad „jo širdis“ nenori sunkios bausmės Berlucui, nori apsaugoti jo šeimą nuo viešos negarbės. Dėl to jis prašė karalių

751 Giliberťo laiškas Stanislovui Augustui, parašytas 1782 m. birželio 7 d. AGAD ZP 180, I, fol. 414.

752 Giliberťo laiškas Stanislovui Augustui, parašytas 1782 m. gegužės 21 d. AGAD ZP 180, I, fol. 393.

753 „Je suis encore à concevoir comment on a pu enfanter le projet infernal d'enlever à un homme qui s'occupe du bien public et du bonheur de ceux qui l'entourent quelques années de vie, que la Providence peut encore lui accorder“. *Ibid.*, fol. 393 v.

754 *Ibid.*, fol. 393 v.

Berlucą išlaisvinti ir išvaryti iš šalies, kad niekada nebūtų prisiminta apie jo nusikaltimą[755]. Valdovas Gilibert'ui priminė: „Labai gražu užtarti žmogų, kuris norėjo atimti jūsų gyvybę [...], bet [...] aš neturiu teisės kištis į įprastinį teisingumą, nes, kitaip visada, turėčiau nuogąstauti dėl kitų nekaltų žmonių gyvybių, nors ir ne tokių apdovanotų kaip Jūs". Be to, Stanislovas girdėjo, kad atrastas gyvsidabrio telkinys šalia Vilniaus rotušės[756], todėl jis prašo Gilibert'o patikrinti[757]. Net nurodė LDK vicekancleriui Jokimui Liutaurui Chreptavičiui (1729–1812) palengvinti tyrimus. Matyt, valdovas paskyrė Gilibert'ui tokią misiją tik norėdamas atitraukti jį nuo jo rūpesčių: „Galbūt Apvaizda pagaliau siunčia Jums paguodą po tiek daug nelaimių"[758], o pats pripažino abejojąs tokiu telkiniu[759]. Labai tikėtina, kad karalius, kuris 1771 m. pats tapo Baro konfederatų mėginimu pagrobti auka, suprato Gilibert'o skausmą ir išgąstį.

Vėliau kitame laiške Stanislovui Augustui, parašytame Vilniuje birželį, Gilibert'as prašė Berlucą persekioti ne jo vardu, nes žino, kaip tai yra „bjauru tam, kuris niekada nedalyvavo baudžiamajame teismo procese"[760]. Pagerbdamas studentą, išgelbėjusį Gilibert'o gyvybę, Stanislovas įsakė pagaminti medalį su užrašu[761] „Už piliečio išgelbėjimą Anuprui Orlauskui, rūpestingam Vilniaus akademijos botanikos lektoriui, kuris atskleidė ir užkirto bandymą nužudyti jo dėstytoją, gamtos mokslų profesorių, tokį naudingą ir brangų tautai ir karaliui, 1782"[762]. Medalis buvo tujos medžio dėžėje. Ant jos matyti du maži genijai: vienas uždengia medalį, o kitas atidengia. Lotynų kalba parašyta: „Ką kuklumas slepia, draugystė atskleidžia" (*Modestia tegit, detegit Amicitia*) ir „J. Gilibert'o gyvybei atminti" (*Monumentum pro vita servata J. Giliberti*)[763]. Paga-

---

755 *Ibid.*, fol. 394.

756 „Il est bien beau à vous d'intercéder pour l'homme, qui a voulu vous ôter la vie […], mais […] je n'ai pas le droit d'intervenir dans le cours légal et ordinaire de la justice, je serais toujours retenu par la crainte d'exposer aux mêmes dangers, que vous avez courus d'autres individus aussi innocens, quoique moins généreux que vous". Stanislovo Augusto laiškas Gilibert'ui, 1782 m. gegužes 27 d. AGAD ZP MS 180, l., fol. 412–412v., 413.

757 Stanislovo Augusto laiškas Gilibert'ui, parašytas 1782 m. gegužės 27 d., AGAD ZP MS 180, I, fol. 398 v -399, 413.

758 „Peut être la Providence daigne enfin Vous indiquer des consolations après tant de malheurs". Stanislovo Augusto laiškas Gilibert'ui, parašytas 1782 m. birželio 7 d., AGAD ZP MS 180, I, fol. 416.

759 Stanislovo Augusto laiškas Gilibert'ui, parašytas 1782 m. gegužes 27 d., AGAD ZP MS 180, I, fol. 398–399, fol. 413.

760 „car j'ai déjà éprouvé combien il est odieux pour un homme de lettres, qui n'a jamais eu de procès, de commencer par une procédure criminelle". Gilibert'o laiškas Stanislovui Augustui, parašytas Vilniuje, 1782 m. birželio 3 d., AGAD ZP MS 180, p. 414.

761 Stanislovo Augusto laiškas Gilibert'ui, parašytas 1782 m. birželio 7 d., AGAD ZP MS 180, l, fol. 416.

762 Apie šį įvykį aprašė ir medalio tekstą originalo kalba pateikė Gilibert'o draugas iš Liono Prostas de Royeras: „Ob civem servatum Onuffrio Orlowski studii botanici in academia vilnensi repetitori diligentissimo, quodque nefandas detexit et impedivit insidias, in VITAM GENTI REGIQUE ET CURAM magistri sui Joan. GILIBERT, hist. Nat. Profes. M. D. CCLXXXII". Žr.: Prost de Royer A. F., *Dictionnaire de jurisprudence et des arrêts*, Lyon: Aimé de la Roche, 1783, tome troisième, Lyon, 1783, p. 427.

763 Guiart, *op. cit.*, p 172.

minti keli medalio egzemplioriai: du auksiniai, penki sidabriniai ir vienas varinis[764]. Čia reikėtų pažymėti, kad nors baudžiamasis tyrimas įrodė, kad iš tiesų įtari tarnaitė Barbora Baranauskaitė du kartus išgelbėjo profesorių, tačiau pagerbta ne ji. Tikėtina, dėl kuklios padėties.

Medalionas kaldytas Stanislovo Augusto prašymu pagerbti studentą Anuprą Orlauską. Vilniaus universiteto muziejus.

1783 m. teismas kaltinimą Berlucui dėl nuodijimo atmetė. Kaltinamasis teigė, kad priežasties nužudyti mokslininką jis neturėjo, nežinojo, kaip paruošti nuodus, o ir jo charakteris nebūtų tai leidęs. Visgi Pilies teismas nusprendė, kad nors atsakovas išties siekė nužudyti Gilibert'ą, likimas suteikė laimę jam išgyventi (lenk. *iednak gdy los wywaluiący Żylibera uszczęsliwił*), tad Pilies teismas neskyrė bausmės už kriminalinį nusikaltimą, tik priėmė gana švelnų nuosprendį – trejus metus kalėjimo. Nuosprendyje minėta, kad Lietuvos Statutas skelbia, kad svetimose valstybėse nuteistiems ir išvytiems iš jų neturi būti leidžiama pasilikti LDK[765], todėl po nuosprendžio paskelbimo jis turėjo būti išvarytas iš Vilniaus, o vėliau per mėnesį privalėjo išvykti ir iš LDK, ir Lenkijos karalystės. Kadangi instigatorių kaltinimai pasitvirtino, 800 auksinų teismo išlaidos turėjo būti išskaičiuotos iš Berluco kilnojamojo turto, palikto Vilniaus pavieto teismo kanceliarijoje. Vis dėlto galima tik stebėtis, kad turėdami įtarimų tarnai ir netgi studentai iškart nepranešė šeimininkui.

Tačiau Giliberťo problemos tuo nepasibaigė, o jo šeiminė padėtis liko įtempta. 1783 m. kovą jo žmona Jeanne parašė nerimo kupiną laišką Stanislovui Augustui: „Tikėjimas, motinos pareigos verčia mane gyventi. Bet gaila! Koks sunkus mano gyvenimas!

764 Medaliai išsamiai aprašyti šiame darbe: *Nachrichten zur Bucher und Munzkunde*, Zweiter Theil, Danzig: bey J. H. Flörke, 1782, p. 483.

765 *Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego: Naprzod, za Naiaśnieyszego Hospodara Krola Jegomosci Zygmunta III*, w Krakowie w Roku 1588, w Wilnie, 1744, p. 365–368.

Mano skausmas pasiekė viršūnę! Aš neturiu jokių naujienų iš savo vyro“[766]. Iš tiesų Giliberťas dingo jau vasarį ir niekas nežinojo nei kur, nei kodėl. Žmonos žiniomis, jis gavo laišką, kuriame reikalauta, kad kuo greičiau išvyktų į Prancūziją. Jos nuomone, laišką parašė Berlucas, „tas nelaimingas pavyduolis, kuris pavydi mūsų laimės“. Ji manė, kad norėdamas „išsigelbėti iš niekšybės“ Berlucas sukėlė Giliberťui įtarimą nekaltais žmonėmis, galbūt ir ja pačia. Taip jis „įkaitino“ Giliberťo galvą, kad šis iš nevilties pabėgo, palikdamas savo geradarius, žmoną ir vaikus[767]. Atrodo, Jeanne būtų norėjusi pagyventi ATR, nes ši šalis jai buvo „brangesnė už [savo] tėvynę“.

Jeanne Gilibert vėliau rašė karaliui:

> *Jūsų Didenybe, tegul Jūsų Šviesybė maloniai prisimena rūpestį, kurį suteikė mano vyrui. Aš prašau Jūsų to paties prielankumo, kuris bus gerbiamas visais laikais, visais būdais atrasti tiesą ir užtikrinti, kad mano vyras sugrįžtų, jam atleisti, parodyti jam, kad jis suklydo. Jūsų Didenybe, jeigu parodysite savo malonę, suteiksite gyvenimą ir laimę visai šeimai*[768].

Jeanne Gilibert toliau rašė:

> *Aš negaliu patikėti, kad jis išvyko galutinai. Jis taip džiaugėsi grįžęs į Vilnių, kėlė į padanges Jūsų Šviesybės malones, jausdamasis toks laimingas turėdamas tokį gerą valdovą kaip Jūs ir paskirdamas savo likusias dienas Jūsų tarnybai, kurios jis buvo pažadėjęs niekada nepalikti. Net žinant, kad mano vyras buvo išėjęs iš darbo, man nieko daugiau nereikėjo, širdis buvo pilna gyvo dėkingumo už tiek daug malonių, o ši šalis man yra brangesnė už mano tėvynę*[769].

Galiausiai Giliberťo žmona prašė galimybės jai ir vaikams toliau likti bute, kuriame jie gyvena, kol sulauks naujienų apie savo vyrą, ir kad ji, vaikai nebūtų labai griežtai kontroliuojami[770].

---

766 „La religion, les devoirs de mère m'obligent à vivre; mais hélas ! que la vie est pénible pour moi, ma douleur est au comble! je n'ai aucune nouvelle de mon mari […]“. Jeanne'os Gilibert laiškas Stanislovui Augustui, parašytas 1783 m. kovo 17 d., AGAD ZP MS 221, l., fol. 32 v.

767 „Berluc, ce malheureux jaloux de notre bonheur“. *Ibid.*, l., fol. 32-32 v.

768 „Sire que Votre Majesté daigne se rappeler l'attachement qu'elle a eu la bonté d'avoir pour mon mari, je la prie au nom de ce même attachement qui nous honorera à jamais de faire les plus exactes recherches pour découvrir la vérité, et faire revenir mon mari; de lui pardonner, de le désabuser; votre Majesté si elle a cette bonté rendra la vie et le bonheur à toute une famille“. *Ibid*., 32 v.

769 „Je ne peux penser qu'il soit parti pour ne plus revenir. Il étoit si content de retourner à Vilna, élevant jusqu'aux nues les bontés de votre Majesté, se trouvant trop heureux de vivre sous un si bon maître, et d'employer le reste de ses jours à son service, qu'il avoit promis de ne jamais quitter. Moi-même depuis qu'il avoit fini ses affaires il ne me restoit rien à désirer, le cœur plein de la plus vive reconnaissance pour tant de bienfaits ce pays m'était plus cher que ma patrie […]“. *Ibid*., 33.

770 „Sire, je prie très humblement votre Majesté de vouloir bien donner des ordres pour suspendre toute décision jusqu'à ce qu'on ait des nouvelles de mon mari, qu'on me laisse dans l'appartement où je suis, qu'on ne nous traite pas avec tant de rigueur“. *Ibid.*, l, 33–33v.

Nors padėjo draugai, Jeanne Gilibert jautėsi apleista su vaikais ir serganti. Prisimindama, kaip von Jacquinas ją gerai priėmė Vienoje[771], kai prieš kelerius metus keliavo į Gardiną, kreipėsi ir į austrų gamtininką. Jam rašė, kad jau mėnesį nieko negirdėjo apie savo vyrą ir negalėjo įsivaizduoti, kokios priežastys paskatino jį bėgti nepranešus žmonai. „Jis turėjo būti privestas prie nevilties, kad atsidūrė tokioje kraštutinėje padėtyje“[772]. Ji jaučia, kad jos padėtis be išeities: „Vien tik mano vaikų interesai verčia mane pakęsti gyvenimą, kuris dabar man baisus“.[773] Ji prašė von Jacquino parašyti Gilibert'ui ir paskatinti grįžti į Vilnių. Be to, gali konfiskuoti jo turtą, o su ja ir vaikais pasielgti itin griežtai. Ji dar mano, kad po visų karaliaus ir didikų geradarybių taip juos palikti yra labai nedėkinga, „jį meldžiu sugrįžti vardan švelnumo, kurį jam jaučiu, ir brangių vaikų“[774].

Taigi Gilibert'as skubiai išvykęs iš Lietuvos grįžo į Prancūziją. Toliau susirašinėjo su Stanislovu Augustu. Iš laiško valdovui, rašyto Lione 1789 m. liepą (po šešerių metų grįžus į Prancūziją), aiškėja, kad jo išvykimas labiau susijęs su sunkumais Vilniaus universitete ir Edukacine komisija: „Kai palikau Jūsų karalystę, padariau klaidą pasirinkdamas formą, o ne esmę“[775]. Mokslininkas aiškino, kad jeigu Edukacinė komisija turėjo teisę atleisti profesorius iš pareigų jiems pageidaujant, taigi ir profesoriai turėjo teisę palikti savo katedrą bet kurią dieną[776]. Atsakydamas Gilibert'ui Stanislovas Augustas rašė:

> *Tai, kaip Jums atsakau ir Jumis rūpinuosi, liudija Jums ypatingą mano dėmesį ir susidomėjimą Jumis, nepaisant tam tikrų nukrypimų, kuriuos Jūs ir pats pripažįstate. Pats didžiausias iš jų tas, kurio ir aš būčiau nelinkęs Jums atleisti, jeigu Jūs leistumėte sau suabejoti vertybe žmogaus, kuris niekada nenustojo būti Jūsų draugu ir gynėju. O dabar užteks šia tema. Su malonumu paminėsiu, kad nieko labiau netrokštu kaip*

771 Gilibert'o laiškas von Jacquinui, parašytas 1777 m. sausio 12 d. Gardine, 1b, 2 a , NMW, Nachlass Jacquin.

772 „Il faut qu'on l'ait mis au désespoir pour le forcer à prendre un parti si extrême“. Žr.: Jeanne Gilibert laiškas von Jacquin'ui, parašytas 1783 m. kovo 24 d. Vilniuje, 1a, NMW, Nachlass Jacquin.

773 „L'intérêt seul de mes enfants me fait supporter la vie qui est à présent affreuse pour moi“. Žr.: Jeanne'os Gilibert laiškas von Jacquinui, parašytas 1783 m. kovo 17 d. Vilniuje, 1a, NMW, Nachlass Jacquin.

774 „de lui dire que je le conjure de revenir au nom de la tendresse que j'ai pour lui et au nom de ses chers enfants“. *Ibid.*, 1 b.

775 „Lorsque j'ai abandonné votre royaume, je commis une faute dans la forme vis-à-vis la commission d'éducation, mais non pour le fond“. Gilibert'o laiškas Stanislovui Augustui, parašytas 1789 m. liepos 4 d., AGAD ZP 221, fol. 34.

776 Gilibert'as vartojo žodį „férie“. Juo Bažnyčia apibūdina savaitės dienas (*Férie: terme dont l'Eglise se sert pour désigner les différens jours de la semaine*). Žr. *Dictionnaire de l'Académie françoise*, nouvelle édition, tome premier, Nîmes: Jean-Baptiste Paschoud, 1778, p. 501.

džiaugtis Jūsų išsaugotais jausmais man[777].

Iš Giliberťo laiško, parašyto Lione 1783 m. rugsėjo 25 d. (gavėjas nežinomas, gal tai jo Vilniaus universiteto kolega ir draugas Brioteė), žinoma, kad Jeanne Gilibert sugrįžo į Lioną:

> *Mano žmona atvyko gan geros sveikatos kartu su mano trimis vaikais. Priėmiau ją namuose rūpestingai, kaip dėl drąsos ir ypatingų savybių ji nusipelnė. Padariau viską, ką galėjau, kad ji pamirštų šmeižtus, kuriais bandyta sutepti jos reputaciją, ir širdgėlas, kurias patyrė, kai manęs nebuvo. Šmeižtas dingsta ir gėda lieka su tais, kurie ją sugalvojo*[778]*".*

Gilibert'as kartu su žmona toliau gyveno. Byla buvo baigta.

Prof. Giliberťo išvykimo priežastys

Norint geriau išsiaiškinti Giliberťo išvykimo priežastis, galima rasti atsakymų jo vėlesniuose darbuose. Iš „Europos augalų istorijos" atrodo, kad dėl sveikatos. Jis rašė: „Mano sveikata taip pablogėjo dėl persidirbimo, kad 1783 m. grįžau į Prancūziją"[779]. Tiesa, 1783 m. rugsėjo 25 d. laiške, skirtame nežinomam adresatui, jis parašė: „Mano sveikata dar labai silpna, širdies permušimai gana dažnai mane vargina ir nors neatima dienos valandos, jos nuolat kankina mane"[780]. O skaitančio jo „Apžvalgą apie mesmerizmą" (*Apperçu sur le magnétisme animal*, 1784)[781], atrodo, kad buvo trys bandymai nunuodyti: „Tris kartus užnuodytas žiauriausio sąmokslo buvau priverstas palikti garbingą darbo vietą, kuri buvo tokia patraukli man, nes mane priartino prie geriausiojo

---

777 „Par la manière dont je vous réponds et dont je m'occupe de vos affaires, vous voyez le cas distingué; que je continue à faire de vous, et l'intérêt que je prends à vous, malgré les irrégularités dont vous convenez vous-même. La plus grande et celle que je ne vous pardonneroi pas, seroit, si vous vous permettiez le moindre soupçon sur la vertu d'un homme, qui n'a jamais cessé d'être votre ami et votre défenseur. En voilà assez sur cet objet. Je me fais un plaisir de vous dire, que je souhaite de vous voir toujours conserver pour moi les sentimens, que vous me témoignez". Stanislovo Augusto laiškas Gilibert'ui, parašytas 1789 m. rugpjūčio 15 d. Varšuvoje. AGAD ZP 221, l. 36–36v.

778 „Ma femme est arrivée en asses bonne santé de même que mes trois enfants, je l'ai reçue chez moi avec tout l'empressement, que mérite son courage et ses éminentes qualités, j'ai fait tout ce que je pouvois pour lui faire oublier les calomnies dont on a voulu flétrir sa réputation, et les chagrins dont on l'a abreuvée pendant mon absence, la calomnie tombe et la honte reste pour ceux qui l'ont imaginée". Giliberťo laiškas parašytas 1783 m. rugsėjo 25 d. Gavėjas nežinomas, gali būti Giliberťo draugas ir Vilniaus universiteto medicinos profesorius Jacques'as Brioteťas. VU RS, DC53/22, l., fol. 144.

779 „Ma santé s'étant entièrement dérangée par suite d'un travail excessif, je me rendis dans ma patrie en 1783". Žr.: Gilibert J. E., *Histoire des plantes d'Europe, ou élémens de botanique pratique,* t. premier, chez Amable Leroy imprimeur-libraire, Lyon, 1798, p. IX.

780 „ma santé est toujours très délicate, mes palpitations de cœur me fatiguent assés souvent, et quoique elles ne me font pas perdre une heure de travail, elles ne me laissent que de me tourmenter". Giliberťo laiškas, parašytas 1783 m. gegužės 25 d., VURS F2-DC53/22, f. 144.

781 Apie šią medicininę teoriją ir jos sklaidą Lietuvoje žr.: Samsonė V. G., Bezliapovič Ž., Sakalauskaitė–Juodeikienė E., Jatužis D., „Vitalinio magnetizmo praktika ir kritika", in: *Neurologijos seminarai*, 2017, Nr. 21 (74), p. 208–213.

valdovo ir suteikė galimybę praktikuoti medicinos mokslą didžiuliu mastu“[782]. O dar, pasak Sainte-Marie, grafas Tyzenhauzas kaltino Giliberťą dėl savo nuopuolio ir mainais jam sukėlė daugybę priešų[783]. Iš tikrųjų keli veiksniai nulėmė Giliberťo grįžimą į Prancūziją: nepalankus jo sveikatai klimatas, nepasitenkinimas gyvenimu, bandymai nunuodyti, nesutarimai su Edukacine komisija, nusivylimas dėl pažadėto atlyginimo, nepamirštant problemos su grafu Tyzenhauzu ir keliais universiteto kolegomis[784]. Ypač su jėzuitų kunigu Ksaveru Bogušu (1746–1820), kuris, pasak Jundzilos, neturėjo „jokio supratimo apie gamtos mokslus, pašiepė ir juokingais vertė kaip patį mokslą, taip ir pirmuosius Edukacinės Komisijos pakviestus to mokslo mokytojus, Emanuelį Giliberťą ir Jurgį [Georgą] Forster'į: o per tai, sudarydamas jiems buvimą mūsų krašte nemaloniu, buvo skubesnio pasitraukimo priežastis“[785]. Giliberťas jautėsi priverstas palikti savo darbo vietą, nors ji jam buvo patraukli.

Tačiau reikia pastebėti, kad nors darbuose ir laiškuose Giliberťas rašė tapęs sąmokslo auka, jis niekada jo neįvardijo: „Aš atskleidžiau šlykščias savo persekiotojų, kuriuos labai gerai pažįstu, pinkles“[786]. Galima suprasti itin stiprų Giliberťo šoką dėl pasikėsinimo jį nužudyti, juolab kaip gydytojas gelbėjęs kitų žmonių (t. y. pacientų) gyvybes. Taigi Giliberťas nusprendė grįžti į Lioną.

Išvykęs gavo karaliaus „atleidimą iš pareigų, tokį garbingą, kaip joks užsienietis niekada negavo jokio kito valdovo“ rašė Giliberťas[787]. Nepaisant nemalonumų, moksliininko ir valdovo draugystė liko[788]. Žinoma, kad Stanislovas Augustas savo rūmuose Varšuvoje pastatė bronzinį Giliberťo biustą su įrašu: „Pirmajam tikram šios gamtos srities tyrinėtojui“[789].

---

782 „trois fois empoisonné par une intrigue la plus atroce, je me suis vu forcé d'abandonner une place honorable qui avoit tant d'attrait pour moi, parce qu'elle me rapprochoit du meilleur des maîtres, & qu'elle me procuroit tous les moyens de traiter en grand la science médicinale“. Žr. Gilibert J. E., *Apperçu sur le magnétisme animal*, p. 74.

783 Sainte-Marie E., *op. cit.*, p. 4.

784 *Spomnika o Antonim Tyzenhauzie*, p. 237, išnašas n. 3.

785 Natkevičaitė-Ivanauskienė M., *op. cit.*, p. 4.

786 „j'ai fait connaître la trame hideuse de mes persécuteurs qui me sont bien connus“. Giliberťo laiškas parašytas 1783 m. rugsėjo 25 d. VU RS, F. 2, DC53/22, l. 144 v.

787 „le congé le plus honorable, que jamais souverain ait accordé à un étranger“. Žr.: Gilibert J.-E., *Apperçu sur le magnétisme animal*, p. 74.

788 „Gyriau Karalių, nes jį myliu ir mylėsiu iki paskutinio atodūsio“ (*J'ai loué le Roi parce que je l'aime et l'aimerai jusques à mon dernier soupir*). Giliberťo laiškas, parašytas 1783 m. gegužės 25 d.. Gavėjas nežinomas, gali būti Giliberťo draugas ir Vilniaus universiteto medicinos profesorius Jacques'as Brioteťas. VURS F2-DC53/22, fol 144 v.

789 Guiart J., *op. cit.*, p. 169.

IX

IX SKYRIUS

PROF. GILIBERT'O LDK GAMTOS MOKSLŲ TYRIMAI

IX

Gamtos mokslai ATR, kai Prof. Gilibert'as atvyko į Lietuvą

Prieš aptardami ir geriau įvertindami Gilibert'o veiklą gamtos mokslų srityje LDK pirmiausia bendrai pažiūrėkime į gamtos mokslus ATR tuo metu, kai jis atvyko į šalį. Jau žinome, kad nors Edukacinė komisija ne mažai nuveikė, buvo gana mažai gamtos aprašymų.

Gamtininkas Grabrielis Rzączyńskis (1664–1737) „Lenkijos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kuriozinėje gamtos istorijoje" (*Historia naturalis curiosa Regni Poloniae, Magni Ducatus Lithuaniae,* 1721)[790] pristatė Lenkijos ir Lietuvos fauną, florą ir geologiją. Tačiau šiame darbe nebuvo naujesnių atradimų[791]. Reikšmingesni buvo Jean-Etienne'o Guettard'o (1715–1786) tyrimai[792]. Kaip vienas žymiausių Prancūzijos geologų Liudvikas XV prašymu jis buvo išsiųstas į ATR tyrinėti gamtos. Čia per dvejus metus (1760–1762) žygiavo per visą Respubliką ir atliko daug paleontologijos, botanikos, meteorologijos tyrimų[793]. Parašė reikšmingų darbų apie šalies gamtos istoriją[794]. Pirmasis aprašė Belovežo girios florą ir nupiešė mineraloginį žemėlapį, kuriame pristatė Respublikos teritoriją iki 1772 m. Tai vienas seniausių Europos geologinių žemėlapių. Guettard'as turėjo didelę įtaką Lenkijos ir Lietuvos geologams. Būtent chemikas Lenkijos geologijos pradininkas Stanislovas Staszicas[795] (1755–1826) ir Andrius Sniadeckis (1768–1838) rėmėsi jo pastebėjimais[796]. Staszicas į lenkų kalbą išvertė ir 1786 m. publikavo žymaus prancūzų gamtininko Buffono „Gamtos istoriją" (*Epoques de la*

790 *Historia naturalis curiosa regni Poloniae, Magni Ducatus Litvaniae annexarumque provinciarum: in tractatus XX divisa ex scriptoribus probatis*, Sandomiriae: typ. Collegii Soc. Jesu, 1721.

791 Daszkiewicz P., Tarkowski R., Buffon et Guettard: quelques remarques sur la France et les sciences naturelles en Pologne au XVIIIe siècle", in: *Buffon (1707–1788) et la Pologne: actes du colloque franco-polonais à l'occasion du 300e anniversaire de sa naissance*, Varsovie-Paris, 2007, p. 14–15.

792 Jo reputacija daugiausia grindžiama mineraloginiais žemėlapiais, Prancūzijos mineralogijos tyrimais, Overnės kalnų vulkaninės kilmės atradimu ir porceliano gamyba.

793 Guettard J.-E., *Mémoire sur la nature du terrain de la Pologne et des minéraux qu'il renferme*, première partie, in: *Histoire de l'académie royale des sciences*, année 1762, A Paris, 1764, p. 237.

794 „Pastebėjimai apie orus Varšuvoje 1760, 1761, 1762 metais" (*Observations météorologiques faites à Varsovie pendant les années 1760, 1761 et 1762*, Pologne (Berlin, 1766).; „Veličkų druskos kasyklos Lenkijoje aprašymas" (*Mémoire sur les mines de sel de Wieliczka en Pologne*; „Lenkijos dirvožemio ir rūdų aprašymas" (*Mémoire sur la nature du terrain de la Pologne et des minéraux qu'il renferme,* in: *Histoire de l'académie royale des sciences*, année 1762, Paris, 1774. Apie Respublikos meteorologiją publikavo ir *huitième mémoire, qui renferme des observations météorologiques faites en Pologne*, in: *Mémoires sur différentes parties des sciences et arts, in:* Paris: Chez Laurent Prault, Libraire, au coin de la rue Git-le-Cœur, à la Source des Sciences, 1768, p. 273–346. Žr: Tarkowski R., „Les études géologiques du naturaliste français Jean-Étienne Guettard en Pologne (1760–1762) ", in : *Boletín Geológico y Minero*, 1996, 127 (2/3), p. 656. Parent A., *Prancūzai* Abiejų Tautų Respublikos pertvarkyme Stanislovo Augusto valdymo laikotarpiu (1764–1795 m.), daktaro disertacija, VU-LII, 2018, p. 165–166.

795 Stanislovas Staszicas (1755–1826) – kunigas, Lenkijos visuomenės veikėjas, filosofas, mokslininkas. Atliko geologinių tyrimų. Parašė „Apie Karpatų ir kitų Lenkijos kalnų ir lygumų geologiją" (*O ziemorodzwie karpatow i innych gor i rownin Polski 1815*). Žr. *Lietuvos visuotinė enciklopedija*, t. XXII, Vilnius, 2012, p. 464–465.

796 Tarkowski R., „Les études géologiques du naturaliste français Jean-Étienne Guettard en Pologne (1760–1762)", in : *Boletín Geológico y Minero*, 1996, 127 (2/3), p. 655-656, 658.

nature, 1779). 1797 m. gamtininkas Janas Krzystofas Klukas[797] „Kalbose apie kasyklas" (*Rzeczy kopalnych*)[798] pristatė Buffono koncepcijas apie gamtos kilmę[799].

ATR buvo magnatų, kurie domėjosi gamtos mokslais ir turėjo gamtos keistenybių (pranc. *curiosités naturelles*) kabinetą: princas Stanislovas Poniatovskis (1754–1833)[800], grafas Mykolas Kleopas Oginskis (1765–1833), grafas Stanislovas Soltykas (1752–1833). Varšuvoje grafas Augustas Moszyńskis buvo atsakingas už valdovo kolekciją[801], Buffono prašymu Stanislovas Augustas nusiuntė akmenų rinkinį į Prancūzijos gamtos kabinetą[802]. Net ir Kameneco tvirtovės komendantas generolas majoras Juozapas Zefirynas de Witte'as ir Gardino kadetų mokyklos vadovas majoras Fröhlichas turėjo savo kolekcijas[803]. O kunigaikštienė Ona Joblanovska (1728–1800) – vieną iš gausiausių gamtos kabinetų Europoje. Apie jį 1780 m. rašė prancūzų gamtininkas Desallier'as d'Argenville'is (1723–1796):

> *Princesė Jablonovska, Braclavo vaivadienė, entuziastingai besimėgaujanti gamtos grožybėmis, jau kelerius metus jas brangiai renka ir nuolat didina. Kriauklės, vabzdžiai, keturkojai, ropliai, kasyklos, bitumai, mediena, augalai, niekas neužmiršta. Kriauklių kolekcija puiki ir ištirta labai kruopščiai. Medienos ne ką mažesnė ir vargu ar didesnių yra*[804].

O 1775 m. publikuotame straipsnyje grafas Michałis Jerzy'is Mniszechas (1748–1806) rekomendavo įkurti mokslų akademiją, kurią sudarytų muziejus (*Musaeum polonicum*), biblioteka, archyvai, istorijos, technikos ir gamtos mokslų kabinetai.

---

797 Jan Krzysztof Kluk (1739–1796) – lenkų kunigas, gamtininkas. 1763 m. baigė Misionierių kunigų seminariją Varšuvoje. Nuo 1787 m. Vilniaus universiteto Fizikos mokslų kolegijos narys. Tyrė Polesės, Mozūrijos, Liublino, Sandomiero apylinkių florą ir fauną. Cechanovece įsteigė botanikos sodą. Gamtos mokslų terminijos lenkų kalba pradininkas. Rašė ir apie Lietuvos gyvūniją. Jo knygos „Kraštui būdingų naminių ir laukinių gyvūnų natūraliosios istorijos pradmenys ir ūkis" (*Zwierząt domowych i dzikich, osobliwie krajowych, historii naturalnej początki i gospodarstwo* 4 tomai 1779–1780) dalis išvertė K. Nezabitauskis-Zabitis ir 1823 m. išleista pavadinimu „Surinkimas dasekimu par mokintus žmonias… apey bytes…" – tai pirmoji lietuviška knyga apie bites.

798 Kluk J., *Rzeczy kopalnych, osobliwie zdatnieyszych szukanie, poznanie i zażycie, tom I, o rzeczach kopalnych w powszechności, o wodach, solach […]*, w Warszawie: Drukarni XX Sholarum Piarum, 1797.

799 Daszkiewicz P., Tarkowski R., „Buffon et Guettard: quelques remarques sur la France et les sciences naturelles en Pologne au XVIIIe siècle", p. 14–15.

800 Dubois de Jancigny J.-B., *Essai sur l'histoire litteraire de Pologne*, Berlin: chez G J Decker, 1778, p. 565.

801 Daszkiewicz P., „Cabinet du roi, jardin des plantes, puis Museum national d'histoire naturelle".

802 Dubois de Jancigny J.-B., *op. cit.*, p. 564, 566.

803 Daszkiewicz P., „Dokumenty dotyczące daru Stanislawa Augusta Poniatowskiego dla paryskiego gabinetu przyrodniczego", in: *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*, R. 43, 1998, nr. 3–4, p. 111–117.

804 „La Princesse Jablonowska, Palatine de Braclaw, Enthousiaste des beautés de la nature, elle les rassemble à grands frais depuis plusieurs années, & ne cesse d'en augmenter journellement le nombre. Coquilles, insectes, quadrupèdes, reptiles, mines, bitumes, bois, plantes, rien n'y est oublié: la partie des coquilles y est superbe & recherché avec le plus grand soin; celle des bois ne l'est pas moins, & il n'y en a guère de plus complette". Žr.: Desallier d'Argenville, *La Conchyliologie, ou histoire naturelle des coquilles*, tome premier, troisième édition, Paris, 1780, p. 826.

Šią įstaigą jis siūlė kurti pagal Prancūzijos gamtos istorijos kabineto pavyzdį – gyvūnai būtų pristatomi su užrašais, perimtais iš Buffono „Gamtos, bendros ir atskiros istorijos"[805]. Deja, dėl politinės ir ekonominės situacijos projektas neįgyvendintas[806].

Tenka paminėti ir Varšuvos kadetų mokyklos gamtos mokslų dėstytoją ir bibliotekininką Dubois de Jancigny, kuris 1772 m. skatindamas domėtis gamtos mokslais parašė „Fizikos, gamtos istorijos ir menų metinę apžvalgą" (*Tableau annuel de la physique de l'histoire naturelle et des arts* (išleista Varšuvoje ir Paryžiuje), o 1777 m. Varšuvoje įsteigė Fizikos bendriją[807]. Atsiliepdamas į Vadovėlių rengimo draugijos (kuri Edukacinėje komisijoje parinko ir leido vadovėlius) skelbimą kartu su vokiečių kapitonu Jean-Philippe'u Carosi parašė gamtos mokslų vadovėlio projektą, už kurį 1777 m. gavo prizą[808]. Nors 1779 m. Dubois buvo įtrauktas į draugiją, jo gamtos mokslų vadovėlis nepublikuotas[809].

Žemdirbystės srityje pasižymėjo ATR kariuomenės generolas majoras prancūzas Etienne'as de Rieule'is. Aistringai žemės ūkiu domėjęsis generolas savo žinias išsamiai aprašė veikale „Bendrieji dalykai apie žemės ūkį ir ypač apie žemdirbystę Lenkijoje"[810]. Veikale pateiktas detalus rankinio zondo, kuriuo galima ištirti konkretaus žemės sklypo dirvos sudėtį, piešinys. 1766 m. Berlyne de Rieule'is publikavo veikalą „Projektas siekiant be jokių išlaidų surinkti visos Lenkijos gamtinius išteklius"[811]). Jis siūlė įsteigti viešąjį gamtos istorijos kabinetą su valstybine kolekcija[812]. Nors tas projektas neįgyvendintas, de Rieule'į galima laikyti muziejininkystės pirmtaku ATR[813]. Mokykloms jis parašė Žemdirbystės ir augalininkystės vadovėlį (*Manuel d'agriculture et d'horticulture*), kuris nors Edukacinės Komisijos priimtas ir apdovanotas, neišleistas dėl Rieule'io mirties 1786 m.[814]. Kaip matyti, iš tiesų gamtos mokslo raida ATR XVIII a., be abejonės, buvo susijusi su Prancūzija.

Dabar pereikime prie Giliberťo tyrimų.

---

805 *Histoire naturelle, générale et particulière*, dažniau pavadinta: *Gamtos istorijos* (*Histoire naturelle*, 1749–1789.

806 Daszkiewicz P., Tarkowski R., *op cit*, p. 13.

807 Skrzypek M., *„Jean-Baptiste Dubois – un Français éclairé en Pologne et ses lecteurs sarmates",* op. cit., p. 129, in: *Buffon (1707–1788) et la Pologne*: actes du colloque franco-polonais à l'occasion du 300e anniversaire de sa naissance tenu à Paris le 8 Juin 2007.

808 Dubois de Jancigny J.-B., *op. cit.*, p. 557.

809 Parent A., *Prancūzai Abiejų Tautų Respublikos pertvarkyme Stanislovo Augusto valdymo laikotarpiu (1764–1795 m.)*, VU-LII, 2018, p. 155.

810 Chardon de Rieule E., Mémoire de l'agriculture en général et de l'agriculture de Pologne en particulier (Berlin, 1764). Lenkiškai: *O Gospodarstwie Ziemiańskim w powszechności, a osobliwie o Gospodarstwie Ziemiańskim w Polszcze* (Warszawa, 1767).

811 *Projet pour rassembler sans aucune dépense toutes les richesses naturelles de la Pologne* (Berlin, 1766).

812 Parent A., *ibid.*, p. 167.

813 Malinowski K., *Prekursorzy muzeologii polskiej*, Poznań, 1970, p. 11–12.

814 Parent A., *ibid*., p. 155.

LDK geologija, reljefas ir klimatas

Kai Giliberťas apžiūrėjo ATR žemės reljefą ir sudėtį, skaitė kalbas Liono akademijoje „LDK fizinės geografijos apžvalga“ (pasakyta 1783 m.[815]) ir „Lenkijos fizinės ir moralinės būklės XVIII a. pabaigoje apžvalga“ (skaityta 1784 m. rugpjūčio 25 d.[816]), kurios vėliau publikuotos.

Sąžiningai ir kukliai gamtininkas priminė, kad pirmasis LDK fizinės geografijos sampratas pateikė geologas Guettard'as savo darbuose Prancūzijos karališkai mokslų akademijai (pranc. *Académie royale des sciences*). „LDK fizinės geografijos apžvalgoje“ „nepaneigdamas griežčiausių skeptiškosios filosofijos principų“[817] Giliberťas pristatė „svarbius faktus, susijusius su LDK žemės teorija[818] (pranc. *théorie de la Terre*), kuri XVIII a. reiškė žemės reljefą ir geologiją: „atrodo, kad Lietuvoje vyrauja didžiulės lygumos, tačiau taip nėra. Didelė LDK dalis turi būti laikoma viena kalva, kurios paviršius beveik nejuntamai nuožulnėja nuo Varšuvos iki Vilniaus palei tą pačią platumą ir kuri panašiai nuožulnėja nuo Vilniaus iki Naugarduko“. Aplink Vilnių ir Gardiną randama daugybė aukštumų labai stačiais šlaitais[819], o rytinėje Lietuvos dalyje kalvos labai dažnos“.

Prie Giliberťo Lietuvos reljefo aprašo galima pridėti ir vėliau, 1793 m., Friedricho Schulzo pastebėjimus:

> *Lietuva greičiau lygi nei kalvota, ariamos žemės ir miškų yra beveik po lygiai. Šiame krašte žemė dirbama stropiai, vietomis mačiau netgi tikro saksoniško ar čekiško ūkininkavimo pėdsakų. Apskritai žemės ūkis tvarkomas gerai, o švelnesnis klimatas tokiai veiklai palankus. Livonijoje ir Kurše pasėliai būdavo dar vos sudygę, o už dešimties ar penkiolikos mylių Lietuvoje javai jau beveik plaukė. Tas pats pastebėtina ir dėl medžių. Gluosniai ir dygiaslyvės jau žydėjo, beržai žaliavo, pievos ir ganyklos buvo pasipuošusios gražiausiomis spalvomis. Jose ganėsi gausios stambių raguočių bandos*[820].

Giliberťas pastebėjo, kad važiuojant nuo Vilniaus iki Varšuvos platuma išorinis grunto sluoksnis beveik visada yra smėlingas. Visoje Lietuvoje, labai dideliuose žemumų ruožuose, randamas juodžemis, „labai tinkamas augalams augti“. Naugarduko

---

815 Gilibert J.-E., *Mémoire sur la géographie physique du grand-duché de Lithuanie*, lu dans une séance de l'académie de Lyon, en 1783, in: *Le médecin naturaliste,* 1800, p. 297–318.

816 „Coup d'œil sur l'état physique et moral de la Pologne, sur la fin du 18ᵉ siècle, lu à l'Académie de Lyon, le 25 aout 1784“, in: Gilibert J.-E., *Démonstrations élémentaires de botanique*, tome premier, Lyon, 1796, p. XXXIII-XXXIX.

817 „sans abandonner les principes les plus sévères d'une philosophie sceptique“. Žr.: Gilibert J.-E., „Mémoire sur la géographie physique du grand-duché de Lithuanie“, p. 299.

818 Buffon G.L., „Histoire et théorie de la Terre“, in: *Œuvres complètes de Buffon*, Paris: Pourrat frères, 1833-1834, p. 80.

819 Gilibert J.-E., *Mémoire sur la géographie physique du grand-duché de Lithuanie*, p. 297–318.

820 Jurginis J., Šidlauskas A., *op. cit.*, p. 106.

vaivadijoje tokios žemės paplitusios labiau nei kitur. O daugelio Nemuno pakrančių pievų gruntas yra durpingas. Apie Vilniaus aplinkybes jis rašo:

> *Vilnius yra ant kalno. Miesto apačioje vingiuoja upė, pavadinta Neris. Apylankės gana kalvotos, kaip ir šalia Gardino, ten yra smėlio kopų. Jų šlaituose esama kiaurymių, kuriose senieji sarmatai*[821] *laidodavo savo mirusiuosius: dažnai tarpekliai juos atidengia. Stebina tai, kad praėjus keliems amžiams vis dar randama lengvų mumijų, kurios iš tikrųjų yra skeletai, išlaikę rausvą išdžiūvusią odą ir galiūnų formą. Tarp odos ir kaulų yra rudų dulkių, be kvapo*[822].

Matyti, kad Gilibert'as perėmė sarmatizmo teoriją, pagal kurią ATR aristokratija (bajorija) save kildino iš senųjų sarmatų.

Dauguma gyvenamųjų namų yra mediniai, kiemų ir gyvenviečių vietos nestabilios. Tiesa, tokios medinės buveinės dažnai sunykusios dėl gaisrų, kartais dideliais atstumais perstatytos, nepalikusios pėdsakų. Gilibert'as pastebi, kad Prancūzijoje ir kai kur kitur „mūsų tėvai po kelių kartų dar atpažintų vietas, kuriose jie gyveno". O ATR gyventojas, atvirkščiai, „nebuvęs kelerius metus jau nesuras tų vietų, kurios buvo jo lopšys". Dėl to net ir tiksliausias šalies kaimų ir gyvenviečių žemėlapis vos po amžiaus jau būtų nenaudingas[823].

Dar galima pridurti, ką pastebėjo Guettard'as apie vietinius akmenis. Geologas minėjo, kad kunigaikštis Radvila[824] įsteigė gamyklą, kurioje apdirbami granito akmenys. Jie naudojamai grindiniui (pranc. *pavés*), o iš pakankamai didelių gaminami kviečių malūnėliai, kurie mala grūdus košei. Guettard'as pastebėjo, kad kiekvienuose valstiečių namuose paprastai yra toks nedidelis malūnas, panašus į naudojamus Prancūzijos garstyčių gamintojų[825].

Iš granito akmens gaminama: tabokinės, lazdų ir kardo rankenos, lėkštutės, puodeliai (pranc. *gobelets*). Kunigaikščio Radzivilo gamykloje akmenys apdirbdami

---

821 Pabrėždama luominį išskirtinumą ATR bajorija save kildino iš iranėnų genčių sarmatų, ši ideologija ypač klestėjo XVII–XVIII a. https://www.vle.lt/straipsnis/sarmatizmas/.

822 „Vilna est située sur une colline: au-dessous de la Ville, serpente une rivière appelée Villia. Les environs sont assez montueux, et comme auprès de Grodno, on y découvre plusieurs dunes de sables : c'est dans des boyaux creusés sur les flancs de ces dunes, que les anciens Sarmates ensevelissoient les morts : souvent les ravines les mettent à découvert ; et ce qui étonne, c'est que l'on trouve, après plusieurs siècles, des espèces de momies très-légères, qui ne sont autre chose que des squelettes encore tout enveloppés d'une peau rougeâtre, desséchée, et conservant la forme des membres ; on observe, entre la peau et les os, qu'une poussière brune, sans odeur". Žr.: Gilibert J.-E., *Histoire des plantes d'Europe*, tome second, Lyon, 1798, p. X.

823 „En France & dans une partie de l'Europe, nos Pères après plusieurs générations reconnoîtroient encore les lieux qu'ils ont habités; le Polonois après quelques années d'absence pourroît ne plus retrouver ceux qui lui ont servi de berceau". Gilibert J.-E., *Coup d'œil sur l'état physique et moral de la Pologne*, p. XXXV.

824 Tikriausiai Karolis Stanislovas Radvila (1734–1790).

825 Guettard J.-E., *Mémoire sur la nature du terrain de la Pologne et des minéraux qu'il renferme*, première partie, in: *Histoire de l'académie royale des sciences*, année 1762, à Pari, 1764, p. 241–242.

(nupoliruojami) labai rūpestingai ir gražiai. Gamykloje pagamino stalą iš vientiso akmens, arbatinuką, kavos aparatą, pudelius ir lėkštutes, ir visa iš akmens. Tas nuostabus komplektas buvo pristatytas karaliui. Iš akmens gaminamos ir palangės, baliustrados, suolai, laiptų pakopos. Guettard'as matė tokių gaminių keliuose Vilniaus namuose. Jis mini, kad gamykla kelia LDK, Slucko (dab. Слуцк, Baltarusija) ekonomiką. Guettard'as pastebėjo, kad kalkės yra Vilniuje ir Gardine. Varšuvos, Gardino, Vilniaus apylinkėse randama daug molio. Dėl to didžiuosiuose ATR miestuose namai ir valstybiniai pastatai yra iš plytų ir dengti plytelėmis[826].

Be geologinių stebėjimų, Giliberťas atliko įvairių tyrimų. 1776 m. važiuodamas į Varšuvą Lietuvos pietuose rado „septynis gražius geležies telkinius". O netoli Gardino jo prašymu buvo nukastas sklypas, kuriame rasta kriauklių likučių[827]. Kaip rašyta, 1782 m. vasarą Stanislovas Augustas prašė Giliberťo patikrinti, ar tikrai yra gyvsidabrio telkinys šalia Vilniaus rotušės. Be to, keliaudamas mokslininkas recenzavo ATR daugiau nei 200 kūdrų ir ežerų, kai kurie iš jų kelių lygų skersmens[828]. Giliberťas pastebėjo, kad kalnai juda. Jis darė prielaidą, kad apskritai žemės paviršiuje kalnai palaipsniui tampa lygumomis, o lygumos – kalnais. Ir kalnai juda tam tikra kryptimi. Dabar šis fenomenas yra vienas iš geologijos pagrindų[829]. Giliberťas būtent domėjosi Lietuvos durpėmis, kurių jis nustatė daugiau nei tris šimtus[830]. Mokslininką ypač nustebino, kaip susidaro durpės tvenkinių dugne ir paskui plaukia. Tokių durpių Giliberťas pastebėjo Naugarduke, grafo Chreptavičiaus valdoje[831]. Savo tekste „Topografinės sąvokos apie Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę" (*Notions topographiques sur le Grand-Duché de Lituanie*) gamtininkas taip aprašė reiškinį, kurį jis pastebėjo Vilniaus apylinkėse:

> *Lietuvoje matėme tas plaukiojančias salas ir liulančias pievas, kuriomis lengvai važiuoja vežimai, pasklindantys po visą ežerų plotą, jie dar paslepia po šitais augaliniais skliautais dvylikos penkiolikos pėdų gylio vandens sluoksnius. Šios gilios šaknys, kurias pakeitė laikas, sumaišytos su vabzdžių ir žuvų žalingomis medžiagomis, sudaro šiuos durpių sluoksnius, kurie galbūt vieną dieną suteiks pagrindinį maistą ugniai. Kartais šie durpingi dugnai putoja, burbuliuoja, taip susimaišo su tvenkinių vandeniu ir keičia jį purvu, gana tirštu, kad būtų galima palaikyti šakų tiltą, kaip pastebėjome 1782 m., trijų lygų iš Vilniaus: gana didelio tvenkinio dugnas staiga išsipūtė, vandenyje susidarė burbulų, paskui vanduo virto pilku purvu, kurio paviršiuje saulės šiluma suformavo didžiulius nuostabius žydros spalvos vandens augalus. Mes įrodėme, kad šie milteliai*

826 Guettard J., *Mémoire sur la nature du terrain de la Pologne et des minéraux qu'il renferme*, première partie, in: *Histoire de l'académie royale des sciences*, année 1762, à Paris, 1764, p. 243, 244–246, 247–248

827 Giliberťo laiškas (kopija) Louis Viteťui, parašytas 1776 m. spalio 6 d., VURS, F 26–2765, fol 2 v.

828 Gilibert J.-E., *Mémoire sur la géographie physique du grand-duché de Lithuanie*, p. 297–318.

829 Tarkowski R., „Geologiczny ogląd Wileńszczyzny J.E. Giliberta (1741–1814)", p. 170.

830 *Mémoire sur la géographie physique du grand-duché de Lithuanie*, p. 300.

831 Gilibert J.-E., *Histoire des plantes d'Europe*, tome second, Lyon, 1798, p. II.

iš tikrųjų buvo geležis[832]*. Fenomenas toks, kad ežerų pakrantės laipsniškai užželia, augalinė danga plečiasi į ežerą, ant kurios pavojinga vaikščioti. Būna, kad augalinės dangos fragmentai, stumiami bangų ir vėjo, atitrūksta nuo kranto, suformuodami plaukiojančias salas. „Durpingų dugnų putojimas ir burbuliavimas" – tai metano dujų išsiskyrimas. Pelkių pakraščiuose ant grunto pasitaiko rusvi apnašai, matyt geležies oksidai.*

Tekste „LDK fizinės geografijos apžvalgoje" Gilibert'as patikslino šį fenomeną. Trakų vaivadijoje, maždaug trys mylios už Vilniaus esančiame slėnyje[833], Vilniaus universiteto prašymu jis tyrinėjo nedidelį ovalo formos penkiasdešimties pėdų gylio ežerą. Jis iš visų pusių apsuptas pievos, kuri imdavo drebėti žmogui einant. 1782 m. gegužę kaimynai išgirdo didelį triukšmą. Priartėję prie ežero pamatė, kad jis banguoja, smarkiai burbuliuoja ir skleidžia stiprų kvapą. Fenomenas buvo toks nuostabus, kad, pasak Gilibert'o, apie tai parašė Vilniaus ir Kelno spauda. Universiteto kolega Andrzejus Streckis[834] padarė geometrinį greta esančių kalvų, slėnio ir ežero planą. Tada Gilibert'as iškasė duobes (šurfus) šalia ežero ir dumble. Mokslininkai suprato pievos drebėjimo priežastį: po dviejų pėdų storio durpių sluoksniu surado penkių ar šešių pėdų vandens sluoksnį. Gilibert'as pastebėjo, kad pro gryną kalvų ar nuožulnių vietovių smėlį prasisunkęs vanduo yra tyras, o susigėręs įdubose į senus durpynus, paplitusius lygumose, yra sunkus, dvokia ir jį nemalonu gerti[835].

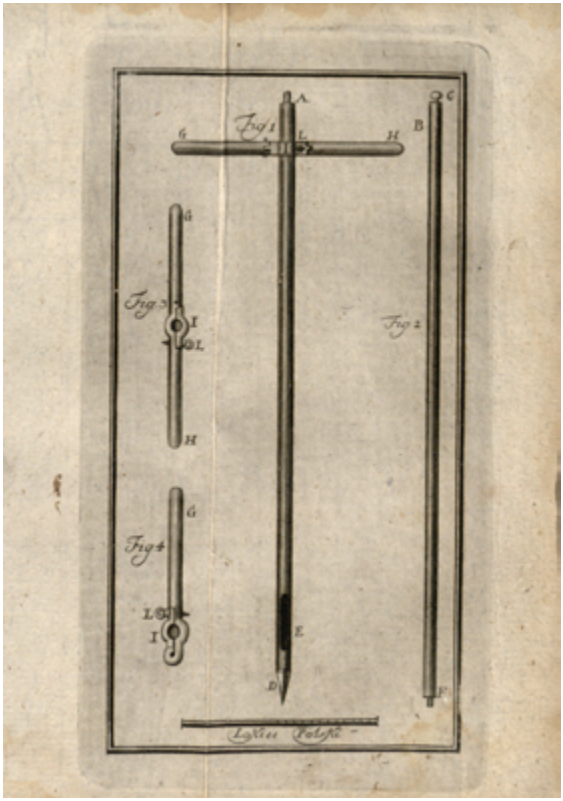
---

832 „Dans les eaux les plus fétides, sur les rochers les plus stériles, on trouve encore des graminées qui y germent et y végètent; leur usage dans l'économie générale de la nature, est très-étendu; elles seules fécondent les terres aréneuses, subtiles, et les commuent à la longue en terre végétale; elles seules procurent la dessification des marais; leurs racines entrelacées forment des isles qui, bientôt englouties, élèvent peu à peu le fond des étangs. Nous avons vu en Lithuanie ces isles flottantes et ces prairies tremblantes sur lesquelles les chariots passent impunément, qui couvrent des lacs entiers qui recèlent encore au-dessous de ces voutes végétales, des nappes d'eau de douze à quinze pieds de profondeur. Ces masses de racines englouties, élaborées par le temps, et mêlées avec les détrimens des insectes et des poissons, forment ces couches de tourbes, qui peut-être un jour fourniront le principal aliment du feu. Quelquefois ces fonds tourbeux entrent en effervescence sous l'eau, bouillonnent, se mêlent tellement avec l'eau des étangs, qu'elles la changent en vase opaque, assez dense pour supporter un pont de branchages comme nous l'observâmes en 1782, à trois lieues de Wilna: le fond d'un étang assez considérable se boursouffla tout à coup, fit bouillonner toute la masse d'eau qui fut changée en une boue grise, sur la surface de laquelle la chaleur du soleil fit développer une efflorescence d'un beau bleu d'azur, qui couvroit ça et là de grandes étendues. Nous prouvâmes que cette poudre étoit une ochre de fer saturée d'un principe qui se dissipoit par la calcination. » Žr. „Notions topographiques sur le Grand-Duché de Lituanie", in: Gilibert J.-E., *Démonstrations élémentaires de botanique*, troisième édition, tome troisième, Lyon, 1787, išnašas p. 275–276.

833 Tikėtina, kad čia kalbama apie anksčiau minėtą vietovę.

834 Andriejus Streckis (Andrzej Strzecki, 1737–1797) – jėzuitas, matematikas, astronomas. Karališkojo astronomo Počobuto asistentas ir Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto asistentas. 1774–1797 m. karališkasis astronomas. 1781–1789 m. VU astronomijos profesorius ir Fizikos kolegijos prezidentas. 1781–1797 m. VU dėstė astronomiją. 1781–1789 m. Fizikos fakulteto dekanas. Apdovanotas medaliu Bene Merentibus. Žr.: Katilienė I., „Vienas Mykolo Brenšteino rankraštis: istorinis vadovas po Vilniaus viešosios bibliotekos patalpas ir Jono Šepečio dienoraščio fragmentai", in: Senoji Lietuvos literatūra, 38, 2014, p. 294, išnaša n. 70.

835 Gilibert J.-E., *Mémoire sur la géographie physique du grand-duché de Lithuanie*, p. 297–318.

Įrankis, panašus į tą, kurį Gilibert'as naudojo durpynų tyrimams.
Chardon de Rieule, Apie žemės ūkį plačiu mastu, 1767.
(*O Gospodarstwie Ziemiańskim w powszechności*).
Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, RSS V-18-1083 p156 iliustracija.

Kitame savo tekste Gilibert'as pastebėjo, kad pelkėse gali kilti mažos mėlynos liepsnelės: „Pavasarį, dažnai vakare, nuo tvenkinių stebimi ugnies židiniai, net ugnies kamuoliai. Vanduo būna drumzlinas ir violetinis. Kai į tvenkinių dumblą įbedamas kuolas, pajudinus uždegtą žvakę mėlyna liepsna kyla į viršų per visą kuolo ilgį"[836]. Dabar žinome, kad fenomenas aiškinamas tuo, kad yrant gyvų organizmų liekanoms susidaro nedidelis kiekis fosforo turinčių junginių. Lakūs garai sąveikauja su deguonimi. Oksidacijos procese išspinduliuojama šviesa be karštos ugnies. Mėlyna liepsna yra degančios dumble susikaupusios metano dujos. Žuvus augalams jos pradeda irti, šiame procese panaudojamas vandenyje ištirpęs deguonis. Gilesniuose vandens sluoksniuose apsigyvena mikroorganizmai, kurie ardydami augalines medžiagas gamina metaną. Pajudinus į dumblą įsmeigtą kuolą kažkiek metano išeina. O uždegtas sudega.

836 Gilibert J.-E., *Adversaria medico-practica prima*, Lyon: Delamolliere, p. 1791, Lyon, 1791.

Gilibert'as dar rašė, kad Lietuvos smėlynuose, šešiasdešimt lygų nutolus nuo jūros, randama labai didelių geltono gintaro gabalų. Prie Gardino Gilibert'as pats rado kelis grioviuose, kuriuos suformavo vandens srovės kopose[837]. Vienas buvo didesnis už kumštį ir labai skaidrus, su puikiai išsilaikiusiu skruzdėlės ir tipulos inkliuzu. Gilibert'as manė, kad toks faktas prives mokslininkus prie minties, kad tai yra mineraliniai pušų sakai, pasikeitę glūdėdami žemėje[838], taip manė ir Guettard'as[839]. Tiesa, buvo gamtininkų, teigusių, kad gintaras iš tiesų buvo medus. Pavyzdžiui, 1777 m. Jeanas Saury'is (1741? – 1785?) rašė: „Musės, skruzdėlės ir kiti vabzdžiai dažnai matomi gintare, kuris iš medaus yra sudarytas"[840].

1777 m. gamtininkui Peteriui Pallasui į Peterburgo mokslų akademiją Gilibert'as siuntė pranešimą, kuriame kalbėjo apie Lietuvos gintarą[841]. Tais pačiais metais Peterburge Pallasas skaitė Gilibert'o „Pastabas apie kelių vietinių augalų medicininės savybes, apie kurias dabarties autoriai nežinojo arba kurių naudą užmiršo paminėti"[842]. Sugrįžęs į Prancūziją Gilibert'as apie tai skaitė paskaitą Liono akademijoje[843].

Guettard'as pastebėjo, kad gintaras kaupiasi Baltijos pakrantėse, ypač tarp Mėmelio (Klaipėda) ir Karaliaučiaus. Jis surenkamas tarp jūros išmestų medžiagų: „Vyrai įeina į vandenį, nešdami aplink kaklą maišelį ir rankose turėdami pagalį, kurio gale pritvirtintas kišenės formos tinklas. Jie vaikšto su šiuo instrumentu vandenyje, radę kokį nors gabalėlį įdeda į maišą, kurį pakabina ant kaklo"[844]. Guettard'as pastebėjo, kad „dideli gabalai gaunami žvejojant. Paplūdimyje jų retai galima rasti"[845].

Be gruntų sudėties ir reljefo, Gilibert'as tyrinėjo ATR klimatą. Klimatologija atgimė XVIII a. paskutiniame ketvirtyje. Praėjusiame amžiuje, nuo 1647 m., prancūzų mokslininkas Descartesas vienu metu organizavo instrumentinius meteorologinius

---

837 Dabar Baltarusijoje gintaro daugiausia randama Bresto srityje, kur jis kasama, o Ukrainoje – Rivnės srityje.

838 Gilibert J.-E., „Observations sur le climat de Lituanie", in: *Le médecin naturaliste,* p. 319–322.

839 Tarkowski R., „Les études géologiques du naturaliste français Jean-Étienne Guettard en Pologne (1760–1762)", *op. cit.*, p. 659.

840 „On observe souvent dans l'ambre des mouches, des fourmis & d'autres insectes qui recherchent le miel dont il est composé". Žr.: Sauri J., *Cours de physique experimentale et theorique*, tome second, Paris, 1777, note p. 620.

841 *Actes de l'Académie impériale des sciences*, novembre 1777, p. 45.

842 *Observations sur les vertus médicinales de quelques plantes indigènes dont les modernes ont ou meconnu ou negligé l'utilité*.

843 Venel M., *Précis de matière médicale*, Paris: chez André-Charles Cailleau, tome premier, 1787, p. 99.

844 „on le cherche parmi les matières rejetées par la mer; ou bien des hommes entrent dans l'eau, portant au cou une espèce de sac & ayant à la main une perche, au bout de laquelle est attaché un filet en forme de poche; ils promènent cet instrument dans l'eau, & lorsqu'ils rencontrent quelque morceau, ils le deposent dans le sac qu'ils ont pendu au cou". Žr.: Guettard J.-E., *Mémoire sur la nature du terrain de la Pologne et des minéraux qu'il renferme*, première partie, in: *Histoire de l'académie royale des sciences*, année 1762, A Paris, 1764, p. 251.

845 „Les gros morceaux se pêchent; il est rare d'en trouver sur la plage". *Ibid.*, p. 251.

stebėjimus Prancūzijoje ir Švedijoje[846]. O XVIII a. termino „klimato“ reikšmė keitėsi. Jis reiškė ne tik platumos zoną, regioną, bet, kaip ir dabar, šilumos pokyčius, matuojamus prietaisais. 1770 m. meteorologija įtraukė istorinės analizės aspektą, t. y. mokslininkai turėjo reguliariai pažymėti temperatūrą. Keturių tipų reiškiniai rodė klimato istoriškumą: upių būklė, kintanti augmenija, ledynų judėjimas, meteorologinių įvykių dažnis (audros, sausros, dideli šalčiai)[847]. 1774 m. meteorologas Louis'as Cotte'as (1740–1815) rašė: „Stebėtojas meteorologas turi būti gamtos istoriografas“[848]. 1770 m. Italijoje Giuseppe'ė Toaldo'as (1719–1797) išrado meteorologinį įrankį – „nukrypimą nuo vidurkio“, 1774–1775 m. paskelbė vidutinių termometrinių nuokrypių per keturiasdešimt metų Padujoje lentelę[849]. 1776 m. Prancūzijoje Karališkoji medicinos bendrija (pranc. *Société Royale de médecine*) pradėjo tirti galimus klimato ir epidemijų santykius[850]. Bendrai kalbant vis geriau suprastas klimato ir tam tikros vietovės gyvenimo sąlygų ryšys. 1770 m. abatas Richardas išleido savo „Oro ir meteorologinių reiškinių gamtos istoriją“ (*Histoire naturelle de l'air et des météores*, 1770)“[851].

LDK klimatą Gilibert'as pristatė savo „Pastebėjimuose apie Lietuvos klimatą“. Pasak jo, Lietuvoje yra tik du metų laikai, žiema ir vasara, „kurios viena į kitą labai panašios keistumais“. Būtent, jo nuomone, augalai auga daug greičiau nei vidutinio klimato šalyse[852]. Jis rašė:

> *Visuomet stebina, kokiu greičiu ima žaliuoti pievos ir laukai. Derlingiausios žemės atrodo apmirusios ir be gyvybės. Po atlydžio pievos yra geltonos spalvos. Patyrinėjus javų pasėlius nesimato nė vieno rugio ar kviečio lapelio, kuris rodytų gyvybę. Stebėtojas, nuliūdęs dėl šito mirties aspekto, pasitraukia, manydamas, kad gamtoje nėra gyvybės. Jeigu po kelių dienų jis grįžtų į šiuos laukus, juos rastų padengtus žaliu kilimu. Neperdedant, pakanka aštuonių dienų, kad javų laukai ir pievos sužaliuotų, o rugiai išlįstų iš žemės per keturis nykščius*[853].

Toks klimatas turi įtakos žydėjimui. Pasak Giliberťo, Lietuvoje „balandžio pabaigoje rugiai vos žaliuoja, o liepos pabaigoje jau galima nuimti jų derlių“. Iš esmės jam

---

846 Kington J., „Fluctuations climatiques: Une étude synoptique du climat, fin XVIIIe-Début XIXe siècle“, in: *Histoire, Sciences Sociales*, 32e Année, No. 2 (Mar. – Apr., 1977), p. 228.

847 Fressoz J.-B., Locher F., „L'agir humain sur le climat et la naissance de la climatologie historique, XVIIe -XVIIIe siècles“, in: *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, janvier-mars 2015, T. 62e, No. 1 (janvier-mars 2015), p. 65, 69.

848 „L'observateur météorologiste doit être l'historiographe de la Nature“. Žr.: Cotte L., *Traité de météorologie*, Paris, Imprimerie royale, Liv. 5, p. 519.

849 Fressoz J.-B., Locher F., *op. cit.*, p. 66.

850 Kington J., *op. cit.*, p. 228.

851 Richard J., *Histoire naturelle de l'air et des météores*, tome second, Paris: Saillant & Nyon, 1770, vol. 1, p. 2.

852 Gilibert J.-E., „Observations sur le climat de Lituanie“, p. 319–322.

853 Gilibert J.-E., *ibid.*, p. 319–322.

Lietuvos klimatas labai panašus į Alpių žemumų: Lietuvos lygumose randama augalų, kuriuos galima pamatyti Prancūzijos aukštikalnėse[854]. O visoje ATR gamtininkas suskaičiavo apie tūkstantį skirtingų rūšių gėlių, iš kurių apie šimtas yra vietinės arba Prancūzijoje randamos tik aukštose užšalusiose kalnų viršūnėse. „Lenkijos fizinės ir moralinės būklės XVIII a. pabaigoje apžvalgoje" pareiškė, kad žiema laikosi beveik du trečdalius metų[855]. Jis rašė:

> *Čia [Prancūzijoje] augalija lėtai vystosi ir vaisiai pribręsta tik po ilgo laiko. Ten [Respublikoje] pakanka kelių savaičių varpiniams išvystyti nuo pirmos žalumos iki varpos susiformavimo. Čia per karštas klimatas, tad po sunkių darbų gaunamas tik labai prastas derlius. Ten žemė yra minkštesnė, reikalaujanti mažai pastangų, auginanti derlius tokius gausius, kad jie reikšmingai viršija gyventojų poreikius*[856].

O žiema nemažai nustebino Giliberťą, mat per stiprų speigą galima išgirsti, kaip pokši medžiai: „Kai spusteli šaltukas (kada termometras rodo daugiau nei 20 laipsnių šalčio), vaikštant po mišką galima išgirsti šį stiprų garsą: jis pasigirsta, kai medžiai sprogdami nuo šalčio plyšta statmenai, tai ženklas, kad jie skilo". Šis reiškinys stebino atvykėlius iš Vakarų. Jau XV a. pradžioje keliaudamas Lietuvoje burgundas riteris Guillebert'as de Lannoy'us (1386–1462) pastebėjo: „Vienas šalčio stebuklas buvo tai, kad jojant giriose girdėti, kaip nuo šalčio medžiai pokši ir skyla nuo viršūnės iki šaknų"[857]. Iš tikrųjų tai yra fiziologinis reiškinys, kai užšalę vidiniai medžio syvai staiga atšyla, trūkinėja medžių vandens indai.

Reikia pastebėti, kad pirma žiema, kurią Giliberťas praleido Lietuvoje (1775–1776), buvo viena iš šalčiausių XVIII a. Europoje (tokia neįprasta, kad Prancūzijos mokslų akademija pradėjo bandymus su termometrais)[858]. Iš Giliberťo susirašinėjimo paaiškėja faktas apie tai, kad galima keliauti gerokai greičiau ledu: „Prancūzai bijo keliauti žiemą, o šiaurės gyventojai renkasi tokį orą, nes keliaujama dvigubai toliau, kai užšąla"[859].

---

854 Gilibert J.-E., *ibid.*, p. 319–322.

855 Gilibert J.-E., *Coup d'œil sur l'état physique et moral de la Pologne,* p. XXXVI.

856 „Ici, la végétation se développe avec lenteur & ne conduit ses fruits à maturité qu'en prenant de longs termes; là, quelques semaines suffisent pour développer la crue des Graminées, depuis la première verdure jusqu'à la formation de l'épi. Ici, sous un climat brûlant, une suite de travaux pénibles ne nous procure souvent que de très-médiocres récoltes; là, la terre plus docile, sollicitée par de bien moindres efforts, se couvre de moissons si abondantes qu'elles excèdent de beaucoup la consommation des habitans". Gilibert J.-E., *ibid.*, p. XXXVII.

857 „Item, une merveille de froit y avoit que, quant on chevauchoit par les forests, on y oyoit crocquier les arbres et fendre du hault en bas, de froit". De Lannoy G. (Potvin Ch. sud.), *Œuvres de Ghillebert de Lannoy, voyageur, diplomate et moraliste*, Louvain, 1878, p. 34.

858 Bézout, Lavoisier, Vandermonde, *Expériences faites par ordre de l'académie sur le froid de l'année 1776*, in: *Histoire de l'académie royale des sciences*, année 1777, Paris, école royale, 1780, p. 505–526.

859 „Les français craignant les voyages en hyver, au contraire les habitants du nord préferent ce temps, on fait le double de chemin lorsqu'il gèle". Giliberťo laiškas (kopija) profesoriui Louis'ui Viteťui, parašytas 1776 m. spalio 6 d., VU RS, F 26 – 2765, fol 2 v.

LDK botanika

Be geologijos ir klimato, Gilibertas domėjosi LDK augalija. Stanislovas Augustas, bendravęs su gamtininku ir žavėjęsis jo darbais, padovanojo jam pirmuosius „Danijos Floros“ (*Flora danica*, 1761–1883) tomus. Vokiečių ir danų gydytojas botanikas Georgas Christianas Oederas (1728–1791) pradėjo šį šiaurės šalių florą apibendrinantį darbą[860]. Gilibertui tai buvo „tikrai karališka dovana“, kaip rašė savo draugui Louisui Viteťui[861].

Karalius įpareigojo Gilibertą sudaryti LDK gamtos istorijos knygą pagal „Danijos Floros“ modelį[862]. Gilibertas ėmė metodiškai inventorizuoti Lietuvos florą sudarydamas „Flora Lithuanica“. Rengdamas šį darbą botanikas lygino LDK surinktas rūšis su Liono ir Dofinės (*Dauphiné*) regionų herbariumais, kuriuos pats sudarė pagal gamtininkų Jean-François'o Séguier'o (1703–1784), Sauvages'o, Gouano, Pierre'o Cussono (1727–1783) ir Hallerio darbus. Jam taip pat padėjo Pallaso atsiųsti Sibiro augalai[863]. Suabejojęs kuria nors rūšimi, jis siuntė pavyzdžius Austrijos botanikui Jacquinui, kad sužinotų jo nuomonę. Norėdamas „būti taikiai su visais“ ir vengdamas kritikos, Gilibertas nekritikavo kitų gamtininkų darbų. Jis prašė austrų gamtininko surasti leidyklą, kuri išleistų „Flora Lithuanica“. Esant reikalui, jis pasirengęs mokėti už 1000 egzempliorių po 600 puslapių spausdinimą. Gilibertas ragino kolegą kuo greičiau rasti leidėją, nes Stanislovas Augustas norėtų, kad darbas būtų išspausdintas iki kito Seimo susirinkimo[864]. Tai įdomi pastaba, nes rodo, kad valdovas „Flora Lithuanica“ suvokė kaip jo mokslo plėtros politikos dalį.

Po penkerių metų darbo, 1781 m., Gardino karališkojoje spaustuvėje karaliaus lėšomis[865] buvo išspausdintas pirmas „Flora Lithuanica“ tomas[866], kurio vieną egzempliorių Gilibertas nusiuntė karaliui. Šis greitai atsakė:

> *Pone Gilibertai, su dideliu pasitenkinimu gavau Jūsų pirmąją „Flora Lithuanica“ kolekciją. Tikiuosi, jūs tęsite šį darbą, kurio pradžia skelbia, kad taip užbaigsite šitą paminklą, kuris*

860 Parent A.: *Prancūzai Abiejų Tautų Respublikos pertvarkyme Stanislovo Augusto valdymo laikotarpiu (1764–1795)*, p. 169; Gilibert'o laiškas von Jacquinui, parašytas 1777 m. sausio 12 d. Gardine, 1a, Naturhistorischen NMW Nachlass Jacquin.

861 Gilibert'o laiškas (kopija) profesoriui Louis'ui Viteťui, parašytas 1776 m. spalio 6 d., VURS, F 26–2765, fol. 2 v.

862 Gilibert'o laiškas Stanislovui, parašytas Vilniuje 1782 m. gegužės 2 d., AGAD ZP, MS 180, fol. 393.

863 Gilibert'o laiškas von Jacquinui, parašytas 1780 m. balandžio 9 d., 1 b, NMW, Nachlass Jacquin.

864 *Ibid.*, 1b, 2a-2b.

865 Gilibert'o laiškas von Jacquinui, parašytas Gardine 1781 m. vasario 4 d. UU, „Dörfler: to specificerade mottagare“, V1.

866 Gilibert J.-E., *Flora Lithuanica inchoata, seu enumeratio plantarum quas circa Grodnam collegit et determinavit Joannes-Emmanuel Gilbert*, Collectio 1–3, Grodnae: 1781; collectio 4–5, Vilniae: 1782.

Jums bus didelė garbė, ir kuris atvėrė visiškai naują kelią[867].

Susižavėjęs valdovas padovanojo Gilibert'ui žiedą su deimantais ir savo inicialais, auskarus (pranc. *boutons d'oreilles*) jo žmonai[868]. Gilibert'as buvo dėkingas ir sužavėtas valdovo dovanomis, todėl iš karto išsiuntė antrą tomą (planuota išleisti dešimt tomų)[869].

„Flora Lithuanica" – pirmas mokslinis darbas, kuriame aprašoma Lietuvos, Baltarusijos ir Lenkijos žemių augalai[870]. Jį sudaro du tomai. Pirmas išleistas Gardine 1781 m., o antras Vilniuje 1782 m. I tomą sudaro trys kolekcijos (lot. *Collectio*), t. y. 329, 64 ir 31 augalų rūšys[871]. Gilibert'o teigimu, išleista 100 šio tomo egzempliorių[872]. II tomą sudaro ketvirta (143 rūšys) ir penkta (211 rūšių) kolekcijos[873], tiražas nežinomas. Iš viso aprašytos 778 augalų rūšys ir pateikta kai kurių fenologinių duomenų. Jundzilas rašė apie „Flora Lithuanica" ir autorių: „Bus vadovas visiems, kurie kada nors rašys apie Lietuvos augalus, o vėlesnės kartos visuomet pripažins tiesą, kad jis pirmasis nutiesė kelią į tikrą botaniką ir sėjo šio taip gražaus ir naudingo mokslo sėklas"[874]. Pasak XX a. botaniko Vytauto Galinio (1924–1999), „vėliau tyrinėję mūsų krašto florą Gilibert'o veikalą labai brangino"[875], toks darbas „suvaidino labai didelį vaidmenį Lietuvos floros tyrinėjimo istorijoje ir paskatino jo mokinius tirti savo krašto florą"[876].

Be gamtininkų Linėjaus ir prancūzo Jean-Baptiste'o Lamarcko (1744–1829) darbų, Jundzilas rėmėsi ir „Flora lithuanica"[877]. 1787 m. važiuodamas su studentais į Ščiučiną (*Szczuczyn*) pasitelkė Gilibert'o darbus. Laikydamas save prancūzų gamtininko

867 „Monsieur Gilibert. J'ai reçu avec bien de la satisfaction votre première collection de la Flora Lithuanica. J'espère que vous donnerez à cet ouvrage une suite que le début annonce et que vous complèterez ainsi un monument, qui vous fera d'autant plus d'honneur, que pour le dresser vous vous êtes ouvert une route tout à fait nouvelle". Stanislovo Augusto laiškas Gilibert'ui, parašytas 1781 m. kovo 26 d. AGAD ZP MS 180, fol. 377.

868 *Ibid.*, fol. 377.

869 Gilibert'o laiškas Stanislovui Augustui, parašytas 1781 m. kovo 26 d. Gardine, AGAD ZP MS 180, fol. 377–379 v.

870 Ričkienė A., „The contributions of J. E. Gilibert to the studies of Lithuanian flora", in*: Kwartalnik Historii i Techniki*, r. 60: 2015 nr 1, p. 69.

871 Galinis V., *op. cit.*, p. 8.

872 Ričkienė A., „Flora Litvanica inchoata (1781–1782) by J. E. Gilibert: preliminary census of copies in European libraries", in: *Archives of natural history* 40.1 (2013), p. 119.

873 Galinis V., *op. cit.*, p. 4, 8.

874 Biziulevičius St., *Evoliucinė mintis senajame Vilniaus universitete*, Vilnius: Mokslas, 1991, p. 38.

875 Merkys A., „Botanikos ir žemės ūkio mokslų raida Vilniaus Universitete XVIII–XIX, *op. cit.*, p 51.

876 Galinis V., *op. cit.*, p. 8.

877 Grębecka W., „L'enseignement de la botanique à Vilna (1781–1830)", in: *Kwartalnik Historii i Nauki*, 1979, n. 3, XXIV, p. 603; Grębecka W., *Wilno-Krzemieniec botaniczna Szkoła naukowa (1781–1841)*, *op. cit.*, p. 50, 52.

įpėdiniu, Jundzilas tęsė jo veiklą[878]. Jis vertė Liono mokslininko ir kitų botanikų Lietuvos augalų aprašymus, kūrė botanikos teminologiją lenkų kalba[879]. Jundzilas 1791 m. paskelbė „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gamtoje augančių augalų aprašymą“ (*Opisanie roslin w Prowincji W.X. Litewskiego naturalnie rosących*), o 1811 m. – „Lietuvos augalų aprašymą pagal Linėjaus sistemą“ (*Opisanie roślin Litewskich, wedlug ukladu Linneusza*). Jis įsteigė botanikos katedrą Vilniaus universitete ir savo darbais gerokai patikslino Giliberťo „Flora Lithuanica“[880]. Anot gamtos mokslų istorikės Wandos Grębeckos, vokietis Janas Fryderyckas Wofgangas (1775–1859), buvęs Jundzilo botanikos studentas ir Vilniaus universiteto vaistininkystės profesorius, tyrinėdamas šalies augaliją irgi rėmėsi Giliberťo darbais[881].

Gamtos mylėtojas Gilibert'as domėjosi ir Lietuvos miškais, paliko aprašymą „Apie Lietuvos girias“, skaitytą 1784 m. Liono žemdirbystės draugijoje. Prancūzų gamtininkui patiko girios, kurios „užima ne mažiau kaip trečdalį šios didelės šalies ploto“, žmogaus sunkiai pasiekiamos. Juose gamtininkas ir filosofas gali rasti „unikalų ir naują primityvios gamtos vaizdą“. „Čia, vienatvės ir žiemų didingoje tyloje, atrodo, kad augmenija gyvena per amžius, vystosi, nebijo laiko ir graduoja jo eigą per epochas“. Bobruisko miške Gilibert'as rado augalų, kurie žinomi tik Alpėse ir Sibire[882]. Ir tai yra „šitų erdvių prieglaudų tyloje, kad įvairių laukinių žvėrių randa prieglaudą ir veisiasi toli nuo persekiojimų ir žmogaus beveik nepasiekiami. [883].

Tačiau nepaisant girių erdvės, žmogus netoli. Gamtininkas apgailestavo dėl girių niokojimo: „naikinanti žmogaus ranka, [žmogus] ištrypia miško paklotės dalį, daro neigiamą poveikį visų šitų gyvenančių būtybių santykiams“[884]. Gilibert'as minėjo: medžių syvų naudojimas; medžių šakas laužo; renka sakus, iš kurių gaminami terpentinas ir degutas, kamienai laužo likučiais juodinami (degutas naudotas laivų korpusui sandarinti, terpentinas – medicinoje). „Botanikos pradinėse pratybose“ jis aprašo:

> *Lietuvos miškuose yra stulbinamai daug nuo ugnies juoduojančių pušų kamienų, paaukotų medžio sakams gauti. Valstiečiai kirviu pašalina žievės pagrindą virš šaknų, medį apsupa šakomis ir padega. Iš įkaitusio kamieno išsiskiria daug*

878 Jundziłł St., *Pamiętniki* (wydal Kurpiel A.), *op. cit.*, 1905, p. 18; Jundziłł S. B., *Pamiętniki życia* (wyd. Kurpiel A.), *Archiwum do Dziejów Literatury i Oświaty w Polsce*, t. 13, 1914, Kraków : Polska Akademia Umiejętności, 1914, t. 13, p. 45–46.

879 Merkys A., „SB Jundzilo mokslinė ir pedagoginė veikla“, in: *Iš mokslų istorijos Lietuvoje*, I, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, Vilnius, 1960, p. 64.

880 Piročkinas A., Šidlauskas A., *op. cit.*, p. 206.

881 Grębecka W., *Wilno-Krzemieniec botaniczna Szkoła naukowa (1781–1841)*, p. 53.

882 „là, dans le silence auguste de la solitude et des hivers, la végétation semble survivre aux âges, se développer au travers des siècles, braver le temps et en graduer le cours, soit dans ses périodes les plus rapprochées, soit dans ses époques les plus éloignés“. Žr.: Gilibert J.-E., „Sur les forêts de Lituanie“, p. XL–XLVI.

883 *Ibid.*, p. XL–XLVI.

884 *Ibid.*, p. XL–XLVI.

dervos, kuri kaupiama ant medį supančio molingo dirvožemio sluoksnio. Kadangi pušys gana greitai auga, sėjasi pačios, o du trečdaliai Lietuvos teritorijos apaugę mišku, šis medis netausojamas. Žiemą šie kamienai nukertami ir supjaustomi šildymui[885].

Giliberťo pastebėjimus patvirtina Schulzo ir Coxeo liudijimai. Vokiečių keliautojui niokojimas yra tinginystės ir aplaidumo rezultatas:

Kai kur važiavau per dar degančius miškus ir krūmus, dėl kurių naikinimo niekas nesisielojo. Lietuvoje dažnai ištisas savaitės be jokios priežiūros dega ir virsta pelenais. Piemenys (kai sušąla) tingėdami pasirinkti sausų šakų, kurios geriau ir greičiau degtų, nerūpestingiausiai padega pirmą pasitaikiusį geriausią medį ir šildosi prie jo. Kam reikia anglių, padega vieną ar daugiau medžių, leidžia jiems sudegti, o liekanas susirenka.

Pasak Schulzo, miškai taip pat kenčia nuo švaistymo ir prekybininkų godumo:

Ne mažesnę žalą tiems puikiems miškams daro godūs pelno pirkliai. Nupjaunamas tik gražiausių medžių storgalys, dvylikos arba penkiolikos pėdų ilgio, o daugiau viskas pasilieka ir pūva. Keliuose kaimuose mačiau laukus ir daržus, aptvertus tvoromis, padarytomis iš tokių medžių viršūnių. Tie, kurie jas sunaudojo šiam tikslui, pasirodė man tokiame miškų ūkyje labai taupūs. Bet ką jūs pasakysite sužinoję, kad matydavau didžiulius medžius, gulinčius skersai kelio ir iškirstus tik tiek, kiek reikia vietos karietai pravažiuoti, o jų vainikai ir kelmai pūva neliesti[886].

Britas Coxe'as žalą taip pat aiškina ekonominėmis priežastimis:

Ankstesnieji keliautojai pastebėjo, kad miškai, per kuriuos veda mūsų kelias, retkarčiais užsidega nuo žaibo ar kitos gamtos sukeltos priežasties ir tada dega labai ilgai. Iš pradžių tikėjome tokiais pasakojamais manydami, kad jie realūs, nes daugelyje vietų matėme gaisrų pėdsakų, kurie užėmė didelius plotus. Bet kai apie juos paklausėme, mums paaiškino, kad valstiečiai, įpareigoti kasmet savo ponams pristatyti tam tikrą

885 „En Lithuanie on trouve dans les forêts une multitude étonnante de troncs de pin noircis par le feu, ce sont des arbres sacrifiés pour obtenir la résine; les paysans enlèvent avec la hache la base de l'écorce au-deſſus des racines, entourent l'arbre de branchages, y mettent le feu, le tronc échauffé fournit une grande quantité de poix que l'on ramasse sur une couche de terre argilleuse qui entoure l'arbre. Comme les pins croissent assez rapidement, qu'ils se sèment d'eux - mêmes, & que les deux tiers de la Lithuanie est en forêts, cet arbre n'est pas assez précieux pour le ménager; on abat en hiver ces troncs, & on les scie en tronçons pour le chauffage". Žr.: Gilibert J.-E., *Démonstrations élémentaires de botanique*, troisième édition, tome troisième, 1787, p. 464.

886 Jurginis J., Šidlauskas A., *op. cit.*, p. 106.

terpentino kiekį, padega gyvų, augančių pušų kelmus ir renka iš jų ištekantį skystį, nedaug galima pastebėti medžių be ugnies pėdsakų; kai kurie buvo visai juodi ir beveik virtę pelenais, kiti perpus sudegę, dar kiti gana smarkiai apdegę, bet dar gyvi ir augantys[887].

Būtent dėl ekonominių priežasčių tada įvestos miškų apsaugos taisyklės. Vertinant to meto miškotvarkos reglamentavimą reikėtų atsižvelgti į tai, kad iki 1764 m. miškai priklausė Valstybės iždo komisijai, o nuo 1764 m. – Ekonominei tarybai. 1769 m., jau tapęs LDK karališkųjų ekonomijų valdytoju, grafas Tyzenhauzas išleido instrukciją, reikalaujančią, kad vaitai (vietiniai pareigūnai) neleistų ganyti gyvulių jaunuolynuose, iškirstose biržėse. Taip pat drausta lupti jaunų liepaičių karnas ir ąžuoliukų žievę. 1770 m. Gardino ekonomijos instrukcijoje miškai atskirti nuo žemės. 1778 m. ATR valdovas karališku įsaku „Apie šilus ir miškus" nurodė kirsti tik brandžius medžius, o jaunus palikti augti. 1781 m. grafas Tyzenhauzas išleido instrukciją, siūlydamas išmatuoti miškus ir padalyti į keturias dalis, vieną paliekant atžalynui. Rūpindamasis ir gyvūnų apsauga karališkose ekonomijose Tyzenhauzas apribojo medžioklę ir padidino miškų apsaugos darbuotojų skaičių. 1771 m. priimtas įstatymas, draudžiantis karaliaus girių nuomininkams medžioti nuo rugpjūčio 24 iki kovo 1 d.[888].

Stebina Giliberťo nuomonė, kad medžiai LDK nelabai aukšti ir netinka laivų stiebams: „Neaukšti ąžuolai dėl nefunkcionalaus ilgio netinkami medinėms konstrukcijoms gaminti"[889]. Atrodo, keista žinant, kad LDK mediena buvo paklausi laivų statyboje. XVIII a. prekybos ir karybos požiūriais, mediena buvo geostrateginė žaliava, geriausios kokybės sakingi medžiai iš šiaurinės Europos buvo superkami Rygoje[890].

Kaip gydytojas ir botanikas, remdamasis savo stebėjimais Lione ir Gardino karališkoje medicinos mokykloje, Gilibert'as atkreipė dėmesį, kad LDK miškai stabdo epideminių ligų, kurios siaubia atvirus kraštus, plitimą[891]. Veikiausiai jis turėjo omenyje „miazmą" – užterštą orą, kuris neva sukelia ligas. „Miazmų" daugiau mieste, o tyras miško oras jų visai neturi[892]. Tiesa, miškuose, viensėdžiuose gyventojų tankis nedidelis, todėl epidemijos neplinta taip žaibiškai, kaip miestuose. XVIII antroje pusėje vis labiau suprasta oro įtaka sveikatai. Jean-Baptiste'as Moheau ir Antoine'as Montyonas,

---

887 Kiaupa Z., *op. cit.*, p. 151.

888 Isokas G., *Lietuvos girių ir medžioklės istorija*, 2006, p. 170, 175.

889 „Ils s'y acquièrent moins d'élévation, moins de grosseur qu'en Allemagne, les sapins n'y fournissent pas de hautes matures pour la marine; les chênes peu élevés n'offrent pas de bois de charpente d'un volume considérable."

890 Šie ištekliai sudarė nemažas LDK eksporto dalį. Pvz., 1775 m. mediena sudarė 18,6 proc. LDK eksporto prekių (tarkim, 1775 m. eksportas per Mėmelį buvo toks: 79 600 rąstų, 100 rąstų laivų stiebams). *Ibid.*, p. 167.

891 Gilibert J.-E., *Sur les forêts de Lituanie*, p. XL–XLVI.

892 „Miazmomis vadintos dalelės, nuodingi garai, kylantys iš aplinkos oro (dirvožemio, stovinčio vandens, pūvančių augalų ir gyvūnų), patenkantys į žmogaus kūną ir sukeliantys ligą". Žr.: Sakalauskaitė-Juodeikienė E., Kvaščevičius R., Jatužis D., „Neurochirurgijos ištakos XIX a. pradžios Vilniaus klinikose / Origins of neurosurgery in the beginning of the XIXth century in Vilnius clinics", in: *Lietuvos Chirurgija / Lithuanian Surgery*, 2018, 17 (3–4), p. 209.

vieni iš demografijos mokslų pirmtakų, 1768 m. darbe „Tyrimai ir pasvarstymai apie Prancūzijos gyventojus“ (*Recherches et considérations sur la population de la France*) vieną skyrių paskyrė tik orui (pranc. *De l'air*) ir įtakai gyventojų gerovei: „Jis yra pats reikalingiausias maistas žmogui gyventi, šio elemento nepriteklius ar perteklius, gerosios ar blogosios savybės ardo, modifikuoja ar silpnina žmogaus organizmą“[893]. 1785 m. Prancūzijos karališkoji medicinos draugija surengė konkursą, kuriuo siekta nustatyti, kokią naudą medicinai galėtų duoti nauji atradimai, susiję su grynu oru[894]. Vilniaus universiteto medicinos profesorius Nicolasas Regnier'as 1799 m. Edukacinės komisijos prašymu ieškodamas geriausios vietos klinikinei mokyklai, atkreipė dėmesį į oro kokybę[895]. Dabar žinome, kad epideminės ligos greičiau plinta ten, kur didelis gyventojų tankis.

Mokslinėje literatūroje buvo neigiamų stereotipų apie LDK oro kokybę, kaip galima spręsti pagal abato Richardo anksčiau paminėtą „Oro ir meteorologinių reiškinių gamtos istoriją“. Neva Lietuvoje, Žemaitijoje ir Kurše „oras yra grubus, atšiaurus ir nesveikas dėl drėgmės“. Autorius „žalingose šių provincijų oro savybėse“ net įžvelgė *Plico Polonico* ligos („kaltūno“) priežastis[896]. Ši nuomonė pakartota ir kitų autorių darbuose. Giliberťo pastebėjimai padėjo nugalėti stereotipus. Jis užbaigė Lietuvos girių aprašymus teigdamas, kad jas galima laikyti „erdviomis laboratorijomis“, kuriose formavosi organinė žemė, labiausiai tinkama augalijos vegetacijai[897].

Giliberťo aprašymuose pateikta daug įdomios, detalios medžiagos, iš kurios galima spręsti apie tuomečių miškų būklę ir patį gamtos tyrinėtoją. Gilibert'as aprašė girias kaip ekosistemą, atskleisdamas gamtos ir žmogaus sąveiką ir priklausomybę. Žmogus turi saugoti gamtą, nes ryšys yra abipusis. Tai labai progresyvios idėjos to meto kontekste, dabar Giliberťą vertintume kaip ekologą.

Dabar pažvelkime į jo pastebėjimus apie gyvūnus.

LDK zoologija

XVIII a. pasklido daug tikrovės neatitinkančių gandų apie Lenkijos ir Lietuvos gyvūniją. Netgi žymioji Buffono „Gamtos, bendroji ir atskiroji istorija“ (*Histoire naturelle, générale et particulière*) neišvengė klaidų, joje teigta, kad Lietuvoje esama baltųjų lokių[898]. O kai prancūzų gamtininkas Antoine'as Ferchaulťas de Réaumuras (1683–1757)

---

893 „Il est l'aliment le plus nécessaire à la subsistance de l'homme, & que la privation, ou l'éxuberance, les bonnes ou les mauvaises qualités de cet élément, détruisent, modifient, ou affoiblissent le corps humain“. Žr.: Moheau M., *Recherches et considérations sur la population de la France*, Livre II, *Des causes du progrès, ou de la décadence de la Population*, Paris: Moutard, 1768, p. 6.

894 Journal de Lyon, 28 septembre (N.20) 1785, p. 333.

895 VU MS, F. 2 DC 126, fol . 96.

896 „l'air est épais, grossier, & malsain, à cause de l'humidité qui y règne. [...] Il semble que c'est dans les qualités nuisibles de l'air de ces provinces que l'on doit chercher les causes de cette maladie singulière qui règne en Pologne & que l'on connoit sous le nom de *Plica Polonica*“. Žr.: Richard J., *op. cit.*, p. 472.

897 Gilibert J.-E., *Sur les forêts de Lituanie*, p. XL–XLVI.

898 Buffon G.-L., *Histoire naturelle*, tome huitième, Paris: imprimerie royale, MDCCLX, p. 249.

kreipėsi į Karūnos didiką maršalą Franciszeką Bielińskį (1683–1766) prašydamas išsiaiškinti, ar tikrai kregždės žiemoja ežerų dumble, maršalas pažadėjo atsilyginti žvejams, kurie suras dumble žiemojančių kregždžių[899]. Šie pavyzdžiai rodo, kad XVIII a. ATR fauna dar nepažinta, o spausdintų darbų negausu[900].

Gyvendamas Lietuvoje Gilibert'as galėjo tiesiogiai stebėti čia gyvenančią fauną. Į 1806 m. „Linėjaus gamtos sistemos santrauką" įtraukė ir savo pastebėjimus. Gilibert'as aprašė gyvūnus ir apibūdino jų gyvenamosios aplinkos poreikius. Pavyzdžiui, kad dėl gaisrų ir kitų priežasčių nykstančių miškų gyvūnai gali stokoti maisto, netekti jiems veistis tinkamų plotų. Dėl to verta panagrinėti, LDK gyvūniją jo akimis.

Taigi sužinome, kad Lietuvoje gyveno stirnos, lūšys, paprastieji svirbeliai (pranc. *jaseur de Bohême*), gandrai. Buvo labai paplitę kurtiniai[901], baltieji kiškiai[902], baltosios pelės rožiniais akiniais, t. y. ąžuolinės miegapelės (lot. *Eliomys quercinus*). Jas mažose dėžutėse, kurias slėpdavo savo liemenėse, mėgo auginti moterys. Gilibert'as pats tokių dėžučių turėjo[903]. Anot jo, Lietuvoje stirnos labiau paplitusios negu Prancūzijoje, jų galima pastebėti netgi pas gyventojus. Gilibert'as pats augino vieną, kurią rado dar labai jauną[904], ir kelias lapes[905]. Lietuvoje randama ir mažoji europinė ūdra[906], voverė skraiduolė (lot. *Sciurus volans*)[907]. Pas vieną lietuvių bajorą Gilibert'as matė stepinį švilpiką (lot. *Marmota bobak*), auginamą kaip naminį, nes natūraliomis sąlygomis šis gyvūnas Lietuvoje nesiveisia[908].

---

899 Daszkiewicz P., „De Guettard à Bory Saint-Vincent: La Lituanie et la Pologne dans la correspondance et les notes des naturalistes français", in: *Correspondances d'érudits aux XVIIIe et XIXe siècles, France, Pologne, Lituanie* (dir: de Palacio Marie-France), Rennes: Presses universitaires de Rennes, 2014, p. 137–138. Tada taip manyta tarp gamtininkų, pavyzdžiui, Linne'as: „Rudenį, artėjant šalčiams, kai sunkiau rasti vabzdžių ir maisto, kregždės ieško ežerų ir upių dugne" („Les hirondelles en automne, à l'approche du froid, lorsque les insectes & la nourriture viennent à leur manquer, cherchent un asyle au fond des lacs & des rivières". Žr.: Pulteney R., *Revue générale des écrits de Linné*, tome second, Londres-Paris, 1789, p. 280. Dar XIX a. prancūzų mokslininkas Cuvier'as manė, kad tai yra tiesa: „Labai gali būti, kad [kregždė] įsimiega žiemą ir net praleidžia šį sezoną pelkių dugne" („il paraît constant qu'elle s'engourdit pendant l'hiver, et même qu'elle passe cette saison au fond de l'eau des marais"). Žr.: Cuvier, *Le règne animal distribué d'après son organisation*, Paris, 1836, p. 132.

900 Daszkiewicz P. „La caille de Pologne et l'ours de Lituanie – la faune de Pologne dans l'œuvre de Buffon", in: *Annales du centre scientifique de l'académie polonaise des sciences à Paris*, *Buffon (1707–1788) et la Pologne: actes du colloque franco-polonais à l'occasion du 300e anniversaire de sa naissance*, Varsovie-Paris, 2007, p. 83.

901 Gilibert J.-E., *Histoire des plantes d'Europe*, tome second, Lyon, 1798, p. VII; Gilibert J.-E., *Le médecin naturaliste, ou observations de médecine d'histoire naturelle*, 1800, p. 293.

902 Gilibert J.-E., *Abrégé du système de la nature, de Linné, histoire des mammaires ou des quadrupèdes et cétacées,* 1806, p. 363.

903 Gilibert J.-E., *ibid.*, p. 321–322.

904 Gilibert J.-E., *ibid.*, p. 401.

905 Gilibert J.-E., *ibid.,* p. 190.

906 Gilibert J.-E., *ibid.*, p. 228.

907 Gilibert J.-E., *ibid.*, p. 350.

908 Gilibert J.-E., *ibid.*, p. 337.

J. F. Dubroca, Tėvo pokalbiai su vaikais apie gamtos istoriją, 1797 (*Entretiens d'un père avec ses enfants, sur l'histoire naturelle*).

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, RSS V-18-1-11145 VII lentele.

XVIII a. antroje pusėje populiarieji gamtos pažinimo veikalai tampa vis labiau paplitę.

Lietuvos mugėse buvo įprasta matyti daug dėmėtojo šeško (lot. *Mustella sarmatica*, arba *Vormela peregusna*)[909] ir ernio (lot. *Gulo gulo*) kailių. Ernio kailiai buvo panašūs į šilką, iš jų siūtos pirštinės ir ilgi puošnūs auliniai batai. Gilibert'as manė, kad šis gyvūnas veisiasi Lietuvoje, nes pagautą miške jauną ernį matė pas vietos bajorą. Apie barsukus (lot. *Meles meles*) gamtininkas rašė, kad 1777 m. birželio mėn. Gardine jam atnešė jauną kiškio dydžio barsuko patiną, kurį jis šešis mėnesius globojo. Barsukas labai prijunko, maitintas šaknimis, vaisiais, kaušiniais ir duona su sultiniu. Dienomis jis miegodavo, o beveik visą naktį būdavo budrus, atėjus pavasariui barsukas paspruko į mišką ir nebegrįžo[910].

909 Gilibert J.-E., *ibid.*, p. 236.

910 Gilibert J.-E., *ibid.*, p. 255–257.

Giliberťas plačiai rašė apie bebrus Lietuvoje[911] „Pastabose apie Lietuvos bebrus“ (*Observations sur les castors de Lithuanie*). Gardino karališkųjų ekonomijų žemėse palei kelias upes jis ilgai ieškojo, kur jie gyvena, nebijodamas ištisas valandas vandenyje „mirko iki juosmens diržo įbridęs į upę“. Drąsus gamtininkas surado bebrų buveines Nemuno upės rytinėje dalyje Ščorsuose (dab. *Щорсы*, Baltarusijoje)[912], Lietuvos pakanclerio Joakimo Liutauro Chreptavičiaus žemėse[913]. Jo liudijimu, per pusvalandį bebrai gali nugraužti aštuonių nykščių skersmens medį[914]. Gardine Giliberťui atnešė bebro patiną, kurį medžiotojas sugavo Nemune[915]. Mokslininkas vieną mėnesį jį laikė ir maitino: supykęs jis daužydavo uodega į parketą, kad būtų iš tolo girdimas, o „kai buvo sotus, jis linksminosi grauždamas kėdžių kojas […]“[916]. Pasak Giliberťo, lietuviai mielai valgo bebro mėsą, jis pats ragavo ir jam patiko[917]. Ypač skanios ant žarijų keptos kojos ir uodega, patiektos su skrudinta duona ir žolelėmis. Mėsa yra riebi ir išskirtinai aštraus skonio. Lietuvoje labai vertintas bebro kailis, kuris gerai sulaiko šilumą, iš jo siūti ilgų batų aulai. Mokslininkas rašė, kad šalyje randama juodųjų bebrų atmaina, jie didesni nei rudaplaukiai bebrai. Giliberťas pastebėjo, kad dar yra šviesių, margų pilkų ir rudoko atspalvio. Tačiau tokių aptinkama labai retai, nes jie medžiojami dėl kailio ir riebalinių liaukų, vadinamų sruogliais, išskyrų [*castoreum*], kurios naudotos medicinoje ir kosmetikoje. Gamtininkas pritarė nuomonei, kad Lietuvos bebrų sruoglių išskyros geresnės nei įvežamos iš Kanados[918].

Iš Giliberťo raštų sužinojome, kad bebrai buvo svarbūs Lietuvos ūkiui. Tad nekeista, kad juos saugojo LDK įstatymai. 1514 m. priimtas įstatymas, pagal kurį žemvaldžiai įpareigoti stebėti bebrų skaičių savo žemėse ir saugoti, kad per daug neišgaudytų[919]. O Lietuvos I statute (1529) skaitome: „Jeigu kas smurtu bebrus užmuštų arba kaip vagis išvogtų, toks turi smurtinę mokėti, ir kiek bebrų bus užmušęs, tai turi mokėti už rudąjį kapą grašių, o už juodąjį dvi kapas grašių“[920]. Pagal 1557 m. įstatymą kunigaikščiui bebrus galėjo gaudyti tik bebrų saugotojai. Kiekvienas sargybinis galėjo pasiimti po

911 Gilibert J.-E., *ibid*, p. 302, 307.

912 Giliberťas rašo *Chorze*. Čartoriskiai turėjo rūmus (dab. „Дворцово-парковый комплекс Хрептовичей“). Žr.: Gilibert J.-E., *ibid.*, p. 307.

913 Gilibert J.-E., *ibid.*, p. 306. Joakimas Liutauras Chreptavičius (1729–1812) – LDK pakancleris nuo 1773 m.

914 Gilibert J.-E., *ibid.*, p. 308.

915 Gilibert J.-E., *ibid.*, p. 304.

916 Gilibert J.-E., *ibid.*, p. 303.

917 Huberťas Vautrinas irgi minėjo, kad Lietuvoje bebrai valgomi. Jis pats matė ar skaitė Giliberťo aprašymą? Žr.: Vautrin H., *op. cit.*, p. 43.

918 Gilibert J.-E., *Abrégé du système de la nature, de Linné, histoire des mammaires ou des quadrupèdes et cétacées,*1806, p. 306, 310.

919 Pytasz-Kołodziejczyk A., „The aquatic resources of the royal lands in the Grand Duchy of Lithuania in times of the last Jagiellonians (in view of legal norms)“, in: *Open Political Science*; 2, p. 49.

920 Devintasis skyrius: Apie gaudymvietes, apie girias, apie drevinį medį, apie ežerus, apie bebrynus, apie apynynus, apie sakalų lizdus, Devintas straipsnis: Apie bebrynus, in: Gudavičius E., Valikonytė I. (sud.), *Statuta Lithuaniae, Pirmasis Lietuvos Statutas*, Vilnius: Artlora, 2014, p. 179.

vieną bebrą iš penkių sumedžiotųjų[921]. Dar 1828 m. baronas von Brinckenas, Lenkijos karalystės valstybinių miškų vyriausiasis saugotojas, pastebėjo, kad „senieji Lietuvos įstatymai" dar veikia, t. y. bebrus draudžiama gaudyti ir žudyti. Pasak jo XIII–XIV a. Lenkijos ir Lietuvos upių pakrantėse bebrai saugoti aptveriant užtvaromis ir prižiūrint paskirtiems sargams (lenk. *Urzędnicy bobrowi*)[922].

Gilibert'as rašė, kad lūšis reta Prancūzijos Alpėse, bet paplitusi didžiuosiuose Lietuvos miškuose. Gamtininkas manė, kad jų būtų daugiau, jeigu valstiečiai tiek daug nemedžiotų. O medžiota dėl vertingo kailio. 1778 m. Gilibert'as pradėjo auginti lūšiuką, kuris daugiausia laiko miegojo, tačiau būdamas 15 mėnesių jis nutraukė savo grandinę, papjovė visas vištas ir paspruko į mišką[923].

Reikšmingi prancūzų gamtininko pastebėjimai apie Gardino apylinkėse, Bobrovočinos miške, gyvenusius briedžius. 1776 m. sausį valdovo medžiotojai Gilibert'ui atsiuntė kelias. Gegužę atsiuntė dar du jauniklius, kurie buvo „ką tik atsivesti". 1780 m. liepą lankydamasis vienoje ekonomijoje Gilibert'as pats pastebėjo briedį, kuriam galėjo būti dveji metai[924].

Manyta, kad kulkos nepramuša briedžio odos, tačiau Gilibert'as pastebėjo, kad tai netiesa. Kaip jau rašyta, anksčiau buvo laikoma, jog ilgai bėgusius briedžius ištinka nuomaras (epilepsija). Todėl Lietuvoje beveik kiekvienuose namuose nuo nuomaro laikyti žiedai, kurių įtvare buvo briedžio rago arba kanopos gabaliukas. Pasak Gilibert'o, labai skani briedžio mėsa paruošiama žiemos pabaigoje pasūdant ir mirkant šaltame vandenyje. Mėsa pradedama ruošti gruodį: sudedama į kibirus su druska ir panardinama į vandenį. Kovą, kai kibirai ištraukiami iš vandens, mėsa būna raudona, švelni ir labai skani[925]. Dar paminėtina, kad Varšuvoje pas princesę Izabelą Čartoriską Gilibert'as matė šiaurinius elnius[926].

---

921 Pytasz-Kołodziejczyk A., *op. cit.*, p. 50.

922 Brincken J., *op. cit.*, p. 109.

923 Gilibert J.-E., *Abrégé du système de la nature, de Linné, histoire des mammaires ou des quadrupèdes et cétacées,* 1806, p. 207-208, 306, 310.

924 *Ibid*, p. 385–387.

925 Gilibert J.-E., *Le médecin naturaliste,* p. 390–391.

926 Gilibert J.-E., *Démonstrations élémentaires de botanique*, troisième édition, tome troisième, Lyon, 1787, p. 408

J. F. Dubroca, Tėvo pokalbiai su vaikais apie gamtos istoriją, 1797.
Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, RSS V-18-1-11145 VI lentele.

Gilibert'as rašė, kad Belovežo girioje gyvena kažkoks „laukinis jautis". Patinas suaugęs esąs stambesnis ir aukštesnis nei didžiausi Ukrainos ir Vengrijos jaučiai. Palyginęs stumbrą su karve iš Olandijos jis įsitikino, kad tai dvi skirtingos rūšys[927]. Šiuo požiūriu jis buvo pranašesnis už savo meto mokslininkus Linėjų ir Buffoną, kurie teigė, kad Lietuvos stumbras yra jaučio rūšis. Gilibert'as prisimena, kad dvi savaites iki Kalėdų valdovo medžiotojai pagavo du jaunus patinus ir dvi pateles, „garbanotus kaip avis"[928]. Patinai mirė, bandyta pripratinti pateles čiulpti karvės tešmenį, bet nepavyko.

927 Gilibert J.-E., *Abrégé du système de la nature, de Linné, histoire des mammaires ou des quadrupèdes et cétacées,* Lyon, 1806, p. 429.

928 Laiškas parašytas 1778 m. kovo 13 d. Vilniuje, nežinomas adresatas. ZZ, archiv, Ref: Ott, Gilibert, 2 r.

Tuomet ant žemo stalo, stumbrių galvos aukštyje, buvo pastatytos ožkos. Tačiau pavalgiusios patelės trenkdavo galva ožkai, kuri nuskrisdavo už kelių žingsnių. Ketvirtą mėnesį stumbrės buvo nujunkytos ir šertos miltais, maltomis avižomis[929].

Giliberťas pats rūpinosi viena labai jaukia patele: „Mano stumbrė parodė savo meilę švelniai laižydama mano ranką ir trindama galvą į mano krūtinę. Ją pašaukus ramiai prieidavo prie manęs“ [930]. Lankydamasis Gardine Williamas Coxe'as pats turėjo galimybę pamaitinti stumbrę[931]. Tačiau apskritai priartėjus svetimam žmogui stumbrė susierzindavo, trypdavo koja, grasindavo ragais. Vieną dieną vos nenužudė valstiečio, atėjusio jos pamaitinti, mat nebuvo dvylikamečio vaiko, kuris paprastai ją prižiūrėdavo. Auginant stumbrus neapsieinama be rizikos. Pasak Giliberťo, stumbrė nemėgo ryškių spalvų, įsižeisdavo ir supykdavo pamačiusi ką nors, apsirengusį raudonais drabužiais. Taip pat nemėgo karvių, ypač susierzindavo pamačiusi Giliberťo Olandijos karvę. Vieną dieną, kai ji priartėjo prie aptvaro, supykusi stumbrė perskrodė tvorą ir pabėgo, aplink skleisdama paniką. Tik vaikas sugebėjo ją sugrąžinti į aptvarą. Kai buvo nuspręsta stumbrę nugabenti į kitą karališkąją ekonomiją, prireikė dvidešimties vyrų palydos ir sunkaus lyno. Kai kurie pakeliui buvo nuversti[932].

Gamtininkas neturėjo progos stebėti gyvų stumbrų patinų, vieninteliai, kuriuos jis matė, buvo sumedžioti ir žiemą atvežti į Tyzenhauzo virtuvę Gardine. Lietuvoje tuo metu laisvėje gyveno dar keli. Stumbrai naudoti medicinai, drabužiams ir maistui. Lietuvoje jų mėsą sūdydavo ir laikydavo kibiruose vandenyje. Išvirta būdavo skani ir sveika. Pasak Giliberťo, anksčiau Lenkijos karaliai stumbrų mėsą dovanodavo imperatoriams[933]. Jis manė, kad kietą stumbro odą būtų galima panaudoti lengviesiems šarvams, puikiems batų puspadžiams ar apsiaustui. Savo straipsnyje „Pirmasis įvairialypis pastebėjimas apie jautį, stumbrą arba Lietuvos stumbrą“ (*Miscellanea observatio prima de bove, uro, seu de bisone Lithuanico*)[934] Giliberťas pateikė stumbrės aprašą, kuris gali būti laikomas pirmuoju moksliniu europinio stumbro (lot. *Bison bonasus*) aprašymu.

Giliberťas teikė informaciją apie stumbrų medžioklę. Ji galėjo būti privati arba organizuota miško valdytojo nurodymu. Per privačias medžiokles valstiečiai palenkdavo kokio nors medžio šaką, prie kuolo pritvirtindavo virvę su kilpa, kurios viduje padėdavo šieno kupetą. Ėdant šieną iš kupetos, gyvūno galva patekdavo į kilpą, o išsitiesusi medžio šaka užveržda vo kilpą. Kai medžioklę organizuodavo administracija, stumbrų pusiasalis būdavo aptveriamas tinklais, o medžioklei pasitelkti šunys. Šunų

929 Gilibert J.-E., *Abrégé du système de la nature, de Linné, histoire des mammaires ou des quadrupèdes et cétacées,* Lyon, 1806, p. 432.

930 *Ibid.*, p. 433.

931 Coxe W., *op. cit.*, p. 217.

932 „Ma bisonne marquoit son attachement en léchant la main avec un doux murmure, en frottant doucement sa tête contre la poitrine. Si je l'appelois, elle venoit à moi d'un air serein ; mais si un inconnu l'approchoit, elle s'irritoit, frappoit du pied, menaçoit des cornes en secouant sa crinière“. Žr.: Gilibert J.-E., *Abrégé du système de la nature, de Linné, histoire des mammaires ou des quadrupèdes et cétacées,* Lyon, 1806, p. 433.

933 *Ibid.*, p. 434–436.

934 Gilibert J.-E., *Exercitium botanicum*, p. 62–79.

persekiojami lokiai traukdavosi į pusiasalį ir atsiremdavo į tinklus. Priartėję medžiotojai lokius žudydavo ietimis. Be to, kartais būdavo įrengiamos žabais ir velėna užslėptos duobės, į kurias neatlaikę svorio įlūždavo sunkūs stumbrai. Taip buvo galima juos sugauti gyvus, tačiau vis tiek tekdavo užmušti, nes suaugusių stumbrų nepavykdavo prijaukinti[935]. 1752 m. sausio 27 d. Belovežo girioje ATR valdovas Augustas III (1733–1763) organizavo didžiulę medžioklę. Trys tūkstančiai valstiečių į užtvarą suvarė 42 stumbrus ir 18 briedžių. Iš palapinės užtvaro centre karalius ir karalienė šaudė į žvėris. Karalienė nušovė 20 stumbrų. Stanislovas Poniatovskis, matęs tas skerdynes, su liūdesiu aprašė savo „Memuaruose“[936].

Ilgame apraše „Pastabos apie Lietuvos lokius“ (*Observations sur les Ours de Lithuanie*), Gilibert'as rašė, kad šalyje gyvena dvi lokių atmainos: tamsaus ir rudo kailio. Mokslininkui atrodė, kad Lietuvoje gyvenę rudieji ir juodieji lokiai nebuvo mėsėdžiai, teigė, kad visi, kuriuos jis augino, labiau mėgo augalinį maistą. Norint sušerti mėsos likučius tekdavo juos maišyti su nemažu kiekiu duonos. Gilibert'as taip pat nurodė, kad senų medžių drevėse būta medaus, kurį lokiai labai mėgo. Medus (baltas kaip Narbono) buvo mėgstamiausias lokiukų maistas. Be to, pastebėjo, kad prijaukinti lokiai gerai sugyveno su kitais gyvūnais, pavyzdžiui, arkliais ir šunimis[937].

Gamtininkas kelerius metus augino abiejų lokių atstovus. Šiuos gyvūnus 1777 m. vasarį atnešė karališkųjų ekonomijų medžiotojai. Mažus lokiukus Gilibert'as laikė savo kabinete, maitino duonos minkštimu su pienu. „Jie buvo tokie meilūs, kad vos man atsisėdus prie rašomojo stalo, išlipdavo iš krepšio, užkeldavo priekines letenas ant stalo ir taip ištisomis valandomis stovėdavo“. Per dvejus metus abu lokiukai smarkiai ūgtelėjo. Jie buvo tokie jaukūs, kad žaisdavo su mažais vaikais[938].

Kai lokiai suaugo, grafas Tyzenhauzas nusprendė surengti medžioklę ponioms iš Varšuvos. Kadangi jie buvo prijaukinti, grafas nenumatė pavojų. Lokiai paleisti į tinklo tvora aptvertą mišką. Kitą dieną paleido šunų būrį. Kai šunys aptiko lokius, šie netikėtai įsiuto ir ėmė elgtis kaip laukiniai. Riaumodami pribėgo prie damų, kurios buvo ant arklių ir kurias tik medžiotojų išmanumas išgelbėjo[939].

---

935 Gilibert J.-E., *Abrégé du système de la nature, de Linné, histoire des mammaires ou des quadrupèdes et cétacées,* 1806, p. 437–438.

936 Isokas G., *op. cit.*, p. 177.

937 Gilibert J.-E., *Abrégé du système de la nature, de Linné, histoire des mammaires ou des quadrupèdes et cétacées,* Lyon, 1806, p. 244.

938 „Ils furent en peu de jours si privés, qu'aussitôt que nous étions assis auprès de notre bureau, ils quittoient leur panier, venoient à nous, se dressoient sur leurs pieds de derrière, et appuyant une de leurs pattes de devant, ils restoient dans cette attitude des heures entières“. *Ibid.*, p. 244.

939 *Ibid.*, p. 243–244.

Dubroca J. F., Tėvo pokalbiai su vaikais apie gamtos istoriją, 1797.
Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, RSS V-18-1-11145 III lentele.

Lietuvoje lokiai medžioti įvairiai. Paprasčiausias būdas – netoli nuo vietos, kur gyvena lokys, iškastą duobę uždengti sausomis ir sulaužytomis šakomis, uždengti žole, ant viršaus padėti medaus. Priviliotas lokys ateina, nuo svorio šakos lūžta ir jis įkrenta į duobę. Kitas medžioklės būdas buvo toks: aptikus lokį, vieta aptveriama tinklais ir kas 15–20 pėdų išsirikiuoja valstiečiai su ietimis. Anksti ryte prasideda medžioklė su septyniais aštuoniais dideliais danų veislės šunimis, kurie persekioja lokį. Išsigandęs lokys bėga ir įsipainioja į tinklus, tada valstiečiai jį užbado ietimis. Tačiau neretai nutikdavo taip, kad pastebėjęs tinklą lokys apsigręždavo ir puldavo šunis[940].

Galiausiai Gilibert'as pastebėjo, kad lokių kailius (meškenas) žiemą dėvėdavo

940 *Ibid.*, p. 245–246.

(karietų) važnyčiotojai ir kiti tarnai. Žiemą aukštuomenės namuose lokio kailiais dengdavo lovas, krėslus, o vasarą klodavo prie lovos. Lankydamasis pas turtingus Lietuvos dvarininkus Gilibert'as pastebėjo baltųjų lokių kailius, atvežtus iš Šiaurės Europos, nes Lietuvoje jų nebuvo. Mokslininkas nurodė, kad ypač mėgstamos buvo ant laužo keptos lokių kojos, patiekiamos su pipirais, druska, žolelėmis ir skrudinta duona[941].

Pasakodamas apie lokius Gilibert'as minėjo ir 1661 m. surastą jauną lietuvį, kurį užaugino meška[942]. Tas *lokio vaikas* tapo legenda ir turbūt žymiausias lietuviu XVII–XVIII a. Prancūzijoje. Pirmą kartą šis nutikimas aprašytas 1663 m. laikraštyje „Įspūdingos naujienos" (*Nouvelles extraordinaires*). 1664 m. prancūzų laikraštyje „Laikraštis" (*La Gazette*) taip pat skelbta dėmesį patraukianti žinutė apie meškos užaugintą žmogaus vaiką, rastą „netoli Kauno, Lietuvoje"[943]. 1665 m. Jean-Nicolas de Parivalis savo knygoje „*Šio geležinio amžiaus istorijos santrauka*" (*Abrégé de l'histoire de ce siècle de fer*) minėjo, kad Vilniaus vyskupas, dalyvaudamas meškų medžioklėje, miške surado berniuką. Jis elgėsi kaip lokiukas, jam buvo aštuoneri arba devyneri metai, vaikščiojo keturpėsčias ir gerai bendravo su meškomis. Manyta, kad vaiką užaugino meškos[944]. Dubois de Jancigny anksčiau minėtoje „Esė apie Lenkijos grožio literatūrą" rašė apie škotų gydytoją Bernard'ą O'Connorą, paskirtą Jono Sobieskio vyriausiuoju gydytoju. Veikale „Lenkijos istorija" (*The History of Poland*, 1698) gydytojas rašė, kad būdamas Lenkijoje girdėjo, kad ATR, ypač Lietuvoje, vaikus dažnai užaugindavo lokiai. O'Connorui dar lankantis ATR (1694–1695) pasakota, kad vienas toks vaikas yra vienuolyne. Jam apie dešimt metų, vaikšto keturiomis[945]. O škotų gydytojo veikalas dar labiau išgarsino šį nutikimą Vakarų Europoje. Prancūzų filosofas Étienne'as Bonnotas de Condillacas[946] „Traktato apie jusles" (*Traité des sensations*, 1754)[947] septintame skyriuje, pavadintame „Lietuvos miškuose surastas žmogus" (*Un homme trouvé dans les forêts de Lithuanie*) perpasakojo istoriją apie Lietuvos miške rastą vaiką, kuris gyveno kaip lokys, neturėjo proto, vaikščiojo ant delnų ir kojų, nekalbėjo ir bendravo tik nežmogiškais garsais. Vėliau, XVIII a., garsiame veikale „Kalba apie žmonių nelygybės kilmę ir pagrindus" (1755) savo argumentacijai pagrįsti Rousseau citavo Condillacą[948].

---

941 *Ibid.*, p. 245, 247.

942 *Ibid.*, p. 247.

943 Kamuntavičius R., *Lietuvos įvaidžio stereotipai italų ir prancūzų XVI–XVII a. literatūroje*: daktaro disertacija, VDU, 2002, p. 48.

944 Parival I. N. de, *Abrégé de l'histoire de ce siècle de fer, troisième partie*, Bruxelles, 1665, p. 654- 655.

945 Dubois de Jancigny J.-B., *Essai sur l'histoire littéraire de Pologne*, Berlin: chez G J Decker, Imprimeur du Roi, 1778, p. 316, 332.

946 Étienne Bonnot de Condillac (1714–1780) – prancūzų filosofas, ekonomistas. Domėjosi edukacijos problemomis ir ypač daug nuveikė psichologijos srityje. ATR Edukacinės komisijos Vadovėlių rengimo draugijos prašymu parašė logikos vadovėlį.

947 Condillac, Chapitre VII: *D'un homme trouvé dans les forêts de Lithuanie*, *Traité des sensations*, in: *Œuvres complètes de Condillac*, tome III, Paris: Lecointe & Durey, 1821.

948 Dar pridėkim, kad XIX a. prancūzų rašytojas Prosperas Mérimée rašė novelę *Lokys* (1869), kuri perėmė Lietuvos legendą. Žr.: „Lietuviškas Merimee Lokio koloritas": Vaičiulėnaitė-Kašelionienė N., *Lietuvos įvaizdis prancūzų literatūroje: vienos barbarystės istorija*, Vilnius : Edukologija, 2011, p. 263–286.

Lietuvoje būta ir kupranugarių (vienkupris kupranugaris, lot. *Camelus dromedarius*). Pastebėtina, kad Gilibert'as (kaip Buffonas) dažnai vartojo terminus „kupranugaris" (*kamelis*) ir „viennugaris"[949] kaip sinonimus. Yra nemažai liudijimų, kad ATR išgarsėjo kaip šalis, kurioje auginami kupranugariai, gauti karo su turkais metu arba įsigyti iš Rytų prekiautojų. Jie buvo mėgstama dovana, pavyzdžiui, valdovui Henrikui Valua (1551–1589) jų padovanojo. Žinoma, kad kupranugariai auginti Drezdene[950].

Kunigaikštis Adomas Kazimieras Čartoriskis (1734–1823) pats visada keliaudavo su keturiolika kupranugarių, kurie nešė bagažą. Jie buvo švelnūs ir klusnūs, kailis buvo pilkas kaip pelės. Šie buvę trečios kartos, kilusios iš arabų viennugarių, kuriuos į Lietuvą atsivežė kunigaikštis. 1782 m. Gilibert'as pasitelkė kunigaikščio viennugarius savo zoologijos paskaitoms Vilniaus universitete. Į paskaitas jie atvyko iš kunigaikščio valdų, esančių trisdešimt lygų nuo Vilniaus, sausio mėnesį, kai buvo dvidešimt laipsnių šalčio. Penkiolika dienų jie gyveno prastoje arklidėje. Atsitiko taip, kad viennugarių išsigandę arkliai nutraukė pavadžius ir pabėgo. Galima įsivaizduoti, kaip Vilniaus gyventojams ir studentams turėjo būti įdomu matyti tokius gyvūnus. Gilibert'as buvo taip susižavėjęs kupranugariais, kad stebėjosi, kodėl tokių naudingų gyvūnų dar neatvežta į Prancūziją[951].

Apie žalčius ir gyvates, kaip su Lietuva susijusius gyvūnus, dėmesingasis Gilibert'as nieko nerašė. Tačiau šimtmečiu anksčiau Pierre'as Davity's ir Jean-Baptiste'as de Rocolles'as „Europos bendrajame apraše" (*Description générale de l'Europe*, 1660) rašė:

> *Lietuvoje ir Žemaitijoje yra tokių [žmonių], kurie garbina gyvates, savo kalba vadinamas „Gwoittes", jas laiko savo namuose, turi savo kunigus, kurie tam tikru metų laiku sušaukia jas maldomis, kad ateitų paragauti mėsos, kurios yra ant stalo. Tada šios gyvatės šliaužia per baltą staltiesę ir susirango ant stalo. Paragavusios visų mėsos patiekalų, jos atsitraukia. O tada visi valgo su apetitu, tikėdami, kad bus laimingi visus metus. Bet jeigu gyvatės nepasirodo ar neparagauja mėsos, jie mano, kad jiems gresia nelaimės*[952].

949 „Vienkupris kupranugaris ir kupranugaris nenurodo dviejų skirtingų rūšių, o tik nurodo dvi skirtingas kupranugario rases". „Dromadaire et Chameau, ne désignent pas deux espèces différentes, mais indiquent seulement deux races distinctes et subsistantes de temps immémorial dans l'espèce du Chameau". Žr.: Buffon G.-L.,*Histoire naturelle générale et particulière*, nouvelle édition, tome troisième, sixième partie, 1773, p. 359.

950 Daszkiewicz P., „La caille de Pologne et l'ours de Lituanie", *op. cit.*, p. 83

951 Gilibert J.-E., *Abrégé du système de la nature, de Linné, histoire des mammaires ou des quadrupèdes et cétacées,* 1806, p. 374–375.

952 „Il y a mesme en Lithuanie & Samogitie plusieurs qui adorent des serpens, nommez en leur langue Gwoittes, & les tiennent en leurs maisons, ayans leurs Prestres qui les appellent en certain temps de l'année avec quelques prières, afin qu'ils viennent goûter des viandes qui sont sur la table. Lors ces serpens montent par la nape blanche, & se mettent sur la table; puis ayant gousté de chaque viande se retirent; & lors les hommes mangent de bon cœur, estimans qu'ils seront heureux toute l'année. Mais si les serpens ne viennent ou ne tâtent des viandes, ils croyent qu'ils sont menacez de quelque malheur". Žr.: Davity P., Rocoles J.-B. de, *Description générale de l'Europe*, quatrième partie du monde, tome III, 1660, Paris : chez Denys Bechet et Louis Billaine, p. 642.

Po šimtmečio, 1770 m., Jean-François'as de la Croix savo „Religinių kultų istoriniame žodyne" (*Dictionnaire historique des cultes religieux*) rašė, kad Lietuvos valstiečiai išsaugojo tam tikrus šios tradicijos pėdsakus[953]. 1775 m. kitas prancūzas markizas de Caracciolis rašė: „Stabmeldystė iki X a. buvo pagrindinė lenkų religija[954]. Jie ypač garbino gyvates. To pėdsakų dar galima pamatyti Žemaitijoje, kur jaučiamas tam tikras švelnumas šiems ropliams. Įprasta, kad valstiečiai juos įsileidžia į namus ir leidžia pasisotinti kartu su savo vaikais"[955].

Pažymėtina, kad Gilibert'as ne tik skrosdavo žmones, bet ir gyvūnus. Šiam tikslui ištisus metus medžiotojai aprūpindavo gamtininką gyvūnais: „Bobakės dar neturiu, nors turiu kelis medžiotojus, kurie visus metus medžioja už mano (anatomijos) amfiteatrą", – rašė jis adresatui[956]. Kai 1776 metų spalį atvežė įvairių gyvūnų[957], Gilibert'as savo draugui Viteť ui rašė apie du taurus: „Juos nusiunčiau į Gardiną, jei mirs, juos išskrosiu"[958].

Uolus gamtininkas dar prisiminė, kad 1776 m. liepos 7 d., negalėdamas tęsti botanikos tyrimų, nes sirgo ir turėjo likti kambaryje, nuoboduliui išsklaidyti nusprendė išskrosti apie dvidešimt Lietuvoje labai paplitusių vėžlių:

> *Kad šią vasarą mano skalpeliai nesurūdytų, išnaudojau lietingas dienas, dėl kurių turėjau nutraukti žolelių rinkimą ir stebėjimus sode, ir išskrodžiau apie dvidešimt vėžlių. Ėmiau tirti jų anatomiją, atlikau labai daug fiziologinių eksperimentų. Šiems varliagyviams būdingas dirglumas. Galiu tai įrodyti šimtu eksperimentų. Labai nedaug šio gyvūno raumenų leido man atlikti kelis naujus stebėjimus. Turėjau malonumą pamatyti, kaip visiškai išpjaustyti jie vis dar veikia*[959].

Dvidešimt vėžlių gali atrodyti daug, bet per kitą šimtmetį Vilniaus universiteto profesorius Louis'as Henri's Bojanus'as (1776–1827) tirdamas Europos vėžlius (rezultatai pateikti jo garsiajame darbe „Europos vėžlio anatomija" (*Anatome testudinis Europae*,

953 De la Croix J.-Fr., *Dictionnaire historique des cultes religieux établis dans le monde depuis son origine jusqu'à présent*, tome troisième, Paris: chez Vincent, 1770, p. 145.

954 Prisiminkime, kad užsienyje Lenkija apibūdino arba šią šalį, arba visą ATR.

955 „L'idolâtrerie jusqu'au dixième siècle fut la Religion dominante des Polonois. Ils adorèrent surtout les serpents, et l'on en voit encore des traces dans la Samogitie, où l'on a encore une espèce de tendresse et de respect pour ces reptiles. Il est assez ordinaire de voir des paysans qui leur donnent entrée dans leurs chaumières, et qui les laissent paisiblement manger avec leurs enfans". Žr.: Caraccioli, *La Pologne, telle qu'elle a été, telle qu'elle est, telle qu'elle sera*. Varsovie, Poitiers, 1775, p. 18–19.

956 „Je n'ai pas eu encor le bobake, quoique j'ai plusieurs veneurs qui chassent toute l'année pour mon amphithéâtre si je l'ai, je vous en ferrai part; quant aux genres des mustella sovices? que vous demandés, je m'en occuperai". Gilibert'o laiškas parašytas 1778 m. kovo 13 d. ZZ, archiv, Ref: Ott, Gilibert, 2 r, Ref: Ott, Gilibert, 2 r , nežinomas adresatas.

957 Gilibert'o laiškas (kopija) Viteť ui, parašytas 1776 m. spalio 6 d., VU RS, F 26–2765, fol 2 v.

958 „je les ai envoyés à Grodno pour les élever, s'ils meurent je les disséquerai". *Ibid.*, fol 2 v.

959 „Le 7 juillet 1776, ne pouvant continuer mes recherches sur la botanique, vu que j'étais retenu dans la chambre par maladie, je m'avisai, pour dissiper l'ennui, de disséquer quelques tortues terrestres très communes en Lithuanie. Žr.: Gilibert J.-E., *Le médecin naturaliste,* p. 290.

1819)[960], išskrodė apie 500 individų[961]. Tokie bandymai dabar gali atrodyti keisti, tačiau tada neatrodė. Be to, ribų tarp skirtingų mokslų šakų nebuvo. Anatominiai, medicininiai pastebėjimai galėjo net pagrįsti politines teorijas. Pavyzdys galėtų būti Charles'o de Montesquieu „klimato teorija", pagal kurią klimatas veikia tautų charakterį. Bet mažai žinoma, kad jis šią teoriją pagrindė avies liežuvio skrodimo, kurį pats atliko, rezultatais. Jis detaliai pasakoja apie šį tyrimą savo žymiajame traktate „Apie įstatymų dvasią" (*De l'Esprit des lois*, 1748). Remdamasis savo žiniomis apie LDK gamtą ir fauną Gilibert'as samprotavo, kaip klimatas ir aplinka veikia gyvūnų savybes ir net fiziologiją. Apie gyvūnų kailius jis rašė:

> *Galima konstatuoti, kad kuo atšiauresnis klimatas, tuo tankesnė giria ir tuo gausiau maitina laukinius gyvūnus. Gyvūnams kailis tarnauja tarsi drabužis, saugantis nuo atšiauraus klimato. Kuo jis šaltesnis, tuo tankesnis gyvūnų kailis. Šis gamtos dėsnis puikiai veikia. Bebro, ūdros, lapės, vilko, lūšies, lokio, gyvenančių Šiaurėje, kailio plaukas [vilna] yra ilgesnis, gražesnis, tankesnis ir švelnesnis negu tų pačių gyvūnų, gyvenančių šiltesnio klimato šalyse*[962].

Tokius gyvenamosios aplinkos ir gyvūnų ypatumų ryšius taip pat pastebėjo gamtininkas Buffonas savo „Gamtos istorijoje"[963] ir žemės ūkio tyrinėtojas škotas Jamesas Andersonas (1739–1808) veikale „Žemės ūkis ir kaimo reikalai" (*Agriculture and rural affairs*, 1772)[964]. Užbaigdami šį Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės faunos aprašymą, pridurkime, kad iš susirašinėjimo žinoma, jog Gilibert'as tyrė LDK paukščius, tačiau apie tai pėdsakų nėra[965].

Gamtos mokslų dėstymas ATR Prof. Gilibert'ui išvykus

Išvykęs iš Lietuvos į Prancūziją, Gilibert'as pasiėmė kelis „Flora Lithuanica" egzempliorius[966]. Vilniuje leidinys buvo išmestas iš universiteto bibliotekos lentynų ir atiduotas Vingio tabako fabrikui. Gilibert'o studentas Stanislovas Jundzilas, nubėgęs į

960 Daszkiewicz P., Edel Ph., *Louis Henri Bojanus*, Strasbourg: Vent d'Est, 2015, p. 40.

961 Montesquieu, *Apie įstatymų dvasią*, vertė: V. Malinauskienė, Vilnius: Mintis, 1984, Keturiolika knyga: Apie įstatymus ir jų santykį su klimato savybėmis, II, p. 237–238.

962 Gilibert J.-E., „Sur les forêts de Lituanie", p. XL–XLVI.

963 Buffon G.-L., *Histoire naturelle*, tome cinquième, quatrième partie, 1755, p. 207.

964 Anderson J., *Agriculture and rural affairs*, volume second, Edinburgh, 1777, p. 89–91.

965 Gilibert'o laiškas von Jacquinui, parašytas Gardine 1781 m. vasario 4 d. UU "Dörfler: to specificerade mottagare", R1.

966 Natkevičaitė-Ivanauskienė M., p. 7.

tabako gamyklą išpirko penkis „Flora Lithuanica“ egzempliorius[967]. Botanikas ir kunigas Jundzilas taip aiškina jėzuitų panieką Giliberťo darbams:

> *Čia gryna ir nekalta Flora už lyties žieduose paskelbimą begėdiškumu apkaltinta. Čia geognostiniai tyrinėjimai apie kalnų sudėtį ir uolienų sluoksnių senumą bedievišku atskalumu vadinti. Čia gerbiami nežinomų ligi tol Lietuvoje gamtos mokslų profesoriai, Giliberťas ir Forsteris, pirmas kaip tuščiai vargstąs dėl beverčių smulkmenų išjuoktas, antras kaip pakertąs krikščionių tikėjimo pagrindus kaltintas*[968].

Stanislovas Bonifacas Jundzilas (1761-1847). Dailininkas Jan Rustem (1762-1835). Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. Viešai prieinama.

Ne visiems Vilniaus universiteto jėzuitų profesoriams patiko Giliberťo darbas. Jiems atrodė, kad tai prieštaravo Biblijos tiesoms. Tačiau verta pažymėti, kad visgi Jėzuitų ordinas buvo svarbus ugdant ATR jaunimą. Pažymėtina, jog iki Edukacinės komisijos įsteigimo, be Vilniaus universiteto ir penkiasdešimt septynių gimnazijų, Jėzuitų ordinas buvo didžiausia lavinimo institucija Respublikoje. Valdovas, norėdamas įgyvendinti ugdymo reformas visos šalies mastu ir atsižvelgdamas į tai, kad

967 „Dzieło jego [Gilibert]: Flora lithuanica inchoata, na wstyd wieku naszego a na u cechowanie ciemności jezuickiej z księgarni akademickiej, jako na nic niezdatne, wyrzucone, i na uwijanie tabaki do fabryki w Zakrecie wtedy założonej, przedajne zostało. Ślad nawet jego w kraju by nie został, gdybym był pięciu egzemplarzy całkowitych dla siebie i różnych bibliotek pijarskich nie zakupił“. Žr.: Jundziłł S., *Pamiętniki*, 1905, p. 14.

968 Natkevičaitė-Ivanauskienė M., p. 4.

intelektualųjį elitą sudarė dvasininkai, nusprendė ieškoti kompetentingų dėstytojų būtent tarp jėzuitų. Laiške Saint-Saphorinui, Danijos atstovui Varšuvoje, rašė: „Aš naudojuosi jėzuitų pagalba, norėdamas išvaduoti Tautą iš barbarijos“. Stanislovas Augustas 1764 m., karalius paskyrė jėzuitą Martyną Počobutą vadovauti Vilniaus universiteto observatorijai[969]. Vėliau paprašė jėzuito Karolio Wyrwicziaus (1717–1893) rašyti darbą, kuriuo palygintos įvairios pasaulio politinės sistemos. Šis 1768 m. išleistas veikalas sukėlė didžiulį entuziazmą[970].

Nepaisant to, progresyvios į Vilniaus universitetą iš užsienio atvykusių mokslininkų mintys sulaukė vietinių mokslininkų pasipriešinimo. Panašiai, kaip Gilibert'ui, nutiko italų gydytojui Stefano'ui Bisio, kurio pasiūlyti nauji gydymo metodai ne visiems vietiniams patiko. Dėl šios priežasties 1773 m. vyskupas Ignotas Masalskis (1726–1794) savo vyskupystėje platino parengtą tekstą, ginantį gydytojus ir išreiškiantį apgailestavimą, kad jau praeityje ne kartą gabūs gydytojai buvo priversti palikti Lietuvą[971].

Tik 1785 m., beveik po dvejų metų, kai Gilibert'as išvyko, Vilniaus universitetui pavyko surasti gamtininką, kuris vadovautų gamtos istorijos katedrai ir botanikos sodui. Tai Georgas Forsteris, bet 1787 m. jis paliko šias pareigas, nes įsipareigojo su Rusija plaukti į naują kelionę pietų jūrose[972]. Išvykus nerado, kas jį pakeistų. Pagaliau 1792 m. jaunas Vienos gydytojas Ferdinandas Spitznagelis (1760–1826) perėmė katedrą. Tačiau užsiėmęs gydymu ir įtrauktas į ginčą su Vilniaus „cirulnikų“ cechu, jis negalėjo daug laiko skirti gamtos mokslui[973]. 1802 m. gamtos mokslų katedra buvo perkelta į praktinės medicinos katedrą[974].

Gilibert'ui išvykus Vadovėlių rengimo draugija prašė kunigo Jano Krzystofo Kluko ir Vilniaus universiteto profesoriaus Jaśkiewicziaus parašyti botanikos vadovėlį. Klukas parašė vadovėlį pagal profesoriaus planą, jis išleistas 1785 m.[975]. Klukas norėjo klasifikuoti pagal Linėjaus sistemą, bet Jaśkiewiczius reikalaujant naudota nyderlandų botaniko Adriano Van Royeno (1727–1799) klasifikacijos sistema su keliais pakeitimais. Vadovėlis tuo metu gerai įvertintas.

Po kelerių metų, kai išvyko Gilibert'as, botanikos sodas Medicinos kolegijos kieme Pilies gatvėje buvo apleistas, šiltnamis pradėjo griūti. Didesnis žemės sklypas nupirktas Forsterio Sereikiškėse[976]. Tačiau vokiečių gamtininkui buvo aiškiai pabrėžta, kad auginami augalai turi tarnauti praktiniam pritaikymui, o ne žinioms plėsti:

---

969 Zamoyski A., *op. cit.*, p. 134, 137, 215.

970 Wyrwicz K., *Geografia Czasów Teraźnieyszych Albo Opisanie Naturalne y Polityczne Królestw, Państw, Stanów wszelakich, ich rządu, praw, rzemiosł, handlu, przemysłu, przymiotów, obyczajów*, Warszawa: w Drukarni J.K.Mci y Rzeczypospolitey in Collegio Soc. Jesu, 1768. Žr.: Zamoyski A., *op. cit.*, p. 135.

971 Ramonaitė M., „The career of the doctor of medicine and philosophy Stefano Lorenzo Bisio in the Grand Duchy of Lithuania“, in: *Lithuanian historical studies*, 2017, 21, p. 45.

972 Jobert A., *op. cit.*, p. 258.

973 Merkys A., „Botanikos ir žemės ūkio mokslų raida Vilniaus Universitete XVIII–XIX a.“, p. 53.

974 Jobert A., *op. cit.*, p. 259.

975 Jobert A., *ibid.*, p. 297.

976 Merkys A., „SB Jundzilo mokslinė ir pedagoginė veikla“, p. 69.

Perkeltas į Vilnių, botanikos sodas susispaudė mažame žemės lopinėlyje prie Medicinos kolegijos, tačiau šio sodo visiškai pakaks biologijos demonstracijoms, nes noriu Jums pridurti, kad Edukacinės komisijos tikslas nėra suteikti jaunimui išsamių ir plačių mokslo žinių, jis apsiriboja tomis žiniomis, kurios būtinos, norint sėkmingai darbuotis tėvynės labui ir gerovei. Taigi, kaip matote, egzotiški augalai, kurie tik puošia sodą, čia nebus reikalingi, iš jų jokios naudos ir jie negalės būti kaip reikiant prižiūrimi. Jūs galėsite remtis šio krašto ir tos pačios klimatinės juostos kaimynų kraštų augalais[977].

Akivaizdu, kad laiško autorius nežinojo, jog egzotiniai augalai taip pat gali būti praktiškai pritaikomi, ypač medicinoje. Jundzilas įkūrė naują sodą[978] Sereikiškėse 1792 m.[979]. Vėliau gyvenęs Adomas Mickevičius kūrinyje „Ponas Tadas" (*Pan Tadeusz*, 1834) įtraukė botanikos sodo augalus Lietuvos miškų grožiui ir įvairovei perteikti[980].

Dėl zoologijos vadovėlių rengimo draugija irgi kreipėsi į kunigą Kluką, kuris 1779–1780 m. parašė didžiulį darbą apie gyvūnus. Tačiau skubotai parašytas vadovėlis nepatiko draugijai, o dėstytojai buvo nepasiruošę. Zoologijos dėstymas nutrauktas. Reikėjo palaukti, kol komisija kreipsis į Pawełą Czenpińskį (1755–1793), kuris apgynė zoologijos srities disertaciją. 1789 m. publikuota jo „Zoologija arba gyvūnų aprašymas, valstybinėms mokykloms" (*Zoologia Czyli Zwierzętopismo, dla Szkoł Narodowych*). Nors knyga buvo gana išsami, pažymėta, kad trūksta žinių apie vietinę fauną (pvz., švilpiką, bebrą)[981].

Iš tiesų Giliberťo išvykimas buvo didelė netektis Vilniaus universitetui, kur gamtos mokslas buvo ką tik įsitvirtinęs[982]. Tiesa, dėl jo profesionalumo ir daugybės kontaktų ne tik Vilniaus universiteto botanikos tyrimai tapo žinomi Europoje[983], bet ir apskritai LDK. Pasak istoriko Zigmanto Kiaupos, Giliberťas buvo vienas iš mokslininkų, kurių „darbai išvedė universitetą į Europos mokslo pasaulį"[984]. G. Forsterio požiūriu, jeigu būtų ilgiau dėstęs Vilniaus universitete, Giliberťas tikriausiai būtų apdovanotas Stanislovo ordinu (įsteigtas 1765 m. gegužės 7 d. Lenkijos šventojo globėjo garbei) [985].

---

977 J. B. Čempinskio laiškas G. Forsteriui, rašytas 1784 m. sausio 28 d., in: *Vilniaus miesto istorijos dokumentai: Vilniaus miesto istorijos skaitinių chrestomatija*: mokymo priemonė (sud. E. Manelis, R. Samavičius), Vilnius: Vilniaus knyga. 2003, p. 210. Žr.: Pšibilskis V., (atsakomasis redaktorius), *Alma Mater Vilnensis: Vilniaus universiteto turtai istorijos skersvėjuose (XVI-XXI amžiai)*, Vilnius: Vilniaus Lniversiteto Leidykla, 2016, p. 148.

978 Kopaczewski Wl., *La Pologne et la science française*, Paris-Varsovie: Polska akademia nauk, 2018, p. 39.

979 Kiaupa Z., *op. cit.*, p. 534.

980 Mickevičius A., *Eileraščiai poemos*, trečia knyga, Vilnius: Vaga, 1987, p. 492–493. Žr. Priedus.

981 Jobert A., *op. cit.*, p. 298, 301.

982 „This was a great loss for Vilnius University, where the nature studies had just been started". Žr.: Skridaila A., Žilinskaitė S., Shiyan N., *op. cit.*, p. 113.

983 Daszkiewicz P., *Polityka i przyroda*, Warszawa: Neriton, 1995, p. 19.

984 Kiaupa Z., *op. cit.*, p. 536.

985 *Georgo Forsterio laiškai iš Vilniaus*, *op. cit.*, p. 96, išnaša n. 19.

Johann Georg Adam Forster (1754-1794). Dailininkas Johann Tischbein (1751-1829). Viešai prieinama.

Vis dėlto norėta stiprinti mokslinį Prancūzijos ir Respublikos bendradarbiavimą. Tai rodo vyskupo Ignoto Jokūbo, LDK Edukacinės komisijos prezidento, laiškas, parašytas Vilniuje 1778 m. balandį Prancūzijos karališkajai mokslų akademijai. Laiške vyskupas dėkojo akademijai, kuri palankiai ir pagarbiai priėmė Vilniaus karališkosios observatorijos pastebėjimus“[986]. Padėkojęs vyskupas prašė akademijos priimti Vilniaus universiteto astronomus Martyną Počobutą ir Andriejų Streckį kaip akademijos korespondentus. Vyskupas pridėjo: „Manome, ponai, kad tokia asociacija, taip šlovinga mūsų tautai, įamžins neišardomą uolumą, kuris stiprina mūsų pastangas už Žmonijos gerovę. Ji tvirtais ryšiais su nuoširdžiu dėkingumu amžinai sujungs mus ir Jus“[987].

Apibendrinant Gilibert'o gamtos mokslų veiklą LDK, galima prancūzą laikyti Lietuvos botanikos tėvu, kadangi jis vadovavo pirmajai gamtos mokslo istorijos katedrai Vilniaus universitete, sukūrė pirmąjį universiteto botanikos sodą, pirmasis pristatė LDK florą leidinyje „Flora Lithuanica“. Dėl vietinių gyvūnų tyrimų profesorių Gilibert'ą galima laikyti vienu iš zoologijos mokslo pradininkų ATR. Be to, jis pasižymėjo kaip puikus pedagogas, studentams palikęs neišdildomą įspūdį dėl gebėjimo rengti įdomias paskaitas, kuriose derino ne tik teorines, bet ir praktines užduotis. Pvz., Jundzilas apie savo buvusį dėstytoją prisiminė:

---

986 Vyskupo Ignoto Masalskio laiškas Prancūzijos karališkajai akademijai, parašytas 1778 m. balandžio 27 d. Vilniuje. VU RS f. 16–12.

987 „Nous croïons Messieurs qu'une association aussi glorieuse pour notre nation, immortalisera le zèle inaltérable qui nous anime pour le bien de l'humanité. Elle nous unira à vous pour jamais par les liens indissolubles de la plus sincère reconnaissance“. „Copie de la lettre écrite à Messieurs de l'académie roïale des sciences, au nom de la Commission de l'Education nationale par le Prince évêque de Vilma“. Vyskupo Ignoto Masalskio laiškas Prancūzijos karališkajai akademijai, parašytas 1778 m. balandžio 27 d. Vilniuje, VU RS f. 16–12.

Aiškus išdėstymas, teisingi ir tikslūs aprašymai, daugelio retų ir nustebimą keliančių rūšių atradimai mūsų šalyje, dažnai su savimi daromo gydomojo poveikio stebėjimai buvo pagrindiniai šio darbo bruožai. [...] 1781 m. Edukacinė komisija pakvietė į Vilniaus universiteto Gamtos istorijos ir botanikos katedrą. Taip pagerbtas, rado naujų paskatų botaniko uolumui, įkūrė Vilniaus botanikos sodą, nors ir nedidelį plotu, bet gerai įrengtą, užsodino jį beveik vien Sibiro augalais. Kasmet pats rinko augalus Vilniaus apylinkėse, Gardine pradėtas veisti augalų rūšis papildė naujomis, apie toliau augančius augalus rinko žinias iš išsilavinusių žmonių. Jis jau ruošėsi užbaigti šį svarbų darbą, kai verčiamas asmeninių reikalų turėjo sugrįžti į tėvynę. Jo darbai tapo vadovu visiems, rašantiems apie Lietuvos augalus. Ateities kartos jį įvertins kaip botanikos mokslo pradininką, pasėjusį tokio gražaus ir naudingo mokslo sėklas[988].

Ne tik Vilniaus universitete Gilibert'as padarė įtaką botanikos dėstymui, bet ir Ukrainoje, Voluinėjė, Kremeneco (Кременець) gimnazijoje, kuri 1805–1831 m. buvo botanikų centras, žinomas Rytų Europoje. 1821 m. gegužės 30 d. (beveik keturiasdešimt metų po Gilibert'o išvykimo iš LDK), Liono botaniko veikla prisiminta ir pagerbta lenkų gamtininko Antonio Andrzejowskio (1785–1868) odėje[989], paskirtai austrų botanikui Wilibaldui Besseriui[990]: *Wilibaldui Besseriui, med. daktarui, Volynės licėjaus zoo[logijos] ir bot[anikos] Profesoriui, įvairių mokslo institutų nariui, skatinant*

---

988 „Układ iasny, opisy wierne i dokładne, odkrycie wielu rzadkich i ledwo spodziewanych u nas *gatunków* , obserwacye lekarskich skutkówczęstokroć na sobie samym czynione, są przednieyszą cechą dzieła tego". [] „Roku 1781 wezwany od komissyi edukacyi narodowey do katedry history naturalney i botaniki w szkole glowney W. X. Lit. W nowym tym honorze nowe niby do gorliwości swey około botaniki znaydując pobudki, ogród naprzód botaniczny w Wilnie, szczuply wprawdzie co do mieysca, lecz dość obity co do gotunkow założył, i samemi prawie Sybirskiemi roślinami napełnił, zbieraniem roślin około Wilna sam się corocznie zatrudniał, o dalszych troskliwie od oświeconych ludzi zasiagał wiadomości, a nowo odkrytemi gatunkami Florę swą w Grodnie rozpoczętą, znacznie pomnożył. Czynil iuż przygotowania do zakończenia tego tak ważnego dzieła, gdy prywatnemi znaglony interessasami do oyczyzny swey powrócić musiał. Dzieło iego będzie przewodnikiem tym wszystkim którzy kiedy o roślinach litewskich pisać będą, a naypóżnieysza potomność tę mu zawsze oddawać będzie sprawiedliwość, iż on pierwszy nam do prawziwey botaniki uslał drogę, on pierwszy tey tak piękney i pożyteczney nauki rzucil nasiona." Cituoja: Bentkowski F., *Historya Literatury Polskiey*, t. II, Warszawa-Wilno: Nakładem Zawadzkiego i Komp., 1814, p. 414–415.

989 Tais laikais neretai studentai, kolegos sukurdavo odę vienam ar kitam dėstytojui. Ši odė parašyta 1785 m. Vilniaus universiteto dėstytojui Nicolas'ui Regnier'ui. Žr.: Parent A., „Prancūzų gydytojų medicinos mokslo paveldas Lietuvoje XVIII a. paskutiniame ketvirtyje", p. 130–132.

990 Wilibaldas Besseris (1784–1842) – austrų botanikas. Dėstė Kremeneco gimnazijoje. Lvovo, Krokuvos ir Karpatų aplinkėse rinko žoles. Žr.: Grębecka W., „Botany in Krzemieniec: People, Teaching, Research Work", in: *Organon*, 34, 2005, p. 51, 55–56; Daszkiewicz P., „La science et la politique – Jean-Emmanuel Gilibert (1741–1814) en République des Deux Nation", in: *Annales polonaises*, vol. 17, p, décembre 2015, p. 224.

publikuoti vietinę florą[991]. Pateikiame odės ištrauką:

„Bet Gilibert'as ir Besseris svetimos mums kilmės,
Kuriant naujovišką žolininkystėje ir puikią profesiją,
lygūs vienas kitam moksle, lygūs uolumu,
Jie suvienijo mumyse neužgęstančius dėkingumo jausmus
[…]
Gilibert'as palaikomas karalių malonės ir dosnumo,
Kad gautų nuopelnus tautoje, turėjo atvirą kelią.
Tu, palaikomas tik savo paties troškimo,
padovanojai mums didesnį nuopelnų darbą.
Jūs abu buvote įvertinti Europos mokslininkų:
Anas mažoje Gardino erdvės vietovėje,
Turintis turtingą pagalbą iš tautinės sąskaitos,
Turintis nedaug augalų, esančių Šiaurėje,
(O) tavo Flora moko mus apie augalų lobius,
Nuo Karpatų iki Vyslos, nuo Vyslos iki Zbručo.
[...]
Tegul Kluko, Giliberťo ir Jundzilo darbas,
Atnešdami tau pagalbą, tavo Florą praturtina.

991 „Do Wilibalda Bessera Dokt. Med. nauczyciela zool[ogii i bot[aniki] w Liceum wołyńskiem, różnych uczonych institutów członka zachęcając do wydania Flory krajowej". Pisano w Krzemiencu dnia 30 Maja 1821 R. Žr. Grębecka W., *Wilno-Krzemieniec botaniczna Szkoła naukowa (1781–1841)*, p. 200–203. Tekstas originalia kalba yra prieduose.

X

X

X SKYRIUS

SUGRĮŽIMAS IR GYVENIMAS PRANCŪZIJOJE

X

Prof. Gilibert'o gamtos kolekcijų likimas

Gilibert'ui pavyko parsivežti į Prancūziją tik dalį savo kolekcijų. Jau 1781 m., kai jos buvo perkeltos iš Gardino į Vilnių, Tyzenhauzas grasino kreiptis į tribunolą, nes, pasak jo, gamtos kabineto kolekcijos ir moksliniai instrumentai priklauso jam[992]. 1783 m. laiške nežinomam korespondentui Vilniuje (gal draugui Jacques'ui Briotet'ui) Gilibert'as prašė Gardine, Vilniuje ir Varšuvoje paskelbti, kad jeigu kam nors jis dar skolingas, pažada sumokėti[993]. 1784 m. sužinojęs, kad jo kolekcijos parduotos Vilniaus universitetui[994], labai gailėjosi, kad negavo pinigų, nors yra pripažintas kolekcijų savininkas. Be to, skundėsi, kad jo raštai ir herbariumai Lietuvoje laikomi pažeidžiant *Jus Gentium* principus. Gilibert'as teigė, kad valdovas apie tai nieko nežino, nes, pasak jo, visi laiškai, kuriuos jis rašė Stanislovui Augustui iš Prancūzijos, jo nepasiekė. Savo draugui Prostui de Royerui Gilibert'as rašė: „Manote, karalius informuotas apie tokius neteisingus ir baisus veiksmus? Ne, aš jį puikai pažįstu ir žinau, kad jis yra teisingiausias ir žmogiškiausias iš visų mirtingųjų. Jis buvo apgautas"[995]. Atrodo, ginčai dėl kolekcijų buvo įvykis mokslininkų pasaulyje, nes net „Medicinos žurnalas" (*Journal de Médecine*) 1787 m. sausio m. numeryje rašė, kad Gilibert'as dar reikalauja savo kolekcijų, likusių Lietuvoje [996]. 1789 m. liepą Gilibert'as reikalavo LDK pakanclerio Chreptavičiaus grąžinti jo knygas[997]. Galiausiai tais pačiais metais Stanislovas Augustas parašė Gilibert'ui, kad jam siuntė dėžes, kuriose buvo dalis jo kolekcijų[998]. Paskutinės kolekcijos dėžės atvyko į Lioną 1790 m., po septynerių metų, kai išvyko iš Vilniaus[999].

Taip Vilniaus universitete liko apie 10 tūkst. mineralų, apie 3 tūkst. knygų tomų, įskaitant 500 retų. Šitaip pradėta kaupti kolekcija, kurią papildys Gilibert'o įpėdinis Georgas Forsteris, magnatai Mykolas Oginskis ir Joachimas Chreptavičius[1000]. Tarp Gilibert'o paliktų daiktų Vilniuje buvo bebro ir lokio galvų kaukolės. Forsteris pažadėjo

---

992 Daszkiewicz P., „La science et la politique – Jean-Emmanuel Gilibert (1741–1814) en République des Deux Nation", p. 225.

993 Gilibert'o laiškas parašytas 1783 m. rugsėjo 25 d. Adresatas nežinomas. VU RS F2-DC53/22, fol 144 v-145.

994 „SB Jundzilo raportas Imperatoriškojo Vilniaus universiteto vadovybei": LVIA, F. 567, ap. 2, b. 86, lap 13. Žr.: Pšibilskis V., (atsakomasis redaktorius), *Alma Mater Vilnensis: Vilniaus universiteto turtai istorijos skersvėjuose (XVI-XXI amžiai)*, Vilnius: Vilniaus Lniversiteto Leidykla, 2016, p. 125.

995 „Croyez-vous que le roi est informé de manœuvres aussi injustes que odieuses? Non, je le connois trop pour le plus juste et le plus humain des mortels, on a surpris sa religion". Žr.: Gilibert J.-E., *Apperçu sur le magnétisme animal,* p. 45-74.

996 *Journal de médecine, chirurgie, pharmacie, et dédié à Monsieur, frère du roi*, janvier 1787, tome LXX, Paris, p. 178.

997 Gilibert'o laiškas Stanislovui, parašytas Lione 1789 m. liepos 4 d. AGAD ZP 221, fol 34.

998 Stanislovo Augusto laiškas Gilibert'ui, parašytas 1789 m. spalio 3 d., AGAD ZP, fol. 41.

999 Ričkienė A., „The contributions of J. E. Gilibert to the studies of Lithuanian flora", in: *Kwartalnik Historii i Techniki*, r. 60: 2015 nr 1, p. 70.

1000 Universitetas paskui pasipildė gamtininko Georgo Forsterio ir Lietuvos didikų Mykolo Kazimiero Oginskio, Jokimo Chreptavičiaus gamtos kolekcijomis. Žr.: Pavilionis R. (įvado autorius), *op. cit.,* p. 118–119.

juos padovanoti savo draugui Thomui Zemeringui[1001]. Britų gamtininkas, tyrinėtojas ir Londono karališkosios draugijos (angl. *Royal Society*) prezidentas Josephas Banksas (1743–1820) paprašė Forsterio atsiųsti Giliberťo „Flora Lithuanica" egzempliorių: „kaip knygyno įdomybė ji man bus naudinga".[1002]

O Giliberťo herbariumo Vilniuje, kaip ir jo savininko, likimas, tenka konstatuoti, buvo sudėtingas. 1832 m. sukilimo metais Vilniaus universitetas uždarytas, o 1841 m. gegužės 20 d.[1003] herbariumas, tada buvęs Medicinos ir chirurgijos fakultete, su kitomis fakulteto kolekcijomis išvežtas į minėtą Kremeneco gimnaziją. Paskui ji perdavė kolekcijas Šv. Vladimiro universitetui Kyjive[1004]. Dabar herbariumas yra Kyjive, Ukrainos nacionaliniame herbariume, M. G. Kholodnio botanikos institute (Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України), Ukrainos mokslų akademijoje, kaip svarbus informacijos šaltinis apie Vilniaus botanikos sodą[1005]. Šiandien Vilniaus universitete iš Giliberťo lietuviškų herbariumų liko tik keli puslapiai.

Šį Giliberťo herbariumą, svarbų Lietuvai, Baltarusijai, Lenkijai, Prancūzijai ir Ukrainai, sudaro trys dalys: *Hortus Grodensis* (Gardino botanikos sodo augalai); *Herbarium Grodnense* arba *Herbarium Giliberti* (Gardino apylinkių augalai) ir *Zielnik Klassa 5 Pentandria* (Vilniaus apylinkių). *Herbarium Grodnense* yra ir augalų iš Vilniaus. Šį herbariumą sudaro 2360 pavyzdžių ant 2356 lapų. Iš viso Giliberťo kolekcijoje Kyjive yra 7401 augalas. Žinoma, kad yra įvairių Giliberťo herbariumų medžiagųir Lenkijoje, Šveicarijoje[1006] bei Prancūzijoje. Prancūzijos revoliucijos laikais Giliberťo namas buvo nusiaubtas, su laiku dingo jo augalų kolekcija. Tačiau 2018 m. Liono universitete netikėtai surastas augalų herbariumas, kurio autoriumi nustatytas Giliberťas. Jis sudarytas iš 5 tūkst. skirtingų rūšių augalų, daugiausia surinktų Liono regione XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje[1007]. Giliberťo herbariumai – vieni seniausių Europoje[1008].

1001 Forsterio laiškas Samueliui Tomui Zemeringui, parašytas 1785 m. gegužės 19 d Vilniuje. Žr.: *Georgo Forsterio laiškai iš Vilniaus*, *op. cit.*, p. 156–157.

1002 „As a Library curiosity it will be usefull to me". Žr.: Josepho Bankso laiškas Georgui Forsteriui, parašytas Londone, 1785 m. gegužės 31 d., in: Chambers N. (ed.), *The Indian and Pacific Correspondence of Sir Joseph Banks*, Volume 2, New York, Routledege, 2016, p. 98.

1003 Skridaila A., Žilinskaitė S., Shiyan N., *op. cit.*, p. 98.

1004 Herbariumai ten paliko iki 1943 m., besitraukianti vokiečių kariuomenė išsivežė su savimi įvairių universiteto kolekcijų. Bet Lenkijoje Giliberťo herbariumai tarybinės kariuomenės perimti ir sugrąžinti į Ukrainą. Laimei, jiems nekliuvo nuo Kyjivo bombardavimų 1941–1943 m. Žr.: Шиян Н. Н., Завьялова Л. В., Оптасюк О. М., *Гербарий Жана Эммануэля Жилибера*, Киев: Альтерпрес, 2013. p. 27–29.

1005 *Ibid.*, p. 99.

1006 *Ibid.*, p. 30, 32, 34, 44.

1007 Thiébaut M., Bärtschi B. & Falzon N., *op. cit.*, in: *Colligo*, 1, 2018, p. 2.

1008 Giliberťas – vienas iš pirmųjų tyrinėtojų, naudojusių Linėjaus sistemą. Pagal ją apibūdino 700 naujų „taksonų" („taksonas" yra gimininių organizmų grupė gyvų organizmų klasifikacijoje, turinti unikalų pavadinimą, pvz., šeima, gentis, rūšis). Žr.: Шиян Н. Н., Завьялова Л. В., Оптасюк О. М., *op. cit.*, p. 20, 32

Pakilimas Montgolfjė oro balionu Aranchuese. Dailininkas Antonio Carnicero (1748-1814). Prado muziejus, Madridas.

Balionai, pakilę Prancūzijoje, greitai išpopuliarėjo visoje Europoje.

Eksperimentai su oro laivais ir mesmerizmu

1783 m. rugsėjį Giliberťas, kaip ir kiti jo bendraamžiai, susidomėjo oro laivais. Tiesa, birželio 4 d., Annonay mieste, popieriaus gamintojai broliai Josephas ir Etienne'as Montgolfier'ai pirmą kartą pasaulyje skrido oro balionu. Jis buvo pripildytas labai karšto oro, patalpintas virš šilumos židinio, kuriame šiluma išgauta iš šieno ir bukmedžio. O 1783 m. rugpjūčio 27 d. chemikas Jacques'as Charles'as kartu su broliais Roberťais vykdė skrydį su užsideganču oru (naudojo vandenilį) virš Champ de Marso Paryžiuje. Oro baliono skrydis truko 45 minutes, per kurias nuskrido apie 18 km. 1783 m. rugsėjo 19 d. Versalio rūmų kieme broliai Montgolfier'ai organizavo skrydį, kurio keleiviai buvo avis, antis ir gaidys[1009]. Lione 1783 m. gruodį – 1785 m. kovą akademijos iniciatyva vyko geriausio, paprasčiausio, pigiausio būdo aerostatams valdyti konkursas[1010]. Giliberťas buvo komisijos narys ir su kitais mokslininkais gamino balioną[1011].

1784 m. Giliberťui teko pasidomėti mesmerizmu. Priminkime, kad vokiečių gydytojas Franz-Antonas Mesmeris (1734–1815) teigė, kad kosmosas ir kūnai yra panirę

1009 Parent A., *Pirmosios oro pirtys. Oreivystės vystymasis Lietuvos–Lenkijos Respublikoje 1780–1790 m.*, 61, in: *Aviacijos pasaulis*, Nr. 11–12, 2013, p. 58.

1010 Thébaud-Sorger M., *L'aérostation au temps des lumières*, Rennes: Presses universitaires de Rennes, 2009, p. 77, 84.

1011 Rugsėjį Giliberťas susitiko su grafu Potockiu. Giliberťo laiškas, parašytas 1783 m. gegužės 25 d. Gavėjas nežinomas, gali būti Giliberťo draugas ir Vilniaus universiteto medicinos profesorius Jacques'as Brioteťas. VU RS F2-DC53/22, f. 144.

į visuotinį skystį, kurį jis vadino vitaliniu magnetizmu (pranc. *magnétisme animal*). Kildindamas ligas iš šio magnetizmo sutrikimų, Mesmeris pasiūlė atitinkamą gydymo būdą. Tam jis naudojo kubilą, į kurį panardinti geležiniai strypai, veidrodį, turėjusį atspindėti energiją pacientams, ir virvę, kuri jungė pacientus tarpusavyje. Gydymo seanso metu grojo amerikiečių mokslininko Benjamino Franklino (1706–1790) sukurtas muzikos instrumentas – stiklo armonika (angl. *glass harmonica, glassichord*), veikusi su vandeniu[1012]. 1778 m. Mesmeris persikėlė į Paryžių, kur gydė pacientus pagal savo metodą. Jis sulaukė prieštaringų vertinimų ir sukėlė daug ginčų. 1784 m. karaliaus Liudviko XVI prašymu sudarytos dvi mokslinės komisijos mesmerizmui įvertinti ir išvadoms padaryti.

Gilibert'as visada buvo smalsus naujovėms, tad susidomėjo ir mesmerizmu, kuriame įžvelgė vitalizmo apraiškų. Prisiminė, kad Gardine 1776–1777 m. žiemą jis patyrė karščiavimą, širdies sutrikimus, spazmus ir tokį stiprų kosulį, nuo kurio netekdavo sąmonės. Jo sveikata labai pablogėjo, jis nusilpo, oda įgijo „blyškią lavono spalvą". Tačiau jis pastebėjo, kad kai kurių žmonių prisilietimai jam gali būti naudingi arba nenaudingi sveikatai. Nors negalėjo paaiškinti mediciniškai, tie faktai jį nustebino[1013].

Visuotinis susižavėjimas Mesmerio metodais Prancūzijoje paskatino Gilibert'ą giliau pasidomėti šiuo nepaaiškinamu fenomenu, kurį ir pats patyrė. Gydytojas tikėjosi Mesmerio metodus pritaikyti savo pacientams: „Žmogaus negalavimai yra tokie dideli, o priemonės jiems palengvinti – tokios menkos, kad, manau, naudingai dirbąs visuomenei, siūlydamas jos naudai žmogaus tyrimus, kuris savo laimę sieja su savo artimųjų laime[1014]".

Gilibert'as atliko įvairius bandymus[1015], net su savo kūnu, kuriuos aprašė savo draugui Prostui de Royeriui. 1784 m. jis publikavo šiuos laiškus „Apžvalgoje apie mesmerizmą, arba išvados apie pastebėjimus, padarytos taikant šį naują metodą Lione"[1016]. Šie laiškai įdomūs tuo, kad atskleidžia, kaip XVIII a. mokslininkai suvokė mokslinius eksperimentus. Iš laiškų sužinome apie Gilibert'o bandymus ir išvadas. Nors ir patikėjęs mesmerizmo efektyvumu kai kuriais atvejais, jis visgi manė, kad toks gydymas galėjo būti pavojingas paciento sveikatai. Todėl jis rašė, kad šį gydymo metodą turėtų taikyti tik gydytojai[1017]. Vėliau stalininkas Augustas Moszyńskis Neapolyje susipažins

---

1012 1772 m. B. Franklinas tokį instrumentą naudojo į Londoną atvykusios ATR kunigaikštienės, rašytojos ir mecenatės Izabelės Fleming Čartoriskos (Izabella Fleming Czartoryska, 1746–1835), kurią kankino isterijos priepuoliai bei melancholija, gydymui. Žr.: Sakalauskaitė-Juodeikienė E., *op. cit.*, p. 40.

1013 Gilibert, *Apperçu sur le magnétisme animal*, p. 6–7.

1014 „Les infirmités de l'homme sont si grandes, et les moyens pour le soulager si foibles, que je crois travailler utilement pour le public, en lui offrant les recherches bienfaisantes d'un homme qui fait consister son bonheur dans celui de ses semblables". *Ibid.*, p. III–IV.

1015 Apie šiuos eksperimentus žr.: Parent A., „From Vitalism to Animal magnetism: The mesmerist Experiments of Dr Jean-Emmanuel Gilibert (1741–1814)", in: *Acta Baltica Historiae et Philosophiae Scientiarum*, vol. 8, n. 1, p. 72–95.

1016 *Apperçu sur le magnétisme animal, ou résultat des observations faites à Lyon sur ce nouvel agent*, Genève, 1784.

1017 Gilibert, *ibid.*, p. 53-67.

su ten gyvenančiu prancūzų gydytoju p. Siau, kuriam Gilibert'as pasakė apie savo bandymus[1018].

Mesmerizmo seansas prie Mesmero kubilo.
Dailininkas Claude-Louis Desrais (1746–1816).

Tarp lojalumo ir oportunizmo: Respublikos valstiečių statusas

1783 m. Gilibert'as Liono akademijoje perskaitė pranešimą apie LDK fizinę geografiją ir klimatą[1019], kuris 1800 m. publikuotas kartu su kitu tekstu apie Lietuvos klimatą. Tais pačiais metais į Jurisprudencijos ir teismo sprendimų žodyno[1020], kurį rengė Gilibert'o draugas Prostas de Royeris, antrą tomą įtrauktas straipsnis apie teisinę baudžiauninkų būklę ATR[1021]. Tačiau, Gilibert'o nuomone, toks aprašymas neatitiko realybės, ir trečiame tome jis pats tai aprašė:

> *Jūs nupiešėte įtaigiai priespaudos pasekmes, bet, man atrodo, kad tai, ką jūs parašėte apie baudžiauninkų vergiją, nėra visiškai teisinga, bent jau mūsų gerojo karaliaus Stanislovo*

1018 Moszynski August Fryderyk, *op. cit.*, p. 49.

1019 Gilibert J.-E., „Mémoire sur la géographie physique du grand-duché de Lithuanie, lu dans une séance de l'académie de Lyon en 1783, in: Gilibert J.-E., *Le médecin naturaliste,* 297–322 ; „Observations sur le climat de Lituanie", in: *Ibid.*, p. 319–322.

1020 Prost de Royer A.-F., *Dictionnaire de jurisprudence et des arrêts*, tome troisième, p. 426-427; Wraxall W., *Memoirs of the courts of Berlin, Dresden, Warsaw and Vienna, in the years 1777, 1778, and 1779*, vol. II, London: T. Cadell Jun. and W. Davies Strand, 1800, p. 128–130. Gilibert'o tekstas originalia kalba prieduose.

1021 Prost de Royer A.-F., *Dictionnaire de Jurisprudence et des arrêts*, tome second, 1783, p. 406–407, Pologne.

Augusto valdymo laikais. 1) Bajoras savo baudžiauninkui nebeturi gyvenimo ir mirties teisės. Neseniai [1768 m.] priimtas įstatymas, nors gerai laikomas, baudžiama už valstiečio nužudymą taip, kaip ir už bajoro nužudymą. 2) Valstiečiai, iš kurių jo bajoras tyčiojasi, gali reikalauti savo teisių, kurios taip nustatytos, kad galiausiai jie neatrodo nelaimingesni nei daugumа prancūzų valstiečių.

Tai tiesa, kaip minėjote, kad lenkų valstiečiai pririšti prie žemės, kaip ir prancūzų valstiečiai feodalizmo laikais, bet jų pareigos apibrėžtos valstybinės santvarkos. Kiekvienas šeimos tėvas turi atidirbti savo bajorui kelias dienas, bet nutikus kokiai nelaimei bajoras jam irgi padeda. Jeigu krinta jo gyvuliai, bajoras duoda naujų. Jeigu dėl nederlingų metų jis kenčia nuo bado, šeimininkas jį aprūpina grūdais, kad turėtų kuo maitinti savo šeimą. Dėl to lengva įrodyti, kad baudžiauninkai Lenkijoje turi mažiau priežasčių skųstis nei kai kurių Prancūzijos kaimų valstiečiai. Bet ne šiuo atžvilgiu Jūs apvarstėte vergovę: iš tiesų kalbama ne apie tai, kaip palyginti baudžiauninkų ir laisvųjų valstiečių kančias, svarbu suprasti vergijos įtaką valstybės galiai, viešajai gerovei. Šiuo atžvilgiu aišku, kad baudžiauninkas, neturėdamas jokios motyvacijos, žinodamas, kad jis dirba ne sau, dirba mažiausiai, kiek galėtų. Tai yra tikra tiesa, nes aš įsitikinęs, kad apskritai keturių valstiečių darbo diena vos prilygsta geram prancūzų padieniam valstiečiui. Dėl to lenkų didikai, kurie, karaliaus pageidavimu, laisvino savo pavaldinius, gerai suprato, kad, jeigu jų žemės bus dirbamos laisvų žmonių rankomis, jos duos gerokai daugiau, o jie patys jaus švelnų pasitenkinimą, matydami, kaip pavaldiniai iš naujo pajunta darbo skonį. Vienas iš pirmųjų, kuris taip padarė, buvo grafas Chreptavičius, Lietuvos kancleris[1022]. Jis išlaisvino baudžiauninkus, dabar jo žemės – dvigubai pelningesnės. Aš mačiau, kaip jis nuoširdžiai mėgaujasi savo geradaryste, kai pavaldiniai į jį žvelgia kaip į tėvą.

Tokį pavyzdį davė mūsų didysis ir gerasis karalius. Jis išlaisvino visus, kuriuos galėjo išlaisvinti, ir tiek drąsino kitus taip daryti, kad Lenkijoje jau galima skaičiuoti šimtą tūkstančių laisvųjų valstiečių. Bet jis turi tik uzufruktą[1023], nes jam trukdo valstybinė santvarka ir seimai. Ach ponai, aš taip norėčiau Jums aprašyti visą gėrį, kokį Stanislovas Augustas jau

1022 *Ibid.*, tome troisième, Lyon, 1783, p. 426.

1023 ATR buvo renkamoji monarchija, valdovo prerogatyva buvo ribojama.

padarė ir kokį dar padarys, jeigu Lenkija turės laimę jį išlaikyti.

Prie Giliberťo teksto verta pridėti vokiečių keliautojo Friedricho Schulzo 10 metų vėliau rašytas mintis:

> *Nerūpestingumas ir tingėjimas rodo, kad lietuviai yra apsileidę ir nerangūs, bet tai būdinga tautoms, kuriose valstiečiai yra nelaisvi. Taip yra Livonijoje, Kurše, Rusijoje, Lenkijoje ir Vengrijoje. Valstietis visada ras to, ko reikia skurdžiam gyvenimui, jeigu ne savo ūkyje, tai pono, su kuriuo jį sieja tokie pat ryšiai, kokie arklį ir darbinį gyvulį riša su mumis, už darbą jam duodamas išlaikymas. Kam jam taupyti ir krauti atsargas? Suvartojęs arba praradęs savo nuosavybę, jis pareikalaus iš pono tiek, kad nenumirtų, o už tai atstatys rimbui nugarą. Jis geriau sutinka būti mušamas, bet nedirbti, nes žino, kad po vieno darbo gaus kitą, dar sunkesnį. Taigi ponas ne tik nukenčia dėl jo apsileidimo, bet gadina patį valstietį, kurio charakteris susiformuoja toks, kaip visų vergų: jie veidmainiauja, klastauja, gudrauja, apgaudinėja ir keršija darydami žalą. Nesu staigaus valstiečių išlaisvinimo šalininkas, nes gyvenu šalyje, kur nesunku įsitikinti tokio žingsnio pavojingumu, tačiau labai naudinga būtų padaryti pradžią ir atiduoti valstiečiui jo žemės sklypelį su teise valdyti ir paveldėti. Būdamas lyg ir savininkas, nebijodamas, kad, įdirbęs vieną sklypą, bus perkeltas į kitą blogesnį, valstietis visai kitaip dirbs, nes žinos, kad niekas jo nebenuvarys nuo žemės*[1024].

Įdomu pridėti stalininko Augusto Moszyńskio mintis apie ATR ir Prancūzijos valstiečius 1784–1785 m.:

> *Paprastai skurdas ar vargas paverčia tautos žmogų nusikaltėliu. Tačiau lenkų baudžiauninkas, į kurį žiūrima kaip į apgailėtiną būtybę, yra daug rečiau nusikaltęs nei laisvasis prancūzas. Ar negalime daryti išvadų, kad šis laisvas prancūzas, atžvelgiant į jo gausius poreikius, yra kur kas labiau nuskriaustas nei lenkų baudžiauninkas, kuris nežino jokių poreikių ir dėl to jų nesiekia?*[1025]

Taigi Giliberťas ir Schulzas manė, kad ATR valstietis blogai dirba, nes dirba ne sau, o savo šeimininkui. Tačiau kalbėdamas apie emancipaciją Giliberťas labiau linkęs į tiesioginį išlaisvinimą, kitaip nei vokietis, kuris mano, kad turi būti progresyvus.

1024 Jurginis J., Šidlauskas A., *op. cit.*, p. 106–107.

1025 „Ordinairement, la pauvreté ou la misère rendent l'homme du peuple criminel. Cependant, le serf polonais, qu'on regarde comme un être misérable, est bien plus rarement criminel que le Français libre. Ne pourrait-on pas en inférer que ce Français libre est bien plus dans la misère, vu le nombre de ses besoins, que le serf polonais, qui ne connait aucun de ces besoins et qui, par conséquent, ne cherche pas à se les procurer par des voies illicites?" Žr.: Moszynski August Fryderyk, *op. cit.*, p. 137.

Gilibert'as ir Moszyńskis įvertina, kad ATR baudžiauninkas galiausiai nėra vargingesnis nei laisvas Prancūzijos valstietis, nes šeimininkas viskuo pasirūpina.

Tačiau Gilibert'as, kuris sudėtingo Tyzenhauzo fabrikų darbininkų gyvenimo nepastebėjo arba tylėjo, nemini ir liūdnos ATR valstiečių (priklausomų nuo geros šeimininko valios) situacijos. Gali būti, kad kaip savo pasakojime apie karaliaus vizitą Gardine jis neminėjo sunkių darbininkų gyvenimo sąlygų, kad labiau pabrėžtų ekonominius laimėjimus, dabar jis neminėjo vis dar sunkių valstiečių gyvenimo sąlygų, taip labiau pabrėždamas reformas, kurių ėmėsi karalius.

Taigi Gilibert'as parėmė Stanislovo Augusto priemonės, susijusias su valstiečių padėtimi ATR. Norint tinkamai įvertinti jo liudijimo svarbą, pagrindžiant valdovo reformas, jį reikia palyginti su tuo, ką kiti autoriai iki tol buvo parašę apie valstiečių padėtį Respublikoje. Pavyzdžiui, Louis-Sébastienas Mercier'as dar iki Pirmojo ATR padalijimo (ar jis tai numatė?) anksčiau minėtame „Du tūkstančiai keturi šimtai keturiasdešimtieji metai" (1771) taip gyrė Rusijos carienę: „Absurdiškiausia anarchija, labiausiai pažeidžianti laisvai gimusio žmogaus teises, labiausiai kenkianti tautai, Lenkijai nebekelia rūpesčių. Jos didenybė Jekaterina II kadaise turėjo puikią įtaką šios karalystės reikalams. Ir su dėkingumu prisimenama, kad ji sugrąžino valstiečiams asmeninę laisvę ir nuosavybės teisę į turtą"[1026].

Taigi ne tik apie ATR valstiečių statusą mažai žinota, bet apskritai į „Bajorų respubliką" užsienyje dėl visuomeninio-ekonominio atsilikimo ir politinės anarchijos dažnai žiūrėta su panieka. Žinių stoka apie Respubliką stebino ir Augustą Moszyńskį, kai jis lankėsi Prancūzijoje. Stalininkas rašė: „Kokia maža tautos dalis supranta apie užsienio šalių istoriją ir geografiją, neįtikėtina, kokių klausimų man kartais užduoda apie Vokietiją, Švediją ir Lenkiją"[1027]. Pasak jo, ATR gyventojų reputacija yra itin bloga: „Kartais gailiuosi, kad čia ir kituose miestuose aš prisistatau lenku, nes mano brangių tautiečių reputacija Prancūzijoje tikrai nesužavės"[1028].

Tenka pasakyti, kad Europos spauda prisidėjo prie tokios ATR reputacijos. Kaip matėme, 1776 m. savo draugui Viteťui, Gilibert'as parašė, kad apie Stanislovą Augustą ir Respubliką „laikraštininkai beveik nuolat meluoja"[1029]. Faktas, kad didžiosios valstybės savo užsienio politiką reklamuoja spaudoje. Taigi, pvz., „Prancūzijos laikraštis" (*Gazette de France*) yra prancūzų valdžios valdoma. Diplomatas Vladimiras Golitsynas (1731–1798), o vėliau ambasadorius Varšuvoje Otto'as von Stackelbergas (1787–1837)

1026 „L'anarchie la plus absurde, la plus outrageante aux droits de l'homme né libre, la plus accablante pour le peuple, ne trouble plus la Pologne. L'Auguste Catherine II a jadis merveilleusement influé sur les affaires de ce Royaume; et l'on se souvient avec reconnoissance, que c'est elle qui a rendu au Paysan sa liberté personnelle & la propriété de ses biens". Žr.: Mercier L.-S., *op. cit.*, p. 396.

1027 „il est étonnant combien peu de notions le gros de la nation a sur l'histoire et la géographie des pays étrangers, et il n'est pas croyable quelles questions on m'a faites quelquefois dans ce genre sur l'Allemagne, la Suède et la Pologne". Moszynski August Fryderyk, *op. cit.*, p. 138.

1028 „Il y a des moments où je suis fâché de m'être dit Polonais ici et dans d'autre villes, car la réputation de mes chers compatriotes n'est certainement pas un titre pour obtenir de la considération en France". *Ibid.*, p. 157.

1029 Gilibert'o laiškas (kopija) Viteťui, parašytas 1776 m. spalio 6 d., VU RS, F 26–2765, fol. 1 v.

propagavo Rusijos imperijos politiką „Žemutinio Reino laikraštyje“ (*Courrier du Bas-Rhin*) ir „Cveibriukeno laikraštyje“ (*Gazette des Deux-Ponts*). Prūsų valdžia irgi taip darė, kai 1772 m. rugsėjo 30 d. „Žemutinio Reino laikraštis“ publikavo Frydricho II pareiškimą, pateisinantį Lenkijos teritorijų aneksiją[1030]. Ir nepaisant tam tikrų svyravimų, šis laikraštis apskritai išliko atvirai palankus Rusijos interesams[1031].

Antoine-François Prost de Royer (1729-1784). Charleso Boily graviūra, Liono miesto archyvas.

Grįžkime prie Giliberťo straipsnio apie valstiečius. Prostas, įtikintas savo draugo Giliberťo argumentų ir norėdamas pagerbti ATR valdovą už priemones valstiečių naudai, jam nusiuntė du pirmuosius Jurisprudencijos žodyno tomus. 1783 m. rugsėjo m. laiške Stanislovui Augustui jis rašė: „Tai yra pagarba, atiduota ne Karūnai, bet didvyriui, filosofui, karaliui“[1032]. Laiškas rodo, kad Gilibert'as sėkmingai pakeitė Prosto nuomonę apie valdovą ir jo įgyvendintas reformas. Jo tekstą perėmė laikraščiai „Enciklopedinis žurnalas“ (*Journal encylopédique*[1033]) ir „Laikraščių dvasia“ (*L'Esprit des*

1030 1772 m. rugsėjo 30 d. laikraštis *Courrier du Bas-Rhin* publikavo Frydricho II pareiškimą, pateisinantį Lenkijos teritorijų aneksiją. Žr.: *Courrier du Bas-Rhin*, 1772, p. 656–658; Dulac G., „Gazettes sous influence: le Courrier du Bas-Rhin, la Gazette des Deux-Ponts et les sujets touchant la Russie vers 1770“, in: *E-Journal of Eighteenth-Century Russian Studies*, Vol. 4, 2016, p. 137.

1031 Pavyzdžiui, išskirtiniu galima laikyti 1769 m. gegužę paskelbtą ilgą Lietuvos didikų prisijungimo prie Baro konfederacijos manifestą (Courrier du Bas-Rhin, 1769 m., p. 302). *Ibid.*, p. 142.

1032 „C'est un hommage non à la couronne, mais au héros, au philosophe, au roi“. Žr.: Prosto de Royer'o laiškas Stanislovui Augustui, parašytas 1783 m., rugsėjo 16 d., AGAD ZP 181 fol. 277.

1033 *Journal encylopédique ou universel*, tome I, partie II, Bouillon, janvier 1784, p. 253–256.

journaux[1034]).

Verta pažymėti, kad ir pats Stanislovas Augustas, susirūpinęs šalies įvaizdžiu užsienio žiniasklaidoje, gynė savo politiką, ypač susijusią su valstiečiais. 1790 m., vykstant Prancūzijos revoliucijai, jis pats paėmė plunksną neteisingai informacijai prancūzų laikraštyje „Kaimo lapelis“ (*La Feuille Villageoise*) pataisyti. Straipsnyje, paskelbtame ankstesniame numeryje, buvo parašyta, kad bajorai turi teisę nužudyti savo baudžiauninkus. Karalius priminė, kad 1768 m., jam valdant, priimtas įstatymas, pagal kurį baudžiamas bajoras, nužudęs savo arba kito savininko baudžiauninką. Straipsnį parašęs laikraščio vadovas Josephas Cerutti's pripažino klaidą ir pasveikino karalių už „liaudišką ir teisingą širdį“ (pranc. *le cœur populaire et juste*)[1035].

Taigi pamačius Giliberťo entuziazmą ir paramą Stanislovo Augusto įgyvendintoms reformoms, galima nustebti skaitant jo „Lenkijos fizinės ir moralinės būklės XVIII a. pabaigoje apžvalgą“, perskaitytą 1784 m. rugpjūčio 25 d.[1036] Liono mokslų, grožinės literatūros ir menų akademijoje[1037]. „Apžvalgoje“ visai kitoks požiūris į Respublikos valstietiją nei anksčiau pristatytuose „Lietuvos kaimo ekonomikos aprašyme“ ir „Jurisprudencijos ir teismo sprendimų žodyne“. Paskaitykime:

> *Vargšai, vos randantys ten [kaime] prieglobstį nuo permainingų orų, nepasiturintys, be veiklos, be iniciatyvos, nežinantys nei patogumų, nei gyvenimo malonumų, keikia dieną, kai gimė, be baimės laukia dienos, kai mirs. Švelnus džiaugsmas niekada nenušvinta jų veide, juos nuolat slegia baimė, kvailumas, vergystė. Gili nežinia, kurioje jie gyvena, yra tokia, kad, negalėdami įsivaizduoti jokios laimės vilties, jie nė negalvoja apie būdus savo skurdui sušvelninti ir nemurmėdami kenčia grandines, surišusias jų bejėges rankas*[1038].

Apžvalgoje yra daugiau negatyvaus požiūrio į ATR visuomenę ir valdžią. Dėl to kyla klausimas, kodėl įvyko toks Giliberťo perversmas praėjus tik metams po jo laiško publikavimo Jurisprudencijos žodyne. Ypač žinant, kad jis buvo Stanislavo Augusto,

---

1034 *L'Esprit des journaux, françois et étrangers*, décembre 1784, tome XII, p. 135–138.

1035 „Lettre de Stanislas II, roi de Pologne, écrite à M. M. son agent, à Paris, Varsovie, 23 octobre 1790“, in: *La feuille villageoise*, n. 9, Jeudi 25 Novembre 1790, p. 168–169.

1036 Gilibert J.-E., „Coup d'œil sur l'état physique et moral de la Pologne, sur la fin du 18ᵉ siecle“. Lu à l'Académie de Lyon, le 25 août 1784, in: *Démonstrations élémentaires de botanique*, tome premier, Lyon, 1796, p. XXXIII–XXXIX. Knygoje, pažymėta, kad pranešimas pasakytas rugpjūčio 25 d., nors, pagal Liono akademijos duomenimis, vyko rugpjūčio 10 d. Pagal aplinkybes ši data yra labiau tikėtina.

1037 Gilibert'as tapo akademijos nariu 1784 m. gegužės 11 d.

1038 „Les malheureux qui y [dans le village] trouvent à peine un abri contre les injures de l'air, dénués de tout, sans industrie, sans génie, ignorent les commodités & les douceurs de la vie, maudissent le jour qui les a vus naître, envisagent sans effroi celui qui les verra mourir. Jamais la douce joie n'épanouit les traits de leur physionomie; courbés sans cesse sous le joug de la crainte, la stupidité de l'asservissement, l'ignorance profonde où ils sont plongés, sont telles que n'entrevoyant aucune espérance de bonheur, ils ne songent même pas aux moyens d'adoucir leur misère & supportent sans murmurer des chaînes que leur imposent des mains débiles“. *Ibid*., p. XXXVIII.

kurio politiką palaikė ir kurį reklamavo, draugas. O reikalas toks. 1784 m. rugpjūtį vienas iš Prūsijos karaliaus brolių, princas Henrikas (Heinrich von Preußen, 1726–1802), keliaudamas po Prancūziją prisidengęs netikru grafo Oëlso vardu lankėsi Lione[1039]. Žinome, kad savo brolio prašymu Henrikas įtikino Rusijos rūmus dalyvauti ATR padalijime[1040].

Heinrich von Preußen (1726-1802). Dailininkas Anton Graff.
Vokietijos istorijos muziejus.

„Liono laikraštis" (*Journal de Lyon*) parašė, kaip pagarbiai ir entuziastingai grafas Oëlsas buvo priimtas. Miestas nekantriai laukė garsaus keliautojo, kuris pasižymėjo „kariniais gabumais, politinėmis pažiūromis, meile literatūrai ir visų pirma geranoriškos ir jautrios sielos savybėmis". Be kitų įstaigų, princas Henrikas lankėsi Hôtel-Dieu ligoninėje, veterinarų mokykloje[1041] ir išreiškė norą apsilankyti Liono akademijoje. Princas pakviestas dalyvauti rugpjūčio 10 d. akademijos posėdyje. Nuspręsta, kad Giliberťas skaitys „Apžvalgą apie Lenkijos fizinės ir moralinės būklę XVIII a. pabaigoje"[1042]. Jo draugui Prostui de Royeriui paskirta pareiga paskaityti panegiriką

1039 *Journal de Lyon*, 18 août 1784 (n. 17), p. 270.

1040 1770 m. spalio 12 d. – 1771 m. sausio 31 d. buvo Sankt Peterburge. Žr.: Belissa M., „Les Lumières, le premier partage de la Pologne et le „système politique" de l'Europe", in: *Annales historiques de la Révolution française*, 356, avril-juin 2009, p. 63.

1041 „La haute réputation qu'il s'est acquise par ses talens militaires, ses vues politiques, son amour pour les lettres, & sur-tout par les qualités de son âme bienfaisante & sensible, le faisaiont attendre dans cette ville avec impatience". Žr.: *Journal de Lyon*, 18 août 1784 (n. 17), p. 270–271.

1042 Bibliothèque de l'académie de Lyon, Ms 154, fol. 170–181.

princui: „Niekada nepamirškime tų dienų, kurios pasižymėjo jo gerumu ir draugiškumu. Linkime, kad jis užveržtų mazgus, naudingus Prancūzijai ir visos Europos taikai, kad visur skleistų savo protą ir dorybes; kad jis būtų laimės ir šviesos angelas“[1043]. Akademijos narė grafienė de Beauharnois net rašė eilėraštį „Pone Oelso grafui“ (*A Monsieur le Comte d'Oels*[1044]). Gali būti, kad princo apsilankymas Prancūzijoje suvoktas kaip būdas suartinti Prancūziją ir Prūsiją (nors pastaroji buvo viena iš pasidalijusių Lenkiją – šalį, iš kurios kilo Marija Leščinska, karaliaus Liudviko XV sutuoktinė). Dėl to reikia girti Prūsijos svečią (ypač žinant, kad prestižiniai lankytojai aukoja pinigų priimančiajai įstaigai)[1045]. Princui buvo suteikta asocijuotoji akademijos narystė[1046].

Tada Giliberťo „Apžvalga“ atrodė kaip būdas meilikauti princui ir pateisinti jau įgyvendintą pirmąjį ATR padalijimą[1047]. Dar reikia turėti omenyje, kad tuo metu Giliberťas vis dar stengėsi susigrąžinti iš Vilniaus kolekcijas ir knygas. Palyginkime, ką jis sakė „Apžvalgoje“ ir tais pačiais metais (1784) rašė savo išleistoje knygoje apie mesmerizmą[1048]. Joje pagyręs Stanislovą Augustą („tikrasis Šiaurės Saliamonas ir mokyčiausias iš karalių, kuris rūpinasi Lenkijos laime“[1049]) mokslininkas teigė, kad „Apžvalgoje“ jis nutapė tikrą Respublikos paveikslą. Be to, nors jis teigė esąs neteisybės auka, nenori ką nors apie tai atskleisti, atsisako keršyti ir pamerkti „savo teptukus į neapykantos ir keršto tulžį“[1050]

Taigi, atrodo, nepaisant paramos Stanislovui Augustui ir jo vykdomoms reformoms, Giliberťas „Apžvalgoje“ pasirinko ATR pateikti šiurkštesniu pavidalu. Iš pradžių šis tekstas buvo skirtas skaityti tik siaurame komitete (Liono akademijoje), tačiau vėliau jį įtraukė į vieną savo leidžiamą darbą. Tenka pripažinti, kad, tikėtina, kartėlis paskatino jį išreikšti nepasitenkinimą kai kuriais Respublikos piliečiais.

Profesinė, mokslinė ir socialinė veikla iki Prancūzijos revoliucijos

1784 m. gruodžio 7 d. Giliberťas skaitė pranešimą apie gamtos galią gydyti ligas[1051],

---

1043 „n'oublions jamais ces jours marqués par sa bonté & son affabilité; faisons des vœux pour qu'il resserre des nœuds utiles à la France & au repos de l'Europe, qu'il répande partout son génie & ses vertus; qu'il soit l'ange du bonheur & de la lumière“. Žr.: *Journal de Lyon*, 18 août 1784 (n. 17), p. 272–273.

1044 *Journal de Lyon*, 24 novembre (n. 24) 1784, p. 371–372.

1045 *Journal de Lyon*, 21 décembre (n. 26) 1785, p. 412–413.

1046 *Journal de Lyon*, 18 août 1784 (n. 17), p. 272.

1047 Kaip pastebėjo kunigaikštienė Daškova apie keliaujančius valdovus ir jų šeimas „šalyse, kuriose jie lankosi, jiems pritraukti nestokojama smilkalų ir pagarbos“ („un autre inconvénient s'attache aux voyages des monarques et de leurs héritiers: c'est que pour les attirer, il n'est pas d'encens et d'adulation qu'on ne leur prodigue dans les pays qu'ils visitent“). Žr.: Daschkoff, *Mémoires*, Paris: Mercure de France, 2019, p. 283.

1048 Gilibert J.-E., *Apperçu sur le magnétisme animal*, 1784.

1049 „vrai Salomon du Nord, & le plus savant des rois, celui qui préside au bonheur de la Pologne“. *Ibid.*, p. 73.

1050 „tremper ses pinceaux dans le fiel de la haine, & de la vengeance“, *Ibid.*, p. 75.

1051 *Journal de Lyon*, 22 décembre (n. 26) 1784, p. 418.

po metų gruodžio 6 d. – apie augalų gyvybingumą. Remdamasis savo eksperimentais Gilibert'as įrodė, kad augalai turi savotišką „instinktą", leidžiantį jiems judėti spontaniškai[1052]. Vėliau tapęs Liono akademijos direktoriumi, 1786 m. rugpjūčio 28, jis atidarė seansą pranešimu apie botanikos naudą, pabrėždamas tuo užsiimančiam asmeniui gresiančius pavojus. Nors nepaaiškino, kokie tie pavojai, „jo entuziazmas dėl mokslo, kuriame jis pasižymėjo, persikėlė į savo klausytojų sielas", – rašė „Liono laikraščio" apžvalgininkas[1053]. O gruodžio 20 d. jis pasakė kalbą, kuria paneigė nuomonę tų, kurie laiko prekybą nesusiderinamą su meile mokslui ir grožio literatūrai[1054]. 1784 m. Liono žemdirbystės bendrijoje Gilibert'as perskaitė kalbą „Apie Lietuvos miškus" (*Sur les forêts de Lithuanie*)[1055], o 1787 m. – „Lietuvos kaimo ekonomikos aprašymą" (*Tableau de l'économie rurale de Lituanie*)[1056].

Kalbant apie gydytojo funkcijas, 1784 m. Gilibert'as paskirtas gydytoju epidemiologu Liono *Hôtel-Dieu* ligoninėje, šias pareigas ėjo iki 1789 m. Tais pačiais 1784 m. jis sukūrė Liono akademijos darbo planą apskrities gamtos istorijai tyrinėti, kartu su penkiais komisarais buvo atsakingas už mokslinę dalį[1057]. Minėtame „Liono intendento nustatytame darbo plane" epidemijoms ligoms gydyti Lyonnois, Forez ir Beaujolois apskrityse Gilibert'as atidavė pagarbą intendentui Flessellesui. Jo dėka medicinos priežiūra ligoninėse, elgetų sandėliuose ir kalėjimuose pagerėjo, vargšai gydyti jiems paskirtuose medicinos punktuose. Keliose Liono apskrityse jau dirbo akušerės. Kiekvieną kartą, kai kildavo epidemijų, „dažnai labai pražūtingų", Flesselllesas siuntė gydytojus[1058].

1052 *Journal de Lyon*, 21 décembre (n. 26) 1785, p. 406.

1053 *Journal de Lyon*, 13 septembre (n. 19) 1786, p. 301–302.

1054 *Journal de Lyon*, 20 décembre (N. 26) 1786, p. 413.

1055 Bus publikuotas šiame darbe: Gilibert J.-E., *Démonstrations élementaires de botanique*, quatrième edition, Lyon, 1796, tome premier, p. XL–XLVI. Visas originalus tekstas ir vertimas į lietuvių kalbą yra prieduose.

1056 *Journal de Lyon*, 11 janvier (N. 1) 1787, p. 13.

1057 Rousset J., *op. cit.*, p. 12–13.

1058 Gilibert J.-E., *Plan du travail arrêté par M. l'intendant de Lyon*, p. 7–8, 10.

Jacques de Flesselles (1730-1789). Dailininkas Donat Nonotte.
Viešai prieinama.

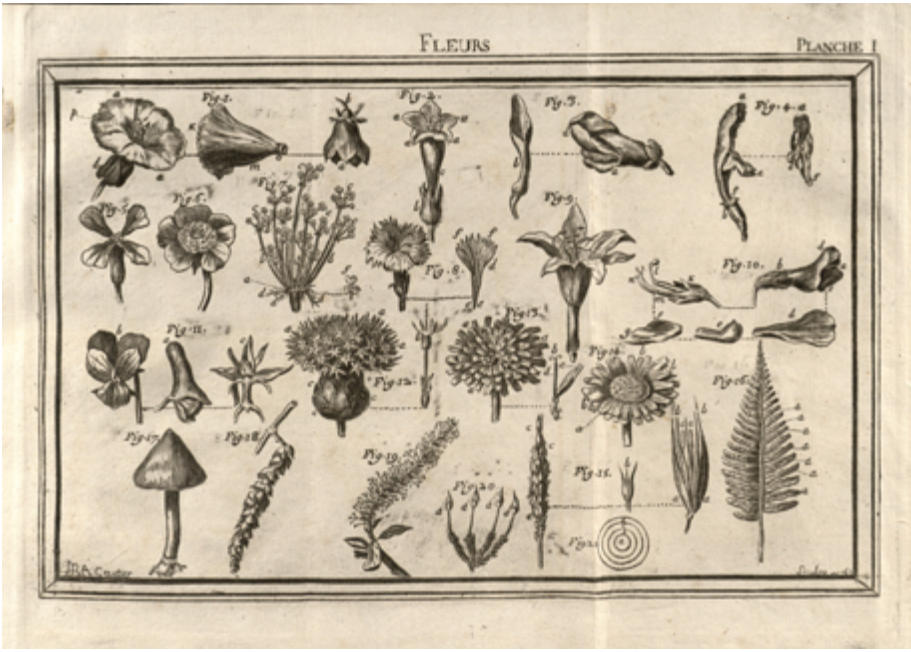
1785 m. Gilibert'as paskirtas Liono apskrities vyriausiuoju gydytoju (pranc. *médecin en chef*) ir kovojo su epidemijomis (tais metais, pasak „Liono laikraščio", mieste gyveno 160 tūkst. gyventojų[1059]). Giliberto prašymu *Hôtel-Dieu* ligoninėje įdiegti meteorologijos įrenginiai, kurių duomenis jis kasdien užrašydavo[1060]. Tais pačiais metais publikuota jo „Gamtos autokratija" (*L'autocratie de la nature*). Šiame tekste, parengtame pagal 1784 m. gruodžio 7 d. Liono akademijoje skaitytą pranešimą, Gilibert'as atskleidė, kaip įvairios ligos išgydytos aktyviai padedant gamtai[1061].

1785–1787 m. Gilibert'as publikavo septynių tomų „Karolio Linėjaus botaninių Europos augalų pagrindų sistemas" (*Caroli Linnaei fundamentorum botanicorum principis systema plantarum Europae*). 1787 m. išėjo trečias „Botanikos pradinių pratybų" (*Démonstrations élémentaires de botanique*) leidinys. Prisiminkim, kad šio darbo 1766 ir 1773 m. leidinius išleido jau minėti gamtininkai Claret'as de la Tourette'as ir Rozier'as. 1787 m. leidinį reikšmingai perdirbo ir papildė pats Gilibert'as.

1059 Pagal *Journal de Lyon* 1785 m. Lione gyveno 160 tūkst. gyventojų. Žr.: *Journal de Lyon*, 3 février (N. 3) 1785, p. 34.

1060 Guiart J., *op. cit.*, p. 174.

1061 Gilibert J.-E., „L'autocratie de la nature, ou premier mémoire sur l'énergie du principe vital pour la guérison des maladies chirurgicales, lu dans la séance publique de l'Académie de Lyon", le 7 décembre 1784, 1785.

Gilibert J.-E., *Démonstrations élémentaires de botanique* (1787).
Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, RSS L-18-802-1 p176.

1785 m. birželį Lione žvejys, iškritęs iš valties į vandenį, vos nenuskendo. Galiausiai ištrauktas ir nuvežtas į ligoninę, Giliberťo palatą. Gydytojas nuleido vantuzais kraują. Du chirurgijos studentai Baillarďas ir Levonceďas dvylika valandų prižiūrėjo skenduolį. Galiausiai pacientas išgelbėtas. Apie šį įvykį rašyta „Liono laikraštyje“, kuriame laikraštininkas giria Giliberťo taikytus efektyvius novatoriškus gydymo būdus:

> *Nors šis sumanus gydytojas dėl savo sėkmės kukliai giria jam padėjusius, reikia pasakyti, kad šis gydymas jam daro didžiausią garbę. Tokiomis aplinkybėmis, kai visų žinomų priemonių nepakako, jis su retu įžvalgumu sugalvojo ir išbandė naujas priemones, ir jam malonus pasitenkinimas, jog išgelbėjo žmogų, kuris be jo būtų žuvęs*[1062].

1062 „quoique ce médecin habile ait la modestie de rejeter son succès sur ceux qui l'ont secondé, nous ne pouvons nous empêcher de dire que ce traitement lui fait le plus grand honneur. Dans une circonstance où tous les moyens connus se trouvoient insuffisants, il en a imaginé & tenté de nouveaux avec une sagacité rare, & il a la douce satisfaction de pouvoir se dire qu'il a sauvé un homme qui perisssoit sans lui“. Žr.: *Journal de Lyon*, 6 juillet (N. 14) 1785, p. 211.

1786 m. „Liono laikraštis“ paskelbė, kad įsteigtas Menų salonas (pranc. *Sallon des arts*), kurio atidarymo seansas vyko balandžio 20 d. Čia vyko menų parodos, naujų mašinų, naudingų atradimų pristatymas[1063]. Rugsėjo 18 d., visuotinio susirinkimo metu, Gilibert'as įsipareigojo skaityti kursą apie mediciną ir higieną[1064] „Visuotinis liaudies ir buitinės medicinos kursas“[1065]. Lapkričio 22 d. pranešta, kad Gilibert'as, pristatytas kaip „buvęs Vilniaus universiteto medicinos ir botanikos profesorius, Lenkijos karaliaus gydytojas, Lietuvos ligoninių inspektorius“ [1066], skaitys paskaitą „Namų medicina, arba menas būti sveikam“ visą žiemą, pirmadieniais ir ketvirtadieniais[1067], 16 val. Pvz., 1787 m. sausio 22 d., Gilibert'as skaitė paskaitą apie tuo metu mieste paplitusias ligas ir kovos su jomis būdus[1068]. Salone Gilibert'ui pasitaikė proga skaityti paskaitas ir apie mėgstamą botaniką[1069].

Šis *salonas* buvo ypatingas tuo, kad atvirtas visiems, taip pat moterims ir šeimoms (joms suteikta nuolaida)[1070]. *Salono* direktorius chevalier de Bory primygtinai pabrėžė, kad tai svarbu, nes moterys „turi mažiau galimybių užsiimti jų skonį atitinkančiomis veiklomis, kad žinios, kurios laikomos būtinomis vyrams, iki šiol joms buvo tik tam tikra prabanga ar perteklius“[1071]. Beje, „argi jos neturi vaikų, kuriuos reikia auginti, proto, kurį reikia puoselėti, sveikatos, kurią reikia saugoti?“[1072]. De Bory skatino lyčių lygybę siekti žinių, neatsiejamą su dėmesiu moteriškumui: „Siūlydami moterims prieigą į *Menų saloną* ir kviesdami jį papuošti manėme, kad taip atkeršysime už visas institucijas, kuriose vyrai nelaimingai atsiskyrė nuo jų“[1073]. Ir šitos novatoriškos salono idėjos nepaneigė tradicinio prancūziško galantiškumo, netgi puikiai su juo derėjo. Taigi moterų „žvilgsniai sukurti emuliacijai, netgi didvyriškumui įkvėpti“[1074]. Ir visiškai pripažįstami jų intelektiniai gebėjimai: moters „įkvėptas jausmas gimdė poeziją ir atgaivino visus menus. Jų sėkmė daugiau negu vienoje srityje dažnai pranoksta mūsų, o

---

1063 *Journal de Lyon*, 29 mars (N. 7) 1786, p. 111.

1064 *Journal de Lyon*, 30 août (N. 18) 1786, p. 288.

1065 (pranc. *cours de médecine populaire & domestique*).

1066 „ancien professeur de médecine & de botanique dans l'université de Wilna, médecin du roi de Pologne, inspecteur des hopitaux de Lithuanie“. Žr.: *Journal de Lyon*, 22 novembre (N. 24) 1786, p. 380.

1067 (pranc. *médecine domestique ou de l'art de se maintenir en santé*)

1068 *Journal de Lyon*, 24 janvier (N. 2) 1787, p. 29.

1069 *Journal de Lyon*, 7 mars (N. 5) 1787, p. 80; *Journal de Lyon*, 16 mai (N. 10) 1787, p. 158.

1070 *Journal de Lyon*, 29 mars (N. 7) 1786, p. 111.

1071 „[elles sont] moins accoutumées à se livrer à tous leurs goûts, que les connoisssances qui sont regardées comme nécessaires pour les hommes, n'ont été jusqu'à présent pour elles qu'une sorte de luxe ou de superflu“. Žr.: „Discours de Bory“, in: *Journal de Lyon*, 27 avril (N.9) 1786, p. 142.

1072 „N'ont-elles pas des enfans à élever, un esprit à nourrir, une santé à conserver?“ *Ibid.*, p. 142.

1073 „En offrant aux femmes l'entrée du Sallon des Arts, en les invitant à venir en faire l'ornement, nous avons cru devoir les venger de toutes les institutions où les hommes ont eu le malheur de se séparer d'elles. » *Ibid.*, p. 141.

1074 „Ses regards sont faits pour exciter l'émulation, pour produire même l'héroïsme“. Žr.: „Discours de Bory“, in: *Journal de Lyon*, 27 avril (N. 9) 1786, p. 142.

siekdamos tik mokytis jos gaus savo trofėjus ir laimės apdovanojimus“[1075].

To meto akademinėje bendruomenėje plito idėja, kad moterys turėtų galimybę mokytis mokslo. Ši tema atskleidžiama chemiko Louis-Guillaume'o de la Follie romane „Filosofas be pretenzijų“ (*Le philosophe sans prétention*, 1775). Tai pirmas literatūros kūrinys, kuriame vaizduojamas kosminis laivas, varomas techninėmis priemonėmis (šiuo atveju – elektra)[1076]. 1786 m. Paryžiaus astronomas Jérôme'as de Lalande'as (1732–1807), bendraveęs su Martynu Počobutu, ypač nustatant Merkurijaus orbitą, savo knygoje „Astronomija damoms“ (*Astronomie des dames*) rašė :„Manau, kad moterims trūksta tik galimybių mokytis ir varžytis; matome nemažai tokių, kurios, nepaisant švietimo ir prietarų kliūčių, išsiskiria, kad tikėtume, jog jos turi tiek pat proto, kiek dauguma vyrų, kurie įgyja šlovę moksle“[1077]. Plačiau moterų prieigos prie žinių tema vėliau skatinta matematikos mokslininko Nicolas'o de Condorcet'o rašte „Apie moterų priėmimą į piliečių teises“ (*Sur l'admission des femmes au droit de cité*, 1790) ir rašytojos Olympe de Gouges „Moterų ir pilietės teisių deklaracijoje“ (*Déclaration des droits de la femme et de la citoyenne*, 1791). Taigi atviras kiekvienam, įskaitant moteris, *salonas* buvo gana novatoriškas ir pažengęs. Gilibert'o dalyvavimas Salone liudija jo atvirą mąstyseną.

Kaip viena svarbiausių miesto asmenybių Gilibert'as sulaukė užsienio keliautojų vizitų. 1785 m. publicistas Ursynas Niemceviczius[1078], kuris susipažino su Gilibert'u LDK, aplankė jį Lione. Jis prisimena: „Aš ten susitikau su p. Gilibert'u, kuris Vilniaus universitete vadovavo Gamtos istorijos ir botanikos katedrai. Jis taip apsidžiaugė mane pamatęs. Šito didžiojo vyro, „Flora Lithuanica“ autoriaus, prisirišimas prie Lenkijos yra toks, kad mes abu praleidome vakarą kaip tėvynainiai“[1079]. Tikėtina, kad susitiko su rusų istoriku Nikolaju Karamzinu (1766–1818), kai šis 1789–1790 m. keliaudamas po Vakarų Europą Ženevos gamtininko Charles'o Bonnet'o prašymu įsipareigojo perduoti

---

1075 „C'est le sentiment qu'elles inspirent qui a fait naître la poésie & qui vivifie tous les arts, leurs succès dans plus d'une carrière ont souvent surpassé les nôtres, & ne cherchant qu'à s'instruire, elles rencontreront souvent leurs trophées & s'y verront comme entourées d'hommages“. *Ibid.*, p. 142.

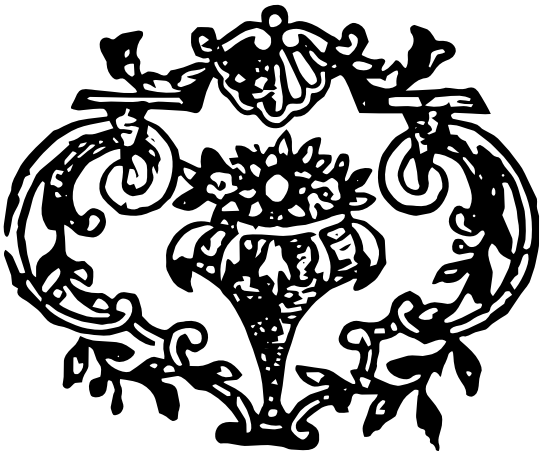
1076 Žr.: Parent A., *The Alembic, the Pen and the Spacecraft, De la Follies' Le philosophe sans prétention (1775): An early Sci-Fi Novel in Lieu of a Succesful Scientific Lecture?*, in: ICON, 28, n. 2, p. 9-40.

1077 „Je crois qu'il ne manque aux femmes que les occasions de s'instruire et de prendre de l'émulation; on en voit assez qui se distinguent, malgré les obstacles de l'éducation et du préjugé, pour croire qu'elles ont autant d'esprit que la plupart des hommes qui acquièrent de la célébrité dans les sciences“. Žr.: Lalande J., *Astronomie des dames*, Paris: rue d'Anjou Dauphine, 1786.

1078 Julian Ursyn Nemcewicz (1757–1841), lenkų rašytojas, publicistas, politikas, visuomenės ir kultūros veikėjas. Livonijos atstovas Ketverių metų seime. Esminių valstybės pertvarkų šalininkas. Pralaimėjus sukilimą 1833 m. apsigyveno Paryžiuje kaip politinis emigrantas.

1079 „J'y ai retrouvé M. Gilibert qui occupait à l'Université de Wilno la chaire d'histoire naturelle et de botanique. Il était content de me revoir, et tel est l'attachement que ce grand homme, auteur de l'ouvrage *Flora Lithuanica*, a gardé à la Pologne, que nous avons tous les deux passé la soirée comme des compatriotes“. Žr.: Nieuwazny A., Laforest Chr., *De tout temps amis, cinq siècles de relations franco-polonaises*, 2004, Paris: Nouveau monde Editions, p. 136.

laišką Giliberťui [1080]. 1790 (arba 1791) m. Prūsijos poetas Friedrichas von Matthissonas (1761–1831) lankydamasis Lione susipažino su Giliberťu, „vienu iš gabiausių gydytojų šiame mieste“, kuris jam parodė savo herbariumą[1081]. Apie jį Matthissonas rašė: „Savo žmogiškumu ir nesuinteresuotumu Giliberťas susilaukia visuotinės pagarbos, ir daugumoje šeimų, kuriose jis lankosi kaip profesionalas, yra ne mažiau draugas ir patarėjas nei gydytojas“[1082]. Ši pastaba įdomi tuo, kad parodo, jog Giliberťas toliau praktiškai taikė principus, kuriais turėtų vadovautis gydytojas ir kuriuos jis suformulavo 1772 m. veikale „Medicininė anarchija“.

1080 Karamzine N., *Lettres d'un voyageur russe en France, en Allemagne et en Suisse (1789-1790)*, Paris: Émile Mellier, 1867, p. 147.

1081 „Doctor Gilibert, one of the most skilful physicians in this town“. Žr.: Matthisson Fr., *Letters from various parts of the continent, between the years 1785 and 1794*, London: printed for T. N. Longman and O. Rees, 1799, p. 201.

1082 „Gilibert, through his humanity and disinterestedness, attracts universal esteem, and in most families where he attends in his professional capacity is no less the friend and counsellor than the physician“. *Ibid.*, p. 202.

XI

XI SKYRIUS

REVOLIUCINĖ AUDRA IR PASKUTINIEJI METAI

XI

Audringaisiais Prancūzijos revoliucijos metais

Paskutiniais 1780 m. dešimtmečio metais, kaip žinoma, Prancūzijoje prasidėjo revoliucija. Siekdamas aptarti karalystės finansų rūpesčius, 1789 m. karalius Liudvikas XVI sukvietė Generalinių luomų susirinkimą[1083]. Valdovas paprašė Prancūzijos pavaldinių išreikšti savo nuomonę ir poreikius pageidavimų sąsiuviniuose (pranc. *cahiers de doléances*). Kartu su kitais gydytojais Gilibert'as įsipareigojo parašyti Liono sąsiuvinyje[1084].

Įdomu pažiūrėti, ką 1784 m. savo „Liono intendento nustatytame darbo plane" (*Plan du travail arrêté par M. l'intendant de Lyon*) Gilibert'as parašė apie Prancūzijos karalių. Mokslininkui valdovas yra „geriausias tarp karalių"[1085]. Gydytojas jam atidavė pagarbą už viską, kas nuo valdymo pradžios padaryta vystant mediciną ir plečiant medicininę Prancūzijos gyventojų, visų pirma vargingiausių, priežiūrą. Gilibert'as priminė, kad įsteigtos Karališkoji medicinos akademija[1086] ir chirurgijos mokyklos, o įvairiose provincijose pradėtos rengti akušerijos paskaitos. Paskirta ir gydytojų, gydančių dažniausias visuomenės ligas (pranc. *maladies populaires*), suteikta nemokamų vaistų vargšams kaimo gyventojams, įsteigta naujų ligoninių arba geriau sutvarkytos esančios, pagerinti elgetų sandėliai[1087]. Gilibert'as baigė: „Tik akylaus monarcho, kuris valdo tik dėl Prancūzijos laimės, tvirta administracija, gali gausinti pagalbos priemones ir mažinti priežastis, dėl kurių gyventojų skaičius mažėja"[1088]. Tokia panegirika Prancūzijos karaliui yra nuoširdi. Matyti gydytojo suinteresuotumas valdovo medicinos įstaigoms.

Revoliucijos pradžioje, optimizmas dar viešpatavo, nes tikėta, kad nuvertus autoritarine laikomą valdžią bus lengva įtvirtinti naują tvarką, pagrįstą protu ir laisve. Taip manė ir Gilibert'as, kuriam Generalinių luomų susirinkimas rodėsi kaip galimybė pasiekti šalyje daugiau teisingumo ir laimės. Dėl to jis optimistiškai palaikė prasidėjusią revoliuciją, norėdamas imtis politikos reikalų, atsisakė Hôtel-Dieu ligoninės gydytojo pareigų[1089]. Siekdamas aptarti aktualius politinius klausimus ir skaityti paskaitas apie politikos mokslą, jis kažkurioje bažnyčioje įkūrė klubą[1090], vėliau perkeltą į Pilatʼo namą, kuriame jau buvo masonų ložė.

1083 *Etats généraux* – patariamasis organas, sudarytas iš dvasininkijos, bajorijos ir trečiojo luomo atstovų.

1084 Guiart J., *op. cit.*, p. 175.

1085 („le meilleur des rois"). Žr.: Gilibert J.-E., *Plan du travail arrêté par M. l'intendant de Lyon*. Veikalas dedikuotas aukščiau paminėtam Liono intendentui Flessellesui.

1086 Įkurta 1776 m. balandžio 29 d. Žr.: Petitfils J.-Chr., *op. cit.*, p. 467.

1087 Pranc. *dépôts de mendicité* – vietos, kur buvo priimami vargšai, kartais ir prieš jų norą.

1088 „Il étoit réservé à l'administration ferme et bienfaisante du monarque vigilant, qui règne pour le bonheur de la France, de multiplier les secours et les moyens de diminuer les causes de la dépopulation". Žr.: Gilibert J.-E., *Plan du travail arrêté par M. l'intendant de Lyon*, p. 6. Tiesa, tais laikais Prancūzijoje, buvo dažnai galvojama, kad gyventojų skaičius sumažėjo („la dépopulation"), nors iš tiesų taip nebuvo. Žr.: Michel A., *op. cit.*, p. 590.

1089 Guiart J., *op. cit.*, p. 175.

1090 Prancūzijos revoliucijos laikais „klubais" vadintos draugijos, kurios susirinkdavo aptarti viešųjų reikalų.

Iš tikrųjų Gilibert'ui, kaip buržuazijos atstovui, 1789 m. socialinių laimėjimų pakako. Jis buvo žirondistas, t. y. moderuotas respublikonas, kuris išsigando, kai šalyje prasidėjo maištai. Stanislovui Augustui rašė: „Riaušės mūsų provincijose yra baisios. Mes sutraukėme savo grandines, bet jų trankymasis, kurį patyrėme, paliko mumyse karštų žaizdų"[1091]. Čia kyla klausimas, ar Gilibert'as neperdeda. Ar jis tikrai monarchijos laikais jautėsi pavergtas? Ar jis veikiau mimetiškai imasi revoliucinės retorikos?

Tačiau jo entuziazmas dėl revoliucijos buvo toks, kad Prancūzijos karaliaus šalininkai savo pamfletuose jį apkaltino esant jakobinu[1092]. Pavyzdžiui, rojalistas abatas Guillonas pasipiktino, esą Gilibert'as savo kalbose pareiškė, kad dabar suverenitetas glūdi tik jos atstovuose[1093]. O masonas Chassagnonas sakė: „Išprotėjęs Gilibert'ai, savo liaudinio entuziazmo polėkyje ar tu negyrei sankiulotų[1094] ir ar ne tu šlifavai savo nedėkingais ir kandžiais pamfletais fanatizuoto skurdumo durklą prieš turtuolius, kurių salonai, bibliotekos ir bufetai buvo per brangūs tavo laisvalaikiui, tavo skoniui, tavo apetitui?"[1095]. Tiesa, Gilibert'as buvo tiek veiklus, kad jo paprašė vadovauti Tautinės gvardijos[1096] narių priesaikos ceremonijai[1097] Sainte-Foy-lès–Lyono mieste.

O tuo metu ATR vyko Ketverių metų seimas, kuriame 1791 m. priimta Gegužės trečiosios konstitucija[1098]. Apie tai pasakojo „Nacionalinis laikraštis" (*Gazette nationale*) [1099]. Norėdami atšvęsti naują konstituciją, Paryžiuje patriotai susirinko pakelti taurę ir pagirti „pilietišką karalių" Stanislovą Augustą[1100]. 1791 m. gegužės 27 d. Liono „Konstitucijos draugų" skyrius (Prancūzijos 1791 m. rugsėjo 3 d. Konstitucija) pirmasis Prancūzijoje pasveikino ATR dėl jos 1791 m. Gegužės trečiosios konstitucijos. Kadangi Gilibert'as buvo vienas iš jos kūrėjų, labai tikėtina, kad galėjo būti tokio sveikinimo įkvėpėjas[1101].

1091 „Nous avons rompu nos chaines, mais les secousses que nous avons essuyées nous laissent de cuisantes meurtrissures". Gilibert'o laiškas Stanislovui Augustui, parašytas 1789 m. rugsėjo 3 d., BKC ZP 185, fol. 38–40.

1092 Rousset J., *op. cit.*, p. 13. Jakobinai buvo tapatinami su kraštutiniu egalitarizmu ir prievarta, ir nuo 1793 m. vidurio iki 1794 m. vidurio vadovavo revoliucinei vyriausybei.

1093 Guillon A., *Mémoires pour servir à l'histoire de la ville de Lyon pendant la Révolution*, Paris: Baudouin, 1824, 3 vol., t. I, p. 176. Cituoja: Rousset Jean, *ibid*, p. 14.

1094 Pranc. *sans-culottes* – revoliucionieriai, kilę iš neturtingų tautos sluoksnių.

1095 „Inconsidéré Gilibert, dans les élans de ton enthousiasme populaire, ne parus-tu pas faire l'éloge de la sans-culotterie en présence des sans-culottes, et n'aiguisas–tu pas tes ingrates et mordantes diatribes, le poignard de l'indigence fanatisée contre les riches dont les salons, les bibliothèques et les banquets furent chers à tes loisirs, à tes goûts; à ton appétit?"

1096 Pranc. *garde nationale* – revoliucijos laikais milicija, sudaryta iš savanorių piliečių.

1097 Chassagnon J., *Offrande à Chalier, Lyon, l'an Ier de la Liberté*. Cituoja: Rousset J., *op. cit.*, p. 14.

1098 Spalio 20 d. prie Konstitucijos buvo pridėtas ATR tarpusavio įžadas, kuris apibrėžė Lenkijos ir Lietuvos santykius.

1099 *Gazette nationale*, mercredi 16 novembre 1791, le 26 octobre, p. 1333.

1100 Zamoyski A., *op. cit.*, p. 344.

1101 Fabre J., *op. cit.*, p . 488.

Kalbant apie jo profesinę veiklą, reikėtų pažymėti, kad 1789 m. įkurta Nacionalinė Liono medicinos ir medicinos mokslų draugija (pranc. *Société nationale de Médecine et des Sciences médicales de Lyon*), kurios vienas iš steigėjų buvo Gilibert'as, 1792 m. tapęs jos nuolatiniu sekretoriumi.[1102]. 1791 m. gruodžio m. Rono ir Luaros (*Rhône-et-Loire departamento*[1103]) Vyriausioji taryba (pranc. *Conseil général*) jį paskyrė Liono apskrities gydytoju epidemiologu[1104]. Tais metais dar paskirtas ir dviejų švietimo įstaigų (pranc. *collèges*) valdybos nariu[1105]. 1792 m. išleista jo „Fitologijos pratybos" (*Exercitia phytologica*[1106]), kurioje pristatyti ir LDK augalai. Spalio 13 d. įkūrus Viešojo švietimo institutą (*Institut pour l'éducation publique*) Gilibert'as išrinktas dėstyti gamtos mokslus buvusios *Šventosios Trejybės* kolegijos patalpose. Jis buvo vienas iš dėstytojų, atsisakiusių gauti atlyginimą, kol bus baigta valstybinės edukacijos pertvarka[1107]. Kaip kolegijų administratorius (pranc. *administrateur des collèges*) 1792 m. lapkričio 12 d. Gilibert'as iškilmingai atidarė naująjį institutą.

Tuo metu mieste viešėjo žymūs žmonės ir Nacionalinio konvento[1108] atstovai, buvę čia komandiruotėje. Per savo priėmimo kalbą Gilibert'as gyrė „nuostabią ir laimingąją revoliuciją" ir priminė, koks aristokratiškas, skirtas tik mažam elitui, buvo švietimas monarchijos laikais ir kad naujoji išsilavinimo misija yra ruošti piliečius bendrai laimei: „Nuo amatininko iki administratoriaus, visi gali ugdyti savo įgimtus talentus ir įgyti būdų, leidžiančių užsitikrinti saugią ateitį"[1109]. Čia vėl atpažįstamas trisdešimtmetis Gilibert'as, 1772 m. savo veikale „Medicininė anarchija" pasmerkęs medicinos studijas.

1793 m. vasario 3 d. panegirikoje Le Pelletier'o de Saint-Fargeau[1110] laidotuvėse visada pasitikintis žmonija ir švietimo vaidmeniu Gilibert'as teigė, kad tauta iš prigimties yra gera, iš esmės teisinga, tobulintina, o lavindamasi ir stengdamasi gali pasiekti aukštų pareigų[1111]. Kaip kandidatas į Liono mero pareigas Gilibert'as vasario 24 d. rinkimuose išėjo į antrąjį turą. Bet dėl melagingų liudijimų apkaltintas kaip buvęs kontrrevoliucionierius, vasario 26 d. 4 val. ryto jakobinų areštuotas savo gyvenamoje

---

1102 Rousset J., *ibid.*, p. 14.

1103 Revoliucijos metu įkurti administraciniai teritoriniai dariniai.

1104 Rousset J., *ibid.*, p. 14.

1105 Guiart J., *op. cit.*, p. 175.

1106 *Exercitia phytologica quibus omnes plantae Europaeae*, Lyon: Delamolliere, 1792.

1107 Rousset J., *op. cit.*, p. 14.

1108 Prancūzijos didžiosios revoliucijos laikotarpio įstatymų leidžiamoji ir vykdomoji institucija. Veikė 1792–1795 m.

1109 „Depuis l'artisan jusqu'à l'administrateur, tous peuvent développer leurs talents naturels et acquérir les moyens de se procurer un sort honnête". Žr.: Gilibert J.-E., *Discours prononcé le 12 novembre 1792 [...]) à l'ouverture de l'Institut des sciences et arts utiles à la Société*, Lyon. Cituoja: Rousset J., *op. cit.*, p. 15.

1110 Le Pelletier'ą de Saint-Fargeau (1760–1793) nužudė karaliaus sargas Philippe'as Paris'as, nes Saint-Fargeau balsavo už Liudviko XVI mirtį.

1111 Rousset J., *op. cit.*, p. 21.

vietoje[1112] ir užrakintas Rotušės rūsyje (Terreaux aikštės ir Laffono gatvės kampe), kuriame tada kalinti Teroro[1113] kankiniai prieš pasiunčiant juos į ešafotą. Gilibert'ą areštavo už tai, kad jis viešai deklaravęs, jog „suverenumą turi ne tauta, o jo atstovai".

Bet vasario 27 d., po antrojo turo, jis, vis dar sulaikytas, buvo išrinktas meru ir išsiųstas į Saint-Joseph kalėjimą. Kovo 4 d. jis atsistatydino mainais į pažadą paleisti į laisvę. Nepaisant to, kovo 6 d. išsiųstas į Roanne'o kalėjimą Lione. Čia parašė veikalą „Vyresnysis Jean'as Gilibert'as, Nacionalinės konvencijos piliečių komisarams", kuriame teigia esąs nepagrįstai kaltinamas pasikėsinimu nužudyti: „Kvakeris žmonėse mato tik brolius"[1114]. Kovo 23 d. jo žmona veltui prašė paleisti vyrą. Balandžio 5 d. kalėjime Gilibert'as parašė pasiteisinimo tekstą „Jean-Emmanuelis Gilibert'as savo bendrapiliečiams", kuriame priminė, kad kiekvienas „intrigantas, partijos vadovas, norėdamas būti sėkmingas, dieną ir naktį rūpinasi, kad įvairiais būdais pasiektų savo tikslų". O jis to negalėjo padaryti, nes „ketverius metus redagavo ir publikavo tris didelius darbus apie mediciną ir botaniką"[1115]. Kol buvo kalėjime, jo namuose Carette kaime atlikta krata, per kurią nusiaubti herbariumai[1116].

Gilibert'as dar priminė, kad:

> *Tai jis per trisdešimt metų pamiršdamas savo asmeninį interesą visada pirmenybę teikė vargšams, tai jis, ligoninės gydytojas, kuris penkerius metus beveik išskirtinai rūpinosi šiais nelaimingais ir kurio kabinetas visada buvo atidarytas vargstančiam. Daugiau nei dešimt tūkstančių ligonių aš nemokamai gydžiau, guodžiau arba padėjau savo ar savo draugų lėšomis*[1117].

Gilibert'as toliau rašė, kad pateikė „nuo Revoliucijos pirmųjų dienų daugybę savo karščiausio patriotizmo įrodymų". Tai pagrįsdamas, jis primena, kad iš savo žmonos turto jis nupirko pirmąjį valstybinį turtą (pranc. bien national)[1118], parduodamą Liono

---

1112 26, rue de l'arbre sec.

1113 Taip pavadinti Prancūzijos revoliucijos laikotarpiai (1792 m. rugpj. 10 – rugs. 20.) ir (1794 m. liepos 8 – rugs. 5), kuriais vyko daugelis politinių egzekucijų.

1114 „Un quaker ne voit dans les hommes que des frères". Žr.: Gilibert J.-E., *Jean Gilibert aîné, aux citoyens commissaires de la convention nationale*, à Lyon, p.1, 4

1115 „Un intriguant, un chef de parti, s'il veut réussir, s'occupe jour et nuit des moyens qu'il doit employer. Depuis quatre ans j'ai rédigé et fait imprimer trois grands ouvrages de médecine ou de botanique". Žr.: Gilibert J.-E., *Jean-Emmanuel Gilibert, à ses concitoyens*, Lyon, 1793, p. 2.

1116 Guiart J., *op. cit.*, p. 176.

1117 „C'est celui qui, depuis trente ans, oubliant son intérêt personnel, a toujours donné par préférence les soins les plus assidus aux pauvres, qui s'est occupé presque exclusivement de ces malheureux pendant cinq ans, comme médecin de l'hôpital, et dont le cabinet a toujours été ouvert à l'indigent. J'en appelle à plus de dix mille malades que j'ai soignés gratuitement, consolé ou aidé de mes deniers et de ceux de mes amis". Žr.: Gilibert J.-E., *Jean-Emmanuel Gilibert, à ses concitoyens*, Lyon, 1793, p. 5.

1118 Valstybinis turtas (pranc. *Bien national*) – turtas (Bažnyčios, aristokratų, revoliucijos priešų), konfiskuotas Revoliucijos laikais.

apylinkėse. Dar, rašo jis, dovanojęs tėvynei 900 svarų[1119]. Iš esmės Gilibert'as laiko save „savavališkosios valdžios" auka ir jam rūpi revoliucijos eiga:

> *Kiekvienas kaltinamasis, nors nekaltas, kasdien gali tapti apgautų arba suerzintų žmonių susibūrimo auka [...]. Mūsų kalėjimai pilni tokių, kaip aš, tikrų ir grynų patriotų, čia yra tikrasis Respublikos blogis, tai atitolina mūsų didelę ir gražią revoliuciją, dešimt prarastų mūšių ją kankina mažiau nei mūsų vidinės nesantaikos*[1120].

Balandžio 3 d. Gilibert'as išsiųstas į Makoną (Mâcon), kur balandžio 21 d. išteisintas. Iš viso jis kalėjo daugiau nei šešias savaites ir vos vos išvengė giljotinos. Be jo parašyto skelbimo, išleistas ir „Liono miesto piliečiai savo broliams" (*Les citoyens de la ville de Lyon à leurs frères*), kurį pasirašė šešiolika Liono miestiečių, ginančių pilietį Gilibert'ą, kuris „kruopščiai laikosi įstatymų", yra „nuoširdus mūsų revoliucijos draugas". Nors išrinktas meru, vis dar įkalintas Gilibert'as buvo priverstas palikti mero pareigas[1121].

Gegužės 28 d. nuosaikių pažiūrų lioniečiai sukilo prieš Nacionalinį konventą ir paėmė rotušę[1122]. Birželio 30 d. sukurta laikina Rono ir Luaros *visuomenės gelbėjimo respublikinė tautinė komisija*[1123], kurios prezidentu paskirtas Gilibert'as, jai vadovavęs iki liepos 15 d. Išvakarėse Bastilijos dienos proga Bellecouro aikštėje jis pasakė kalbą, kuria pareiškė, kad nacionalinis atstovavimas buvo pažeistas, Konventas nei laisvas, nei iki galo suburtas[1124], o Rono ir Luaros departamentų gyventojai „visomis išgalėmis priešinsis bet kokios tironijos atkūrimui, kad ir kokiu vardu ji būtų pavadinta"[1125].

1119 „C'est celui qui a donné, dès les premiers jours de la révolution, des preuves nombreuses du civisme le plus ardent". Žr.: Gilibert J.-E., *Jean-Emmanuel Gilibert, à ses concitoyens*, Lyon, 1793, p. 4–5.

1120 „tout prévenu, quoique innocent, peut être chaque jour victime d'un attroupement de gens séduits ou égarés […] les prisons regorgent de patriotes purs et aussi innocents que moi, voilà ce qui est vraiment nuisible à la chose publique, voilà ce qui retarde notre grande et belle révolution ; dix batailles perdues lui sont moins funestes que nos dissenssions intérieures". Žr.: Gilibert J.-E., *ibid.*, p. 6–7.

1121 „le citoyen Gilibert, rigoureux observateur des loix, ami sincère de notre révolution». Žr.: *Les citoyens de la ville de Lyon à leurs frères des districts et communes du département de Rhône et Loire et à tous leurs frères de la République Françoise*, p. 5.

1122 Thiébaut M., Bärtschi Bl., Falzon N., *op. cit.*, p. 2.

1123 *Commission populaire républicaine de salut public de Rhône-et-Loire*.

1124 Balleydier A., *Histoire politique et militaire du peuple de Lyon pendant la Révolution Française*, tome premier, Paris: Curmer, 1845, p. 293–294.

1125 „le peuple souverain du département de Rhône-et-Loire résisterait de toute sa force à la réintégration de toute espèce de tyrannie, sous quelque dénomination qu'elle osât se présenter". Žr.: Vallès, *Réflexions historiques sur quelques chapitres d'un ouvrage de m l'abbé de Guillon*, Paris: F-M. Maurice, 1825, p. 54.

Liono apgultis, 1793 m. Nežinomas menininkas.
Viešai prieinama.

Tačiau greitai atvykusi Konvento kariuomenė apsupo Lioną ir rugsėjo 2–14 d. Giliberťas buvo paskirtas Visuomenės gelbėjimo vyriausiojo komiteto laikinosios savivaldybės[1126] prezidentu. Bet spalio 9 d. Konvento kariuomenei įsiveržus į Lioną, Giliberťo pavardė buvo įrašyta į lionie̊čių, nuteistų mirties bausme, sąrašą. Išsigandęs norėjo nusižudyti, tačiau nesėkmingai bandė uždegti du šovinius ant savo krūtinės. Galima įsivaizduoti jo neviltį, turint omenyje prieš 20 metų pasakytus žodžius: „Ligos yra mūsų netvarkingų poelgių pasekmės, jos greitina mūsų organų sunykimą, mums uždrausta sutrumpinti savo dienas“[1127].

Giliberťui pavyko išeiti iš miesto, pabėgus pietų link pasislėpti *Cévennes* miškuose. Vengdamas pagrindinių kelių šaltomis gruodžio dienomis brido apsemtas vandens iki diržo. Tai jam neabejotinai su švelnia nostalgija priminė laikus, kai brisdamas upėmis jis vicekanclerio Chreptavičiaus valdose ieškojo bebrų buveinių. Giliberťas „kentėjo su didžiosios sielos ramybe tą įžūlią panieką žmonių, per dažnai persekiojamų nelaimių“[1128], vėliau rašė jo kolega gydytojas Sainte-Marie. Matyt, Giliberťo skausmas

1126 *Gouvernement provisoire du Comité général de Salut public*.

1127 „Les maladies sont les compagnes de nos désordres, elles accélèrent la destruction de nos organes ; il nous est défendu, par notre conscience, d'abréger le fil de nos jours“. Žr.: Gilibert J.-E., L'anarchie médicinale, seconde partie, p. 343.

1128 „supportant avec le calme d'une grande âme cet insolent mépris des hommes que trop souvent poursuit l'infortune“. Žr.: Sainte-Marie E., p. 6.

buvo dvigubas: jis bijojo ne tik dėl savo gyvenimo, altruistui, linkinčiam gero kitiems buvo trauma jaustis atstumtam. Po kelerių metų, 1798 m., su akcentais, primenančiais Rousseau „Išpažintis“ (*Les Confessions*, 1782), jis rašė:

> *Visi apklausinėti, jų giliu įsitikinimu, priversti pripažinti, kad doras iš principo ir instinkto, švelnaus temperamento, jis niekada nesusipyko nė su vienu savo draugu dėl politinių nuomonių. Atlaidus visiems žmonėms, jis niekada nebuvo niekingas persekiojimų instrumentas, [...] į jį reikia žiūrėti kaip į brolį, o ne kaip atstumtąjį ar agitatorių. Jeigu visi žmones šitaip manytų arba elgtųsi, nelaimė dingtų iš mūsų regionų, ir mes galėtume ramiai mėgautis gamtos mums suteikta mažute laimės porcija*[1129].

Vieną dieną Gilibert'ui atvykus į kažkokį kaimą, ilga barzda ir suplyšę drabužiai sukėlė įtarimą keliems girtiems kareiviams, kurie jį suėmė. Laukdamas teismo, jis prarado viltį ir išgėrė dvi uncijas skysto laudanumo iš buteliuko, kurį visada nešiojosi su savimi. Kadangi teisėjams nepakako įrodymų prieš Gilibert'ą, jis buvo išteisintas ir galėjo laisvai išeiti. Bet nuodai jau pradėjo veikti: Gilibert'as juto jų poveikį galūnėse, širdyje, atsirado tamsus šydas prieš akis. Manydamas, kad paskutinė valanda jau atėjo, atsigulęs po medžiu atsidavė Dievo valiai. Rytą, apie ketvirtą valandą, nubudęs nuo skausmingų spazmų jis išvėmė laudanumą. Paskui rado jėgų eiti lėtais žingsniais iki artimiausios kavinės, kur išgėrė pusbutelį likerio ir pasijuto visiškai sveikas[1130].

Tik 1795 m. kovą (arba balandį) Gilibert'as galėjo grįžti į Lioną. Bet šį kartą jam grasino monarchistai, tad vėl turėjo bėgti į miškus[1131]. Klaidžiodamas juose jis rado „nusiraminimą nuo nuobodulio ir nevilties“. Rašo apie save: „žvalgiausi susižavėjęs aplink, tai teikė džiaugsmo laimingiausiais momentais. Vaizdai su daugybe retų augalų, kuriais gamta gausiai apdovanojo Bezjė (*Béziers*) miesto apylinkes, padėjo pamiršti gresiančias kančias“[1132]. Iš viso Gilibert'as slapstėsi pusantrų metų[1133].

1129 „tous cependant, lorsqu'on les presse, sont obligés, entraînés par une conviction intime, d'avouer que, probe par principes et par instinct, doux par tempérament, il ne s'est brouillé avec aucun de ses anciens amis pour des opinions politiques ; qu'indulgent pour tous les hommes, il n'a jamais été le vil instrument des persécutions, [...] il doit être regardé comme un frère, et non proscrit comme un séditieux. Si tous les hommes pensoient et agissoient ainsi, le malheur disparaîtroit de dessus nos régions, et nous jouirions en paix de la très-modique portion du bonheur que la nature nous avoit départi“. Žr.: Gilibert J.-E., *Histoire des plantes d'Europe ou élémens de botanique pratique*, tome premier, Lyon, 1798, p. XXVII.

1130 Sainte-Marie E., *op. cit.*, p. 6–7.

1131 Guiart J., *op. cit.*, p. 177.

1132 „Dans la contemplation des objets qui l'avoient amusé pendant le temps le plus prospère. La vue d'une foule de plantes rares que la Nature étale avec profusion autour de Béziers, lui faisoit oublier le supplice qui le menaçoit sans cesse“. Žr.: Gilibert J.-E., *Histoire des plantes d'Europe ou élémens de botanique pratique*, tome premier, Lyon, 1798, p. XI–XII.

1133 Sainte-Marie E., *op. cit.*, p. 7.

Galiausiai klajoklis Gilibert'as sugrįžo namo. Tačiau jo laukė nelaimė – išvydo nusiaubtą savo namą. 1795 m. balandžio laiške Antoine-Laurent'ui de Jussieu jis rašė, kad Liono apsupties metu jo valda buvo nusiaubta, o trečdalis bibliotekos išplėšta („iš septynių tomų aš neradau nė keturių"). Ypač skausminga jam buvo dėl gamtos kolekcijų, rinktų visą gyvenimą: „Pasigailėkite, šypsodamasis aš iškenčiau savo prarastą turtą, bet turiu pripažinti, jog prarastos kelios retos knygos ir herbariumai paliko mano širdyje tokį nemalonų jausmą, kad negaliu nusiraminti". Tiesa, kiekvienas Gilibert'o herbariumas pristatė daugiau nei 4 tūkst. įvairių rūšių, visi buvo sudeginti, nes riaušininkai klaidingai juos palaikė kilniais dokumentais. Kadangi, kaip jis rašo, „kelių retų botanikos knygų ir herbariumų praradimas paliko tokį skaudų jausmą širdyje, kad negaliu savęs paguosti", kreipiasi į Jussieu paprašyti Paryžiaus botanikų, kad jam atsiųstų dublikatus[1134]. Tačiau ne visi Gilibert'o herbariumai buvo prarasti. Paminėtina, kad 2010 m. pabaigoje Liono universitete Claude'as Bernard'as netikėtai vieną atrado[1135].

Reikia pridurti, kad Teroro laikais, 1793 m., vyresnysis Gilibert'o brolis Jeanas buvo giljotinuotas (gruodžio 8 d.)[1136]. Jo pažįstamas Pierre-Antoine'as Barou du Soleil (1742–1793), magistratas ir botanikos mėgėjas, irgi buvo nužudytas[1137]. O rugsėjo 29 d., Nacionalinio konvento kariuomenei bombarduojant Lioną, savo namuose mirė jo draugas agronomas abatas François'as Rozier'as[1138]. Per miesto apgultį mirė draugas Claret de la Tourette'as. Mirdamas jis paliko Gilibert'ui savo rankraščius ir Liono apylinkių augalus[1139]. 1798 m. prisimindamas savo draugus Gilibert'as rašė:

> *Vos pažinęs šiuos tris mokslininkus, prie jų prisirišau: netrukus tas pats skonis, tie patys įpročiai sujungė mus į artimą draugystę, trukusią trisdešimt metų be permainų: tikra draugystė ir nė menkiausio debesies. Mirtis, žiauri mirtis atėmė iš manęs du tikrus draugus! La Tourrette'o ir Rozier'o nebėra! Ant jų kapų padėjau gėlių: man liko tik vienas Villersas[1140]. Tegul*

1134 „la perte de plusieurs livres rares de botanique et celle de mes herbiers a laissé dans mon *cœur* une sensation si pénible que je ne peux m'en consoler". Gilibert'o laiškas Jussieu, parašytas 1795 m. balandžio 17 d. (an 3 de la République), MNHN, Correspondance Jussieu GJ 104.

1135 Herbariumą sudaro 26 nedideli tomai, kuriuose yra daugiau nei 5 tūkst. augalų. Gilibert'ui padėjo jo draugai, ypač Clémence Lortet, kuri surinko daugiau nei 80 proc. augalų, daugelį – 1810 m. Liono apylinkėse. Žr.: Thiébaut M., Bärtschi Bl., Falzon N., *op. cit.*, p. 2.

1136 Rousset J., *op. cit.*, p. 21.

1137 Jacquet P., „Un botaniste lyonnais méconnu du dix-huitième siècle, Marc-Antoine Claret de la Tourette (1729-1794)", in: *Bulletin mensuel de la société linéenne de Lyon*, n. 4, avril 1999, p. 78; Gilibert J.-E., „Notice sur la vie et les écrits de M A L Claret la Tourrette", in: *Démonstrations élémentaires de botanique*, quatrième édition, Lyon, 1796, tome premier, p. LIV.

1138 *Ibid.*, p. LXI, LXIII, LXVI; Thiébaut de Berneaud A., *op. cit.*, p. 49; Monfalcon J.-B., *op. cit.*, p. 58–59. Guiart J., *op. cit.*, p. 172.

1139 *Journal de médecine, chirurgie, pharmacie*, etc, Ventose an IX, tome I, p. 562.

1140 Charles Joseph de Villers (1727-1810). Gamtininkas, populiarino Linėjaus darbus apie entomologiją.

jis ilgai mėgaujasi savo šlove ir tikra laime![1141]

Giliberťas karštai ir su viltimi prisiminė Generalinių luomų susirinkimą. Bet įvyko daug Revoliucijos bjaurybių. Gydytojas Giliberťas įžvelgė paralelę tarp žmonių valdymo ir pacientų gydymo:

> *Jis [Generalinių luomų susirinkimas] susilaukė filosofų (pranc. gens de lettres) susidomėjimo: jie matė, kaip jų abstrakčios ir filosofinės teorijos buvo įtrauktos į svarbiausią diskusiją, kokios niekada nebuvo, nes nuo jos priklausė didžiausios tautos laimė. Filosofai, labiau apsišvietę nei paprasti žmonės, tada skausmingai suvokė, kad menas valdyti kur kas labiau remiasi išmintingu ir atsargiu valdančių veikėjų vadovavimu nei abstrakčiais principais. Ir šiuo atžvilgiu teorinės spekuliacijos praktika yra tas pats, kas sisteminės medicinos raštai yra gydymo menui*[1142].

Neabejotina, kad Revoliucijos laikotarpiu patirtos nelaimės, „tikras siaubų spektaklis“ (pranc. *spectacle d'horreurs*)[1143] priartino Giliberťą prie religijos. Tai matyti trumpoje biografijoje, skirtoje jo draugui abatui Rozier'ui. Jis pastebi apie teologiją, kad:

> *Šis mokslas, pirmasis iš visų mokslų, gerai sumanytas, kurį per visą žmogaus gyvenimą galima ištirti mažiausiai, kurio elementai remiasi Šventojo Kristaus didingiausia, švelniausia, paguodžiamiausia morale, vienintele, kurią galima pasiūlyti prislėgtai žmogaus širdžiai, kovojančiai su gyvenimo negandomis*[1144].

1141 „Dès que j'eu connu ces trois savans, je m'attachai à eux: bientôt les mêmes goûts, les mêmes études nous unirent d'une étroite amitié, qui a duré sans altération pendant trente ans : amitié vraie et sans le moindre nuage. La mort, la cruelle mort m'a privé de deux vrais amis ! La Tourrette et Rozier ne sont plus! J'ai jeté sur leurs tombes quelques fleurs: Villers me reste seul. Puisse-t-il jouir encore long-temps de sa gloire et du vrai bonheur!“ Žr.: Gilibert J.-E., *Histoire des plantes d'Europe ou élémens de botanique pratique*, tome premier, Lyon: chez Amable Leroy, 1798, p. IV.

1142 „Elle intéressa sur-tout vivement les Gens de lettres, lorsqu'ils virent leurs théories abstraites et philosophiques, introduites dans la discussion la plus importante qui put jamais être agitée, puisqu' elle avoit pour objet le bonheur d'une grande nation. Plus éclairés que le commun des hommes, ils devoient appercevoir avec plus de peine, que l'art du gouvernement consiste bien moins dans les principes abstraits qui servent de base, que dans la conduite sage et prudente de ceux qui gouvernent, et qu'a cet égard les spéculations de la théorie sont à la pratique ce que les écrits de médecine systématique sont à l'art de guérir“. Žr.: Gilibert J.-E., „Notice sur la vie et les écrits de M l'abbé Rozier“, p. LXVI.

1143 *Ibid.*, LVIII.

1144 „Cette science, la première de toutes, lorsqu'elle est bien conçue, celle que la vie entière de l'homme peut le moins approfondir, dont les élémens reposent sur la morale sainte de Jésus-Christ la plus sublime, la plus douce, la plus consolante, la seule qui puisse être offerte au cœur oppressé de l'homme luttant avec les adversités de la vie, a souvent perdu sur les bancs de l'école l'auguste dignité de son caractère“. *Ibid.*,, p. LX.

Paminėtina, kad Gilibert'as terminą „Aukščiausioji Esybė" pakeitė „Jėzumi Kristumi". Jis liūdnai priduria, kad religinis ugdymas jau iki Revoliucijos „mokyklų suoluose dažnai prarasdavo didingą orumą".

Paskutinieji prof. Gilibert'o metai

Terorui pasibaigus Revoliucija toliau tęsėsi. Išlydėjęs savo giminaičius Gilibert'as pamažu grįžo į įprastą gyvenimą. 1795 m. lapkričio 25 d. gavo sklypą (Clos de la Déserte) Liono botanikos sodui įkurti. Pagaliau svajonė, kuri neišsipildė 1773 m., virto tikrove. Gilibert'ui labai rūpėjo ir Centrinė mokykla (pranc. *Ecole centrale*)[1145], įsteigta Saint-Pierre'o rūmuose, inauguruota 1796 m. lapkričio 19 d. Šia proga jis pasakė kalbą „Ar mokslai ir menai gali ugdyti respublikonų tautos laimę ir saugumą?"[1146] Ši kalba – žinomos Rousseau 1750 m. „Kalbos apie mokslus ir menus" (*Discours sur les sciences et les arts*) aidas[1147]. Nors pavadinimai panašūs, kalbos skiriasi. Rousseau manė, jog mokslai ir menai neigiamai veikia visuomenę, o Gilibert'as pabrėžė tautos švietimo svarbą, nes, anot jo, pilietiniai karai kyla iš nežinios. Tautinis išsilavinimas reikalingas Respublikai, demokratijos ir laisvės saugumui. Kartu Gilibert'as buvo labai atsidavęs Rono centrinei mokyklai (pranc. *Ecole centrale du Rhône*), kurioje mokėsi jo du sūnūs[1148].

Su Revoliucija atsirado nauja visuomenės sveikatos politika, naujų medicinos mokyklų, kurios suteikė klinikinių bandymų galimybių gydytojams[1149]. 1795–1802 m. Rono centrinėje mokykloje Gilibert'as vadovavo Gamtos istorijos katedrai. 1796 m. jo ir gydytojo Collombo paprašė įvertinti naują medicinos priemonę nuo karštinės[1150]. Kalbant apie gamtos mokslus, Gilibert'as įkūrė gamtos kabinetą Saint-Pierre rūmuose ir botanikos sodą buvusiame vienuolyne (pranc. *abbaye de la Déserte*) Croix-Rousse kalno[1151] papėdėje. Sodas patiko imperatorei Žozefinai, pirmajai Napoleono Bonaparto žmonai, kai ji lankėsi Lione, dėl to 1805 m. pavadintas Imperatorės sodu (pranc. *Jardin de l'Impératrice*)[1152]. 1796 m. išleistas ketvirtas „Botanikos pradinės pratybos" leidinys, kurį, kaip ir 1787 m., leidimą perdirbo ir papildė Gilibert'as [1153].

1145 1795 m. „écoles centrales" buvo įkurtos pakeisti busvusius „collèges".

1146 „Les sciences et les arts peuvent-ils contribuer au bonheur et à la sureté d'un peuple républicain?"

1147 Kuriam atsakė buvęs Lenkijos karalius ir LDK kunigaikštystės Stanislavas Leščinskis savo *Réponse au discours qui a remporté le prix de l'Académie de Dijon*, publikuota *Mercure* laikraštyje 1751 m. rugsėjo numeryje.

1148 Rousset J., *op. cit.*, p. 22–23.

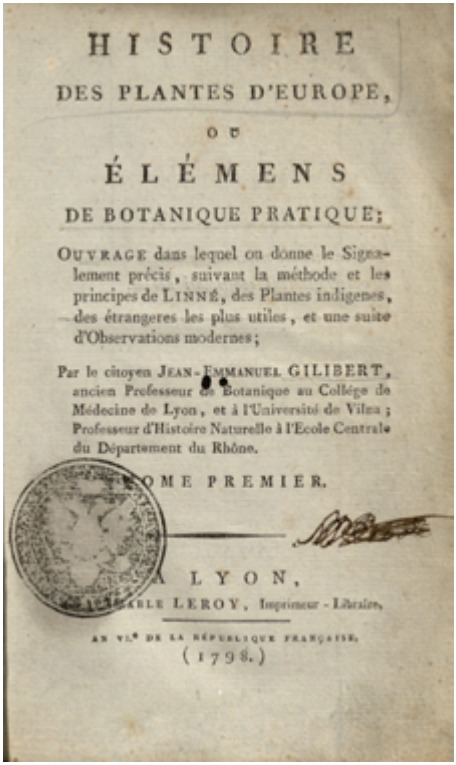
1149 Magner L. N., *A History of Medicine*, second edition, Boca Raton: Taylor & Francis, 2005, p. 351.

1150 Rousset J., *op. cit.*, p. 27.

1151 Bange Chr., „La réception de Linné et le mouvement linnéen à Lyon de 1750 à 1830", in: *Bulletin mensuel de la société linnéenne de Lyon*, hors-série n. 1, 2009, p. 49.

1152 Thiébaut M., Bärtschi Bl., Falzon N., *op. cit.*, p. 2.

1153 Rousset J., *op. cit.*, p. 27.

HISTOIRE

DES PLANTES D'EUROPE,

OU

ÉLÉMENS

DE BOTANIQUE PRATIQUE;

OUVRAGE dans lequel on donne le Signalement précis, suivant la méthode et les principes de LINNÉ, des Plantes indigenes, des étrangeres les plus utiles, et une suite d'Observations modernes;

Par le citoyen JEAN-EMMANUEL GILIBERT, ancien Professeur de Botanique au Collége de Médecine de Lyon, et à l'Université de Vilna; Professeur d'Histoire Naturelle à l'Ecole Centrale du Département du Rhône.

TOME PREMIER.

A LYON,

CHEZ LEROY, Imprimeur-Libraire,

AN VI.e DE LA RÉPUBLIQUE FRANÇAISE.

(1798.)

Gilibert J.-E. „Europos augalų istorija" (1798).
Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, RSS L-18-783-1 titulinis pslp.

1798 m. vasario 9 d. Liono medicinos draugija (pranc. *Société de médecine de Lyon*), kurios vienas iš įkūrėjų buvo Gilibert'as, jį įpareigojo kartu su daktaru Martinu pateikti išvadas apie tada plitusią epidemiją[1154]. Tais pačiais metais Gilibert'as atkūrė Liono žemdirbystės bendriją[1155], kuriai vadovavo iki 1802 m.[1156]. Kaip ir Gardine, jis turėjo augintinių: „ispaniškos rūšies" aviną (turbūt merinosą) ir septynias avis[1157]. 1798 m. Gilibert'as išleido pirmąjį savo pagrindinio darbo „Europos augalų istorija" leidimą, kuriame pateikė 1998 augalų (iš Prancūzijos – 1700), taip pat ir Lietuvos. Tai herbariumo žinynas, kuriame daugiausia dėmesio skirta labiausiai paplitusiems augalams. Pakartotinai išleistas 1806 m.

1154 Rousset J., *ibid.*, p. 27.

1155 Ji sukurta 1764 m. pavadinimu Karališkoji žemės ūkio bendruomenė (*Société Royale d'Agriculture*). Dvidešimt narių buvo karaliaus paskirti.

1156 *Compte rendu des travaux de la Société d'Agriculture, Histoire naturelle et Arts utiles de Lyon*, depuis *le 7 déc 1808, jusqu'au 13 septembre 1809*, Lyon: De l'Imprimerie de Ballancre père et fils, p. 6.

1157 Gohier J. B., *Observations et expériences faites à l'Ecole Imperiale Vétérinaire de Lyon*, p. 88.

„Europos augalų istorija", tomas I, p. 230-231.
Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, RSS L-18-783-1 p230-231.

1799–1800 m., kai Liono regione plito įvairios karštinės, Gilibert'as pirmasis jas apibūdino ir surado tinkamą gydymą[1158]. Žinoma, kad tų pačių metų vasarą jis *Hôtel-Dieu* ligoninėje įmontavo meteorologijos prietaisus orams stebėti[1159]. 1800 m. pasibaigus epidemijai Gilibert'as, Medicinos bendrijos vyriausiasis sekretorius, parašė „Liono gydytojų pastebėjimų santrauka apie katarinį karščiavimą, kuris vyko šiame mieste". Ataskaita įdomi tuo, kad joje Gilibert'as vėl pažymi mentalinės būsenos svarbą sveikimui: „Mes galime įtarti, kad mirtingumas nuo šios ligos būtų buvęs mažesnis, jei siaubas nebūtų ištikęs kelių ligonių, kurie mirė"[1160]. Tais pačiais metais publikuotas

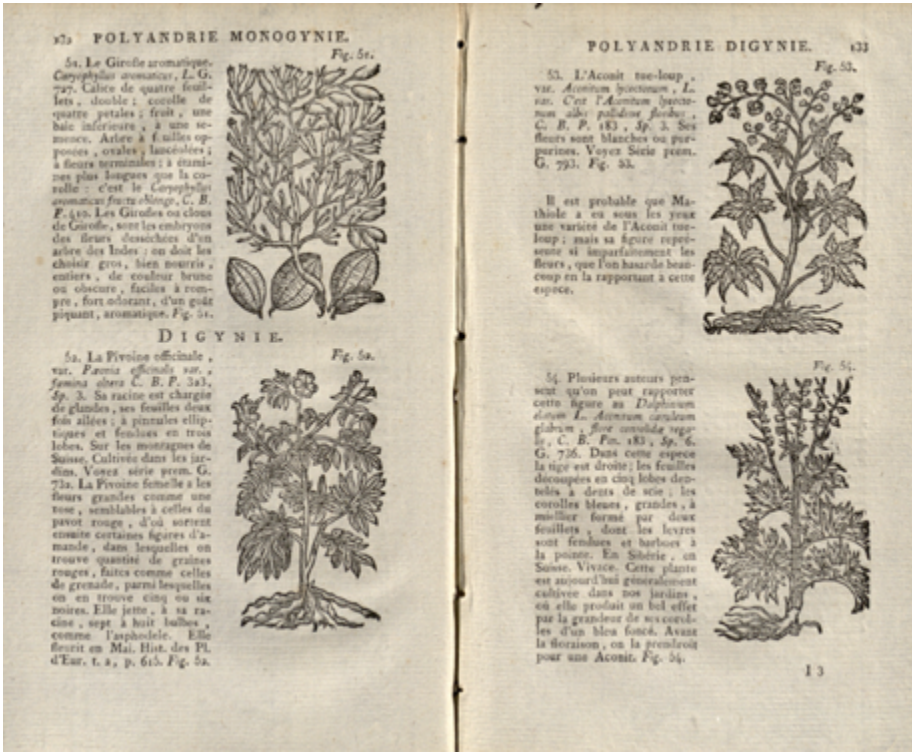
1158 Sainte-Marie E., *op. cit.*, p. 7.

1159 Gutton J.-P., *op. cit.*, p. 108.

1160 „nous sommes en droit de soupçonner que la mortalité causée par cette maladie aurait été moindre, sans la terreur qui a frappé plusieurs des malades qui ont succombé": Žr.: „Résumé des observations des médecins de Lyon, sur la fièvre catarrale qui a régné dans cette ville en Vendémiaire, Brumaire et Frimaire, l'an 9, 1800 vieux style", in: *Recueil des actes de la société de santé de Lyon, depuis l'an premier jusqu'à l'an cinq de la République*, Lyon: Bruyset aîné et cie, An VI, 1798, p. 369, 375.

jo „Gydytojas gamtininkas“ (*Le médecin naturaliste*), kuriame pateiktos pastabos apie gamtos ir medicinos mokslus, būtent „Stebėjimų rinkinys apie pasyviąją mediciną, padarytas Gardino karališkojoje ligoninėje 1774–1781 m.“. Rinkinys pirmą kartą publikuotas Giliberťo darbe „Gamtos autokratija“ (*L'Autocratie de la nature*, 1785).

Ispanų botanikai Hipólito'as Ruizas (1754–1816) ir José Pavónas (1757–1844), kurie vadovavo botanikos ekspedicijai (1778–1784) Čilėje ir Peru (1777–1788)[1161], Brazilijos aralijinių (*araliaceae*) šeimos gėlę pavadino *Gilibertia*, taip pagerbdami Liono botaniką. 1802 m. į „Linėjaus gamtos sistemos santrauką“ buvo įdėtas Giliberťo portretas (nutapė Sallinas), su *Gilibertios* piešiniu ir užrašu: „Malonus atlyginimas už darbą“ (lot. *Gratum laboris praemium*)[1162]. 1802 m. Vilniaus universitetas išrinko Giliberťo nariu korespondentu. Tai rodo, kad santykiai tarp mokslininko ir universiteto buvo pagerėję[1163].

„Europos augalų istorija“, tomas II, p. 132-133.

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, RSS L-18-783-2 p132-133.

1161 Lang C., „Joseph Dombey et l'expédition de Ruiz et Pavon: étude des itinéraires (1778–1784)“, in: *Bulletin de la Société botanique de France*, p. 260-274.

1162 Guiart J., p. 179.

1163 Jobert A., *op. cit.*, p. 256.

1803 m. Louis'as Viteťas išleido „Pasyviosios medicinos" (*Médecine expectante*) pirmą tomą, dedikuotą gydytojams Gilibert'ui ir Marc-Antoine'ui Petit'ui (1766–1811): „Šis darbas priklauso Jums, kaip ir man pačiam: tai mūsų darbo, patirties ir stebėjimo vaisius". Ir dar: „Šis triumviratas pažymės medicinos istoriją. Trys pasyvaus gydymo gydytojai (pranc. *médecins expectans*), visada draugai, visada pasiruošę atstumti priešų atakas, kovojo už medicinos pažangą tik patirtimi ir stebėjimais"[1164]. Tais pačiais metais Paryžiaus medicinos fakultete šveicaras Jean-François'as Hedelhoferis apginė disertaciją „Apie jautrumą ir pojūčius apskritai" (*De la sensibilité et des sensations en général*), kurią dedikavo gydytojams Marc-Antoine'ui Petit'ui ir Gilibert'ui [1165].

Aleksandras Sapiega (1773–1812). Dailininkas A.-J. Desarnoud,
Varšuvos nacionalinis muziejus.

1804 m. liepą lankydamasis Lione kunigaikštis ir mokslininkas, Prancūzijos imperatoriaus Napoleono I bendražygis Aleksandras Sapiega (1773–1812) Gilibert'o prašymu Liono akademijoje perskaitė pranešimą apie savo geologinius tyrimus Mont-Cenis. O 1808 m. veikalą apie geologiją „Laiškas nuo Adrijos jūros krantų" jis dedikavo Gilibert'ui [1166]. Žinoma, kad tais metais lionietis tapo „*Šventojo Napoleono gerosios draugijos*" (*Saint Napoléon de la bonne amitié*) ložės garbės nariu[1167], taip pat paskirtas į sveikatos karininko egzaminų komisiją.

1164 „Cet ouvrage vous appartient autant qu'à moi même: il est le fruit de nos travaux, il est celui de l'expérience et de l'observation". Žr.: Vitet L., , Epitre dedicatoire", in: *Médecine expectante*, Lyon: Leroy, 1803.

1165 Hedelhofer J.-Fr., *De la sensibilité et des sensations en général*, dissertation présentée et soutenue à l'Ecole de Médecine de Paris, le 13 floreal an XI, Paris: Eberhart, 1803.

1166 Sapieha A., *Lettre sur les bords de l'Adriatique, adressée à Monsieur Gilibert, docteur en médecine, membre de l'Athénée de Lyon*, Paris, 1808.

1167 Audibert C., Bärtschi Bl., Benharrech S., Lortet P., „Les promenades botaniques de Clémence Lortet, née Richard (1772–1835)", in: *Bulletin de la société linnéenne de Lyon*, Tome 87, fascicule 7-8, septembre-octobre 2018, p. 203, 217 (42 išnaša).

Clemence Lortet (1772-1835). Dailininkai Jean-Baptiste Vietty ir Étienne Rey.

1809 m. Giliberťas ir botanikė Clémence Lortet (1772–1835) (su kuria jis rinko augalus La Carette apylinkėse) publikavo „Žydėjimo kalendorių 1778 m. Gardino apylinkėse ir 1808 m. Liono apylinkėse“ (*Le calendrier de Flore, pour l'année 1778, autour de Grodno, et pour l'année 1808, autour de Lyon*)[1168]. Darbe aprašyta apie 500 augalo rūšių, pristatyta kiekvienos pirma žydėjimo diena, dirva, kurioje auga augalai, aprašyti pastebėjimai apie vaisiaus susidarymą ir retas rūšis. Giliberťas įrodė, kad dėl šilumos augalai gali žydėti visu mėnesiu anksčiau. Jis pastebėjo, kad dažniausiai žieminiai augalai (pranc. *plantes vernales*) pražysta jau vasario pradžioje, o Gardine tokios pačios rūšys tik balandžio pradžioje. „Kas nustebins mėgėjus“? Pasirodo, mažiausiai trys ketvirtadaliai augalų auga Lietuvoje ir Liono apylinkėse, nors šios teritorijos – labai toli viena nuo kitos[1169]. Padedant Clémence Lortet pagal kartografo César-François'o Cassinio (1714–1784) modelį Giliberťas sudarė mažą Liono apylinkių žemėlapį, kuriame matyti beveik visos vietos, paminėtos kalendoriuje[1170].

Tais pačiais metais, likus penkeriems metams iki Giliberťo mirties, gydytojas Marc-Antoine'as Petiťas rašė: „Jis visų mylimas, nes yra geras, be pavydo, rodo savo pranašumą tik tada, kai duoda tobulus patarimus“[1171] ir sukūrė odę jo garbei:

1168 Gilibert J.-E., *Le calendrier de Flore, pour l'année 1778, autour de Grodno, et pour l'année 1808, autour de Lyon*, Lyon, 1809.

1169 *Ibid.*, p. 50.

1170 *Ibid.*, p. VIII.

1171 „Il se voit entouré de l'affection de tous, parce qu'il est bon, sans envie, et qu'il ne fait sentir sa supériorité que par la perfection des conseils qu'il présente“. Žr.: Petit M.-A., *Onan, ou le traitement du Mont-Cindre*, Lyon-Paris, 1809, p. 59–60.

Veltui šis žymus mokslininkas buvo pakviestas,
Gerbiamas Lione, Lenkijoje mylimas,
Kuris per šešiasdešimt darbų ir šlovės metų
Palengvino mūsų skausmus, parašė istoriją
Ir jis, naujasis Linėjus, mus supažindino
Su augalų, kurie gimsta po mūsų kojomis, verte[1172].

Iki pat senatvės Gilibert'as praktikavo mediciną[1173]. Nepaisant to, kad paskutinius ketverius metus buvo beveik nuolat skausminga sveikata, jis išlaikė gerą būseną ir patardavo jauniems gydytojams, kurie jį lankė jo kambaryje[1174].

Stanislas Gilibert (1780 - 1870).

Jo vyresnysis sūnus Stanislas'as Auguste'as Gilibert'as – taip pat gydytojas, verta pažymėti, kad tėvas sugebėjo perteikti sūnui savo meilę buvusiai ATR. 1830 m., kai vyko sukilimas Lenkijoje, Stanislovas kartu su kitais prancūzais išvyko į Lenkiją padėti sukilėliams. Jis gydė sužeistuosius ir ligonius. Jo garbei vienas prancūzų karininkas

1172 En vain l'on appela ce savant renommé,
Respecté dans Lyon, de la Pologne aimé,
Qui pendant soixante ans de travaux et de gloire,
Soulagea nos douleurs, en écrivit l'histoire,
Et qui, nouveau Linné, apprit à nos climats,
Le prix des végétaux qui naissent sous nos pas. Žr.: Rousset J., p. 27.

1173 Rousset J., *ibid.*, p. 27.

1174 Sainte-Marie E., p. 7.

Lambertas, dalyvavęs sukilime, parašė ir dedikavo odę „Lenkija 1830 m.“ (*La Pologne en 1831*)[1175].

Bet 1810 m. būtent dėl podagros, nuo kurios kentėjo iki mirties, Giliberťas turėjo atsisakyti pareigų[1176]. 1814 m. rugsėjo 2 d., 8 val. ryto[1177], savo namuose (rue Saint-Marcel, n. 12) 73 metų Giliberťas mirė nuo apopleksijos krizės[1178]. Kitą rytą, 7. 30 val. ryto, jo kolegos gydytojai Vinay'us ir Sainte-Marie atliko skrodimą. Sainte-Marie parašė „P. Jeano-Emanuelio Giliberťo istorinę elegiją“ (*Eloge historique de M. Jean-Emmanuel Gilibert*), kurioje sako, kad dėl „proto nuostabios veiklos“ Giliberťo žinios buvo universalios. Ir priminė, kad jis buvo gydytojas, gamtininkas, agronomas, politikas, rašytojas, rašęs labai įvairiomis temoms[1179]. Sainte-Marie taip reziumavo Giliberťo gyvenimą ir karjerą:

> *Jei gyvenimo trukmę vertintume ne pagal metus ir dienų skaičius, o pagal naudingus darbus, nesavanaudiškas, geradariškas paslaugas, geranoriškas mintis ir dorybingų minčių trukmę, užpildžiusią jo eigą, mažai žmonių tiek ilgai išgyventų, kaip jis[1180].*

Elegija, kurioje užsimenama apie Giliberťo kūno skrodimą[1181], buvo perrašyta laikraštyje „Laikraščių dvasia“[1182]. O „Liono laikraštyje“ išspausdinta gydytojo Morelio, artimo kolegos, pagerbimo kalba. Pirmiausia jis prisiminė glaudžius ryšius, siejusius su gamtininku:

> *Glaudūs nuolatiniai ryšiai, kurie mane su juo siejo daugiau nei 40 metų, leido pajusti visus niuansus, kuriais pasižymėjo jo graži siela ir gera širdis. Yra bruožų, kurių nepastebi tie, su kuriais bendraujama tik retkarčiais, bet kuriuos visada pastebi*

1175 Lambert J.-A., *La Pologne en 1831, chant heroïque, dédié à M. Stanislas Gilibert, docteur-médecine, membre de la légion d'honneur et de plusieurs sociétés savantes; français, né à Grodno, en Pologne (Lithuanie)*, Lyon: chez les marchands de nouveautés, 1831. Čia verta pažymėti, kad Prancūzijos kariuomenės archyve rasta Napoleono armijos karo inžinieriaus ataskaita, kurioje teigiama, jog praėjus penkiolikai metų po ATR žlugimo Lietuvoje niekas nenori paklusti Rusijos valdžiai ir kad Prancūzijos kariuomenė gali tikėtis gyventojų paramos. Žr. Daszkiewicz P., De Guettard à Bory Saint-Vincent, *op. cit.*, 2014, p. 148.

1176 Audibert C., Bärtschi Bl., Benharrech S., Lortet P., *op. cit.* p. 202.

1177 Sainte-Marie E., *op. cit.*, p. 8.

1178 „Décès de Jean Gilibert" (Archives municipales de Lyon, acte 3447 du 2 sept 1814). Žr.: Audibert C., Bärtschi Bl., Benharrech S., Lortet P., *op. cit.*, p. 242.

1179 „L'activité prodigieuse de son esprit ne lui permettait pas d'embrasser un seul genre de recherches“. Žr.: Sainte-Marie E., p. 9.

1180 „S'il faut estimer la durée de la vie, non par le nombre des années et des jours, mais par celui des travaux utiles, des services désintéressés, des actions bienfaisantes et des pensées vertueuses qui en ont rempli le cours, peu d'hommes ont vécu autant que lui“. Žr.: Sainte-Marie E., *op. cit*, p. 8–9.

1181 Sainte-Marie E., *ibid.*, p. 8.

1182 *L'Esprit des journaux, français et étrangers*, Septembre 1814, troisième trimestre, tome IX, Bruxelles, p. 183–207. Straipsnyje taip pat pateikiama išsami pagrindinių Giliberťo darbų apžvalga.

žmonės, kuriuos paprastai matome, ypač kai juos siejančius ryšius sustiprina pagarba ir nuolatinė draugystė. Būtent šiuo požiūriu skubu mesti kelias gėles ant kapo šio žymaus draugo, kurį galėjau gerai nupiešti tik perduodamas skaitytojo sielai visa tai, ką pats jaučiau jo žavioje draugijoje[1183].

Morelis taip apibūdino žmogiškąsias Giliberťo savybes:

Kaip gydytojas jis iki pat mirties pagrįstai mėgavosi puikiausia reputacija. Kaip botanikas ir gamtininkas jis užims palikuoniams išskirtinę vietą tarp tų, kurie savo gyvenimą paskyrė šios gamtos mokslų dalies studijoms. Kaip žmogus jis buvo geras, dosnus, jausmingas, švelnus vyras, puikus tėvas, ištikimas draugas, pagaliau vertas savo šeimos, draugų ir bendrapiliečių širdgėlos, visų pirma daugybės žmonių, kuriems skyrė savo meno pagalbą ir paguodą, kurios suteikia jiems tokią didelę vertę[1184].

Čia galime pridėti tai, ką gamtininkas Marie Mouton-Fontenille'is (1769–1837) rašė apie Liono gydytoją jau 1798 m. savo „Botanikos sistemų lentelėje" (*Tableau des systêmes de botanique*):

Mokslininkas be pavydo, iškalbingas be tuštybės, aistringai besidomintis mokslais, kuriuose įgijo ne tik garsią, bet ir pelnytą reputaciją, toks yra daktaras Giliberťas. Draugystė, kuri su juo sieja, maloniai įpareigoja mane viešai parodyti jam savo dėkingumą už visas geradarybes, kuriomis jis nenustojo manęs apipilti nuo tada, kai turėjau privalumą susipažinti su juo[1185].

1183 „Les liaisons étroites et constantes qui depuis plus de 40 ans m'unissaient à lui, ont rendu sensibles pour moi toutes les nuances qui caractérisaient la beauté de son âme et la bonté de son cœur. Il est des traits imperceptibles qui échappent à ceux avec qui l'on a que des rapports éventuels, mais que saisissent toujours les personnes qu'on voit habituellement, sur-tout lorsque des sentimens d'estime et d'amitié réciproques ressèrent les liens qui les rapprochent. C'est sous ce point de vue que je m'empresse de jeter quelques fleurs sur la tombe de cet illustre ami, que je ne pourrais bien peindre, qu'en faisant passer dans l'âme des lecteurs tout ce que j'éprouvais moi-même dans le charme de sa société". Žr.: *Journal de Lyon*, n. 63, année 1814, mardi 6 septembre, p. 4.

1184 „Comme médecin, il a joui à juste titre, jusqu'à sa mort, de la plus brillante réputation; comme botaniste et naturaliste, il occupera dans la postérité un rang distingué parmi ceux qui ont consacré leur vie à l'étude de cette partie des sciences naturelles ; comme homme, il était bon, généreux, sensible, tendre époux, excellent père, ami solide, digne enfin des larmes de sa famille, de ses amis et des regrets de ses concitoyens, sur-tout du grand nombre de ceux à qui il avait prodigué les secours de son art, et les consolations qui leur donnent un si grand prix". Žr.: *Journal de Lyon*, n. 63, année 1814, mardi 6 septembre, p. 4.

1185 „savant sans jalousie, éloquent sans vanité, passionné pour les sciences dans lesquelles il s'est acquis une réputation aussi célèbre que bien meritée, tel est le docteur Gilibert. L'amitié qui m'unit à lui m'impose la douce obligation de lui témoigner publiquement ma reconoissance, pour toutes les bontés dont il n'a cessé de me combler depuis que j'ai l'avantage de le connoitre". Žr.: Mouton-Fontenille M., *Tableau des systêmes de botanique*, Lyon: chez l'auteur, 1798, p. 38, note 21.

1803 m. Giliberťo sūnus Stanislas'as savo „Esė apie limfinę sistemą“ (*Essai sur le système lymphatique*), dedikuotoje tėvui, priminė profesoriaus Giliberťo eitas pareigas:

Monpeljė universiteto medicinos daktaras,
Buvęs Liono medicinos mokyklos anatomijos ir chirurgijos profesorius,
Buvęs Liono Hôpital-Général gydytojas,
Buvęs Liono Hôpital-Général vyriausiasis gydytojas,
Vyriausiasis Liono, Forezo ir Beaujolais apskričių epidemiologas,
Buvęs Lenkijos karaliaus rūmų patarėjas ir gydytojas,
Lietuvos ligoninių inspektorius,
Gardino karališkosios medicinos mokyklos direktorius ir profesorius,
Vilniaus universiteto gamtos istorijos, medicinos profesorius,
Rono departamento Centrinės mokyklos gamtos istorijos profesorius,
Liono medicinos bendruomenės amžinasis sekretorius,
Žemės ūkio bendruomenės prezidentas,
Liono akademijos narys,
Įvairių mokslinių, grožinės literatūros bendruomenių narys arba korespondentas.

Ir Vilniuje Gilibert'as nepamirštas. 1820 m. „Vilniaus savaitraštyje“ (*Tygodnik Wileński*) publikuotas jėzuitų kunigo Ksavero Bogušo straipsnis „Atsiminimai apie Antaną Tyzenhauzą“ (*Spomnika o Antonim Tyzenhauzie*), kuriame aprašė mokslininko veiklą Gardine ir Vilniuje[1186]. Bogušas, valstybinių ekonomijų valdytojo grafo Tyzenhauzo sekretorius ir ekonomikos patarėjas 1773–1780 m., turbūt susipažino su Gilibert'u Gardine.

1186 *Spomnika o Antonim Tyzenhauzie*, *op. cit.*, p. 235–239.

XII

XII

XII SKYRIUS

GILIBERT'O MOKSLINIŲ DARBŲ ATSILIEPIMAI SPAUDOJE

XII

Per savo gydytojo ir gamtininko karjerą profesorius Gilibert'as ėjo daugybę pareigų. Ir jo medicininiai, gamtos (ypač floros) stebėjimai skatino jį skelbti daug darbų. Kyla klausimas, kaip jie tada įvertinti. Atsakymo ieškokime tų laikų apžvalgininkų, vertėjų ir mokslininkų komentaruose.

Johannas Friedrichas von Herrenschwandas (1715–1798).
Dailininkas Antonas Hickel (1745-1798).

Prof. Gilibert'o medicinos darbai

Albrechtas Haleris, kuriam skirta „Medicininė anarchija" (1772), pripažino šio darbo svarbą: „Autorius pateikė ištikimą ir gyvą visų piktnaudžiavimų, darančių gėdą gydymo menui, paveikslą"[1187]. Iš tiesų „Medicininė anarchija" dėl ilgos ir išsamios medicinos pasaulio kritikos sukėlė daug ginčų[1188]. Kūrinio išleidimo metais „Naujas Šveicarijos laikraštis" (*Nouveau journal helvétique*) išsamiai pristatė Gilibert'o knygą. Recenzentas, gyręs autoriaus drąsą smerkti su medicina susijusius piktnaudžiavimus, įžvelgė „protingas ir naudingas pažiūras, galinčias prisidėti prie žmonijos gerovės". Jis žavėjosi novatoriškomis idėjomis, ypač susijusiomis su vaikų medicina[1189]. Gilibert'o iškeltos problemos dar buvo aktualios dvidešimt metų po publikacijos, kaip 1790 m. rašyta prancūzų žurnale „Naujienos, arba gydymo meno metraščiai" (*Nouvelles ou annales de l'art de guérir*). Jame cituojamas šveicarų gydytojas Johannas Friedrichas von

1187 „L'auteur présente un tableau fidèle et animé de tous les abus qui déshonorent l'art de guerir". Žr.: *Journal de médecine*, octobre 1864, p. 336.

1188 Compte rendu des travaux de la société royale d'agriculture, histoire naturelle et arts utiles de Lyon, depuis le 7 décembre 1814, jusqu'au 6 septembre 1815, p. 63–64.

1189 *Nouveau journal helvétique*, Novembre 1772, p. 26–45. „des vues judicieuses & utiles qui peuvent contribuer au bien de l'humanité, p. 44.

Herrenschwandas (1715–1798), kuris savo „Traktate apie dažniausiai pasitaikančias ir labiausiai paplitusias vidaus ir išorės ligas“[1190] teigė, kad „Medicininės anarchijos piktnaudžiavimai yra skandalingi“[1191].

Johannas Peteris Frankas (1745–1821), kuris 1804–1805 m. dėstė mediciną Vilniaus universitete, savo svarbiausiame darbe „Sanitarinės priežiūros sistemos“ (*System einer Vollständigen medizinischen Polizey*, 1779–1819), kuriame suformulavo higienos pagrindus, ne kartą citavo Giliberťo darbą[1192], ypač dėl vaikų medicinos ir studijų organizavimo. 1827 m. „Edinburgo medicinos ir chirurgijos žurnalas“ (*The Edinburgh Medical and Surgical Journal*), atkreipdamas dėmesį į gydytojo darbo svarbą klinikoje, citavo Giliberťo knygą[1193]. 1864 m. Briuselyje išleistame „Medicinos žurnale“ (*Journal de médecine*) priminta, kad Giliberťas „pasižymėjo nepaprastu sąžiningumu, kaip ir jo medicininės žinios“: „Jeigu autorius rašytų epochoje, kurioje mes gyvename, ar jis kažką pakeistų paveiksle, kurį kadaise nupiešė?“[1194]

Johannas Peteris Frankas (1745–1821). Dailininkas Adolph Kunike.

Giliberťo „Medicininė anarchija“ net perplaukė vandenyną. 1894 m. JAV „Nacionalinė populiarioji apžvalga“ (*The National Popular Review*) pageidaujantiems medicinos istorijos kursų medicinos mokyklose rekomendavo skaityti prancūzų gydytojo darbus, būtent „Medicininė anarchija“:

1190 Herrenschwand J. Fr. von, *Abhandlung von den vornehmsten und gemeinsten innerlichen und äußerlichen Krankheiten*, Bern: Seizer, 1788.

1191 *Nouvelles ou annales de l'art de guérir*, 1790, Tome sixième, Paris, p. 243–244.

1192 Frank J., *System einer vollständigen medizinischen Polizey* (Zweiter Band, Mannheim, 1780), p. 274, (Sechster Band, Theil I, Wien, 1817), p. 284, 286–287, 348–349, 361, 376, 379, 482-483, 490.

1193 „On Medical Education“, in: *The Edinburgh Medical and Surgical Journal*, vol. 27, 1827, p. 207.

1194 „Gilibert, qui était aussi distingué par sa grande probité que par son savoir médical [...]. Si l'auteur écrivait à l'époque où nous vivons, changerait-il quelque chose aux tableaux qu'il traça jadis?“ Žr.: *Journal de médecine, de chirurgie et de pharmacologie*, Bruxelles, 39e année, librairie médicale de H. Manceaux, 1864, p. 336.

> *Dažnai tenka apgailestauti, kad net geriausiose mūsų medicinos mokyklose nėra Medicinos istorijos ar Medicinos bibliografijos katedros. Būtų geriau, jei kai kurie jaunesni šios profesijos atstovai geriau susipažintų su jos istorijos menu. Arba, pavyzdžiui, kai kurie mūsų jaunuoliai, ypač kylantys laparatomijos specialistai*[1195]*, turėtų perskaityti Giliberťo veikalą „Medicininė anarchija, arba Medicina laikoma žala visuomenei" arba to paties autoriaus veikalą „[Gamtos autokratija, arba] Gyvybinio principo energija gydant chirurgines ligas"*[1196].

Pažiūrėkim į kitą Giliberťo darbą, taip pat paskirtą medicinai. *Adversaria medico practica*, išleistą 1791 m. Autorius pristatė savo stebėjimus Gardine ir Vilniuje. Tais pačiais metais Vokietijos „Bendrajame literatūros laikraštyje" (*Allgemeine Literatur-Zeitung*) rašyta:

> *Kai atsiranda žmogus, kuris, kaip autorius, po dvidešimt penkerių metų medicinos praktikos skirtingose šalyse pristato savo patirties rezultatą visuomenei, pagrįstai tikimasi svaraus indėlio į medicinos mokslo istoriją. Kas imsis šio veikalo su tokiais lūkesčiais, jo viltys nebus sužlugdytos, nes tai puikus medicininės patirties ir pastebėjimų rinkinys*[1197].

Apžvalgininkas pateikia kelis įdomiausius pastebėjimus iš knygos: plaunant veidą švino turinčiais produktais atsiranda nuolatiniai raumenų trūkčiojimai, kuriuos iš dalies pavyksta išgydyti elektra[1198]. Dėlės, dedamos už ausų, malšina stiprius galvos skausmus[1199]. Žurnalistas atkreipė dėmesį į tai, kad *Adversaria medico practica* yra ir traktatas apie medicinos mokslų dėstymo tobulinimą universitetuose. Pažymėta, kad autorius ypač pabrėžia būtinybę ugdyti kritinį studento mąstymą, pačiam tikrinant

---

1195 Laparotomija – operacija, kai prapjaunama priekinė pilvo siena.

1196 „We often have cause to regret that even our best medical schools are void of a Chair of Medical History or of Medical Bibliography. It would be better for some of the younger men of the profession if they were better acquainted with their art of its history. Or instance some of our men – notably some of our rising laparatomists – should read Gilibert's work, „Medical Anarchy, or Medicine Considered as an Injury to Society", or the work by the same author on „The Energy of the Vital Principle in the Cure of Surgical Diseases". Žr.: *The National Popular Review*, 1894, vo. 4, n. 1, p. 69.

1197 „Wenn ein Mann auftritt, der, wie der Vf., nach einer, in verschiedenen Ländern ausgeübten, 25 jährigen medicinischen Praxis, das Resultat seiner Erfahrungen dem Publicum vorlegt: so erwartet man von ihm mit Recht einen wichtigen Beytrag zu der Geschichte der Artzneywissenschaft. Wer das vor uns liegende Werk mit dieser Erwartung in die Hand nimmt, wird auch seine Hoffnung nicht getaucht finden: denn es enthält eine vortreffliche Sammlung von medicinischen Erfahrungen und Beobachtungen". Žr.: *Allgemeine Literatur-Zeitung vom Jahre 1791*, vierter Band, Oktober, November, December, Jena – Leipzig, 1791, Numero 285, Montags, den 24. October 1784, p. 167.

1198 „Von dem Waschen des Gesichts mit Bleymitteln entstanden anhaltende Zuckungen in den Gesichtsmuskeln, welche, vermittelst der Elektricität, zun Theil geheilt wurden". *Ibid.*, p. 167.

1199 „Blutigel hinter den Ohren angesetzt, halfen gegen heftige Kopfschmerzen". *Ibid.*, p. 167.

gautą mokymą[1200]. Sutrumpintas ir išverstas straipsnis publikuotas anglų laikraščio „Analitinė apžvalga“ (*Analytical Review*) 1791 m. rugsėjo m. numeryje[1201].

Leipcigo gydytojas, terapijos profesorius Ernstas Benjaminas Gottliebas Hebenstreitas (1758–1803) išvertė Giliberťo *Adversaria medico practica* į vokiečių kalbą, papildė savo užrašais ir publikavo 1792 m. pavadinęs „Praktinių pastebėjimų ir atvejų rinkinys“ (*Sammlung praktischer Beobachtungen und Krankengeschichten*). Knygos pratarmėje Hebenstreitas, pripažinęs, kad nemėgsta iš lotynų į vokiečių kalbą išverstų kūrinių, nes lotynų yra erudicijos mokslų kalba, paaiškina, kodėl jis padarė išimtį Giliberťo knygai. Anot Hebenstreito, ne tik Giliberťo lotynų kalba yra labai prasta „dėl itin ydingo ir barbariško stiliaus originalas, nepaisant turinio savybių, kiekvienam kalbininkui turi būti beveik nepakenčiamas skaitinys“. Bet knyga, išversta į vokiečių kalbą, pasieks daugiau skaitytojų[1202].

Priminęs, kad Giliberťo veikalas „pagrįstai sulaukė visų specialistų aplodismentų“, vokiečių gydytojas jį komentuoja. Jis giria už stebėjimo įgūdžius, „ši savybė neabejotinai yra didžiausias jo nuopelnas. Jis be išsišokimų, nedaugžodžiaudamas, bet aiškiai pasakoja tai, ką matė, o retai – tik tai, ką manė matęs“. Hebenstreito nuomone, vienas didžiausių prancūzų gydytojo knygos vertybių yra tai, kad pateikiamos paplitusios, o ne retos ligos, tai kur kas naudingiau. Leipcigo profesorius gilinasi, kad gamtininkai, susipažinę su tolimų šalių augalais, nemoka atskirti tų, kurie jiems kasdien yra prieš akis. Todėl Giliberťo pastebėjimai yra naudingesni nei pasakojimai apie nuostabių ir keistų ligų rūšis, su kuriomis praktikuojantys gydytojai gal niekada nesusidurs. Tik išsilavinęs įprastų ligų gydymo srityje gydytojas galės gydyti ir neįprastas ligas. Pradedančiajam gydytojui dar trūkstant patirties knygoje pateikti aprašymai bus labai naudingi ir leis išvengti klaidų. Nors Hebenstreitas, kaip ir Giliberťas, pripažįsta lemiantį gamtos vaidmenį gydant ligas, jis santūriau vertina jos galią[1203]. Dėl to po Giliberťo darbo vertimo jis pridėjo savo skyrelį: „Apie gamtos gydomųjų galių ribas“ (*Von den Gränzen der heilkräfte der Natur*)[1204].

1200 „Hr. G. wünscht: das auf Universitäten für die *medicinische Logik* eine besondere Lehrstelle errichtet werden moge, und dass man angehenden Aertzen Andweisung gebe, skeptisch zu verfahren, und die Behauptungen ihrer Lehrer zu prüfen und zu untersuchen, als dieselben unbedingt anzunehmen“. *Ibid.*, p. 168.

1201 *Analytical Review, or History of Literature, Domestic and Foreign*, Vol. XI, London, MDCCCXII, for September 1791, p. 348–349.

1202 „das lateinische Original, da dieses bei allen Vorzügen des Inhalts, des Äußerst fehlerhasten und barbarischen Stals wegen, für jeden Sprachkundigen eine fast unausstehliche Lektüre senn muss“. Žr.: Gilibert Johann Emanuel, *Sammlung praktischer Beobachtungen und Krankengeschichten*, Leipzig : in der Gräffschen Buchhandlung, 1792, p. III–IV.

1203 „Das Buch, vom welchen ich hier den deutschen Ärzten eine Übersetzung vorlege, hat mit Recht den Beifall aller Fachkundigen erhalten [...] Dieser Charakter ist unstreitig sein größtes Verdienst. Kunstlos, mit wenig Worten, aber deutlich, erzählt er, was er gesehen, selten nur, was er zu sehen geglaubt hat“. *Ibid.*, p. VII–VIII.

1204 „Von den Gränzen der heilkräfte der Natur“. *Ibid.*, p. 431–448.

Kalbėdami apie Giliberťo darbą „Gydytojas gamtininkas“, išleistą 1800 m., prisiminkime, kad pirmiausia tai buvo kalba, pasakyta Liono akademijoje 1790 m. Po aštuonerių metų ši kalba įtraukta į „Liono sveikatos draugijos pranešimų rinkinį“ (*Recueil des actes de la société de santé de Lyon*). Straipsnyje išvardytos ligos, kurias Giliberťas stebėjo 1775–1781 m. dirbdamas Gardine. Knygoje yra ir tekstų, susijusių su LDK fizine geografija ir zoologija (briedis, lokys)[1205]. Į rinkinį įdėtas visas tekstas apie „Lietuvos lokį“[1206].

„Gydytojo gamtininko“ išleidimo metais Prancūzijos „Medicinos žurnale“ (*Journal de médecine*) apžvelgė darbą primindamas, kad „mokslininkai žino, kiek profesoriaus Giliberťo raštai yra pamokantys ir įdomūs tiek dėl medicinos, tiek dėl gamtos istorijos[1207]“. Pažymėta, kad knyga yra dvidešimties klinikinių stebėjimų metų rezultatas. Recenzentas išreiškia viltį, kad bus išleisti dar nepublikuoti autoriaus pranešimai, kurie būtų labai naudingi „gydymo menui“, nes būtent jo darbai yra gydytojo gidas. Atkreipiamas dėmesys, kad suteikiama įdomios informacijos apie Lietuvos bebrus ir briedžius[1208]. 1802 m. kitoje Lamanšo pusėje „Kritinė apžvalga“ (*The Critical Review*) pristatė „Gydytoją gamtininką“. Recenzentui Giliberťas yra „daugelio vienodai įdomių ir malonių darbų autorius“, ypač dėl su gydytojo pareigomis ir kvalifikacija susijusių temų. Kaip ir prancūzų laikraštininkui, britui ypač patiko LDK fizinės geografijos ir zoologijos aprašymai[1209].

1807 m. Šveicarijoje, Ciuriche, gydytojas botanikas Johannas Jacobas Roemeris (1763–1819), sužavėtas Giliberťo darbo, išvertė jį į vokiečių kalbą ir publikavo Vokietijoje, Niurnberge, pavadindamas „Gydytojas kaip gamtininkas, arba medicininiai ir gamtamoksliniai stebėjimai“ (*Der Arzt als Naturforscher, oder medicinische und naturhistorische Beobachtungen*)[1210]. Kaip ir Giliberťas, susijaudinęs dėl netvarkos medicinos pasaulyje, Roemeris parašė pratarmę, kurioje giria Giliberťo „Gydytojo gamtininko“ naudą praktikuojantiems gydytojams. 1809 m. vokiečių „Medicininis-chirurginis žurnalas“ (*Medicinisch-chirurgische Zeitung*) detaliai pristatė Roemerio išverstą veikalą[1211].

1205 *Recueil des actes de la société de santé de Lyon, depuis l'an premier jusqu'à l'an cinq de la République*, *op. cit.*, p. 304.

1206 *Ibid.*, p. 321–327.

1207 „Les habitués de la République des lettres connaissent combien les écrits du profeseur Gilibert sont instructifs et intéresssans, tant sur la médecine, que sur l'histoire naturelle“. Žr.: *Journal de médecine, chirurgie, pharmacie, etc*, Ventose an IX, tome I, p. 559.

1208 *Ibid.*, p. 559–560.

1209 „M. Gilibert is the author of many medical works equally interesting and pleasing“. Žr.: *The Critical Review, or Annals of Literature*, vol. XXXV, London, 1802, Appendix to the thirty-fifth volume of the New Arrangement of the Critical Review, p. 580.

1210 Gilibert J.-E., *Der Arzt als Naturforscher, oder medicinische und naturhistorische Beobachtungen*, (vertė Johann Jacob Roemer), Nürnberg: Raspe, 1807.

1211 *Medicinisch-chirurgische Zeitung*, *Zwölfer Ergänzunsband*, den 19 Jan. 1809, p. 74–78.

Johannas Jacobas Roemeris (1763–1819). Dailininkas J. H. Lips.

Be laikraščių ir mokslinių žurnalų, Giliberťo medicininiai darbai įvairiomis kalbomis minimi žodynuose. Tarp kitų darbų galima paminėti nyderlandų Bendrąjį menų ir mokslų žodyną (*Algemeen woordenboek van Kunsten en Wetenschappen*, 1822)[1212], italų Klasikinį vidaus ir išorės medicinos žodyną (*Dizionario classico di medicina interna ed esterna*, 1840)[1213]. Giliberťo gydymo būdai paminėti įvairiuose Europos leidiniuose. Pvz., prancūzų „Praktiniame traktate" (*Traité pratique*, 1850), kuriame pažymėta, kad Giliberťas rekomenduoja paprastąjį raugerškį (pranc. *épine vinette*) kepenų ir blužnies problemoms lengvinti[1214]; ispanų „Teorinis ir klinikinis vidaus patologijos ir medicininės terapijos traktatas" (*Tratado teorico y clinico de Patologia interna y de terapéutica médica*, 1855)[1215]; *The British and Foreign Medico-Chirurgical Review of earlier writers* (1869), kur paminėta, kad Giliberťas rašė apie tuberkuliozės priežastis[1216].

Prof. Giliberťo gamtos mokslų darbai

Aptarkime Giliberťo gamtos mokslų darbų recepciją. 1787 m. sausio mėn. „Medicinos žurnalas" pranešė apie „Karolio Linėjaus Europos augalų botanikos sistemos pagrindų" publikaciją[1217], kuri yra Linėjaus veikalo vertimas. Apžvalgininkas pastebėjo, kad šis darbas yra vertingesnis dėl to, kad Linėjaus darbai, nors labai reikalingi botanikams, yra ilgi, ne taip lengva juos rasti ir brangūs. Taip pat pastebėta, kad knygoje

---

1212 *Algemeen woordenboek van Kunsten en Wetenschappen*, Zutphen : H. C. A. Thieme, 1822, p. 223–224.

1213 *Dizionario classico di medicina interna ed esterna*, Venezia, 1840, p. 1066–1069.

1214 Cazin F., *Traité pratique de l'emploi raisonné des plantes médicinales indigènes*, Boulogne: chez l'auteur, Paris: Labé, 1850, p. 148.

1215 *Tratado teorico y clinico de Patologia interna y de terapéutica médica*, por el doctor E. Gintrac, traduction, tomo primero, Madrid: Carlos Zwölfer Ergänzunsband, 1855, p. 457.

1216 *The British and Foreign Medico-Chirurgical Review or Quarterly Journal of Practical Medicine and Surgery*, vol. XLIII, January-April, 1869, London, p. 17.

1217 Linné Karl von, *Caroli Linnaei fundamentorum botanicorum principis systema plantarum Europae*, Coloniae-Allobrogum, 1785: Sumptibus Piestre & Delamollière,1786–1787.

„visur randama pastebėjimų ir pasakojimų, darančių skaitymą naudingą ir malonų“[1218].

1792 m. „Fitologijos pratybos“ (*Exercitia phytologica*) buvo pristatytos vokiečių žurnale „Medicininis-chirurginis laikraštis“ (*Medicinisch-chirurgische Zeitung*[1219]). Kaip minėjome, 1766 ir 1773 m. „Botanikos pradinių pratybų“ (*Démonstrations élémentaires de botanique*) leidinius publikavo gamtininkai Claret'as de la Tourette'as ir Rozier'as. O 1787 ir 1796 m. leidinius reikšmingai perdirbo ir papildė Gilibert'as. Prancūzijos „Enciklopedinis žurnalas“ (*Le journal encyclopédique*) recenzuodamas 1787 m. leidinį pažymėjo: „Per 20 metų praktikos Lietuvos ir Liono ligoninėse Gilibert'as visada naudojo augalines medžiagas ligoms gydyti. Išmokytas abejoti ir būti atsargus, jis tikrino mūsų pirmtakų vaistiniams augalams priskirtas savybes: gerą ar blogą poveikį pastebėjo ir lygino savo klinikinių stebėjimų žurnaluose[1220]“, – rašė apžvalgininkas. Straipsnio santrauka išspausdinta britų laikraštyje „Analitinė apžvalga“ (*Analytical Review*) su pastaba: „[Gilibert'o] papildymai yra labai reikšmingi ir įdomūs“[1221].

Apie 1796 m. ketvirtą leidinį pranešė laikraštis „Laikraščių dvasia“ (*L'Esprit des journaux*), iškėlęs Gilibert'o darbo svarbą. Tiesa, 1796 m. leidinyje aprašyta beveik 3600 įvairių augalų rūšių. Atkreiptas dėmesys, kad antrame tome rašoma apie augalų gyvybingumą ir kad autorius pristato „naujų ir gilių pamąstymų“. Taip pat minėta, kad trečias ir ketvirtas tomai pristato Lenkijos ir Lietuvos gamtos apžvalgas. Laikraštininkas pažymėjo, kad tokios apžvalgos reikalingos, geriau žinoti tos platumos gamtą ir klimatą, kad būtų galima palyginti su Prancūzija. Priminta, kad darbe pristatomos ir gėlės iš Lietuvos. Laikraštininkas daro išvadą, kad „šis darbas, be abejonės, patenkino visus lūkesčius, kokių buvo galima tikėtis iš darbo, skirto mokiniams lavinti“, ir kad darbas bus naudingas ir visiems kitiems, kurie domisi botanika[1222]. Tą patį 1796 m. leidinį „Medicinos žurnalas“ (*Journal de médecine*) sveikino dėl daugybės piešinių ir naudingumo: „pakanka cituoti profesorių Gilibert'ą, užtikrinta šio darbo kokybė“[1223]. 1808 m. „Fizikos žurnale“ (*Journal de physique*) rašyta, kad pakartotiniai šio darbo

---

1218 „On trouve par-tout des observations et des anecdotes qui en rendent la lecture utile et agréable“. Žr.: *Journal de médecine, chirurgie, pharmacie, et dédié à Monsieur, frère du roi*, janvier 1787, tome LXX, Paris, p. 176–177.

1219 *Medicinisch-chirurgische Zeitung*, 2te Band, den 11 April 1793, p. 49.

1220 „Durant une pratique de 20 années dans les hôpitaux de Lithuanie ou de Lyon, M. Gilibert a toujours employé des substances végétales pour le traitement des maladies. Exercé à douter, & attentif à ne point se laisser prévenir, il a vérifié les propriétés assignées par nos prédécesseurs aux plantes officinales: leurs bons ou leurs mauvais effets ont été constatés, rapprochés, comparés dans ses journaux d'observations cliniques“. Žr.: *Le journal encyclopédique ou universel*, 1er avril 1788, tome III, partie I, avril 1788, p. 47.

1221 „The additions are very considerable as well as interesting“. Žr.: *Analytical Review*, For August 1788, p. 500.

1222 „Ce travail accomplit, à coup sûr, tout ce qu'on pouvoit attendre d'un ouvrage destiné à compléter l'instruction des élèves“. Žr.: *L'Esprit des journaux, français et étrangers*, tome IV, juillet-août 1796, Paris-Bruxelles, p. 115–121.

1223 „il suffit de citer le profeseur Gilibert, pour être assuré de la bonté de ce recueil“. Žr.: *Journal de médecine, chirurgie, pharmacie*, etc, Vendemiaire an IX, tome I, Paris, p. 183.

leidiniai rodė, kaip jis yra naudingas ir sėkmingas[1224].

„Europos augalų istorija“, išleista pirmą kartą 1798 m., aptarta Venecijoje išleistuose „Memuaruose, skirtuose pasitarnauti literatūros ir civilinei istorijai“ (*Memorie per servire alla storia letteraria e civile*). Giriama, kad autorius pritaikė Linėjaus klasifikaciją, pridėdamas savo pastebėjimų, ir įtraukė italų gamtininko Pietro Mattiolio (1501–1578) darbus. Pažymėta, kad Giliberťo knygoje yra Linėjaus ir Tourneforto klasifikacijos metodų atitikties lentelė ir terminų žodynas. Knygos formatas – praktiškas, tinka vykstant į lauką rinkti augalų. Pagaliau atkreipiamas dėmesys, kad darbe randama įdomių LDK augalų aprašymų[1225].

1806 m. „Europos augalų istorijos“ leidimą tais pačiais metais pristatė „Fizikos žurnalas“ (*Journal de physique*): „Tai vienas moksliškiausių darbų, kartu ir tinkamiausias gabiems mokiniams ugdyti“. Recenzento nuomone, augalai tiksliai aprašyti, o jų pristatymas rodo „pusiausvyrą tarp lakoniškų Linėjaus sakinių ir sterilaus senųjų autorių proliksumo“. Didžiausias privalumas tai, kad darbas pateikia medicininę augalų naudą tiek žmonėms, tiek gyvūnams[1226].

1808 m. Didžiojoje Britanijoje „Kritinė apžvalga“ (*The Critical Review*) pristatė Giliberťo prieš dvejus metus perleistą „Europos augalų istoriją“[1227]. Pripažįstama darbo vertė: „Ponas Giliberťas išsamiai skaito ir stebi“. Patinka, kad gamtininkas suteikė naudingą prancūzų ir lotynų terminų indeksų, botanikos terminų, botanikų ir jų darbų žodyną, Tourneforťo ir Linėjaus augalų klasifikacijos sistemas, senovinių ir modernių Europos ir Lietuvos augalų sąrašą. Dar privalumas tas, kad pristatomi medicininiai augalų[1228] ypatumai. Giriama, kad Giliberťas ir pakartotiniame leidime pagerbia anglų botaniko Johno Hillo (c. 1714–1775) talentus ir darbus. Tuo vertingiau, nes jis beveik pamirštas Anglijoje. Tačiau kritikuojama Giliberťo augalų klasifikacijos sistema. Nors apžvalgininkas pripažįsta, kad ji vertinga, kadangi jau egzistuoja kitų sistemų, jo nuomone, ji nereikalinga. Jam nepatinka negražūs ir neaiškūs piešiniai. Nors laikraštininkas mano, kad egzistuoja keli geresni (prancūzų arba anglų kalbomis) darbai apie augalus, teigia, kad „Europos augalų istorija“ gali būti naudinga norintiems gauti bendrų žinių apie florą, būtent kuri aiškiai išdėstyta[1229].

Tačiau netikėtai laikraštininkui įdomiausia šio darbo dalis yra „Lietuvos kaimo ekonomikos aprašymas“. Straipsnyje žurnalistas vartoja terminus „Lietuva“ ir „Lenkija“ pakaitomis, bet jau žinodami Giliberťo teksto sudėtį suprantame, kad čia kalbama apie Lietuvą:

1224 Delamétherie, *Journal de physique, de chimie, d'histoire naturelle et des arts*, juillet 1806, tome LXIII, Paris, p. 418–419.

1225 *Memorie per servire alla storia letteraria e civile*, semester Primo, Parte I, Venezia, 1798, p. 125–126.

1226 „C'est un des ouvrages les plus savans, et en même temps les plus propres à former d'habiles élèves. […] [La description] tient un juste milieu entre le laconisme et la sécheresse des phrases linnéennes et la stérile prolixité des *op. cit.*, p. 418–419.

1227 *The Appendice to the Critical Review*, vol. XII, no V, in: *The critical review or, annals of literature*, series the third, vol XII, London, Oxford, 1808, p. 478–488.

1228 „M. Gilibert discovers both extensive reading and observation“. *Ibid.*, p. 486.

1229 *Ibid.*, p. 485–486.

Mūsų nežinojimas apie „Lenkijos kaimo ekonomiką“ ir, tiesą sakant, viską, kas susiję su ta šalimi, prisideda prie to, kad šis eskizas iš tokio gabaus gamtininko ir tikslaus stebėtojo plunksnos taptų dar įdomesnis, ypač dabartiniu laikotarpiu, kai vėl buvo paverstas vieno kruviniausių ir beviltiškiausių karų, gėdingu žmogaus metraščiu, teatru, kai tikriausiai įvyks nauji politiniai pokyčiai. Autorius apsiriboja labai trumpa šios provincijos ar senovės kunigaikštystės valstiečių topografijos, žemdirbystes, gyvenimo ir darbo apžvalga[1230].

Tiesa, tuo metu vyko Napoleono karai ir Abiejų Tautų Respublika nuo 1795 m. ištrinta iš Europos žemėlapio. Susižavėjęs laikraštininkas net suteikia didelių ištraukų iš Giliberťo teksto apie Lietuvos valstiečius vertimą anglų kalba[1231]. Čia verta atkreipti dėmesį, kad jau 1788 m. pedagogas Luneau de Boisjermainas savo „Bibliografijos paskaitoje“ (*Cours de bibliographie*) pastebėjo, kad Liono akademijos darbai labai įdomūs būtent dėl Giliberťo apžvalgos apie Lietuvos girias ir valstietiją[1232].

Apibūdinant profesoriaus Giliberťo mokslinių darbų recepciją spaudoje ir vertėjų įvertinimus, galima pateikti kelias pastabas. Mėgstantis kalbėti tiesiai Gilibert'as buvo idealus „Medicininės anarchijos“ autorius. Nors tikrąją to darbo įtaką sunku nustatyti, neabejotina, jis turėjo tam tikrą atgarsį, ypač dėl Giliberťo iškeltos problemos bent iš dalies išliko ir vėlesniais dešimtmečiais. Nuostabu, kad toks darbas cituojamas kaip naudingas medicinos studijoms taip vėlai (1894 m.) net ir kitoje Atlanto vandenyno pusėje. O pats Johannas Peteris Frankas jame rado peno apmąstymams savo garsiai „Sanitarinės priežiūros sistemoms“. Beje, nors jis labiau domėjosi botanika nei medicina, jo medicininiai darbai padarė ne mažesnį įspūdį amžininkams ir cituoti ilgiausiai. Šiuo požiūriu reikšminga, kad du jo užsienyje išversti kūriniai yra medicinos temomis.

Nors Gilibert'as gal ir nebuvo vienas garsiausių to meto botanikų, jo darbai žinomi kitiems botanikams. Recenzentai gyrė jo darbų kokybę, pastabumą, pastangas, kad Linėjaus veikalai apie florą būtų geriau žinomi, medicinos ir botanikos ryšį, kurį jis užmezgė pristatydamas gydomąsias augalų savybes. Taip pat patinka jo gebėjimas rašyti visiems prieinamus ir praktiškus darbus ir įkvėpti meilę botanikai.

1230 „The last and by far the most novel and interesting essay prefixed to these volumes, is „A view of the rural economy of Lithuania“. Our ignorance of the „rural economy“ of Poland, and indeed of almost every thing which concerns that country, contributes to render this sketch from the pen of so able a naturalist and accurate observer, still more interesting, especially at the present period, when it has again been made the theatre of one of the most bloody and desperate wars that have ever disgraced the annals of man and when it is probably about to undergo some new political changes. The author confines himself to a very brief view of the topography, agriculture, life and labours of the peasantry of this province or ancient duchy“. *Ibid.*, p. 482–483.

1231 *Ibid.*, p. 483–485.

1232 Luneau de Boisjermain P.-J., *Cours de bibliographie, ou nouvelles productions des sciences, de la littérature et des arts*, Paris: à Paris, chez l'auteur, 1788, p. 196–197.

IŠVADOS

Prof. Giliberťo asmenybė

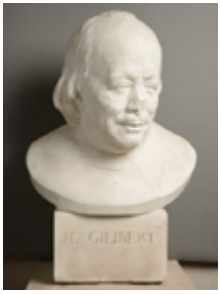
Bendravimas su Giliberťu šios knygos puslapiuose leidžia geriau suprasti, koks žmogus slypi už mokslininko. Veikla ir publikacijos patvirtina jį buvus mokslininku, „labai dinamišku ir darbščiu“, pasak Bernoullio. Galbūt toks atsidavimas darbui pakenkė jo šeiminiam gyvenimui, gal dėl to buvo bandymų nunuodyti. Kaip ir amžininkai, buvo sportininkas, mėgo kopti į kalnus ir rinkti naujas gėles savo herbariumams, leistis į upes ieškoti bebrų ir kartu su mokiniais valandų valandas žygiuoti ir stebėti LDK gamtą.

Vienas iš įdomių Giliberťo bruožų – tiesi kalba. Jo knyga „Medicininė anarchija“, kurioje aprašė medicininių studijų ir profesines ydas, buvo to meto bomba. Reikšmingas ir jo sprendimas supjaustyti Gardino teatro užuolaidas, kad iš jų pagamintų tvarsčius, kurių trūko. Taip buvo ir politinėje srityje, kai jis gynė Stanislavo Augusto reformas valstiečių naudai, arba revoliucinio teroro metu, kai viešai denonsavo revoliucijos baisumus.

Dėl to dar labiau gaila kito jo asmenybės bruožo – polinkio į oportunizmą. Monarchijos laikais jis gyrė Liudviką XVI už jo veiksmus medicinos vystymo labui, paskui ėmė girti revoliuciją. Giliberťas taip pat buvo oportunistas, kai per princo Henriko vizitą Lione labai nepalankiai pavaizdavo savo draugo Stanislovo Augusto ATR.

Nepaisant to aspekto, iš jo knygų ir laiškų aišku, kad Giliberťas labai vertino draugystę. Tai gerai atskleidžia jo santykiai su Stanislovu Augustu. Ilgai ir nuoširdžiai draugystei nesutrukdė nei pažeistos sutarties sąlygos, nei negražus administracijos elgesys. O tokia draugystė retai būna su valdovais, nebent jis – nepaprasta asmenybė.

Giliberťas bendravo ne tik su savo klasės atstovais (miestelėnais) ir kolegomis mokslininkais, bet ir su valdovais (Stanislovu Augustu, Juozapu II), didikais (Tyzenhauzu, Chreptavičiumi), valstiečiais, Gardino ekonominiais darbuotojais ir žydų akušerėmis. Polinkis užmegzti ryšį su kitais neabejotinai paaiškina jo gebėjimą būti geru pedagogu.

Jeano Emmanuelio Giliberťo biūstas, 1818.
Dalininkas J.-F. Legendre-Héral (1795–1851).
Liono dailės muziejus (*Musée des beaux-arts de Lyon*).

Gilibert'as buvo nuoširdus ir atviras žmogus, mėgęs ne tik bendrauti, bet ir „būti taikiai su visais", kaip rašė Jacquinui. Pažinojusieji vertino jo žmogiškąsias savybes: „mandagus ir išsilavinęs", „draugiškas ir paslaugus" (Bernoullis), „visų mylimas" (Petit'as). O Mattisonas gyrė jo „žmogiškumą ir nesavanaudiškumą". Jautrumas, sudėtingi santykiai su Edukacine komisija ir bandymai nunuodyti paskatino Gilibert'ą skubiai palikti Lietuvą ir grįžti į Prancūziją. O persekiojimai, kuriuos patyrė revoliucijos metu, jį varė į tokią neviltį, kad net bandė nusižudyti. Pažymėtina, kad, be trijų bandymų nunuodyti, Gilibert'as išgyveno du bandymus nusižudyti ir vos išvengė giljotinos. Iš tiesų šis prisiekęs vitalistas negalėjo taip lengvai numirti.

Smalsų ir altruistišką Gilibert'ą, kuriam „Žmogaus negalavimai yra tokie dideli, o priemonės jiems palengvinti tokios menkos", tai paskatino dirbti žmonių gerovei ir prisidėti prie žmonėms naudingų tyrimų. Žmogus, kuriam „mokslas yra geras, tik jeigu galima jį perduoti", yra autentiškas Apšvietos atstovas. Jis buvo daugelio asociacijų narys, ištroškęs perduoti tai, ką išmoko medicinos paskaitose. Gilibert'as dalijosi savo tyrimų ir eksperimentų rezultatais su kolegomis gydytojais ir gamtininkais. Taip pat jis populiarino Boissier de Sauvages'o, o ypač švedų Linėjaus darbus, kurie tuo metu Prancūzijoje dar buvo mažai žinomi.

Mokslininkams, kurie daugiausia dėmesio skiria tyrimams, dažnai užgriūva kasdienės administracinės ir finansinės problemos. Dėl to Gilibert'as bankrutavo per pirmąjį bandymą sukurti Liono botanikos sodą. Taip atsitiko ir įsigyjant knygas, kolekcijas Karališkajai medicinos mokyklai Gardine. Akivaizdu, kad jis supainiojo kolekcijas, kurias sukaupė iš savo lėšų ir kurias įsigijo per „akademinį fondą". Susitelkęs į tyrimus jis nepastebėjo pavojaus, į kurį jį įstūmė Berlucas. O revoliucijos pradžioje jis galbūt ne iki galo įvertino savo politinio įsipareigojimo pasekmes.

Prof. Gilibert'o karjera

Žiūrint dabar į visą Gilibert'o mokslinę karjerą matyti, kad jis atliko daugybę eksperimentų ir net nebijojo mesmerizmo bandymų su savimi. Jis nepasižymėjo ypač reikšmingais atradimais. Tačiau verta pripažinti, kad suvokė socialinių ir ekonominių sąlygų svarbą žmonių sveikatai, padėjo atkreipti visuomenės dėmesį į vaikų fizinę ir moralinę gerovę. Gilibert'as buvo žinomas ir pripažintas kolegų gydytojų ir gamtos mokslų specialistų. Jo knyga „Medicininė anarchija", kurioje kritikavo, kaip medicina dėstoma ir praktikuojama, prisidėjo prie platesnės refleksijos, koks turėtų būti šis mokslas. Jos poveikis išliko visą kitą šimtmetį. Žvelgdami atgal į Gilibert'o darbus galime tik pritarti Sainte-Marie, kad „mažai žmonių išgyveno tiek ilgai, kiek jis". Toks vertinimas galėjo tik pradžiuginti Gilibert'ą, kuris Stanislovui Augustui rašė: „visada malonu [senatvėje] prisiminti per gyvenimą nuveiktus darbus visuomenės labui".

Prof. Gilibert'o mokslo laimėjimų reikšmė LDK

Gardine Gilibert'as organizavo ir vadovavo pirmajai LDK medicinos mokyklai ir ligoninei, surašė ir aprašė ligas ir joms gydyti taikytinas priemones. Jis vienas pirmųjų propagavo vitalizmo doktrina grįstą ligų sampratą ir gydymą, suprato psichikos įtaką

paciento sveikatos būklei. Nors būtent iš van Swieteno veiklos Gilibert'as sėmėsi įkvėpimo medicinos mokyklai, kasdieniame gyvenime vadovavosi Monpeljė universitete įgytu mokymu: vitalistinės medicinos taikymu gydant pacientus, nuolatiniu pacientų stebėjimu, augalų rinkimu ir stebėjimu kartu su studentais. Stebėjimai, kuriuos Gilibert'as atliko dirbdamas Gardine, paskatino jį dar labiau pasitikėti vitalizmo veiksmingumu ir paveikė tolesnę jo karjerą. Be to, Lietuvoje įgyta patirtis, stebint Gardino ligoninės pacientus, jam pravertė grįžus į Prancūziją, kai vadovavo Liono Hôtel-Dieu ligoninei ir kovojo su epidemijomis.

Tačiau Gilibert'as paliko gilesnį pėdsaką gamtos mokslų raidoje, nes davė impulsą šiems mokslams, jį pelnytai galima vadinti gamtos mokslų pradininku LDK. Gardinas tapo zoologinių tyrimų centru. Jis vadovavo pirmajai Vilniaus universiteto gamtos mokslų katedrai, buvo pirmasis gamtos mokslų istorijos profesorius Lietuvoje. Gilibert'as pirmasis moksliškai ištyrė ir aprašė LDK gamtą, klimatą, geologiją, miškus, augaliją ir gyvūniją. Jis įtvirtino botaniką kaip atskirą nuo medicinos mokymo programos mokslą. Gardine ir Vilniuje įkūrė botanikos sodus – pirmuosius LDK. Laikomas Lietuvos botanikos tėvu. Rūpindamasis darbų tęstinumu, rengė įpėdinius gamtos mokslų ir medicinos srityse. Be to, Gilibert'as atkreipė dėmesį į žmogaus įtaką gamtinei aplinkai ir žalą, kurią jis gali padaryti gamtai. Šiuo požiūriu jis yra ekologijos Lietuvoje pirmtakas.

Bendrai Giliberťo indėlis buvo lemiamas plėtojant gamtos mokslus LDK. Ir reikšmingas ne tik Lietuvai, bet ir Baltarusijai, Lenkijai, Ukrainai.

Medalionas. Dailininkas J. Chinard (1756–1813).
Liono medicinos fakulteto Istorijos muziejus.

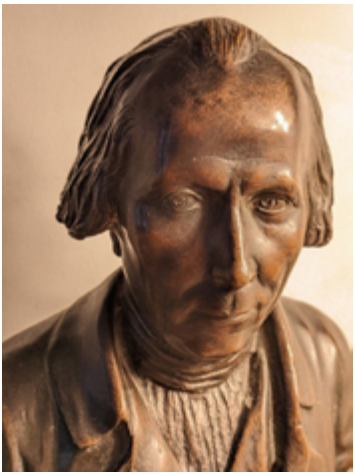
Prof. Gilibert'as – gimęs pedagogas

Stebina tai, kad Gilbertas dar moksleivis mąstė apie mokymo problemas, domėjosi pedagogika ir suprato pedagogikos ir mokytojo charizmos poveikį perduodant žinias. Būtent vienas iš mokytojų jam įkvėpė norą tapti gydytoju. Kadangi vaikystės traumos paveikė jo gebėjimą skaityti ir rašyti, vėliau Gillibert'as rūpinosi, kad vaikai nenukentėtų dėl prasto mokymo ir prastos mokymosi aplinkos, siekė, kad mokslas taptų prieinamas visiems. Įdomu, kad nors žinių sėmėsi iš knygų ir medicinos praktikos,

Gilibertas rinko informaciją ir iš žmonių. Žavėjosi gydomąja gamtos galia išgydyti įvairius negalavimus, gamtos grožiu ir įvairove. Gilibertas publikavo daug vertingų kūrinių, kuriuos recenzentai įvertino teigiamai. Jis taip pat sukūrė ir įgyvendino naujus mokymo metodus, gebėjo įskiepyti aistrą medicinos ir gamtos mokslų studijoms. Jis troško dalytis žiniomis, kurias puikiai mokėjo perteikti, tad Gilibertas pasirodė esąs puikus pedagogas, kaip pažymėjo Jundzilas.

Prof. Gilibert'as garsino Lietuvą

Gilibert'as savo pranešimais Liono akademijoje, straipsniais spaudoje ir knygomis prisidėjo prie to, kad Lietuva būtų geriau žinoma Vakarų mokslininkams ir visuomenei. Gilibert'o darbų recenzijų tyrimas parodė, kad apžvalgininkai labai domėjosi Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės aprašais, nes užsienyje apie šią šalį buvo nedaug informacijos. Reikšminga šiuo atveju „Kritinės apžvalgos" (*Critical Review*) „Europos augalų istorijos" recenzija, kurioje apžvalgininkas, nepaisydamas susidomėjimo Gilibert'o aprašu apie Lietuvos valstietiją, vartoja „Lenkijos" ir „Lietuvos" pavadinimus pakaitomis. Toks atvejis toli gražu neretas. Tai rodo, kad LDK ir apskritai ATR prieš arba po padalijimų Vakaruose buvo blogai žinomos. Šiame kontekste Gilibert'o pastebėjimai apie LDK atrodo dar vertingesni. Gilibert'o darbai pagerino ATR įvaizdį užsienyje ir padėjo taisyti klaidingus įsitikinimus apie šalį, kurie išliko net po padalijimų.

J.E Gilibert'o biustas. Dailininkas F.-J. Martin.

Ko Prof. Gilibert'o gyvenimo istorija moko apie to meto visuomenę

Pasinerdami į XVIII a. antrosios pusės laikotarpį galėjome susipažinti su to meto visuomene ir žmonių pasaulėžiūra. Pamatėme, kad mokslai neskirstyti į klases, kaip šiandien, ir kad buvo galima būti patyrusiu gydytoju bei botanikos žinovu. Europoje jau buvo gerai išvystytas ir veiksmingas tarptautinis mokslininkų tinklas. Mokslininkai

buvo solidarūs ir vieni kitiems padėjo. Siekis suprasti buvo toks stiprus, kad aiškindamiesi, kas galėjo nutikti, gydytojai nedvejodami atlikdavo pacientų, kurių nepavyko išgydyti, arba net kolegų skrodimus. Dėl bendro intereso mokslininkai mėgo nemokamai dalytis savo atradimais su kuo daugiau žmonių. Lotynų kalba vis dar plačiai vartota – tiek leidžiant mokslinius veikalus, tiek medicinos studijose, tiek ir kaip tarptautinė bendravimo kalba, kaip matyti iš Berluco parodymų jo teismo proceso metu ar iš Giliberťo darbo sutarties. Netikėtai atskleista, kad Šiaurės šalyse kelionėms transporto priemonėmis pirmenybė teikta žiemą. Galiausiai ATR suvokta kaip saugi šalis. Visa tai – faktai, leidžiantys mums geriau suvokti XVIII a. gyvenimą ir padarantys to meto žmonių mąstymo pasaulį artimesnį.

Spalvinga prof. Giliberťo asmenybė – viena iš XVIII a. Lietuvos figūrų, pačių netipiškiausių ir palikusių giliausią pėdsaką. Jo darbštumas, meilė mokslui, smalsumas, kritinis mąstymas, drąsa viešai kelti socialines problemas, empatija kitam žmogui net ir po daugiau nei dviejų amžių įkvepia mus. Prof. Giliberťas sakė: „Niekada nepavyks atimti įrodymų, kad aš naudingai dirbau Lietuvai“.

PRIEDAI

1 priedas

Giliberťo darbo sutartis originalia lotynų kalba[1233]

„Transactio peracta ex una parte inter Illustrissimum ac Excellentissimum Dominum Comitem de Tyzenhauz, Thesaurarium Curiae M. D. Liit. Equitem Aquilae albae et S: Stanislai Capitaneum Grodnensem; ex altera Parte inter Nobilem Emmanuelem Gilibert, Profesorem Emeritum Medicae in Collegio Regis Lugdunensi et ejusdem Medicae Facultatis in Academia Montispeliensi Doctorem.

Ego, Joannes Emmanuel Gilibert, sequentibus me obstringo:

1-Mo. Decem integris Annis Regi et Reipublicae Poloniarum, laborem et operam suam in stabiliendis Scholis medicis et Veterinariis impendam, obligationibus vero Exequendis ab Illustrissimo Comite bonum Publicum spectantibus oblatis, promptum me exhibebo

2-do. Alumnos quqadrod illi dabuntur idonei, Medicinae utrtique docebo, hosque instructos Artium et Doctrinarum ad perfectionem Medicinae spectantium, idoneos utilisque Reipublicae Medicos reddam.

3-tio. Omnibus Aegrotis Regimini, Potestati et Superioritati illustr. Comitis subjectis, quandocunque et ratio et necessitas exiget, Consilio, Studio, auxilioque adero; insuper Chirurgos in Aeconomijs, Gubernijsque manentes, regimini meo subditos, proter feliciorem in Chirurgicis Operationibus effecteum, instruam eosque subordinabo.

4-to. Rudimenta artis Veterinariae Latino ediomate elaborado.

5-to. HOrtum necessarium pro Schola Medicinae formabo.

6- Musaeum pro Historia Naturali docenda, Sumtu ub. Illstrmo. Thesaurario suppetitando, stabiliam.

7-Historiam naturalem Ducatus Lithuaniae, praesertim quod spectat Botanicam, Agriculturam et mineralogiam, in Ephemeridibus erigendae Academiae Horodnicensis; exponam. Nobilesque Juvenes Horodnicae manentes, ab Illustrissimo Comite recomendatos, lisdem studiis Medicis et Phisicis inbuam.

Illustrissimus Dominus Comes Tyzenhauz, Doctori Gilibert sequentia stipulavit.

1-mo a Die digressus 1-ma Augusti 1775 Lugduno quoque Anno laboris Publici Centum Viginti quinque Aurei Nummi, juxta Computum gallicum (:Louis d'or) id est

1233 Sławiński W., *Dr. Jan Emmanuel Gilibert, profesor i założyciel ogrodu botaniczego w Wilnie*, Wilno: Lux, 1925, p. 5–6.

juxta currentiam hujus nationis ducenti et Octoginta Aurei Nummi; supradicto Professori singulis Annis punctualiter enumerabuntur.

2-do Thesaurus concedet etiam pro foco Doctori, juxta statum Hominis Publici Victum (:alia doneminandum:) domicilium ligna pro foco Candelas, et alia Vitae necesseria Hoc quoque stipulatur Uxori dicti Doctoris, famulisque duobus ipsorum, juxta datam super hac particularem specificionem.

3-tio Pro Commodo et utilitate dicti PRofessoris in Stabulis Thesauri duo Aequi sumptu Publico sustentabuntur. Nos infra scripti, has omnes supra scriptas Conditiones stipulamus ad invicem nostroque sigillo munimus.

Datt: Grodnae Die 9 Mensis Maji Anno 1776.

A. Tyzenhauz Gilibert

P. N. W. X. Litt Pf. Med.

Giliberťo darbo sutartis (vertimas)

Sutartis, iš vienos pusės, sudaryta tarp Jo Didenybės grafo Tyzenhauzo, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dvaro iždininko, Baltojo erelio ir Šv. Stanislovo riterio, Gardino starostos, ir, iš kitos pusės, pono Emmanuelio Giliberťo, žinomo Liono karališkosios medicinos kolegijos profesoriaus ir Monpeljė akademijos medicinos fakulteto daktaro.

Aš, Emanuelis Giliberťas, prisiimu tokią pareigą:

1) Per dešimt metų skirsiu savo darbą ir pastangas Lenkijos karaliui ir Respublikai, kurdamas medicinos ir veterinarijos mokyklas, ir vykdysiu įsipareigojimus visuomenės gėriui, Jo Didenybės Grafo patikėtam man, ir parodysiu savo pasirengimą.
2) Gabius mokinius, jeigu jie man bus duoti, mokysiu abiejų medicinų ir išmokęs jų meno ir įgūdžių, susijusių su medicinos tobulinimu, paversiu juos kvalifikuotais ir naudingais Lenkijos Respublikos gydytojais.
3) Visiems ligoniams, priklausantiems Savo apšviesto Didenybės JWO grafo valdžiai, valdžiai ir viršenybei, kai tik bus teisinga ir reikalinga, aš patarsiu, stengsiuosi ir padėsiu. Be to, aš instruktuosiu ir vesiu chirurgus, kurie yra ekonomijų ir gubernijų srityse ir yra pavaldūs vyriausybei.
4) Išnagrinėsiu veterinarijos meno užuomazgas lotyniškame darbe: įkursiu sodą, reikalingą medicinos mokyklai.
5) Įrengsiu medicinos mokyklai reikalingą sodą.
6) Įsteigsiu gamtos istorijos muziejų iš Jo didenybes iždininko teiktų subsidijų.
7) Skaitysiu paskaitas apie Lietuvos Kunigaikštystės gamtos istoriją, ypač iš botanikos, žemdirbystės ir mineralogijos, steigiamoje Horodnico akademijoje, „Efemeridėse“ (žurnale), supažindinsiu kilmingus Horodnico jaunuolius, palaikomus Jo Didenybės grafo, su medicinos ir gamtos studijomis.

Tyzenhauzas nustatė šiuos dalykus:

Aš dėstysiu Lietuvos Kunigaikštystės gamtos istoriją, ypač botaniką, žemdirbystę ir mineralogiją būsimosios Horodnico akademijos „Efemeridėse“ (periodiniame leidinyje), taip pat Jo Didenybės grafo pavedimu įvesiu į medicinos ir gamtos mokslų studijas jaunus Horodnico bajorus. Kilnusis grafas Tyzenhauzas daktaro Giliberťo vardu nustatė šiuos punktus:

1) Nuo 1775 m. rugpjūčio 1 d. (išvykimo iš Liono data) už kiekvienus valstybės tarnybos metus bus sumokėta 125 auksinių suma pagal Prancūzijos sąskaitą („louis ďor“), tai sudaro pagal nacionalinį monetos kursą 280 dukatų, aukščiau paminėtam profesoriui bus laiku mokama.
2) Karaliaus ekonominis iždas skiria gydytojo asmeniniam naudojimui, atitinkančiam jo pareigas valstybės tarnyboje: išlaikymą, būstą, kurą, žvakes ir kitus būtinus dalykus. Minėto gydytojo žmonai ir dviem jų tarnams skiriamas išlaikymas pagal pridedamą specialų sąrašą.
3) Minėto profesoriaus patogumui ir naudojimui valstybės lėšomis prie iždininko arklidžių bus laikoma pora žirgų.

Mes, žemiau pasirašę, priimame visas aukščiau paminėtas sąlygas ir patvirtiname savo antspaudu. Gardine, 1776 m. gegužės 9 d.

A. Tyzenhauz — Gilibert
B. Podsk. NWXLit. — Prof. med.

2 priedas

Gilibert'o paskaitų programos Vilniaus universitete originali versija (lotynų kalba)[1234]**:**

Prospectus lectionum in Alma Universitate et Academia Vilnensi : nomine scholae principis M.D.L. ab amplissimo collegio praefectorum educationi publicae insignita, ex anno 1781 in annum 1782

Gilibert..... Praelectiones suas ita distribuet, ut totum autumni & hyemis tempus diebus Martis, Jovis, & Saturni, horis matutinis impendat expositioni fossilium : metallorum scilicet, lapidum, terrarum, salium, bituminum &c. neque soli catenae generum contexendae, ad praescriptum methodi, immorabitur, verum etiam dabit operam, ut cujusvis substantiae usus, siqui forte occurent, aut pro curatione morborum, aut pro artibus & oeconomia, sedulo omnes exponantur; imo inter substantias, argumentis demonstrationum suarum inservituras, eum tenebit ordinem, ut illas prae caeteris eligat, quibus naturale solum est Lithvania. Eadem methodo tractabit de regno animalium eorum anatomiam, si viva occurrerint prius instituendo & modum praeparandi indicando. Ab initio veris ad ferias, in horto botanico demonstrationibus plantarum vacabit, quarum proprietates & usum specialibus observationibus stabiliet: Herborizationis vero tempore, quam cum suis alumnis instituet ,dabit operam, ut dum plantarum sponte crescentium, & infectorum collectionem parat, aequali cura, tum ad phoenomenorum, casu occurrentium, tum ad ea, quae vulgi sermone indicata suerint, examinanda ,suam conserat industriam.

Hac etiam occasione discutiet principia Oeconomiae ruralis, & Agriculturae huic climati familiaria, ut ea deinde utili crisi, practicis observationibus & Physicis demonstrationibus emendata atque locupletala, alumnis exempli loco proponat.

Gilibert'o paskaitų programa Vilniaus universitete (vertimas)

Prof. Gilibert'as [...] paskaitas paskirstys taip, kad visą rudens ir žiemos laiką antradienių, ketvirtadienių ir šeštadienių ryto valandas skirtų iškastinių fosilijų, t. y. metalų, akmenų, druskų, dervos, dirvos ir kt., dėstymui. Tačiau jis netyrinės žemės rūšių pagal eilės tvarką, o sieks, jog kiekvienas dalykas (ir tie, kurie atsitiktinai atsiras) būtų panaudotas ligoms gydyti, taip pat amatams ir ekonomikai. Būtent tarp substancijų, patvirtinančių jo demonstracijų argumentus, laikysis tokios tvarkos, kad iš visų išsirinks tuos, kurie yra Lietuvos žemėje. Lygiai taip pat jis tyrinės gyvūnų karalystės anatomiją, jei jie atbėgs gyvi, prieš tai nustatęs ir aprašęs pasiruošimo būdą. Nuo pavasario pradžios iki švenčių jis leis laiką botanikos sode demonstruodamas augalus, kurių savybes ir panaudojimą nustatys specialiais stebėjimais: tačiau herborizacijos metu, kurią surengs kartu su savo mokiniais, jis stengsis, kad ruošdamas savaime augančių ir užsikrėtusių

1234 *Prospectus lectionum in Alma Universitate et Academia Vilnensi: nomine scholae principis M.D.L. ab amplissimo collegio praefectorum educationi publicae insignita, ex anno 1781 in annum 1782, tradendarum sub instaurationem studiorum luci publicae exhibitus*, Vilnae: typis Sacrae Regiae Majestatis penes Academiam, 1781, p. C 1, C 2.

augalų kolekciją savo jėgas skirtų atsitiktinai pasitaikančių reiškinių, aprašytų paprastų žmonių kalba, tyrinėjimui.

Šia proga jis aptars ir šiam klimatui pritaikytus kaimo ūkio ir žemdirbystės principus, kad vėliau juos savo mokiniams pristatytų kaip pavyzdį, patobulintą ir papildytą naudingos krizės, praktinių stebėjimų ir fizinių demonstracijų.

3 priedas

***Coup d'œil sur l'état physique et moral de la Pologne, sur la fin du 18e siècle*[1235]. Skaityta Liono akademijoje 1784 m. rugpjūčio 25 d.**

Si pour connoître la nature, il faut en approfondir les détails avec soin, & les fixer avec précision, il n'est pas moins utile de l'étudier dans son ensemble. Les rapports que présentent les différences du sol, des climats, de la position géographique, des productions, des cultures, du caractère, de l'industrie des habitans des diverses parties de note globe, sont nécessairement liés à l'étude de l'histoire naturelle ; & nous ne pouvons-nous dispenser de reconnoître combien elle est redevable de ses progrès aux notions exactes que les voyageurs, qui ont su bien voir, ont pu nous donner des contrées qu'ils ont parcourues.

Un séjour en Pologne de huit années, consacrées particulièrement à l'étude de la nature, de fréquens voyages dans les différens districts, la confiance dont j'ai joui auprès du Gouvernement, m'ont mis à portée d'étudier avec soin cette vaste contrée, généralement peu connue. J'essayerai d'en présenter une esquisse rapide.

La Pologne, bornée au Midi par les monts Carpates & de la Silésie, s'étend vers le Nord jusqu'à la mer Baltique ; à l'Orient, elle a pour limites deux grands Empires, l'un jadis très-redouté, l'autre devenant de jour en jour plus redoutable par l'étendue de ses progrès & de sa puissance ; à l'Occident, elle confine aux États du Roi de Prusse. Elle n'est dans toute son étendue qu'une immense plaine, arrosée par plusieurs grands fleuves & par une multitude de rivières, dont les eaux sont fournies ou par des lacs profonds ou par d'immenses étangs. Dans nos contrées, voisines des montagnes, on les voit se former de la chute des eaux qui s'écoulent de leurs cimes sourcilleuses, bondir dans les rochers, se frayer sous des flots d'écume un passage étroit sur le roc usé par la rapidité des eaux, ou se précipitant en nappes bruyantes & majestueuses, diriger à travers mille obstacles, après de nombreux accidens, leur cours jusqu'au lit qui doit les recevoir & les conduire à leur embouchure.

Dans les plaines de la Pologne, alimentées par de grands réservoirs ou par les neiges qui, pendant six mois de l'année, se sont amoncelées sur la terre, on les voit au contraire promener en silence leurs eaux paisibles sur un terrain sans pente sensible, s'étendre au loin, errer dans leur course incertaine, changer sans cesse de lit, & n'avoir point de position fixe. Il seroit aisé en établissant entre ces rivières nombreuses des canaux de communication, de les conduire d'une manière plus certaine & plus utile aux trois mers destinées à recevoir les fleuves qui parcourent cette vaste contrée, l'art n'y a point à cet égard voulu encore seconder la nature.

Les terres les plus fertiles en France sont en général des terres fortes que la charrue n'entame qu'avec effort, en Pologne une couche immense de terre sablonneuse, jouet des vents qui la bouleversent sans cesse, est le sol qui se couvre des plus riches et des plus abondantes moissons. Nos forêts rares et peu étendues si on les compare à la

1235 *Coup d'œil sur l'état physique et moral de la* „Pologne, sur la fin du 18e siècle". Lu à l'Académie de Lyon, le 25 août 1784, in: *Démonstrations élémentaires de botanique*, tome premier, Lyon, 1796, p. XXXIII–XXXIX.

quantité de pays découverts, diminuent de jour en jour & livrent au travail du Cultivateur le terrain qu'elles abandonnent ; en Pologne, où elle occupent les deux tiers de la surface du sol elles semblent étendre leur domaine & empiéter sans cesse sur les terres cultivées ; en parcourant le bord des forêts, l'observateur affligé peut appercevoir encore dans l'espace de plusieurs lieues les traces de sillons ouverts plusieurs siècles auparavant, & par une conséquence naturelle des mutations et des changemens continuels qu'a éprouvé la constitution physique & morale de la Pologne, il ne seroit pas étonnant que les mêmes forêts recelassent les cendres & le tombeau des ancêtres des maisons les plus puissantes de l'État.

La même instabilité se retrouve dans la position des villages & des hameaux tous bâtis en bois, détruits fréquemment par les incendies, reconstruits quelquefois à des distances très-grandes du lieu qu'ils ont occupé ; ils sont déplacés sans laisser de traces. En France & dans une partie de l'Europe, nos Pères après plusieurs générations reconnoîtroient encore les lieux qu'ils ont habités ; le Polonois après quelques années d'absence pourroit ne plus retrouver ceux qui lui ont servi de berceau, & la carte la plus exacte qu'on eût pu dresser de la position des villages & des hameaux d'une certaine étendue de pays, auroit à peine besoin d'un siècle pour devenir inutile.

L'examen du terrain présente les vestiges de révolutions physiques plus anciennes & plus grandes. La couche supérieure est jonchée de fossiles qui n'offrent que des débris d'animaux dont la mer Baltique ou la mer Noire nourrissent les analogues, les couches inférieures abondent en madrépores dont les congénères n'habitent que l'Océan des grandes Indes, ce qui indique à l'observateur attentif que dans des temps infiniment éloignés deux mers de température bien différentes ont successivement couvert ces vastes plaines. Si à ces faits on ajoute que des ossemens de Cétacés ont été trouvés en Lithuanie, dans le cœur de la Pologne, que des morceaux considérables d'ambre jaune ont été découverts à cent lieues de distance de l'Océan, il ne sera plus possible de douter que la mer n'ait occupé jadis la Pologne toute entière. Aucun pays peut-être n'a été le théâtre de plus grandes révolutions dans l'ordre physique ; les champs de Lithuanie sont semés de quartz, d'agathes, de porphyres, de jaspes sanguins, dont la présence annonce les débris de hautes montagnes primitives, détruites par une succession d'événements dont on chercheroit vainement la filiation & la suite dans toutes les suppositions que pourroit former l'imagination la plus vaste. Les pyrites que renferment les blocs de porphyre prouvent complétement qu'ils ont été formés dans des temps infiniment éloignés de l'ère vulgaire.

Nos contrées tempérées, abondantes en hommes, également fertiles par la douceur du climat & par le travail de l'agriculteur, ne nourrissent guères parmi les grands quadrupèdes que ceux dont le voisinage de l'homme favorise & propage l'espèce. La nature a relégué dans les contrées du Nord ou les espèces primitives ou celles qu'elle n'a point appelées à l'état de domesticité. Parmi ceux qui n'habitent point nos climats, la Pologne nourrit l'Elan dont la taille s'élève au –dessus de celle de nos plus beaux chevaux, dont l'agilité & la force surpassent celles du Cerf ; *l'Urus* ou le bison qui étonne l'observateur par la masse de son corps ; par le caractère de férocité qui résulte de son ensemble, par sa crinière prolongée jusqu'à terre, par l'odeur de musc dont ses poils noirâtres sont

imprégnés & qui pénètre jusques dans la substance de son cerveau ; le Lynx, émule de la Panthère, plus petit qu'elle, remarquable par les zones qui distinguent sa robe, par le bouquet de poils qui termine ses oreilles, par sa queue tronquée, par son agilité, par l'impétuosité avec laquelle il s'élance du sommet des arbres & vient à bout de terrasser des animaux quatre fois plus gros que lui. Enfin des peuplades de Castors trouvent dans la profondeur de ces contrées solitaires l'asyle que recherche cette espèce douce, pour qui le silence, la paix & le travail commun sont un besoin, qui nous retrace si bien l'image d'une famille unie et sensible aux douceurs de la société.

La nature y est moins prodigue dans les espèces de végétaux dont elle a peuplé ce sol immense, la rigueur d'un climat où l'âpreté des hivers se soutient presque pendant les deux tiers de l'année, l'uniformité monotone de la situation du pays devoient nous le faire présumer ; mais elle supplée à la variété des espèces par l'abondance avec laquelle elle multiplie celles qu'elle adopte. Nous comptons plus de deux mille espèces de plantes dans la seule étendue du Lyonnois et du Dauphiné, dans toute la Pologne entière nous n'en avons gueres déterminé qu'un millier, & dans ce nombre une centaine propres à ces climats ou qui ne croissent que sur la plus haute extrémité de nos montagnes glacées. Telles sont la Pédiculaire à sceptre de Charles, l'Ophrys de Loesel, la Campanule pyramidale, la Moldavie, l'arbre de vie, la renoncule de cassubit, &c. plusieurs plantes très–rares chez nous sont en revanche communes en Pologne, tels sont le Sabot de la Vierge, l'Ophrys à racine de Corail, la campanule en thyrse & une autre espèce à feuilles de Vipérine.

Par une suite de l'opposition des sites, nous voyons ici le Fer se former dans les entrailles de nos montagnes & se perdre dans des filons de roches dures ; en Pologne il naît dans des tourbières qui par leur profondeur annoncent que leur antiquité date de plusieurs siècles & qui nous prouvent avec évidence que toute mine de fer limoneuse est une suite de la décomposition des végétaux.

Ici, la végétation se développe avec lenteur & ne conduit ses fruits à maturité qu'en prenant de longs termes ; là, quelques semaines suffisent pour développer la crue des Graminées, depuis la première verdure jusqu'à la formation de l'épi. Ici, sous un climat brûlant, une suite de travaux pénibles ne nous procure souvent que de très-médiocres récoltes ; là, la terre plus docile, sollicitée par de bien moindres efforts, se couvre de moissons si abondantes qu'elles excèdent de beaucoup la consommation des habitans. Ici, mille causes destructives, nées du sol & du climat, diminuent la population ou affoiblissent et énervent l'espece humaine: là, en dépit des efforts et des erreurs d'une politique aveugle, les enfans se multiplient, croissent, prospèrent, deviennent des hommes robustes, d'une belle stature et dont la constitution vigoureuse annonce l'énergie de la nature agissante dans toute sa force.

Quelle eût donc été la destinée de ce vaste Royaume, si dans la surabondance de ses ressources en tout genre, il eût été conduit par un gouvernement sage, si ses habitans soumis à de bonnes loi, n'eussent eu à obéir qu'à elles ? Sans chercher ce qu'ils auroient pu être, sans discuter sur les moyens qui les eussent conduits au bonheur, voyons s'ils sont heureux, examinons ce qu'ils font.

La Pologne n'offre que trois villes remarquables, dont deux sont en ruine: peut-être

ne doit-on pas s'affliger de ne pas y trouver multipliés ces gouffres de corruption qu'on appelle grandes villes & dans lesquels va s'engloutir ou se corrompre une portion de l'espèce humaine ; mais ce n'est pas sans étonnement qu'on y verra constamment de chétives masures, des ruines encombrées de leurs débris, de méchantes cahutes construites en bois et couvertes de chaume, dispersées sans ordre, former l'habitation de l'agriculteur et y composer ce que l'on veut bien appeler village. Les malheureux qui y trouvent à peine un abri contre les injures de l'air, dénués de tout, sans industrie, sans génie, ignorent les commodités & les douceurs de la vie, maudissent le jour qui les a vus naître, envisagent sans effroi celui qui les verra mourir. Jamais la douce joie n'épanouit les traits de leur physionomie ; courbés sans cesse sous le joug de la crainte, la stupidité de l'asservissement, l'ignorance profonde où ils sont plongés, sont telles que n'entrevoyant aucune espérance de bonheur, ils ne songent même pas aux moyens d'adoucir leur misère & supportent sans murmurer des chaînes que leur imposent des mains débiles, au mépris des droits les plus sacrés de la Nature ; ils fuyent le travail, non par foiblesse, mais pour ne pas se voir enlever le fruit de leurs sueurs par des maitres durs & avares qui ne se donnent le superflu qu'en leur enlevant le nécessaire. Parmi la classe des serfs condamnés à cette pénible existence, les noms si doux d'humanité et de patrie sont aussi méconnus, aussi étrangers que toute espèce d'émulation dans l'agriculture & les arts mécaniques. Nul commerce ni particulier, ni général ; les professions utiles sont abandonnées à des étrangers, & ceci s'applique aux trois quarts de la nation qui végétant ainsi tristement, vit & meurt ou sous le bâton ou dans la crainte qu'il inspire, sans que l'âge mûr ou la vieillesse soient un abri contre les peines corporelles qu'il plaira à un seigneur absolu d'infliger arbitrairement ; car le Polonois ne sait qu'obéir en esclave désespéré ou commander en maître barbare.

Dans une classe plus élevée les traces de ce honteux asservissement se retrouvent encore, le gentilhomme pauvre soumis aux ordres impérieux de celui de ses pairs qui le surpasse en opulence, est aussi esclave de fait que son serf l'est de droit. Depuis le simple habitant jusqu'au souverain lui-même & dans tous les états intermédiaires, cet asservissement se fait sentir ; par-tout il répand l'influence de ses odieux effets. Ne nous en étonnons point, par-tout où l'intrigue & la cabale infectant tous les cœurs n'admettent qu'un vil égoïsme, par-tout où une autorité corruptrice porte atteinte à la morale publique, étouffe les vertus individuelles & en anéantit l'essor, on devient esclave de la corruption, quand on ne l'est pas déjà par les vices d'une législation contre nature. On peut reconnoître dans la situation de la nation Polonoise les résultats du concours de ces deux causes réunies. Nulle part la vénalité des charges, des services, des faveurs, des jugemens même ne se montra plus à découvert ; l'oppresseur opulent est sûr de braver la plainte de l'indigent opprimé, tout est à l'enchère, tout est à la merci du favori, ou de l'intrigant qui aura su se faire un parti. Si à cette profonde corruption se joignent encore les vices d'une législation barbare, les maux de l'ignorance, les erreurs de la superstition, ne nous étonnons plus si le corps politique ne nous offre que le fantôme d'une Royauté sans action & sans pouvoir, ou l'ombre d'une République sans liberté & sans lois. Ne nous étonnons plus de voir une contrée si favorisée par la nature, échapper à son bienfait & n'offrir au lieu du bonheur auquel elle étoit appelée

que le spectacle affligeant de la misère & de la servitude. Son état présent a fixé sa destinée, n'en doutons pas, l'instant n'est peut-être pas éloigné où ses voisins qui l'ont si fort devancé par le progrès de leurs lumières, par l'étendue de leur puissance, envahiront sans peine & peut –être sans résistance une nation entière, sans arts, sans industrie, & sans alliés auxquels elle seroit absolument inutile. Heureuse encore si le souverain qui l'aura incorporée à ses Etats, également attentif à son intérêt & à la voie de l'humanité, s'applique à développer les germes du bonheur auquel elle est encore étrangère!

***Lenkijos fizinės ir moralinės būklės XVIII a. pabaigoje apžvalga*, skaityta Liono akademijoje 1784 m. rugpjūčio 25 d. (vertimas)**

„Norint pažinti gamtą, reikia rūpestingai įsigilinti ir tiksliai apibūdinti jos detales, be to, naudinga ją nagrinėti kaip visumą. Dirvožemio, klimato, geografinės padėties, gamybos, žemės darbų, gyventojų charakterio ir veiklų skirtumai įvairiose mūsų žemės rutulio dalyse neišvengiamai susiję su gamtos istorijos tyrimais. Mums reikia atpažinti, kaip šitie tyrimai padarė pažangą keliautojų dėka, kurie sugebėjo gerai matyti ir mums suteikė tikslių duomenų apie kraštus, kuriuose jie keliavo.

Aštuonerių metų viešnagė Lenkijoje, ypač skirta gamtai tirti, dažnose kelionėse po įvairias apskritis man suteiktas valdžios pasitikėjimas sudarė progą kruopščiai tyrinėti šitą platų erdvų kraštą, dažniausiai mažai pažintą. Aš pasistengsiu pristatyti apie jį greitą eskizą.

Lenkija, ribojama Karpatų kalnų ir Silezijos pietuose, šiaurėje driekiasi iki Baltijos jūros, o rytuose ribojasi su dviem didelėmis imperijomis. Vienos iš jų labai bijota anksčiau, o kita kasdien vis labiau baugina dėl stiprėjančio vystymosi ir galios. Vakaruose ji ribojasi su Prūsijos karaliaus valstybėmis. Visoje jos erdvėje plyti didžiulė lyguma, drėkinama kelių didelių upių ir daugybės upelių, ištekančių iš giliųjų ežerų arba didžiųjų kūdrų. Mūsų kraštuose [Vakarų šalyse], kalnų kaimynystėje, matyti, kaip jos susidaro iš krintančio vandens, kuris srūva nuo niūrių viršūnių, trykšta ant uolų, pro putų srautus susidaro siaurą praėjimą ant uolos, greitumo vandenimis sunyksta, arba bėgdamos didingomis triukšmingomis kekėmis veda pro tūkstančius kliūčių po daugelio įvykių, jų tėkmė iki klodo, kuris jas priima, veda iki žiočių.

Lenkijos lygumose, maitintose didžiuliais rezervuarais arba sniegu, kuris šešis mėnesius per metus kaupiasi ant žemės, atvirkščiai, jos matyti tyliai bėgančios žeme be reikšmingo šlaito, išsiskleidžiančios tolyn, klaidžiojančios neaiškiame bėgime, nuolat tėkmes keisdamos ir neturėdamos fiksuotos pozicijos. Įkurti komunikacijos kanalus tarp daugelio upelių būtų lengva, jas vestų saugiau ir naudingiau iki trijų jūrų, paskirtos priimti upes, kurios bėga per šitą platų kraštą. Šiuo atžvilgiu žmogus dar neišreiškė noro padėti gamtai.

Apskritai Prancūzijoje derlingesnės žemės yra kietos, jas plūgas suaria tik su pastangomis, o Lenkijoje didžiulis smėlingos žemės sluoksnis – vėjų, kurie jas nuolat keičia, žaislas, žemė, kuri teikia turtingiausius ir gausiausius derlius. Mūsų retos ir nedidelės girios, palyginti su atvirais šalies laukais, kasdien mažėja ir duoda žemdirbiui žemę. Lenkijoje, kur girios užima du trečdalius paviršiaus, atrodo, jos visada nori

didinti jų paviršių ir nuolat perimti dirbtas žemes. Vaikščiodamas girių krantais nuliūdęs stebėtojas dar gali pastebėti kelias mylias ratų vagių pėdsakų, kurie buvo atverti prieš kelis amžius. O kaip pasekmę Lenkijos fizinė ir moralinė sandara patyrė nuolatinių mutacijų ir keitimų, nereikia stebėtis, kad tos pačios girios slepia galingiausių valstybės šeimų pelenus ir kapus.

Nestabili ir kiemų bei gyvenviečių vieta, visi namai pastatyti iš medžio, dažnai sunykę dėl gaisrų, kartais dideliais atstumais perstatyti. Jie perkelti ir neliko pėdsakų. Prancūzijoje ir kai kur kitur mūsų tėvai po kelių kartų dar atpažintų vietas, kuriose jie gyveno. O lenkas, galima sakyti, jau po kelerių nebuvimo metų neberas tų vietų, kurios buvo jo lopšys. Ir tiksliausias šalies kaimų ir gyvenviečių žemėlapis vos po amžiaus jau būtų nenaudingas.

Žemės tyrimas rodo senesnių ir didesnių fizinių virsmų liekanas. Viršutinis sluoksnis apdengtas fosilijomis, kurios yra gyvūnijos likučiai, tokių yra Baltijos ir Juodosios jūrose. Žemuosiuose sluoksniuose gausu madreporų, kokios gyvena tik Didžiajame Indijos vandenyne. Tai atidesniam stebėtojui rodo, kad labai seniai dvi skirtingų temperatūrų jūros viena po kitos užliejo šias lygumas. Jeigu po šitų faktų dar pridedame, kad bandinių kaulai atrasti Lietuvoje, Lenkijos širdyje, kad didžiulių geltono gintaro gabaliukų atrasta šimtas lijų toli nuo vandenyno, nebebus galima abejoti, kad anksčiau jūra dengė visą Lenkiją. Jokia kita šalis gal nepatyrė tokių fizinės tvarkos perversmų. Lietuvos laukuose telpa kvarcai, agatai, porfyrai, kraujo spalvos jaspiai (*jaspes sanguins*), kurie rodo buvus aukštus primityvius kalnus, išnykusius dėl įvykių, kurių negalima įsivaizduoti. Piritai, kurie slepia porfyrų blokus, visiškai įrodo, kad jie susidarė labai senais laikais.

Mūsų švelnesnio klimato kraštai, pilni žmonių, derlingi dėl klimato švelnumo ir dėl žemdirbio darbo, maitina tik didžiuosius keturkojus, kuriuos žmogus globoja ir gausina jų rūšį. Gamta pašalino šiaurės kraštuose arba primityvias rūšis, arba tas, kurios neprijaukiamos. Tarp tų, kurie negyvena mūsų klimate, Lenkija maitina briedį, kuris didesnis nei mūsų gražiausi arkliai ir kurio vikrumas ir jėga viršija elnio. *Urus* arba stumbras, kuris stulbina stebėtoją kūno mase, žiaurumu, rodo, dėl jo karčių, nukarusių iki žemės, muskuso kvapo, kuriais juodieji plaukai yra impregnuoti, ir net eina iki jo smegenų substancijos; lūšis, kuri primena panterą, mažesnė negu ji, lengvai pastebima dėl įvairių spalvų plauko, dėl plaukų kuokšto, kuris baigia jos ausis, dėl trumpos uodegos, vikrumo, smarkumo, su kuriuo ji veržiasi nuo medžių viršūnių ir parbloškia ant žemės kitus gyvūnus, keturis kartus didesnius už save. Pagaliau bebrų padermių aptinkama šitų vienišų krantų gilumoje, prieglaudos šitos švelnios rūšies ieškodama, kuriai tyla, ramybė ir bendras darbas yra poreikis, kuris mums taip gerai nupiešia harmoningos šeimos, geros kompanijos, mėgstančios švelnumą, vaizdą.

Gamta nėra tokia dosni augalų, kurie auga šitoje didžiulėje erdvėje. Gal tai aiškintina dėl klimato ar žiemos atšiaurumo, kuris laikosi beveik du trečdalius metų, dėl monotoniškai vienodos šalies padėties. Tačiau, nepaisant rūšių, ji jau turi, ji dar perima labai daug. Galima suskaičiuoti daugiau nei du tūkstančius augalų rūšių tik *Lyonnois* ir *Dauphine* teritorijose. Visoje Lenkijoje suskaičiavome vos apie tūkstantį, tarp kurių – apie šimtas yra šito klimato vietiniai arba augantys tik Prancūzijos aukštojoje sušalusių

kalnų viršūnėje. Kaip, pvz., *Pedicularis sceptrum carolinum* (*péduculaire à sceptre de Charles*), dvilapis purvuolis, *Campanula pyramidalis* (*campanule pyramidale*), Moldova, gyvenimo medis, *casubito* vėdrynas etc. Keli augalai, labai reti pas mus, pavyzdžiui, *Cypripedium acaule* [*le Sabot de la Vierge*], nariuotoji ilgalūpė [*l'Ophrys à racine de Corail*], *Campanula thyrsoides* ir kita ežeinio rūšis su lapais, Lenkijoje, atvirkščiai, paplitę.

Dėl šitų vietų skirtumų čia matome geležį, susiformuojančią mūsų kalnų gelmėse ir dingstančią kietų akmenų sluoksniuose. Lenkijoje ji atsiranda durpynuose, pagal kurių gylį galima spręsti, kad jie yra kelių amžių senumo, ir aiškiai įrodo, kad kiekviena dumblinė geležies kasykla – augalų puvimo rezultatas.

Čia [Prancūzijoje] augalija lėtai vystosi ir vaisiai pribrendę tik po ilgo laiko. Ten [ATR] kelių savaičių pakanka miglinių augimui nuo pirmos žalumos iki varpos susiformavimo. Čia per karštas klimatas, tad po sunkių darbų gaunamas tik labai prastas derlius. Ten žemė yra minkštesnė, reikalaujanti mažai pastangų, auginanti derlius tokius gausius, kad jie reikšmingai viršija gyventojų poreikius. Čia tūkstantis destrukcinių priežasčių, kilusių iš žemdirbos arba klimato, mažina gyventojų skaičių arba silpnėja ir priekabiauja žmonija. Čia, nepaisant nesąžiningos valdžios pastangų ir klaidų, vaikų daugėja, jie auga, klesti ir tampa stambiais, aukštais vyrais, kurių stipri sandara rodo visą gamtos energiją.

Galima klausti savęs, koks būtų buvęs šios didelės karalystės likimas, turint gausybę visokių išteklių, jeigu būtų turėję išmintingą valdžią, jeigu gyventojai, gerais įstatymais valdomi, būtų jų laikęsi? Neieškodami, kaip būtų galėję būti, nediskutuodami apie būdus, kurie juos būtų vedę į laimę, žiūrėkime, ar jie laimingi, nagrinėkime, ką jie veikia.

Lenkijoje yra tik 3 reikšmingi miestai, iš kurių du yra sugriuvę. Bent galima džiaugtis, kad nereikia kamuotis rasti tvirkinimo bedugnės, kuria mes vadiname didžiulius miestus ir kurioje nuskęsta arba pagenda žmonijos dalis. Tačiau nereikia stebėtis, matant šias moralinės korupcijos duobes, užgriozdintas įvairiomis liekanomis, prastas medines, šiaudiniais stogais lūšneles, netvarkingai išsimėčiusias (išsibarsčiusias) ir sudarančias žemdirbio gyvenvietę, kurią vargu ar būtų galima pavadinti kaimu. Vargšai, vos randantys prieglobstį nuo permainingų orų, nepasiturintys, neveiklūs, neiniciatyvūs, nežinantys nei patogumų, nei gyvenimo malonumų, keikia dieną, kai gimė, nebijodami laukia dienos, kai mirs. Švelnus džiaugsmas niekada nenušvinta jų veide. Juos nuolat slegia baimės, kvailumas, pavergimas išlikti po jungu. Gili nežinia, kurioje jie gyvena, yra tokia, kad, negalėdami įsivaizduoti jokios laimės vilties, jie nė negalvoja, kaip sušvelninti savo skurdą, ir nemurmėdami kenčia grandines, kurios supančioja jų bejėges rankas, niekindami švenčiausias Gamtos teises. Jie atsisako darbo ne dėl bejėgiškumo, bet todėl, kad nenori, nes jų žiaurūs ir šykštūs ponai, kurie įsigyja kas nereikalinga, tik atimdami iš jų, kas jiems reikalinga, atima jų prakaito vaisius. Tarp baudžiauninkų, kuriems lemtas toks sunkus gyvenimas, tokios švelnios sąvokos kaip gailestis ir tėvynė yra tokios pat nepažįstamos ir svetimos, kaip ir bet kokios paskatos plėtoti žemdirbystę ar amatus. Nėra jokios prekybos, nei privatinės, nei bendros. Naudingos profesijos paliktos užsieniečiams. Ir taip būna su ¾ gyventojų, kurie kaip vargšai vegetuoja, gyvena ir miršta po lazda arba baime, kurią ji kelia, ir nei subrendęs amžius, nei senatvė sudaro prieglaudą nuo kūniškų baimių, tai patiks bajorui savavališkai

paskirti, nes lenkas tik moka klausytis kaip beviltiškas vergas arba vadovauti kaip barbariškas šeimininkas.

Aukštesnėje klasėje dar randasi šitos gėdingos vergijos pėdsakų. Vargšas bajoras, kuris turi paklusti labiau pasiturintiems bajorams, faktiškai yra jų vergas, kaip jo paties baudžiauninkas teisiškai yra jo paties. Nuo paprasčiausio gyventojo iki paties valdovo ir visuose tarpiniuose sluoksniuose jaučiama šita vergija. Visur ji skleidžia savo šlykščių poveikių įtaką. Tad nereikia stebėtis, visur, kur intriga ir sąmokslas, infektuodamas visas širdis, pripažįsta tik niekšišką egoizmą, visur, kur išsigimusi valdžia kenkia visuomeninei moralei, slopina individualias vertybes ir trukdo jų vystymuisi, tampama gedimo vargšu, kai dar nesama dėl ydų, dėl įstatymų, kurie prieštarauja prigimtinei teisei. Galima stebėti Lenkijos tautoje šitų abiejų priežasčių poveikius. Niekur kitur geriau nepamatytum (nepastebėtum) pareigų, paslaugų, malonių, net ir teismų sprendimų korupcijos. Pasiturintis prispaudėjas žino galįs ignoruoti vargšo nusiskundimas. Viskas parduodama, viskas priklauso nuo favorito arba intriganto, kuris sugebėjo susikurti savo gaują. Jeigu prie šitos korupcijos dar jungiasi ir barbariškųjų įstatymų ydos, ignoravimo bėdos, prietaringumo klaidos, nereikia stebėtis, jei politinis kūnas rodo tik karališkumo vaiduoklį, be veiksmo ir galios, arba Respublikos šešėlis be laisvės ir įstatymų. Nereikia stebėtis matant tokią šalį, taip gamtos apdovanotą, atsisakyti šių dovanų ir rodyti vietoj laimės, į kurią ji buvo pašaukta, apgailėtiną skurdo ir vergijos veidą. Dabartinė padėtis jau nustatė jos likimą, taigi neabejokim, kad gal nebetoli tas laikas, kai jos kaimynai, kurie ją gerokai aplenkė išsilavinimo pažanga ir galios mastu, be vargo ir galbūt be pasipriešinimo įsiverš į tautą, kuri yra be amatų, gamybos ir sąjungininkų, kuriems ji būtų visiškai nenaudinga. Dar pakankamai laiminga, jeigu valdovas, kuris ją prisijungs su savo valdomis, siekdama ir savo pačios, ir gailinčio interesų, pasistengs išvystyti laimės pradmenis, kurie jai dar yra svetimi!

4 priedas

***Mémoire sur la géographie physique du grand- duché de Lithuanie*, lu dans une séance de l'académie de Lyon, en 1783[1236] (originalia prancūzų kalba)**

A peine les travaux de l'université de Vilna étaient achevés, que je me hâtai de me rendre dans le Palatinat de Novogrodec, tant pour vérifier quelques anciennes observations, que dans l'espérance de m'en procurer de nouvelles assez intéressantes pour piquer la curiosité des amateurs. Je fixai mon séjour dans les terres du comte de Chreptoviscz, chancelier de Lithuanie; ce seigneur, aussi recommandable par ses vastes lumières, que par ses rares vertus, me procura toutes les facilités pour me livrer, avec quelques fruits, aux différentes recherches qui devaient m'occuper.

Le palatinat de Novogrodec, est un des plus riches de Lithuanie. La terre y est plutôt argileuse que sablonneuse ; tandis qu'en partant de Vilna jusqu'à Varsovie, sur le même méridien, la couche extérieure des terres est presque toujours sablonneuse ; de très-grandes trainées dans les terres basses, qui étaient anciennement des marais, offrent, dans toute la Lithuanie, une terre noire décomposée, qui est très-propre à la végétation. J'ai observé que dans le Palatinat de Novogrodec, ces terrains sont beaucoup plus étendus que par-tout ailleurs ; aussi le fond de la plupart des prairies qui bordent le Niemen, est-il tourbeux.

Je commençai mes recherches par l'examen réfléchi des différentes espèces de tourbes: un phénomène très-singulier me frappa d'abord ; la partie occidentale de la terre de Chorcz, est une suite de monticules très-inclinées ; en parcourant un vallon situé au midi je trouvai une couche de tourbe de douze pieds d'épaisseur qui formait la base de la colline ; sur cette tourbe reposait une couche d'argile jaune, élevée au moins de vingt-cinq pieds ; en examinant les collines circonvoisines, j'en trouvai plusieurs beaucoup plus élevées que celles qui fixaient mon attention ; le jour même que je fis cette observation , il tomba une grande pluie, qui forma bientôt dans les vallons, des torrens impétueux, dont l'eau très-trouble entrainait avec elle une très grande quantité de terre argileuse ; le temps étant devenu serein, je me transportai de nouveau sur le même endroit, et je vis, avec plaisir, 1. que toute les collines supérieures étaient sillonnées à deux et trois pouces de profondeur, 2. que cette colline argileuse, qui reposait sur ma couche de tourbe, m'offrait un dépôt de nouvelles argiles, épais de deux lignes. Cette observation, en me démontrant d'une manière incontestable, comment cette colline argileuse était formée sur cette couche de tourbe, me donna même une très-grande facilité pour évaluer, par un calcul d'approximation, en combien de temps cette colline était formée, et pour prédire quel accroissement elle prendrait pendant l'espace d'un siècle à venir ; il ne fallut, pour cela, que prendre la somme des grandes pluies qui tombent chaque année, et évaluer le dépôt que chaque pluie pouvait occasionner sur la colline.

1236 *Mémoire sur la géographie physique du grand- duché de Lithuanie*, lu dans une séance de l'académie de Lyon, en 1783, in: *Le médecin naturaliste, ou observations de médecine et d'histoire naturelle, Lyon: chez Reymann et compagnie*, Paris: chez Croullebois, 1800, p. 297–318.

En méditant sur ce phénomène, je me crois en droit de conclure, sans abandonner les principes les plus sévères d'une philosophie sceptique, que toutes les monticules dont le noyau n'est pas un rocher très-solide, se détruisent beaucoup plus rapidement qu'on ne pense ; que les montagnes inférieures dominées par d'autres montagnes, prennent un accroissement assez rapide aux dépens de celle-ci, qui peu à peu disparaissent totalement ; je pourrais même avancer, si je ne craignais de tirer trop de conséquences d'une simple phénomène, que sur la surface du globe en général, les montagnes deviennent successivement des plaines, et les plaines des montagnes ; j'oserais même dire plus, que les montagnes, rigoureusement parlant, se promènent réellement en suivant une direction donnée ; que cette formation successive est absolument nécessaire pour les grandes opérations de la nature, savoir, distribution des eaux, formation des terres secondaires, genèse de plusieurs pierres et de plusieurs cristallisations.

Cette même tourbière me fournit encore une observation plus précieuse ; vers le milieu de sa hauteur, je trouvai des veines de véritable terre d'ombre ; en examinant, à la loupe, cette terre brune, jaunâtre, je vis que les parcelles qui la composaient m'offraient des fragmens coquillaires et des débris de végétaux absolument semblables à ceux que je trouvai dans la véritable tourbe; d'où je conclus que cette terre d'ombre, dont l'origine était si peu connue auparavant, n'était qu'une décomposition de la tourbe proprement dite: l'observation suivante nous rendra bientôt sensible la véritable cause de sa couleur.

Dans toutes les tourbières que j'ai examinées en Lithuanie, et j'en ai déterminé plus de trois cents, j'ai toujours trouvé une plus ou moindre quantité de mine de fer limoneuse ; cette mine présente différentes formes dans la même tourbière. On l'observe en grains très-fins, noirs ou bruns, en fragmens gros comme des pois, des fèves, des marrons ; on en trouve de gros morceaux, bruns, plus ou moins durs ; mais tous résistent peu au choc, à la pression: dans la fracture, on trouve presque toujours des veines noires, brillantes, qui offrent souvent des parcelles de fer attirables à l'aimant. Cette mine de fer n'est point disposée par couches suivies, on l'observe çà et là, par parcelles, toujours noyée dans la tourbe ; plus les tourbières sont profondes et étendues, plus on trouve çà et là de cette mine de fer.

Dans une autre terre du Vice-chancelier de Lituanie, appelée Vizchnief, se trouve une vaste prairie, près d'une petite rivière ; là, je fis sonder le terrain ; après avoir enlevé la croûte purement végétale, je trouvai l'ancienne couche de la prairie, savoir, une tourbe très peu formée; au-dessous, à six pouces de profondeur, se présenta une autre couche de tourbe mieux formée, c'est-à-dire, dont les fragments étaient plus homogènes, mais nulle apparence de fer ; cette couche était épaisse de huit pouces. Au-dessous parut une tourbe pure, c'est-à-dire, noire et bien inflammable, c'est dans celle-là que la mine de fer en grains commençait à paraitre ; à trois pieds et demi de profondeur, la tourbière disparut ; là, je ne trouvai plus qu'un sable grisâtre, mêlé avec du gravier ; je cherchai en vain dans cette couche graveleuse des grains ferrugineux: après avoir enlevé ce sable et ce gravier, qui étaient épais d'un pied et demi, je vis, avec surprise, une autre couche de tourbe mieux formée que la supérieure, c'est-à-dire très-noire et très-bitumeuse ; dans cette couche, je trouvai beaucoup de grains ferrugineux, très noirs. Comme je dois

présenter encore d'autres faits relatifs aux tourbes et la mine de fer limoneuse, avant d'oser déduire les corollaires qu'ils semblent suggérer, je me contenterai ici de faire observer combien une très-petite rivière, comme celle de Vizchnief, peut par le laps du temps, tant en changeant son cours que par le dépôt quelle forme, et l'influence qu'elle a sur la végétation des plantes qui croissent sur ses rives, non-seulement modifier une très-grande étendue de terrain, en y créant des couches de terre absolument neuves, mais encore en élevant le terrain par une succession d'années non définissables, jusqu'à une hauteur très considérable ; théorie qui est démontrée par l'examen rigoureux de la couche sablonneuse et graveleuse, qui présentait une très-grande quantité de coquilles fluviatilles dont j'ai trouvé les congenaires vivans dans la même rivière: mais laissons toutes ces inductions, quelque lumineuse qu'elles puissent paraitre au philosophe, pour reprendre des faits plus piquans encore, relatifs à notre mine de fer limoneuse; faits plus importans encore par la théorie absolument neuve qu'ils semblent établir.

Le Vice-chancelier possède, dans ses domaines de Chorz, une prairie sur les bords du Niémen, d'environ deux lieues de longueur, sur environ un quart de lieue de largeur ; cette prairie n'était anciennement qu'un terrain marécageux, qui ne fournissait qu'un foin composé de plantes aquatiques, dures et tranchantes. Pour en tirer parti ; le Chancelier imagina de faire ouvrir de larges et profonds fossés pour dégorger ses prairies: et en examinant attentivement les parois, je m'assurai que ces immenses prairies n'étaient qu'une croûte de tourbes, au-dessous de laquelle se trouvait une couche de vase de trois pieds d'épaisseur, toujours humectée ; sous la vase régnoit une couche de terre grise, argileuse ; l'eau ruisselait dans les fossés au-dessus de l'argile ; cette couche de vase me donna la solution d'un problème qui paraissait d'abord difficile à résoudre ; savoir, pourquoi un chariot, même peu chargé, roulant sur ces prairies, faisait trembler le terrain d'une manière sensible?

Les déblais des fossés, exposés quelques jours à l'ardeur du soleil, se couvraient d'une poudre blanche, que je reconnus, à l'essai, être une terre calcaire ; de larges bandes d'un bleu d'azur se développaient de distance en distance ; c'était une poudre homogène très-subtile qui, délayée dans une eau gommée, fournissait une couleur d'un très-beau bleu, solide et permanente.

Pour connaître l'origine de cette couleur, il faut absolument placer ici l'histoire abrégée d'un phénomène qui a fait grand bruit en Lithuanie, et dont les gazettes de Cologne ont rendu un compte peu exact, d'après notre gazette de Vilna, qui apparemment a été mal traduite par les coopérateurs du rédacteur de la gazette de Cologne ; comme j'ai été un des commissaires nommés par l'académie de Vilna pour vérifier ce phénomène et que j'ai été chargé de tout le travail relatif à la chimie et à l'histoire naturelle, que j'ai même rédigé tout le mémoire qui devait être imprimé dans le temps, je vais essayer d'en tracer ici une esquisse aussi brièvement qu'il sera possible.

Dans le Palatinat de Troki se trouvait un petit lac dans une vallée éloignée d'environ trois milles de Vilna. Ce lac, profond de cinquante pieds, de figure ovale, était environné de toutes parts par une prairie tremblante sous les pieds par le seul mouvement d'un homme marchant rapidement; un ruisseau formé par les sources des collines voisines ; après avoir serpenté dans la prairie, se jetait dans le lac en suivant son plus long

diamètre. Le propriétaire de cette vallée s'étant avisé de faire creuser un profond fossé, en partant de l'extrémité du lac opposé à l'embouchure du ruisseau, afin de se ménager une suffisante quantité d'eau pour arroser les prairies de ce côté-là. Quelque temps après, savoir, dans le courant de mai de l'année 1782, les voisins entendirent un bruit effrayant ; s étant approchés du lac, ils le virent troublé, bouillonner avec impétuosité, et répandant une odeur très-vive ; à mesure que le bouillonnement augmentait, l'eau devenait opaque et se changeait en une boue liquide et grisâtre.

Nous étant transportés sur les lieux, après que Mrs Strieski et Thomaskieski eurent levé le plan géométrique tant des collines voisines que de la vallée et du lac, nous nous occupâmes, M. Miezevisk, et moi, à faire ouvrir des puits aux environs du lac ; en enfonçant un pal dans la vase qui était sous l'eau au fond de ce puits, et le retirant brusquement, une chandelle allumée faisait développer sans toucher le pal d'une flamme vive et violette ; la même expérience répétée sur la vase du lac, offrit le même phénomène: nous nous assurâmes bientôt, en creusant nos puits, de la cause du tremblement de la prairie: en enlevant une croute épaisse de deux pieds au plus, qui était une vraie tourbe bien liée, nous trouvâmes une nappe d'eau haute de cinq à six pieds, du fond de laquelle la sonde n'amenait qu'une autre tourbe délayée dans l'eau, semblable à la vase qui remplaçait le lac ; nous nous assurâmes par la sonde, que presque tout le lac était imprégné de cette boue dans toute la profondeur, qui était presque par-tout, même sur les rives, de cinquante à soixante pieds ; les parties du lac qui avaient été exposées à l'ardeur du soleil depuis quelques jours sans être troublées, offraient une croûte sèche, épaisse de quelques lignes, sur laquelle s'était développée une efflorescence d'un beau bleu d'azur ; nous recueillîmes une grande quantité de cette poudre pour la soumettre à des expériences ultérieures ; ayant fait desséché au soleil et dans des poêles une vingtaine de livres de la vase qui remplissait le lac, nous nous assurâmes que c'était une vraie tourbe, dans laquelle nous reconnûmes de petites coquilles fleuviatilles, des débris de poisson comme écailles, arêtes, des fragmens de plantes aquatiques, plusieurs morceaux de bois, dont l'un gros comme le pouce et long d'environ un pied, se chargea bientôt, exposé à l'action du soleil, de cette même efflorescence bleue dont nous avons parlé.

Par l'entière dessiccation de cette tourbe, nous vîmes se développer une poussière blanche, qui, séparée avec soin, fit effervescence avec l'acide nitreux ; nous calcinâmes, à feu ouvert, la matière bleue que nous avions séparée, elle se changea en poudre sèche, rougeâtre, absolument semblable à l'ocre de fer: ayant rendu le phlogistique à cette poudre par le charbon, nous lui présentâmes un aimant qui se couvrit d'aiguilles ou véritables parcelles de fer.

Voilà à quoi se réduit ce phénomène singulièrement altéré par les bruits populaires ; cependant, quoique dépouillé de tout le merveilleux, que des esprits préoccupés et superstitieux lui avaient d'abord accordé, il devient très–intéressant pour le physicien ; nous pensons même que bien médité, sur-tout en y joignant les observations que nous avons annoncées ci-dessus sur les tourbes, la terre d'ombre, et les mines de fer limoneuses, on parviendra peut-être à établir un jour, 1. comment plus de trois cents marais ou étangs se sont desséchés en Lithuanie ; 2. que la tourbe sous cinquante pieds

d'eau peut entrer en effervescence, se décomposer en grande partie et offrir au chimiste de nouveaux mixtes ; 3. que la terre d'ombre est une terre colorée par le fer; 4. que la mine de fer limoneuse n'est autre chose que la terre martiale, premièrement élaborée dans les végétaux, secondement modifiée par les principes des mêmes végétaux altérés par la putréfaction ; 5. que cette efflorescence bleue n'est autre chose qu'une chaux de fer réunie chimiquement avec un acide saturé par un être intermédiaire, peut être avec le phlogistique qui le développe pendant la décomposition de la tourbe: je ne donne ces conclusions que comme des aperçus qui, par des expériences postérieures, deviendront peut-être un jour des vérités démontrées.

Dans ce même voyage, je vérifiai avec soin les couches extérieures et intérieures de cette partie orientale de la Lithuanie, ce qui rectifia mes premières idées sur cet important objet ; je m'étais bien assuré que depuis Varsovie jusqu'à Vilna, c'est-à-dire, sur un trajet de plus de cent lieues de France, la couche extérieure de la partie occidentale de la Lithuanie, était une bande sablonneuse qui s'étendait sans interruption sur une largeur de plus de trente lieues ; l'épaisseur de cette couche offre depuis un pied jusqu'à vingt-cinq, suivant les différens endroits ; au-dessous se trouve constamment une couche de terre glaise, ou argile jaunâtre, et souvent rougeâtre, quelquefois jaune, brune et grise ; l'épaisseur de cette couche argileuse varie autant que la sablonneuse ; savoir, depuis un pied jusqu'à quarante ; sous l'argile, on observe constamment un lit de gravier de un à quatre ou cinq pieds de profondeur ; après ce gravier parait la terre à foulon, grise ou blanchâtre, rarement brune, dont la profondeur est telle, que dans toutes les excavations que j'ai vu faire tant pour des fondations que pour des puits, et dans celles que j'ai ordonnés moi-même sur toute l'étendue du pays que j'ai ci-dessus énoncé, nous n'avons jamais trouvé autre chose, en descendant jusqu'à soixante pieds de profondeur, que cette terre à foulon.

Ces observations sont assez d'accord avec celles que M. Guettard a consignées dans les mémoires de l'académie des sciences de Paris, lorsqu'il a donné les premières notions de la géographie physique du grand-duché de Lithuanie ; mais ce n'est plus la même chose lorsque l'on parcourt les Palatinats de la partie orientale de ce duché, dans les districts à l'occident ; par exemple autour de Grodno et de Vilna, on trouve une suite non interrompue de monticules dont les faces sont extrêmement inclinées, et dont la hauteur varie depuis cinquante jusqu'à cent et cent cinquante pieds ; ces montagnes, comme je l'ai souvent vérifié, ne sont proprement que des dunes de sable, dont le noyau, tout au plus, est argileux ; tout au contraire dans la partie orientale de la Lithuanie, ce élévations aussi fréquentes, et même plus hautes, sur-tout autour de la ville de Novogrodec, ne sont que des masses d'argile absolument dépouillées de sable.

En examinant avec attention les plaines qui avoisinent ces collines, et dont j'ai trouvé la couche extérieure sablonneuse, ne peut-on pas conclure que très anciennement ces montagnes étaient beaucoup plus élevées, et absolument semblables à celles que nous trouvons encore dans la partie occidentale du grand-duché, mais qu'elles ont été dépouillés de leur enveloppe sablonneuse par des avals d'eau successifs? Quoiqu'il en soit, passons à d'autres observations très-certaines, qui tendent à confirmer une des plus étonnantes théories de la terre.

Notre bande sablonneuse offre, à chaque pas, une foule de madrépores pétrifiées, et une multitude plus considérable encore de coquilles. Ces pétrifications sont, pour la plupart, de vraies pierres à cornes, noires, jaunes, blanches, grises ; plusieurs ont la pureté et acquirent le poli des agathes et des calcédoines ; on en trouve cependant plusieurs qui sont de vraies pierres calcaires, et dont on fait dans le pays d'excellente chaux. Presque tous ces madrépores et coquilles sont des cadavres d'êtres organisés de la mer Baltique et de la mer Noire ; ce sont des groupes de vis, de peignes, de cames, de cœur de bœufs, d'huitre, etc., pour les madrépores, on trouve fréquemment le catenulé, l'abrotonoïde, le cellulaire, appelé vulgairement le guépier, les astroïtes, ec.; mais dans les couches inférieures, c'est-à-dire, dans la terre à foulon, on ne trouve plus aucun madrépore ni coquille appartenant à la mer Noire et à la mer Baltique ; ce sont tantôt de gros rognons offrant des cornes d'ammon simples ou pyriteuses, dont plusieurs fragmens présentent encore une nacre lisse et colorée ; là, on trouve des coquilles pétrifiés dont les congénaires vivans, ou sont inconnus, ou se trouvent seulement dans les grandes mers des Indes sous l'équateur: que conclure de ces observations que nous avons cent fois vérifiées? Ne pouvons-nous pas avancer, sans nous écarter des plus rigoureuses lois, de la plus sainte logique, 1. que tout la Lithuanie est une terre nouvelle, abandonnée peu à peu par la mer Baltique ; car la multitude énorme de pétrifications que ce terrain présente, ne permet pas d'avancer qu'aucun hasard ait pu transporter si avant dans les terres ces mêmes coquilles? 2 que la couche sablonneuse, la seconde argileuse, la troisième graveleuse, sont des dépôts de la mer Baltique? 3. que les dunes sablonneuses sont encore produites par les agitations de cette même mer? 4. que plus anciennement encore, avant la formation de ces trois couches par la mer Baltique, une autre mer de température, absolument différente, avait couvert ce même pays, et avait formé, par ces dépôts, cette profonde couche de terre à foulon qui nous présente aujourd'hui des médailles certaines qui attestent cette révolution, en mettant sous nos yeux de grands nautiles fossiles, et des echinites qui ne se rencontrent plus que dans les mers des Indes?

Sur le même terrain, j'ai recueilli une foule de pierres à cornes que j'appelle agathes noires ; car, polies avec soin, elles offrent la dureté et le brillant de l'agathe réunie avec une couleur foncée de jayet ; le plus souvent les fragmens que l'on trouve offrent la figure de racines tortueuses avec leur ramification ; j'en ai trouvé dont l'écorce était encore reconnaissable ; tous présentent une croûte extérieure très-blanche, épaisse d'une ligne, tandis que l'intérieure est très-noire ; quelques échantillons sont percés transversalement comme si les vers y avaient travaillés ; souvent dans toute leur longueur règne une gaîne comme dans les racines dont la moelle a été détruite; je soupçonnai d'abord la vérité, en contemplant une grande suite de fragmens ramassés de toutes parts ; mais le hasard me présenta un morceau qui décida mon opinion, c'est un tronçon de racines dont une partie était encore évidemment ligneuse, quoique d'ailleurs pétrifiée et très-noire: je pense donc que les racines, dans le temps de leur décomposition, reçoivent successivement la poudre agathique suspendue dans l'eau ; que ces racines, en pourrissant, ne conservent que le bitume, qui éprouve une coction particulière ; que ce bitume colore la poudre agathique: pour m'en assurer, j'ai pulvérisé cette agathe noire, je l'ai

soumise dans un creuset à l'action d'un feu très-vif, elle a exhalé une odeur empireumatique, et s'est convertie en une poudre blanche comme la neige ; encore une fois, je le répète, que l'on ne prenne cette théorie que comme un aperçu, les faits qui l'appuyent n'en seront pas moins précieux.

Un autre fait moins neuf, et qui mérite cependant d'être conservé, c'est que l'on trouve dans nos sablonnières de Lithuanie, bien avant dans les terres, c'est-à-dire, à soixante lieues de la mer, de très-gros morceaux d'ambre jaune, succin kacabé ; j'en ai trouvé plusieurs dans les ravines que les torrens forment sur nos dunes près de Grodno, un entr'autres plus gros que le poing et très-diaphane, qui présente une fourni et un cousin parfaitement bien conservés ; ce fait très-certain ramènera peut-être un jour nos physiciens au sentiment des naturalistes, qui pensent que cette résine, prétendue minérale, n'est autre chose que la simple résine de nos pins, altérée dans le sein de la terre ; ceux qui savent combien les exsudations de nos pins et sapins, préparées par la chaleur du soleil, ressemblent au succin, quant aux *facies*, seront très-enclins à adopter cette opinion.

Ayant avancé, dans ce mémoire, les principaux faits qui ont trait à la théorie de la terre, relativement au grand-duché de Lithuanie, ce serait un oubli de notre part que de ne pas présenter les observations qui peuvent fournir quelques vues sur l'origine des fleuves et des fontaines de Lithuanie ; pour sentir combien ce problème est difficile à résoudre par ceux qui, éclairés par le seul flambeau de l'analogie, ne cherchent d'autre lumière pour apercevoir la vérité, il faut se rappeler que la Lithuanie ne parait, au premier coup-d'œil, qu'une vaste plaine, ou l'œil le plus attentif ne peut saisir aucune montagne ; les physiciens savent que, dans la plupart des contrées dont la géographie physique est ébauchée, la surface de la terre est hérissée ça et là de montagnes et monticules plus ou moins élevées ; l'observation leur a appris que les vapeurs condensées contre les crêtes de ces montagnes, ou fortement attirées par les végétaux qui le couvrent, ruissellent sur les coteaux, et se répandant par filets plus ou moins sensibles, forment par leur réunion des ruisseaux paisibles, et les torrens les plus impétueux. J'ai été autrefois témoin de ce spectacle, lorsqu'en 1773 je fis les herborisations des Pyrénées, j'étais sur la crête du Mont-Carrol, le temps était très-serein ; tout à coup, en moins de sept à huit minutes, la montagne fut enveloppée par un bouillard si épais, que je fus obligé de m'asseoir, ne pouvant plus distinguer les objets environnans ; quelques minutes auparavant la pelouse était si sèche, que l'on glissait par-dessus avec danger de tomber à chaque pas ; à peine fus-je assis, que je me sentis mouillé sans qu'il fut tombé une goutte d'eau dont l'agrégation fut assez sensible ; en examinant attentivement la pelouse , je voyais ruisseler des filets d'eau entre les herbes : un quart d'heure était à peine écoulé, que la vallée, située aux pieds de la montagne, présenta un torrent impétueux dans un fond, où, un moment auparavant, il ne s'écoulait pas le moindre ruisseau. Ce fait bien évalué prouve que les hautes montagnes et les Alpes sont une source non interrompue d'une suffisante quantité d'eau pour donner naissance aux plus grands fleuves de l'Europe. Mais en Lithuanie on trouve des fleuves considérables, et une très-grande quantité de petites rivières qui ont leur origine des bas-fonds ou des endroits les plus déprimés de cette province.

Pour pouvoir saisir comment cette masse d'eau étonnante peut se ramasser et fournir perpétuellement à l'entretien des fleuves et des rivières, il faut constater deux faits qui, bien analysés, nous donneront la solution complète de notre problème.

1. Cette vaste plaine, qui semble régner sur toute la Lithuanie, n'est qu'apparente ; une très-grande partie du grand-duché doit être considéré comme une seule et haute montagne, dont les surfaces s'étendent en plan inclinés presqu'insensibles depuis Varsovie jusqu'à Vilna, en parcourant le même méridien, et qui s'inclinent également d'une manière encore plus insensible depuis Vilna jusqu'à Novogrodec.

2. On trouve fréquemment, en Lithuanie, de très-grands trajets de terre tellement déprimés, qu'ils forment de très-grands entonnoirs, qui ont quelquefois jusqu'à quatre ou cinq lieues de diamètre ; on en observe une multitude dont les diamètres varient depuis un huitième de lieue jusqu'à quatre à cinq lieues; on trouve constamment dans le fond de ces entonnoirs, ou des tourbières, ou des étangs, ou des lacs.

Dans les différens voyages que j'ai faits dans cette province, j'ai vérifié plus de deux cents étangs ou lacs, dont quelques-uns ont plusieurs lieues de diamètre. Toutes les fois qu'on trouve dans les bas-fonds des tourbières, on est sûr qu'une des marges de l'entonnoir a été entamée par une profonde ravine qui s'étend dans un terrain plus déprimé que les marges de l'entonnoir. Dans les terrains qui présentent encore des lacs ou des étangs considérables, on trouve presque toujours un des cotés ouverts par des ravines d'une étendue considérable; ces ravines présentent toujours un ruisseau qui est perpétuellement alimenté par l'écoulement des eaux de l'étang; observons que plusieurs des lacs dont je parle ont une profondeur très-considérable ; j'en ai fait sonder plusieurs, qui m'ont donné depuis soixante jusqu'à cent pieds de profondeur ; dans la plupart, j'ai observé qu'à la marge où l'eau s'était frayé un passage, la ravine, en sortant du lac, avait rarement jusqu'à vingt pieds de profondeur.

Ces lacs et ces étangs reçoivent un accroissement considérable pendant l'été, toutes les fois qu'il tombe de grandes pluies, et ces pluies extraordinaires sont très-fréquentes en Lithuanie; j'ai dit qu'ils sont aussi alimentés par la fonte des neiges qui tombent en si grande quantité sur ce pays, que leur hauteur moyenne, évaluée pendant tout l'hiver, est au moins de six pieds ; j'ai déjà fait observer dans ce mémoire, que presque toute la surface du grand duché de Lithuanie était une couche sablonneuse qui repose sur une couche d'argile, d'où l'on peut entrevoir que cette immense quantité d'eau, provenant des fontes des neiges et des pluies, est en grande partie absorbée par cette couche sablonneuse: ceux qui savent avec quelle lenteur l'eau se filtre à travers les sables, verront qu'il faut un temps très-considérable pour qu'elle forme une nappe entre la couche sablonneuse et la couche argileuse; ils concevront aisément que cette nappe n'est point une masse d'eau pure, mais que chaque globule d'eau étant comme interposé entre plusieurs grains de sable, et adhérant avec ces grains par la loi de l'affinité, la filtration en devient très-lente; aussi voyons-nous, en parcourant les bases de nos dunes de sable, qu'une multitude innombrable de petits filets d'eau coule très-lentement, et ne présente un cours sensible qu'autant que plusieurs d'entre eux sont déjà réunis; cette filtration, très-lente, des eaux à travers la bande sablonneuse nous fournira une suffisante quantité d'eau pour l'entretien des rivières et des fontaines, et pour maintenir nos lacs et nos

étangs assez remplis, même dans les plus grandes sècheresses de l'été.

Pour résumer quelques conclusions immédiates des faits ci-dessus établis, ne peut-on pas avancer que les fontaines de Lithuanie tirent leur origine de l'eau qui tombe sur les dunes de sable ou monticules dont nous avons parlé ci-dessus? Que presque toutes nos rivières partent des grands étangs ou lacs qui se forment çà et là dans les grandes dépressions de terre, qui sont très-fréquentes dans toute l'étendue du grand duché? C'est ainsi que j'ai vu naitre la Wilienka, la Willia, le Niémen lui-même, sans parler de plus de trente rivières de Lithuanie, que j'ai remonté jusqu'à leur source.

Relativement à la qualité de ces eaux, j'observai brièvement que toutes celles qui se filtrent à travers le sable pur, tant des dunes que des terrains en pente, sont aussi salubres que les meilleures eaux de France; mais que celles qui se filtrent dans les terrains déprimés à travers d'anciennes tourbières, qui sont très-communes dans les plaines, comme je l'ai déjà remarqué, sont lourdes, fétides, et très désagréables à boire.

***LDK fizinės geografijos apžvalga*. Paskaita, skaityta Liono akademijoje 1783 m. (vertimas)**

Tik pabaigęs darbus Vilniaus universitete, skubiai iškeliavau į Naugarduko vaivadiją, kad patikrinčiau kelis ankstesnius pastebėjimus, ir su viltimi gaučiau gan įdomių naujienų, kurios sužadins besidominčiųjų smalsumą. Šiuo tikslu nusprendžiau keliauti į Lietuvos kanclerio grafo Chreptavičiaus žemes. Šis ponas, gerbtinas tiek dėl savo didaus apsiskaitymo, tiek dėl ypatingų dorybių, man suteikė visas sąlygas vykdyti įvairius tyrimus, kurie davė šiokių tokių vaisių.

Naugarduko vaivadija – viena iš turtingiausių Lietuvoje. Gruntas joje labiau molingas nei smėlingas. Tačiau važiuojant nuo Vilniaus iki Varšuvos ta pačia platuma išorinis grunto sluoksnis beveik visada yra smėlingas. Visoje Lietuvoje, labai dideliuose žemumų ruožuose, kur anksčiau buvusios pelkės, randamas juodžemis, labai tinkamas augalams augti. Pastebėjau, kad Naugarduko vaivadijoje tokios žemės paplitusios labiau nei kitur. Daugelio Nemuno pakrančių pievų gruntas yra durpingas.

Savo tyrinėjimus pradėjau nuo atidaus įvairių durpių rūšių apžiūrėjimo. Pirmiausia mane nustebino išskirtinis fenomenas. Ščorsų (dab. Щорсы, Baltarusija) vietovės vakarinėje dalyje driekiasi gan stačios kalvelės. Eidamas pietinės dalies slėniu kalvos papėdėje radau dvylikos pėdų storio durpių sluoksnį. Ant jo iki ne mažiau nei dvidešimt penkių pėdų aukščio buvo geltonas molis. Tyrinėdamas aplinkines kalvas pastebėjau, kad yra kelios gerokai aukštesnės, nei tos, kurios atkreipė mano dėmesį. Tą pačią dieną, kai tai pastebėjau, stipriai lijo, ir nuo lietaus slėniuose susiformavo sraunūs upeliukai, kurių drumstas vanduo nešė su savimi didžiulį molinos žemės kiekį. Orams pasitaisius vėl keliavau į tą pačią vietą ir su malonumu pamačiau: 1. kad visos aukštesnės kalvos buvo išvagotos dviejų ar trijų nykščių gilumo vagų ; 2. kad molingoji kalva, kurios papėdėje buvo durpės, pasidengė nauju dviejų linijų storio molio sąnašų sluoksniu. Šis pastebėjimas man buvo neginčijamas įrodymas, kad molinga kalva susiformavo ant durpingo sluoksnio, taip pat galėjau labai lengvai apytikriai apskaičiuoti, per kiek laiko kalva susiformavo, ir numatyti, kiek ji padidės per ateinantį šimtmetį.

Tereikėjo apskaičiuoti, kiek per metus iškrenta gausaus lietaus ir koks sąnašų kiekis susidaro ant kalvos kiekvienąkart palijus.

Apsvarstęs šį fenomeną, manau, turįs teisę, nepaneigiant griežčiausių skeptiškosios filosofijos principų, daryti išvadą, kad visos kalvelės, kurių branduolį sudaro ne ypač tvirta uola, yra daug greičiau nei galime manyti; kad aukštesni kalnai nustelbia žemesniuosius, tačiau šie didėja dl didesnių kalnų, ir didieji galiausiai išnyksta. Jei nevengčiau formuluoti per daug išvadų iš paprasto fenomeno, galėčiau daryti prielaidą, kad apskritai ant žemės paviršiaus kalnai palaipsniui tampa lygumomis, o lygumos – kalnais. Aš net drįsčiau pasakyti, kad kalnai, tiksliai kalbant, tikrai formuojasi pagal kažkokią kryptį; kad laipsniškas formavimasis būtinas didiesiems gamtos vyksmams, t. y. vandenų pasiskirstymui, antraeilio grunto formavimuisi, įvairių akmenų ir kristalų atsiradimui.

Tame pačiame durpyne man buvo proga pastebėti dar reikšmingesnį dalyką. Jo viduryje aš radau tikrosios umbros gyslas. Su lupa stebėdamas gelsvai rudą žemę pamačiau, kad ją sudarančiose dalelėse yra kriauklių fragmentų ir augalų likučių, labai panašių į tuos, kuriuos radau tikrose durpėse. Todėl padariau išvadą, kad umbra, apie kurios kilmę anksčiau mažai žinota, tebuvo besiskaidančios durpės. Kitas pastebėjimas mums padės suprasti, kur slypi tikroji jų spalvos priežastis.

Visuose durpynuose, kuriuos tyrinėjau Lietuvoje, o jų suskaičiavau daugiau nei tris šimtus, visada surasdavau didesnį arba mažesnį dumblinos geležies telkinį. Tame pačiame durpyne telkiniai skirtingų formų. Jie būna iš labai smulkių juodų arba rudų dalelių, atskiri fragmentai žirnių, pupų, kaštonų dydžio. Randama ir didelių rudų, daugiau arba mažiau kietų gabalų. Tačiau jie menkai atsparūs smūgiams, spaudimui. Plyšiuose beveik visada randama juodų blizgančių gyslų, jose dažnai būna geležies fragmentų, kuriuos traukia magnetas. Geležies telkiniai nesudaryti iš vienas po kito einančių sluoksnių, juos galima pamatyti šen bei ten, fragmentais, visuomet įsiterpusius į durpes. Kuo gilesni ir didesni durpynai, tuo daugiau vienur ar kitur randama tokių geležies telkinių.

Kitose Lietuvos vicekanclerio valdose, pavadintose Vizchnief (dab. Ви́шнево, Baltarusija), šalia nedidelės upės driekiasi plačios pievos. Čia tyrinėjau gruntą. Nuėmęs augalų dangą radau senąjį pievos sluoksnį, t. y. besiformuojančias durpes. Apačioje, šešių nykščių gylyje, pasirodė kitas, geriau susiformavęs durpių sluoksnis, jų fragmentai buvo vientisesni, tačiau be geležies. Šis sluoksnis buvo aštuonių nykščių gylio. Dar giliau buvo grynos durpės, t. y. juodos ir gana lengvai užsidegančios, būtent jose pasirodė geležies grūdelių telkinys. Trijų su puse pėdų gylyje durpynas dingo. Ten radau tik pilkšvą smėlį, susimaišiusį su žvyru. Šiame žvyro sluoksnyje veltui ieškojau geležies grūdelių. Pašalinęs pėdos su puse storumo smėlio ir žvyro sluoksnį, nustebau pamatęs kitą durpių sluoksnį, geriau susiformavusį nei ankstesnysis, t. y. juodą ir dervingą. Šiame sluoksnyje radau daug juodų geležies grūdelių. Kadangi dar turiu pristatyti kitų faktų apie durpes ir dumblino geležies telkinį, prieš drįsdamas pateikti galimas prielaidas, aš čia tik pastebėsiu, kaip maža upelė kaip Vyšniavos, laikui bėgant gali, keisdama savo vagą, formuodama sąnašas ir veikdama augaliją, kuri auga upės pakrantėse, pakeisti ne tik didelius žemės plotus, sukurdama visiškai naujus grunto sluoksnius,

bet ir ilgainiui gan stipriai padidinti grunto aukštį. Teorija įrodyta atidžiai tyrinėjant smėlingą ir žvyringą sluoksnius, kuriuose buvo dideli upinių kriauklių kiekiai, toje pačioje upėje radau ir gyvų šios rūšies atstovų. Bet palikime šiuos spėjimus, kad ir kokie reikšmingi jie gali pasirodyti filosofui, ir grįžkime prie dar įdomesnių faktų, susijusių su dumblinos geležies telkiniais. Šie faktai juo svarbesni, kad formuoja visiškai naują teoriją.

Vicekanclerio Ščorsų valdose šalia Nemuno yra maždaug dviejų mylių ilgio ir ketvirčio mylių pločio pieva. Ji anksčiau buvo pelkėta vieta, kurioje augo šienui tinkantys kieti ir aštrūs vandens augalai. Norėdamas naudos, vicekancleris sumanė ją nusausinti, iškasdamas plačius ir gilius griovius: dėmesingai nagrinėdamas jų kraštus įsitikinau, kad šias didžiules pievas dengė durpės, po kuriomis glūdėjo visuomet drėgnas trijų pėdų storio dumblo sluoksnis. Po dumblu vyravo molingas pilkos žemės sluoksnis. Vanduo grioviuose tekėjo virš molio. Per dumblo sluoksnį radau problemos, kurią pradžioje man atrodė sunku paaiškinti, sprendimą: kaip suprasti, kodėl nuo per šias pievas važiuojančio vežimo, net ir mažai pakrauto, gan stipriai dreba gruntas?

Iškasta griovių žemė po kelių saulėtų dienų pasidengdavo baltomis apnašomis, kurias patikrinęs atpažinau esant kalkinę žemę. Vienur kitur formavosi plačios dangaus mėlynumo juostos. Milteliai buvo homogeniški ir labai subtilūs, ištirpdyti sakingame vandenyje tapdavo labai gražios tolygios ir nekintančios mėlynos spalvos.

Norint sužinoti, kaip atsirado ši spalva, būtinai reikia trumpai papasakoti apie fenomeną, kuris Lietuvoje sukėlė nemaža triukšmo ir apie kurį nelabai tiksliai rašė Kelno laikraščiai pagal mūsų Vilniuje leidžiamą laikraštį. Atrodo, kad neteisingai išvertė Kelno laikraščio bendradarbiai. Kadangi aš buvau vienas iš Vilniaus universiteto (*Académie*) paskirtų komisarų patikrinti šį fenomeną ir buvau atsakingas už darbus, susijusius su chemija ir gamtos istorija, ir netgi redagavau visą apžvalgą, kurią planuojama spausdinti, bandysiu kuo trumpiau bendrais bruožais jį apibūdinti.

Trakų vaivadijoje, maždaug trys mylios už Vilniaus esančiame slėnyje, buvo nedidelis ežeras. Penkiasdešimties pėdų gylio, ovalo formos ežerą iš visų pusių supo pieva, kuri imdavo drebėti po kojomis vien nuo skubių žmogaus žingsnių. Iš šalia esančių kalvų šaltinių tekėjo upelis. Jis vinguriavo per pievas ir įtekėjo į ežerą plačiausioje vietoje. Šio slėnio savininkas nusprendė iškasti gilų griovį nuo priešingos ežero pusės iki upelio žiočių, kad pakaktų vandens tos pusės pievoms laistyti. Po kiek laiko, t. y. 1782 m. gegužės mėnesį, kaimynai išgirdo baisų triukšmą. Priartėję prie ežero pamatė, kad jis banguoja, smarkiai burbuliuoja ir skleidžia stiprų kvapą. Burbuliavimui stiprėjant, vanduo tapo drumzlinas ir virto skystu pilkšvu dumblu.

P. Strieskis ir Thomaskieskis padarė geometrinį greta esančių kalvų, slėnio ir ežero planą. Nukeliavę į vietą, aš ir M. Miezeviskas, šalia ežero iškasėme duobes (šurfus). Į po duobėse esančiu vandeniu esantį dumblą įsmeigus pagalį ir staiga jį ištraukus bei šalia uždegus žvakę, ji degė stipria violetine liepsna. Toks pats bandymas, pakartotas su ežero dumblu, rodė tokį patį fenomeną: kasdami duobes mes greitai supratome pievos drebėjimo priežastį: pašalinę maždaug dviejų pėdų storio sluoksnį, kuris buvo iš tikros, gerai susiformavusios durpės, radome penkių ar šešių pėdų gylio vandens sluoksnį, kurio dugne zondas rodė dar vieną durpių, susimaišiusių su vandeniu,

sluoksnį, panašų į dumblą, kuris atsirado vietoj ežero vandens. Zonduodami supratome, kad visame ežere, per visą jo gylį, yra šio dumblo, beveik visur, net ir ant krantų, 50–60 pėdų aukščio. Tose ežero dalyse, kurias kelias dienas kaitindavo saulė, buvo susidariusi sausa pluta, kelių linijų storumo, ant jos ir atsirado gražios mėlynos spalvos apnašos. Norėdami labiau ištyrinėti, surinkome nemažai tų apnašų. Saulėje ir krosnyse išdžiovinę apie 10 svarų dumblo, kuris užpildė ežerą, pamatėme, kad tai tikros durpės, kuriose atpažinome mažas upines kriaukles, žuvų liekanas (žvynus, kaulus), vandens augalų fragmentus, medžio gabalus, iš kurių vienas buvo piršto storio ir maždaug pėdos ilgio. Paliktos saulėje jos pasidengė mėlynos spalvos apnašomis, apie kurias jau kalbėjome.

Visiškai išdžiovinę šias durpes pamatėme, kad ant jų atsiranda baltos dulkės, kurias kruopščiai atskyrus ėmė putoti su azoto rūgštimi [*acide nitreux*]. Kai atskirtą mėlyną medžiagą padeginome ant atviros ugnies, ji pavirto į sausus rausvus miltelius, visiškai panašius į ferihidritą. Šiems milteliams padarę flogistiką [*phlogistique*][1237] anglimi, prie jos priartinome magnetą, kuris pasidengė geležies adatėlėmis arba tikromis jos dalelėmis.

Štai kaip atrodo šis fenomenas, kuris stipriai pakito dėl žmonių paskleistų kalbų. Tačiau, nors ir netekęs stebuklingumo, kurį buvo suteikusios neramios ir prietaringos sielos, jis lieka labai įdomus mokslininkui. Netgi galvojame, kad gerai apmąstytas, ypač panaudojus mūsų pastebėjimus apie durpes, umbrą ir dumblino geležies telkinius, vieną dieną galbūt pajėgsime nustatyti: 1. kaip Lietuvoje išdžiūvo daugiau nei trys šimtai pelkių ar kūdrų; 2. kad penkiasdešimties pėdų gylyje po vandeniu durpė gali ištirpti, beveik susiskaidyti ir chemikams pateikti naujų junginių; 3. kad umbra yra geležies nuspalvinta žemė; 4. kad dumblino geležies telkinys yra ne kas kita, o *sugėrimo* žemė, pirmiausia susiformavusi augaluose, vėliau pasikeitusi tiems patiems augalams keičiantis puvimo metu; 5. kad mėlynos apnašos yra geležies kalkės, chemiškai susijungusios su rūgštimi ir pasikeitusios dėl kažkokio tarpininko, galbūt flogistono, kuris atsiranda durpėms skaidantis. Šias išvadas pateikiu tik kaip pastebėjimus, kurie vėlesnių tyrimų metu galbūt taps įrodytomis tiesomis.

Tos pačios kelionės metu atidžiai tyrinėjau rytinės Lietuvos dalies išorinius ir vidinius sluoksnius, tai pakeitė mano pirmuosius įspūdžius šia svarbia tema. Įsitikinau, kad nuo Varšuvos iki Vilniaus, t. y. daugiau nei šimtą prancūziškų mylių, vakarinės Lietuvos dalies išorinis sluoksnis buvo smėlingas ruožas, kuris nenutrūkstamai driekėsi daugiau nei trisdešimt ljė pločiu. Šio ruožo storis skirtingose vietose yra nuo vienos iki dvidešimt penkių pėdų. Apačioje visada yra molingos žemės sluoksnis arba gelsvas, o dažnai raudonas, kartais geltonas, rudas ar pilkas molis. Molingo sluoksnio storis yra įvairus, kaip ir smėlingo, jis gali būti nuo vienos iki keturiasdešimties pėdų. Po molingu sluoksniu, nuo vienos iki keturių ar penkių pėdų gylyje, dažnai glūdi žvyras,

---

1237 1718 m. vokiečių chemikas ir gydytojas Georg-Ernstas Stahlis (1660–1734) sukūrė flogistono terminą, vartodamas graikišką šaknį *phlogos*, reiškiančią liepsną. Stahlis teigė, kad metalus sudaro kalkės ir flogistonas. Kaitinant metalą, flogistonas išleistas į atmosferą ir liko už kalkių. Antoine-Laurent Lavoisier'as savo *Traité élémentaire de Chimie* (Paris, 1789) suteikė flogistorno teorijai mirties smūgį. Žr.: Parent Arnaud, *From Vitalism to Animal Magnetism, op. cit*, p. 78.

po žvyru pasirodo sideritas, kuris pilkas arba balsvas, retkarčiais rudas, o jo gylis, kiek man teko stebėti kasinėjimų pamatams arba šuliniams metu, ir tų, kuriuos pats užsakiau visoje šalyje, yra toks, kokį minėjau anksčiau, ir net nusileidę į šešiasdešimties metrų gylį neradome nieko, tik sideritą.

Šitie pastebėjimai iš esmės atitinka tuos, kuriuos ponas Guettardas aprašė Paryžiaus mokslų akademijos darbuose, kai jis pirmąkart apibūdino LDK fizinę geografiją. Tačiau visai kitas vaizdas, kai keliaujame rytinės ir vakarinės kunigaikštystės dalies vaivadijose. Pavyzdžiui, aplink Gardiną ir Vilnių randama daug aukštumų su labai stačiais šlaitais, jų aukštis būna nuo 50 iki 100 ar 150 pėdų. Šios kalvos, kaip dažnai tekdavo įsitikinti, tėra smėlio sąnašos, kurių branduolys būna ir molingas. Visiškai priešingai, rytinėje Lietuvos dalyje kalvos labai dažnos, ir netgi aukštesnės, ypač apie Naugarduko miestą, jos vien iš molio, smėlio jose visiškai nėra.

Dėmesingai ištyrinėjęs aplink kalvas esančias lygumas pamačiau, kad išorinis jų sluoksnis yra smėlingas, taigi ar nereikėtų daryti išvados, kad labai seniai šios kalvos buvo daug aukštesnės ir visiškai panašios į tas, kokių dar yra vakarinėje LDK dalyje, tačiau jų smėlingąjį sluoksnį nuplovė lietaus vandenys? Kad ir kaip būtų, pereikime prie kitų akivaizdžių pastebėjimų, kurie patvirtintų vieną iš labiausiai stulbinančių žemės teorijų.

Kiekviename smėlingo ruožo žingsnyje labai daug suakmenėjusių madreporų kolonijų ir dar gausiau kriauklių. Dauguma suakmenėjusių dalykų yra tikros magminės uolienos [pranc. *pierres à cornes*]: juodos, geltonos, baltos, pilkos. Kelios yra grynos, įgyja agatų ir chalcedonų blizgesio. Kai kurios grynos ir tapusios agatais ir kalcedonitais. Tačiau randama ir daug kalkinių akmenų, iš kurių šalyje gaminamos puikios kalkės. Beveik visos šios madreporos ir kriauklės yra žuvę Baltijos ir Juodosios jūros kolonijiniai gyvūnai, t. y. varžtai [pranc. *vis*], šukutės [pranc. *peignes*], kalkinės atplaišos, jaučio širdys, austrės ir kitos madreporos. Dažnai randame grandinėlių, lūpos formos, korėtų, žvaigždėtų, tačiau kituose sluoksniuose, siderite, madreporų visai nėra, nei Baltijos ir Juodosios jūros kriauklių. Kartais tai yra akmenys, dideli kaip inkstai amonitai, paprasti arba piritiniai, kurių keli fragmentai yra su glotniu ir spalvotu perlamutru. Čia randame suakmenėjusių kriauklių, kurių gyvi giminaičiai yra arba nežinomi, arba gyvena tik didelėse Indijos jūrose prie pusiaujo. Kokias išvadas galima daryti iš stebėjimų, kuriuos šimtus kartų patikrinome? Ar, neatsitraukdami nuo griežtų taisyklių ir logikos, negalime daryti prielaidos: 1. kad visa Lietuva yra nauja žemė, iš kurios pamažu pasitraukė Baltijos jūra, nes daugybė suakmenėjusių liekanų, rastų šiose žemėse leidžia manyti, jog jos čia pateko neatsitiktinai; 2. kad pirmas smėlingas, antras molingas, o trečias žvyringas sluoksnis yra Baltijos jūros nuosėdos; 3. kad smėlio kalvos susiformavusios šiai jūrai judant; 4. kad dar anksčiau, prieš Baltijos jūrai suformuojant šiuos tris sluoksnius, kita jūra, kurios temperatūra buvo visiškai skirtinga, buvo užliejusi kraštą ir iš jos nuosėdų susiformavo gilus siderito sluoksnis, o jame randame šias permainas patvirtinančius didelių spiralinių moliuskų ir echinitų atspaudus, kurių negalime rasti niekur kitur, tik Indijos vandenyne.

Tose pačiose žemėse surinkau daug magminių uolienų, kurias vadinu juodaisiais agatais, nes kruopščiai nupoliruotos jos būna kaip agatai, kietos ir blizgančios, juodos

spalvos.

Dažniausiai fragmentų, kuriuos tenka rasti, šaknys susiraizgiusios ir išsišakojusios. Radau ir tokių, kuriuose dar buvo galima atpažinti žievę. Visi turi baltą išorinę luobą, linijos storumo, o vidus juodas. Keli pavyzdžiai perverti skersai, lyg būtų pragraužusios kirmėlės. Dažnai per visą jų ilgį yra ertmė, kaip šaknyse, kurių šerdis sunaikinta. Aš iš pradžių numaniau, kur tiesa, tyrinėdamas iš visur surankiotus fragmentus. Tačiau atsitiktinai pasitaikė gabalas, kuris ir nulėmė mano nuomonę. Tai šaknų fragmentas, kurio dalis dar akivaizdžiai buvo sumedėjusi, nors kita – suakmenėjusi ir juoda.

Taigi manau, kad šaknys irimo metu gauna agatų miltelių, esančių vandenyje, o šaknims pūvant jose lieka tik bitumas, kuris ypač įšyla. Bitumas nudažo agatų miltelius. Kad tuo įsitikinčiau, papurškiau šių juodojo agato miltelių ir inde padeginau stipria ugnimi, jie išskyrė dūmų kvapą ir virto sniego baltumo milteliais. Dar kartą pakartoju, kad šią teoriją reikia priimti tik kaip pastebėjimą, tačiau ją įrodantys faktai nėra mažiau svarbūs.

Verta prisiminti ir kitą, nors ir ne naują faktą, kad Lietuvos smėlynuose, šešiasdešimt ljė nutolus nuo jūros, randama labai didelių geltonų, įgaubtų gintaro gabalų. Kelis radau grioviuose, kuriuos suformavo vandens srovės kopose prie Gardino, vienas buvo didesnis už kumštį ir labai skaidrus, su puikiai išsilaikiusiu skruzdėlės ir tipulos [uodo] inkliuzu. Galbūt šis akivaizdus faktas kada nors mokslininkus, kaip ir gamtininkus, prives prie minties, kad mineraliniai sakai yra ne kas kita, kaip paprasčiausi pušų sakai, pasikeitę glūdėdami žemėje. Tie, kurie žino, kiek pušų ir eglių sakai, atsiradę saulei šildant, yra panašūs į gintarą, bus linkę patvirtinti šią nuomonę.

Šioje apžvalgoje pristatęs svarbius faktus, susijusius su LDK žemės teorija[1238], nenoriu pamiršti paminėti tyrinėjimų, kurie gali pateiki kelis pastebėjimus apie Lietuvos upių ir šaltinių kilmę. Norėdami suprasti, kaip šią problemą sunku spręsti tik analogijos šviesoje ir neieškant kitų būdų tiesai surasti, turime prisiminti, kad iš pirmojo žvilgsnio Lietuva atrodo viena didelė lyguma, kurioje atidi akis nemato jokių kalvų. Mokslininkai žino, kad daugumoje kraštų, kurių fizinė geografija yra apibūdinta, žemės paviršius padengtas aukštesnėmis ar žemesnėmis kalvomis ir aukštumomis. Stebėjimai parodė, kad garų kondensatas nuo kalvų viršūnių arba ant jų augančių augalų sruvena šlaitais ir išsklinda į didesnes ar mažesnes sroveles, kurios susijungia į ramius upelius arba ypač sraunias upes. Vieną kartą buvau šio reiškinio liudytojas. 1773 m. Pirėnuose, Mont-Carrolio kalnagūbryje, rinkau žolių pavyzdžius. Oras buvo puikus. Staiga per kokias septynias ar aštuonias minutes kalną apdengė toks tankus rūkas, kad buvau priverstas atsisėsti, nes nebeįžiūrėjau šalia esančių dalykų. Dar prieš kelias minutes žolė buvo tokia sausa, kad kiekviename žingsnyje rodėsi, jog paslysiu ir nukrisiu. Vos atsisėdęs pajutau, kad esu šlapias, nors neiškrito nė lašo lietaus. Atidžiai apžiūrėjęs žolę pamačiau tarp žolių srovenančias vandens sroveles. Po penkiolikos minučių kalno papėdėje esančiame slėnyje ėmė tekėti srauni srovė, nors iki tol nebuvo nė menkiausio upeliuko. Šis akivaizdus faktas patvirtina, kad aukštikalnės ir Alpės yra

1238 Terminas „žemės teorija“ (pranc. *théorie de la terre*) reiškia žemės reljefą ir geologiją. Žr.: *Histoire et théorie de la Terre*, in: *Œuvres complètes de Buffon*, Paris: Pourrat frères, p. 80.

nenutrūkstamas gausaus vandens šaltinis, iš kurio išteka didžiausios Europos upės. Bet didžiosios Lietuvos upės ir daug mažesnių upių išteka šalies žemumose.

Kad suprastume, kaip toks stulbinantis vandens kiekis gali susikaupti ir nuolat papildyti upes ir upelius, reikia konstatuoti du faktus, kuriuos gerai išanalizavus, problema bus iki galo išspręsta.

1. Tik atrodo, kad Lietuvoje vyrauja didžiulės lygumos, tačiau taip nėra. Didelė LDK dalis turi būti laikoma viena kalva, kurios paviršius beveik nejuntamai nuožulnėja nuo Varšuvos iki Vilniaus, palei tą pačią platumą ir kuris panašiai nuožulnėja nuo Vilniaus iki Naugarduko.

2. Dažnai Lietuvoje randama didelių žemės plotų, kuriuose formuojasi didžiulės piltuvų formos įdubos, kurios kartais būna 4–5 ljė skersmens, daugelio kitų skersmuo nuo aštuntadalio iki keturių ar penkių ljė. Tokių piltuvų dugne visad randame arba durpynus, arba kūdras, arba ežerus.

Įvairių kelionių šiose vietovėse metu patikrinau daugiau nei 200 kūdrų ir ežerų, kai kurie iš jų kelių ljė skersmens. Visuomet, kai dugne durpynas, akivaizdu, kad vienas iš piltuvo krantų susiformavo nuo gilios duobės, kuri labiau už piltuvo krantus įdubusi žemėje. Tose vietovėse, kur daug ežerų ir kūdrų, beveik visuomet randame vieną iš krantų, atvertų didelėmis griovomis. Jose visuomet yra upeliukai, kurie maitinasi kūdros vandeniu. Reikia pastebėti, kad ežerai, apie kuriuos kalbu, yra labai gilūs. Teko kelis zonduoti, jų gylis nuo 60 iki 100 pėdų. Daugelyje pastebėjau, kad griova prie ežero retai kada siekia 20 pėdų gylį.

Vasaros metu kaskart, kai smarkiai palyja, šie ežerai ir kūdros stipriai padidėja, o tokie lietūs labai dažni Lietuvoje. Sakiau, kad juos papildo ir tirpstantis sniegas, kurio šiame krašte iškrenta labai daug. Paėmus vidutiniškai, jo aukštis per visą žiemą siekia mažiausiai 6 pėdas. Savo apžvalgoje jau minėjau, kad beveik visa LDK teritorija yra smėlingas sluoksnis, po kuriuo – molingas sluoksnis, todėl galima manyti, kad didžiulį vandens iš tirpstančio sniego ir lietaus kiekį sugeria smėlingasis sluoksnis. Žinantys, kokiu greičiu vanduo įsiskverbia į smėlį, supras, kad reikia nemažai laiko, kol susidaro jo klodas tarp smėlingojo ir molingojo sluoksnių. Jie lengvai suvoks, kad vandens klodas nėra gryno vandens masė, bet susimaišiusi su smėlio grūdeliais, prie jų prikibusi, todėl jo filtracija labai lėta. Taipogi eidami smėlio kopų papėde matome, kad nesuskaičiuojama daugybė mažų upelių sruvena labai lėtai ir tik keliems susijungus tėkmė tampa stipresnė. Toks lėtas vandens skverbimasis per smėlio sluoksnį suteiks pakankamai vandens upėms ir šaltiniams aprūpinti ir ežerams, kūdroms pakankamai pripildyti net didžiųjų vasaros sausrų metu.

Norėdami padaryti kelias išvadas iš paminėtų faktų, gal galėtume teigti, kad: Lietuvos šaltiniai atsiranda iš vandens, iškritusio ant smėlio kalvų arba aukštumų, apie kurias mes anksčiau kalbėjome? Kad beveik visos mūsų upės išteka iš didelių kūdrų arba ežerų, daug kur susiformavusiose didžiulėse žemės įdubose, kurios yra labai dažnos visoje LDK teritorijoje? Nuėjęs iki ištakų pamačiau, kad taip atsirado Vilnia, Neris ir Nemunas ir daugiau nei trisdešimt kitų Lietuvos upių.

Kalbėdamas apie šio vandens kokybę trumpai pastebėsiu, kad vanduo, kuris prasisunkia per gryną kalvų ar nuožulnių vietovių smėlį, yra toks pats tyras, kaip ir

geriausias vanduo Prancūzijoje. Tačiau vanduo, kuris susigeria įdubose į senus durpynus, o jie paplitę lygumose, kaip jau pastebėjau, yra sunkus, dvokiantis, jį nemalonu gerti.

5 priedas

***Sur les forêts de Lithuanie*, lu à la société d'agriculture de Lyon en 1784**[1239] **(originalia prancūzų kalba)**

Les forêts de Lithuanie couvrent au moins le tiers de la surface de cette grande province. L'homme n'a point imprimé ses pas dans la profondeur de ces vastes retraites abandonnées à la nature, plusieurs d'entr'elles n'ont jamais été parcourues dans toute l'étendue de leur diamètre. Le naturaliste et le philosophe y trouvent le spectacle unique et nouveau de la nature première travaillant sans le concours de l'homme et sans être interrompue ni par la divagation ou l'impatience de ses désirs, ni par la multitude ou la variété de ses efforts. Là elle n'est ni embellie, ni troublée par sa présence ; là, dans le silence auguste de la solitude et des hivers, la végétation semble survivre aux âges, se développer au travers des siècles, braver le temps et en graduer le cours, soit dans ses périodes les plus rapprochées, soit dans ses époques les plus éloignés.

C'est dans la profondeur de ces retraites immenses que la nature renferme quelques-unes de ses productions les plus rares, qu'elle conserve et multiplie parmi les animaux des espèces qui dépériroient ou disparaitroient sans cet abri de dessus la surface de la terre ; qu'elle fait croitre des plantes que l'on n'avoit encore déterminées que sur les Alpes ou dans la Sibérie. J'en ai acquis la preuve dans la grande Forêt Royale de Boubrouczisna, que je fis ouvrir en 1776 , dans toute l'étendue de sa longueur ; j'y ai déterminé le *Rhamnus alpinus*, *l'Evonymus verrucosus* , le groseillier des Alpes, le Pyrole arbrisseau, *Pyrola frutescens*, l'Iris de Sibérie, *Iris Siberica*, la campanule pyramidale, la campanule à feuilles de lys, *campanula lilifolia*, la campanule thyrfoi[tremas]de, *campanula thyfoi[tremas]des*, et nombre d'autres plantes rares décrites dans la Flore de Lithuanie.

L'ensemble de ces forêts est loin d'offrir une uniformité constante ; le pin, le sapin, le tremble en forment la plus grande partie ; d'autres admettent le chêne, le frêne, l'orme, presque tous les arbres d'Europe et une foule d'arbrisseaux. Ils y acquièrent moins d'élévation, moins de grosseur qu'en Allemagne, le sapins n'y fournissent pas de hautes matures pour la marine ; les chênes peu élevés n'offrent pas de bois de charpente d'un volume considérable.

Le sol de ces forêts, comme dans les terrains cultivés, est formé d'une terre très-légère, sablonneuse, remplie de madrepores, de coquilles fossiles agathises ou calcaires ; au-dessous de cette première couche épaisse de plusieurs pieds, règne une couche d'argile, assez profonde, qui repose elle-même sur un lit de terre à foulon grisâtre. De hautes ravines, profondes quelquefois de cent pieds (Telles sont les ravines de Pognemogne près de Grodno ; l'une d'elles offre à nud un filon de mine de fer micace et granulé, au-dessus duquel s'étend une couche de trente pieds d'épaisseur d'une marne très-blanche, très-légère, vraiment calcaire, adhérente, se détachant, lorsqu'on veut la

1239 „Sur les forêts de Lithuanie, lu à la société d'agriculture de Lyon en 1784", in: *Démonstrations élémentaires de botanique*, tome premier, Lyon, 1796, p. XL–XLVI.

fouir, en masses de deux ou trois pieds d'épaisseur, dont la légèreté est étonnante) facilitent les observations à cet égard et en établissent la certitude ; elles m'ont mis à portée de vérifier jusques à quel point pivotoit la racine des pins, j'ai constamment observé dans ceux qui abordoient la marge des ravines que leurs racines égaloient en longueur celle du tronc, que le volume des racines latérales égaloit celui des branches et qu'elles pivotoient au travers des trois couches indiquées ; cependant lorsque la couche argileuse, trop compacte, offre un obstacle qui ne permet pas à la racine de la percer, alors elle s'étend horizontalement, et cessant de former à l'arbre qui la produit un point d'appui aussi solide, cette disposition, contraire à la nature, le rend beaucoup plus susceptible d'être déraciné par les vents ; aussi cet accident est-il dans ces cas là très –fréquent.

Les sapins et les pins croissent de préférence et forment presque toutes les forêts dans les terres sablonneuses : au-dessous rampent les myrtilles, Vaccinia, les raisins d'ours, arbutus Uva ursi ; dans les terrains inférieurs, dans ces bas-fonds qui s'étendent l'espace de plusieurs lieues et ne sont, comme je l'ai prouvé ailleurs, que d'anciens marais desséchés, croissent et s'élèvent nos arbrisseaux de verdure, le sorbier des oiseaux, *sorbus aucuparia*, le fusain, *evonymus*, le noisetier, plusieurs saules surtout le marseau, *caprea*, les peupliers, les chênes, qui y prennent plus de corps que dans la hauteur des forêts. Là, les arbres et les arbrisseaux forment des touffes si serrés qu'on ne peut pénétrer dans les forêts qu'à l'aide de la cognée. A peine le soleil peut-il atteindre de ses rayons le sol quelles couvrent ; il ne pénètre dans ces retraites sombres que par l'universalité de son action sur la nature ; sa présence immédiate dans la profondeur de ces massifs mobiles de verdure ne peut être due qu'instantanément à l'impulsion des vents et à la prise que donnent à leur action les tiges élevées qui dominent sur les arbres de moindre stature. Là, la chaleur intérieure du sol concentrée par l'ombrage épais dont il est revêtu, semble dispenser l'astre bienfaisant qui préside à la végétation, d'une partie de son influence puissante ; là, la verdure toujours vive n'y perd son éclat qu'au retour des hivers, et entretient une fraicheur agréable et permanente.

C'est dans le silence de ces vastes asyles que les bêtes fauves de plusieurs espèces trouvent un abri et perpétuent leur race loin des poursuites et presque hors des atteintes de l'homme ; ces profondes retraites nourrissent l'Urus de César ou le bison, espèce de bœuf à large crinière, dont le poil exhale l'odeur du musc, le lynx, espèce de léopard à queue tronquée, ornée d'un bouquet de poils à l'extrémité des oreilles, l'ours noir, l'ours fauve et le blanc, le sanglier, le bobak, et une rivière traverse-t-elle ces forêts, comme celle de Boubruczisna à six lieues de Grodno, celle de Reaka à cinq lieues de Novogrodoke, leurs rives sont peuplées de familles de castors, qui s'y construisent des digues et des loges comme dans le nord de l'Amérique.

Mais l'observateur, en s'enfonçant dans ces forêts aussi antiques que le sol qu'elles couvrent, y chercheroient en vain les vestiges de cette décrépitude de la nature, dont l'éloquent auteur de *l'Histoire naturelle, générale et particulière* a tracé le tableau dans sa première vue ; on n'y voit point les arbres végétaux amoncelés surcharger la terre, étouffant les germes prêts a éclore, entretenant une vaste corruption et servant de retraite aux animaux vénéneux et immondes. Tout ici semble au contraire animé et plein de vie, des troncs énormes ont-ils été renversés par les vents ou sont-ils tombés de

vétusté, les plantes parasites, les mousses, les lichens, les champignons, les agarics en pompent la substance ; des insectes nombreux, des scarabées de divers espèces, plusieurs sortes de cerambix, les mouches à miel, surtout en recevront la partie ligneuse et en détruisent la masse en peu de temps. Lorsqu'aucun accident n'a décidé leur chute, lorsqu'ils n'ont succombé que sous le poids des années, la nature avoit déjà préparé de longue main la dissolution intérieure du corps ligneux ; aussi les vieux arbres offrent-ils long-temps d'avance les symptômes de la mort, unis aux signes de la décrépitude ; leurs grosses branches, leurs troncs cariés, vermoulus, endommagés par les pluies, ou par le travail des animaux, quelquefois les fissures, les déchirements qu'ils éprouvent par les grandes gelées (lorsque le thermomètre est au-dessous de 20 degrés, on entend fréquemment en parcourant ces forêts, un bruit effrayant : c'est celui que produisent les arbres en se fondant perpendiculairement, et en éclatant par l'effet de la gelée) sont les avant –coureurs plus ou moins éloignés de leur décadence. Ont-ils cessé de vivre, des vents impétueux les renversent et couvent le sol plutôt de leurs débris que de leur masse ; dès que la troisième année leurs tronçons épars sont couverts par des végétaux parasites, ou ensevelis sous la terre végétale que fournissent les feuilles des arbres encore vivans, ou détruits par l'action puissante des spheria, sorte de songosité qui s'attache aux arbres morts, par le travail des insectes qui y déposent leurs œufs, et enfin par le concours de ces causes réunies.

On n'observera point non plus l'étonnant effet de l'entrelacement des branches dans les grands végétaux et dans les arbrisseaux agrestes, dont parle le Pline françois ; rien ne m'a paru désordonné, dans ces plantations immenses que la nature semble s'être réservées à elle seule ; chaque arbre, chaque arbuste, chaque plante y trouve sa place sans nuire à celle qui l'avoisine ; les espèces végétales y sont très-nombreuses : là seulement vous trouverez les grands animaux de chaque espèce, l'élan, le bison, les grands aigles, les faucons, etc. voulez-vous au contraire voir les traces du désordre et des déprédations de l'homme envers la nature, jetez les yeux sur les forets qu'il a souvent parcourues : les vestiges du feu ont noirci la base des arbres, en ont extravasé les sucs, les ont mutilés dans la vigueur de leur âge, pour extraire de chaque pied quelques livres de térébenthine ou de goudron : c'est là que les cadavres des grands arbres tombés avant le temps languissent sur la terre et offrent au voyageur l'image de la destruction ; c'est –là que le besoin des arts, tantôt les dépouillant de leurs feuilles ou de leur écorce, tantôt les outrageant par de profondes incisions, force la nature à ne nous présenter que le spectacle d'une végétation foible ou imparfaite ; tantôt encore par des coupes successives, la main destructive de l'homme découvre une partie du sol, détruit les rapports de ce vaste ensemble ; là enfin les animaux plus rares, plus timides, semblent fuir le domaine de l'homme, vous n'entendez plus ces concerts nombreux et répétés d'une foule d'oiseaux que la nature avoit relégués dans ces vastes retraites ; ce spectacle de la vie et du mouvement s'affoiblit et s'éloigne des forêts trop fréquentées ; elles ne sont presque plus que de grands déserts.

Mais quelle est, dira-t-on, l'utilité de ces grandes masses végétales qui inaccessibles à l'homme, destinées en apparence uniquement aux animaux qui lui sont le plus étrangers, paroissent ne rien fournir à ses besoins, et ne contribuer à aucune de ses

jouissances ? dans quel ordre général elles modifient l'atmosphère, sans parler des courans d'air qu'elles procurent et auxquels l'observation nous a montré plus d'une fois que les villages environnans devoient l'avantage d'être exempts des maladies épidémiques qui désoloient les pays découverts. Si de ces grands rapports nous passons à l'examen des avantages particuliers qu'elles procurent, nous appercevrons que plus le climat est froid, plus les forêts sont nombreuses et touffues, plus elles nourrissent en abondance les bêtes fauves dont la fourrure fournit à l'homme le vêtement le mieux approprié à la rigueur du climat ; et par un effet admirable de la sagesse des lois de la nature, les fourrures semblent dans le Nord prendre le caractère des forêts qui ont vu croître les animaux auxquels nous en sommes recevables, les peaux de castor, de loutre, de renard, de loup, de lynx, d'ours, offrent dans le nord des fourrures plus longues, plus belles, plus touffues, plus douces que celles que nous retirons des mêmes animaux dans des climats plus tempérés.

Par une suite de cette économie de la nature qu'on ne peut contempler sans éprouver le sentiment d'une vive et douce reconnoissance, les forêts dont nous nous occupons offrent le supplément de dons que la nature a prodigués aux contrées humides ; presque tous les troncs cariés des vieux arbres recèlent des essaims d'abeilles, qui chaque année produisent une étonnante quantité de miel, d'où l'habitant sait se composer une boisson appellée Lipiei, qui conservée s'améliore ainsi que le vin par la vétusté et qui après un siècle, dépurée par le laps de temps, fournit une liqueur aussi agréable et aussi spiritueuse que nos meilleurs vins d'Espagne et de chypre. Le miel de ces forêts n'est ni moins blanc ni moins délicat que notre miel de Narbonne.

Dans ces climats froids et tranquilles, de longue nuits étendent le règne des ténèbres et semblent empiéter sur les cours de la vie ; l'immense quantité de cire qu'on retire des forets, les résines abondantes qu'elles fournissent, présentent les moyens de subvenir au besoin plus fréquent et plus urgent de s'éclairer.

La permanence de l'hiver devient par la densité que le sang y acquiert le principe des fièvres ardentes, inflammatoires qui sont si commune dans le nord, ces Forêts en recèlent les vrais spécifiques dans les myrtilles, les ronces, les framboisiers, les épines-vinettes dont elle sont jonchées.

N'offrent - elles pas d'ailleurs des ressources abondantes dans la variété infinie d'alimens qu'elles présentent ? Parmi les oiseaux, indépendamment, de plusieurs de ceux que nourrissent nos climats, le jaseur de Bohême, les coqs de Bruyère, le bec croisé et d'autres, fournissent avec profusion des mets délicats que le luxe de nos tables envieroit à ces contrées solitaires. Parmi les quadrupèdes, le chevreuil, l'élan, le bison offrent à l'habitant une nourriture abondante, une chair succulente et agréable.

Mais toutes ces considérations semblent s'évanouir aux yeux de l'observateur, lorsqu'il aperçoit que sans ces forêts le pays que nous décrivons seroit absolument stérile ; là comme ailleurs, plus qu'ailleurs peut être, c'est à ces masses végétales, à leur ancienneté que l'on est redevable des terrains cultivés ; nous pouvons envisager les forêts comme de vastes laboratoires où se prépare à l'aide du temps, où se reproduit à la longue cette terre organique, la seule qui soit propre à la végétation des espèces qui nous nourrissent, la seule qui puisse nous donner d'abondantes moissons sans engrais,

lorsque les bois qui l'avoient long-tems couvertes ont disparu, ou par l'effet d'un incendie ou par le travail de l'homme

Apie Lietuvos girias
1784 m. Prof. Gilibert'o kalba Liono žemdirbystes draugijoje (vertimas)

Girios Lietuvoje užima ne mažiau kaip trečdalį šios didelės šalies ploto. Šių girių gelmėse dar yra vietų, į kurias niekada neįžengė žmogaus pėda. Gamtininkas ir tyrinėtojas čia patiria unikalią pirmykštės gamtos simfoniją, nepažeistą žmogaus užgaidų ir užvaldymo pastangų. Čia gamta dar nesutrikdyta žmogaus pastangų ją patobulinti. Toli nuo žmonių šurmulio, gilioje žiemų tyloje augmenija čia vystėsi ir klestėjo per šimtmečius.

Žmogus nepaliko savo pėdsako šių gamtai paliktų didžiulių prieglaudų, o daugelis jų niekada neaplankytos iki galo. Gamtininkas ir filosofas ten randa unikalų ir naują primityvios gamtos vaizdą, veikdama be žmogaus pagalbos ir netrukdoma, ne dėl svaičiojimo ar norų arba dėl daugybės, įvairovės pastangų. Čia ji nėra nei pagražinta, nei trukdyta jo buvimo. Čia, vienatves ir žiemų didingoje tyloje, atrodo, kad augmenija gyvena per amžius, vystosi, nebijo laiko ir žymi jo eigą per epochas.

Šitų neaprėpiamų buveinių gilumoje pati gamta saugo retesnius augalus, kurie egzistuoja ir dauginasi tarp gyvūnų rūšių, kurios išnyktų nuo žemės paviršiaus be natūralaus gamtos prieglobsčio. LDK giriose ir pievose tarpsta augalų rūšys, anksčiau pastebėtos tik Alpėse arba Sibire. Tyrinėdamas retų augalų kolonijas 1776 m. užsakiau iškirsti kelią per Bobruisko didžiąją karališkąją girią. Toje girioje radau alpinį šaltalūnį, karpotąjį ožekšnį, Alpių serbentą, kriaušlapę, sibirinį vilkdalgį, piramidinį katilėlį, mėlynžiedį varpelį, geltonžiedį varpelį ir daug kitų retų augalų, aprašytų darbe „Flora Lithuanica".

Girioms būdinga nuolatinė floros sankloda. Didžiąją jos dalį sudaro pušys, eglės ir drebulės. Tam tikrose girių vietose galima rasti ąžuolų, uosių, guobų, beveik visų Europos medžių ir daugybę krūmų. Jie ne tokie aukšti ir stori kaip Vokietijos girių medžiai ir mažiau tinka laivų stiebų gamybai. Neaukšti ąžuolai dėl nefunkcionalaus dydžio netinka medinėms konstrukcijoms gaminti. Šių girių paklotė, kaip ir dirbamos žemės, sudaryta iš lengvos smėlingos dirvos, kurioje gausu madreporų, fosilijų, agatizuotų arba kalkinių kriauklių. Po pirmuoju kelių pėdų sluoksniu randamas gana gilus raudonojo molio sluoksnis, kuris remiasi į pilkšvojo molio sluoksnį. Pasitaiko šimto pėdų gylio įdubų (viena tokių yra netoli nuo Gardino plytintis Panemunės[1240] telkinys. Tokiuose randamas žėručio ir turtingų geležies uolienų sluoksnis, virš kurio plyti trisdešimties pėdų gylio labai lengvas, baltas kalkinis ir lipnus kaip sakai sluoksnis), kurios labai palengvina tyrinėjimus. Tai padėjo man sužinoti, kiek giliai auga pušų šaknys. Kai auga ant skardžio krašto, matyti, kad jų šaknys tokios pat ilgos, kaip kamienas, o šoninių šaknų storis prilygsta šakų storiui, šaknų įsiskverbimo gylis siekia

1240 Gilibert'as rašo: *Pognemogne*.

visus tris anksčiau minėtus sluoksnius.

Tačiau jei šaknys atsiremia į labai tankų molingą sluoksnį ir negali tokios kliūties įveikti, šaknys ima augti horizontaliai ir nebesuteikia medžiui atsparumo vėjui. Tokiais atvejais atsiranda rizika, kad stiprus vėjas gali medį nuversti, tokios nelaimės yra dažnos.

Eglės ir pušys, dažniausiai augančios smėlingoje dirvoje, sudaro didžiąją girios medžių daugumą. Ten pat auga mėlynės (*vaccinia*), miltinės meškauogės (*arbutus Uva ursi*). Žemesnėse žemėse, kurios driekiasi kelias lygas[1241], mano pastebėjimu, ten, kur plyti senos išsausėjusios pelkės, auga ir žaliuoja medeliai – paprastasis šermukšnis (*Sorbus aucuparia*), ožekšnis (*evonymus*), lazdynas, įvairūs gluosniai, ypač blindės (le *caprea*), tuopos, ąžuolai, kuriems ten lengviau augti negu girios aukštumoje. Čia, medžiai ir medeliai sudaro tokią tankynę, kad per girią galima eiti tik su kirviu, o saulės spinduliai sunkiai prasiskverbia pro medžių apsiaustę. Saulės spinduliai gali prasiskverbti per šias tankynes tik dėl vėjo ir jo gūsių aukštų medžių šakose. Čia esanti žemės vidinė šiluma nulemiama tankios lapijos, kurios žaluma padengta girios paklotė. Čia visada gyvas žalumas praranda švytėjimą tik sugrįžus žiemai, išlaiko malonią ir pastovią vėsą.

Tai yra šitų erdvių prieglaudų tyloje, kad įvairių laukinių žvėrių randa prieglaudą ir veisiasi toli nuo persekiojimų ir žmogaus beveik nepasiekiami. Šitos gilios prieglaudos maitina taurą ir stumbrą, kuris panašus į jautį tankiais karčiais, kurio plaukas skleidžia muskuso kvapą; lūšis, kuri panaši į leopardą su trumpa uodega, plaukų kuokštais ausų galuose; juodąjį, lokį ir baltąjį lokius; šernus, stepių murmūnus (bobakas). Jei per šias girias, pavyzdžiui, Bobruisko, teka upė 6 mylių atstumu nuo Gardino, arba Nemunas[1242,1243] 5 mylių nuo Naugarduko, jų krantuose apsigyvena bebrai, kurie stato užtvankas ir gyvenvietes, kaip Amerikos šiaurėje.

Visgi lankytojas šiose giriose neras tokios senos girios glūdumos paklotės ir tokių gamtos likučių, kokius detaliai aprašė „Gamtos, bendroji ir atskiroji istorijos“[1244] autorius. Čia nematyti supuvusių medžių, kuriais nukrauta žemė ir kurie neleidžia augti daigams, pasiruošusiems sudygti. Irdami jie neteikia prieglaudos nuodingiems ir bjauriems gyvūnams. Atvirkščiai, viskas čia, gamtoje, alsuoja gyvybe ir atrodo labai gyva. Jeigu didžiuliai medžių kamienai nuverčiami vėjo arba nukrenta dėl senumo, parazitiniai augalai, samanos, kerpės, grybai išsiurbia iš jų medžių syvus. Daugybė vabalų: įvairių rūšių skarabėjai, ąžuoliniai ūsuočiai ir bitės[1245] graužia sutręšusią medieną ir taip sparčiai naikina jų masę. Jei medžiai nenuvirsta dėl kokios nors nelaimės ar amžiaus, gamta jiems numatė vidinį suirimą. Dėl to seni medžiai iš anksto parodo

---

1241 „Lieue“ – Prancūzijoje senovinis kelio ilgio vienetas. Sausumos mylią sudaro 4,452 km.

1242 Čia turbūt kalbama apie stumbrą, nes taurai XVIII a. jau buvo išnykę.

1243 Gilibert'as parašė: „Reaka“, tačiau tokios upės Naugarduko apylinkėse nėra. Tikriausiai tai buvo baltarusių žodis „raka“ (*рака*), reiškiantis „upė“. Arčiausia Naugardukui upė yra Nemunas.

1244 *Histoire Naturelle, générale et particulière, avec la description du Cabinet du Roi*. Parašė žymus prancūzų gamtininkas Georges-Louis'as Leclercas de Buffonas (1707–1788).

1245 Gilibert'as rašė: „medaus musės“ (*mouches à miel*).

prasidėjusio nykimo ir puvimo požymius. Jų storos šakos ir pūvantys kamienai dažnai būna pažeisti kirmgraužų, sugadinti gyvūnų arba lietaus, kartais atsiranda įtrūkimų nuo šalčio. Vaikštant giriose esant stipresniam nei 20 laipsnių speigui galima išgirsti garsų pokšėjimą: tai įvyksta nuo stipraus šalčio plyštant medžių kamienams[1246]. Medžiams nudžiūvus, stiprūs vėjai juos išverčia, o jų kamienus po kurio laiko padengia miško paklotė. Kai po trejų metų jų tręštančią medieną padengia parazitiniai augalai, nuvirtę medžiai tarsi palaidojami po kitų augalų ir samanų paklote, naikinami negyva mediena mintančių ir kitų vabzdžių, kurie juose padeda kiaušinius, veiklos, arba dėl visų šių priežasčių kartu.

Čia nepastebėsime susipynusių šakų aukštuose augaluose ir kaimiškuose krūmokšniuose, apie kurį kalba prancūzas Plinas[1247]. Šioje didžiulėje girioje viskas, ką užaugina gamta, man atrodė sutvarkyta. Kiekvienas medis, kiekvienas medelis, kiekvienas augalas čia randa savo vietą ir auga, nekenkdamas savo kaimynams. Girioje gausu įvairių rūšių augalų. Tik čia Jūs rasite įvairias stambiųjų gyvūnų rūšis – briedžius, stumbrus, didžiuosius erelius, sakalus etc.

Jeigu norite pamatyti neteisingo žmogaus elgesio giriose ir gamtos niokojimo pėdsakų, pažvelkite į vietas, kur žmonės leido sulą, laužė medžių šakas, rinko sakus, gamino terpentiną ar degutą: ten lieka pajuodavę apdegę medžių kamienai. Dauguma negyvų medžių, per anksti nuvirtusių, guli ant žemės ir keliautojams atveria destrukcinį vaizdą. Žmogaus veikla, medžių lapų ir žievės nuėmimas arba jų sužalojimas giliais pjūviais parodo gamtos trapumą. Pasikartojantys kirtimai, naikinanti žmogaus ranka, ištrypia miško paklotės dalį, daro neigiamą poveikį santykiams tarp visų šitų gyvenančių būtybių.

Čia dar retai sutinkami gyvūnai yra baukštesni, atrodo, vengia žmogaus artumo. Jūs nebegirdite šių dažnai kartotų paukščių koncertų, kuriuos gamta dėl žmogaus veiklos buvo priversta nutraukti. Šis gyvybės ir judėjimo fenomenas tampa silpnesnis ir baigia išnykti. Nuniokotas miškas ima panašėti į dykrą.

Tačiau kokia nauda iš šių didžiulių augalijos masyvų, kurie neprieinami žmogui, matyt, skirti tik jam svetimiems gyvūnams, kurie, atrodo, nepatenkina jo poreikių ir nesuteikia malonumų? Kokia bendra tvarka jie keičia atmosferą, jau nekalbant apie oro sroves, kurias jie sukuria ir stebi. Buvo pastebėta, kad šie vėjai trukdo plisti epideminėms ligoms, kurios siaubia atvirus kraštus. Pamatysime, kad kuo šaltesnis klimatas, kuo gausesni ir tankesni miškai, tuo gausiau juose maitinasi laukiniai žvėrys, kurių kailiai žmogui yra tinkamiausia apranga atšiauriam klimatui. Šis gamtos dėsnis puikiai veikia. Bebro, ūdros, lapės, vilko, lūšies, lokio, gyvenančių šiaurėje, kailis [vilna] yra ilgesnis, tankesnis, gražesnis ir švelnesnis negu tų pačių gyvūnų, gyvenančių šiltesnio klimato zonose.

Stebint šią natūralią gamtos tvarką galima grožėtis puoselėjant švelnų dėkingumo jausmą. Girios, kuriomis mes rūpinamės, duoda papildomų dovanų, būdingesnių

1246 Tai fiziologinis reiškinys, kai dėl vidinių syvų užšalimo medžių vandens indai greitai atšildami trūkinėja.

1247 Taip buvo pervadintas botanikas Buffonas.

drėgniems kraštams. Beveik visi seni drevėti medžių kamienai slepia bičių spiečių, kuris kasmet duoda nuostabų medaus derlių. Iš jo gyventojai gamina gėrimą, vadinamą „Lipiei“, kuris, išlaikytas tam tikrą laiką, tampa vynu, o po šimto metų pasidaro likeriu, tokiu pat malonaus skonio alkoholiniu gėrimu, kaip Ispanijos ir Kipro vynai. Šių girių medus yra toks pat baltas ir subtilus kaip mūsų Narbono medus. Šio šalto ir ramaus klimato kraštui šaltuoju metų laiku būdingos ilgos ir tamsios naktys, trikdančios gyvenimo ritmą. Daug vaško ir sakų skiriama patalpų apšvietimui.

Žmogaus kraujas dėl ilgų žiemų tampa tirštesnis ir dėl to lengviau įveikia uždegimo sukeltą karščiavimą, įprastą šiaurėje.

Giriose galima rasti natūralių vaistų, kurie padeda išsaugoti sveikatą (pranc. *les vrais spécifiques*): mėlynių, gervuogių, aviečių krūmų, paprastųjų raugerškių (pranc. épines-vinettes). Giriose galima rasti beribę maisto įvairovę. Be paukščių, kurie gyvena Prancūzijoje, dar galima rasti paprastąjį žvirblelį, kurtinį, kryžiasnapį ir kitus, iš kurių gaminami delikatesiniai patiekalai, keliantys pavydą šitiems kraštams. Tarp keturkojų – stirnos, briedžio, stumbro mėsa, iš kurios gaminamas maistas.

Atrodo, visi pastebėjimai pradingo stebėtojo akyse, kuris suvokė, kad be girių šis kraštas būtų visiškai nederlingas. Čia, kaip ir kitur, galbūt daugiau nei kitur dėl šitų senų augalinių masyvų yra dirbamų žemių. Mes galime žvelgti į girias kaip į erdvias laboratorijas, kuriose tam tikru būdu formuojasi organinis dirvožemis. Vienintelis tinkantis augalijai tinka ir mūsų maitinimo poreikiams tenkinti. Vienintelis mums galintis duoti gausų derlių be papildomo tręšimo, kai augmenija, kuri jį dengia, sunaikinama gaisro arba žmogaus veiklos.

6 priedas

Observations sur le climat de Lithuanie[1248] **(originalia prancūzų kalba)**

Le froid, en Lithuanie, n'est pas tel qu'on se l'imagine; il est vrai que dès le mois d'octobre le temps devient frais, souvent même les gelées commencent, c'est-à-dire, le thermomètre marque quelques degrés au-dessous de 0 ; mais ce froid ne se soutient que quelques jours ; le plus souvent en septembre, octobre, novembre, et même quelquefois jusqu'au 24 décembre, le temps est doux et sec. Si les pluies tombent pendant l'automne, on est dans la boue jusqu'à la fin de novembre ; si dans ce mois les neiges sont abondantes, elles fondent promptement au moindre souffle du vent du sud. A la fin de décembre et en janvier, les plus grands froids se font sentir ; le thermomètre de Réaumur descend alors jusqu'à 24 degrés. Nous avions cru que c'était le froid le plus rigoureux que nous puissions éprouver en Lithuanie; mais l'année 1781, nous éprouvâmes à Vilna 25 degrés et demi.

Ne croyez pas cependant que ces froids excessifs durent long-temps; on les éprouve tout au plus deux ou trois jours ; jamais je ne les ai vu régner plus long-temps ; le plus souvent ils cessent tout a coup, et le thermomètre remonte rapidement jusqu'à quelques degrés au-dessous de 0. En général, je puis assurer que dans le nord, excepté trois ou quatre jours chaque année ou l'on éprouve ces froids rigoureux de 24 degrés, et une quinzaine de jours où on éprouve des froids de 15 à 20 degrés, et à peu près vingt jours où le thermomètre se soutient de 10 à 12 au-dessous de 0, tout le reste de l'hiver est très-doux, c'est-à-dire, que le thermomètre se soutient de 5 degrés au-dessous de 0, jusqu'à 2 au-dessus. L'année passée et celle-ci (1782 à 1783) les hivers ont été les plus doux: presque pendant tout janvier et février les boues n'ont pas cessé à Varsovie et à Vilna ; la Vistule n'a point été arrêtée quinze jours de suite ; ce qui n'avait jamais été observé de mémoire d'hommes.

On éprouve en Lithuanie les plus grands froids, lorsque le vent du nord-est domine : si le sud rentre, le dégel est rapide, même en janvier et février, comme nous l'éprouvâmes en 1776.

On peut assurer que les dégels complets arrivent rarement : communément il gèle à la fin de décembre ou au commencement de janvier ; la glace saisit la terre à deux ou trois pieds au plus de profondeur ; une fois bien gelée, les vents du sud peuvent bien faire fondre les neiges et de geler la surface; mais le fond restant gelé, on a beaucoup de boue, qui ne disparait que lorsque le dégel est complet ; ce qui n'arrive le plus souvent que du 15 au 20 avril: quelquefois, comme en 1778, le dégel est complet en mars ; il le fut cette année, et alors le printemps commence à peu près comme à Paris: mais dans quel temps que survienne le bon dégel, on est toujours étonné de voir avec quelle rapidité la verdure se répand sur les prairies et sur les champs ; tout parait mort et gangréné dans les terres les plus fertiles. Après le dégel les prairies sont jaunes ; en examinant les terres à blé, on ne voit pas une seule feuille de seigle ou de froment qui offre la moindre apparence de vie. L'observateur, attristé par cet aspect de mort, se retire,

1248 *Observations sur le climat de Lituanie*, in: *Le médecin naturaliste, ou observations de médecine et d'histoire naturelle,* Lyon: chez Reymann et compagnie, Paris: chez Croullebois, 1800, p. 319–322.

croyant la nature sans vie; qu'il vienne sur ces mêmes champs quelques jours après, il les trouve couverts par un tapis de verdure. Ceci n'est point exagéré, huit jours suffisent pour rendre aux terres à blé et aux prairies leur verdure, et pour faire sortir les seigles à quatre pouces hors de terre.

Non-seulement cette première végétation est très-rapide, mais encore l'accroissement de tous les végétaux se développe plus promptement que dans les pays tempérés. A peine à la fin d'avril les seigles paraissent verds ; cependant à la fin de juillet ils sont assez mûrs pour être moissonnés. On ne peut guère espérer un temps décidément beau qu'en mai. Je n'ai reconnu en Lithuanie que deux saisons, l'hiver et l'été, qui se ressemblent parfaitement par leurs bizarreries. Nous nous sommes assurés, par huit ans d'observation, que communément, si dès les premiers jours de mai le vent du sud règne quelque temps, l'on éprouve, après des froids assez vifs, des chaleurs considérables. Il n'est pas rare de voir le thermomètre monter en mai à 18 degrés ; juin et juillet offrent les plus fortes chaleurs. En 1780, depuis le 10 juin jusqu'au 26, le thermomètre marqua toujours 20 à 24 degrés. En 1781, il marqua un jour 25 et ½; ce qui est d'autant plus singulier, que l'hiver de cette seule année nous donna aussi 25 degrés et ½ au-dessous de 0.

Ces grandes chaleurs durent communément aussi peu que les froids excessifs, excepté quelques jours ou nous éprouvons 25 degrés, et environ un mois ou nous ressentons, par huitaines isolées, 15 à 18 degrés ; le plus souvent le thermomètre annonce de 8 à 12 degrés au-dessus de 0. Si le vent du nord règne long-temps, même au mois de juillet, alors le temps est froid ; on peut même craindre des gelées blanches, comme nous l'observâmes le 17 juin 1780 ; l'année précédente, le 26 mai, il tomba six pouces de neige. Il est aisé de voir, par ce court énoncé de la température de l'air en Lithuanie, combien le climat est analogue à celui de nos montagnes sous-Alpines ; aussi trouve-t-on dans cette vaste plaine de Lithuanie plusieurs productions qui, dans nos provinces de France, ne s'observent que sur nos hautes montages. Voyez notre flore de Lithuanie, volume second de notre histoire des plantes d'Europe.

Pastebėjimai apie Lietuvos klimatą **(vertimas)**

Šaltis Lietuvoje nėra toks, kokį galėtume įsivaizduoti. Tiesa, kad nuo spalio mėnesio orai atvėsta, dažnai pradeda šalti, t. y. termometras rodo keliais laipsniais žemiau nulio. Tačiau toks šaltis trunka tik kelias dienas. Dažniausiai rugsėjo–lapkričio mėnesiais, o kartais net iki gruodžio 24 d., oras būna švelnus ir sausas. Jeigu visą rudenį lyja, iki lapkričio pabaigos laikosi purvynai. Jei lapkritį gausiai sninga, sniegas greitai ištirpsta papūtus pietų vėjui. Gruodžio pabaigoje ir sausį užeina stipriausi šalčiai, Reomiuro[1249] termometro stulpelis nukrinta iki 24 laipsnių šalčio. Manėme, kad tai buvo didžiausias šaltis, kurį mums teko patirti Lietuvoje, bet 1781 m. Vilniuje buvo 25 laipsniai su puse šalčio.

Tačiau nemanykite, kad dideli šalčiai trunka ilgai. Jie tęsiasi tik dvi ar tris dienas. Niekada nemačiau, kad truktų ilgiau. Dažniausiai jie baigiasi staiga, termometras

1249 René Antoine Ferchault'as de Réaumuras (1683–1757) – prancūzų fizikas, sukūręs termometrą.

greitai pakyla iki kelių laipsnių žemiau 0. Apskritai galiu patvirtinti, kad šiaurėje, kasmet išskyrus tris arba keturias dienas, kai būna 24 laipsniai šalčio, ir penkiolika dienų, kai šąla iki 15 ar 20 laipsnių, ir apytikriai apie dvidešimt dienų, kai laikosi nuo 10 iki 12 laipsnių žemiau nulio, likusi žiemos dalis būna labai švelni, t. y. termometras rodo nuo 5 laipsnių šalčio iki 2 laipsnių šilumos. Praėjusiais ir šiais (1782 ir 1783) metais žiemos buvo labai švelnios: per beveik visą sausį ir vasarį Varšuvoje ir Vilniuje laikėsi purvai. Vysla neužšalo penkiolika dienų iš eiles. Tokių dalykų žmonės nebeprisiminė.

Lietuvoje labiausiai šąla, kai vyrauja šiaurės rytų vėjas. Kai atsisuka pietys, greit prasideda atlydys, net ir sausio bei vasario mėnesiais, kaip yra buvę 1776 m.

Galima teigti, kad visiškas atlydys būna retai. Paprastai ima šalti gruodžio pabaigoje arba sausio pradžioje. Žemė įšąla per dvi ar tris pėdas. Kai stipriai įšąla, pietų vėjai gali nutirpdyti sniegą ir aptirpdyti paviršių. Bet giliau likus įšalui, būna daug purvo, kuris dingsta tik įšalui išėjus, o tai dažniausiai įvyksta apie balandžio15 ir 20 dieną. Kartais, pavyzdžiui, 1778 m. kovo mėnesį, būna visiškas atlydys. Taip buvo tais metais ir tada pavasaris prasideda apytikriai kaip Paryžiuje. Kad ir kada prasidėtų atlydys, visuomet stebina, kokiu greičiu ima žaliuoti pievos ir laukai. Derlingiausios žemės atrodo apmirusios ir be gyvybės. Po atlydžio pievos yra geltonos spalvos. Patyrinėjus javų pasėlius, nematyti nė vieno rugio ar kviečio lapelio, kuris rodytų gyvybę. Stebėtojas, nuliūdęs dėl šito mirties aspekto, pasitraukia, manydamas, kad gamtoje nėra gyvybės. Jeigu po kelių dienų grįžtų į šiuos laukus, juos rastų padengtus žaliu kilimu. Neperdedant, pakanka aštuonių dienų, kad javų laukai ir pievos sužaliuotų, o rugiai išlįstų iš žemės per keturis nykščius.

Labai greita ne tik pirmoji vegetacija, visi augalai auga daug greičiau nei vidutinio klimato šalyse. Balandžio pabaigoje rugiai vos žaliuoja, o liepos pabaigoje jau galima nuimti jų derlių. Tikrai gero oro galima tikėtis tik gegužės mėnesį. Lietuvoje aš pastebėjau tik du metų laikus, žiemą ir vasarą, kurie vienas į kitą labai panašūs savo keistumais. Per aštuonis stebėjimų metus įsitikinome, kad įprastai, jeigu nuo gegužės mėnesio pirmų dienų kažkiek laiko vyrauja pietų vėjai, po stiprių šalnų labai atšyla. Neretai gegužės mėnesį temperatūra pakyla iki 18 laipsnių šilumos. Birželio ir liepos mėnesiais būna šilčiausia. 1780 m. nuo birželio 10 iki 26, termometras visada rodė tarp 20 ir 24 laipsnių. 1781 m. vieną dieną buvo 25,5. Ypatinga tai, kad tų metų žiemą irgi buvo 25,5, tik žemiau 0.

Didelė šiluma paprastai trunka neilgai, kaip ir stiprūs šalčiai, išskyrus kelias dienas, kai būna 25 laipsniai. Apie mėnesį skirtingomis savaitėmis būna nuo 15 iki 18 laipsnių. Dažniausiai termometras rodo tarp 8 ir 12 laipsnių šilumos. Jei ilgai vyrauja šiaurės vėjas, net ir liepos mėnesį oras būna šaltas. Galima netgi sulaukti šalnų, jas matėme 1780 m. birželio 17 d. Ankstesniais metais gegužės26-ą iškrito šešių nykščių storio sniegas. Šioje trumpoje Lietuvos oro temperatūrų apžvalgoje lengva pastebėti, kad jos klimatas labai panašus į mūsų Alpių žemumų. Didelėse Lietuvos lygumose taip pat randama keli augalai, kuriuos įvairiose Prancūzijos vietose galima pamatyti aukštikalnėse. Lietuvos florą galite pamatyti mūsų „Europos augalų istorijos“ antrajame tome.

7 priedas

Grodno[1250] **(originalia prancūzų kalba. lietuvių vertimas randasi knygoje p. 99).**

« Cette ville est située au 53.e degré de latitude, sur la rive septentrionale du Niémen qui, au-dessus et au-dessous, coule assez rapidement entre deux collines, et présente à peu près le coup d'œil des rives de la Saône. Sur les pentes de ces collines, on trouve ça et là des bois touffus séparés par des dunes de sable. Dans les écartemens un peu considérables des deux collines, règnent des prairies très-agréables. Au midi de la Ville, à une lieue et demie, est un lieu charmant entre deux collines assez éloignés ; au milieu du vallon serpente une petite rivière entre des prairies ou des bosquets : les deux pentes des côteaux sont bien boisées. Cet endroit s'appelle Lossosenaie: C'est une des plus riches herborisations. Au nord de Grodno est un bas-fond appelé Horodniza, traversé par un ruisseau, et couronné au nord, au couchant et au levant par un cercle de côteaux : celui qui est au couchant, au-dessus du Niémen, se nomme Pognemogne: dans une de ses ravines se trouve un filon de mine de fer et une couche assez étendue d'agaric minéral, ou substance très légère, blanche, liée, absorbante, calcaire. A cinq lieues nord-est de Grodno, se trouve la grande forêt appelée Bobrouzisna, si fertile en plantes rares ; elle est traversée par une rivière. On trouve sur ses bords plusieurs prairies de quelques arpens, couronnées par des arbres très-élevés. Cette forêt communique, en allant au levant, à deux autres aussi traversées par des rivières, qui nourrissent en famille des peuplades de castors, qui se bâtissent des demeures et élèvent des digues absolument semblables à celles des castors du Canada, si bien décrites par Sarrazin[1251] : là se trouvent encore les fameux bœufs sauvages du nord, appelés *urus* ou bisons ».

1250 Gilibert J.-E., *Histoire des plantes d'Europe*, tome second, Lyon: chez Amable Leroy, 1798, p. VIII–IX.

1251 Gilibert'as čia daro aliuziją į gydytoją ir gamtininką Michelį Sarraziną (1659-1734). Jo pastebėjimai apie Kanados bebrus gali būti perskaityti : *d'une lettre de M. Sarrazin médecin du Roy en Canada, touchant l'anatomie du castor, lûe en l'académie par M. Pitton Tournefort*, publié dans : Histoire de l'académie royale des sciences, année 1704, Paris: chez Charles-Estienne Hochereau, 1772, p. 48–66.

8 priedas

Supplément pour les journaux politiques, ou gazettes des gazettes des mois d'Octobre, Novembre et Décembre 1777[1252] **(originalia prancūzų kalba, lieutvių vertimas knygoje p. 141-144.)**

Pologne

Après avoir été trop longtems en proie aux loix de l'anarchie et aux divisions intestines, ce royaume-république commence à gouter les douceurs de la paix, sous le gouvernement d'un prince éclairé et ami de ses sujets. Mais il est à craindre que ce calme ne soit troublé de nouveau. Deux empires puissans et rivaux sont prêts à soutenir leurs prétentions respectives par la voie des armes. Quelle que soit l'issue de la nouvelle guerre que tout semble annoncer, il ne peut en résulter que des maux infinis pour les provinces polonoises qui sont limitrophes de celles des Russes et des Turcs. Les bons citoyens font des vœux pour que le souverain et le conseil permanent prennent un parti qui ne puisse déplaire ni à la Porte ni à la Russie ; ce qui est très-difficile à concilier. De-là dépend la prospérité de cette république qui n'est pas encore remise des longues secousses qui l'ont agitée. La paix seule peut rendre fructueux les efforts de Stanislas-Auguste pour appeler les arts et l'abondance en Pologne. Ce prince met tout en usage pour parvenir à ce but ; et quoiqu'on n'ait que trop souvent publié que toutes les parties de l'administration étoient également négligées dans ce royaume, et qu'on n'y encourageoit ni les arts ni l'industrie, il est certain que ces assertions sont au moins hasardées. Pour détruire, autant qu'il est possible l'impression qu'elles ont pu faire sur les étrangers, nous placerons ici l'extrait d'une lettre écrite par le professeur Gilibert de Grodno, au professeur Vitet à Lyon. Elle sert de suite au voyage de SM polonoise dont nous avons déjà parlé dans la 1ere qinz de novembre, page 9. On verra par les détails combien ce prince met de zèle à soutenir les établissemens qu'il a faits en Lithuanie.

« Le roi, en arrivant le 15 septembre, voulut voir en détail les divers établissement que le comte de Tyszenhauzen a formés sous les auspices et d'après les plans qu'en avoit donnés S. M. En conséquence, elle fit appeler les administrateurs de chaque département ; et après un diner très-court, elle se rendit dans la nouvelle académie royale de médecine ; elle en commença l'examen par le jardin de botanique, qui présentait encore, quoique dans une saison avancée, environ mille espèces de plantes étrangères. S. M, satisfaite du coup d'œil, voulut entrer dans des éclaircissements, et interrogea le chef des jardiniers, jeune homme, espèce de paysan timide, qui cependant, encouragé par l'affabilité du monarque, lui démontra avec une facilité étonnante les 5 premières plattes-bandes suivant la méthode et la nomenclature du chevalier de Linné. S'étant ensuite fait rendre compte des plantes utiles aux arts et à la médecine, cultivées dans le jardin, et ayant jetté un coup d'œil sur les plantes étrangères disposées dans les orangeries, S M témoigna combien elle etoit surprise et satisfaite de l'accroissement rapide de cet établissement, dont la seconde année n'est pas encore écoulée. De là, elle se rendit à

1252 *Supplément pour les journaux politiques, ou gazettes des gazettes des mois d'Octobre, Novembre et Décembre 1777*, Bouillon, p. 22–26.

la bibliothèque de l'académie, et se fit présenter la collection des plantes lithuaniennes. En voyant les 300 figures de plantes gravées sur cuivre, sous la direction de Richier de Belval, par ordre de Henri IV, roi de France, lesquelles ne sont pas encore publiées ; elle dit : *Faites connoitre au plutôt ce trait de bienfaisance de la part du modèle des rois ; on ne scauroit trop augmenter le nombre des faits qui immortalisent ce grand homme*. Après la bibliothèque, le roi examina le cabinet d'histoire naturelle, et parut très-satisfait de la collection de minéralogie. S M vit également l'amphithéâtre anatomique, et approuva le travail déjà très avancé sur l'anatomie comparée. Enfin, elle termina cette journée en examinant le plan d'instruction pour l'académie, dont elle approuva l'ensemble et les détails ».

« Le 16, à 7 heures du matin, le roi monta à cheval pour se rendre à Lososna, lieu très-agréable, destiné à rassembler dans la suite tous les genres d'industrie. Après avoir parcouru les grands batimens construits pour recevoir la manufacture de draps et d'étoffes en soie, S M vit les fabriques déjà transportées. Elle suivit avec la plus grande attention l'attelier du blanchissage de la cire, et la fabrique de cierges et de bougies. De-là elle se rendit à la blanchisserie des toiles et du lin. La machine qui sert à élever l'eau pour la distribuer dans les prairies, et la calendre ayant frappé le prince par leur simplicité, et par la facilite qu'elles donnent aux travaux, il fit appeler l'artiste suisse a qui nous devons ces ouvrages, ainsi que le modèle d'un pont de la plus grande hardiesse ; il lui témoigna sa satisfaction dans les termes les plus flatteurs, et ordonna à l'inspecteur d'augmenter ses appointemens ».

Le même jour [le 16], à dix heures, le roi revint à Horodnica, établissement près de Grodno, lequel réunit tous les genres de manufactures. S M examina successivement les fabriques de drap et d'étoffes en soie, le tirage du fil d'or avec les métiers de passementiers, la fabrique de bas, les ateliers pour tous les genres de toiles de lin, la fabrique des dentelles, façon de Bruxelles, or et argent, ceux de charronnage, menuiserie, et autres pour la perfection des carrosses. M. Becu, inspecteur-général des fabriques royales, eut l'honneur de lui montrer dans la fabrique des draps, toutes les parties de ce travail, depuis la première filature jusqu'à la teinture des draps fins écarlates, façon des Gobelins, et bleus de roi. Dans la manufacture d'étoffes de soie se trouvèrent étalées toutes les espèces d'étoffes qui se fabriquent en France, depuis le camelot le plus léger jusqu'au brocart d'or. M. Dupiney, directeur de cette fabrique, présenta même au roi des genres nouveaux d'étoffes de son invention, inconnus à Lyon. Partout le monarque vérifia avec la plus scrupuleuse attention jusqu'à quel point chaque genre d'industrie avoit été porté par les soins vigilants du comte de Tyszenhauzen. Partout il vit avec plaisir que les établissements de Grodno s'approchent de leur perfection, et même que quelques branches le disputent aux étrangers, particulièrement la fabrique des carrosses. Partout S M s informa si chaque artiste étoit content de son sort ; et partout elle apprit qu'ils vivent heureux sous l'inspection de son ministre. Etrangers et Polonois n'eurent qu'une seule voix a cet égard ; et le roi, pénétré lui-même de la satisfaction la plus vive, honora de ses bontés les administrateurs et les chefs des principales fabriques, accorda des gratifications aux meilleurs élèves, et ordonna a l'inspecteur de donner une fête a tous les employés et ouvriers dans les fabriques royales a Grdono.

Elle le chargea aussi de dresser un mémoire sur la manière de porter ces établissements à leur perfection ».

« A une heure, le roi entra dans ses appartemens ; il y reçut les complimens des députés de Gordono, qu'il retint à diner. A la fin du repas, ce prince, rémunérateur du vrai mérite, voulut donner une marque publique de son estime pour le comte Tyszenahsen, en portant sa santé, comme celle d'un citoyen auquel la patrie devoit le progrès des arts. Après le diner S. M. alla voir son palais dans la ville ; et en demandant au major Sacco, architecte du roi et de la république, l'état des réparations nécessaires à cette maison royale, elle lui témoigna son intention de venir souvent à Grodno. Ayant parcouru ensuite les fabriques d'armes à feu, elle visita l'école des cadets, où l'on élève à ses frais 30 jeunes gentilshommes peu favorisés de la fortune. Tous les exercices académiques s'exécutèrent sous les yeux du souverain, qui témoigna au lieutenant-colonel de Frohlich, directeur de cette académie, combien il étoit satisfait du progrès des élèves. Les 4 premiers reçurent des mains du roi les mêmes médailles de mérite que S M accorde aux élèves de l'école de Warsovie ».

« La soirée du 16, et la matinée du 17 furent employés par le monarque bienfaisant à répondre aux placets présentés en toute liberté pendant son séjour. Enfin, à 4 heures S.M. monta en voiture, laissant tous les cœurs pénétrés de son affabilité, et du soin paternel avec lequel elle s'applique à encourager l'industrie ».

9 priedas

Tableau de l'économie rurale de Lithuanie[1253] (originalia prancūzų kalba)

On ne sauroit croire combien l'agriculture française retireroit d'avantages, si nous possédions des tableaux bien faits de l'économie rurale sous les différentes latitudes de l'Europe. L'homme, excité par le besoin, a, sans science et sans principes, fait une foule de découvertes précieuses pour la société. Chaque nation, chaque province de l'Europe a produit de temps en temps des hommes extraordinaires, qui, guidés par l'impulsion d'un génie créateur, ont fait des recherches avantageuses. Réunir les résultats de ces faits, sans s'embarrasser des théories générales qui peuvent les lier, seroit une entreprise utile.

Je me propose de crayonner le tableau de l'économie rurale d'un pays peu connu, que j'ai étudié pendant plusieurs années. Occupé par devoir et par goût des recherches relatives à l'histoire naturelle, j'ai dû observer l'emploi que les Lithuaniens faisoient des productions de la nature. Je vais, en élaguant ce qu'ils ont de commun avec nos usages, faire connoître comment ce peuple s'est élevé aux connoissances utiles pour se loger, se nourrir et se mettre à l'abri des injures de l'air ; je dis le peuple cultivateur, sans m'inquiéter des mœurs et des coutumes des magnats opulens, qui, profitant des dons de l'homme instruit, sans connoître ses moyens, jouissent, comme ailleurs, de tout, sans savoir, le plus souvent, comment le bled se sème et se développe.

Nous ne nous occuperons donc que de cette classe infime de l'espèce humaine, qui, livrée à son instinct, sait se procurer tout ce que la nature bien coordonnée requiert pour le bonheur, et, semblable à l'animal qui sillonne son champ, entretient la mollesse de celui qui l'opprime, sans s'apercevoir que lui seul peut tout, soutient tout, et constitue véritablement le nerf de l'état.

Le grand duché de Lithuanie est une vaste plaine, aussi grande que la moitié de la France. Jadis c'étoit une forêt continue, qui ne nourrissoit que des bêtes fauves : aujourd'hui même, les deux tiers de cette province sont couverts d'arbres ; les voyageurs instruits, qui parcourent ces vastes forêts, retrouvent, dans le centre et à la circonférence, des preuves incontestables que ce sol a été cultivé. Les fondations et les caves, les traces des sillons et des fossés prouvent, par-tout, qu'alternativement ce pays a été plusieurs fois défriché et réduit en forêt, par une suite nécessaire d'une population et d'un dépeuplement proportionnés à la bonne ou mauvaise administration. Quoi qu'il en soit, voyons comment ce tiers de Province cultivé nourrit ses habitans : pour le savoir, entrons dans un village, étudions les usages de ceux qui l'habitent, voyons comment ils construisent leurs domiciles, comment ils s'habillent, se nourrissent et s'abreuvent ; ces quatre objets examinés en détail nous fourniront le tableau que nous avons promis.

Il seroit ridicule de donner aux paysans Lithuaniens une structure et un caractère commun ; le mélange des races, le plus ou moins d'aisance et de bien-être dans une suite de générations, ont dû causer des variétés dans les individus : cependant on peut

1253 Tableau de l'économie rurale en Lithuanie, in *Histoire des plantes d'Europe et étrangères, les plus communes les plus utiles et les plus curieuses*, seconde édition, tome troisième, Lyon 1806, p. 18.

assurer que les paysans de Lithuanie sont en général d'une taille avantageuse, d'une figure agréable, et qu'ils offrent des traits réguliers. Presque tous sont blonds ou cendrés ; on en trouve peu de bruns. Leur vie dure et agreste les rend très-robustes ; leur caractère est tranquille ; ils font lentement tout ce qu'ils entreprennent : mais s'ils sont moins actifs que nos Français, ils soutiennent bien plus long-temps le travail ; ils sont sains, soumis à un petit nombre de maladies, on trouve parmi eux, sur-tout dans les districts riches, un plus grand nombre de vieillards que dans nos meilleures contrées de France.

Ces paysans sont serfs ou enfans de la *glèbe*. Ils appartiennent tous à des maîtres ; mais leur sort en est-il plus malheureux ? A l'abri du besoin réel, s'ils perdent par quelque malheur leur maison, leurs bestiaux, si les récoltes manquent, leur maître est obligé de leur rebâtir des maisons, de remplacer leurs bestiaux, et de leur fournir des grains. Ce paysan a des terres qu'il transmet à ses enfants et que le Seigneur ne peut lui enlever. Le plus pauvre a deux bœufs, deux vaches, un cheval et des cochons ; il possède au moins soixante bicherées de fonds.

Ces faits posés, développons l'industrie de ces hommes si méprisables en apparence et si mal jugés par nos voyageurs, qui leur ont à peine accordé un instinct supérieur à celui des animaux. Un paysan Lituanien, jeté par la tempête dans l'île de Robinson Crusoé, auroit été peu inquiet de son sort. Donnez-lui une hache, il sait avec ce seul instrument se construire un domicile pour lui et ses bestiaux ; il n'a besoin ni de maçon, ni de charpentier, ni de serrurier, ni de charron. L'hiver, il fabrique un traineau léger, pour retirer des forêts les pièces de bois qui lui seront nécessaires pendant toute l'année ; l'été, il sait faire un chariot aussi léger et très-solide pour transporter ses récoltes. Avec sa hache il équarrit des troncs d'arbres ; en les posant les uns sur les autres, il en fait des murs très-solides ; il place entre les joints une espèce de mousse et de *lichen*, et par ce moyen il sait rendre ces murs impénétrables au froid. Ces maisons sont en parallélogramme ; à un angle s'élève un grand poêle, très-ingénieusement inventé, qui entretient dans l'habitation une chaleur perpétuelle de 15 degrés, tandis que quelquefois en dehors le froid est de 24. La porte et la cheminée du poêle sont en dehors, et il en résulte qu'on n'est jamais incommodé de la fumée. Ce paysan sait faire cuire la terre glaise pour former ses briques ; cette maison de simple structure est recouverte par un toit de chaume. Tout près sont les écuries qui ne sont formées que par des branchages entrelacés, entre lesquels on introduit de la terre glaise gâchée avec du chaume ; cela forme des massifs impénétrables au froid ; ces écuries ont peu d'élévation ; le plancher n'est formé que par des troncs de jeunes trembles, sur lesquels reposent la paille et le foin ; la seule pente du toit de chaume, très-inclinée comme celui de la maison, fournit assez d'espace pour approvisionner de paille et de foin les bestiaux pendant l'hiver.

Notre paysan ainsi logé, songe à se meubler. Un cadre de tronc de jeunes chênes porté sur quatre pieds et sur lequel on pose une claie chargée de fougère et de mousse, forme son lit ; les plus riches le couvrent de deux peaux d'ours. Une table de six pieds, quelques tabourets de bois, complètent son ameublement. Les enfans dorment l'hiver sur des bancs près du poêle, l'été sur des feuilles ou en plein air. Quelques pots de terre

constituent sa vaisselle ; une pierre de jaspe creusée au marteau, garnie d'un pilon à dents qui roule dans la pierre, lui sert de moulin pour former son gruau et sa farine ; un tronc de chêne creusé à la hache, lui donne un pétrin. Son four est près du poêle ; il sait très-bien l'élever et le garnir, sans appeler un maçon.

Son vêtement est, l'hiver, une chemise de toile de lin, filée et fabriquée dans la maison, une tunique de peau de mouton dont le poil porte sur le corps. Un drap fin, filé par sa femme et fabriqué sur le même métier que la toile, lui donne une autre toge longue ; il n'achète guère que la ceinture de laine rouge. Ces paysans ne se rasant jamais, et portant une longue barbe comme les patriarches, ne sont point, comme les nôtres, tributaires d'un barbier. S'ils sont malades, ils savent supporter leurs maux, l'expérience leur ayant appris à connoître les maladies que la nature guérit, et celles dans lesquelles elle succombe. Dans le premier cas, ils boivent des acides, et restent tranquilles sur leur grabat ; dans le second, ils savent attendre la mort sans murmurer ni se plaindre. Un d'eux étoit hydropique ; je voulus lui persuader de prendre des remèdes, il me répondit : « Notre Palatin est mort depuis deux mois de la même maladie ; cependant le grand médecin de Varsovie lui a donné bien des remèdes. »

Tel est le serf en Lithuanie: voyons à présent ce qu'il fait pour pourvoir à ses besoins et à ceux des magnats qui l'enchainent. Je l'ai déjà dit : la Lithuanie n'est qu'une plaine dont la croûte est aréneuse ; le terrain en est si meuble, que les vents impétueux le bouleversent sans cesse, excepté quelques langues dont la croûte sablonneuse a été enlevée par les eaux, et qui présente à nu la terre forte, argileuse, et quelques autres dans des bas-fonds, qui ne sont autre chose que des marais desséchés qui offrent une tourbe décomposée, une vraie terre végétale, l'*humus* des minéralogistes : tout le reste du pays est sablonneux, mais ce sable est fortement imprégné de terre végétale, résultat de la décomposition des arbres et des feuilles des forêts qui ont alternativement couvert tout le pays. Ces terres défrichées durent des siècles en bonne végétation ; lorsqu'elles s'appauvrissent, on les abandonne, et elles ne tardent pas à s'ensemencer de nouveau pour devenir encore des forêts, qui seules peuvent, à la longue, leur rendre leur ancienne fertilité.

Autre fait utile à saisir : cette terre sablonneuse a peu de profondeur ; on trouve constamment au-dessous une argile jaune ou grise, qui, comme nous le verrons bientôt, en conservant l'humidité et en fixant l'extrémité des chevelus des blés, assure leur existence et leur fécondité.

C'est de ce sol stérile en apparence, que le paysan lithuanien sait retirer d'abondantes récoltes ; l'expérience lui a appris que le labeur doit être superficiel, qu'il faut de cinq en cinq sillons laisser un égout plus profond. Sa charrue est plus simple que les nôtres ; elle est si légère, qu'il peut l'emporter avec facilité sur le dos. Un seul cheval suffit pour ouvrir les sillons dans une terre aussi légère. On doit croire que ce terrain presque homogène et sans pierre, n'a pas besoin, pour être pulvérisé, de plusieurs labours ; deux façons suffisent : à la seconde le semeur suit ; il projette le grain avec art, et le herseur qui l'accompagne, le recouvre avec une herse aussi légère que la charrue.

Quelque simple que soit cette culture, les récoltes sont étonnantes ; on retire communément, dans un terrain si maigre en apparence, dix, douze, quatorze pour un.

Sur ce terrain si léger, on ne sème que du seigle qui diffère du nôtre, 1) en ce que son chaume est moins élevé ; à peine acquiert-il la hauteur de 28 à 30 pouces. 2) en ce qu'il racine plus profondément ; on s'est assuré qu'il traverse par ses chevelus la couche sablonneuse, et va s'empâter sur l'argile, ce qui le fixe et lui fournit assez d'humidité pour sa végétation pendant les chaleurs ardentes de juin et de juillet. On sème à la fin de septembre ou au commencement d'octobre ; la fane est brillante en novembre ; les terres à bled paroissent alors de belles prairies, aussi laisse-t-on les moutons y paître en novembre si les touffes sont trop fortes ; les gelées de décembre et janvier, qui sont souvent plusieurs jours de 25 degrés, et qui couvrent la terre de neige glacée jusqu'à la hauteur de trois pieds, brûlent cette verdure ; mais les racines et leurs collets n'en souffrent point. Au printemps, vers la fin d'avril ou le commencement de mai, cinq à six jours de chaleur, avec le vent du midi qui fait monter tout à coup le thermomètre à 12 degrés, suffisent pour métamorphoser des champs immenses qui paroissoient stériles, en tapis rians de verdure. Si ces chaleurs se soutiennent, on est surpris de la célérité avec laquelle les blés montent. On peut assurer que sous ce climat la végétation est beaucoup plus accélérée qu'en France. Pour rendre raison de ce phénomène agronomique, il suffit de se rappeler l'effet de terres sablonneuses pour concentrer la chaleur, et la nappe humide, ou couche d'argile, sur laquelle ces terres sont assises. Mais pour mieux évaluer la fécondité de ces terres si légères, il faut non seulement avoir égard au produit, mais encore à l'étonnante quantité de grains dévorés par les oiseaux ; car après les semailles, cette terre est si meuble, qu'il leur est facile de mettre le grain à découvert. On moissonne du 15 au 25 juillet, et le vert du seigle ne commence cependant le plus souvent à renaître, que du 12 au 15 mai ; ce qui ne donne que soixante jours pour faire monter les blés, et féconder et mûrir les semences. La moisson faite, on ferme les blés en paille dans les granges, et le paysan ne le dégraine qu'à mesure de son besoin.

Le seigle est le fond de la nourriture, non-seulement des paysans, mais encore des gentilshommes, et nous pouvons assurer que ce pain de seigle est beaucoup plus léger, beaucoup plus savoureux que celui qu'on fait en France avec le même grain ; au reste, ce pain a une propriété bien constatée en France et en Lithuanie, c'est qu'il se digère avec facilité, et ne constipe point.

On ne cultive l'orge en Lithuanie, que pour faire de la bière, et dans les terrains humides et argileux ; le froment y est rare ; on ne sème que dans les terrains bas, qui ont été, comme je l'ai dit, des étangs ou marais desséchés. Mais ces terrains, qui ne sont composés que de terre végétale, sont fertiles au-delà de tout ce qu'on peut croire. C'est une terre noire très-légère, aussi facile à labourer que les sablonneuses. On réserve la farine de Froment pour le pain de gala, pour former des pâtes de gruaux et des *macaroni*, dont on consomme une très-grande quantité sur toutes les tables.

Après le seigle, le froment et l'orge, la récolte en menus grains, la plus spécieuse, est celle de bled-sarrasin, qui s'est si bien accommodé de ce climat, qu'on en trouve par-tout de spontanée. On en cultive deux espèces : le tartare, *Polygonum tartaricum*, et le vulgaire. Mais comme les terres ne sont pas rares, on le sème au printemps sur des fonds reposés, et on le récolte grainé en septembre. Le tartare est plus gros, plus farineux. Ce grain sert, non-seulement comme en France, à nourrir la volaille, mais on

sait encore en retirer une belle farine qui, humectée et pressée sur des cribles, fournit des grains ovales, qui forment un excellent gruau dont on fait plusieurs ragoûts en pâtisseries. Le seigle donne donc au paysan de Lithuanie son pain, l'orge sa bière, qu'il sait préparer et qu'il assaisonne avec de l'absynthe, le froment et le sarrasin lui fournissent ses pâtes pour faire des gâteaux et des gruaux : voyons maintenant les autres plantes dont il sait tirer parti.

Il ne cultive guère du chanvre que dans les terres argileuses, voisines de sa maison, qu'il a su domter de temps immémorial avec une marne très-commune, purement calcaire et coquillaire: mais il sème du lin sur ces terres légères ; quoique ce lin soit moins haut que celui de Flandre, sa filasse est plus douce, plus fine: aussi les Hollandais l'enlèvent-ils presque tout pour leurs fabriques de toiles. Les semences servent, comme ailleurs, pour en retirer une huile grasse, et leur marc est en hiver un des fonds de la nourriture des pourceaux ; mais les Lithuaniens préfèrent, pour leur usage, comme aliment ou assaisonnement, l'huile de graines de choux sauvages, dont ils cultivent trois espèces ; le Chou champêtre, *Brassica campestris*, le chou Oriental, *Brassica orientalis*, et le *raphanistrum*. Ces espèces grainent en abondance et donnent une huile vierge qui n'est point désagréable ; la plus mauvaise sert pour la lampe, dont on n'use que pour les travaux les plus lucratifs ; car pour filer et pour les autres occupations ordinaires, on ne s'éclaire qu'avec des lames de Sapin résineux.

Ces grands objets de culture ne sont pas les seuls qui fixent l'attention des paysans de Lithuanie: le houblon qui sert pour modérer la fermentation de la bière, est un produit trop intéressant pour être négligé. Cette plante, si elle n'est pas spontanée en Lithuanie, s'y est si bien naturalisée, qu'elle a gagné les forêts ; on la cultive principalement dans les bas-fonds à terre noire, à deux pieds de distance ; on donne à chaque touffe un tuteur de vingt pieds d'élévation ; lorsque le houblon a enveloppé ces tuteurs, cela produit de loin un massif de verdure très-agréable.

Chaque paysan lithuanien a un jardin derrière sa maison ; l'enceinte est un lacis de jeunes branches d'arbres : ils ignorent absolument l'art des haies vives, quoiqu'ils possèdent dans leurs forêts presque tous les arbustes qui constituent nos haies. Dans ces jardins et vergers, ils cultivent quelque espèces de pommiers et de poiriers de médiocre qualité ; leurs cerisiers ne produisent pas de meilleur fruit ; cependant ils savent greffer tout aussi-bien que nos jardiniers. Leur méthode la plus générale est de tronçonner de jeunes sauvageons de pommiers, d'enlever une portion de l'écorce de la largeur de l'ongle, et de couper la greffe en biseau ou bec de flute ; ils en assujettissent quatre sur les plaies, aux quatre faces du haut du tronc avec des osiers, et couvrent le tout de terre enveloppée d'un linge graissé.

Leurs autres arbres à fruit sont les pruniers, dont les fruits conservent toujours beaucoup d'acidité. S'ils entreprennent d'élever des ceps de vigne, ils sont obligés de les ensevelir en terre à un pied de profondeur, et de les recouvrir de fumier ; les neiges couvrent ce fumier de trois pieds, en sorte que le cep est enfoui, en hiver, à la profondeur de cinq pieds. Le raisin de ces vignes noircit très-bien ; il est même agréable au goût en octobre: mais si on en fait du raisiné sans y ajouter beaucoup de sucre, il est très-aigre, et c'est le sort de tous les fruits du nord. La chaleur seule peut développer

le corps sucré. Tous les arbres fruitiers spontanés dans ces régions glacées, n'offrent que des baies très-acides, les groseilliers, les myrtilles, les ronces en sont la preuve ; les framboises même, si douces dans nos climats, sont acides en Lithuanie. La fraise seule y est aromatique, douce, et à peine aigrelette. Mais la nature n'a pas absolument refusé le principe doux aux productions de la Lithuanie: les abeilles, qui sont abondantes et naturelles dans ce pays, savent le trouver, et le recueillir en abondance. Dans les vastes forêts du Nord, chaque vieux tronc d'arbre cache un essaim qui présente un miel blanc, bien supérieur à celui des Pyrénées, que l'on appelle miel de Narbonne. Ce miel, mêlé avec une suffisante quantité d'eau, fermente comme le moût de raisin ; mais ce vin conserve un goût de miel, qu'il ne perd qu'après une dixaine d'années ; lorsqu'il est gardé vingt ans, il acquiert un goût si agréable et si spiritueux, qu'on ne peut le distinguer des meilleurs vins d'Espagne. Plusieurs familles nobles en conservent depuis un siècle, mais le paysan le boit la première année ; alors cette liqueur est lourde, flatueuse, et exige, pour la digérer, des estomacs aussi robustes.

Ces paysans savent faire, par d'autres méthodes, des vins de framboises, de baies de plusieurs ronces, (surtout de chamoemorus,) de myrtille, de l'oxicoccos ou canneberge. Après en avoir exprimé le suc, ils le rapprochent par l'ébullition, et le font fermenter seul ou avec un peu de miel. Ces vins sont très-agréables, mais peu spiritueux. Je ne parle pas du cidre ; les paysans n'en font guère usage pour eux, quoique leurs pommes soient assez bonnes pour en faire d'aussi agréable que celui de Picardie.

Il seroit bien à désirer pour ces paysans, que leur industrie se fut bornée à imaginer la bière, l'hydromel vineux, et tous les vins dont nous venons de parler : mais ils savent encore, pour leur malheur, retirer des esprits ardens, de l'eau de vie de plusieurs substances muqueuses, du froment, du seigle, de l'orge, de l'avoine, des noyaux de cerises. Ces esprits sont aussi agréables que notre eau de vie: ils les aromatisent avec des semences d'anis ou de fenouil. Plusieurs autres plantes écrasées leur fournissent un suc doux et muqueux, qu'ils font fermenter, et dont ils retirent un esprit ardent et très-vif. Nous ne citerons que la berce ou *l'heracleum sphondilium*. On ne sauroit imaginer quelle quantité de ces eaux de vie de grains et autres peuvent boire impunément ces paysans : ils ne soupirent qu'après les momens où ils pourront, en se gorgeant de spiritueux, rester morts ivres. L'habitude leur permet de boire trois ou quatre pintes de ces liqueurs, sans en être sensiblement incommodés. J'ai connu des milliers de Lithuaniens, plus que septuagénaires, qui avoient commis ces excès toute leur vie. Les médecins, qui, dans leurs cabinets, décident magistralement que les spiritueux condensent nécessairement les humeurs, recornissent les fibres, et causent des obstructions, ont-ils prononcé d'après un nombre bien suffisant d'observations ? Certainement, ils ignorent l'étendue de l'énergie du principe vital pour domter les causes morbifiques.

Nous avons vu comment notre paysan de Lithuanie prépare son domicile, son vêtement, sa nourriture et sa boisson ; examinons maintenant comment il se procure quelques superfluités.

Son jardin lui fournit des betteraves, plusieurs espèces de choux, des pommes de terre, des pois, des oignons, des aulx. Un usage sagement établi, est celui de faire aigrir des choux hachés et des betteraves ; l'oseille, les concombres sont aussi d'un usage

fréquent. Dans tous les jardins on cultive l'anis, le coriandre et le fenouil : indépendamment de l'emploi de leurs semences dans l'eau de vie, on en met une grande quantité dans le pain. Ces usages son très-louables médicinalement parlant ; mais ce qui me surprit, c'est de trouver par-tout des champs immenses remplis de pavots à grosses têtes, de la même espèce qui fournit l'Opium, et de voir qu'on ne les cultivoit que pour les semences dont on faisoit des gruaux, dont chaque Lithuanien mange impunément une quantité capable de faire trembler nos Médecins théoriciens.

Quoique la viande et le gibier soient très-abondans en Lithuanie, les paysans en mangent peu ; ils réservent la volaille, le beurre, les œufs et leur gibier pour payer leurs tributs ; ils se contentent de faire fumer du lard et d'autres parties du pourceau, mais sur-tout de faire fumer des quartiers d'oies, dont ils retirent abondamment une huile très-douce et très-agréable.

Voila le tableau fidelle de l'industrie des paysans de Lithuanie ; j'aurois pu y ajouter des observations sur plusieurs objets ; j'aurois pu faire voir comment, avec des écorces d'arbres, sur-tout du tilleul, ils savent faire d'excellentes cordes et toute leur chaussure ; comment ils savent exploiter leurs mines de fer limoneuses, et en forger eux-mêmes des socs de charrue ; comment ils savent faire leur charbon, retirer la potasse, la poix-résine, le goudron ; j'aurois pu les considérer comme chasseurs à la bête fauve, comme pêcheurs, car ils sont tout ce qu'ils veulent être: mais tous ces objets exigeroient, pour les développer, un temps considérable. Je me contenterai d'évaluer ce qu'ils consomment en les comparant avec nos paysans Français.

Un cheval, en Lithuanie, coûte au paysan :	15 livres
Une vache:	12 livres
Une paire de bœufs :	60 livres
Un gros cochon :	6 livres
Une brebis :	1 livre, 16 sous.
Une oie:	10 deniers
Un poulet :	3 sous
Une poule:	6 sous
La livre de beurre:	5 sous
Une douzaine d'œufs :	5 sous.
La livre de viande:	2 sous.
La livre du pain de seigle:	6 deniers.
Une livre de farine de froment :	2 sous.
Une bouteille de bière:	1 sou
Une bouteille d'eau de vie:	4 sous.
Une aune de toile:	9 sous.
Une chemise:	1 livre.
Un habit de drap :	9 livres.
Un habit de peaux :	5 livres.

Ce prix modique des comestibles et des vêtemens, en Lithuanie, fait qu'on évalue l'entretien et la nourriture de rigueur à 72 liv. monnaie de France ; d'où il suit que

chaque paysan laisse près de la moitié de ce qui lui est dû, à l'homme vivant dans l'aisance, en supposant que chaque homme sur la terre eût, si le partage étoit égal, quarante écus de rente. Faisons maintenant attention au petit nombre de nobles Lithuaniens en comparaison des paysans, et nous nous assurerons que là, plus qu'ailleurs, le riche ne laisse au pauvre, en profitant de tout son travail, que précisément ce qu'il lui faut pour ne pas mourir de faim.

N. B. Tels étoient les prix en 1782 ; mais j'ai appris, par mon ami Briotet, professeur d'anatomie dans l'université de Vilna, qu'aujourd'hui tout y est plus cher d'un tiers.

***Lietuvos kaimo ekonomikos aprašymas* (vertimas)**

Prancūzų žemdirbystė turėtų daug naudos, jei būtų atsižvelgiama į įvairių Europos šalių žemės ūkio pavyzdžius. Žmogus, dėl savo poreikių neišmanydamas mokslų ir jų principų, padarė daug svarbių atradimų, naudingų visuomenei. Kiekvienoje tautoje, kiekvienoje Europos dalyje yra nuostabių žmonių, kurie, būdami kūrybingi iš prigimties, atrado reikšmingų dalykų. Būtų naudinga sukaupti šitų atradimų rezultatus, nesiekiant jų paaiškinti teoriškai.

Aš ketinu apibūdinti mažai žinomos šalies, kurią tyrinėjau kelerius metu, žemės ūkio paveikslą. Iš pareigos ir dėl poreikio pradėjęs tirti gamtą, aš turėjau progą stebėti, kaip lietuviai naudojasi gamtos produktais. Aš (praleisdamas viską, kas yra bendra tarp jų [lietuvių] ir mūsų papročių) pristatysiu, kaip šita tauta išmoko statytis savo namus, gamintis maistą ir apsisaugoti nuo blogų orų. Aš kalbu apie žemę dirbančią tautą, nesirūpindamas turtingų didikų papročiais ir įpročiais. Šie nieko nemokantys, išmanančių žmonių laimėjimais pasinaudojantys didikai, kaip ir kitur, viskuo mėgaujasi, dažniausiai nė nežinodami, kaip sėjami ir auginami javai.

Todėl mes kalbėsim tik apie menkiausią, labiausiai pažemintą žmonijos klasę, kuri instinktyviai žino, kaip panaudoti viską, ką gerai sutvarkyta gamta teikia jų labui. Šitie žmonės panašūs į savo vagą rausiančius gyvulius. Jie ant savo sprando išlaiko tinginiaujančius didikus, viską gali, viską atlaiko ir yra tikrasis savo valstybės stuburas.

Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė – tai erdvi pusės Prancūzijos dydžio lyguma. Kadaise tai buvo ištisi miškai, kuriuose veisėsi tik laukiniai žvėrys: dar ir šiandien du trečdaliai šitos provincijos apaugę medžiais. Išsimokslinę keliautojai, kurie keliauja šitais didžiuliais miškais, atpažįsta miškų glūdumoje ir jų apylinkėse neginčijamus įrodymus, kad žemė buvo dirbama. Rūsiai ir pamatai, vagų ir griovių žymės rodo, kad šioje šalyje miškas buvo ne kartą iškirstas ir vėl užaugo. Šie pokyčiai vyko dėl gyventojų skaičiaus svyravimo, kurį lėmė geras arba blogas valdymas.

Tačiau pažvelkime, kaip trečdalis dirbamos šios provincijos žemės aprūpina maisto produktais visus gyventojus: norėdami tuo įsitikinti, apsilankykime kuriame nors kaimelyje, pasidomėkime jo gyventojų papročiais, pažvelkime, kaip jie stato namus, ką dėvi, valgo ir geria. Išsamiai ištyrus šiuos keturis dalykus atsiskleis žadėtas paveikslas.

Būtų juokinga manyti, kad lietuvių valstiečiai yra vienodos sandaros ir būdo. Sumišusios tautos, skirtingi įvairių kartų patogumas ir gerovė lėmė individualius žmonių pokyčius. Tačiau galima pastebėti, kad dažnas Lietuvos valstietis tvirto stoto, malonaus, taisyklingo veido. Beveik visi šviesiais ar apyšviesiais plaukais, tamsiaplaukių

reta. Sunkus kaimiškas gyvenimas juos užgrūdina. Jie ramaus būdo, stoję prie darbo viską daro lėtai. Nors jie ne tokie judrūs, kaip mes, prancūzai, gali dirbti gerokai ilgiau. Jie sveiki, serga nedaug ligų. Tarp jų, ypač pasiturinčiose apylinkėse, senų žmonių daugiau nei geriausiose Prancūzijos provincijose.

Šie valstiečiai – baudžiauninkai, pririšti prie žemės, kurią turi dirbti, priklauso ponui, bet nežinia, ar jiems nuo to blogiau. Jie viskuo aprūpinti, jei atsitiktų nelaimė ir jie prarastų namus, gyvulius ar būtų menkas derlius, jų ponas privalo atstatyti namus, aprūpinti naujais gyvuliais, duoti grūdų[1254]. Valstiečiai turi žemės, kurią palieka savo vaikams. Šios žemės ponas negali iš jų atimti. Patys vargingiausieji turi du jaučius, dvi karves, arklį ir kiaulių. Kiekvienas turi bent šešiasdešimt *bicherées*[1255] žemės plotą.

Turėdami tai omenyje, [padėkime] šiems žmonėms, iš pažiūros tokiems menkiems ir taip prastai mūsų keliautojų vertinamiems, jų [mūsų keliautojų] nuomone, nedaug besiskiriantiems nuo gyvulių, išplėtoti gamybą. Lietuvių valstietis, audros išmestas į Robinzono Kruzo salos krantą, nebūtų ėmęs labai nerimauti dėl savo likimo. Duokit jam kirvį, ir jis vien su juo susiręs pastogę tiek sau, tiek savo gyvuliams.

Jam nereikia nei mūrininko, nei dailidės, nei kalvio, nei račiaus. Žiemą jis pasidaro lengvas roges, su kuriomis gali iš miško parsivežti malkų visiems metams. Vasarą jis moka pagaminti lengvą ir labai tvirtą vežimą savo derliui suvežti. Su savo kirviu jis kerta medžio kamienus. Dėdamas juos vieną ant kito, jis renčia labai tvirtas namo sienas. Į plyšius prideda samanų ir kerpių, ir taip apsaugo savo namą nuo šalčio. Namai stačiakampio formos, viename kampe aukšta, labai išradingai pastatyta krosnis, dėl jos viduje palaikoma nuolatinė 15 laipsnių temperatūra, kai lauke spaudžia 24 laipsnių šaltis.

Krosnies durys ir pakura – lauke, todėl dūmai netrukdo gyventojams. Valstietis moka degti molį, iš kurio gamina plytas. Jo namas turi paprastą struktūrą ir yra uždengtas šiaudiniu stogu.

Labai arti – arklidės. Jos padarytos tik iš supintų šakų, tarp kurių prikrečiama molio, sumaišyto su šiaudais. Tai yra puiki apsauga nuo šalčio. Šitos arklidės – neaukštos, grindys padarytos tik iš jaunų drebulių kamienų, ant kurių klojami šiaudai ir šienas. Šiaudinis stogas labai nuolaidus, kaip ir namo, todėl pakanka vietos saugoti šiaudus ir šieną, kurių reikia gyvulių pašarui žiemą.

Pasistatęs namą mūsų valstietis pasirūpina ir savo baldais. Keturi sukalti jaunų ąžuolų kamienai ant keturių kojų – tai lovos rėmas, ant išpinto lovos dugno klojami paparčiai ir samanos, štai ir visa lova. Turtingiausieji lovą užkloja dviem lokio kailiais. Šešių kojų stalas, kelios medinės taburetės papildo jo baldus. Vaikai žiemą miega ant suolų, šalia krosnies, vasarą – ant lapų ar lauke. Keli molio puodai – tai visi jų indai.

1254 Kaip pažymėjo William'as Coxe'as, „Pagal Lenkijos papročius bajorai privalo savo valstiečiams pastatyti namus ir ūkinius pastatus, aprūpinti juos maistu, arklais, plūgais ir kitomis žemdirbystei reikalingomis priemonėmis" („Obliged, according to the custom of Poland, to build cottages and barns for his peasants, and to furnish them with feed, horses, ploughs, and every implement of agriculture"). Žr.: Coxe, W., *op. cit.*, p. 133.

1255 „Bicherée" – žemės plotas, kurį galima užsėti vienu 1 bichet. Bichet – tai nesisteminis biralų ir skysčių tūrio vienetas. Liono regione, iš kur kilęs Gilibert'as, šiais laikais 1 bichet atitinka 33 litrus.

Plaktuku nutašytas akmuo ir grublėtas [dantytas] grūstuvas jų naudojami kaip girnos, kuriomis sumala grūdų ir miltų. Kirviu išskobtas ąžuolinio rąsto gabalas – tai jų duonkubilis. Jų duonkepė – šalia krosnies; jis puikiai moka ją pasistatyti ir be mūrininko pagalbos.

Jų žieminis apdaras – namie verptos ir austos lino drobės marškiniai ir versto avies kailio tunika. Nešiojamos ir ilgos togos – apsiaustai, pasiūti iš gelumbės, pačių moterų suverptos ar išaustos, kaip ir lino drobės. Iš drabužių perkamas tik raudonas vilnonis diržas. Kadangi šitie valstiečiai niekada nesiskuta, nešioja ilgas barzdas kaip patriarchai. Jiems nereikia, kaip prancūzų valstiečiams, eiti pas barzdaskutį.

Susirgę jie moka kentėti. Patirtis juos išmokė atpažinti ligas ir suprasti, kurias galima gydyti, o kurių negalima. Pirmu atveju valstiečiai geria rūgštų gėrimą ir ramiai guli lovoje. Antruoju laukia mirties nemurmėdami ir nesiskųsdami. Prisimenu vieną valstietį, kuris kentė nuo vandenligės, stengiausi įkalbėti jį išgerti vaistų, jis man atsakė: „Mūsų vaivada mirė prieš du mėnesius nuo tokios pat ligos, nors Varšuvos didysis gydytojas jam buvo davęs vaistų

Toks yra Lietuvos baudžiauninkas. Dabar pažvelkim, kaip jis patenkina savo ir didikų, kurie jį spaudžia, poreikius. Aš apie tai jau kalbėjau: Lietuva – tik lyguma, kurios paviršius smėlingas. Dirva yra tokia puri, kad audringi vėjai ją nuolat pusto, išskyrus kelias vietas, kur smėlingas paviršius buvo vandens išplautas. Ten matyti kieta ir molinga žemė. Ir dar yra išdžiūvusios pelkės, kuriose daug durpių: tikra augalinės kilmės žemė, mineralogų vadinama *humus.*

Visa kita šalies dalis – smėlinga, bet šitas smėlis gerai susimaišęs su augalinės kilmės žeme, kuri atsirado pūvant vis ataugantiems ir išnykstantiems miškams. Iškirtus juos, žemės žemdirbystei naudojamos ilgus metus, kol nualinamos. Tada jos paliekamos. Greitai jos apsisėja natūraliu būdu ir pamažu vėl tampa miškais, kurie, laikui bėgant, grąžina joms jų buvusį derlingumą.

Naudinga žinoti ir kitą dalyką: šita smėlinga žemė sudaro ploną sluoksnį. Visada po šia žeme randamas geltonas arba pilkas molis, kuris, kaip mes greitai pamatysime, padeda išsaugoti drėgmę ir įsitvirtinti menkoms javų šaknims, dėl to didėja jų atsparumas ir derlingumas.

Štai iš tokios skurdžiai atrodančios žemės lietuvių valstietis geba išgauti gausų derlių. Patirtis jį išmokė, kad arimas turi būti paviršinis, kad kas penkias vagas reikia išarti gilesnę vagą. Jo plūgas – paprastesnis negu mūsų. Jis yra toks lengvas, kad gali lengvai panešti ant nugaros. Tokiai lengvai žemei suarti užtenka vieno arklio. Norint susmulkinti gruntą, kuris yra beveik homogeninis ir be akmenų, nereikia arti daug kartų, užtenka poros. Kai ariama antrą kartą, sėjikas eina iš paskos. Jis vienodais tarpais beria sėklas, o einantis iš paskos užakėja, kas pasėta. Akėčios tokios pat lengvos, kaip ir plūgas.

Kad ir kokia prasta atrodytų ši kultūra, iš jos gaunamas derlius stebinamai didelis. Iš grunto, kuris atrodo toks skurdus, galima gauti 10, 12, 14 iš 1. Į tokį lengvą gruntą sėjami tik rugiai. Šitie rugiai skiriasi nuo mūsų, nes jų šiaudas yra trumpesnis (vos 28 ar 30 colių ilgio), o šaknys siekia giliau. Jos prasiskverbia per smėlingą sluoksnį, pasiekia molį ir jame įsitvirtina, o molis suteikia rugiams pakankamai drėgmės per

birželio ir liepos karščius. Rugiai sėjami rugsėjo pabaigoje arba spalio pradžioje. Želmenys tiesiog želte želia lapkričio mėnesį ir javų laukai tada atrodo tarsi gražios pievos. Jei želmenys labai sodrūs, leidžiama avims juose ganytis.

Gruodžio ir sausio mėnesiais būna apie 25 laipsniai šalčio, kuris dažnai trunka po kelias dienas. Žalumą paprastai tuo metu dengia iki trijų pėdų storio sušalusio sniego sluoksnis, tad želmenų šaknys nuo šalčio nenukenčia. Pavasarį, balandžio pabaigoje arba gegužės pradžioje, užtenka penkių ar šešių šiltų dienų su pietų vėju, kuris pakelia temperatūrą iki dvylikos laipsnių, kad didžiuliai laukai, kurie atrodė nederlingi, pavirstų džiuginančiais žaliais kilimais. Jeigu tokia šiluma laikosi, grūdai auga nuostabiai greitai.

Galima teigti, kad šiame klimate augmenija auga daug greičiau negu Prancūzijoje. Norint suprasti šitą agronomijos reiškinį, reikia prisiminti, kad smėlingos žemės turi savybę kaupti šilumą, o drėgno molio sluoksnis, ant kurio yra šitos žemės, užtikrina drėgmę.

Be to, norint geriau įvertinti šių lengvų žemių derlingumą, reikia turėti omenyje ir tai, kad paprastai daug pasėtų sėklų sulesa paukščiai. Po sėjos ši žemė tokia puri, kad paukščiai sėklas lengvai pasiekia.

Pjaunami javai nuo liepos 15 d. iki 25 dienos. Žaliuoti rugiai dažniausiai pradeda tik nuo gegužės 12 d. iki 15 dienos. Vadinasi, lieka tik 60 dienų javams užaugti, apvaisinti ir sunokinti sėklas. Paskui nupjauti javai kartu su šiaudais sandėliuojami klojimuose, iš kur valstietis pasiima grūdų, kai jam prireikia.

Rugiai – ne tik valstiečių, bet ir bajorų maisto pagrindas. Ir, galima teigti, kad šita rugių duona – daug lengvesnė ir skanesnė negu kepama Prancūzijoje iš tokių pačių grūdų. Be to, šita duona turi ir Prancūzijoje, ir Lietuvoje pripažįstamą teigiamą ypatybę: lengvai virškinama ir nesukelia vidurių užkietėjimo.

Lietuvoje drėgnose ir molingose dirvose auginami miežiai skirti tik alaus gamybai. Kviečiai – reti. Jie sėjami tik žemose dirvose, kurios yra, kaip aš jau sakiau, buvusių kūdrų arba išdžiūvusių pelkių vietoje. Sunku įsivaizduoti, kodėl šitie gruntai, sudaryti tik iš augalinės žemės, yra derlingi. Šį lengvą juodžemį labai lengva įdirbti, kaip ir smėlingą dirvą. Kviečiai skiriami šventinei duonai kepti ir kruopų, makaronų, kurių daug vartojama įvairiems valstiečių ir didikų patiekalams, gamybai.

Be rugių, kviečių ir miežių, ypatingas grūdinis derlius – grikiai, kurie taip gerai prisitaikė prie šio klimato, kad savaime auga visur. Kadangi žemių netrūksta, sėjami grikiai tik pavasarį į neartą dirvą, o pjaunami tik rugsėjo mėnesį. Auginamos dvi rūšys: totoriški (*Polygonum Tartaricum*) ir paprastieji. Totoriški stambesni, miltingesni. Kaip ir Prancūzijoje, šitie grūdai naudojami ne tik naminiams paukščiams lesinti, iš jų dar gaminami ir geros kokybės miltai. Sudrėkinti ir presuoti, o tik paskui išsijoti, jie virsta puikiomis kruopomis, iš kurių gaminami įvairūs konditerijos gaminiai. Iš rugių lietuvių valstietis kepa duoną, iš miežių gamina alų, kurį jis pagardina absentu. Iš kviečių ir grikių jis gamina miltus pyragams kepti ir kruopas. Dabar žiūrėkime, kokius kitus augalus jis [lietuvių valstietis] moka panaudoti.

Netoli nuo savo namų, molingose žemėse, kurias jis moka įdirbti nuo neatmenamų laikų, ir kuriose yra kalkių ir kriauklių kiaukutų, jis augina kanapes; be to, jis moka

šiose lengvose žemėse auginti linus. Nors jie užauga ne tokie aukšti kaip Flandrijoje, suverpti švelnumu pranoksta flandriškuosius, todėl olandai superka beveik visus linus ir iš jų patys audžia drobes. Sėklos naudojamos, kaip ir kitur, aliejui gaminti, o žiemą jų išspaudos – vienas iš pagrindinių kiaulių pašarų.

Lietuviai mėgsta gaminti maistą ar jį skaninti iš laukinių kopūstų sėklų spaustu aliejumi. Iš viso lietuviai augina tris tokių kopūstų rūšis: kaimo kopūstai *brassica campestris*, rytų kopūstai *brassica orientalis* ir *raphanistrum*. Šios rūšys duoda daug sėklų, o jų šaltai spaustas aliejus tikrai nėra nemalonaus skonio. Prasčiausias aliejus naudojamas pasišviesti, tačiau tik patiems svarbiausiems darbams. Verpimui ar kitiems kasdieniams užsiėmimams lietuviai pasišviečia sakingos eglės balana.

Šitos kultūros nėra vienintelės, atkreipusios Lietuvos valstiečių dėmesį. Itin svarbus augalas, kurį būtina paminėti, yra apyniai. Jie naudojami alaus fermentacijai gerinti. Šis augalas, nors ir ne vietinis, Lietuvoje taip gerai aklimatizavosi, kad pasiekė net ir miškus. Dažniausiai jis sodinamas juodžemyje, dviejų pėdų atstumu vienas nuo kito. Kiekvienam sodinukui statoma 20 pėdų aukščio atramėlė. Iš tolo šios apyniais apsivijusios atramėlės atrodo labai gražiai.

Kiekvienas lietuvių valstietis už savo namo turi aptvertą sodą. Tvora daroma iš supintų jaunų medžių šakų. Valstietis visiškai nieko nežino apie gyvatvores, nors jų miškuose auga beveik visi krūmai, iš kurių sodinamos mūsų gyvatvorės. Šituose vaismedžių soduose jie augina prastas obelis ir kriaušes. Jų vyšnios neužaugina geresnių vaisių, tačiau valstiečiai moka skiepyti vaismedžius taip pat gerai, kaip ir mūsų sodininkai.

Dažniausiai jie naudoja tokį būdą – supjausto gabalais jaunos obels šaką, nulupa nago dydžio žievės gabaliuką ir nupjauna įskiepį nuožulniai kaip fleitos pūtiklį. Jį prideda prie įskiepiui paruoštos kryžmai (tai keturi įpjovimai, tarp kurių statūs kampai, lyg kryžminis atsuktuvas) įpjautos vietos medyje, apriša karklu, viską padengia moliu ir apvynioja riebaluota medžiaga.

Iš jų vaismedžių dar galima paminėti slyvas, kurių vaisiai paprastai būna labai rūgštūs. Jeigu jie imasi auginti vynuogienojus, turi juos sodinti į vienos pėdos gylį ir dar apdengti mėšlu. Taip giliai pasodinti, apdengti mėšlu ir dar apkloti storu trijų pėdų sniego sluoksniu žiemą vynuogienojai gali neiššalti. Tokio vynuogyno vynuogė labai gerai išnoksta ir malonaus skonio tampa spalio mėnesį. Bet jeigu iš šių vynuogių ką nors gaminant nepridedama daug cukraus, būna labai rūgštu, kaip nutinka su visais šiaurės vaisiais.

Tik šilumoje gali subręsti saldūs vaisiai. Visi vaismedžiai šituose šaltuose regionuose veda tik rūgštaus skonio uogas. Taip pat ir serbentai, mėlynės ir gervuogės. Net avietės, tokios švelnios mūsų klimato krašte, Lietuvoje yra rūgščios. Tik braškės kvapnios, švelnios ir vos rūgštokos. Tačiau gamta Lietuvoje nevisiškai atsisakė saldumo: bitės, kurių nuo seno daug šioje šalyje, gausiai renka medų. Šiaurėje plytinčiuose miškuose kiekviena seno medžio drevė slepia bičių spiečių, nešantį baltą medų. Šis daug kokybiškesnis už tą, kuris renkamas Pirėnuose ir vadinamas Narbonos medumi (*miel de Narbonne*, miestas Prancūzijos pietvakariuose).

Šitas medus, sumaišytas su reikiamu vandens kiekiu, rūgsta kaip neįrūgęs vynas. Bet jis išlaiko medaus skonį, kurį jis praranda tik po dešimties metų. Jeigu išlaikomas dvidešimt metų, šis gėrimas įgyja tokį malonų spiritinį skonį, kad negali atskirti nuo geriausių Ispanijos vynų. Daugelis aukštuomenės šeimų turi jo, išlaikyto ištisą šimtmetį, bet valstietis jį geria pirmaisiais metais po pagaminimo, todėl šis gėrimas yra sunkiai virškinamas, jam reikia turėti sveiką skrandį.

Šitie valstiečiai moka pagal savus receptus raugti aviečių ir įvairių kitų uogų, ypač tekšių (*Chamoemorus*) ir spygliuotų krūmų uogų, mėlynių arba spanguolių, vyną. Išsunktas uogų sultis verda ir fermentuoja vienas arba su trupučiu medaus. Šitie vynai – labai malonūs, bet mažai spirituoti. Aš nekalbu apie sidrą. Valstiečiai jo mažai vartoja, nors jų obuoliai – pakankamai geri, kad būtų galima gaminti tokį pat gerą sidrą, kaip Pikardijoje.

Šių valstiečių labui būtų geriausia gaminti tik alų, midų ir visus vynus, apie kuriuos ką tik kalbėjome. Savo nelaimei, jie žino ir, kaip pagaminti degtinę iš įvairių kultūrų, pavyzdžiui, kviečių, rugių, miežių, avižų ir vyšnių kauliukų.

Šie spiritiniai gėrimai – tokie pat malonūs, kaip mūsų degtinė. Jie juos aromatizuoja anyžių arba krapų sėklomis. Jie taip pat naudoja kelis kitus augalus, iš kurių sunkia tirštas, švelnias ir tąsias sultis, kurias fermentuoja ir iš kurių pagamina labai stiprų alkoholį. Iš tokių augalų mes paminėsime tik barštį, arba *Heracleum Sphondilium*. Sunku įsivaizduoti, kad valstiečiai gali suvartoti tiek daug alkoholinių gėrimų. Jie tik ir laukia momento, kada nuo spiritinių gėrimų galės mirtinai nusigerti.

Jie įpratę lengvai išgerti tris arba keturias pintas šio alkoholio ir iš pažiūros nepasigerti. Aš susipažinau su tūkstančiais lietuvių, kuriems buvo daugiau negu septyniasdešimt metų ir kurie taip gėrė visą savo gyvenimą. Dėl to galima suabejoti, ar gydytojai, kurie savo kabinetuose nustatė, kad spiritiniai gėrimai varo iš organizmo skysčius, sukietina odą ir išprovokuoja kraujagyslių užsikimšimus, atliko pakankamai tyrimų. Tikriausiai jie nežino apie žmogaus gyvybingumą, įveikiantį net mirtinas priežastis. Mes atskleidėme, kaip Lietuvos valstietis kuria savo gyvenamą vietą, drabužius, ruošia maistą ir gėrimus. Dabar pasižiūrėkim, iš kur jis gauna kitų gėrybių.

Savo sode jis augina burokus, kelias kopūstų rūšis, bulves, žirnius, svogūnus, česnakus. Jie turi gerą įprotį rauginti smulkintus kopūstus ir burokus. Rūgštynės ir agurkai taip pat dažnai vartojami. Visuose soduose auginami anyžiai, kalendros ir krapai. Jie naudojami ne tik degtinei, bet dedami ir į duoną. Medicinine prasme toks vartojimas – pagirtinas.

Mane nustebino neaprėpiami didžiagalvių aguonų laukai, tos pačios rūšies, iš kurios išgaunamas opiumas, ir tai, kad jos auginamos tik dėl sėklų, iš kurių daromos kruopos. Lietuviai lyg niekur nieko jas valgo dideliais kiekiais. Toks vaizdas priverstų drebėti mūsų medicinos teoretikus.

Nors mėsos ir medžiojamų paukščių, žvėrių Lietuvoje gausu, valstiečiai jų mažai tevalgo. Naminius paukščius, sviestą, kiaušinius ir medžiojamus paukščius ir žvėris jie palieka prievolėms sumokėti. Jie tik rūko lašinius ir kitas kiaulės dalis, daug žąsų gabalų, iš kurių dar išgauna labai švelnius ir malonius taukus.

Štai toks tikslus Lietuvos valstiečio gyvenimo paveikslas. Dar daug ką galima būtų

pridurti. Būčiau galėjęs papasakoti, kaip iš medžio žievės, ypač liepos, jie moka gaminti puikias virves ir batus, kaip jie moka naudoti savo pelkių rūdos kasyklas ir patys pasigaminti plūgo noragus; kaip jie moka iškasti anglį, išgauti potašą, naudoti medžių sakus. Aš būčiau galėjęs juos pristatyti kaip žvėrių medžiotojus ir žvejus todėl, kad tai jie puikiai sugeba. Tačiau šios temos užimtų daug laiko.

Aš tiktai įvertinsiu tai, ką jie vartoja, ir palyginsiu su mūsų prancūzų valstiečių [vartojimu]:

Lietuvoje arklys valstiečiui kainuoja 15 livrų

Karvė:	12 livrų
Jaučių pora :	60 livrų
Stambi kiaulė:	6 livrų
Avis :	1 livrų 16 su
Žąsis“	10 livrų
Viščiukas:	3 su
Višta:	6 livrų
Sviesto svaras:	5 su
Kiaušinių tuzinas:	5 su.
Mėsos svaras:	2 su.
Ruginės duonos svaras:	6 denjė
Kviečių miltų svaras:	2 su
Alaus butelis:	1 su
Degtinės butelis :	4 su
Drobės uolektis:	9 su
Marškiniai:	4 su
Drobinis drabužis:	9 livrų
Kailinis drabužis:	5 livrų

Nedidelė maisto ir drabužių kaina Lietuvoje atitinka 72 livrus, Prancūzijoje išleidžiamus būtiniesiems maisto produktams ir [namų, ūkio] išlaikymui. Dėl to kiekvienas valstietis beveik pusę to, kas jam priklauso, atiduoda turtingai gyvenančiam žmogui, taip kiekvienas valstietis gautų 40 ekiu rentos [pajamų], jeigu dalybos būtų lygios. Taip pat atkreipkime dėmesį į, palyginti su valstiečiais, nedidelį Lietuvos bajorų skaičių, ir mes įsitikinsime, kad čia labiau negu kitur [kitose šalyse] valstiečio darbu pasinaudojantis turtuolis palieka vargšui tik tiek, kiek reikia, kad jis nemirtų iš bado.

N. B. Tokios buvo 1782 metų kainos, mano bičiulis Briotė, Vilniaus universiteto anatomijos profesorius, pranešė, kad dabar pabrango trečdaliu

10 priedas

Prost de Royer A.-F., *Dictionnaire de jurisprudence et des arrêts*, tome troisième, Lyon, 1783[1256] **(originalia prancūzų kalba)**

Pologne.

9. je finissois cet article; lorsqu'après avoir lu ce que j'ai dit sur la Pologne, tom. 2, pag. 406. On m'a écrit :

« Vous avez peint, avec énergie, les suites funestes de la servitude ; mais ce que vous avez allégué sur l'esclavage des serfs ne m'a pas paru rigoureusement vrai, du moins sous le règne de notre bon roi Stanislas-Auguste. 1 le noble n'a plus droit de vie et de mort sur son sujet. Une loi récente, mais bien observée, punit le meurtre d'un paysan comme celui d'un gentilhomme. 2 Les paysans, trop vexés par leur seigneur, peuvent réclamer leurs droits, qui sont établis de manière, qu'à tout prendre, ils ne sont pas plus malheureux que beaucoup de paysans François ».

« Il est vrai, comme vous l'avez dit, que les paysans polonois sont attachés à la glèbe comme ils le furent en France sous le gouvernement féodal ; mais leurs devoirs sont déterminés par les constitutions. Chaque père de famille doit à son seigneur quelques jours de travail ; mais aussi le seigneur le garantit de toutes les calamités. S'il perd ses bestiaux ; le seigneur lui en fournit d'autres : si une année stérile le réduit à la famine, son maître lui fournit des grains pour nourrir sa famille. De-là, il est très-possible de prouver que les serfs en Pologne sont moins à plaindre que les paysans de plusieurs villages de France ».

« Mais ce n'est pas sous ce point de vue que vous considérez l'esclavage: il ne s'agit pas, en effet, de balancer les souffrances des serfs et des paysans libres, il faut saisir l'influence de l'esclavage sur la puissance de l'état et la fortune publique. Sous cet aspect, il est sûr que le serf, dénué d'émulation, sachant très-bien que son travail n'est pas pour lui, ne fait que le moins qu'il peut. Cela est si vrai, que je me suis assuré, en général, que la journée de quatre paysans polonais équivaut à peine à celle d'un bon journalier françois. Aussi, les magnats polonois, qui, à la sollicitation du roi, ont affranchi leurs sujets, ont bien compris, que leurs terres travaillées par des mains libres, produiroient bien davantage, et qu'ils auroient la douce satisfaction de voir ranimer parmi leurs sujets l'industrie dans tous les genres. Un des premiers qui a suivi ce plan, est M. le comte de Chreptovitz, chancelier de Lithuanie. Il a *affranchi* ; et ses terres lui rendent le double. Je l'ai vu goûter un plaisir plus cher à son cœur bienfaisant, celui de voir que tous ses sujets le bénissent comme un père ».

« Cet exemple a été donné par notre grand et bon roi. Tout ce qu'il a pu *affranchir*, il l'a fait ; et il a encouragé au point, que déjà l'on peut compter cent mille paysans libres en Pologne. Mais il n'est qu'usufruitier ; et il est gêné par la constitution et par les diètes. Ah monsieur, que ne puis-je vous écrire tout le bien qu'a déjà fait STANISLAS-AUGUSTE, et celui qu'il fera encore, si la Pologne a le bonheur de le conserver ».

1256 Prost de Royer A.-F., *Dictionnaire de jurisprudence et des arrêts*, tome troisième, Lyon, 1783, p. 426–427.

11 priedas

Adomo Mickevičiaus *Pono Tado* (*Pan Tadeusz*, 1834) ištrauka apie Vilniaus botanikos sodą (originalia lenkų kalba):[1257]

Pan Tadeusz kręcił się nudząc niepomału
Długą rozmową, w któréj niemogł brać udziału;
Aż gdy zaczęto sławić cudzoziemskie gaje,
I wyliczać s kolei wszystkich drzew rodzaje:
Pomarańcze, cyprysy, oliwki, migdały,
Kaktusy, aloesy, mahonie, sandały,
Cytryny, bluszcz, orzechy włoskie, nawet figi,
Wysławiając ich kształty, kwiaty i łodygi,
Tadeusz nieprzestawał dąsać się i zżymać,
Nakoniec niemógł dłużéj od gniewu wytrzymać.

Był on prostak, lecz umiał czuć wdzięk przyrodzenia,
I patrząc w las ojczysty, rzekł pełen natchnienia:
„Widziałem w botanicznym wileńskim ogrodzie
Owe sławione drzewa rosnące na wschodzie
I na południu, w owej pięknej włoskiej ziemi;
Któreż równać się może z drzewami naszemi?

Ištrauka (lietuvių kalbos vertimas):

O Tadas sukinėjos, pyko, nuobodžiavo,
Nes pats pašnekesy visai nedalyvavo.
Bet kai anie pradėjo garbint ir minėti
Kitų kraštų medžius, grožiu jų sužavėti:
Alyvą, kaktusą, mahonį ir migdolą,
Ir tują, ir citriną, kvepiančia iš tolo,
Valakų riešutą, figas ir apelsiną,
Kad gražesnių žiedų ir lapų jie nežiną. –
Taip Tadui buvo tų niekų koktu klausyti,
Kad jau nebegalėjo pykčio sulaikyti.

Tėvynės gamtą jis nuo pat mažens pamilo,
Tad, žvelgdamas į mišką, įkvėptai prabilo:
„Lankiau botanikos aš Vilniuj garsų sodą,
Ir ten mačiau, kaip medžiai tie visi atrodo,
Kurie dabina Rytus ir italų šalį.
Argi kuris mūsiškiams beprilygti gali? [1258]

1257 Adam Mickiewicz, *Pan Tadeusz czyli ostatni zajazd na Litwie. Historia szlachecka z roku 1811 i 1812 w dwunastu księgach wierszem*, Paris, 1834, p. 129–130.

1258 A. Mickevičius, Eilėraščiai poemos, Vilnius, 1987, Trečia knyga, p. 492–493.

12 priedas

Ištrauka originalia lenkų kalba:

Do Wilibalda Bessera Dokt. Med. nauczyciela zool[ogii i bot[aniki] w Liceum wołyńskiem, różnych uczonych institutów członka zachęcając do wydania Flory krajowej [1259]

Pisano w Krzemiencu dnia 30 Maja 1821 R
Antoni Andrzejowski

Lecz Żylibert i Besser obcy dla nas rodem,
Idąc nowym w zielnictwie i świetnym zawodem,
równi sobie w nauce, równi w gorliwości,
Zjednali w nas niezgasłe uczucia wdzięczności
[...].

Żylibert łaską królów i hojnością wsparty,
Do zasługi w narodzie miał zawód otwarty.
Ty wlasną tylko chęcią wspierany w zamiarze,
Dzieło większej zasługi przyniosłeś nam w darze.
Obu was osądzili Europy uczeni:
Tamten w małej okolic Grodzieńskich przestrzeni,
Na kosztów narodowych bogatej pomocy,
Małą ma liczbę roślin właściwszych północy,
Gdy twa Flora o skarbach roślinnych nas uczy,
Od Karpatów do Wisły, od Wisły do Zbruczy.[]
[...]

Niech Kluka, Żyliberta i Jundziłła praca,
Niosąc tobie pomocę twą Florę wzbogaca.

Antonio Andrzejowskio odė: „Wilibaldui Besseriui, Med. Daktarui, Volynės licėjaus zoo[logijos] ir bot[anikos] mokytojui, įvairių mokslo institutų nariui, skatinant publikuoti vietinę florą“ (vertimas):

[…]
Bet Gilibert'as ir Besseris svetimos mums kilmės,
Kuriant naujoviška žolininkystėje ir puikia profesija,
lygus vienas kitam moksle, lygus uolumu,
Jie suvienijo mumyse neužgęstančius dėkingumo jausmus

1259 Grębecka Wanda, *Wilno-Krzemieniec botaniczna Szkoła naukowa (1781–1841)*, Warszawa, 1998, p. 200–203.

[…]
Giliberťas palaikomas karalių malonės ir dosnumo,
Kad gautų nuopelnus tautoje turėjo atvirą kelią (profesiją).
Tu, palaikomas tik tavo paties troškimo,
padovanojai mums didesnį nuopelnų darbą.
Jūs abu buvote įvertinti Europos mokslininkų:
Anas mažoje Gardino erdvės vietovėje,
Turintis turtinga pagalba iš tautinės sąskaitos,
Turi nedaug augalų, esančių šiaurėje
(Tuo tarpu) Kai tavo Flora moko mus apie augalų lobius,
Nuo Karpatų iki Vyslos, nuo Vyslos iki Zbručio.
[...]
Tegul Kluko, Giliberťo ir Jundzilo darbas,
Atnešdami tau pagalbą, tavo Flora praturtina

ŠALTINIAI

Archyviniai šaltiniai

Archiwum Główne Akt Dawnych (AGAD)
Zbiór Popielów (ZP)
Giliberťo laiškas Stanislovui Augustui, parašytas 1781 m. kovo 26 d., MS 180, fol. 377–379 v., 388–388 v, 398 v -399.
Giliberťo laiškas Stanislovui Augustui, parašytas 1781 m. gegužės 5 d., MS 180, fol. 387–387 v., 388-388 v., 391 v.
Giliberťo laiškas Stanislovui Augustui, parašytas 1781 m. rugpjūčio 1 d., MS 180, fol. 397.
Giliberťo laiškas Stanislovui Augustui, parašytas 1782 m. birželio 3 d., MS 180, f. 414.
Giliberťo laiškas Stanislovui Augustui, parašytas 1782 m. gegužės 2 d., MS 180, fol. 393.
Giliberťo laiškas Stanislovui Augustui, parašytas 1782 m. gegužės 21 d., MS 180, fol. 393–394.
Giliberťo laiškas Stanislovui Augustui, parašytas 1789 m. liepos 4 d. MS 221, fol 34.
Giliberťo laiškas Stanislovui Augustui, parašytas 1789 m. rugsėjo 3 d., MS 180, 37.
Jeanne Gilibert laiškas Stanislovui, parašytas 1783 m. kovo 17 d., MS 221, 32-32v, 33–33v.
Prosto de Royer'o laiškas Stanislovui Augustui, parašytas 1783 m. rugsėjo 16 d., MS 181, fol. 277.
Stanislovo Augusto laiškas Gilibert'ui, 1782 m. gegužės 27 d., MS 180, fol. 398-399, 412–412v., 413.
Stanislovo Augusto laiškas Gilibert'ui, parašytas 1782 m. birželio 7 d., MS 180, fol 414, 416–416 v.
Stanislovo Augusto laiškas Gilibert'ui, parašytas 1789 m. rugpjūčio 15 d., MS 221, f. 36-36 v.
Stanislovo Augusto laiškas Gilibert'ui, parašytas 1789 m. spalio 3 d., MS 185, f, 41, 42.

Biblioteka Książąt Czartoryskich (BKC)
Giliberťo laiškas Stanislovui Augustui, parašytas 1780 m. birželio 9 d., MS 718 p. 895–896, 898.
Giliberťo laiškas Stanislovui Augustui, parašytas 1780 m. birželio 12 d., MS 718 p. 895, 897–899–903, 904.
Giliberťo laiškas Stanislovui Augustui, parašytas 1789 m. rugsėjo 3 d., MS 185, fol. 38-40.
Giliberťo laiškas Stanislovui Augustui. Tikriausiai parašytas 1779 m. lapkritį MS 721 p. 222–229, 232.

Bibliothèque de l'académie de Lyon
Ms 154, fol. 170–181.

Burgerbibliothek Bern (BB)
Giliberťo laiškas Albrecht von Halleriui, parašytas 1772 m. balandžio 1d. (N Albrecht von Haller 105.19, Gilibert, Jean Emanuel: 3), 1 a.
Giliberťo laiškas Halleriui parašytas 1773 m. kovo m. (N Albrecht von Haller 105.19, Gilibert, Jean Emanuel: 7).
Giliberťo laiškas Halleriui, parašytas 1771 m. rugpjūčio 27 (N Albrecht von Haller 105.19, Gilibert, Jean Emanuel: 1), 1a, 1b.
Giliberťo laiškas Halleriui, parašytas 1776 m. lapkričio 19 d. (N Albrecht von Haller 105.19, Gilibert, Jean Emanuel: 9), 1b, 2b.
Giliberťo laiškas Halleriui, parašytas 1776 m. rugpjūčio 12 d. (N Albrecht von Haller 105.19, Gilibert, Jean Emanuel: 8), 1a, 1b.
Giliberťo laiškas Halleriui, parašytas Lione 1773 m. sausio 20 (N Albrecht von Haller 105.19, Gilibert, Jean Emanuel: 6), 1a, 1b.

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka (LMAVB)
Attenoťo laiškas, parašytas 1786 m. kovo 27 d. Ružanoje, F 139–91, fol. 1 f. 2.
Cerutio laiškas Aleksandrui Sapiegai, parašytas 1754 m. geg. 19 d. Slanine, F 139–2015, f. 1.
Gerhardo Wernerio Heinzelmanno laiškas Aleksandrui Sapiegai, parašytas 1776 m. rugsėjo 4 Gardine, F 139–1057, f. 5–5 v.
Guitarďo laiškas grafienei Potockai parašytas Varšuvoje 1746 m. liepos 18, F 139–1037, f. 4-4v.
Heinzelmanno laiškas, parašytas 1775 m. rugsėjo 1 d. Dziarečyne, F 139–1057, f. 1-1v.
Vasilevskio laiškas grafienei Potockai (gimusį Sapieha), parašytas Varšuvoje 1758 m. balandžio 27 d., F 139–647, f.1–2.

Lietuvos valstybės istorijos archyvas (LVIA)
F 1511–12.
F. 567, ap. 2, b. 86, lap 13.

Muséum national d'histoire naturelle (MNHN)
Giliberťo laiškas Antoine-Laurent'ui de Jussieu'ui, parašytas 1777 m. rugsėjo23 d., Per K 130, fol. 2.
Giliberťo laiškas Thouinui, parašytas, 1777 m. gruodžio 26 d., MS 1987, fol, 530.
Giliberťo laiškas Thouinui, parašytas, 1777 m. spalio 12, MS 1987, fol. 530.

Naturhistorischen Museum Wien (NMW)
Nachlass Jacquin.
Giliberťo laiškas, parašytas von Jacquinui 1776 m. gegužės 4d.
Giliberťo laiškas, parašytas von Jacquinui 1776 m. kovo 13 d., 1.
Giliberťo laiškas, parašytas von Jacquinui 1777 d. lapkričio 22 d.
Giliberťo laiškas, parašytas von Jacquinui 1777 m. birželio 20 d.
Giliberťo laiškas, parašytas von Jacquinui 1777 m. sausio 12 d., 1.
Giliberťo laiškas, parašytas von Jacquinui 1779 m. rugpjūčio 13 d.
Giliberťo laiškas, parašytas von Jacquinui 1780 m. balandžio 9 d.
Giliberťo laiškas, parašytas von Jacquinui 1780 m. spalio 31 d.
Jeanne Gilibert laiškas von Jacquinui, parašytas 1783 m. kovo 24 d.
Jeanne Gilibert laiškas, parašytas von Jacquinui, 1783 m. kovo 17 d.

Uppsala Universitetsbibliotek (UU)
„Dörfler: to specificerade mottagare"
Giliberťo laiškas von Jacquinui, parašytas 1781 m. vasario 4 d.

Vilniaus universiteto Rankraščių skyrius (VU RS)
Giliberťo laiškas (kopija) profesoriui Viteťui, parašytas 1776 m. spalio 6 d., F 26 – 2765, f. 1-2 v.
Giliberťo laiškas Počobutui, parašytas 1779 m. spalio 25 d., F2-DC53/22, f. 142.
Giliberťo laiškas, parašytas 1783 m. rugsėjo 25 d. Gavėjas nežinomas, F2-DC53/22, f. 144 v.-145.
Paroda „Gamtos mokslai Vilniaus universitete XVII–XIX a. VU F 47 – A294
Regnerio laiškas Edukacinei komisijai, parašytas 1799 m. birželio 7 d., F 2 DC/126, f. 100-100 v.
Vyskupo Ignoto Masalskio laiškas Prancūzijos karališkajai akademijai, parašytas 1778 m. balandžio 27 d. Vilniuje. f. 16–12.
VU MS, f. 2 DC/126, f . 96.

Zentralbibliothek Zürich (ZZ)
Giliberťo laiškas, parašytas 1778 m. kovo 13 d., Ref: Ott, Gilibert. Nežinomas adresatas.

Publikuoti šaltiniai

Adam, Gayet, Lambert (et al.), *Les citoyens de la ville de Lyon à leurs frères des districts et communes du département de Rhône et Loire et à tous leurs frères de la République Françoise.*

Anderson J., *Agriculture and Rural Affairs*, volume second, Edinburgh: Printed for William Creech, 1777.

Andry de Boisregard N., *L'orthopédie*, Paris: Vve Alix, 1741.

Balleydier A., *Histoire politique et militaire du peuple de Lyon pendant la Révolution Française*, tome premier, Paris: Curmer, 1845.

Banks J., *The Indian and Pacific Correspondence of Sir Banks*, (ed. Neil Chambers), volume 2, New York: Routledge, 2016.

Bentkowski F., *Historya Literatury Polskiey*, t. II, Warszawa-Wilno: Nakładem Zawadzkiego i Komp., 1814.

Bergman T., *Manuel du minéralogiste, ou sciagraphie du règne minéral*, Paris : chez Guchet, 1784.

Bernoulli J., *Reisen durch Brandenburg, Pommern, Preußen, Curland, Rußland und Pohlen, in den Jahren 1777 und 1778*, Sechster Band, Leipzig: Fritsch, 1780.

Bézout, Lavoisier, **Vandermonde**, „Expériences faites par ordre de l'académie sur le froid de l'année 1776", in: *Histoire de l'académie royale des sciences*, année 1777, Paris : école royale, 1780.

Brincken J., *Mémoire descriptif sur la forêt impériale de Bialowieza en Lithuanie*, Varsovie: chez Glucksberg, 1828.

Buffon G.L. Leclerc de, *Histoire naturelle générale et particulière*, à Paris, de l'imprimerie royale, Paris : Imprimerie Royale, tome cinquième (1755), tome huitième (1760).

Buffon G.L. Leclerc de, „Histoire et théorie de la Terre", in: *Œuvres complètes de Buffon*, Paris: Pourrat frères, 1833-1834.

Camuset J., *Traité des fièvres malignes épidémiques, qui ont grassé tant à Varsovie, que dans d'autres endroits du Royaume de Pologne depuis le mois de Février de l'année 1737, jusqu'au mois de septembre de la même année*, Dresde : chez Gottlob Christian Hilscher, 1738.

Caraccioli L. A., *La Pologne, telle qu'elle a été, telle qu'elle est, telle qu'elle sera*, Varsovie, Poitiers, 1775.

Casanova G., *Mémoires de Casanova*, tome sixième, Paris : Eugène Flammarion, 1872.

Cazin F., *Traité pratique de l'emploi raisonné des plantes medicinales indigènes*, Boulogne: chez l'auteur, Paris: Labé, 1850.

Chappe d'Auteroche J., *Voyage en Sibérie*, *fait par ordre du roi en 1761,* tome premier, Amsterdam, 1769.

Chardon de Rieule E., Mémoire de l'agriculture en général et de l'agriculture de Pologne en particulier, Berlin, 1764.

Chardon de Rieule E., *O Gospodarstwie Ziemiańskim w powszechności, a osobliwie o Gospodarstwie Ziemiańskim w Polszcze*, Warszawa, 1767.

Chassagnon J., *Offrande à Chalier*, Lyon, l'an Ier de la Liberté, 1793.
Col de Vilars E., *Dictionnaire françois-latin, des termes de médecine, et de chirurgie, avec leur définition, leur division, et leur étymologie*, Paris: chez Le Mercier, 1753.
Condillac E. Bonnot de, *Œuvres complètes de Condillac*, tome III, Paris : Lecointe & Durey, 1821.
Cornut R., *Voltaire complice et conseiller du partage de la Pologne*, Paris: J. Lecoffre et Cie et Dentu, 1846.
Cotte L., *Traité de météorologie*, Paris: Imprimerie royale, 1774.
Coxe W., *Travels into Poland, Russia, Sweden and Denmark*, London, ed: J. Nichols, volume I, 1784.
Cuvier G., *Le règne animal distribué d'après son organisation*, Paris: Fortin-Masson, 1836.
Daschkof C., *Mémoires de la princesse Daschkoff*, vol. 1, Paris: libraire A. Frank, 1859.
Daschkoff C., *Mémoires*, Paris: Mercure de France, 2019.
Davity P., Rocoles J.-B. de, *Description générale de l'Europe*, quatrième partie du monde, tome III, 1660, Paris : chez Denys Bechet et Louis Billaine.
De la Croix J.-Fr., *Dictionnaire historique des cultes religieux établis dans le monde depuis son origine jusqu'à présent*, tome troisième, Paris: chez Vincent, 1770.
De Lannoy G., *Œuvres de Ghillebert de Lannoy, voyageur, diplomate et moraliste* (Potvin Ch. Sud.), Louvain: Impr. de P. et J. Lefever, 1878.
Desallier d'Argenville, *La Conchyliologie, ou histoire naturelle des coquilles*, tome premier, troisième édition, Paris: chez Guillaume de Bure, 1780.
Desessartz J.-Ch., *Traité de l'éducation corporelle des enfans en bas âge*, Paris: chez Fr. Hérissant, 1799.
Dezeimeris J.-E., *Dictionnaire historique de la médecine ancienne et moderne*, t. 1, Paris : chez Bechet jeune et Labé, 1839.
Dubois de Jancigny J.-B., *Essai sur l'histoire littéraire de Pologne*, Berlin: chez G J Decker, Imprimeur du Roi, 1778.
Forster G., *Georgo Forsterio laiškai iš Vilniaus*, (sud.: Kilius J.), Vilnius: Mokslas, 1988.
Frank J., *System einer vollständigen medizinischen Polizey*, Zweiter Band (Mannheim, 1780), Sechster Band (Theil I, Wien, 1817).
Gattey P., *Catéchisme critique, moral et politique, à l'usage des jeunes seigneurs polonois qui apprennent la langue françoise*, Vilna: Imprimerie royale de l'Université, 1774.
Gilibert J.-E., *Jean Gilibert aîné, aux citoyens commissaires de la convention nationale*, à Lyon, 1793.
Gilibert J.-E., *Jean-Emmanuel Gilibert, à ses concitoyens*, Lyon, 1793.
Gohier J. B., *Observations et expériences faites à l'Ecole Imperiale Vétérinaire de Lyon, sur le pain moisi, et sur quelques poisons minéraux et végétaux*, Paris : chez Mme Huzard, 1807.
Guettard J.-E., *Mémoire sur la nature du terrain de la Pologne et des minéraux qu'il*

renferme, première partie, in: *Histoire de l'académie royale des sciences*, année 1762, A Paris, 1764.
Guillon A., *Mémoires pour servir à l'histoire de la ville de Lyon pendant la Révolution*, Paris: Baudouin, 1824.
Hedelhofer J.-Fr., *De la sensibilité et des sensations en général*, dissertation présentée et soutenue à l'Ecole de Médecine de Paris, le 13 floréal an XI, Paris : Eberhart, 1803.
Herrenschwand J. Fr. von, *Abhandlung von den vornehmsten und gemeinsten innerlichen und äußerlichen Krankheiten*, Bern: Seizer, 1788.
Jundziłł St., *Pamiętniki* (wydal Kurpiel A.), Kraków : Sklad glowny w Ksiegarni Spolki Wydawniczej Polskiej, 1905.
Jundziłł St., *Pamiętniki życia* (wyd. Kurpiel A.), in: *Archiwum do Dziejów Literatury i Oświaty w Polsce*, t. 13, Kraków : Polska Akademia Umiejętności, 1914.
Karamzine N., *Lettres d'un voyageur russe en France, en Allemagne et en Suisse (1789-1790)*, Paris: Émile Mellier, 1867.
Kluk J., *Rzeczy kopalnych, osobliwie zdatnieyszych szukanie, poznanie i zażycie, tom I, o rzeczach kopalnych w powszechności, o wodach, solach […]*, Warszawie: Drukarni XX Sholarum Piarum, 1797.
Kossakowski J., *Pamiętnik Józefa Kossakowskiego biskupa inflanckiego 1738–1788*, Warszawa : Skład główny w Księgarni Gebethnera i Wolffa, 1891.
Lambert J.-A., *La Pologne en 1831, chant heroïque, dédié à M. Stanislas Gilibert, docteur-médecine, membre de la légion d'honneur et de plusieurs sociétés savantes; français, né à Grodno, en Pologne (Lithuanie)*, Lyon : chez les marchands de nouveautés, 1831.
Lebrun L.-E., *Souvenirs de Madame Louise-Elisabeth Lebrun*, tome III, Paris: H. Fournier Jeune, libraire, 1836.
Lelevel J., *Histoire de Pologne*, tome second, Paris, Lille: La Librairie Polonaise, 1844.
Lengnich C., *Nachrichten zur Bucher und Munzkunde*, Zweiter Theil, Danzig : bey J.H. Flörke, 1782.
Linguet S., *Considérations politiques et philosophiques sur les affaires du Nord et particulièrement sur celles de Pologne*, Londres, 1773.
Luneau de Boisjermain P.-J., *Cours de bibliographie, ou nouvelles productions des sciences, de la littérature et des arts*, Paris, chez l'auteur, 1788.
Matthisson Fr., *Letters from various parts of the continent, between the years 1785 and 1794*, London: printed for T. N. Longman and O. Rees, 1799.
Mérat Fr., *Dictionnaire universel de matière médicale et de thérapeutique générale*, t. 1, Paris : chez J.-B. Bailliere, Méquignon-Marvis, Gabon, 1829.
Mercier L.-S., *L'an deux mille quatre cent quarante, rêve s'il en fut jamais*, Londres, 1771.
Mickevičius A., Eileraščiai poemos, Vilnius: Vaga, 1987.
Mickiewicz A., *Pan Tadeusz czyli ostatni zajazd na Litwie. Historia szlachecka z roku 1811 i 1812 w dwunastu księgach wierszem*, Paris : Aleksander Jełowick, 1834.

Moheau M., *Recherches et considérations sur la population de la France*, Livre II, *Des causes du progrès, ou de la décadence de la Population*, Paris: Moutard, 1768.
Monfalcon J.-B., *Histoire monumentale de la ville de Lyon*, t. III, Lyon: à la bibliothèque de la ville, 1766.
Montesquieu Ch. de, *Lettres persanes*, Londres : Delalain, 1721.
Montesquieu Ch. de, *Apie įstatymų dvasią* (vertė: Vita Malinauskienė), Vilnius: Mintis, 1984.
Morellet A., *Mémoires de l'abbé Morellet,* Paris: Mercure de France, 2000.
Moszynski A. F., *Journal de voyage, I – La France (1784–1785)*, (sud.: Guillaume Calafat), Paris: CNRS, 2010.
Mouton-Fontenille M., *Tableau des systêmes de botanique*, Lyon: chez l'auteur, 1798.
Mouy de Ch., *Correspondance inédite du Roi Stanislas Auguste Poniatowski et de Madame Geoffrin*, Paris: E. Plon & Cie,1875.
Nax J.F., *Uwagi nad uwagami czyli obserwacje nad książką, która w roku 1785 wyszła pod tytułem „Uwagi nad życiem Jana Zamoyskiego Kanclerza i Hetmana Wielkiego Koronnego*", in: Wybór pism, (wybór i oprac. W. Sierpiński), Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1956.
Nieuwenhuis Gt, *Algemeen woordenboek van Kunsten en Wetenschappen*, Zutphen: H. C. A. Thieme, 1822.
Parival I. N. de, *Abrégé de l'histoire de ce siècle de fer, troisième partie, concernant les misères et calamitez des derniers temps avec leurs causes et prétextes*, Bruxelles : François Vivien, 1665.
Patrin E., *Histoire naturelle des minéraux*, Paris: chez Deterville, 1800-1801.
Petit M.-A., *Onan, ou le traitement du Mont-Cindre*, Lyon-Paris, 1809.
[**Piramowicz G.**], *Uwagi o lekarskiej sztuce* in: *Zabawy Przyjemne i Pożyteczne*, t. 10 cz. 2, 1774.
Prost de Royer A.-F., *Mémoire sur la conservation des enfants*, Lyon: Aimé de la Roche, 1778.
Prost de Royer A.-F., *Dictionnaire de jurisprudence et des arrêts*, Lyon: Aimé de la Roche, 1783.
Pulteney R., *Revue générale des écrits de Linné*, Londres-Paris : chez Buisson, 1789.
Pyrrhys de Varille C.-F., *Lettres historiques et politiques à son altesse Le Prince Jean Sanguszko sur les Interrègnes de Pologne depuis les établissements des Pacta Conventa ou l'Election libre des Roys*, Lubartow, Varsovie, 1764.
Raulin J., *De la conservation des enfans*, Paris: Merlin, 1768.
Raynal G.-Th., *Tableau de l'Europe*, Maestricht, 1774.
Retz N., *Nouvelles ou annales de médecine, chirurgie et pharmacie: Recueil raisonné de tout ce qu'il importe d'apprendre pour être au courant des connoissances et à l'abri des erreurs, relatives à l'art de guérir*, tome V, Paris : chez Méquignon l'aîné, 1789.
Richard J., *Histoire naturelle de l'air et des météores*, tome second, Paris: Saillant & Nyon, vol. 1, 1770.
Rosén von Rosenstein N., *Underrättelser om Barn-Sjukdomar och deras Bote-Model*,

Stockholm : På Kongl. Wet. Acad. kostnad, tryckte hos direct. Lars Salvius, 1764.
Rousseau J.-J., *Confessions*, Paris : Librairie Michel Lévy Frères, 1849 (1782).
Rousseau J.-J., *Dictionnaire des termes d'usage en botanique*, in: *Collection complète des oeuvres de Jean-Jacques Rousseau*, Genève : Marc-Michel Rey, 1780–1789.
Rzączynski G., *Historia naturalis curiosa regni Poloniae, Magni Ducatus Litvaniae annexarumque provinciarum: in tractatus XX divisa ex scriptoribus probatis, servata primigenia eorum phrasi in locis plurimis ex M.S.S. variis, testibus oculatis, relationibus fide dignis, experimentis desumpta / opera Gabrielis Rzączynski Soc. Jesu,* Sandomiriae: typ. Collegii Soc. Jesu, 1721.
Sainte-Marie E., *Eloge historique de M. Jean-Emmanuel Gilibert, médecin à Lyon*, Lyon: J. B. Kindelem, 1814.
Sapieha A., *Lettre sur les bords de l'Adriatique*, *adressée à Monsieur Gilibert, docteur en médecine, membre de l'Athénée de Lyon*, Paris, 1808.
Stanislas-Auguste, *Mémoires*, (éd.: Grześkowiak-Krwawicz A., Triaire D.), Paris: Institut d'études slaves, 2012.
Sauri J., *Cours de physique expérimentale et théorique*, tome second, Paris: chez Froullé, 1777.
Thiébaut de Berneaud A., *Eloge historique de François Rozier*, Paris, imprimerie Barbier, 1833.
Vallès, *Réflexions historiques sur quelques chapitres d'un ouvrage de l'abbé de Guillon*, Paris: F. -M. Maurice, 1825.
Vautrin H., *L'observateur en Pologne*, Paris : Giguet et Michaud,1807.
Venel M., *Précis de matière médicale*, Paris: chez André-Charles Cailleau, tome premier, 1787.
Vitet L., *Médecine expectante*, Lyon: Leroy, 1803.
Voltaire, *Essay sur l'Histoire Générale et sur les Mœurs de l'Esprit des Nations*, Genève: Cramer, 1756.
Wraxall W., *Memoirs of the courts of Berlin, Dresden, Warsaw and Vienna, in the years 1777, 1778, and 1779*, vol II, London: T. Cadell Jun. and W. Davies Strand, 1800.
Wyrwicz K., *Geografia Czasów Teraźnieyszych Albo Opisanie Naturalne y Polityczne Królestw, Państw, Stanów wszelakich, ich rządu, praw, rzemiosł, handlu, przemysłu, przymiotów, obyczajów,* Warszawa: w Drukarni J.K.Mci y Rzeczypospolitey in Collegio Soc. Jesu, 1768.
[Zamoyski] Jozef Wybicki, *Listy patriotyczne do eks-kanclerza Zamoyskiego, prawa układającego pisane*, Warszawa: Michał Gröll, 1777–1778.
[Be pavardės], *Mémoire sur la nécessité de rétablir les écoles de médecine de Lyon, détruites le 27 novembre 1768*, Genève, 1768.

Žodynai ir enciklopedijos

Dictionnaire de l'académie françoise, tome second, 4e édition, Paris : Imprimerie de la Compagnie des Libraires associés, 1762.
Dictionnaire portatif de la langue françoise, t. II, Lyon : chez Pierre Bruyset Ponthus,1775.
Dictionnaire universel des arts et des sciences de M.D.C. de l'Académie Françoise, t. 2, Paris: chez Estienne Michallet, 1732.
Dictionnaire des sciences médicales, biographie médicale, tome septième, Paris: chez C.L.F. Panckoucke, 1825.
Dictionnaire universel, dogmatique, canonique, historique, tome troisième, Paris: chez Montalant, 1760.
Dizionario classico di medicina interna ed esterna, Venezia : Giuseppe Antonelli, 1840.
*Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métier*s, Neufchastel: chez Samuel Faulches, 1765, (t. 10), (t. 12) ; Genève : chez Pellet, 1775 (t. 28).
Histoire de l'académie royale des sciences, année 1704, Paris : chez Charles-Estienne Hochereau, 1772.
Nouveau dictionnaire d'histoire naturelle, tome XXII, Venezia: de l'imprimerie Pezzana, 1808.
Nouvelle biographie générale, tome troisième, Paris: MM Firmin-Didot frères, 1860.

Kursų programos

Prospectus lectionum in Alma Universitate et Academia Vilnensi: nomine scholae principis M. D. L. ab amplissimo collegio praefectorum educationi publicae insignita, ex anno 1781 in annum 1782, tradendarum sub instaurationem studiorum luci publicae exhibitus, Vilnae: typis Sacrae Regiae Majestatis penes Academiam, 1781.
Vorlesungen, welche sowohl ordentlich als ausserordentlich an der Universität zu Wien, vom 4ten Oktober 1786, bis 7ten July 1787 gehalten werden, Wien, 1786.

Įstatymų rinkiniai

Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego: Naprzod, za Naiaśnieyszego Hospodara Krola Jegomosci Zygmunta III. w Krakowie w Roku 1588, w Wilnie, 1744.

Periodinė spauda

Prancūzų kalba:

Actes de l'Académie impériale des sciences, novembre 1777.
Affiches de Lyon, *annonces et avis divers*, première feuille hebdomadaire n. 1 du mercredi 4 Janvier 1769.
Compte rendu des travaux de la Société d'Agriculture, Histoire naturelle et Arts utiles de Lyon, depuis *le 7 déc 1808, jusqu'au 13 septembre 1809*, Lyon: De l'Imprimerie de Ballancre père et fils.
Gazette nationale, mercredi 16 novembre 1791, le 26 octobre.
L'Esprit des journaux, français et étrangers, décembre 1784 (tome XII); juillet-août 1796 (tome IV) ; septembre 1814 (tome IX).
La feuille villageoise, n. 9, Jeudi 25 Novembre 1790.

Journal de Lyon :
1784 metai: 18 août (n. 17); 24 novembre (n. 24); 22 décembre (n. 26).
1785 metai: 3 février (n. 3); 6 juillet (n. 14.); 28 septembre (n. 20); 21 décembre (n. 26).
1786 metai: 29 mars (n. 7); 27 avril (n. 9); 30 août (n. 18); 13 septembre (n. 19); 22 novembre (n. 24); 20 décembre (n. 26).
1787 metai: 11 janvier (n. 1); 24 janvier (n. 2); 7 mars (n. 5); 16 mai (n. 10).
1814 metai: 6 septembre (n. 63).

Journal de médecine, chirurgie, pharmacie, janvier 1787 (tome LXX), ventôse an IX (tome I).
Journal de médecine, *de chirurgie et de pharmacologie*, octobre 1864.
Journal de physique, de chimie, d'histoire naturelle et des arts, juillet 1806, tome LXIII.
Journal encylopédique ou universel, janvier 1784 (t. I, partie II), 1er avril 1788 (t. III, partie I).
Le magazine à la mode, dédié aux dames, chez Guillaume Whitestone, libraire, n. 29, décembre 1777, première partie, premier volume.
Mai 1777 (t. XLVII); janvier 1787 (t. LXX); avril 1788 (t. LXXV); vendemiaire an IX (t. I); ventose an IX (t. I).
Nouveau journal helvétique, Novembre 1772.
Nouvelles ou annales de l'art de guérir, 1790, Tome sixième.
Recueil des actes de la société de santé de Lyon, depuis l'an premier jusqu'à l'an cinq de la Reichs-Postreuter, 42ste Woche, Montag, vom 13ten Oktober, 1777.
Séance publique de la société royale d'agriculture de la généralité de Lyon, tenue le 5 janvier 1787, Genève – Lyon, 1788.
Supplément pour les journaux politiques, ou gazettes des gazettes des mois d'Octobre, Novembre et Décembre 1777, Bouillon.

Anglų kalba:
Analytical Review, or History of Literature, Domestic and Foreign, Vol. XI, London, *literature*, series the third, vol XII, London, Oxford, 1808.
Medicine and Surgery, vol. XLIII, January-April, 1869, London.
The Appendix to the Critical Review, vol. XII, no V, in: *The Critical Review or, Annals of Literature, series the third*, vol XII, London, Oxford, 1808.
The British and Foreign Medico-Chirurgical Review or Quarterly Journal of Practical Medicine and Surgery, vol. XLIII, January-April, 1869, London.
The Critical Review, or Annals of Literature, vol. XXXV, London, 1802, Appendix to the thirty-fifth volume of the New Arrangement of the Critical Review.
The Edinburgh Medical and Surgical Journal, vol. 27, 1827.
The National Popular Review, 1894, vo. 4, n. 1.

Vokiečių kalba:
Allgemeine Literatur-Zeitung vom Jahre 1791, vierter Band, Oktober, November, Dezember, 1791, Numero 285, Montags, den 24. Oktober 1784.
Medicinisch-chirurgische Zeitung, 2te band (den 11 April 1793), 12te band (den 19 Jan. 1809).

Lenkų kalba:
Spomnika o Antonim Tyzenhauzie. Dla J. U. Niemcewicza napisana przez X. Xawerego Bohusza w Warszawie w miesiącu wrześniu 1819 r., in: *Tygodnik Wileński, Ner 161*, Dnia 30 Kwietnia 1820 roku.

Italų kalba:
Memorie per servire alla storia letteraria e civile, semester Primo, Parte I, Venezia, 1798, p. 125–126.

Literatūra

Alfonso-Goldfarb A., Amaral M.-Th., Waisse S., „Roots of French vitalism: Bordeu and Barthez, between Paris and Montpellier", in: *História, Ciências, Saúde – Manguinhos*, 2011, v. 18, n. 3, 2011, p. 625–640.
Alma Mater Vilnensis: Vilniaus universiteto istorijos bruožai, kolektyvinė monografija, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012.
Antoine M., *Louis XV*, Paris: Fayard, 2010.
Audibert C., Bärtschi Bl., Benharrech S., Lortet P., „Les promenades botaniques de Clémence Lortet, née Richard (1772-1835)", in: *Bulletin de la société linnéenne de Lyon*, tome 87, fascicule 7-8, 2018, p. 199–204.
Balinski M., *Dawna Akademija Wilenska*, S Peterburg, 1862.
Bange Chr., „La réception de Linné et le mouvement linnéen à Lyon de 1750 à 1830", in: *Bulletin mensuel de la société linnéenne de Lyon*, hors-série n. 1, 2009, p. 41–59.

Beauvois D., „Jean Emmanuel Gilibert i francuzi w Polsce in Litwie w latach 1770-1780“, in: *Kwartalnik Historii nauki i Techniki*, 2015, rok 60, nr. 1, p. 7–16.
Belissa M., „Les Lumières, le premier partage de la Pologne et le „système politique“ de l'Europe“, in: *Annales historiques de la Révolution française*, n. 356, 2009, p. 57–92.
Biziulevičius St., „Iš farmacijos raidos Lietuvoje (iki 1914 m.)“, in: *Mokslų istorijos Lietuvoje*, T. I, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1960, p. 48–139.
Biziulevičius St., *Evoliucinė mintis senajame Vilniaus universitete*, Vilnius: Mokslas, 1991.
Boch J., **Gevrey Fr., Haquette J.-L.**, *Ecrire la nature au XVIIIe siècle: autour de l'abbé Pluche*, Paris: Presses Paris Sorbonne, 2006.
Brockliss L., Jones C., *The Medical World of Early Modern France*, Oxford: Oxford University press, 2004.
Burba D., Parent A., „Šeimyninis konfliktas XVIII amžiaus Vilniuje: bandymas nunuodyti profesorių Žaną Emanuelį Žiliberą 1782 m.“, in: *Lietuvos Istorijos metraštis*, 2019/2, p. 89–111.
Clarac Fr., Ternaux J.-P., *Encyclopédie historique des neurosciences*, Bruxelles: De Boeck Sup, 2008.
Darnton R., *Pirating and Publishing, The Book Trade in the Age of Enlightenment*, Oxford: Oxford University Press, 2021.
Daston L., *Observation and Enlightenment*, in: *Scholars in Action* (eds. Holenstein A., Steinke H., Stuber M.), 2013, Leiden: Brill, p. 657–677.
Daszkiewicz P., « La science et la politique – Jean-Emmanuel Gilibert (1741–1814) en République des Deux Nation“, in: *Annales polonaises*, vol. 17, p, décembre 2015, p. 221-225.
Daszkiewicz P., „Jean Emmanuel Gilibert (1741–1814) – życie i praca w świetle korespondencji i świadectw z epoki“, in: *Kwartalnik Historii nauki i Techniki*, 2015 (60) 1, p. 117–132.
Daszkiewicz P., „De Guettard à Bory Saint-Vincent: La Lituanie et la Pologne dans la correspondance et les notes des naturalistes français“, in: *Correspondances d'érudits aux XVIIIe et XIXe siècles, France, Pologne, Lituanie* (dir. de Palacio M.-Fr.), Rennes : Presses universitaires de Rennes, 2014, p. 137–149.
Daszkiewicz P., „Cabinet du roi, jardin des plantes, puis Museum national d'histoire naturelle – une institution modèle pour les sciences polonaises de la fin du XVIIIe et du début du XIXe siècle“. Conférence donnée le 8 mars 2011 à l'Académie polonaise des sciences à Paris.
Daszkiewicz P., „Sur les forêts de Lithuanie“, in: *Cahiers lituaniens*, n. 5, 2004, p. 21–27.
Daszkiewicz P., „Plantes méditerranéennes en Lituanie: L'extraordinaire voyage des cuivres et des illustrations de Pierre Richier de Belleval au XVIIIe siècle“, in: *Darbai ir dienos*, 2015, nr. 63, p. 201–209.
Daszkiewicz P., *Polityka i przyroda*, *rzecz o Jean Emmanuelu Gilibercie*, Warszawa: Neriton, 1995.

Daszkiewicz P., „La caille de Pologne et l'ours de Lituanie – la faune de Pologne dans l'œuvre de Buffon", in: *Annales du centre scientifique de l'académie polonaise des sciences à Paris*, in: *Buffon (1707–1788) et la Pologne: actes du colloque franco-polonais à l'occasion du 300e anniversaire de sa naissance*, Varsovie-Paris, 2007, p. 77–96.
Daszkiewicz P., „Dokumenty dotyczące daru Stanislawa Augusta Poniatowskiego dla paryskiego gabinetu przyrodniczego", in: *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*, r. 43, 1998, nr. 3–4, p. 111–117.
Daszkiewicz P., Edel P., *Louis Henri Bojanus*, Strasbourg: Vent d'Est, 2015.
Daszkiewicz P., Tarkowski R., „Buffon et Guettard: quelques remarques sur la France et les sciences naturelles en Pologne au XVIIIe siècle", in: *Buffon (1707–1788) et la Pologne: actes du colloque franco-polonais à l'occasion du 300e anniversaire de sa naissance*, Varsovie-Paris, 2007, p. 10-23.
Daszkiewicz P., **Tarkowski R.**, „Malo znana rozprawa Jean-Emmanuela Giliberta (1741–1814) – interesujący dokument historii polskiej geologii", in: *Przęglad Geologiczny*, 2007, vol. 55, nr 12/2, p. 1123-1129.
Dulac G., „Gazettes sous influence: le Courrier du Bas-Rhin, la Gazette des Deux-Ponts et les sujets touchant la Russie vers 1770", in: *E-Journal of Eighteenth-Century Russian Studies*, Vol. 4 (2016), p. 132-146.
Dulieu L., „Le mouvement scientifique montpelliérain au XVIIIe siècle" ; in: *Revue d'histoire des sciences et de leurs applications*, 1958, tome 11, n. 3, p. 227–249.
Dulieu L., „Jean Astruc", in: *Revue d'histoire des sciences*, tome 26, n. 2, 1973, p. 113–135.
Dulieu L., „François-Bourguignon de Bussières de Lamure (1717–1787)", in: *Revue d'histoire des sciences et de leurs applications*, 1968, t. 21, n. 3, p. 233–244.
Duris P., „Traduire Linné en français à la fin du XVIIIe siècle", in: *Early science and medicine*, vol. 12, n. 2 (2007), p. 166–186.
Eisenbach A., *Z dziejów ludności żydowskiej w Polsce w XVIII i XIX wieku*, Warszawa : Panstwowy Instytut Wydawniczy, 1983.
Emch-Dériaz A., „L'enseignement clinique au XVIIIe siècle: l'exemple de Tissot", in: *Bulletin canadien d'histoire de la médecine*, volume 4, 1987, 1, p. 145–164.
Fabre J., *Stanislas-Auguste et l'Europe des lumières*, Paris: Ophrys, 1984.
Fedorowicz Z.: „Katedra historii naturalnej w dawnej Wszechnicy Wileńskiej", in: *Studia i Materiały z dziejów Nauki Polskiej 5, Historia Nauk Biologicznych i medycznych*, 1957, z. 1, p. 78–87.
Francesca A., Foehr-Janssens Y., Prescendi Fr., „Avant-propos" in: Arena F., Foehr-Janssens Y., Papaikonomou I, Prescendi F. (éds), *Allaitements entre humains et animaux: représentations et pratiques de l'Antiquité à aujourd'hui. Anthropozoologica* 52 (1): 7–15, juin 2017, p. 1–12.
Franklin A., *La vie privée autrefois : l'enfant, la layette, la nourrice*, Paris: Plon, 1896.
Fressoz J., Locher F., „L'agir humain sur le climat et la naissance de la climatologie historique, XVIIe -XVIIIe siècles", in: *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, 2015, t. 62e, n. 1, p. 48–78.

Frixione E., „Albrecht von Haller (1707–1777)“, in: *Journal of Neurology*, 2006, volume 253, issue 2, p. 265–266.
Galinis V., *Lietuvos Floros tyrinėtojai,* Vilnius, 1968.
Galinis V., „Lietuvos gamtos tyrimų pradininkas“, in: *Mokslas ir gyvenimas*, 1981, nr. 5, p. 13–14.
Garden M., *Lyon et les Lyonnais au XVIIIe siècle*, Paris: Flammarion, 1975.
Gedminienė J., *Gardinas – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūros centras. XVIII a. antroji pusė (1765–1793 m.)*, daktaro disertacija, Vilniaus Universitetas, 2014.
Grębecka W., „Botany in Krzemieniec: People, Teaching, Research Work“, in: *Organon*, n. 34, 2005, p. 51–71.
Grębecka W., *Wilno-Krzemieniec botaniczna Szkoła naukowa (1781–1841)*, Warszawa: Retro-Art, 1998.
Grębecka W., „L'enseignement de la botanique à l'université de Vilna (1781–1830)“, in: *Kwartalnik historii nauk*, XXIV, 1979, 3, p. 589-610.
Grębecka W., „Poglądy dydaktyczne J.E. Giliberta“, in: *Kwartalnik Historii nauki i Techniki*, 2015 (60), 1, p. 133-150.
Gudavičius E., Valikonytė I. (sud.), *Statuta Lithuaniae, Pirmasis Lietuvos Statutas*, Vilnius: Artlora, 2014.
Guiart J., „La vie extraordinaire d'Emmanuel Gilibert, médecin et botaniste lyonnais“, in: *Biologie médicale*, volume XXXIV, n. 10-11-12, 1945, p. 164–190.
Gutton J.-P., „Quelques documents sur Jean-Emmanuel Gilibert (1741–1814)“, in: *Bulletin de la Société historique, archéologique et littéraire de Lyon*, 1997, t. 27, p. 105–115.
Heß W. : „Ludwig, Christian Gottlieb“, in: *Allgemeine Deutsche Biographie*, band 19, Leipzig: Duncker & Humblot, 1884.
Hirsch A., „Haën Anton van“, in: *Allgemeine Deutsche Biographie*, Band 10 (1879), p. 311–313.
Hundert G., *Jews in Poland-Lithuania in the Eighteenth* Century, Los Angeles: University of California Press, Berkeley, 2006.
Isokas G., *Lietuvos girių ir medžioklės istorija*, Vilnius: Mintis, 2006.
Jacquet P., „Un botaniste lyonnais méconnu du dix-huitième siecle: Marc-Antoine Claret de la Tourette (1729-1794)“, in: *Bulletin mensuel de la société linéenne de Lyon*, n. 4, 1999, p. 77–86.
Jakimavičius A., „Jundzilas Stanislovas Bonifacas“, in: *Lietuvių visuotinė enciklopedija*, t. VIII, Vilnius: MELC, 2005.
Jakulis M., *Špitolės Vilniuje XVI–XVIII a.*, daktaro disertacija, Vilniaus Universitetas-Lietuvos Istorijos Institutas, Vilnius, 2016.
Jobert A., *La Commission d'éducation nationale en Pologne: 1773–1794, son œuvre d'instruction civique*, Paris: Société d'édition Les Belles Lettres (Paris), 1941.
Jurginis J., Šidlauskas A., (sud.:), Friedrichas Schulzas, „Mokytojo Frydricho Šulco 1793 metų kelionės įspūdžiai“ [vertė Juratė Kaupienė], in: *Kraštas ir žmonės*:

Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV–XIX a.), Vilnius: Mokslas, 1983.
Kamuntavičius R., *Lietuvos įvaizdžio stereotipai italų ir prancūzų XVI–XVII a. literatūroje*: daktaro disertacija, Vytauto Didžiojo universitetas, 2002.
Kandakou D., „Les Lituaniens à Paris à la fin du XVIIIe siècle vus par la police", in: *Cahiers Lituaniens*, n°12, 2013, p. 7–11.
Katilienė I., „Vienas Mykolo Brenšteino rankraštis: istorinis vadovas po Vilniaus viešosios bibliotekos patalpas ir Jono Šepečio dienoraščio fragmentai", in: *Senoji Lietuvos literatūra*, 38, 2014, p. 269–308.
Kazakevičius R. V., *Medicinos atradimų istorijos*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2017.
Kiaupa Z., *Lietuvos istorija*, Vilnius: Baltos lankos, VII tomas, I dalis (2012), II dalis (2018),
Kington J., „Fluctuations climatiques: Une étude synoptique du climat, fin XVIIIe-Début XIXe siècle", in: *Histoire, Sciences Sociales*, 32e Année, 1977, n. 2, p. 227–236.
Kocela W., *Trudna sztuka babienia. Kultura medyczna polski drugiej Połowy XVIII wieku*. Praca doktorska, Katowice 2017. Uniwersytet Śląski w Katowicach.
Köhler P., „Naukowa spuścizna Jeana Emmanuela Giliberta w Polsce (egzemplarze dzieł, recepcja)"; in: *Kwartalnik Historii nauki i Techniki*, 2015 (60), 1, p. 185–216.
Kondratas R., *Joseph Frank (1771–1842) and the Development of Clinical Medicine: A Study of the Transformation of Medical Thought and Practice at the End of the 18th and the Beginning of the 19th Centuries*, Ph.D. thesis, Harvard University, 1977.
Kopaczewski Wl., *La Pologne et la science française*, Paris-Varsovie: Polska akademia nauk, 2018.
Kottek S., „Citizens! Do you want children's doctors?, an early vindication of paediatric specialists", in: *Medical History*, 1991, 35, p. 103–116.
Lang C., „Joseph Dombey et l'expedition de Ruiz et Pavon: étude des itinéraires (1778–1784)", in: *Bulletin de la Société botanique de France*, 132 (3), p. 259–274.
Lebrun Fr., *Se soigner autrefois, médecins, saints et sorciers aux XVIIe et XVIIIe siècles*, Paris: Editions du seuil, 1995.
Lecornu-Lehman Chr., *Gabriel-François Venel, 1723–1775: sa place dans la chimie française du XVIIIe siècle*, atelier national de reprodution des thèses, 2008.
Le Goff J., *Saint Louis*, Paris: Gallimard, 1996.
Lelis J., *Iš mokslų istorijos Lietuvoje*, I, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, Vilnius, 1960.
Lempicki S. (red.), „Okrąg Lwowski towarz. Nauczycieli szkól srednich i wyzszych w holdzie Komisji Edukacji narodowej i Stanisl. Konarskiemu. Epoka wielkiej reformy", in: *Studia i materjały do dziejów oświaty w Polsce XVIII wieku*, Lwów-Warszawa: Książnica Polska, 1923, p. 92.
Leroy-Ladurie E., „Un phénomène bio-socio culturel:l'allaitement mercenaire en France au XVIIIe siècle", in: *Communications*, 31, 1979, p. 15–21.
Lojek J., „Gazeta Grodzienska 1776–1783", in: *Rocznik Historii Polskiego*, 5/2, 1966, p. 5–44.

Magner L. N., *A History of Medicine*, second edition, Boca Raton: Taylor & Francis, 2005.
Malecot V., „La botanique: de l'inventaire du 18ème siecle à la phylogénie du 21ème siècle", in: *Bulletin de l'Académie des Sciences et Lettres de Montpellier*, janvier 2017, p. 95–108.
Malinowski K., *Prekursorzy muzeologii polskiej*, Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1970.
Matulaitytė St., „Počobutas Martynas", in: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. XVI-II, Vilnius, 2010, p. 452.
Matulaitytė St., *Senoji Vilniaus universiteto astronomijos observatorija ir jos biblioteka,* Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2004.
Matulevičius A., „Tyzenhauzas Antanas", *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. XXIII, Vilnius, 2013, p. 814.
Merkys A., „Plant physiology in Lithuania", in: *Biologija*, 1995, nr. 3–4, p. 7.
Merkys A., „Botanikos ir žemės ūkio mokslų raida Vilniaus universitete XVIII–XIX a.", in: *Iš mokslų istorijos Lietuvoje*, I, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, Vilnius, 1960, p. 50–59.
Merkys A., „Botanikos mokslas ir jo problemos Lietuvoje", in: *Biologija*, 1993, 4, p. 5.
Merkys A., „SB Jundzilo mokslinė ir pedagoginė veikla", in: *Iš mokslų istorijos Lietuvoje*, I, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, Vilnius, 1960, p. 61–78.
Morawski K., *Ignacy potocki*, Kraków-Warszawa: Druk. K. L. Anczyca, 1911.
Morel M.-Fr., „Les soins prodigués aux enfants : influence des innovations médicales et des institutions médicalisées (1750-1914)", in: *Annales de démographie historique*, 1989, p. 157–181.
Mornet D., *Les origines intellectuelles de la Révolution française*, Paris: Texto, 2021.
Natkevičaitė-Ivanauskienė M., „Jonas Emanuelis Gilibert – Lietuvos botanikos tėvas", in: *Gamta*, 1940 sausis, kovas, 1 (17), p. 1–7.
Nieuwazny A., Laforest Chr., *De tout temps amis, cinq siècles de relations franco-polonaises*, 2004, Paris : Nouveau monde Editions.
Onofrio J.-B., *Essai d'un glossaire des patois de Lyonnais, Forez et Beaujolais*, Lyon: N. Scheuring, 1864.
Parent A., „Prancūzų slaptoji misija Abiejų Tautų Respublikoje: barono Antoine'o-Charles'io de Vioménilio vaidmuo Baro konfederacijoje 1771–1772 m.", in: *XVIII amžiaus studijos*, 7, 2021, p. 72–96.
Parent A., „Prancūzų gydytojų medicinos mokslo paveldas Lietuvoje XVIII a. paskutiniame ketvirtyje (Jeanas-Emmanuelis Gilibert'as. Nicolas Regnier, Jacques'as Briotet)", in: *XVIII a. Studijos*, t. 2, 2015, p. 122–146.
Parent A., *Prancūzai Abiejų Tautų Respublikos pertvarkyme Stanislovo Augusto Valdymo laikotarpiu (1764–1795 m.)*, Daktaro disertacija, Vilniaus Universitetas - Lietuvos Istorijios Institutas, 2018.
Parent A., „The work of French surgeons in disseminating obstetrics in the

Polish-Lithuanian Commonwealth in the 18th century", in: *Acta medica lituanica*, 2013, vol. 20, n. 3, p. 103–108.
Parent A., „From Vitalism to Animal Magnetism: The Mesmerist Experiments of Dr Jean-Emmanuel Gilibert (1741–1814)", in: *Acta Baltica Historiae et Philosophiae Scientiarum*, vol. 8, n. 1, 2020, p. 72–95.
Parent A., „Pirmosios oro pirtys. Oreivystės vystymasis Lietuvos-Lenkijos Respublikoje 1780-1790 m.", in: *Aviacijos pasaulis*, n. 11–12, 2013, p. 58–61.
Parent A., „The Alembic, the Pen and the Spacecraft, De la Follie's Le philosophe sans prétention (1775): An early Sci-Fi Novel in Lieu of a Succesful Scientific Lecture?", in: ICON, 2023, 28, n. 2, p. 9–40.
Paškevičius J. (sud.), *Geologija Vilniaus universitete*, tarptautinės konferencijos medžiaga, Vilnius : Vilniaus universiteto leidykla, 2003.
Paškevičius J., „Geologija Vilniaus ir Kauno universitetuose nuo Mineralogijos katedros įkūrimo", in: *Geologija*, 2013, vol. 55, nr. 1(81), p. 23–39.
Pavilionis R. (įvado autorius), *Vilniaus Universiteto istorija 1579–1994*, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1994.
Pépy E.-A., „Décrire, nommer, ordonner. Enjeux et pratiques de l'inventaire botanique au XVIIIe siècle", in: *Etudes rurales* 1/2015 (n° 195), p. 27–42.
Peter J.-P., *Médecins, climat et épidémies à la fin du XVIIIe siècle*, Paris: Editions de l'EHESS, 1972.
Petitfils J.-Chr., *Louis XVI*, Paris: Perrin, 2009.
Piročkinas A., Šidlauskas A., *Mokslas senajame Vilniaus universitete*, Vilnius: Mokslas, 1984.
Porter R., *The Greatest Benefit to Mankind, a Medical History of Humanity, from Antiquity to the Present*, London, 1999.
Pytasz-Kołodziejczyk A., „The aquatic resources of the royal lands in the Grand Duchy of Lithuania in times of the last Jagiellonians (in view of legal norms)", in: *Open Political Science*; 2, p. 45–52.
Rabowicz E., „Nax Ferdynand", in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXII/4, z. 95, 1977, p. 637–640.
Ramonaitė M., „Vakarų Europos medicinos paslaugų teikimo modelis ir jo pritaikymas Lietuvos didžiojoje kunigaikštystėje XVI-XVIII amžiuje", in: *Lietuvos istorijos studijos*, n. 36, 2016, p. 9–31.
Ramonaitė M., „The career of the doctor of medicine and philosophy Stefano Lorenzo Bisio in the Grand Duchy of Lituania", in: *Lithuanian historical studies*, 21, 2017, p. 31–59.
Rey R., *Naissance et développement du vitalisme en France de la deuxième moitié du 18e siècle à la fin du premier empire*, Oxford: Voltaire Foundation, 2000.
Ričkiene A., „The contributions of J. E. Gilibert to the studies of Lithuanian flora", in *Kwartalnik Historii nauki i Techniki*, 2015 (60) 1, p. 69–94.
Ričkiene A., „Flora Litvanica inchoata (1781–1782) by J. E. Gilibert: preliminary census of copies in European libraries", in: *Kwartalnik Historii nauki i Techniki*, 2015 (60) 1, p. 119–124.

Roger J., *Buffon*, Fayard, Paris, 1989.
Roques J., *Phytographie médicale*, tome II, Paris-Lyon: chez l'auteur, 1835.
Rousset J., „J. E. Gilibert, Docteur de Montpellier, homme politique à Lyon pendant la Révolution", in: *Monspeliensis hippocrates*, 1962, n. 17, p. 11–28.
Rowlinson J. S., „John Freind: Physician, Chemist, Jacobite, and Friend of Voltaire's", in: *Notes and Records of the Royal Society of London*, vol. 61, no. 2, 2007, p. 109–127.
Sakalauskaitė-Juodeikienė E., *Nervų ligos Vilniuje XIX-ojo amžiaus pirmoje pusėje*, daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2019.
Sakalauskaitė-Juodeikienė E., Motiejūnas G., Jatužis D., „Nervų ligų diagnostika ir gydymas XIX a. pr. Vilniaus imperatoriškojo universiteto klinikose", in: *Neurologijos seminarai*, 2018, 22 (78), p. 298–306.
Sakalauskaitė-Juodeikienė E., **Kvaščevičius R., Jatužis D.**, „Neurochirurgijos ištakos XIX a. pradžios Vilniaus klinikose / Origins of neurosurgery in the beginning of the XIXth century in Vilnius clinics", in: *Lietuvos Chirurgija / Lithuanian Surgery*, 2018, 17 (3–4), p. 207–223.
Samojlik T., Daszkiewicz P., „Dzikie ssaki Wielkiego Księstwa Litewskiego w pracach Jeana-Emmanuela Giliberta", in: *Kwartalnik Historii nauki i Techniki*, 2015 (60) 1, p. 151–163.
Samsonė V. G., Bezliapovič Ž., Sakalauskaitė-Juodeikienė E., Jatužis D., „Vitalinio magnetizmo praktika ir kritika", in: *Neurologijos seminarai*, 2017, Nr. 21 (74), p. 208–213.
Skridaila A., Žilinskaitė S., Shiyan N., „Jean Emmanuel Gilibert and Vilnius University Botanical Garden: results of current studies of archive material from Vilnius Archives, Göttingen University and National Herbarium of Ukraine (KW)", in: *Kwartalnik Historii nauki i Techniki*, 2015 (60) 1, p. 95–116.
Skrzypek M., „Jean-Baptiste Dubois – un Français éclairé en Pologne et ses lecteurs sarmates", in: *Buffon (1707–1788) et la Pologne: actes du colloque franco-polonais à l'occasion du 300e anniversaire de sa naissance tenu à Paris le 8 Juin 2007*. Pšibilskis V., (atsakomasis redaktorius), *Alma Mater Vilnensis: Vilniaus universiteto turtai istorijos skersvėjuose (XVI-XXI amžiai)*, Vilnius: Vilniaus Lniversiteto Leidykla, 2016.
Skujienė G., „Vilniaus universiteto Zoologijos muziejus – seniausias zoologijos muziejus Lietuvoje", in: *Vilniaus universiteto Zoologijos muziejaus paukščių rinkinių aprašymas*; *Non Passeriformes*, sud. Budrys, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005, p. 5-12.
Sławiński W., *Dr. Jan Emmanuel Gilibert, profesor i założyciel ogrodu botaniczego w Wilnie*, Wilno: Lux, 1925.
Sławiński W., „Gilibert Jan Emanuel", in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. VII/5, z. 35, 1948–1958, p. 465–466.
Tarkowski, R., „Les études géologiques du naturaliste français Jean-Étienne Guettard en Pologne (1760–1762)", in" *Boletín Geológico y Minero*, 2016, 127 (2/3), p. 653–662.

Tarkowski R., „Geologiczny ogląd Wileńszczyzny J.E. Giliberta (1741–1814), pierwszego profesora historii naturalnej Uniwersytetu Wileńskiego", in: *Kwartalnik Historii nauki i Techniki*, 2015 (60) 1. i, p. 165–183.
Teller A., *Money, Power, and Influence in Eighteenth-Century Lithuania*, Stanford: Stanford University Press, 2016.
Thébaud-Sorger M., *L'aérostation au temps des lumières*, Rennes: Presses universitaires de Rennes, 2009.
Thiébaut M., **Bärtschi Bl., Falzon N.**, „Découverte d'un herbier signé Jean-Emmanuel Gilibert (1741–1814) à l'université Claude Bernard Lyon 1 parmi les collections de la Faculté catholique de Lyon, in: *Colligo* 1 (1), p. 5–18.
Vaičiulėnaitė-Kašelionienė N., *Lietuvos įvaizdis prancūzų literatūroje: vienos barbarystės istorija*, Vilnius : Edukologija, 2011.
Viguerie J. de, *Histoire et dictionnaire du temps des lumières, 1715–1789*, Paris: Robert Laffont, 2007.
Vila A., *Enlightenment and Pathology*, Baltimore: Johns Hopkins UP, 1998.
Williams E., *A Cultural History of Medical Vitalism in Enlightenment Montpellier*, Aldershot: Ashgate, 2003.
Wijaczka J., „The Role and Significance of the Jews in the Economy of the Polish–Lithuanian Commonwealth: The State of Research and Research Directions", in: *New Directions in the History of the Jews in the Polish Lands*, (sud.: Polonsky A., Węgrzynek H., Żbikowski A., 2018, p. 231–254.
Wrzosek A., „Założenie Królewskiej Szkoły Lekarskiej w Grodnie za Stanisława Augusta", in: *Archiwum Historii i Filozofii Medycyny oraz historiii Nauk Przyrodniczych*, 1925, z. 2, p. 149–168.
Zamoyski A., *The Last King of Poland*, London: Weidenfeld and Nicolson, 2020.
Zelinska Z., „Stanislaw August – Krol i polityk", in: *Stanisław August Ostatni król Polski, polityk, mecenas, reformator 1764-1795*, (ed. Sołtys A.), Warszawa: Arx Regia, 2011, p. 13–21.
Ziemczonok J., „Działalność Jeana Emmanuela Giliberta w Wielkim ksiestwie litewskim w latach 1775–1783", in: *Acta Albaruthenica*, tom 12, 2012, p. 225-241.
Zienkowska Kr., *Stanisław August Poniatowski*, Wrocław: Wydawnictwo Ossolineum, 2004.
Žalūdienė G., „The first catalogue of minerals of the Vilnius University and other collections", in: *Geologija*, 2008, nr. 1(61), p. 58–64.
Borderioux X., **Кондаков Д.**, „Модны імпарту Рэчы Паспалітай: парыжскія закупы Антонія Тызенгаўза", in: *Асоба і час*, 2018, p. 4–16.
Воронин В. А., Скепьян А. А., Мацук А. В., Кравченко О. В., „История Беларуси. XVI — XVIII вв.", Минск : Изд. центр БГУ, 2017.
Игнатович Ф. И., „Доктор медицины И. И. Вирион: новые данные о жизни и деятельности в Беларуси в последней четверти XVIII – начале XIX века к 260-летию со дня рождения" in: *Журнал Гродненского государственного медицинского университета*, 2009, n. 4, p. 114–116.
Игнатович Ф.И., „Ж.Э. Жилибер и Гродненская медицинская академия", in:

Журнал Гродненского государственного медицинского университета, 2011, n. 2, p. 85–90.
Игнатович Ф. И., „Ж.Э. Жилибер и его попытка издаиия медико-биологического журнала в Гродно", in: Гарадзенскія чытанні: зб. матэрыялаў, Гродна, 2011, p. 19-27.
Игнатович Ф. И., „Научная библиотека Гродненской медицинской академии: создание, деятельность и судьба", in: *Журнал Гродненского государственного медицинского университета*, n. 4, 2014 r, p. 115-119.
Игнатович Ф. И., Журавлёва Т. Б., предисловие, *Гродненская медицинская академия*, Гродно, 2006.
Илюшина И. Н., „Жилибер вернулся в Гродно", in: *Гродненская городская центральная библиотека имени А. Макаёнка*, Гродно, 2016.
Третьякевич В. К., „Развитиие медицинского образования на Гродненщине – от средневековья до наших дней", in: *Журнал Гродненского государственного медицинского университета*, Том 16 (2), 2018.
Шиян Н. Н., Завьялова Л. В., Оптасюк О. М., *Гербарий Жана Эммануэля Жилибера*, Киев: Альтерпрес, 2013.

PROF. GILIBERT'O DARBŲ SĄRAŠAS

Gilibert J.-E., *Adversaria Medico-Practica prima seu annotationes clinicae*, Lugduni : Delamollière, 1791.
Gilibert J.-E., *L'anarchie médicinale ou la médecine considérée comme nuisible à la société*, Neuchâtel, 1772.
Gilibert J.-E., *Apperçu sur le magnétisme animal, ou résultat des observations faites à Lyon sur ce nouvel agent*, Genève, 1784.
Gilibert J.-E., *Chloris Grodnensis seu conspectus plantarum agri Grodnensis, ordine Linneano*, Grodnae 1781.
Gilibert J.-E., *Chloris Grodnensis seu conspectus plantarum agri Grodnensis, ordine Linneano*, Coloniae Allobrogum, 1785.
Gilibert J.-E., *L'autocratie de la nature ou premier mémoire sur l'énergie du principe vital pour la guérison des maladies chirurgicales; lu dans la séance publique de l'Académie de Lyon*, le 7 décembre 1784, Lyon, 1785.
Gilibert J.-E., *Démonstrations élémentaires de botanique*, quatrième édition, Lyon, Chez Bruyset aîné et cie, 1796.
Gilibert J.-E., (vertė Johann Jacob Roemer) *Der Arzt als Naturforscher, oder medicinische und naturhistorische Beobachtungen*, Nürnberg : Raspe, 1807.
Gilibert J.-E., *Discours prononcé, le 12 novembre 1792, l'an Ier de la République, à l'ouverture de l'Institut des sciences et arts utiles à la société*, par le citoyen Jean-Emmanuel Gilibert. (S. l. n. d.), 8 p. [1792]
Gilibert J. E., *Exercitia phytologica, quibus omnes plantae Europaeae*, Lugduni Gallorum, 1792.
Gilibert J.-E., *Exercitium botanicum in schola principe Universitatis vilnensis habendum die mensis julii anno 1782, seu enumeratio methodica plantarum* Vilnae: Typis Regiis Penes Academiam, 1782.
Gilibert J.-E. *Flora delphinalis sive elenchus generum et specierum plantarum indigenarum*, Coloniae-Allobrogum, 1785
Gilibert J.-E., *Flora Lituanica inchoata seu enumeratio plantarum: quas circa Grodnam collegit*…, Collectio 1, 2, 3. – Grodnae 1781.
Gilibert J.-E., *Flora Litvanica inchoata seu enumeratio plantarum: quas circa Grodnam collegit*…, Collectio 4, 5. – Vilnae, 1782.
Gilibert J.-E., *Histoire des plantes d'Europe*, Lyon : chez Amable Leroy, 1798 (première édition); 1806 (deuxième édition).
Gilibert J.-E., *Indagatores naturae in Lithuania seu opuscula varii argumenti, quae historiam animalium, vegerabilium, in Magno Ducatu Lithuaniae*,Vilnae, Typis sacrae regiae Majetatis penes academiam, 1781.
Gilibert J.-E., *Jean-Emmanuel Gilibert, à ses concitoyens*, Lyon, 1793.
Gilibert J.-E., *Le calendrier de Flore, pour l'année 1778, autour de Grodno, et pour l'année 1808, autour de Lyon*, Lyon, Amable Leroy, 1809.
Gilibert J.-E., *Le médecin naturaliste, ou observations de médecine et d'histoire naturelle,* Lyon: chez Reymann et Compagnie, Paris: chez Croullebois, 1800.

Gilibert J.-E., *Methodi Linnaenae botanicae delineatio*, Lugduni, Bruyset, [1790]
Gilibert J.-E., *Opuscula phytologico-zoologica* prima, 1792.
[**Gilibert J.-E.**], *Plan de l'établissement à Lyon d'un jardin botanique, d'une ecole d'histoire naturelle et d'un cours d'accouchemnet en faveur des femmes de la campagne*, Lyon: Aimé de la Roche, 1773.
Gilibert J.-E., *Plan du travail arrêté par M. l'intendant de Lyon, relativement au traitement des maladies épidémiques, de la Généralité du Laonnois, Forez et Beaujolois*, Lyon, de l'imprimerie du Roi, 1784.
Gilibert J.-E., *Sammlung praktischer Beobachtungen und Krankengeschichten* (vertė Ernst Hebenstreit, Leipzig : in der Gräffschen Buchhandlung, 1792)
Gilibert, J.-E., *Synopsis Plantarum Horti Lugdunensis*. Lyon, A. Leroy, 1809.

Gilibert'o išversti veikalai:
Boissier de Sauvages Fr., *Les chefs d'œuvre de M. de Sauvages, ou Recueil de dissertations de cet auteur, qui ont remporté le Prix dans différentes académies, corriges, traduits et commentes par M. J. E. G.*, Lausanne et Lyon : V. Réguilliat, 1770.
Haën Antonii de, *Prælectiones Antonii de Haën*, *Coloniæ Allobrogum*, 1784.
Linné Karl von, *Abrégé du système de la nature, de Linné, histoire des mammaires ou des quadrupèdes et cétacées,* Lyon: chez l'**é**diteur, 1802.
Linné Karl von, *Caroli Linnaei fundamentorum botanicorum principis systema plantarum Europae*, Coloniae-Allobrogum, 1785: Sumptibus Piestre & Delamollière,1786–1787.
Linné Karl von, *Methodi Linnaenae Botanicae delineatio*, Lugduni: typis Jo. Mar. Bruyset, 1790.

Su bendraautoriais :
Gilibert J.-E., Claret de la Tourette M. A., Rozier Fr., *Démonstrations élémentaires de botanique*, Lyon : chez Bruyset frères (1787).

Gilibert'o rankraščiai

Académie des sciences, belles-lettres et arts de Lyon

GILIBERT, Jean-Emmanuel, associé (1783) puis titulaire (1784)

Ms135 f°138-146	Collomb, Gilibert, Tissier : rapport sur une dissertation chirurgico-légale, 30/11/1790
Ms146 f°140	Rozier, Gilibert et Leroy : rapport sur cet opuscule, 5/6/1790
Ms148 f°37-41	Collomb, Devillers, Barou, Castillon et Gilibert: rapport sur un nouvel élève sourd-muet de l'abbé Margaron, 22/1/1788
Ms154 f°170-175	Tableau physique et moral de la Pologne pour la fin du 18e siècle, 26/8/1784

Ms154 f°176-181	Mémoire sur les forêts de Lithuanie, lu en 1784 à la Société royale d'agriculture
Ms154 f°182-191	Recherches sur l'état des juifs en Pologne et dans le grand duché de Lithuanie
Ms154 f°192-201	De la vitalité des plantes, 1785
Ms189 f°8-11	Willermoz, Le Camus, Gilibert, Rozier : rapport sur le blanchiment des fils de coton et de chanvre par M. Macors, 28/6/1791
Ms189 f°13-18	Gilibert, Tissier, Rozier : rapport sur le blanchiment et préparation de la filasse de chanvre d'après les opérations de Mr. Heimbrock, 20/7/1790
Ms211 f°1-4	Rast, Willermoz, Gilibert : rapport sur le concours de 1781, sur l'utilité des haies pour enclore les prés, lu le 31/8/1784
Ms219 f°1-11	Essai sur les progrès de l'histoire naturelle dans le département du Rhône, an XI.
Ms222 f°22-23	Devillers et Gilibert : compte rendu sur deux ouvrages de botanique, l'un intitulé : Table des différentes parties des plantes et l'autre: Explication du système de Linné [par Gouan], 11/9/1787
Ms236 f°276	Avis des commissaires Rast, Willermoz, Gilibert: Reconnaître la présence de l'alun dans le vin (Concours de 1789)
Ms256 f°41-60	de Cursach, Expériences sur le nitre, lu par Gilibert, 6/6/1786
Ms257 f°255-257	Morel, dissertation théorique et pratique sur les effets et l'abus de l'émétique présentée par M. Gilibert le 17/3/1789
Ms261 f°19-22	Observations sur la morsure d'un jeune homme par un loup en 1785
Ms261 f°23-26	Observations faites à l'hôpital général de Lyon en 1785
Ms262 f°52-53	Willermoz et Gilibert : rapport d'un ouvrage de M. Christian Gottfried Gruner sur la petite vérole et la rougeole, 22/6/1790 [Bib.50 233]
Ms262 f°54-57	Willermoz et Gilibert : résultats des opinions des auteurs arabes sur la petite vérole et la rougeole, 22/6/1790
Ms263 f°210-211	Roland, Gilibert : avis motivé sur la nécessité de déclarer vacantes les places d'académiciens titulaires absents depuis plusieurs années, et obligés par leur place à une résidence qui les tient nécessairement et constamment éloignés de Lyon, avec R. de La Platière, 19/12/1786

ASMENVARDŽIŲ SĄRAŠAS

A
Anderson James 201
Andry de Boisregard Nicolas 59
Andrzejowski Antoni 206, 327
Astruc Jean 130
Augustas II 12, 14, 29, 60, 73, 75, 80, 81, 82, 83, 90, 108, 114, 130, 134, 136, 163, 170, 174, 178, 184, 196, 211, 214, 216, 220

B
Baillard 225
Balme 63
Bange Christian 22, 240
Banks Joseph 212
Baranauskaitė Barbora 164, 166
Barou du Soleil Pierre-Antoine 238
Barthez Joseph 32, 33
Batoras Steponas 153
Beauharnois de 222
Beauvois Daniel 15
Berluc Joseph 167
Bernoulli Jean 96, 98, 108
Bertin Henri 71
Besser Wilibald 327
Bielińskį Franciszek 190
Bisio Stefano 160, 203
Boeckler 132
Boerhaave Herman 75
Bogušas Ksaveras 249
Boissier de La Croix de Sauvages François 32, 33, 39, 43, 44, 60, 62, 263
Boissieu Barthélemy-Camille 65
Bojanus Henri 200, 201
Boleslovas Pamaldusis 153
Bonnet Charles 78, 227
Bonnot de Condillac Étienne 198
Bory de 190, 226, 247
Brancas de Marie 81
Branicka Izabela 134
Briotet Jacques 16, 97, 105, 106, 169, 211, 213, 318
Buffon Georges Leclerc de 27, 38, 173, 174, 175, 176, 189, 190, 199, 201, 293
Bulota Jonas 14
Burba Domininkas 16, 163

Bécu Auguste
Bécu Jacques 87, 120, 132
Bécu Jean 132
Bécu Robert 132

C
Camelin Jean 105
Caraccioli Louis-Antoine de 77, 200
Caron de Beaumarchais Pierre-Augustin 64
Carosi Jean-Philippe 175
Casanova Giacomo 80
Cassini César-François 245
Cerutti Joseph 220
Chappe d'Auteroche Jean-Baptiste 150
Charles Jacques 12, 32, 33, 34, 62, 65, 77, 78, 99, 108, 121, 132, 181, 201, 213, 227, 238, 274, 278, 307
Charron Pierre 312
Chassagnon 232
Chevalier Jean 62, 132, 159, 226, 308
Chreptavičius Jokimas 192, 216
Claret de la Tourette Marc 65, 66, 224, 238, 259
Collin 78
Condorcet Nicolas de 227
Cook James 90, 134
Coste 74
Cotte Louis 182, 333
Coxe William 87, 91, 92, 98, 144, 145, 154, 187, 195, 319
Croix Jean-François de la 22, 32, 33, 200, 240
Cusson Pierre 184
Czenpiński Paweł 204

Č
Čartoriska Izabela 193
Čartoriskis Adomas 199

D
Darnton Robert 52, 53
Daston Lorraine 109
Daszkiewicz Piotr 14, 15, 74, 75, 160, 173, 174, 175, 190, 199, 201, 204, 206, 211, 247
Davity Pierre 199
De Witte Joseph
Defoe Daniel 146

Desallier d'Argenville Antoine 174
Descartes René
Desessartz Jean-Charles 62
Diderot Denis 29, 33, 54, 76
Dombey Antoine 67, 75, 76, 243
Dovnarovičius 96
Dubois de Jancigny Jean-Baptiste 103, 104, 174, 175, 198
Dumas Charles-Louis 32
Dupiney 143, 309

E
Edler von Trattner Johann 79

F
Fabre Jean 14, 71, 72, 80, 81, 82, 232
Fizes Antoine 35
Flesselles Jacques de 58, 224
Follie Louis-Guillaume de la 227
Forster Georg 134, 170, 205
Frank Johann 31, 120, 254
Franklin Benjamin 64
Freind John 56
Frydrichas II 83, 219
Frölich 121, 144

G
Galinis Vytautas 13, 185, 342
Gattey Pierre 161
Geoffrin Marie 87, 114, 335
Gilibert Claude 22
Gilibert Jean 12, 14, 15, 16, 22, 239, 240, 241, 242, 243,
Gilibert Jeanne 79, 166, 167, 168, 169
Gilibert Sophie 121
Gilibert Stanislas 247, 249
Giminiani Agathe 22
Giovanni Battista 107
Golitsyn Vladimir 218
Gouan Antoine 351
Gouges Olympe de 227
Grębecka Wanda 15, 160, 163, 185, 186, 206, 207, 327
Guettard Jean-Etienne 173, 174, 176, 177, 178, 181, 190, 247, 284
Guiart Jules 14, 22, 24, 33, 34, 35, 49, 50, 66, 71, 74, 78, 79, 165, 170, 224, 231, 233, 234, 237, 238, 243

Guillon 232, 235, 334
Guittard 89,
Gutton Jean-Pierr 14, 57, 58, 242

H
Haen Anton de 78
Haller Albrecht von 45, 50, 51, 53, 57, 65, 71, 89, 90, 96, 106, 107, 108, 118
Hebenstreit Ernst 256,
Hedelhofer Jean-François 244
Heinzelmann Gerhard 108, 128, 129
Helmont Jean-Baptiste van 34
Henrikas III 220, 221
Hermann Jean 89, 97
Herrenschwand Johann von 254
Hill John 260
Hipokratas 30, 111

J
Jacquin Nikolaus von 79, 89, 90, 96, 97, 109, 127, 134, 168, 184
Jakulis Martynas 61, 103
Jasinskis Juozapas 137
Jaśkiewiczius 203
Jobert Ambroise 132, 153, 159, 160, 203, 204, 243
Joblanovska Ona 174
Joséphine
Jundzilas Stanislovas 13, 17, 162, 185, 186, 201, 202, 204, 265
Jussieu Antoine-Laurent de 18, 65, 74, 89, 90, 96, 97, 98, 107, 238,
Jussieu Bernard de 18, 65, 74, 89, 90, 96, 97, 98, 107, 238
Jussieur Joseph de

K
Karamzin Nikolaj 227
Kasakovskas Juozapas 116
Kiaupa Zigmantas 72, 87, 103, 104, 114, 116, 137, 159, 188, 204
Klemensas XII 47
Kluk Jan 174
Kotryna II 12, 83, 218
Kottek Jean-Pierre 14, 58, 63
Köhler Piotr 15

L
Lalande Jérôme de 227
Lamarck Jean-Baptiste de 185,

Lambert 247
Lamure François-Bourguignon de Bussières de 33
Lannoy Guillebert de 183
Le Clerc Daniel 38, 56, 301
Le Goff Jacques 17
Le Pelletier de Saint-Fargeau Louis-Michel 233
Ledoux François 88
Lehmann Friedrich 75
Leibnitz Gottfried 31
Leroy Charles 27, 28, 32, 33, 34, 37, 38, 44, 61, 64, 65, 74, 98, 169, 239, 244, 307
Levonce 225
Linguet Simon 77
Linnė Carl von 39, 62, 258
Liudvikas XV 116, 173, 231
Liudvikas XVI 116, 173
Lortet Clémence 238, 244, 245, 247
Ludwig Christian 65
Luneau de Boisjermain 261

M
Magnicki Kristian 96
Maignain Pierre 105
Marie-Antoinette 64
Marija Leščinska 13, 78, 222
Marija Teresė 13, 78, 222
Masalskis Ignotas 97, 104, 203
Matthisson Friedrich von 228
Mattiolio Pietro 260
Matusevičius Andrius 137
Mazzei Filipo 80
Menard 108
Mercier Louis-Sébastien 53, 218
Merkys Alfonsas 13, 72, 94, 95, 160, 185, 186, 203
Mesmer Franz-Anton 213, 214
Michelsohn Bernard 137
Mickevičius Adomas 204, 326
Mniszechas Michał 174
Moheau Baptiste 188, 189, 335
Montaigne Michel Eyquem de 46, 55, 78
Montesquieu Charles de 55, 77, 201
Montgolfier Etienne 213
Montgolfier Joseph 213
Montyon Antoine 188

Morellet André 24
Mornet Daniel 45, 47
Moszyński August 29, 117, 130, 174, 214, 217
Mouton-Fontenille Marie 248

N
Natkevičaitė-Ivanauskienė Marija 13, 170, 201, 202
Nax Jan 105
Niemcewicz Ursyn 108
Norvaiša Pranciškus 88

O
Oeder Georg 184
Oginskis Mykolas 174, 211
Oraczewski Feliks 72
Orlauskas Anupras 164, 165, 166
Osterwald Frédéric 52
O'Connor Bernard 103, 198

P
Pallas Peter 90
Parent Arnaud 8, 10, 12, 16, 104, 105, 106, 132, 133, 159, 173, 175, 184, 206, 213, 214, 227, 291
Parival Jean-Nicolas de 198
Patrinas Eugène-Louis 91, 97
Pavónas José 243
Petit Marc-Antoine 22, 24, 25, 28, 244, 245, 274, 282, 312, 318
Pluche Noël 26, 27, 28, 55, 109
Pombalio Sebastião de Carvalho e Melo de 73
Potockis Ignacijus 132
Počobutas-Odlianickis Martynas 121, 159, 160
Preußen Heinrich von 96, 220, 221
Prost de Royer Antoine-François 64, 165, 215, 219, 325
Pyrrhys de Varille César-Félicité 77, 78

Q
Quarin Joseph von 78

R
Radvila Karolis 177
Radvila Mykolas 177
Raulin Joseph 59
Raynal Guillaume-Thomas 83

Razoul 74
Regelis Constantinas von 13
Regnier Nicolas 16, 63, 105, 106, 129, 130, 189, 206
Repnin Nikolaj 81
Richard Jérôme 182, 189, 244
Richer de Belleval Pierre 74
Rieule Etienne de 175, 180
Ričkienė Aurika 2, 15, 185, 211
Robert 21, 132, 213
Rocolles Jean-Baptiste de 199
Roemer Johann 257
Roger Jacques 27, 45
Rollin Charles 25, 56
Rosén von Rosenstein Nils 59
Rousseau Jean-Baptiste 47, 198, 237, 240
Rousseau Jean-Jacques 44, 47, 88, 198, 237, 240
Rousset Jean 14, 15, 22, 29, 33, 34, 47, 57, 65, 71, 223, 232, 233, 238, 240, 241, 246
Royen Adriaan van 203
Rozier François 66, 238, 239, 259
Ruizas Hipólito 243
Rzewuski Franciszek 135
Rzewuski Wacław 77
Rzączyńsk Gabriel 173
Réaumur René Ferchault de 304
Réveillon 135

S

Sacco Giuseppe de 106, 132, 143, 310
Saint-Saphorin 203
Sainte-Marie Etienne 22, 29, 46, 49, 72, 73, 78, 79, 107, 108, 109, 110, 119, 170, 236, 237, 242, 246, 247, 263
Sakalauskaitė-Juodeikienė Eglė 57, 108, 119, 121, 137, 151, 214
Samojlik Tomasz 15
Sapiega Aleksandras 244
Sarrasin Michel 314, 315
Schulz Friedrich 134, 135, 150, 155, 176, 217
Shiyan Natalia 15, 136, 163, 204, 212
Skidaila Andrius
Smith Adam 87
Sniadeckis Andrius 71, 121
Solander Daniel 90
Soltykas Stanislovas 174
Spitznagel Ferdinand 203

Stackelberg Otto Magnus von 134, 218
Stahl Georg 112
Stanislovas Augustas 12, 13, 14, 17, 75, 80, 81, 82, 83, 90, 96, 108, 114, 132, 136, 162, 163, 165, 168, 170, 173, 174, 177, 178, 184, 196, 201, 202, 203, 211, 216, 220, 246
Stankevičius Adamas 106
Stašicas Stanislovas 173
Stoll Maximilian 78
Strecki Andrzej 179
Störck Anton 78
Swieten Gerard van 89, 264
Séguier Jean-François 184
Sénebier Jean 109
Sławiński Witold 73, 267

T
Tarkowski Radoslaw 14, 15, 96, 98, 159, 160, 162, 173, 174, 175, 178, 181
Tepper 97
Terray Joseph 71
Toaldo Giuseppe 182
Tournefort Joseph Pitton de 65, 75, 99, 260, 307
Tyzenhauzas Antanas 72, 87, 90, 98, 117, 125, 127, 134, 153, 159, 170, 188, 196, 211, 269

V
Valua Henrikas 199
Vasa Ladislovas 103
Vasilevskis Juzefas 88
Vautrin Hubert 150, 192
Venel Gabriel-François 33, 47, 181
Vergennes Charles de 87
Vigée-Le Brun Élisabeth-Louise 82
Villers Charles 65, 238
Virion Charles 108, 121, 132
Vitet Louis 18, 39, 40, 55, 58, 67, 75, 79, 80, 87, 96, 106, 111, 117, 125, 141, 178, 183, 184, 200, 218, 244, 308
Voltaire 31, 55, 56, 83
Voullonne Ignace-Vincent 31, 32

W
Wijaczko Jacek 154
Wolfgang Johann
Wrzosek Adam 13, 88
Wybicki Józef 336
Wyrwicz Karol 203

Z
Zamoyski Adam 72, 80, 82, 83, 132, 134, 203, 232
Zelinska Zofia 81
Zemering Thomas 212
Zienkowska Krystyna 81

Ž
Žilinskaitė Silva 136, 163, 204, 212

GYVENIMAS, PAAUKOTAS ŽMONĖMS IR MOKSLUI

Profesoriaus, gydytojo, botaniko
Jean-Emmanuelio Gilibert'o (1741–1814)
gyvenimas ir veikla

Arnaud Parent

Mokslinė biografija

Redagavo UAB „Skrivanek“
Maketavo Martynas Švarcas

Tiražas 150 egz.

Išleido Mykolo Romerio universitetas
Ateities g. 20, 08303 Vilnius
www.mruni.eu

Spausdino UAB „Ciklonas“
Žirmūnų g. 68, LT-09124, Vilnius
El. p. info@ciklonas.lt
www.ciklonas.lt

9 786094 881275 >